

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	બૂગોળ શિક્ષણ શી રીતે રસિક થઈ શકે ?	૧
૨.	ગુજરાતની પ્રાચીન મસ્જિદો	૬
૩.	યોજના પદ્ધતિ	૧૪
૪.	શાન્ત વાચન	૨૧
૫.	આકાશ દર્શન	૨૩
૬.	પચાગ	૨૭
૭.	સને ૧૯૨૭ ની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષામાં બેઝેવા વિદ્યાર્થીઓનાં કામની સમાવેશના	૨૯
૮.	સરકારી બહુરખમરો	૩૨
૯.	ખાનગી બહુરખમરો	૩૪

થોડી મુદતમાં બહોળો ફેલાવો પામેલ.

નિબંધ સાર સંગ્રહ:— ધોરણ ૫-૬-૭ ના વિદ્યાર્થીઓને ધણે જ ઉપયોગી પુસ્તક છે.

છે, એક દર ૮૭ નિર્મિત થાય જમાનાને અનુસરીને લખાયેલા છે, સિવાય ચિંતી, કાગળ, ખત વગેરે-બાબતોનું મૂલ્ય જ્ઞાન દાખલા સાથે મળે તે રીતે રીતે ધણે જ મુશ્કેલી રીતે લખાયેલ છે. સાથે કેટલીએક વાર્તાઓ પણ મૂકેલ છે. આવા બધા કારણોને લઈને ઉપરના વિદ્યાર્થીઓ સિવાય પ્રાથમિક તથા વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને પણ ધણે જ લાભ દાયક પુસ્તક છે. એક વખત મંગાવી ખાતી કરો કિંમત ૦-૧૨-૦

વધુ વિગત તથા ખાતી } નેચર તલકેશી એન્ડ સન્સ.
પુસ્તકાલય ૧૮૮૪ નું } બુકમેટર્ન-વડવાણ, પોસ્ટ નં. ૧ લે
નવું અધિપતિ મંગાવો }

બહાર પડ્યું છે.

બહાર પડ્યું છે.

આરોગ્ય શિક્ષકા

વેબક

હરણ અસુવળાય દેનાઈ બી એ
(બાગવીર, આરોગ્યશિક્ષણ, રમતો) કર્તા,

કેન્થાગાળાના ધોરણ બીબી તો ૦ ફો ધોરણ મુખીની બાબતો તથા શિક્ષકોને આ પુસ્તક ધણે જ ઉપયોગી છે હર- ધોરણના સમજાવવામાં આવ્યું છે વર્નાક્યુલર ફાઇનલમાં બેચનાર બાબતોને પણ ધણે જ ઉપયોગી છે એકવાર મંગાવવા ખાસ વિનંતિ છે કિંમત ૦-૭-૦,

મગવાનું ઠેકાણું,

ખડાયતા બુક ડીપો, રીચીરોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

નંબર અ.	વિષય શિક્ષણ	પૃષ્ઠ
૧.	અમેરિકાની કેળવણી	૬૯
૨.	દર્શનશિક્ષણ	૨૪૯
૩.	કવિનાનું શિક્ષણ	૨૯૩
૪.	કેળવણી કેવી હોવી જોઈએ... ..	૨૫૮
૫.	ગણિતશિક્ષણ	૧૧૩
૬.	ચિત્રકાર અને બાળક	૫૫
૭.	પાઠની નિરીક્ષા વખતે ધ્યાનમાં રાખવા લાયક મુદ્દાઓ ...	૧૭૬
૮.	બાળકની સ્વનિર્મળતા	૩૨૫
૯.	બાળ મનોવિકાસ... ..	૧૮૬
૧૦.	ભૂગોળશિક્ષણની યોજના ધો. ૨	૨૨૮
૧૧.	યોજનાપદ્ધતિ	૧૮, ૪૩, ૭૬
૧૨.	વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓની પ્રવૃત્તિ	૨૮૫
૧૩.	વાચન તથા નિબંધ	૨૨૩
૧૪.	વાચનની નવી પદ્ધતિ	૩૪૪
૧૫.	વાચનનો આરંભ કેવી રીતે કરવો	૧૭૮
૧૬.	વિચારમાળા	૩૪૮
૧૭.	વિદ્યાર્થીઓ અને વાચન	૧૯૬
૧૮.	વ્યાકરણની મોંઘ, ધો. ૭	૨૦૦
૧૯.	શાન્તવાચન	૨૧, ૧૩૧, ૧૫૮, ૨૩૪
૨૦.	શિશુશિક્ષણ	૬૫
૨૧.	શિક્ષણ સંબંધી કેટલીક ચૂચના	૨૯૧
૨૨.	મુદ્દિનિરીક્ષણનું શિક્ષણમાં સ્થાન	૪૯
અ.		
૧.	અમેરિકામાં ઉજવાએલી કેળવણીની સમીક્ષા	૩૬
૨.	ગ્રામ્યશાળાઓ માટે ફરતાં પુસ્તકાલયો	૪૦૫
૩.	લુની અને નવી શાળાઓ	૨૩૨
૪.	ફિઝિયોલોજી એક શાળાનું વર્ણન	૩૩

૫.	દ્વિત્રિપિતૃની કેળવણી	૩૧૩
૬.	દ્વિત્રિપિતૃની સરકારનો ધંધાદારી શિક્ષણને લગતો કાયદો...	૧૫૩
૭.	કેન્સામ લાઇફસની નવી શાળા	૮૦
૮.	કુંગાપતી નવી શાળાઓ	૧૨૦
૯.	રશિઆની ગ્રામ્યશાળા	૩૧૮
૧૦.	રશિઆની શિશુશાળા	૨૮૧
૧૧.	રશિઆનાઓ	૪૦૧
૧૨.	રશિઆનાઓનો અભ્યાસક્રમ	૪૦૩
૧૩.	હેનરિ ફાંડની ધંધાદારી શિક્ષણની શાળા	૨૧૭

૨. ઇતિહાસ-ભૂગોળ

૧.	એવરેસ્ટ શિખરની શોધ	૩૦૩
૨.	આધુનિક અધ્યાનિમ્તાન	૧૪૧
૩.	કાફિઆવાડનો ઇતિહાસ	૧૩૭
૪.	ગુજરાતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ...	૯
૫.	ગુજરાતનાં પ્રાચીન રથગનો ઇતિહાસ...	૩૪૧
૬.	ચિતોડના કિલ્લાપર ગુજરાતના સોજાંડી રાજાઓનો અધિકાર.	૩૯૬
૭.	બૃહદ્ભારત	૧૬૯
૮.-	ભૂગોળશિક્ષણ શી રીતે ગ્રસિક થઈ શકે ?	૧
૯.	હિંદની અતિપ્રાચીન સંસ્કૃતિ...	૭૩
૧૦.	સ્વેચ્છની નહેરુ	૨૯૬
૧૧.	સને ૧૯૨૮ મુંબઈ યુ. સ્કૂલ ટ્રિ. પરીક્ષામાં પૃથ્વીએના ભૂગોળના પ્રેક્ષા	૩૦૭

૩. વિજ્ઞાન

૧.	આકાશદર્શન	૨૩, ૮૮
૨.	ઇ.સ. ૧૩મા સૈકામાં હંસદેવ નામના જૈન સાધુનું મૃગપક્ષીશાસ્ત્ર.	૧૮૮
૩.	એક્સરેઇઝ-‘ક્ષ’ કિરણો	૧૯૨
૪.	પદાર્થનું અદ્ભુત સ્વરૂપ	૪૧
૫.	બાળકો માટે આરોગ્યના સરળ નિયમો	૧૯૮
૬.	વિજ્ઞાનમાં આગળ ધપતું જગત	૩૮૮
૭.	વિદ્યાભીન અને તેની ઉપયોગિતા	૧૩૬
૮.	સૃષ્ટિનિરીક્ષણ	૮૪, ૧૨૬, ૧૬૪, ૨૩૬, ૨૬૧, ૨૯૯, ૩૩૩.

૧. એકમપદ્ધતિ અને ત્રિરાશિ ...	૨૬૬
૨. ઉત્તર વિભાગનાં ગુજરાતી ધોરણો માટે કોષ્ટકો...	૪૩
૩. ગણિતનો અભ્યાસક્રમ ...	૨૪૩
૪. ચક્રવૃદ્ધિ, વ્યાજનો દર શોધવાની રીત...	૧૮૦

૫. સાહિત્ય

૧. નવમી ગુજરાતી પરિપદ્ધ નડિઆદ-અમુખના લાપણમાંના કેટલાક વિચાર ...	૩૭૭
--	-----

૬. ચિત્ર

૧. રૂઝોગ અને ડિઝાઇન કલાસ, સુરત ...	૨૭૩
------------------------------------	-----

૭. સામાન્ય

૧. કન્યાઓ માટેની વ. કા. પરીક્ષા સને ૧૯૨૮ ...	૩૫૨
૨. નામદાર ગવર્નરનું લાપણ ...	૩૩૮
૩. પંચાંગ ...	૨૭
૪. પારડી તાલુકાની ગુજરાતી નિશાઓ સાથે ફરતું પુસ્તકાલય.	૩૫૪
૫. પુસ્તકાલય અને બાળકો ...	૧૯૩
૬. ભરૂચ જિલ્લાનાં ગામડાંઓમાં દાકતરી મદદની યોજના ...	૪૦૬
૭. મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાના માધ્યમિક શિક્ષકો માટેની સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા સને ૧૯૨૮ ...	૩૫૦
૮. વસન્ત રજત મહોત્સવ ...	૫૦
૯. વસન્ત રજત મહોત્સવમાં-તંત્રીની ઉત્તર ...	૫૩
૧૦. સને ૧૯૨૭ની વ. કા. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાવેશના ...	૨૯
૧૧. સર મનુભાઈ દિવાન ધનામી નિગંધ ...	૯૨
૧૨. સર રમણભાઈનો અર્ગવાસ ...	૧૪૪

સરકારી જાહેરખબર

૧. ધનિદાસ-બુગોળ વગેરે માટે દેશીલાપામાં પુસ્તકોને લગતી કમિટિઓ ...	૩૦૯
૨. ઉ. ભા. સને ૧૯૨૬.-કન્યા માટે વ. કા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોની યાદી ...	૪, ૧૩

૩. ઉ. ભા. સને ૧૯૨૭.-કન્યા માટે વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોની યાદી ... ૯૫
૪. ઉ. ભા. સને ૧૯૨૭-છોકરાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોની યાદી ... ૧૪૫, ૨૦૮, ૫૧, ૩૧૨
૫. ઉ. ભા. સને ૧૯૨૮-કન્યાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોની યાદી ... ૭૫
૬. કન્યાઓ માટે વ. ફા. પરીક્ષા ... ૬૨, ૨૦૪
૭. છોકરાઓ માટે વ. ફા. પરીક્ષા ... ૬૩, ૨૦૩
૮. મુંબઈ ઇલાકા-ઉર્દુશાળાઓ માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી ... ૫૬, ૨૦૬, ૩૬૭
૯. ઉ. ભા.-મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી ... ૬૩, ૨૭૮, ૩૬૦
૧૦. ગણિતના વિષયને લગતાં ૨૬ કચેરા પુસ્તકોની યાદી ... ૭૭
૧૧. રોકાલશિપોની હરિકાષ્ઠની પરીક્ષાઓ ... ૩૨
૧૨. રોકાલશિપની પરીક્ષાના મુધારેલા ધારાઓ ... ૮૦૮
૧૩. સને ૧૯૨૮.-એન. પી. વકીલ રોકાલશિપ પરીક્ષાનું પરિણામ. ૩૬૬
૧૪. પ્રે. રા. ટ્રે. કોલ } અમદાવાદ, એ સંસ્થાઓમાં દાખલ થના
ઉર્દુ ટ્રે. સ્કૂલ } માટે અરજીનું ફાર્મા ... ૭૮
મહાલક્ષ્મી ટ્રે. કોલ.
૧૫. ધનામપત્રક ... ૧૧, ૬૭, ૧૪૯, ૨૧૩, ૪૪, ૩૬૯
૧૬. સ્ત્રીઓ માટેની પ્લાર્ટન શી. ટ્રે. કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા. ૨૭૬
૧૭. હંટરમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા ... ૨૭૫

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૭] બાન્યુઆરિ, સને ૧૯૨૮ [અંક ૧

ભૂગોળ શિક્ષણ શી રીતે રસિક થઈ શકે ?

ધણા શિક્ષકોને ભૂગોળ શિક્ષણ કંટાળા ભરેલું લાગે છે. તેનું મુખ્ય કારણ તે વિષયના મુખ્ય ઉદ્દેશનું તેમનું અજ્ઞાન છે એટલુંજ નહિ, પણ તે શીખવવાની શૈલીની માહિતી પણ તેમને હોતી નથી. હાલમાં ભૂગોળ એટલે મનુષ્યના રહેઠાણ તરીકે પૃથ્વીનું વર્ણન એમ તેનો અર્થ થાય છે. મનુષ્યને જેટલી જામતો ઉપયોગી હોય છે તેટલી હકીકત ભૂગોળના વિષયમાં આવે છે. આ દૃષ્ટિથી ભૂગોળના શિક્ષણમાં ગદરનો ફેરફાર થાય છે નાના ગામના નામ, પર્વત, નદી, મરોવ, બૂચિર વગેરેની નામાવનિ, પર્વતની ઉચ્ચાઈ તથા નદીની લંબાઈ, અને વસ્તીના આકડા વગેરે ગ્રીશી જામતો નિરુપ-યોગી હોવાથી વિદ્યાર્થી શીખવવાની જરૂર રહેતી નથી જે ભૂતળ ગ્રંથનાથી તથા પ્રાકૃતિક ફેરફારથી મનુષ્યના જીવન ઉપર અમર થતી હોય નહિ તે શીખવવાથી તેમને તેમાં રમ પડતો નથી ફક્ત નામો ગોખાવવા એ બાળકના માનસિક વિકાસને હાનિકારક છે, કારણ કે કોઈ પણ અસંમદ બાળક આપણે યાદ રાખી શકતા નથી. આપણા વિચાર એક બીજા માથે એવા સુસંબદ્ધ હોય છે કે જે અમુક જામત આપણને યાદ આવે છે તો તેની સાથે જોડાએવી બીજી હકીકત આપોઆપ યાદ આવી શકે છે. જે મનુષ્યનું જ્ઞાન સુસંબદ્ધ અને સુવ્યવસ્થિત હોય છે તેને વિશેષ ફાયદો થાય છે.

માનુષ ભૂગોળની દૃષ્ટિથી એક બાબત એ દર્શિત થાય છે કે નકામી સંબંધ રહિત બાબત, શિક્ષકે શીખવવી નહિ. પણ જે ગામ કે શહેર કે ભૌગોલિક બાબત સંબંધી કંઈ જાણનાર હોય તેનુંજ વર્ણન કરી તે શીખવવી જોઈએ. તાનુકા કે જિન્નાના ગામો કમવાર ગોખાવાની જરૂર રહેતી નથી, પણ જે ગામ મંમંધી ઐતિહાસિક, કે ઔદ્યોગિક ખીજ કંઈક જાણનાની હકીકત મળી આવે તેનો તેની સાથે મંમંધ જોડી શીખવવાથી વિદ્યાર્થીને તેમાં રસ પડે છે જે બાબત વિદ્યાર્થીને હાવમા તેમજ ભવિષ્યમાં ઉપયોગી નીવડવાની નથી તે યાદ ગણવાથી તેને શો લાભ છે ?

આરભમા વિદ્યાર્થીને વર્ગ બંદાર ખેતર, મેદાન વગેરે ઠેકાણે ફરવા લઈ જઈ તેની આમપામની રિથિતિનું તેને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપવું જોઈએ. ત્યજુ જમીનતળ, ઊંચી નથા નીચી જમીન, સપાટ પ્રદેશ, વનસ્પતિ તથા પ્રાણી, પ્રાકૃતિક ફેરફાર જેના કે ઝૂંચની ગતિ, ચંદ્રની કળા, પવનની દિશા, ઠંડી, ગરમી, વાદળા, વરસાદ, ધૂમસ, ઝડપુઓના ફેરફાર વગેરેની માહિતી, વિદ્યાર્થીને તેનું અવલોકન કરાવી આપવાની જરૂર છે. ભૂગોળની સંજ્ઞાઓ જેવી કે ખેટ, સરોવર, નદી, દ્વીપકલ્પ, ભૂશિર વગેરેનો ખપાલ જમીનના ઉપર થએલા જુદા જુદા આકાર બનાવી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી આપવો જોઈએ. આવા આકારો નાના હોય છે પણ તે ઉપરથી તે કંપનાદ્વારા તેમનું મોટું પ્રમાણ કલ્પી શકે છે. આવી રીતે પદાર્થપાઠ અને સૃષ્ટિજ્ઞાનનો સંબંધ ભૂગોળ સાથે જોડવાથી તે વિષય રમિક ચર્ચ શકે છે.

{ જે પ્રદેશ યા કુંદરતી રચનાનું અવલોકન શિક્ષકે બાળક પાસે કરાવ્યું હોય તેનો માટીનો નમુનો તેમની પાસે શિક્ષકની મદદથી તૈયાર કરાવવો જોઈએ, અને પછી તેજ મૂળ વસ્તુ સાથે તેનો સરખામણી કરાવવી. જેમટ શિક્ષકે નમુના ઉપરથી તેનો આકાર કા. પા. પર કેવી રીતે કાઢી શકાય તે બતાવવું. દા. બાળકેએ પ્રથમ નદીનું નિરીક્ષણ કર્યું છે. હવે એ નદીનો નમુનો તેમણે તૈયાર કરવો જોઈએ, અને પછીથી તે નદીને આપણે કા. પા. પર કેવી રીતે કાઢી શકીશું તે બતાવવું જોઈએ. આની રીતે ધીમે ધીમે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના અભાવે આપણને ભૂગોળની બાબતો ફક્ત આકારદ્વારા બતાવવાની જરૂર પડે છે એ મુદ્દા વિદ્યાર્થી આગળ સ્પષ્ટ કંવાની જરૂર છે; કારણ કે જ્યારે જ્યારે તેને ભૂગોળનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે ત્યારે ત્યારે તેને નકશામાં જે ચિહ્નો (આકાર) મૂક્યા છે તેની મદદથી તે હકીકત કલ્પવાની જરૂર પડે છે. ભૂગોળના વિષયમાં ડગલે ડગલે કલ્પનાશક્તિનો

ઉપયોગ કરવો પડે છે, તેથી જો તેનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન વિપુલ અને સચોટ હોય છે તો તે કલ્પનાદ્વારા તેનો આબેહમ સ્પષ્ટ ખ્યાલ ઉપજાવી શકે છે. 'નદી'ના શબ્દ વર્ણન કરતાં તેના આકારથી વધારે સમજણ પડે છે અને તેના કરતાં તેના નમુનાથી અને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી તેનું જ્ઞાન સુરક્ષિત થાય છે. આ કારણે લીધે બાળકનું 'આરભવું' બ્રૂગોળનું જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ અવલોકન-દ્વારા થવું જોઈએ કે તેની મદદથી આગળ ઉપર તે કલ્પનાની મદદથી દૂરના પ્રદેશની હકીકત સમજી શકે.

ધણી વખત બાળકને તેની આસપાસની સ્થિતિનું પરાખર અવલોકન કરાવ્યું હોતુ નથી, તેનજ નકશો શુ છે, તે કેવી રીતે થાય છે, તથા તેની કેમ જરૂર પડે છે—આ બાબત સમજાવ્યા સિવાય એકદમ નકશાનો ઉપ-યોગ કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થી કુદરતી રચના નિહાળતી વખતે જમીન જાગી નીચી તથા તેના જુદા જુદા આકારને જુએ છે; પણ તેનું કંઈ નકશામાં તેને માત્રમ પડતુ હોતુ નથી તેથી તે ગભરાય છે, કારણ કે નકશામાં જે ચિહ્નો બતાવવામાં આવ્યા હોય છે તે શા માટે ત્યાં મૂકવામાં આવ્યા છે તેની સમજણ પ્રથમ તેને આપી હોતી નથી. જેની રીતે બેટ, હીપકલ્પ વગેરે બ્રૂગોળની સંજ્ઞાઓ ગ્રાખવતી વખતે તેનું અવલોકન કર્યા પછી તેનો નમુનો કરી તેનો કેવો આકાર કાઢી શકાય તે બતાવવાની જરૂર છે, તેનીજ રીતે વિદ્યાર્થીની આસપાસની સ્થિતિનો નકશો સમજાવવા માટે પ્રથમ આપણે વર્ગના નકશાથી શરૂ કરીએ છીએ; પણ તેવો આરભ કરતાં પહેલાં તે સંબંધી કેટલાક પ્રાથમિક પાઠ આપવાની જરૂર છે, કે જેથી નકશાનો અર્થ તેઓ બરાબર સમજી શકે. નકશાનો અર્થ સમજાવના માટે પ્રથમ આકાર, સ્થિતિ, ઉંચાઈ, તથા વસ્તુના કદની સમજણ આપવાની બાબ જરૂર છે કારણ કે આ બાબત ઉપર નકશાનો આધાર હોય છે.

જ આકાર—ચિહ્ન કે રાખમાં લખોડી લઈ પૂછવું કે આ શું છે ? છોકરાઓ કેહેશે કે તે 'લખોડી' છે. ૫મી પ્રશ્ન કરવો કે તેને આપણ કા. પા. મા કેવી રીતે બતાવીશું. વિદ્યાર્થી જવાબ ન આપે તો '.' આવું ટપકું મૂકી તે બાબત સ્પષ્ટ કરવી. પછી પેન્સિલ, ત્રિકોણ, ચોપડી, મેજ બતાવી તે કેવી રીતે પાટીઆમાં કાઢી શકાય તે શીખવવું; તેને માટે — આવા આકાર કાઢી તે વસ્તુદર્શક ચિહ્ન છે એમ સમજાવવું. ચોપડી વગેરે વસ્તુઓ અને તેના ચિત્ર તથા સંજ્ઞાઓ વચ્ચે કેવો દર પડે છે, તે બાબત તેના મન ઉપર

કસાવવાની જરૂર છે, કારણ કે ત્યાર પછી નકશામાં મૂકેલાં ચિહ્નો (આકારો) શું છે તે તેઓ સમજી શકશે.

વ. સ્થિતિ—હવે શિક્ષકે વસ્તુઓની જુદી જુદી સ્થિતિ કેવી થાય છે તે સીખવવું. 'મેજ' ઉપર ચોપડી મૂકી પૂછવું કે તે ક્યાં છે ? પછી તે નીચે મૂકી પૂછવું કે તે ક્યાં છે ? આ પ્રમાણે 'ઉપર' અને 'નીચે'ના ખ્યાલ સ્પષ્ટ કરવો. તેવીજ રીતે આ બીજા ક્યાં છે ? એ પ્રશ્ન પૂછી 'પાછળ' એ શબ્દ કદાવવો અને તેવી રીતેજ 'આગળ'ની સમજણ પાડવી. આવી રીતે. 'આગળ', 'પાછળ' 'જમણું'; 'ડાબું' 'ઉપર' 'નીચે' જેવી સ્થિતિનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ કરવો.

ફ. દિશા—સૂર્ય કઈ બાજુએ ઉગે છે ? એમ પ્રશ્ન પૂછીને તે બાજુ જિગમણી કહેવાય છે એમ બાળક પાસે કદાવવું. સૂર્ય આકાશમાં ચડતાં ચડતાં ક્યા સંનાર્મ જાય છે ? જે બાજુએ તે આથમે છે તે કેવી કહેવાય ? આવી રીતે 'જિગમણી' યા 'પૂર્વ' તથા 'આથમણી' યા 'પશ્ચિમ' દિશા સમજાવ્યા પછી ડાબી અને જમણી બાજુના યાનનો ઉપયોગ કરી તેને 'ઉત્તર' તથા 'દક્ષિણ'નો ખ્યાલ આપવો. સૂર્યની ગતિનું અવલોકન કરારી તેમજ હોડકાયાંત્રનો ઉપયોગ તથા પવનની દિશા કદાવી વિદ્યાર્થીનું દિશાનું યાન ચોક્કસ કરવું.

જ. અંતર—અંતરના ખ્યાલ માટે વર્ગની લંબાઈ, પહોળાઈ જાંચાઈ. વગેરે પુટપટીથી બાળક પાસે મપાવી તેનું અંતર તેમની પાસે કદાવવું. તે ઉપરથી શાળાની આસપાસની સ્થિતિનું અંતર વિદ્યાર્થીઓ કહી શકશે. તેમની તે અટકળ જરાખર છે કે કેમ તેની ખાતરી માટે તેમની પાસે તે અંતર મપાવવું. તેવીજ રીતે બીજા વસ્તુઓનાં અંતરની અટકળ કરવાની તેમને ટેવ પાડવી. શાળાની પાસેના કેમપણ જાડની જાંચાઈ માપીને તેના પર કાપો કરી રાખવો કે જ્યારે અમુક મકાન કે જગાની કેટલી જાંચાઈ છે તે કાઢતી વખતે તેનાથી તે કેટલા ઘણી છે તે કહી શકાય. આ પ્રમાણે માપલનો ખ્યાલ વિદ્યાર્થીને આપી શકાય.

એક વસ્તુને બીજા સાથે સરખાવીને તે તેનાથી કેટલા ગણી મોટી કે નાની છે એવા મનોપલ્ન કરાવીને વસ્તુના પરિમાણનો ખ્યાલ આપી શકશે.

આવી રીતે નકશામાં આવતી બાજતો પ્રથમ સમજાવ્યા પછી નકશો શું છે તે સીખવવું જોઈએ. વર્ગનો નકશો કાઢતી વખતે એક મુરકેની ઉની

યશો. જો વર્ગની લંબાઈ ૩૬ ફુટ હોય તો તેવડી લીટી કંઈ કા. પા. પર કાઢી શકાય નહિ, તેથી હવે શું કરવું એ પ્રશ્ન વિદ્યાર્થીના મન આગળ ખડો થશે. આ પ્રસંગે 'પ્રમાણ' (સ્કેલ) શું છે તે શિક્ષકે સમજાવવું જોઈએ. જો એક ફુટને માટે આપણે ૧' લીટી દોરીએ તો કેટલી લાંબી લીટી આપણે દોરવી પડશે? વિદ્યાર્થીઓ જવાબ આપશે કે ૩૬', જો ૨ ફુટને માટે ૧' લઈએ તો હવે કેટલી લાંબી લીટી દોરવી પડશે? જવાબ ૧૮'. જો ૪ ફુટને બદલે ૧' લઈએ તો કેટલા ઇંચ લીટી દોરવી પડશે. જવાબ ૯'. આવી રીતે લુદા લુદા પ્રમાણ લઈ હવે આપણે કેટલી લાંબી લીટી દોરવી પડશે એમ વિદ્યાર્થીઓ કહી શકશે.

આ પ્રમાણે 'પ્રમાણ' સમજાવ્યા પછી શિક્ષકે વર્ગને તેમજ નિશાળને નકશો વિદ્યાર્થી પાસે કઢાવવો અને તેમાં આવતાં વસ્તુદર્શક ચિહ્નોની સમજણ પાડવી. તેવીજરીતે નિશાળમાંથી ગામમાં જવાના માર્ગ પણ નકશામાં બતાવવા. આવી રીતે શાળાની આસપાસની સ્થિતિનું અવગોઠન કર્યા પછી તેમજ તેનો નકશો કાઢ્યાપછી શિક્ષકે વિદ્યાર્થીના ગામની ભૂગોળ શીખવવી. ગામની ભૂગોળ સારી રીતે શીખવાની ખાસ જરૂર છે, કારણ કે વિદ્યાર્થીના તેજા જ્ઞાન ઉપર આવેના પ્રદેશની ભૂગોળ સમજવાનો આધાર છે. કોઈ પણ દેશની ભૂગોળ શીખતી વખતે તેની કુદરતી રચના, આબોહવા, ખેતીની પેદાશ, તથા ઉદ્યોગો વગેરે જે અપરિચિત બાબત તેની સમજવાની હોય છે તે વિદ્યાર્થીને જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનો અનુભવ ગામની ભૂગોળમાં થયો હોય છે તેની મદદથી તે કદવી શકે છે. આ કારણે લીધે શિક્ષકે બાળકને ગામમાં ફરવા લઈ જઈને તેની શેરીઓ, રસ્તા, હંચા મકાન, તથા જાણવા લાયક સ્થળ, ત્યાંની ખેતીની પેદાશ, તથા ઉદ્યોગો, પોષ્ટઓફિસ, ચોરો, શાળા, તેમજ ત્યાંના કારીગર, તથા બહારથી જતો આવતો માલ, આવી સર્વ બાબતો પાકું જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી આપવું જોઈએ, કારણ કે તેવા અનુભવ ઉપરથી વિદ્યાર્થીને અપરિચિત પ્રદેશની ભૂગોળની વિગત વિગત હકીકતો સમજવાની હોય છે.

કોઈપણ દેશની ભૂગોળ શીખવવાનો ક્રમ

(૧) સ્થળનું નામ અને તે ઉપરથી મળતી કંઈક ઐતિહાસિક હકીકત. દા. મહેમદાવાદની ભૂગોળ શીખવવાની હોય તો પ્રથમ તે ગામનું નામ શા ઉપરથી પડ્યું છે વગેરે ઘોઠી ઐતિહાસિક બાબત વિદ્યાર્થીને કહેવાની જરૂર છે.

(૨) તેની હદ અને તેના વિસ્તારનો ખ્યાલ.

(૩) કુદરતી રચના, જમીનની ઉંચાઈ, નીચાઈ, સપાટ પ્રદેશ, નદી, સરોવર, ખીણ, રણ, કિનારો, પર્વતો, જમીનનું તળ, જંગલો વગેરે.

(૪) કુદરતી રચના ઉપર આબોહવાનો આધાર છે એટલે તે ઉપરથી ત્યાંની હવા ઠંડી, સૂકી, કે ભેજવાળી છે તથા ત્યાં વરસાદ કેટલો પડે છે તે બાબત શીખવવી.

(૫) વનસ્પતિ. આબોહવા અને જમીન તળ ઉપર તેનો આધાર રહેલો છે.

અ ખેતીની પેદાશ. (ચ) જંગલની પેદાશ.

(૬) પ્રાણી. અ પાણેલાં અને જંગલી

(૭) ઉદ્યોગો, વેપાર-એટલે-ત્યાં ચતી આયાત તથા નિકાસ.

(૮) વેપારના માર્ગ, દરિયાઈ માર્ગ, રેલવે, સડકો, તથા નદીના વહેણ અને ક્વાર્ટ માર્ગ.

(૯) લોકો, તેમની ખાસીયત, તેમની જાન, ધર્મ વગેરે હકીકત.

(૧૦) રાજ્યવ્યવસ્થા. અમલદારની માહિતી અને તેમનાં કર્તવ્ય.

(૧૧) મુખ્ય શહેર. અ પ્રાચીન. ચ અર્વાચીન અથવા અંતિહાસિક, તથા ઔદ્યોગિક, શહેર. વેપારનાં તથા યાત્રાનાં સ્થળ અને લશ્કરી શાણાં, આવી રીતે શહેરો શીખવતી વખતે પણ શિક્ષકે અમુક શહેર ત્યાં કેમ વસ્યું, વગેરે કારણો શોધી કાઢવાં જોઈ એ અને તે બાબતોને બરાબર સમજાવવાં જોઈએ.

બુગોળ શિક્ષણ માટે નીચે આપેલી મૂલ્યના ઉપર શિક્ષકર્મનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે.

(૧) આ વિષયનું શિક્ષણ આરંભમાં વર્ગ બહાર પર્યટન કરાવી કુદરતી રચનાના અવલોકનદ્વારા આપવું.

(૨) બુગોળની સંજ્ઞાઓ તેમજ પ્રાકૃતિક ફેરફારની સમજ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી આપવી.

(૩) વિદ્યાર્થીના રેહાણાનું તેમજ તેની આસપાસની બુગોળ પાકી કરાવવી.

(૪) પૃથ્વીનો ગોળો, નમુના, ચિત્રો, આકૃતિ તેમજ બહુધૃ જ્ઞાનસ અને સ્ટીરીઓસ્કોપ તથા બને ત્યાં સીનેમાદ્વારા ભૌગોલિક બાબતનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપવું.

(૫) પૃથ્વીનો સમગ્ર ખ્યાલ આપી વિદ્યાર્થીના રહેઠાણની જગ્યાનું તેમાં શું સ્થાન છે તેનો ખ્યાલ તેને આપવો.

(૬) ઇતિહાસ જોડે ભૂગોળનો સંબંધ જોડવો જોઈએ. “ ઇતિહાસ એ દેશનો આત્મા છે અને ભૂગોળ એ તેનું શરીર છે ” એટલે કુદરતી રચના, આબોહવા અને સૃષ્ટિસૌંદર્ય પ્રમાણે પ્રજાનો સ્વભાવ અને તે ઉપરથી તેના ઇતિહાસનું સ્વરૂપ બદલાય છે. જ્યારે આવી રીતે ભૂગોળની સાથે ઇતિહાસનો ગાઢ સંબંધ છે ત્યારે ભૂગોળના સ્વજન વગેરે બાબત શીખવતી વખતે તેને લગતી ઐતિહાસિક હકીકત વિદ્યાર્થીને કહેવી જોઈએ; તેને કીધે તેને લગતા વિચાર સુસંબદ્ધ થવાથી તે જલદીથી યાદ રહી શકે છે.

(૭) આ વિષયનું નિરૂપણ ક્ષણમાં કાર્યકારણની ભાવનાથી વધારે થાય છે. દા. પંજાબમાં ધઉં કેમ વધારે થાય છે ? સંયુક્ત અને બંગાળામાં કેમ વરસી બહુ ગાઢી છે ? ‘આ’ મહેસુર અને આસામમાં કેમ થાય છે ? આસામમાં વરસાદ કેમ વધારે પડે છે ‘અને તિબેટમાં નહિ જોવા પડે છે ? આવી રીતે અનેક બાબતનો ખુલાસો જો કાર્યકારણથી કરવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીઓ તે ઝટ સમજી શકે છે અને તેથી તે રહેલાઈથી યાદ રાખી શકે છે.

(૮) શિક્ષકે મુસાફરીના પુસ્તકો તેમજ છાપાંઓ વાંચી જ્ઞાનમાં વધારો કરવો, અને તે ઉપરથી જે કંઈ નવા જુની જાણવાની હોય તે વિદ્યાર્થીને કહેવી જોઈએ. ધરતીકંપ, વાવાઝોડ, રેલ વગેરે બનાવો જે થયા હોય અને તેની શું અસર ઉપજી હોય તે તરફ વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન ખેંચવાથી આ વિષય રસિક થાય છે. ખતીસો શિક્ષક છાપામાંથી તેમજ માસિકમાંથી ઘણાં ઉપયોગી ચિત્ર એકઠાં કરી શકશે અને તે વડે ઘણી અરુપદ બાબત સ્પષ્ટ કરી શકશે.

(૯) શિક્ષકે કાં. પા. પરના નકશાના બોખામાં વેપારના માર્ગ, રાજકીય વિભાગ, કુદરતી રચના, આબોહવા, ખતીજ, ખેતીની પેદાશ વગેરેના જુદા જુદા નકશામાં તેને લગતી હકીકત શિક્ષકે પ્રથમ પૂરતી અને પછી વિદ્યાર્થીને તે પ્રમાણે તેના નકશામાં પૂરવા કહેવું. ભૂગોળની હકીકત ફક્ત સાંભળવા કરતાં આ પ્રમાણે આંખ અને હાથનો ઉપયોગ કરવાથી તેની છાપ સચોટ અને દઢ થાય છે. નકશાના બોખાનો જલ્દીથી પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરવાથી તે બાબત સારી રીતે યાદ રહે છે. એ શિક્ષકે લક્ષમાં રાખવું જોઈએ.

(૧૦) ધણી વખત મુમાફરીના રૂપમાં ભૂગોળનો પાઠ લેવા જે સ્થળેથી મુસાફરી કરવાની હોય તે નકશામાં શોધાવી, આગળ જ્યાં જ્યાં જવાનું હોય તે સ્થળો પણ શોધાવી તેને લગતી હકીકત કહેવાથી બાળકોને તેમાં રસ પડે છે. વિદ્યાર્થીઓ પણ તે સંબંધી સારા જવાબ આપે છે. દા. અમદાવાદથી ભરૂચ આપણે જવું છે તો પ્રથમ અમદાવાદની હકીકત કહાવી, આપણે તે પછીનું સ્થળ શોધાવવું. વિદ્યાર્થી કહેશે કે ‘મહેમદાવાદ’ આવે છે. હવે તે નામ શા ઉપરથી પડ્યું, ત્યાં શું શું જોવા લાયક છે, તથા ત્યાં કઈ નદી આવી છે વગેરે પ્રશ્નદ્વારા હકીકત કહાવી આપણે કહેવું કે આશો હવે આપણે આગળ જઈએ. આવી રીતે નડિઆદ, વડોદરા, ભરૂચ શહેરની જાણવા લાયક હકીકત કહેતા જવું અને નકશામાં તે સ્થળો પૂરતા જવું. આવી રીતનું શિક્ષણ વધારે ફળદાયી નીવડે છે.

(૧૧) પ્રાકૃતિક ભૂગોળ સાથે ઐતિહાસિક ભૂગોળનો સંબંધ જોડવો, કારણ કે કોઈ પણ દેશના ખનીજ તથા તેના વહેવારના માર્ગ ઉપર તેના ઉદ્યોગ અને તેની આબાદીનો આધાર રહે છે. જ્યાં કોલમા તથા લોહ પાસે પાસે નીકળે છે ત્યાં થોડા વખતમાં મોટા શહેરો આબાદ થયા છે તે સમજી શકાયો. ઓસ્ટ્રેલિઆમાં સોનું નીકળવાથી ત્યાં જલદીથી વસ્તી વધી પડી છે એ જાણીતી બાબત છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના શહેરની જાહેરાતોથી પણ તેવાજ કારણને લીધે છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં સારી ખેતી અને ખનીજને લીધે તેની દોલતમાં ઘણો વધારો થયો છે, એટલે ત્યાં નવાં નવાં શહેરો વસતાં જાય છે.

(૧૨) ખનીજ, ખેતીની પેદાશ તથા કારખાનામાં તૈયાર થએલા માવનું જ્ઞાન બનતા સુધી વસ્તુદ્વારા આપવું જોઈએ.

(૧૩) ઝીણી ઝીણી બાબત મૂકી દેવી, નામાવણિ ગોખાવવી નહિ, પણ જે શહેર કે સ્થળની હકીકત શિક્ષકે કહી હોય તેનું સંબંધપૂર્વક વર્ણન વિદ્યાર્થી પાસે પ્રશ્નગોષાત કરાવવું, કારણ કે તેથી તે બાબત તેને સારી રીતે યાદ રહે છે અને તેની બાબતમાં પણ સુધારે છે.

(૧૪) તાલુકાની ભૂગોળ શીખવતી વખતે તેમાં આપેલાં ચિહ્નની સમજણ શિક્ષકે પ્રથમ આપવી જોઈએ; તેમજ અમુક ગામ કેટલે અંતરે છે તે વિદ્યાર્થી પાસે કુટુંબીય મેપાવીને શોધી કઢાવવું. સપાટીદર્શક, હવાનું દગાણ બતાવનારા તથા ઠંડી, ગરમી અને વરસાદનું માપ બતાવનારા નકશાનો અર્થ ઉપજા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ સમજતા હોવા જોઈએ.

(૧૫) પૃથ્વીની ભૂગોળ શીખવતી વખતે આબોહવાને અનુસરીને તેના જે ભુદા ભુદા પ્રદેશો પાડવામાં આવ્યા હોય છે તે ક્રમ સેવાથી કાર્યકારણનો સંબંધ વધારે સારી રીતે સમજાવી શકાય છે. દા. જે મોન્સુનના બધા દેશો એક પછી એક શીખવવામાં આવે તો તેમાં થતી ખેતીની પેદાશ, ઉદ્યોગો, મનુષ્યસ્વભાવ વગેરે બાબત વિદ્યાર્થીઓ ઝટ સમજી શકે છે. પછી રણના બધા દેશો તેમજ શીત કટિબંધ વગેરે પ્રદેશોની ભૂગોળ શીખવવાથી કાર્ય કારણનો સંબંધ વધારે સહેલાઈથી જાણી શકાય છે.

(૧૬) ભૂગોળના વિષયમાં નાટ્યપ્રયોગ પણ થઈ શકે છે. દા. ગુજરાતની ખેતીની પેદાશ શીખવતી હોય તો એક વિદ્યાર્થી કપાસની હકીકત બોલી જાય. ખીન્ને મકાઈ; શ્રીન્ને તમાકુ-ચોથો ધઉ-એમ ભુદા ભુદા વિદ્યાર્થીઓ ભુદા ભુદા પાકવું વર્ણન કરે તો બાળકને તેમાં વધારે રસ પડે છે. શિક્ષકનામાં જે થોડી કવિત્વશક્તિ હોય અને જે આ બાબત કવિતાના રૂપમાં દર્શાવી શકે તો બાળકને તેમાં અવરજ ધણો આનંદ પડશે, તેવીજ રીતે નદી, પર્વત વગેરે બાબતની હકીકતને નાટ્ય પ્રયોગો સ્વરૂપમાં સમજાવી શકાય છે.

ગુજરાતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ

યુરોપ અને હિંદીઓની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ પ્રત્યેની ઉત્સાહ વૃત્તિની સરખામણી કરતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે યુરોપના લોકો પણ પોતાની પ્રાચીન સંસ્કૃતિના પૂજક છે. તે લોકોમાં પોતાની સંસ્કૃતિની પ્રગતિ માટે પણ સારો ઉત્સાહ છે, જ્યારે આપણામાં આપણી સંસ્કૃતિની પ્રગતિ માટે ઉત્સાહ નથી, તેમ તેના રક્ષણ માટે કાળજી પણ નથી. આપણે ત્યાં એક નવીન વર્ગ એવો ઘણો છે કે જેને નવામાંજ મોહ છે અને તેથી પચાસ વર્ષ પછી આપણો દેશ કેવો થશે તથા તેના આદર્શ, ધર્મ, આચારવિચાર કેવા થશે તે કહી શકાય એમ નથી. એ મોહ ચલાવું કારણ એ છે કે આપણી પ્રવૃત્તિ વિચાર વિનાની છે. એટલું તો નક્કીજ છે કે જે પ્રજા પોતાની જીવનપ્રવૃત્તિનું નિરીક્ષણ નથી કરતી તેના વિકાસ પણ થઈ શકતો નથી. હાલના જમાનામાં ફેરફાર એટલી જાણી ગતિથી ચાલ્યો છે કે જે આપણે તે

● સાહિત્ય સભામાં તા. ૮-૧૧-૨૦૧૧ રોજ પુરાતત્ત્વવાળા મુનિ શ્રી નિતિનજી જયજીએ આપેલું સાપણ.

ગતિ મુજબ આપણી સંસ્કૃતિના સંરક્ષણના સાધનો તરફ ધ્યાન નહિ આપીએ તો ભવિષ્યમાં આપણી ઘણી કંફોલી સ્થિતિ થવા સંભવ છે.

સંસ્કૃતિ એ પ્રકારની છે. એક બાજુ સંસ્કૃતિ અને બીજી આંતર સંસ્કૃતિ. સંપત્તિ, મનુષ્ય, વૈભવ, મોજશોખ છત્યાદિનો બાજુ સંસ્કૃતિમાં સમાવેશ થઈ શકે છે. આંતર સંસ્કૃતિમાં આપણી ભાવના, આદર્શ તથા મહત્વાકાંક્ષા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ બંને સંસ્કૃતિઓ એક બીજાને અવલંબીને રહે છે, એટલે જે પ્રજાની આંતર સંસ્કૃતિ ઉચ્ચ ના હોય તેની બાજુ સંસ્કૃતિ પણ ઉચ્ચ ના હોઈ શકે. આપણી સંસ્કૃતિમાં મૂળરૂપ ધર્મભાવના જ છે. તે ધર્મની ભાવના તથા ધર્મના વિચારથી જ પોષાઈ છે, એટલે સંસ્કૃતિની અસર, આંતર તરફ ઉપર અને આંતરની અસર બાહ્ય અંગ ઉપર થાય છે. જે આંતર સંસ્કૃતિ ઉચ્ચ ના હોય તો તેની બાજુ સંસ્કૃતિની વિમુક્તિઓ પણ મોટી હોઈ શકતી નથી. એ વિમુક્તિનાં તરવો મોટાં હોવાનો આધાર આંતર સંસ્કૃતિ ઉપર રહેલો છે અને તેવીજ રીતે બાહ્ય સંસ્કૃતિની અસર આંતર સંસ્કૃતિ ઉપર પણ થાય છે.

આપણા દેશની દરેક પ્રકારની સંસ્કૃતિના મૂળમાં ધર્મ ભાવના રહેલી છે. આપણી કોષ્ઠપણુ સંસ્કૃતિ એવી નથી કે જેના મૂળમાં ધર્મ ભાવના રહેલી ન હોય. “ધર્માર્થ્યક્ષ કામદ્વ” અર્થ અને કામ પણ ધર્મથી જ છે. ધર્મ વિનાના અર્થ અને કામ અનર્થ અને પાપરૂપ ગણાય છે. હવે આપણી બાહ્ય સંસ્કૃતિ લઈએ. તેમાં લુટી કળાઓનો સમાવેશ છે જેમ કે સાહિત્ય, સ્થાપત્ય, નૃત્ય, સંગીત વગેરે કળાઓ. આપણામાં પુરુષની ૭૨ અને સ્ત્રીની ૬૪ કળાઓ ગણાય છે અને તે બાજુ સંસ્કૃતિ ગણાય છે. પરંતુ એમાંની ઘણી ખરી નષ્ટ થયેલી છે. આપણી એ કળાના મૂળમાં પણ ધર્મ રહેલો છે.

હવે આપણે ગુજરાતની કળાના વિષય ઉપર આવીએ. તે માટે ગુજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસ તરફ નજર કરવી જોઈએ. ગુજરાતનો પુરાણ કાળનો ઇતિહાસ તો અંધારામાં છે પણ પાટણના સમયથી કાંઈક વિગતો મળે છે. તે પહેલાંની વિગતો મળતી નથી. દક્ષિણીઓમાં જેવી રાષ્ટ્રભાવના અત્યારે પણ છે તેની આપણા ગુજરાતીઓમાં નથી તેનું કારણ ઇતિહાસની ઘટના છે. ત્યાંની નિકટની ઐતિહાસિક ઘટના શિવાજીના રાજ્યથી માંડીને તે પેઢાઈના અંતની છે, જ્યારે આપણે ત્યાં ગુજરાતમાં એવી કાંઈ ઐતિહાસિક ઘટના નથી. શોકમાન્ય તિજક તથા આગળનાં નેતાઓનો જેમ...

સમયમાં દક્ષિણમાં એવી રાષ્ટ્રભાવના ફેલાવી છે. તેઓના વડવાઓએ દક્ષિણમાં ઐતિહાસિક બનાવો નજરોનજર જોએલા હતા. નાના ફુલની સેનો વાડો, યનવારનો વાડો, અંગ્રેજ એકચીઓ આવતા તે તથા મસલનો ચતી તે વગેરેનાં જે મકાનોથી રાષ્ટ્રભાવના જાગૃત થાય છે તેવાં સાધન આપણે ત્યાં નથી. એ પ્રસંગોની ઉચ્ચ ભાવના હજી તેમની સમક્ષ તરવરે છે. આપણા યુવકોમાં આવી કોઈ પણ ભાવના નથી.

ગુજરાતમાં તો અસ્થાકિનીના સમયથીજ તેની અસ્થિતાનો અર્થ આવ્યો છે એટલે રાષ્ટ્રભાવના છીડી જાય તેમાં થી નવાઈ? ૬૦૦-૬૫૦ વર્ષના મુસ્લીમ કાળમાં હિંદુઓ દીક્ષા પડી ગયા. તે વખતે પ્રજા ભુદી જ ભાવનાથી રહી હતી. તેને ઇતિહાસની સાથે તાદાત્મ્ય કેમ થાય? આ પ્રમાણે ગુજરાતના ઇતિહાસનો સૌથી નિકટનો કાળ તે પ્રમાણે છે. પાટણના પતન પછી આસપાસના હિંદુ રાજ્યો પણ નષ્ટ થયાં.

પાટણના સમયના પણ બે વિભાગ થાય છે:—એક ચાંવડાઓનો અને બીજા સોલંકીઓ તથા ચાલુક્યોનો. તેમાં ચાવડાઓના વંશની હકીકત જુજ છે, જ્યારે સોલંકીની ઠીક મળે છે. આ ઇતિહાસ તરફ આપણી બેદરકારી છે. દક્ષિણમાં તો શાહુ છત્રપતિથી તે પેશ્વાઈ સુધીના સમયના ૫૦ થી ૬૦ દળર કાળો એક જ કરવામાં આવ્યા છે. આપણે ત્યાં પાટણની રાજધાની પડ્યા પછી તેની આસપાસનાં હિંદુ રાજ્યોને તેની સાથે જાણે કરો સંબંધ જ નથી એવું ચક્ર, પણ દક્ષિણમાં તો બીજાં રાજ્યોને કોઈપણ રીતે સાથેનો સંબંધ રહ્યો હતો. પેશ્વાની અપકીર્તિ આપણાથી કેમ સંકન થાય, એવી દક્ષિણીઓમાં હજી પણ ભાવના છે. મિ. કૈનૈલાલાદ મુનશીએ પાટણની વાર્તાઓ લખી તેથી પટણીઓ કેવા હતા તથા પ્રજાને ઉત્કર્ષ કેવો હતો વગેરે જણાય છે છતાં આપણે આપણાં જુનાં સ્મરણ-ચિહ્નો સાચવ્યાં નથી. આપણી પાસે વધારે ઉત્કર્ષકાળ તે પાટણના રાજ્યનો છે. હજીપણ આપણે પાટણની ઘણી વસ્તુઓથી અપરિચિત છીએ. આજે આપણે ગુજરાતની અને મહારાષ્ટ્રની પ્રજાની રાષ્ટ્રોપ જાગૃતિમાં મોટો ફેરફાર જોઈએ છીએ. ગુજરાતમાં મહારાષ્ટ્ર જેવી ઉભાદની ભાવના જણાતી નથી તેનું કારણ આપણા ઇતિહાસ વિશેનાં જ્ઞાનનો અભાવ છે. ત્યાંની પ્રજા મહારાજા શિવાજીના ઇતિહાસ સાથે નિકટનો સંબંધ ધરાવે છે.

દક્ષિણની કોંગ્રેસમાં બહુના દરેક વિચાર્યોએ તેમના દેશનો ઇતિહાસ સારી રીતે જાણે છે અને તેઓ અધાં જુનાં સ્થાનો જોના જાય છે, તેમજ તેનો પુનરુદ્ધાર કરવાના પ્રયત્ન કરે છે. ઇતિહાસ પ્રજામાં તાજે રહે એવી

જે ભાવના લોકમાન્ય તિલકે તાજ કરી છે એ ત્યાં પ્રતિદિન વધતીજ નામ છે. હાલમાં ત્યાંના કવિઓ પવાડા પણ જુની પદ્ધતિ મુજબ જ બનાવે છે અને તે સાંભળી એક વારતો આપણામાં જરૂર સૌથી ઘટે. ગણેશ મેળાની તથા એવી બીજી પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા પણ ત્યાં પ્રગતિ ધ્યાન પ્રાપ્તિન ઇતિહાસ તરફ વધારે ખેંચાય છે. આ દિશામાં બધા પક્ષે એકત્ર મળીને કાર્ય કરે છે. તે માટે ત્યાં હાલમાં બે મંડળો છે. એક 'ભાંડારકર રીસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ' અને બીજું 'ભારત ઇતિહાસ સંશોધન મંડળ' છે. પહેલા મંડળમાં શ્રી. મા. તિલક પહેલા દાખલ થયા હતા, અને તેમણે પ્રગતિમાં તે દિશા પ્રત્યે ભાવના ખીલવી હતી. ત્યાં વિદ્યામ આગની જગા છે જ્યાં પ્રથમ પેશ્વાઈની ન્યાયની અદાલત બેસતી, પણ પછીથી અંગ્રેજી અમલમાં ત્યાં સાળા વગેરે થયા બાદ તે મકાન બીજા કામમાં લેવાને સરકારને ઈસારો હતો પણ બધા દક્ષિણીઓએ મળીને તે ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ મકાન એમને હસ્તક રહેવા કેવા સરકારને વિનંતિ કરી છે.

આ દિશામાં આપણી જરા પણ નગરૂતિ નથી. આણુ જે આપણા ગુજરાતનું એક ગૌરવ ભર્યું સ્થાન છે અને જ્યાંથી આપણને આપણી સંસ્કૃતિનું જ્ઞાન મળી શકે તેમ છે તે પ્રત્યે પણ આપણે બેદરકાર છીએ. ત્યાં ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ અચળેશ્વર મદાદેવનું સ્થાન અને તેની પાસે મંદાગિન કુંડ છે તે અત્યારે ઘણી દુર્દશા ભોગવે છે.

પાટણ પહેલાં ગુજરાતની સંસ્કૃતિનું મૂળ સ્થાન આણુ અને તેની આસપાસ પચાસ પચાસ માઈલ ફરતો પ્રદેશ છે. આપણી હાલની સંસ્કૃતિનાં મૂળ આપણે આણુ આગળથી ખોળી શકીએ. આણુ ઉપર અચળેશ્વર મદાદેવનું મોટું ધામ છે. છતાં તેની અત્યારે કેવી દશા છે? ત્યાં લોકો નજર નામ છે અને તે તદ્દન ખિસ્માર હાલતમાં માલમ પડે છે. મંદાગિન કુંડની દશા પણ એવી છે. આ કુંડનું માહાત્મ્ય એવું હતું કે ક્ષત્રિય રાજાઓ તેની આસપાસ મરણ પામતા. હજુ પણ ઘણાં પ્રાચીન રાજાઓના ત્યાં પાગોલા છે. જોતોની બાવના પહેલાં ત્રિશાળ હતી પણ તે હવે તેવી રહી નથી. અચળેશ્વરના તેમના હહેરામાં કેવો ચક્રચક્રાટ છે છતાં પાસેના મદાદેવમાં તો માખીઓ બહુજણે છે? આપણુ ગુજરાતીઓ હજારો અને લાખો રૂપિયા ખર્ચે છે પણ આ દિશામાં કાર્ય કરવાનું કોઈને સુઝતું નથી.

ચંદ્રાવતી નગરી—ગુજરાતના રાજા બોળા બીમદેવના સમયમાં આણુથી ત્રણેક માઈલ દુરની ચંદ્રાવતી નગરીમાં ધારાવર્ધ કરીને રાજા હતો. તે મહા પરાક્રમી હતો. તેની મૂર્તિના હાલના બે કડકા અચળેશ્વરના કુંડ

પાસે પડેલા છે. એ રાગ એવો જન્મ્યો બાણવળી હતો કે તેણે એકજ બાણથી ત્રણ પાડાઓને આરપાર વાંધી નાંખ્યા હતા. હાલ તેની મૂર્તિ પાસે પથ્થરના ત્રણ પાડાઓ કરીને મૂક્યા છે. આણુ પર્વત-શિરોહીના રાગના તાબામાં છે. એ રાગએ ટેવર નામના એક સાહેબની યાદમાં લાએક રૂપિયા ખર્ચાને તળાવ બંધાવ્યું છે, પણ અચળેશ્વર મહાદેવની બાબત તેમને સ્મરતી નથી. પ્રગ્ભને પણ સંસ્કૃતિનું જ્ઞાન નથી. ગુજરાતમાં પણ ધનિકો તો ઘણા છે પણ તેઓને ગુજરાતની પ્રાચીન અસ્મિતા માટે અભિમાન નથી. વડોદરાના સયાજીરાય મોટા રાગ કહેવાય છે, છતાં સિદ્ધપુરમાં રૂદ્રમાળનાં અવશેષને તેમણે સુરક્ષિત કર્યા નથી. ચંદ્રાવતી મોટું શહેર હતું અને તેનો કિલ્લો આખાદ હતો ત્યાં સુધી વિદેશીઓના હુમલા ગુજરાતમાં થઈ શકતા નહિ કેમકે એ ગુજરાતમાં પેસવાના દરવાખરૂ હતાં. એ જ્યારે પડ્યું ત્યારે ગુજરાતના દરવાખ ખુલ્લા થયા. પુસ્તકો પરથી જણાય છે કે ચંદ્રાવતીમાં સેંકડો જૈન તથા શૈવ મંદિરો હતાં. કનૈયા ટોડે જ્યારે એ નગરીની મુલાકાત લીધી ત્યારે પણ ત્યાં ૨૦ મંદિરો તો સારી સ્થિતિમાં જોવામાં આવ્યા હતાં અને તેના થોડાક ફાટા પણ પુસ્તકમાં તેણે આપેલા છે. ગયે વર્ષે હું તથા પ્રોફે. મલ્લકાની ચંદ્રાવતીનું ખંડેર જોવા ગયા હતા. હાલ ત્યાં એક મંદિર નથી પણ એક પથ્થર ઉપર ચાંલક્ષો ઉભો છે તે માત્ર ચંદ્રાવતીનો અવશેષ છે. એ જામ એટલે ચંદ્રાવતીનો પત્તો નહિ મળે.

ધૂરોપમાં આ પ્રમાણે નથી. જો ત્યાંના લોક જાણે કે અમુક પથરાનો અમુક મહાન રાગએ સ્પર્ધ કર્યો હતો તો તેઓ તેના સંરક્ષણ માટે ગમે તેવા ભોગ આપવા તૈયાર થાય છે. હાલમાં તો રૂદ્રમહાલયનો એક પથરો પણ આપણને પ્રાણ કરતાં વધારે વહાલો હોવો જોઈએ.

સ્થાપત્ય પછી હવે આપણે ચિત્રકળાની વાત કરીએ. આપણી ચિત્રકળા તો નહિ જ થઈ ગઈ છે. આપણે તે દિશામાં ટેટલો વિકાસ કર્યો હતો તે જાણવાનાં કંઈ સાધનો પણ નથી. જ્યારે આપણા સ્થાપત્યના નમુનાઓ આવા મુંઢર છે ત્યારે ચિત્રકળા પણ એવીજ હોવી જોઈએ. મળી આવતા ટેટલાક સાદિલ ઉપરથી આપણને એટલું સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે આપણી ચિત્રકળા પણ કાંઈક એર હતી. પહેલાંની ચિત્રકળા તો વિનાય પામી છે. મંદિરો ઉપરથી જણાય છે કે કુમારપાળે કુમારવિહાર પાટણમાં બંધાવ્યું હતું. તેનાં ચિત્રોના વર્ણન ઉપર એક કાવ્ય મંદાકાન્તામાં કરેલું હતું. વળી એક રાગને અડેક ચિત્રના લાખ લાખ રૂપિયા આપ્યાનો ઉલ્લેખ

પણ છે. પાટણની પડતીની સાથે તે કળાનો નાશ થયો છે. આણ અને મોઢેરાનાં મંદિરોમાં પણ કોતરકામ અમૂલ્ય છે. દીલગીરી એ છે કે પાટણની રાજસત્તાના મયનો એકે સિક્કો મળી આવ્યો નથી; જો કે તે પહેલાં વલ્લભીપુરના , મળે છે.

કળાના શ્રેષ્ઠ સિવાય આવાં મુંદર મંદિરો તૈયાર જ કેમ થઈ શકે ? અંતમાં તેમણે જણાવ્યું કે આપણી સંસ્કૃતિમાં મંગીત, સાહિત્ય તથા એવી બીજી ઘણી બાબતો સમાવેશ થઈ જાય છે અને હજી પણ જો આપણે અજ્ઞાન રહીશું તો ભવિષ્યમાં કેવો પ્રમંથ આવશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. જે પ્રજામાં પૂર્વજો માટે અભિમાન ઉત્પન્ન થાય નહિ તે સંસ્કૃતિના સંરક્ષણની ભાવના કેવી રીતે ખીલવી શકે ? બાદ તેમણે સાક્ષરો તથા વિદ્વાનોને આ દિશામાં કાર્ય કરવાની ભલામણ કરી હતી. છેવટે અંદાવતીના એક કોતરણીવાળા પડતાં પડતા છેલ્લા સ્તંભનો ફોટો બતાવ્યો હતો.

ચોખ્ખા પદ્ધતિ

(અનુસંધાન પૃ. ૩૬૮થી)

બાળકની પસંદગી ઘણે ભાગે એ બાબતને અવલંબીને હોય છે.

(૧) તેના સંજોગોને માફક આવે તે બાબતો તે પસંદ કરે છે.

(૨) તેની સ્થિતિ સુધારવા જે બાબત તેને મદદ કરતાં થઈ પડે તે બાબત તે પસંદ કરે છે.

બાળક કેળવાય છે એટલે ભવિષ્યના જીવન માટે તે તૈયાર થાય છે. તેના અનુભવ પર ધીમે ધીમે નવીન અનુભવના પડ આવવાથી તે મોટા માણસની સ્થિતિએ આવી રહે છે. આપણે ઘણી વખતે બાળકના અનુભવો ધ્યાનમાં ન લેતાં મોટા માણસની માફક તેની સાથે કામ કરીએ છીએ.

બાળક

માણસ

બાળક અને માણસ એ બે વચ્ચે મોટો ગાળો છે. તે ગાળો ધીમે ધીમે અને ક્રમે ક્રમે વિકાસ કરવાથી જ પુરાશે. આપણાથી એકદમ દૂરકો મારી ચકાશે નહિ. એ ગાળો પુરવા માટે તે કેવી રીતે શીખે છે તે જાણવાની જરૂર છે.

(૪) બાળક કેવી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે

વૈદને જેમ માણસના શરીરની રચના કેવા પ્રકારની છે તે જાણવાની જરૂર છે તેમજ શિક્ષકે બાળકના માનસિક વ્યાપારો જાણવાની જરૂર છે. પાશ્ચાત્ય માનસશાસ્ત્રીઓએ સંપૂર્ણ શોધખોળ કરી બાળકના સર્વ માનસિક વ્યાપારો કેવી રીતે ચાલે છે તેના નિષ્કર્ષો શોધી કાઢ્યા છે. શીખવું એટલે શું, બાળકો કેવી રીતે શીખે છે, શિક્ષણ મહેલું તથા ગિરિચાથી શી રીતે કરી શકાય, વગેરે બાબતો વિષે તેમણે ધણું સંશોધન કર્યું છે. આ નિષ્કર્ષો જાણવાથી આપણા કાર્યમાં સરળતા થવાનો વિશેષ સંભવ છે.

તે વ્યાપારોના નિયમો ત્રણ છે.

(૧) તત્પરતાનો નિયમ. (The Law of Readiness). મગજ એ શરીરનું વિદ્યુત્તણ છે. તેની સાથે ફેટલાંક તારનાં દોરડાં જોડાએલાં છે. તેને આપણે જ્ઞાનતંતુ કહીએ છીએ. તેમાંના ફેટલાક દંભેશાં સંદેશો લઈ જવા તૈયાર હોય છે, ફેટલાક મંદ હોય છે. મંદ તંતુઓને પ્રોત્સાહન મળે તોજ તે સંદેશો લઈ જવા તત્પર થાય છે. બાળકને અમુક બાબતમાં રસ ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે તેની ઇચ્છિતા અથવા લાગમાં જે ચળવળ ઉત્પન્ન થાય છે તેને સ્ફુરણ કહે છે. એ સ્ફુરણ મગજને પહોંચ્યાડવા ફેટલાક તંતુઓ તૈયાર હોય છે. તેઓ મગજમાં આ સંદેશો લઈ જાય છે એટલે પ્રતિસ્ફુરણ થાય છે. તંતુસમૂહનો જે લાગ પ્રતિક્રિયા કરવાને તૈયાર હોય છે એટલે તે જ્ઞાન મેળવવા તત્પર છે એમ કહી શકાય. મનની આવી તત્પર રિયતિને તત્પરતા કહે છે.

૨. મહાવરણનો નિયમ. The Law of Exercises. જે સ્ફુરણ અને પ્રતિસ્ફુરણ બાળકને આનંદ આપનાર થાય તો એ ક્રિયા ફેટલીકવાર આદ્યા કરે છે અને એમ કરવાથી તંતુસંબંધ મજબુત થાય છે. કેટલાંક પશુ બાબતના વારંવારના મહાવરણથી બાળક વધારે શીખી શકે છે તેથી જ્ઞાન મેળવવાની એજ ઉત્તમ રીત છે. ફક્ત બોધદ્વારા બાળક બરાબર શીખતું નથી. જે બાબતનો તે પોતે વારંવાર વિચાર કરે છે તે તેના હૃદયમાં સચોટ રીતે એટી રહે છે.

૩. ફલોત્પાદક કે અસરનો નિયમ. The Law of Effect. જે સ્ફુરણ અને પ્રતિસ્ફુરણથી બાળકને આનંદ થા અંતોષ થાય છે, તેનો વ્યાપાર વારંવાર થવા કરે છે, અને એમ કરવાથી તે જ્ઞાનતંતુ મજબુત થાય છે. જે તે વ્યાપાર વારંવાર ન થાય તો તે સંબંધ નિર્બળ થઈ જાય છે. આ

ઉપરથી જણાશે કે શાળાનું કામ એવું હોવું જોઈએ કે જેથી બાળકની રસિકતા પોષાય અને આનંદ મારફતેજ તેને ઉત્તમ શિક્ષણ આપી શકાય.

ઉપરના નિયમ ઉપરથી આપણે સમજી શકીશું કે બાળક કેવી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. આપણે ઘણી વખતે કહીએ છીએ કે છોકરાં અમુક શીખે છે પણ તે પ્રમાણે હોતું નથી. તેઓ આપણા ધારના કરતાં ખીન્નુંજ કંઈ શીખે છે. આ બાળન બરાબર સમજવા માટે ઉપરના નજી નિયમો ચોક્કસ રીતે મનમાં દસ્તાવેજની જરૂર છે. ધારો કે કોઈ છોકરો ગણિતમાં કાચો માલમ પડે છે. શિક્ષક તેને ચણાકારના કે ભાગાકારના અમુક દાખલા ગણવા કહે છે. તેને માટે તેનામાં કંઈ ઉત્સાહ હોતો નથી; કારણકે તેમાં તેને રસ પડતો નથી. શિક્ષકે તેનો આંતર ઉત્તેજક કે જે તેને તે કાર્યમાં મદદ કરતો થઈ પડે છે તેને ઉસ્કેર્યો નથી. ખરી રીતે તેના મનમાં રમત મસ્તી વગેરેના વલણો જગૃત થશે અને આપણે દાખલો ગણવા માટે તેના મનમાં કંઈ પણ પ્રકારનો વ્યાપાર ઉત્પન્ન થશે નહિ, કારણકે આમાં શિક્ષકે તે ઉપરના ત્રણે નિયમોનો ભંગ કર્યો છે. બાળક કંઈક જુદું શીખે છે. તે ચોરી કરતાં કે છેતરતાં શીખે છે; પણ ભાગાકાર તો નહિજ.

પણ એને બદલે શિક્ષકે દિવાળીના તહેવારની રસિક વાર્તા બાળકો, સમક્ષ કહી હોય અને તે શુભ પ્રસંગે શાળા શણગારવા બાળકોને દોષી હોય તો તેમાંથી ઉત્તમ ઢૂળ પ્રાપ્ત થશે. તેને લીધે ઘણા પ્રમેયો કુપારથત થશે. દા. શાળાના ઓરડાને ચારે બાજુએ થઈ રહે તેટલી કેટલાક પુટ સાંકળ જોઈશે? ૧૮"×૨૪"ના કાગળમાંથી એક ઇંચ પહોળા કેટલી પુટી મળી આવશે? અમુક પુટ લાખી સાંકળી માટે કેટલી પરીઓ જોઈશે?

એક કાગળમાંથી કેટલા ફૂટ લાંબી સાંકળ થશે? આખી શાળા માટે સાંકળી પુરી પાડવા કેટલા કાગળો જોઈશે? એક કાગળનું શું પડે છે? બધા મળીને કેટલા પૈસા થશે? દરેકને ભાગે શું શું આવશે? વગેરે દાખલાઓ તેઓ આનંદથી અને સહેલાઈથી કરી શકશે. કાગળ ખરીદી શણગારવાનું કાર્ય તેઓ શરૂ કરશે અને જેમ જેમ પ્રમેયો ઉત્પન્ન થશે તેમ તેમ તેનો ફાયદો લાવવા પોતાના અનુભવનો તેમજ ખીન્નના અનુભવોનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે. કામ કરતાં કરતાં શીખવું એ ઉત્તમ શિક્ષણ છે. આમાં બધુંવું અને ગણુંવું બંને સમાવેલાં છે.

ઉપરના દાખલામાં શિક્ષકે શીખવવાના ત્રણે નિયમોનો ઉપયોગ કર્યો છે. બાળકોનાં મન ઉત્તેજિત કરી તેમનામાં રસ ઉત્પન્ન કર્યો, છે, અને

બાળકોએ સંતોષ અને આનંદથી કાર્ય આરંભ્યું છે અને તેને પુરું કર્યું છે. આજ કુદરતી નિયમ છે. આપણે શું તે પ્રમાણે શીખવીએ છીએ ?

(૫) યોજના.

યોજનામાં ચાર મૂળભૂત બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

(૧) હેતુપૂર્વકનું કાર્ય.

કંઈ સાંલળવું તે શિક્ષણ નથી તેમજ બોલ બોલકરવું તે શીખવવું નથી. બાળકો કંઈ જડ વાસણ નથી કે તેમનામાં જ્ઞાન ઠાંસી ઠાંસીને ભરવું જોઈએ. બાળક ચપલ છે અને આપણે તેમને હંમેશાં ચપલ રાખવાનાં છે. એ માટે આપણે બે કાર્યો કરવાની જરૂર છે.

(૧) બાળકોને સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરતાં કરવાં.

(૨) તેઓને પોતાની મેળે કાર્ય કરવાની ટેવ પાડવી.

આપણે હંમેશાં ધ્યાનમાં રાખવું કે કેળવણીની સફળતા માત્ર સ્વાશ્રય પરજ છે. બાળકો માટે જરૂરની વાત એ છે કે તેઓએ કંઈ કાર્ય કરવું જોઈએ. બધાં કાર્યો કેળવણીની દૃષ્ટિએ સરખાં ઉપયોગી હોતાં નથી. જે કાર્યો વધારે ઉપયોગી હોય છે તે શિક્ષકે પસંદ કરવાં, પણ જરૂરની વાત એ છે કે વિદ્યાર્થીઓ પોતે તે કાર્યો પસંદ કરે એવી પરિસ્થિતિ શિક્ષકે કુનેહદ્વારા ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ. કેઈ પણ કાર્ય કરતા પહેલાં “ ઇચ્છા-યા-હેતુ ” ની જરૂર પડે છે, કાણુ કાર્ય પણ હાકરા તથા હાડીઓની જે ઇચ્છા હોય તો સહેલાઈથી તેઓ કરે છે. “ મન હોય તો માળવે જવાય ” એ કહેવતને આધારે કેઈપણ કાર્યમાં મનની-ઇચ્છાની જરૂર છે. હેતુપૂર્વકના આરંભેલા કાર્યથી ત્રણ લાભ થાય છે.

(૧) તે કાર્ય જલદી થાય છે.

(૨) તે ચોક્કસ થાય છે.

(૩) તેની અસર ચિરસ્થાયી રહે છે.

હેતુપૂર્વક કાર્યમાં ઉપર ખતાવેલા જ્ઞાનના ત્રણે નિયમોનો બરાબર ઉપયોગ થાય છે. અદિ બીજી એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે તે કાર્ય બાળકના નિત્યજીવનને બંધ બેસતું હોવું જોઈએ. જો તેમ ન હોય તો તે કંઈ ફળદાયી થતું નથી. અત્રે વેપારીઓ આવ્યા નથી, કારણ કે તેમને આ વિષયમાં રસ પડતો નથી; વળી આ વાત તેમના જીવન સાથે સંત્રેધ ધરાવતી નથી.

(૨) યોજના મહત્ત્વી.

શાળાના કાર્યની વ્યવસ્થા એવી રીતે કરવી કે બાળકોને તે કાર્ય રસ ઉત્પન્ન થાય. જ્યારે બાળકમાં રસ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે અમુક કા કરવા તેમની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે, એ યોજનાનું પ્રથમ પગથીઈ છે. બીજું પગથીઈ તે કાર્ય બરાબર સફળ થાય તેની યોજના-રચના કરવી છે. આ સ્વાભાવિક ક્રમ છે એકુત પે તા ૥ કાર્યની યોજના પ્રથમ કરે છે આવી રીતે ઘણા શિક્ષકો બરાબર કામ કરી શકતા નથી. તેઓ કાં યોજના ધડપા વગર કાર્ય કરવામાં ઝપવાવે છે, યાતો પોતે યોજના બનાવે બાળકોને તે પ્રમાણે કામ કરવાનું કહે છે

ધારો કે ચોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ એક પ્રમેય ઉત્પન્ન થયું છે. તે એ છે કે આપણો કાગળ આપણા મિત્રને ટપાલ મારફતે કે રીતે પહોંચેલો દશે ? શિક્ષક બધું જાતેજ કહી દેતો પાઠ તો રસિક થશે, પણ જો જ્ઞાન વિદ્યાર્થીને મળશે તે પુરતું તેમજ ચિંત્નરચાથી દશે નહિ. તે કર તેઓ જાતે તપાસ કરે, યોજનાઓકિસમાં જાય, ત્યાંની રચના જુઓ, પો' મારતરને ધૂંટે, પોને યોજના ઘડી તે યોજના પ્રમાણે કાર્ય કરી જુએ તો ધણુંજ વધારે અને પાકું જ્ઞાન તેને જરૂર મળશે. વળી એક પ્રમેયમાં ઘણાજ પ્રમેયો ઉત્પન્ન થશે. તેમનો તોડ લાવવા ધણી ઘણી તપાસ કે કરવી પડશે તેને ઘણા પ્રકારનું જ્ઞાન આવી રીતે મળશે, અને તેમના ર અનુભવો સંકળાએલાં રહેશે યોજના ધડપામાં શિક્ષકે બાળકોને મદદર થવાની જરૂર છે. એજ પ્રમાણે પતંગતી યોજના ચર્ચ શકશે.

(૩) યોજના અમલમાં મૂકવી.

ધોરી યોજના અમલમાં મૂકવી એ યોજનાનું પાયારૂપ ત્રીજું પગથીઈ છે. આ યોજનાનો ધણેજ અગત્યનો ભાગ છે. ઘણા શિક્ષક બાળકમાં હેતુ પ્રેરે છે, યોજના ધડપે છે, અને રસપ્રવાહ કાયમ ન રા શકવાથી યોજનાનો પુરેપુરો અમલ થતો નથી. એનું પરિણામ એ છે કે સંતોષકારક શિક્ષણ તેને મળતું નથી. આ ભાગમાં શિક્ષકે પહે અને અપજતા રાખવાની ઘણીજ જરૂર છે. જુદા જુદા છોકરાને જુદા જ કાર્યની દેખરેખ રાખવાનું મોપતું જોઈએ, શિક્ષકે થોડું બોલવું પણ કે તેને વધારે કરવાનું છે, યોજના માટે નમુના બનાવવા પડશે, સૂચનાઓથી કાદવી પડશે, પુસ્તકો તપાસવા પડશે, ગણિતના વ્યવહારિક પ્રશ્નો

હિંદ કરવો પડશે, લેખનની અમલ પડશે. બાળકો જેમ વધારે અપજ થશે તેમ વધારે જ્ઞાન તેઓ પ્રાપ્ત કરી શકશે.

ધારો કે ત્રીજા ધોરણના છોકરા દુકાનની યોજના કરવા ધારે છે. તેઓને એવી રીતે દોરી શકાશે કે જુદા જુદા કાર્ય માટે તેમની જુદી સમિતિઓ નીખી શકશે; શિક્ષક જરૂર પડે ત્યાં તેમને સૂચના આપી શકશે, દરેક શિષ્ય કામમાં યુ થાએલો રહે એમ તેણે ખાસ લંક્ષમાં રાખવું જોઈએ.

(૪) યોજનાના કામની તપાસ-પરિણામની તપાસ.

પેતે કરવા કાર્યના પરિણામની તપાસ કરતાં શીખવવું એ કેળવણીની દૃષ્ટિએ ધણીજ લાભદાયક બાબત છે. એમ કરવાથી ત્રેણ લાભ થાય છે.

(૧) જે જે બાબતો શીખી ગયા હોય છે તે તાજ થાય છે,

(૨) જિતમ ટેવો દૃઢ થાય છે.

(૩) થએલી ભૂલો જોઈ બીજા વખતે એવી ભૂલો ન કરતા વધારે સાફ કાર્ય તે કરી શકે છે.

ત્રીજા ધોરણના છોકરા દુકાનની યોજના પુરી કર્યા પછી નીચે પ્રમાણ પ્રશ્નો પૂછી પોતાના કરેલા કાર્યની તપાસ કરી શકશે. દુકાનની યોજના મારફતે અમે શું શું શીખ્યા? અમે મારી રીતે અને જોઈએ તેટલું શીખ્યા હીએ? કઈ કઈ જગ્યાએ અમે કાચા જણાયા? અમે કઈ કઈ ભૂલો કરી? અમે બરાબર દિમામ રાખી શક્યા? વગેરે બાબતોની તપાસ કરવાથી તેમને ધણીજ લાભ થશે.

આ ઉપરથી જણાશે, કે પ્રમેય-મર્યાદા-યોજના ધડવી, યોજનાને અમલમાં મૂકવી અને પરિણામની તપાસ કરી એ યોજનાના મૂળ મિદ્દાતો છે. એ સિદ્ધાંતો માનસચાલની દૃષ્ટિએ અને નિન્યજીવનના ધોરણે ધડાયા છે. એમાં બાળકોને સર્વ રીતે સ્વતંત્ર રાખી પોતાની મેળે વિચાર કરવાની તક અપાય છે. યોગ્ય શિક્ષણ તો તેજ ગણી શકાશે કે જેની મારફતે બાળકની કામ કરવાની વૃત્તિને પ્રોત્સાહન મળે અને પોતે પોતાપર વિશ્વાસ ગળી સ્વાત્રણી બને. "Most effective teaching is self-teaching." "આત્મ-કેળવણી એ વધારે કાર્યમાધક શિક્ષણ છે."

સંસાર બ્યવહારમાં અનેક પ્રકારની સ્વચર્યા આપણે જોઈએ છીએ. તેમાં કયા કમે યા કેવી રીતે કાર્ય થાય છે તે ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે. કયામ વાવવો એ જોડતની યોજના છે. તેના જીવન સાથે તેનો સંબંધ છે.

કપાસ વાવવો એ તેનો પ્રમેય છે. તે કાર્ય કરવા દરાવ કરે છે. પછી કેવી રીતે વાવવો, ક્યાંથી બી મંગાવવાં, ક્યાં ક્યાં સાધનો લેઈશું વગેરે બાબતની યોજના તે મનમાં ઘડી કાઢે છે. ત્યારબાદ તે પોતાનું કાર્ય આરંભે છે. રોજ રોજ નવી નવી અડચણો-પ્રમેયો ઉત્પન્ન થાય છે. તે ખસેડતાં નવો નવો અનુભવ થાય છે. છેવટે કપાસ પાક્યા પછી લુએ છે કે તે જરાબર થયો છે કે નહિ, એવી રીતે પરીક્ષા કરે છે. વ્યવહારમાં સર્વત્ર આજ પદ્ધતિ બેવામાં આવે છે. આ સ્વાભાવિક પદ્ધતિ છે અને તે માનસિક વ્યાપારને તો અનુકૂળ છે. હાલમાં શાળામાં આ ક્રમ પ્રમાણે શિક્ષણ મળતું નથી. તેમાં સ્વાભાવિકતા નથી પણ કૃત્રિમતા છે. આપણું શિક્ષણ છુટું છુટું અને બાળકના અનુભવને બંધ બેસતું નથી.

છેવટે આજનો વિષય બંધ કરતાં પહેલાં નીચેની બાબતો તરફ આપનું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું. “યોજના એટલે પૂરા મનથી આદરેલું હેતુપૂર્વકનું કાર્ય.” જે જે કાર્ય હેતુપૂર્વક કરવામાં આવે છે તે યોજના છે. તેમાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

(૧) ખરા મનથી ઉપાડેલું હેતુપૂર્વકનું કાર્ય.

(૨) સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થતા પ્રશ્નોનો તોડ.

(૩) જીવનવ્યવહારના સ્વાભાવિક ક્રમ પ્રમાણે ઉપાડેલું કાર્ય સંપૂર્ણતાએ પહોંચાડવું તે.

(૪) ઉપાડેલા કાર્યનો નિત્યજીવન સાથે સંબંધ નોડવો તે.

પી. જે. ભગત,

હેડમાસ્ટર વૉકેશનલ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ, અંકલેશ્વર.

ધારણ પછટ્ટ

શિશુક—પ્રભુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.
તા. ૧૨-૧૨-૨૭ સમય ૩૦ મિનિટ.

વિષય—શાન્ત વાચન.

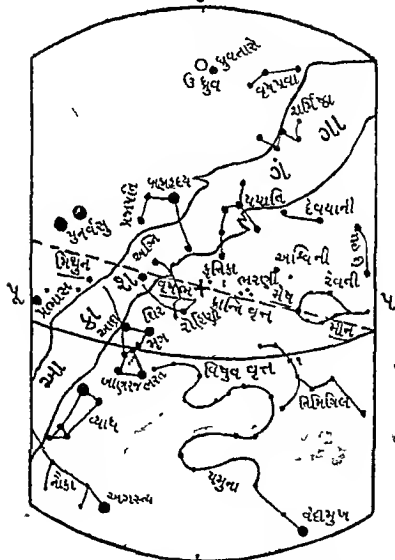
દેતુ—મનમાં વાંચવાની ટેવ પાડીને પાઠનો ત્વરથી અર્થગ્રહણ કરવાનો.

પાઠના વિભાગ અને સુધા.	શિશુલૃથેલી.	પાડીઆ પરની નોંધ.
આરંભ. અ. જવરથા. ચ. વિષયને લગતા માનની તપાસ	વર્ગને વ્યવસ્થિત ગોઠવવો. અથા વેકેશનમાં દિવાળીના તહેવારો કેવી રીતે ગાળ્યા તે સંબંધી વાતચીત કરવી. વાત-ચીતમાં આવતા જાણવા લાયક શબ્દો તથા વાક્યોની નોંધ કરવી.	ધનતેરશ, કાળીચૌદશ, બેસતુંબર્ષ, 'સુપર્વે દહાડે સમરસ.'
મુખ્ય વિષય. અ. શાન્ત વાચન.	બોર્ડપર લખેલો ફકરો મનમાં વાંચવાને વિધાર્થીઓને કહેવું. સમય-૫ મિનિટ આપવો.	નિશાળમાં રખાઓ પડી. બીજે દિવસે ધન-તેરશ આવી. પછી કાળીચૌદશ, દિવાળી અને બેસતુંબર્ષ પણ આવ્યાં. બેસતા વર્ષને દહાડે વહેલા લેવા. 'સુપર્વે દહાડે સમરસ...સ સમરસ' કહી મીઠું વેચ્યું. દેવનાં દર્શન કીધાં. મોટેરાંને માન કીધાં. આ બધા દહાડા દિવાળીના કહેવાય. તે દિવસોમાં ફટાકડા ફેડાયા, દહર્યો, ફર્યો, સાંઈ સાંઈ જમ્યા તે ખૂબ રમ્યા. નિશાળ ઉધડી. દેવદિવાળી આવી. માણસની દિવાળીમાં રમ્યા ખૂબ, તે દેવદિવાળીમાં ભણ્યા ખૂબ.

આ રીતે આ માસમા લાદ્રપદ, શર્મિષ્ઠા, મૃગશિર, નૌકા અને યમુનાના અગત્યના તાગમડો દ્રષ્ટિગોચર થાય છે અને વેદીમુખ અગત્ય, વ્યાધિ, પાણરજ, પ્રભાસ, આદ્રો, પુનર્વસુ, અક્ષતુલ્ય અને રાહિણીના મળા

જાન્યુઆરી

6

આ રીતે ૧૦ ૦

૧૫મીએ ૯

૩૧ મીએ ૮ વાગે (સ્ટે ટા)

વ પહેલા વર્ગનાં તારાઓ એકીજ વખતે જોઈ શકાય છે.

સૂર્ય તા. ૧૪ મીની જન્યુઆરિએ ધનમાંથી મકર રાશિમાં પ્રવેશ કરે છે. મકરસંક્રાન્તિએ ધનમાંસ પૂરો થાય છે. આકાશગંગા વાયવ્ય ખૂણાથી આખું આકાશ બેદી સામે અગ્નિ ખૂણા તરફ જાય છે. તેમાં તથા તેની આસપાસ વૃષષ્ટવા, શર્મિષ્ઠા, દેવયાની, ગયાતિ, બ્રહ્મહૃદય, કૃત્તિકા, રોહિણી, વૃષભ, મિથુન, આદ્રા, મૃગશિર, પ્રભાસ, હારત, વ્યાધ, અને નૌકાનાં તારામંડળો આવી જાય છે.

આકાશના અવલોકન ઉપરથી રાત્રિના સમયે વખત બહુજ સહેલાઈથી જાણી શકાય છે. ધ્રુવના તારાની આસપાસ તારા પરથી વખત ચાર તરફ પ્રભુના અલૌકિક ધડિયાળ રૂપે શર્મિષ્ઠા, બ્રહ્મહૃદય, સમર્પિ તથા અભીજિત આવેલા છે તેમના પરથી સાધારણ વખત તો સમજી શકાય. વળી માસિક નક્ષત્ર (જે નક્ષત્ર પરથી માસનું નામ પડ્યું હોય તે) તે માસમાં પૂર્ણિમાએ સાંજે પૂર્વમાં ઉગી આખી રાત આગળ વધી સવારે પશ્ચિમમાં આવશે, અને આખો માસ તે નક્ષત્ર પરથી રાત્રે વખત જોઈ શકાય. હાખલા તરીકે માગશર માસમાં મૃગશિર નક્ષત્ર સાંજે સાડા ૭ વાગે પૂર્વ દિશિતિજ પર રાત્રે સાડાબારે માયાપર અને સવારે સાડાઠવાગે પશ્ચિમ દિશિતિજ પર હોય. વળી કેટલાક તારાઓ/તેઓ કયે દિવસે અમુક વખતે માયાપર આવશે તે જુદા જુદા માસમાં આપવામાં આવ્યું છે વ્યાધ તા. ૧ સી જન્યુઆરિએ, પ્રભાસ તા. ૧૫મી જન્યુઆરિએ, શ્રવણ તા. ૧૫ મી જુલાઈએ, ઉ. તા. ૨૪મી સપ્ટેમ્બરે, સમર્પિને ત્રીજે તારો તા. ૨૨ મી માર્ચે મધ્યરાત્રે (સ્ટા. ટા. ૧૨-૩૯) ચામ્યોત્તર થાય આ ઉપરથી કોઈ પણ તારીખે આમાંના કોઈ પણ તારાની સ્થિતિ ઉપરથી વખત જાણી શકાય. જે આપેલી તારીખના પહેલાંની તારીખે નિરીક્ષણ કરતા હોઈએ તો તે તારો રોજના ચાર ચાર મિનિટ અને માસના, જે કલાક લેજે. મોડો માથે આવે, અને પછીની તારીખોએ તેજ મુજબ પહેલો માથે આવે. આ રીતે બેચાર જાણીતા તારાઓ ઉપરથી અથવા તારાના નકશાઓ જે દર માસે આપવામાં આવ્યા છે તેમાં નીચે મોલેલા વખત ઉપરથી કોઈ પણ તારીખે રાત્રે આકાશમાં જોઈ ચોક્કસ વખત ધડિયાળની મદદ વગર કઠી શકાય. વળી ધ્રુવના તારા ઉપરથી તેમજ બીજા તારાઓના નિરીક્ષણથી દિશા આપણું સહેલથી જાણી શકાય.

ધૂમકેતુઓ વિશે આગળ ખરતા તારાઓ સાથેના તેમના સંબંધમાં થોડુંક વિવેચન થયું છે. તે કોષક વખતે અકસ્માત ધૂમકેતુઓ દેખાય છે. તેમની કક્ષા ધણીજ લાંબી લાંબગોળ અન્વરત (parabola) હોય છે. તેમનું દ્રવ્ય ધણીજ પાતળું હોય છે. તેઓ સૂર્યની નજીક જેમ જેમ આવતા જાય છે તેમ તેમ તેની ગરમીથી ધૂમકેતુમાંથી પાતળો હાઈડ્રોજન છૂટે છે તેમાંથી તેમની પૂંછડી થાય છે. તે સૂર્યના તેજથી ધકેલાઈને પાછળની બાજુએ રહે છે. તે સૂર્યની થાસે આવતાં ગતિ ધણી વધી જવાથી આંટો મારી સૂર્યનું ચક્કર લઈ લે છે. થાંજી ઝલાટા બંધ પાછા ફરતાં તે એક હુકમદાર નોકર પાછે પગે ફરતો હોય તેમ પૂંછડી પાછળ રાખીને ફરે છે, થાંજી જેમ જેમ દૂર જાય તેમ તેમ પૂંછડી થાંજી તેમાં સમાતી જાય છે. ધૂમકેતુનું વજન ફક્ત થોડાક શેર હોય છે. પૂંછડી બહુજ પાતળા હોવાથી તેમાંથી કોઈ અહ પસાર થઈ જાય તો પણ કોઈ અસર થાય નહિ. પણ કોઈ મોટા અહની થાસે આવે તો તેના આકર્ષણથી તેની કક્ષા બદલાય છે અને સૂર્યની માફક તે અહને આંટો મારી પાછો સૂર્ય તરફ ફરે છે. અને એવી રીતે ધણા ધૂમકેતુઓ ગ્રહ અને નેપચ્યુનથી પાછા ફરીને આપણા સૂર્ય મંડળમાં કાયમના પંકડાઈ ગયા છે. કેટલાક તેથી પણ આગળ વધીને પાછા ફરે છે. આવા સથડાએલા ધૂમકેતુઓમાં ૬૨ ૭૫ વર્ષે દેખાતો હિંદીનો ધૂમકેતુ ધણીજ જણીતો છે. તે ૧૯૧૧માં ઉદ્ભવો જણાયો હતો. જે ધૂમકેતુની કક્ષા અન્વરત હોય તે સૂર્યમંડળની હદની બહાર જેરમાં આવ્યો જાય અને પછી ન ધણીઆતા અવકાશમાં ક્યાં જાય તેનો પતો નથી. કેદાચિ પીળા સૂર્ય-મંડળોમાં દાખલ થતા હશે. આવા મહેમાનો કોઈ કોઈ વખતે અકસ્માત આવે છે એટલે તેમની કચી જણતરી થઈ ચકતી નથી. આ માસમાં તા. ૪થી, ૧૭ મી અને ૨૫ મીએ કોઈ કોઈ ખરતા તારાઓ દેખાશે.

જન-ધુઆરિમાં અમદાવાદમાં સુ. ૬ તા. ૧ લી. એ ૭-૨૨ નો છે. તા. ૩ થી ૬ સુધી ૭-૨૩ અને તા. ૭મી થી ૨૫ મી સુધી આખા ધેરમાં મોડામાં મોટો સુર્યોદય ૭-૨૪ નો છે. પછી તા. ૩૧ મીએ ૭-૨૧ નો છે. સુ. અ. તા. ૧ લી, ૮ મી, ૧૬ મી, ૨૪ મી અને ૩૧ મીએ અનુક્રમે ૬-૪, ૬-૯, ૬-૧૫, ૬-૨૦ અને ૬-૨૫નો છે. એ રીતે હવે દિવસ મોટો થતો જાય છે.

મંદાકદમી ટ્રેનિંગ કોલેજ; }
અમદાવાદ.

} લોખીલાલ કેશવલાલ પટવા

ઇ. સ. ૧૯૨૮; સંવત ૧૯૮૪-૮૫ હીજરી સન ૧૩૪૬-૪૭.

જન-પુઆરિ			ફેણુઆરિ			માથ			એપ્રિલ			મે			જૂન			
પૌષ મહા			મહા ફાગણ			ફાગણ ચૈત્ર			ચૈત્ર વૈશાખ			વૈશાખ જેઠ			જેઠ આષાઢ			
રજખ શાબાન			શાબાન રજખ			રમઝાન સવ્વાલ			સવ્વાલ જિલ્લાદ			જિલ્લાદ જિલ્લાદ			જિલ્લાદ મોહરમ			
તિ	વર	ક્રો.તાં.	તિ	વર	ક્રો.તાં.	તિ	વર	ક્રો.તાં.	તિ	વર	ક્રો.તાં.	તિ	વર	ક્રો.તાં.	તિ	વર	ક્રો.તાં.	
૧	સુહર	ગવિ	૭	૧૦	પુષ	૮	૧૦	ગુર	૮	૧૨	રવિ	૯	૧૨	ભોમ	૧૦	૧૩	શુક	૧૨
૨	૧૦	સોમ	૮	૧૨	ગુર	૯	૧૧	શુક	૯	૧૩	સોમ	૧૦	૧૩	પુષ	૧૧	૧૪	શનિ	૧૩
૩	૧૧	ભોમ	૯	૧૩	શુક	૧૦	૧૨	શનિ	૧૦	૧૪	ભોમ	૧૧	૧૪	ગુર	૧૨	૧૫	રવિ	૧૪
૪	૧૨	પુષ	૧૦	૧૪	શનિ	૧૧	૧૩	રવિ	૧૧	૧૪	પુષ	૧૨	૧૫	શુક	૧૩	૧૬	સોમ	૧૫
૫	૧૩	ગુર	૧૧	૧૫	રવિ	૧૨	૧૪	સોમ	૧૨	૧૫	ગુર	૧૩	૧૬	શનિ	૧૪	૧૭	ભોમ	૧૬
૬	૧૪	શુક	૧૨	૧૬	સોમ	૧૩	૧૫	ભોમ	૧૩	૧૬	શુક	૧૪	૧૭	રવિ	૧૫	૧૮	પુષ	૧૭
૭	૧૫	શનિ	૧૩	૧૭	સોમ	૧૪	૧૬	પુષ	૧૪	૧૭	શનિ	૧૫	૧૮	સોમ	૧૬	૧૯	ગુર	૧૮
૮	૧૬	રવિ	૧૪	૧૮	પુષ	૧૫	૧૭	ગુર	૧૫	૧૮	રવિ	૧૬	૧૯	ભોમ	૧૭	૨૦	શુક	૧૯
૯	૧૭	સોમ	૧૫	૧૯	ગુર	૧૬	૧૮	શુક	૧૬	૧૯	સોમ	૧૭	૨૦	પુષ	૧૮	૨૧	શનિ	૨૦
૧૦	૧૮	ભોમ	૧૬	૨૦	શુક	૧૭	૧૯	શનિ	૧૭	૨૦	પુષ	૧૮	૨૧	ગુર	૧૯	૨૨	રવિ	૨૧
૧૧	૧૯	પુષ	૧૭	૨૧	શનિ	૧૮	૨૦	રવિ	૧૮	૨૧	સોમ	૧૯	૨૨	શુક	૨૦	૨૩	સોમ	૨૨
૧૨	૨૦	ગુર	૧૮	૨૨	રવિ	૧૯	૨૧	સોમ	૧૯	૨૨	પુષ	૨૦	૨૩	શનિ	૨૧	૨૪	ભોમ	૨૩
૧૩	૨૧	શુક	૧૯	૨૩	સોમ	૨૦	૨૨	ગુર	૨૦	૨૩	શુક	૨૧	૨૪	રવિ	૨૨	૨૫	પુષ	૨૪
૧૪	૨૨	શનિ	૨૦	૨૪	સોમ	૨૧	૨૩	સોમ	૨૧	૨૪	ગુર	૨૨	૨૫	સોમ	૨૩	૨૬	શનિ	૨૫
૧૫	૨૩	રવિ	૨૧	૨૫	પુષ	૨૨	૨૪	ગુર	૨૨	૨૫	સોમ	૨૩	૨૬	સોમ	૨૪	૨૭	ગુર	૨૬
૧૬	૨૪	સોમ	૨૨	૨૬	ગુર	૨૩	૨૫	શુક	૨૩	૨૬	શનિ	૨૪	૨૭	પુષ	૨૫	૨૮	રવિ	૨૭
૧૭	૨૫	ભોમ	૨૩	૨૭	શુક	૨૪	૨૬	સોમ	૨૪	૨૭	સોમ	૨૫	૨૮	ગુર	૨૬	૨૯	શનિ	૨૮
૧૮	૨૬	પુષ	૨૪	૨૮	શનિ	૨૫	૨૭	રવિ	૨૫	૨૮	સોમ	૨૬	૨૯	શુક	૨૭	૩૦	સોમ	૨૯
૧૯	૨૭	ગુર	૨૫	૨૯	રવિ	૨૬	૨૮	સોમ	૨૬	૨૯	પુષ	૨૭	૩૦	શનિ	૨૮	૩૧	ભોમ	૩૦
૨૦	૨૮	શુક	૨૬	૩૦	સોમ	૨૭	૨૯	ગુર	૨૭	૩૦	શુક	૨૮	૩૧	રવિ	૨૯	૩૨	પુષ	૩૧
૨૧	૨૯	શનિ	૨૭	૩૧	સોમ	૨૮	૩૦	સોમ	૨૮	૩૧	ગુર	૨૯	૩૨	સોમ	૩૦	૩૩	શનિ	૩૨
૨૨	૩૦	રવિ	૨૮	૩૨	પુષ	૨૯	૩૧	ગુર	૨૯	૩૨	સોમ	૩૦	૩૩	શુક	૩૧	૩૪	સોમ	૩૩
૨૩	૩૧	સોમ	૨૯	૩૩	ગુર	૩૦	૩૨	શનિ	૩૦	૩૩	પુષ	૩૧	૩૪	સોમ	૩૨	૩૫	ગુર	૩૪
૨૪	૩૨	ભોમ	૩૦	૩૪	શુક	૩૧	૩૩	સોમ	૩૧	૩૪	સોમ	૩૨	૩૫	ગુર	૩૩	૩૬	શનિ	૩૫
૨૫	૩૩	પુષ	૩૧	૩૫	શનિ	૩૨	૩૪	રવિ	૩૨	૩૫	સોમ	૩૩	૩૬	સોમ	૩૪	૩૭	ગુર	૩૬
૨૬	૩૪	ગુર	૩૨	૩૬	રવિ	૩૩	૩૫	સોમ	૩૩	૩૬	પુષ	૩૪	૩૭	શનિ	૩૫	૩૮	ભોમ	૩૭
૨૭	૩૫	શુક	૩૩	૩૭	સોમ	૩૪	૩૬	ગુર	૩૪	૩૭	સોમ	૩૫	૩૮	સોમ	૩૬	૩૯	પુષ	૩૮
૨૮	૩૬	શનિ	૩૪	૩૮	સોમ	૩૫	૩૭	ગુર	૩૫	૩૮	સોમ	૩૬	૩૯	સોમ	૩૭	૪૦	ગુર	૩૯
૨૯	૩૭	રવિ	૩૫	૩૯	પુષ	૩૬	૩૮	શનિ	૩૬	૩૯	સોમ	૩૭	૪૦	સોમ	૩૮	૪૧	શુક	૪૦
૩૦	૩૮	સોમ	૩૬	૪૦	ગુર	૩૭	૩૯	સોમ	૩૭	૪૦	પુષ	૩૮	૪૧	સોમ	૩૯	૪૨	શનિ	૪૧
૩૧	૩૯	ભોમ	૩૭	૪૧	સોમ	૩૮	૪૦	સોમ	૩૮	૪૧	ગુર	૩૯	૪૨	સોમ	૪૦	૪૩	પુષ	૪૨

तारीख	जुलै			अगस्त			सप्टेम्बर			ऑक्टोबर			नवेम्बर			डिसेम्बर		
	आषाढ			अ. आषाढ			दि. आषाढ			आषाढ			आशी			कार्तिक		
	आषाढ			दि. आषाढ			आषाढ			आशी			आशी			कार्तिक		
	आषाढ			दि. आषाढ			आषाढ			आशी			आशी			कार्तिक		
वि	नं	दि	वि	नं	दि	वि	नं	दि	वि	नं	दि	वि	नं	दि	वि	नं	दि	
१	१४	रवि	१२	१५	शुभ	१४	१६	शनि	१५	२	सोम	१६	४	शुभ	१७	५	शनि	
२	१४	सोम	१३	१६	शुभ	१५	१७	रवि	१६	३	सोम	१७	५	शुभ	१८	६	रवि	
३	१५	सोम	१४	१७	शुभ	१६	१८	सोम	१७	४	सोम	१८	६	शुभ	१९	७	सोम	
४	१६	शुभ	१५	१८	शनि	१७	१९	सोम	१८	५	शुभ	१९	७	शुभ	२०	८	सोम	
५	१७	शुभ	१६	१९	रवि	१८	२०	सोम	१९	६	शुभ	२०	८	शुभ	२१	९	सोम	
६	१८	रवि	१७	२०	सोम	१९	२१	शुभ	२०	७	शुभ	२१	९	शुभ	२२	१०	सोम	
७	१९	सोम	१८	२१	शुभ	२०	२२	रवि	२१	८	सोम	२२	१०	शुभ	२३	११	सोम	
८	२०	शुभ	१९	२२	रवि	२१	२३	सोम	२२	९	शुभ	२३	११	शुभ	२४	१२	सोम	
९	२१	सोम	२०	२३	शुभ	२२	२४	रवि	२३	१०	सोम	२४	१२	शुभ	२५	१३	सोम	
१०	२२	शुभ	२१	२४	रवि	२३	२५	सोम	२४	११	शुभ	२५	१३	शुभ	२६	१४	सोम	
११	२३	सोम	२२	२५	शुभ	२४	२६	रवि	२५	१२	शुभ	२६	१४	शुभ	२७	१५	सोम	
१२	२४	शुभ	२३	२६	रवि	२५	२७	सोम	२६	१३	शुभ	२७	१५	शुभ	२८	१६	सोम	
१३	२५	सोम	२४	२७	शुभ	२६	२८	रवि	२७	१४	शुभ	२८	१६	शुभ	२९	१७	सोम	
१४	२६	शुभ	२५	२८	रवि	२७	२९	सोम	२८	१५	शुभ	२९	१७	शुभ	३०	१८	सोम	
१५	२७	सोम	२६	२९	शुभ	२८	३०	रवि	२९	१६	शुभ	३०	१८	शुभ	३१	१९	सोम	
१६	२८	शुभ	२७	३०	रवि	२९	३१	सोम	३०	१७	शुभ	३१	१९	शुभ	३२	२०	सोम	
१७	२९	सोम	२८	३१	शुभ	३०	३२	रवि	३१	१८	शुभ	३२	२०	शुभ	३३	२१	सोम	
१८	३०	शुभ	२९	३२	रवि	३१	३३	सोम	३२	१९	शुभ	३३	२१	शुभ	३४	२२	सोम	
१९	३१	सोम	३०	३३	शुभ	३२	३४	रवि	३३	२०	शुभ	३४	२२	शुभ	३५	२३	सोम	
२०	३२	शुभ	३१	३४	रवि	३३	३५	सोम	३४	२१	शुभ	३५	२३	शुभ	३६	२४	सोम	
२१	३३	सोम	३२	३५	शुभ	३४	३६	रवि	३५	२२	शुभ	३६	२४	शुभ	३७	२५	सोम	
२२	३४	शुभ	३३	३६	रवि	३५	३७	सोम	३६	२३	शुभ	३७	२५	शुभ	३८	२६	सोम	
२३	३५	सोम	३४	३७	शुभ	३६	३८	रवि	३७	२४	शुभ	३८	२६	शुभ	३९	२७	सोम	
२४	३६	शुभ	३५	३८	रवि	३७	३९	सोम	३८	२५	शुभ	३९	२७	शुभ	४०	२८	सोम	
२५	३७	सोम	३६	३९	शुभ	३८	४०	रवि	३९	२६	शुभ	४०	२८	शुभ	४१	२९	सोम	
२६	३८	शुभ	३७	४०	रवि	३९	४१	सोम	४०	२७	शुभ	४१	२९	शुभ	४२	३०	सोम	
२७	३९	सोम	३८	४१	शुभ	४०	४२	रवि	४१	२८	शुभ	४२	३०	शुभ	४३	३१	सोम	
२८	४०	शुभ	३९	४२	रवि	४१	४३	सोम	४२	२९	शुभ	४३	३१	शुभ	४४	३२	सोम	
२९	४१	सोम	४०	४३	शुभ	४२	४४	रवि	४३	३०	शुभ	४४	३२	शुभ	४५	३३	सोम	
३०	४२	शुभ	४१	४४	रवि	४३	४५	सोम	४४	३१	शुभ	४५	३३	शुभ	४६	३४	सोम	
३१	४३	सोम	४२	४५	शुभ	४४	४६	रवि	४५	३२	शुभ	४६	३४	शुभ	४७	३५	सोम	

સને ૧૯૨૭ ની વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના.

૧ ગુજરાતી—વ્યાકરણનું અજ્ઞાન, પદ્મછેદ અને પૃથક્કરણમાં કચાશ, તથા અશુદ્ધ લેખન એ લગભગ અર્ધોઅર્ધ ઉમેદવારોના સામાન્ય દોષો હતા. થોડાક ઉમેદવારોનું અન્વયનું, વ્યુત્પત્તિનું અને પિંગળનું જ્ઞાન પણ કાચું હતું. અધરાનશબ્દો કે શબ્દસમૂહોના સ્પષ્ટાર્થ કરવાની શક્તિ તેમનામાં સામાન્ય રીતે જોવામાં આવી નહતી. અક્ષરનો મરોડ દુષિત હતો, અને લેખનની સફાઈ ખરતે ઘણા ઉમેદવારો બેદરકાર માલમ પડ્યા હતા. મુખ પાડેના અભ્યાસ થોડાક ઉમેદવારોના અપૂર્ણ હતો, અર્થાત્ અભ્યાસક્રમ-અનુમાર તે પુરો કરવામાં આવ્યો નહતો. વાચનમાં સરળતા, બાવદર્શન, અને યોગ્ય સ્થળે વિરામનું જ્ઞાન થોડાકજ વિદ્યાર્થીમાં જણાતું હતું.

૨ નિબંધ અને રિપોર્ટ્ઃ—કેટલાક ઉમેદવારોએ વિષયનો પુરોપુરો વિચાર કર્યો વિના અથવા વિષયનો બોટાજ અર્થ સમજીને નિર્બંધ લખી કાઢ્યો હોય એવું તેમના ઉત્તરો ઉપરથી જણાતું હતું. દાખલા તરીકે “શાળામાં અંગકસરતને સ્થાન” તે સંબંધી લખાણ કરવાનું હતું તેને બદલે કેટલાક ઉમેદવારોએ “અંગકસરત” વિષે સામાન્ય ચર્ચાજ કરી હતી, અને “કુદરત” અને “કુદરતના બનાવ”નો અર્થ પણ કેટલાક સમજી શક્યા ન હતા. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ “સહાયકારી યોજના”નો અર્થ “લૉર્ડ વેલ્સલીની રાજનીતિ” એવો કર્યો હતો. શિક્ષકોએ નિર્બંધ લેખનનો વિશેષ અભ્યાસ વિદ્યાર્થીઓને થાય એવું સિદ્ધાંત આપવાની જરૂર છે, તેને માટે નિયમિત રીતે નિર્બંધ લેખનનું કામ માટા પ્રમાણમાં ચતુર્ જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓને ઘણી વખત જાતે વિચાર કરીને નિર્બંધ લખવા કહેવું જોઈ એ. લક્ષ્ય જિલ્લાના વિદ્યાર્થીઓના નિર્બંધનું કામ સંતોષકારક હતું.

૩. ગણિત અને ભૂમિતિ:—ગણિતનું જ્ઞાન સામાન્ય રીતે સંતોષકારક હતું. દાખલા ગણવાનું કામ પદ્ધતિસર હતું. ઝૂંબો-વર્નાક્યુલર સૂત્રોમાંથી બેઠેલા થોડાક ઉમેદવારોએ પરીક્ષાની બરાબર તૈયારી કરી ન હતી. દેશીનામત્તમ કેટલાક વિદ્યાર્થીનું વ્યાજની ગણતરીનું જ્ઞાન કાચું હતું. સળ પાડીને નામું લખતાં થોડાકને આવડ્યું ન હતું.

ભૂમિતિના ઉત્તરે સંતોષકારક હતા, પણ પ્રશ્નો સામાન્ય રીતે સહેલા હતા, તે પણ ગોખણપટ્ટીનો અભ્યાસ વિશેષ થએલો જણાયો હતો. ઉમેદવારોની દોરેલી આકૃતિઓ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાતું હતું કે તેમને સાધનનો ખરાબર ઉપયોગ કરતાં આવડતું નહતું. નામામાં વ્યાજ ઠાકવાની રીત ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. વિદ્યાર્થીઓ યંત્ર વત્ત દાખલા મળી જાય છે પણ તેમને રીતિનાં ઠારણાનું જ્ઞાન આપવાની જરૂર છે.

ઇતિહાસ અને ભૂગોળ:—દિન-દિન અર્વાચીન ઇતિહાસનું તેમાં વિશેષ કરીને હાલની રાજ્યપદ્ધતિનું જ્ઞાન ધણા ઉમેદવારોનું કાચું જ હતું. ગવર્નર જનરલ અને વાઇસરોય એ એક જુદા જુદા અમલદારો છે એવું કેટલાક વિદ્યાર્થીઓના ઉત્તરોમાં લખ્યું હતું. આ દોષ છેલ્લાં ચારેક વર્ષોથી જણાવવામાં આઠ્યો છે તેથી તે દૂર કરવા માટે શાળાના શિક્ષકોએ ખાસ કાળજી રાખવાની જરૂર છે. ભૂગોળમાં ધણા વિદ્યાર્થીઓને નકશો દોરતા આવડ્યો ન હતો. તે દોષ કેટલાંક વર્ષોથી થતોજ આવે છે માટે તે ખામી દૂર કરવા વિદ્યાર્થીને નકશો દોરવાનો વિશેષ અભ્યાસ કરાવવાની જરૂર છે. વળી, પ્રાકૃતિક ભૂગોળનું જ્ઞાન પણ થોડાક ઉમેદવારોનું ખુબજ જૂજ જેવું હતું. ભૂગોળના પ્રશ્નો સહેલા હતા છતાં લખાણ અસંજદ અને કાળજી વગરનું હતું.

વિદ્યા અને આરોગ્ય વિદ્યા:—વિદ્યાનું પ્રાયોગિક જ્ઞાન ધણું થોડું હતું. નિલ જનતા જનારો તેમણે વિચારપૂર્વક જોવા જોઈએ અને તેમાં ક્યા નિયમનો અમલ થયો છે તે વિચારવું જોઈએ. સિદ્ધાંત જાણ કરતાં વ્યવહાર શિક્ષણ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

આરોગ્ય વિદ્યાનું જ્ઞાન:—આ વિષયનું જ્ઞાન પણ અલ્પ હતું. સવાલના જવાબ લખનાં પહેલાં ધણા વિદ્યાર્થીઓએ વિચાર પણ કર્યો નહતો. જાણે “પ્રાવેશિકનો બોમીઓ” ગોખી તેઓ તૈયાર થયા હોય એવું એવું કેટલાક વિદ્યાર્થીઓના ઉત્તર ઉપરથી જણાતું હતું. આરોગ્ય શાસ્ત્રમાં પણ શિક્ષક દરરોજના જીવનના ખતાવ લઈને વિષય શીખવેલો જોઈએ અને તેના ઉત્તરો આપવાનો મહાવરો પાડવો જોઈએ.

ખેતીવાડી:—ખેતીવાડીના ઐત્તિક વર્ગનો અભ્યાસ હીક હતો, પણ ભૂગોળ, સડકાર, ને રાજ્યવહીવટ સંબંધી તેમનું જ્ઞાન કાચું હતું. આ

સને ૧૯૨૭ ની વ. શ. ૫. માં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના. ૩૧

વિષયની પરીક્ષામાં બેસનાર ઉમેદવારની સંખ્યા ઓછી હતી. સુથારકામ, હુદારકામ, દોરકું ગુ'થવું વગેરે કર્તવ્યભાગનું તેમનું જ્ઞાન કાચું હતું. તે ઉપરથી ઓળસોનો ઉપયોગ ખરાબ થયો હોય એમ જણાતું નહોતું.

પછાત કામમાં સુરત જિલ્લામાં ૨૮ માંથી ૧૧ વિદ્યાર્થીઓ પાસ છે અને મૂળ અને પહાડી જાતોમાં ૩૦ માંથી ૨૦ વિદ્યાર્થીઓ પાસ થયા છે.

અંબાલીની ધારાના બોર્ડિંગનું અને દોહદ બીચ સ્કૂલનું કામ સાફ હતું.

સામાન્ય રિમાર્ક.

વિદ્યાર્થીના અક્ષર ખરાબ છે અને સવાલના જવાબ કેમ લખતા તે તેમને આવડતું નથી. તેમજ તેઓ એકજ પાનામાં એક કરતા વધારે સવાલ લખે છે. કાઈ વખતે સવાલનો નંબર પણ તેઓ લખતા નથી. લખાણ કામ ગ્રાધાકુલીયાળું હતું, તેથી આ દોષો દૂર કરવાને માટે શાળામાં સામયિક પરીક્ષા લેવાની જરૂર છે.

ઉર્દુ:—ઉર્દુ ઉમેદવારોના કામ વિશે જે રીકાઓ થઈ છે તે ગુજરાતી ઉમેદવારોના જેવીજ છે તેથી ધનરુકિન કરી નથી.

ભાષા:—જોડણીના દોષ ઘણા હતા. તેમજ પદચ્છેદ અને અક્ષર સંબંધી ખામીઓ ઘણી માલમ પડી હતી. મોંઠાની પરીક્ષા વખતે વિદ્યાર્થીના ઉચ્ચાર અસ્પષ્ટ જણાતા હતા, ભરૂચ મથકમાં મુખપાઠ કાચો હતો.

ભૂગોળ:—સુરત, નડિઆદ, ને ગોધરાના વિદ્યાર્થીઓની તૈયારી કાચી હતી. વિદ્યા અને આરોગ્ય વિજ્ઞાનના વિષયમાં અમદાવાદ અને સુરત મથકમાં કામ સંતોષકારક હતું અને ખેડ તથા ભરૂચનું કામ જોઈએ તેવું નહતું. ગોધરાનું કામ વધારે કાચું હતું.

નિબંધ:—એકંદર કામ સંતોષકારક હતું.

સરકારી જાહેરખાબર સ્કોલશિપોની હરિકાઈની પરીક્ષાઓ (૧)

હાઈ અને સ્પેશિયલ સ્કૂલની સરકારી સ્કોલશિપ માટે
હરિકાઈની પરીક્ષા —

ઉત્તર ભાગ .

૧. ઉ. વિભાગના દરેક જિલ્લાની એક સરકારી (ઓપન) સ્કોલ-શિપ માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા તા. ૧૨ મી માર્ચ સને ૧૯૨૮, સોમવારે અને તે પછીના દિવસોએ ૧૧ વાગે નીચેનાં સ્થળોએ લેનામાં આવશે.

(૧) અમદાવાદ.

(૨) નડિયાદ. (એડા જિલ્લો)

(૩) ગાંધી. (પંચમહાલ)

(૪) ભરૂચ.

(૫) સુરત.

૨. સ્કોલશિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિકાઈ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્ય સ્થળે કમિટી આ પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તે મધ્ય સ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડ માસ્ટર રહેશે. પરીક્ષામાં ખેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મમાં મોકલવી. આ અરજી ઉમેદવારોએ પોતપોતાના જિલ્લાની પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને શી તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૮ સુધીમાં કમિટી સ્વીકારશે. તે દિવસ પછીથી અરજીઓ સ્વીકારાશે નહિ. પરીક્ષાની અરજીનું ફોર્મ પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી મળી શકશે.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષા વિષયો, સ્કોલશિપની રકમ અને મુદત, પરીક્ષામાં ખેસવા માટે જરવાની શી, વગેરે લખીકત નિયમોના જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરેથી મફત મળશે. તે નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી કે ગ્રાન્ટ લેતી તમામ ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર (અંગ્રેજી-ગુજરાતી) શાળાઓનાં મોટ્રિસઓર્ડર ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગના એ. ઈ. ની ઍલ્ફિસ, } (અંગ્રેજીમાં સહી) એ. એમ. દીવાનજી.
અમદાવાદ. }
તા. ૧૨ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭ } એન્યુ. ઈન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૨)

મિડલ અને સ્પેશિયલ સ્કૂલોની સરકારી સ્કોલર્શિપો માટે હરિક્ષાઈની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં બે સરકારી સ્કોલર્શિપોની સર્વે હરિક્ષાઈ કરી શકે એવી (ઓપન) પરીક્ષા તા. ૧૪ મી માર્ચ ૧૯૨૮ ને બુધવારે અને તે પછીના દિવસોએ ૧૧ વાગે નીચેના સ્થળોએ લેવામાં આવશે.

(૧) અમદાવાદ.

(૨) નડિઆદ. (ખેડા જિલ્લો)

(૩) ગોધરા. (પંચગઢાલ)

(૪) ભરૂચ.

(૫) સુરત.

૨. સદરહુ સ્કોલર્શિપ માટે તંબાગ ઉમેદવારો હરિક્ષાઈ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્ય સ્થળે નીમાએત્રી કમિટી પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રમુખ તરીકે તે સ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર દાખલ કરશે. પરીક્ષામાં ખેસવા-માટેની અરજી નક્કી કરેલા જાપેલા ફોર્મમાં દરવી નોંધશે. એ અરજી ઉમેદવારોએ પોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલી આપવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને શી તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૮ સુધીમાં મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલી દાખલપત્ર અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

૪ ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને મુદત, પરીક્ષા માટેની શી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. તે નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી કરેલી શી લીધા વીના મોકલી આપવામાં આવશે. તે નકલો ઉત્તર ભાગના સરકારી કે માન્ટ લેવાની ઝગ્ગો વર્નાક્યુલર શાળાઓ પૈકી મુખ્ય શાળામાં નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગના એ. ઈ. ની ઓફિસ, (અંગ્રેજીમાં સહી) એ. એમ. દીવાનજી.
અમદાવાદ.
તા ૧૨ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭ } એન્જુ. ઈન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૩)

મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ અને મુસલમાનો માટેની મિડલ સ્કૂલોમાં આપવામાં આવતી સ્પેશિયલ સ્કોલર્શિપો:—

ઉત્તર ભાગ.

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના કેટલાક જિલ્લા-ઓમાં નીચે જણાવેલી વિગત મુજબ ઔચિત્ય વનોંક્યુલર ધોરણ ૧ લા માટેની સ્કોલરશિપો આપવા માટે હરિદ્વારની પરીક્ષા તા. ૧૪ મી માર્ચ ૧૯૨૮ ને શુક્રવારે અને તે પછીના દિવસોએ નીચે જણાવેલા સ્થળોએ પહેલ પહેલી લેવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે:—

(૧) આર. સી. હાઇસ્કૂલ,	અમદાવાદ.
(૨) સરકારી હાઇસ્કૂલ,	નડિયાદ.
(૩) તૈલંગ હાઇસ્કૂલ,	ગોધરા.
(૪) આર. એસ. દલાલ હાઇસ્કૂલ,	ભરૂચ.
(૫) મેરામચ જી. જી. હાઇસ્કૂલ,	મુરત.

૨. સદરહુ પાંચ જિલ્લામાં જુદી જુદી કેમો માટે નક્કી કરવામાં આવેલી સ્કોલરશિપોની સંખ્યા નીચે મુજબની છે.

જિલ્લો.	મધ્યમવર્ગ	પ્રધાનવર્ગ.	મુસલમાન.
અમદાવાદ.	૫	૪	૭
જોડા. (નડિયાદ).	૫	૨	૪
પંચમહાલ. (ગોધરા)	૨	૪	૨
ભરૂચ.	૧	૨	૫
મુરત.	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની ભાષા ગુજરાતી રાખવામાં આવી છે પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ વનોંક્યુલર તરીકે એટલે (ભાષાનાં વિષય તરીકે) ઉર્દુ ભાષાનો સ્વીકાર કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દુ ભાષામાં આપી શકશે.

૪. વનોંક્યુલર ધોરણ ૪ થી માટે નક્કી કરેલા વિષયોની પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૫. સદરહુ પરીક્ષા દરેક સ્થળે નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી લેશે, અને તે જિલ્લાની સરકારી હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કમિટીના પ્રમુખ તરીકે કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા ડાયરેક્ટર મુજબ કરવી, અને તે માટેનાં કારા ડાયરેક્ટર કમિટીની નકલો જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજી કરેથી શી લીધા વીના મળી શકશે. અરજીઓ તારીખ ૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૮ સુધીમાં કરવી, તે પછી મળેલી અરજી ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ. પરીક્ષાની શીનો રૂ. ૧) નક્કી કરવામાં આવ્યો છે અને તે કમિટીના પ્રમુખ ઉપર અરજી સાથે મોકલી આપવો.

૬. જે વિદ્યાર્થીની ઉંમર તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૨૮ ના રોજ ૪૧

વર્ષના કરતા વધુ થઈ હશે તેણે તેમજ જે છોકરી તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૨૮ ના રોજ ૧૫ વર્ષ કરતા વધુ ઉંમરની થઈ હશે તેને પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

૭. પરીક્ષાના પરિણામ પ્રમાણે સ્કોલર્શિપો ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર ધોરણ ૧ લામાં લખુતા વિદ્યાર્થીને તા. ૩ જુન ૧૯૨૮ થી આપવામાં આવશે, અને નિયમિત હાજરી, સારી ચાલચલગત અને સંતોષકારક અભ્યાસ હોય તો તેમને ત્રણ વર્ષ સુધી સામાન્ય રીતે મળ્યા કરશે. વર્નાક્યુલર ધોરણ ૪ થામાં અને તે ઉપરના ધોરણમાં લખુતા વિદ્યાર્થીને સ્કોલર્શિપ મળી શકશે.

૮. દેશી રાજ્યમાં આવેલી ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર શાળામાં લખુતા કોઇ-પણ વિદ્યાર્થીને સ્કોલર્શિપ મળી શકશે નહિ.

૯. જ્વત અને પેટાજ્વત અને જન્મ તારીખ અરજી ઉપર સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈશે, અને અરજદારના માળાપ ઇન્કમેટેક્સ કે જમીનવેરા જેટલો ભરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમાં પાડેલા વધારાનો ખાતામાં દર્શાવવી જે ઉમેદવારનાં માળાપ વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ ભરતા હશે તેમને પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

ઉ ભાગના એન્જુ. ઇન્સ } (અંગ્રેજીમાં સહી) એ. એમ. દીવાનજી.
ની આદિસ, અમદાવાદ.
તા. ૧૨ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭ } એન્જુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૪)

૧. હાઈ અને સ્પેશિયલ શાળાઓની કાઝી શાહજુદીન સ્કોલર્શિપ માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા
ઉત્તર ભાગ

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લાઓની કોઇપણ જાહેર શાળાઓના મુમલમાન ઉમેદનારોને કાઝી શાહજુદીન એન્ડાઉમેન્ટ ફંડમાંથી રૂ. પાચતી એક, એવી બે, હાઈ અને સ્પેશિયલ સ્કોલર્શિપ (શિષ્યવૃત્તિ) માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા, સોમવાર, તા. ૧૨ મી માર્ચ સને ૧૯૨૮ અને તે પછીના દિવસોએ, અમદાવાદ અને નડિઆદ હાઈસ્કૂલના મકાનોમાં અનુક્રમે ૧૧ વાગે, હમેશાના ધારા પ્રમાણે સેવામાં આવશે.

પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને દાખલ થી, તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરી, સને ૧૯૨૮ સુધીમાં અમદાવાદ અને નડિઆદ મધ્ય સ્થળના પ્રેમિડેન્ટ સાહેબો સીકારશે.

ઉ. ભા. ના એન્જુ. ઇન્સ. } (અંગ્રેજીમાં સહી) એ. એમ. દીવાનજી.
સાહેબની ઓફીસ, અમદાવાદ, }
તા. ૧૨ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭. } એન્જુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૬)

ભુખો સરકારી ગાંધેશખર્ચ નં. ૧ પુસ્તક ૬૬ અંક ૧૨ પૃષ્ઠ ૩૮૮)

સદરહુ નિયમ સ્ત્રી શિક્ષકા મટિની ટ્રેનિંગ કોલેજમાં માત્ર એક વર્ષને માટે અમલમાં મૂકવામાં નહિ આવે એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે.

(અગ્રેજમાં સહી) એન. ડી. અભયંકર, ડી. પી. આઇ. વતી.

(ઉત્તર ભાગના મે. એ. ઇ. સાંદેશના તા. ૭ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭ ના હુકમ નં. ૧૦૩૬૩ માં કરેલી સૂચનાનુસાર).

(૭)

કેળવણી ખાતાનો મરકારી ઠરાવ નં. ૨૮૬૦ તા. ૨૯-૧૦-૨૭ ની રૂએ છોકરાઓ માટેની વર્નોક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષામાં બેસવાની શી પછાત વગના છોકરાને આપવાની ફરજ પાડવામાં આવી છે તેમ પ્રમાણે પછાત વર્ગની છોકરીઓ પાસેથી પણ વર્નોક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષામાં બેસવાની શી લેવામાં આવશે એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે.

(અગ્રેજમાં સહી) એન. ડી. અભયંકર, ડી. પી. આઇ વતી.

(ઉ. ભા. ના મે. એન. ઇ. ઇન્સ. સાંદેશના પત્ર નં. ૯૯૭૭ તા. ૨૯-૧૧-૨૭ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

માસ્તર્સ ગુજરાતી કૌપિયુક (ગુજરાતી તથા બાળભોધ છ ભાગમાં)

દરેક નંબરની કિંમત ૦-૧-૦ વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટમ એજન્સિએ તથા કાઠિયાવાડનાં તથા કચ્છનાં ધણા ખરા સ્ટોરોએ શાળામાં ચલાવવા તરીકે મંજૂર કરેલી છે.

ચોજક

કમમાન બચલ ખુકખુડીઆ, મહોબતસિંદજી મોતીલાલ રાણા તથા મંગળજી હરજીવન.

હિંદુ ગુણશપતી કૌપિયુક નંબર ૧ થી ૬ સુધી. હિંદુ સ્કૂલો માટે

પ્રત્યેક નંબરની કિંમત ૦-૨-૦ મુંબઈ કલકાના કેળવણી ખાતાએ શાળાઓમાં ચલાવવા માટે મંજૂર કરેલ છે. તેમજ મધ્યપ્રાંતોને ગિરગના કેળવણી ખાતાએ તેમજ મહેસૂર પ્રદેશના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલ છે.

પ્રાથમિક અંગ્રેજી-આવૃત્તિ ૩ છ મૂલ્ય ૦-૭-૦ મુંબઈ કલકાના કેળવણી ખાતાએ આ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલું છે. આ પુસ્તકમાં પ્રાથમિક શાળાનાં ધોરણુ બે, ત્રણ અને ચારના અભ્યાસક્રમ મુજબ મંત્રાપત્રો અને ઉદાહરણોની ક્રમિક યોજના કરવા ઉપરાંત શિક્ષકવર્ગને ગણિત શિક્ષણમાં માર્ગદર્શક રાખ તેમ કરવા પ્રયાસ કરેલો છે.

ઉસમાલ બચલ ખુકખુડીઆ.

ચોજક { મહોબતસિંદજી મોતીલાલ રાણા.
મોહનલાલ હરજીવન પંચોળી.

ઉપરના તમામ પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ હુદ્દ. સામગ્રી નક્કો ઉપર યોગ્ય કમિશન આપવામાં આવશે.

પ્રકાશક-બેચર પ્રેમજી એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ.

શાળાપયોગી નવાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો

તદન નવી શૈલીથી યોજાયેલાં ભૂગોળવિદ્યાનાં પુસ્તકો.

પુસ્તક પહેલું ગુજરાત (પશ્ચિમ હિંદ એજન્સિસનું વિસ્તૃત વર્ણન)

૧૮ નકશા સહિત ધોરણ ૩ માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક બીજું મુંબઈ ઇલાકો (હિંદની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત)

૨૧ નકશા સહિત ધો. ૪ થા માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક ત્રીજું હિંદુસ્તાન એશિયાની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત

૩૬ નકશા સહિત ધો. ૫ થા માટે મૂલ્ય ૦-૭-૦

યોજક { યોગદાતા જી. અંબાણી, હેડમાસ્ટર બાર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ.
કેશવદાસ ત્રિ. આચાર્ય, હેડમાસ્ટર સિવિલ સ્ટેશન સ્કૂલ, રાજકોટ.

હિંદનો ઇતિહાસ: (બારોડકૃત) આવૃત્તિ ૨૦ મી મૂલ્ય ૦-૧૦-૦

હિંદના સંક્ષિપ્ત રાજ્યમંધારણ સહિત, ૧૯૨૬ સુધીની સંપૂર્ણ હકીકત.

પ્રાથમિક શાળાના ઉપધ્યાધ્યાયો, મિડલ સ્કૂલો અને ટ્રે. કોલેજો માટે
અતિ ઉપયોગી પશ્ચિમહિંદ એજન્સિસ તેમજ સ્ટેટોની ધણીબરી શાળાઓ
આ પુસ્તક પાઠ્ય તરીકે વાંચે છે.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ - (બારોડ અને શાહકૃત) આવૃત્તિ ૧૨ મી.

બાળકોને વાંચનાં રસ પડે તેરી સુંદર વાંચણે યોગ્યએસો આ નાનો
ઇતિહાસ ગુજરાત અને કાઠિયાવાડની ધણીબરી શાળાઓમાં લાખો વખત-
થી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વપરાય છે સગકારી કેળવણી ખાતા તરફથી તેમજ
સ્ટેટોના કેળવણી ખાતા તરફથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે મૂલ્ય ૦-૨-૦

વ્યવહારોપયોગી નિબંધ સંગ્રહ: આવૃત્તિ ૨૨ મી મૂલ્ય ૦-૧૪-૦

આ પુસ્તક હાઇસ્કૂલો, ટ્રેનિંગ કોલેજો તેમજ પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થી વર્ગમાં
ધણી વર્ષોથી માનીતું ચર્ચ પડેલું છે નિબંધ શિક્ષણના બોમિયા સરખા આ
પુસ્તકમાં સૌ ઉપરાત વિષયો ઉપર નમુનાના નિબંધો આપવામાં આવેલા છે.

ચિત્રકળાના સને ૧૯૨૪-૨૫ ના નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ

તૈયાર કરેલી સાદાં તેમજ રંગીત ચિત્રોપયોગી ડ્રોઇંગ બુકો -

રંગીત આવૃત્તિ બાળવર્ગથી ધો. ૪ થા સુધી દરેક ધોરણના ૦-૨-૦

ધોરણ ૫-૬ માટે પ્રત્યેક ધોરણના ૦-૨-૬ ધો. ૭ માટેના ૦-૩-૦

સાદી આવૃત્તિ બા ૧, ધો. ૧ સુ દરેકનો ૦-૧-૦ ધોરણ ૨, ૩, ૪,

દરેકના ૦-૧-૩. આ બુકો, વેસ્ટર્ન ઇસ્ટ એ, BAP ના ૧૨/૨૨-૬-૨૬
થી ચલાવવા મંજૂર કરેલ છે. યોજક

હસમાન બચલ બુડબુડીયા માથ ડ્રોઇંગ માસ્ટર રાજકુમાર કોલેજ, રાજકોટ
મહોળાસદગ મોતીલાલ રાણા માથ ડ્રોઇંગ માસ્ટર હંટર ટ્રે. કોલેજ, રાજકોટ

ઉપરના પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ જુદું સામટી નકસો ઉપર યોગ
કમિશન આપવામાં આવશે

જુકસેલર-એચર મેઘજી એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ

દરકત શિક્ષક કોપિખંડે

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો છીએ. બીજાઓએ પછી નકલ કીધી છે. ગુજરાતી અને બાળશોધ આઠ નંબરમાં તૈયાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુ'ખર્ષ ઇલાકાની દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નંબરની કિંમત બે આના રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેક્ટે (૨૫) ટકા કમિશન ઉપરાત પેકીંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ લેશે તો ખર્ચ સાથે (૩૦) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનની આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. માલ મોકલતા રસ્તામાં નુકશાન થાય તેના જોખમદાર હોયો નથી.

ખાસ નોંધ—હમોએ દમારી કોપિની સાઈઝ નાની કીધી નથી. પણ જે અસવ સાઈઝ હતી તેજ કાયમ રાખી છે. છતાં પણ કિંમતમાં ઘટાડો કીધો છે.

મળવાનું ઠેકાણું:—**આદરજી કાવસજી મારતર**

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોબીતલાવ-મુ'ખર્ષ.

શાળોપયોગી સ્ટેક્ટ્સ પુસ્તકો મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લાગ પહેલે:

(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ ૨૯ મી ૦-૨-૦

૪. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જો

(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ ૨૯ મી ૦-૪-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. પુસ્તક આ. ૪થી ૦-૬-૦

(૫-૬-૭ યોગદીના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)

આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની શ્રોણવિદ્યા

આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સઘળા જણીતા પુસ્તકોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

કે. પાનકેર નાકે—સુ. અમદાવાદ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોડળા માજી કે. એ. ઇ. સુ. કમ્પોઝ.

કમિશનમાં વધારો.

કિંમતમાં ઘટાડો.

કેળવણી ખાતાએ મુખર્ષ ઇલાકાની ફરેક નિશાળોમાં ટેક્ટર છુક
તરીકે ચલાવવાને મંજુર કરી છે.

લેખનકળા કોપિખુકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને બાળબોધ ૭ નંબરમાં } ચોવીશ
કાગળ { ફરેક નંબરની કિંમત મે આના } પાના

ગ્રામ્ય, મ્યુનિસિપલ, હોલ્ય બોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં
ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ જે બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને
સુદર બોધપ્રદ વાળો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એની લેખનકળા કોપિ
વાપરવા હમો નમલાવે વિનંતિ કરીએ છીએ, ઉપલી સૂચના વિધાના
ઉપાસકો, આચાર્યકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક
લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અદરના
વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશો.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેકડે ૩૦ ટકા કમિશન
આપવામાં આવશે પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ
પોસ્ટ માગ્યતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિખુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની
સ્ટીલ પેના ખામ મળાવી છે તેની ફરેક બોક્સમાં એકજ નંબરની
ડઝન ખારની કિંમત રૂ. ૧૫.

મુખર્ષ-ડાહ્યાલાલ જગજીવન એન્ડ સન્સ.

કાલકાદેવી ખાતાના મહિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ.

શ્રી ખડાયતા બુકડીપો-રીંગીરોડ.

ગોધરા-એમ. વકીલ ક્લર્ક, મરાઠી બજાર.

જોઈએ છે.

ભરૂચ મ્યુનિસિપલ પ્રાથમિક શાળાઓ સારૂ ફિલ અને વ્યાયામ
બાલુનાર એક શિક્ષક જોઈએ છે. માટે જેઓ અંગકસરતમાં સારૂ જ્ઞાન
ધરાવતા હોય તેમણે પોતાની લાવકાત તેમજ અનુભવ સાથે અરજીઓ
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડના મહેરમાન ચેરમેન સાહેબ પર મોકલી આપવી.
મ્યુનિ-સ્કૂલબોર્ડ ઓફીસ માણેકલાલ મણિશંકર દવે

તા. ૨૨-૧૧-૨૭ એડમિનિસ્ટ્રેટીવ-ઓફીસર મ્યુનિ. સ્કૂલબોર્ડ, ભરૂચ

નવો સંદેશો

શાળાપયોગી

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

(રાજ્ય ભંધાગણ સાથે)

કર્તા,

મગનલાલ માણેકલાલ ઘોલકીઆ

બી. એ., બી. ટી.

૫૪. ૩૦૦

ફિ. ૦-૧૪-૦

પ્રાથમિક શાળાઓને તેમજ માધ્યમિક શાળાઓના માટે ખાસ ઉપયોગી, પ્રશ્નો સાથે—નમુના માટે તમારા શુકસેલરને ત્યાં શુક જૂનો. જેથી તમે જાણી શકો કે તે શુક કેટલી બધી ઉપયોગી અને સરળ ભાષામાં છે.

બીજા બહાર પડેલાં મંજુર થયેલાં પુસ્તકો.

આક અને તેના ઉપયોગ. ૦-૧-૬

આના મોપિયુક નં. ૧ થી ૫ ૦-૧-૬

મુખર્ષી ઇલાકાની ભૂગોળ ચિત્રો અને રંગીન નકશા સાથે.

કર્તા,

પ્રીતમરાય મ દેસાઈ. ૦-૫-૦

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ નકશા સાથે.

વલ્લભભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ કૃત ૦-૪-૦

સામટી લેનારને કમિશન આપવામાં આવશે.

સિવાય સફલતા ઉપયોગની બધી શુકો અમારે તમા મળશે.

લખો,

ધી ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડીપો,

રીવીરાડ-અમદાવાદ.

મુખર્ષી ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ હાઈસ્કૂલો માટે
ટેકસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ઇંગ્લેન્ડનો અર્વાચીન ઇતિહાસ.

(૧૪૮૫-૧૯૨૫)

, , ક્તો, ,

પરશુરામ હરિ બેને,

, અને

બાપાનંદ ક્તો,

નંદુખરામ હરિનંદરામ મહેતા

૧૯૨૬.

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦.

આ પુસ્તક સરકારી કેળવણી ખાતાએ હાઈસ્કૂલોમાં ધોરણ કૃત્ત્વે અને ૭
માટે ટેક્સ્ટબુક તરીકે દાખલ કર્યું છે. આ પુસ્તક સ્વલ્પ લીવિંગ અને મેટ્રી-
ક્યુલેશન પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમને અનુસરીને લખવામાં આવ્યું છે. જેથી એ
પરીક્ષા માટે અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓને તેમના અભ્યાસમાં મદદ મળી શકે.
શિક્ષકોને પણ એજ કારણથી પુસ્તક ઉપયોગી ચર્ચ પડે તેવું છે; એમાં પુષ્કળ
નકશા, ચિત્રા વગેરે દાખલ કર્યા છે. વળી, એમાં છઠ્ઠાં અને 'રાજ્યવટના'
વિષે અને 'બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની રાજ્યવ્યવસ્થા' વિષે પ્રકરણો દાખલ કર્યા છે,
તે પણ શિક્ષકોને તેમજ વિદ્યાર્થીઓને ખરેખર ઉપયોગી ચર્ચ પડે તેવાં છે.

પ્રસિદ્ધ ક્તો-મૈત્રિમિત્રા અને કંપનિ લિમિટેડ
દોર્નબી રોડ, -મુખર્ષી.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ફિનિષીયનનો એક શાળાનું વર્ણન ...	૩૩
૨	અમેરિકામાં ઉચ્ચશાળાની કેળવણીની મહત્તા ...	૩૬
૩	પદાર્થનું અવશ્યુત રસપ ...	૪૧
૪	યોજના પદ્ધતિ ..	૪૩
૫	સહિ નિરીક્ષણનું શિક્ષણમાં સ્થાન .	૪૯
૬	‘નમન્ત’ રજત મહોત્સવ ..	૫૦
૭	‘વસન્ત’ રજત મહોત્સવમાં તત્વોનો ઉત્તર ...	૫૩
૮	ચિત્રધર અને બાળક... ..	૫૫
૯	મુખર્ષી ઇનાકાની હર્દુ શાળાપરોળી પુસ્તકની યાદી ...	૫૯
૧૦	મરમરી જાહેરખબર... ..	૬૨
૧૧	ખાનગી જાહેરખબર ..	૬૪

શુદ્ધિપત્ર—ગતારક શુક્રારી જાહેરખબર ૫૯ ૨. છેલ્લી લીપીમાં ૪૧ ને બદલે ૧૪ વર્ષ એમ વાચવું

થોડી મુદતમાં બહાળો ફેલાવો પામેલ.

નિબંધ સાર સંગ્રહ:—ધોરણ ૫-૬-૭ ના વિદ્યાર્થી.

એને ધણેજ ઉપયોગી પુસ્તક છે, એકદમ ૮૭ નિબંધો આલુ જમાનાને અનુસરીને લખાયેલા છે, ૧૬૫૪ થિયુ, કાગળ, ખત વગેરે બાબતોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન દાખલા સાથે મળે તેવી રીતનો ધણેજ મરસ રીતે લખાયેલ છે. સાથે ટ્રેડીએક વાર્તાઓ પણ મુકેલ છે આવા બધા કારણોને લઈને ઉપરના વિદ્યાર્થીઓ સિવાય પ્રાથમિક તથા વર્તીકુલક શાળાના પરીક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને પણ ધણેજ જ્ઞાન-દાયક પુસ્તક છે એક વખત મંગાવી ખાતરી કરો કિમત ૦-૧૨-૦

વધુ વિગત તથા બીજા } જ્યેષ્ઠ તલકેરી એન્ડ સન્સ.
પુસ્તકો અદિ ૧૯૮૪ નું }
નવું સંવિધન મંગાવો } પુસ્તકો—૫૯વાણ, ધોરણ ૫-૭-૮

બહાર પડ્યું છે. આરોગ્ય શિક્ષિકા બહાર પડ્યું છે.

લેખ—ઉદય અમુલજીય દેસાઈ બી એ

(માળવાર, આરોગ્યશિક્ષણ, રમતો) ક્તા,

આશાવાના ધોરણ બી તથી તે ૬ ટું ધોરણ શુધીની બાબતો તથા શ્રી શિક્ષકોને આ પુસ્તક ધણે ઉપયોગી છે દરેક ધોરણવાર સમજાવવામાં આલું છે. વર્તીકુલક શાળામાં એસનાર બાળકોને પણ ધણે ઉપયોગી છે એકવાર મંગાવવા, ખાસ વિનંતિ છે કિમત ૦-૭-૦ મળવાનું દેસાઈ,

અસાચતા અંક ૧૦૫. ગીરગોળ-અમરગીર

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૭] ફેબ્રુઆરિ, સને ૧૯૨૮ [અંક ૨

ફિલિપાઇનની એક શાળાનું વર્ણન

હાલમાં આપણે ત્યાં જે કેળવણી આપવામાં આવે છે તેમાં કેવો સુધારો થઈ શકે તે સંબંધી ઘણી ચર્ચા થાય છે અને તે ઉપરથી બિન બિન વિચાર બહાર કરવામાં આવે છે. જેથી અને ધંધાને લગતું શિક્ષણ વધારે જરૂરનું છે એ સંબંધી બાબતે જો મત હોઈ શકે એમ હાલની પરિસ્થિતિ છે; તેથી નીચે જણાવેલી શાળાના વર્ણન ઉપરથી કેવું શિક્ષણ ફળદાયી નીવડે છે અને વિદ્યાર્થી કેમ સ્વાસ્થ્યી અને છે તે આપણને સહજ માલમ પડે છે કેળવણીનો એક અતિ ઉપયોગી સિદ્ધાંત એ છે કે “ક્રિયા કરીને જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ.” પણ હાલની શિક્ષણ પદ્ધતિમાં આપણે ત્યાં તે સૂત્રનો નહિ જોવાજ અમઘ થાય છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં તે હાલમાં પુસ્તકોના જ્ઞાનની ઘણી અવગણના થવા ગાઠી છે, અને તેથી તેના પ્રત્યાઘાતરૂપ શિક્ષણની જુદી જુદી પદ્ધતિઓનો પ્રયોગ ત્યાં થવા લાગ્યો છે. ફિલિપાઇનની એક શાળાનું નીચે પ્રમાણે જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે વસ્તુતઃ આપણી કેળવણીની દિશા નક્કી કરવા માટે ધણું ઉપયોગી છે.

જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં દાખલ થાય છે ત્યારે તેને શો ધંધો પસંદ કરવાનો છે તે સંબંધી શાળાના અધિકારી સાથે તેને વાતચીત થાય છે. દરેક વિદ્યાર્થીને જે એકાદ યોગ્યતા પ્રમાણે કામ કરવાનું હોય છે, તેનો નિર્ણય તે પોતે કરે છે. તે કામ કરવા માટે દરેક વિદ્યાર્થી

બીજાને તેના ભાગીદાર તરીકે પસંદ કરે છે, અને તેની સાથે સાથે તે કામ કરે છે. આ બંને વિદ્યાર્થીને જમીનનો એક કકડો આપવામાં આવે છે. ત્યાં તેઓ રહે છે અને કામ કરે છે. નાનું ખેતર ગમે તેમણે સાંધે રાખ્યું હોય તેમ તેમને તે સોંપવામાં આવે છે. તે જમીન ઉપર તેઓ પોતેજ ધર બાંધે છે અને ત્યાં તેઓ રહે છે. શાળા તરફથી તેમને બીજાં, ઓળંગર અને બીજાં સાધન જેવાં કે બળદ અથવા ભેંસ ભાડે આપવામાં આવે છે. તેમના કામની યોજનાને અંગે વળી તેમને મરઘણાં, દૂધથી ગાય અને કુકર આપવામાં આવે છે. જે પ્રમાણે આવી રીતે મેળવેલા ઓળંગરો, પ્રાણી તથા અગાડથી લીધેલા રૂપીયાને માટે જેકુન ખાતુ પાડી આપે છે, તે પ્રમાણે વિદ્યાર્થીને પણ ભાડે લીધેલી વસ્તુઓ માટે ખાતુ પાડવું પડે છે. જ્યારે તેઓ પાકની કાપણી કરે છે ત્યારે તેઓ ત્યાં ઠીકે રહે છે.

બંને વિદ્યાર્થીને સાથે સાથે રહીને કામ કરવાની જરૂર પડે છે; કારણ કે જ્યારે તેમાંનો એક વિદ્યાર્થી શાળાના વિષયો શીખવા માટે ત્યાં દાખલ રહે છે ત્યારે બીજો વિદ્યાર્થી ઘરની સંભાળ રાખે છે, અને ખેતરમાં તે કામ કરે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થીને સામાન્ય કામ સોંપવામાં આવ્યું હોય છે, તેથી દરેક અઠવાડિયે તેમનું કામ બદલવામાં આવે છે. આખી શાળા બાળકે કે એક વિદ્યાર્થીનું એક સંસ્થાન હોય તેમ ત્યાં કામ આપે છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતે તેમનું એક કાર્યવાહક મંડળ અને તેના પ્રમુખ પસંદ કરે છે, અને તેમની મદદથીજ સર્વ કામકાજ કરવામાં આવે છે. તેઓ પોતે પોલિસ તરીકે કામ કરે છે અને ગુન્હેગારને પકડે છે. આવી રીતે તે સંસ્થામાં સુલેહશાંતિ તેઓ જાળવે છે. વિદ્યાર્થીજ તેની કાઠિમાં ન્યાયાધીશ તરીકે કેસ ચલાવે છે. સુંદરી કાઠિલો આરોગ્યની સંભાળ રાખનાર અમલદાર ત્યાંની સ્વચ્છતાની અને ત્યાંના રહીશની તંદુરસ્તી સંબંધી સંભાળ રાખે છે. એક સારી તાલીમ પામેલી 'નર્સ' ધવાએલાની તેમજ માંદા માણસની માવજત કરે છે. 'નર્સ' ને એક વિદ્યાર્થી આ કામમાં મદદ કરે છે.

સ્વચ્છતાના અનુભવ તેમને મળે તે તેમને લવિષ્યમાં ઘણો શિક્ષકોને આ પુરુષે. પ્રમુખની જગા કુન શોભારૂપ હોતી નથી. તે દરેક વર્ગોકુલર કાંઈકેલે કરે છે. વિદ્યાર્થીની સભાનો તે અધ્યક્ષ થાય છે. આજ વિનતિ છે. અણી કરે છે અને આખો વિદ્યાર્થી કામના કિત છે. દિલ્લિપાષનના જુદા જુદા ટાપુમાંથી તેમજ

ડુંગરોમાંથી જે વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં આવે છે તેમની પ્રકૃતિમાં વિશેષ ભેદ હોવાથી તેમની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ સહેલું નથી પણ તે ધણું ગુન્યવલુ ભરેલું હોય છે. જુદા જુદા પ્રાંતવાર વિદ્યાર્થીને રહેવાના અલગ મોટા ઓરડાઓ હોય છે, અને તેથી તેમના સ્થાનિક કામકાજનો વહીવટ તેમનો પ્રાન્તિક પ્રતિનિધિ કરે છે. શાળાના સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટને વિદ્યાર્થીના મંડળે પસંદ કરેલું કામ નહિ સ્વીકારવાની પણ સત્તા હોય છે પણ તેની આવી સત્તાનો લાગ્યેજ તે ઉપયોગ કરે છે.

આ શાળાના વિદ્યાર્થીના મંડળને આખું વર્ષ ધણું કામકાજ કરવું પડે છે. ત્યાં વિદ્યાર્થીની લેવડદેવડની એક સંસ્થા ઉભી કરવામાં આવી છે, ત્યાં તેઓ માલ વેચાતો લે છે તેમજ તેઓ લા વેચે છે પણ ખરા જે વિદ્યાર્થીઓ સદ્દર હોય છે તેમને ઉધાર માલ આપવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીની બેન્કમાં તેમના પૈસાનો દિસાજ તેમજ તેમના નાણાની સંભાળ તથા અનામત મૂકેલી રકમ ઉપર થતા નફાનો દિસાજ રાખવામાં આવે છે. જમે અને ઉધાર રકમો તારવી કાઢી દરેક અડવાડીએ સિલક બતાવવામાં આવે છે.

કોઈ મહેનતુ તેમજ ગૃહસ્થ માખાપ તરફથી અથવા કોઈ પારમાર્થિક સંસ્થા તરફથી જે વિદ્યાર્થી લાચાર અવસ્થામાં હોય તેને માટે કંઈ મદદનો સ્વીકાર કરવામાં આવતો નથી. વિદ્યાર્થીઓ પોતે રમોડાની જે વ્યવસ્થા કરે છે તેમાં વૈજ્ઞાનિક રીતે તૈયાર કરેલા ખોરાકના પૈસા આપી શકે તે માટે દરરોજ તેઓને (રવિવાર સિવાય) ચાર કલાકનું કામ કરવું પડે છે. તેઓ ત્યાં જે જુદી જુદી જાતનું કામ કરે છે તે એક શહેરમાં આશતી વિવિધ પ્રવૃત્તિ જેવુંજ હોય છે. તેમનો એક સામાન્ય કોઠાર હોય છે, અને તેની વ્યવસ્થા તેઓ જાતે કરે છે; તેમજ લેવડદેવડનું કામ પણ તેઓ કરે છે. કાકડા વહેરવાની મિત્ર, સિનેમા, છાપખાનું અને બેન્ક જેવી સંસ્થાનો વહીવટ પણ વિદ્યાર્થીઓ કરે છે. તેમની ચોતાની હાંગર ખાંડવાની મિલ હોય છે. જે હાંગર વિદ્યાર્થીના ખેતરમાં પાકી હોય છે તે ત્યાં તેઓ જાતે ખાંડે છે, અને તેથી તેઓ તેમને તેમજ આસપાસના લોકોને ચોખા પૂરા પાડે છે. તેમના રહેવાના ઓરડા, ધર અને બીજાં મકાન તેઓ જાતે બાંધે છે. તેઓ રસોઈ જાતે કરે છે અને પીરસે છે. રસ્તા, પૂલ અને નાળાં પણ તેઓ બાંધે છે જે વસ્તુ બીજા માણસો કરી શકે તે તેઓ જાતે જ કરવાને ખચકાતા નથી. અને તેમાં તેઓ ગર્વ માને છે, ખરી રીતે આવો ગર્વ પ્રશંસનીય છે.

આ શાળાના વિદ્યાર્થી દલદલ પ્રકારનો માત્ર ઉપજવવાનું પસંદ કરતાં નથી. જે કાર્મ પણ નવા સાદસમાં તેમને અનુભવ હોતો નથી તો તેઓ ઉત્તમ માત્ર પેદા કરવાને માટે તેવું કામ જાણનાર બાહોશ માણસને જ્યાં સુધી તેઓ એવો માત્ર ઉત્પન્ન કરી શકે ત્યાં સુધી તેઓ પગાર આપીને રાખે છે. દા. થોડા વખત ઉપર જ્યારે નવું છાપખાતું બધું બરોજર ગ્રાહ્યું હતું ત્યારે તે સારી રીતે અધાવવાને માટે તેમણે એક જાણકાર માણસને રોક્યો હતો. તેમનો હેતુ ધણી સારી રીતે છાપખાતું અધાવવો એટલુંજ નહોતો, પણ તેણે ઊંચા પ્રકારનું કામ તેઓ કરી શકે તે તેમનો ઉદ્દેશ હતો. સારામાં સારો પાક કાણ પકવી શકે છે તેને માટે બધા વિદ્યાર્થી કે જોઓ ખેડૂત હોય છે તેમની વચ્ચે દરિદ્રાર્થ આવે છે. બધો માત્ર લેવડદેવડની દુકાને નોંધવામાં આવે છે. અને પત્રી તેને વેચવામાં આવે છે. વાર્ષિક મેળો ભરવામાં આવે છે તે વખતે સારા કામનાં ઇનામ અને પ્રમાણપત્ર વિદ્યાર્થીને આપવામાં આવે છે.

અમેરિકામાં ઉજવાએલી કેળવણીની સમ્રાટ

આજકાલ અમેરિકામાં ચાલતી કેળવણીની પદ્ધતિ તરફ સુધરેલી દુનિયાનું લક્ષ એવાયું છે. પ્રજાશાસન તંત્રને માટે દરેક વ્યક્તિ કાર્ય-સાધક નીવડે એ દૃષ્ટિથી ત્યાં ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી આપવાને માટે ધણી કાળજી અને ઉત્સાહ લોકોમાં માત્રમ પડે છે. તેનો કંઈક ખ્યાલ નીચે આપેલા અહેવાલ ઉપરથી આપણને જણાઈ આવશે.

અમેરિકામાં નવેમ્બરની તા. ૭ થી ૧૩ સુધી કેળવણીની સમ્રાટ ઉજવવામાં આવી હતી. ત્યાંના મદાન પ્રજાશાસન ઈવનમાં કેળવણી કેટલે અંશે તેનું કર્તવ્ય અદા કરે છે અને કરશે એનો હેતુ લોકો બરાબર સમજે તે ઉદ્દેશથી આવી યોજના કરવામાં આવી હતી. જે પ્રજા તેના વિચારમાં, તેના રાજ્યતંત્રમાં, તેના વેપારોજગાર અને નીતિમાવનામાં બાળકને પ્રથમ સ્થાન આપે છે તે અરથ મદાન હોતી જોઈએ. જે પ્રજા તેના બાળકો પ્રત્યે સન્માનની દૃષ્ટિથી જુએ છે તે તંદુરસ્તી, શુદ્ધિ, નીતિ, કાર્યનાયકતા અને સુખ પરત્વે બીજી પ્રજાઓને માર્ગ દર્શક રૂપ ધર્મ પડશે. અને પ્રાકૃતિક તેમજ આત્મિક ઉન્નતિની ઉચ્ચ કાંટિએ તે પહોંચશે એ નિઃસંશય છે.

ભાવના અને હેતુ

શાળાની ભાવના, તેનું કામ અને તેની શી જરૂરિયાતો છે તે વિશે પ્રજાને માહિતી આપવાનો આ સમાવનો હેતુ છે. દરેક શાળાનો કાર્યક્રમ ઘડતી વખતે આ હેતુ ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. આવા અઠવાડીયામાં એકાદમાં એકાદ એક વખત પણ માળાપોએ શાળાની મુલાકાત લેવી જોઈએ. કેટલીક શાળાઓએ બપોરને બદલે સાંજનીજ નિશાળનો વખત રાખવો જોઈએ કે જેથી માળાપો દિવસે કામમાં રોકાયેલા હોય ત્યારે તે વખતે ત્યાં આવીને તેમનાં બાળકોને કામ કરતાં જોઈ શકે. આવી રીતે સમાજ ઉન્નતતાં પહેલાં સ્થાનિક વર્તમાનપત્રમાં શાળાના કામ સંબંધી તેમજ કેળવણીના હેતુ સંબંધી લેખો પ્રસિદ્ધ થવા જોઈએ. જે નીચે બતાવેલા વિષય ઉપર યોગ્ય લેખો છપાવાય તથા માસિકમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે તો તેથી બાળકના તેમજ સમાજના સમગ્ર જીવનને લાભ થાય એ શાળાનો હેતુ છે એ સમજી શકાશે.

- (૧) સારી તંદુરસ્તી.
- (૨) ખાતદાન કુટુંબીજન તરીકેની ફરજ.
- (૩) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના સાધન તથા તે મેળવવાની રીત.
- (૪) નિમકલલાલ નાગરિકતા.
- (૫) ધંધાદારી કેળવણીના ફાયદા.
- (૬) કુરસદનો સદુપયોગ.
- (૭) નીતિજીવન મા ચારિત્ર.

સોમવાર

તંદુરસ્તીનો રદવસ્ત

બ્યક્તિનો તેમજ સમાજની ઉન્નતિનો આધાર સારી તંદુરસ્તી ઉપર છે. એ વિચારને અનુસરી આજના દિવસનો કાર્યક્રમ ઘડવો જોઈએ. વિદ્યાર્થીની તંદુરસ્તી સુધારવા માટે જે પ્રયત્ન શાળા તરફથી થતા હોય તે લોકોને બતાવવા જોઈએ. શાળાનું નિયમિત કામ કરીને નાગરિક વર્ગને ચાલતું કામ બતાવવા આડંબવા જોઈએ. આજના દિવસના કાર્યક્રમની એવી ખાસ ગોઠવણ થવી જોઈએ કે જેમાં લોકો લાગ લઈ શકે.

વિદ્યાર્થીની તંદુરસ્તી સુધારવા માટે આરોગ્ય વિજ્ઞાન, આરોગ્યવર્ધક દેવ, કસરતશાળામાં તેમજ ખુદ્દા મેદાનમાં નિયમિત કસરત, મરદાની રમતોની હરિદાર્ઝ, વિદ્યાર્થીની શારીરિક આમીની, સુધારણા, પુષ્ટિકારક

ખોરાક અને ખામીવાળા બાળક માટે ખાસ શિક્ષણ-આ ખાત્ર ઉપર શાળામાં ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીને અનુકૂળ પડે તેવાં કસરતનાં સાધન, અને આરોગ્ય વધે તેવા વિશાળ રમવાના મેદાનને લીધે વિદ્યાર્થીનું તેમજ સમાજનું જીવન સુધરે છે અને તેથી ભાવિ પ્રજાનું જીવન ઉન્નત થાય છે.

મંગળવાર

ધર અને શાળા

ધર અને શાળા પરસ્પરે કાર્યક્રમ ઘડતી વખતે કુટુંબજીવન એ બધી સુધરેલી પ્રજાનું એક અતિ ઉપયોગી અંગ છે તે ખાત્ર ખાસ યાદ રાખવા જેવી છે. આજે પણ હંમેશની માફક શાળાનું કામ બનાવવું જોઈએ પણ તે વખતે યોગ્ય પ્રમંથે વર્ગના વિદ્યાર્થી સાથે 'ધર' સંબંધી વાતચીત કરવી જોઈએ, તેમને વળી કહેવું જોઈએ કે દરેક બાળક તેના કુટુંબમાં કંઈક સુધારો કરી શકે એમ છે. નાજરિકાને માટે શાળાનું કામ જોવાનો આ એક સારો દિવસ છે.

કુટુંબજીવન વધારે સારું કરવાને માટે અન્ય વ્યક્તિઓના લાભ તથા હિતના માટે આપણે કાળજી રાખવી જોઈએ એમ વિદ્યાર્થીને શીખવવું જોઈએ. સહકારનું સહસ્ય તેમને વ્યવહાર દાખલાથી બતાવવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીને સંધતાં, સીવતાં, ધર ચલાવતાં તથા વ્યક્તિની તેમજ મનુષ્ય જાતિની ઉન્નતિમાં કુટુંબજીવન કેટલું ઉપયોગી છે તે તેમને સમજાવવું જોઈએ. અમેરિકાનું કુટુંબજીવન તેમજ ત્યાંની શાળા મનુષ્યજીવન વધારે ઉન્નતિ અને વિશાળ બતાવે છે. જે સંસ્થાના બધા શિક્ષકો ગૃહજીવન ઉત્તમ કરવાને તેમજ સામાજિક સેવા કરવાનો ગરૂ ધરાવે છે તે સંસ્થા ઉત્તમ પ્રકારની હોવી જોઈએ. જે સમાજમા મામાપો શિક્ષકની કદર સમજે છે અને શાળાના કામની પ્રશંસા કરે છે તે ઉત્તમ દેશિની હોવી જોઈએ એ નિવવાદ છે.

બુધવાર

તમારી શાળાનો આ દિવસ છે એમ તમે તથો.

આજના દિવસના કાર્યક્રમમાં મુખ્ય બામન 'શાળા' છે. પ્રજામાં, રાજ્યમાં, દેશમાં તથા શહેરમાં, 'શાળા' એ મોટામાં મોટું અને પ્રથમ પંક્તિનું, સાહસ છે તે ખાત્ર નિઃસંશય છે આપણા જમાનાના દુર્ધટ જીવનને અનુકૂળ વર્તવાને માટે શાળા વિદ્યાર્થીને મદદ કરે છે. આ હેતુ પાર પડે તે માટે નીચેની અમલની બાબતો જરૂરની છે.

૧. દરેક વર્ગમાં બાહોશ, કાળજીવાળા અને સારી તાલીમ આપે એવો શિક્ષક મૂકવો જોઈએ.
૨. સામજિક તેમજ વ્યક્તિની જરૂરિયાત પૂરી પાડે તેવો ઉપયોગી અભ્યાસક્રમ હોવો જોઈએ.
૩. શાળા અને વર્ગની વ્યવસ્થા કાર્યસાધક હોવી જોઈએ.
૪. રીતસરનો સત્રનો સમય હોવો જોઈએ. વળી તે દરમિયાન વિદ્યાર્થીની દાબરી નિયમિત હોવી જોઈએ.
૫. શાળાની વ્યવસ્થા તથા તેની દેખરેખ રાખવા માટે સારી તાલીમ પામેલો શિક્ષકવર્ગ જોઈએ.
૬. પુસ્તકશાળા, પ્રયોગશાળા, શારીરિક કેળવણી, તેમજ બાગ માટે અને શાળાની બીજી પ્રવૃત્તિની યોગ્ય જોડવણુ થાય એવાં પુષ્કળ સાધન-વાળું 'સાઈ શાળાનું' મકાન હોવું જોઈએ.
૭. છુદ્ધિપૂર્વક કદર કરે એવી પ્રજાની મદદ હોવી જોઈએ.

બાળકના સમગ્રજીવનનો વિકાસ એ કેળવણીનો હેતુ છે. બાળકને અભ્યાસ કરતાં, વિચાર કરતાં, અવલોકન કરતા, તથા તુલના અને વિવેક કરતાં તથા વિદ્યાનું રહસ્ય સમજતાં શીખવવું એ હાલના જમાનાનું ઉપયોગી કામ છે. કેળવણીમાં થોડા રૂપિયા ખર્ચવામાં આવે તો તેથી દારિદ્ર, રોગ અને ગુન્હા માટે ચતો ખર્ચ બચી જાય છે. શાળાનું નિયમિત કામ કરી ખતાવીને નાગરિકને વર્ગમાં આવવા આમંત્ર કરવો જોઈએ.

ગુરુવાર

શાળામાં મળતી તકનો દિવસ

આજના દિવસનો કાર્યક્રમ આવા પ્રસંગને અતુસરીને જોડવો જોઈએ. તેમાં શાળામાં બાળકને જે 'તક' મળે છે તે ઉપર ખાસ ભાર મૂકવો જોઈએ. આજે વિદ્યાર્થીને પ્રાપ્ત થતી તકનો લાભ લેવા શિક્ષકો તેમને પ્રેરશે તથા ઉત્તેજન આપશે. જ્યાં બાળકને પૂરતી તક મળે છે કે કેમ તેનો નિર્ણય નાગરિકો કરશે. રાષ્ટ્ર અને રાજ્યના બાળકની કેળવણીની જરૂરિયાત પૂરી પાડવામાં આવે છે કે કેમ તેનો તેમણે વિચાર કરવો જોઈએ. દરેક બાળકને સેવા કરવાની તક આપવી અને તેને માટે તેમને મદદ કરવી એ દરેક પ્રાથમિક શિક્ષકની ફરજ છે. ખેતીવાડી, ધંધો, અને હોદ્દાગ વેપાર, તથા ગૃહવ્યવસ્થાનો અભ્યાસક્રમ જોડવવાથી શાળામાં અપાતી ધંધાને સમગ્ર કેળવણી વધારે સારી કાર્યસાધક થાય છે.

બાળવર્ગો, સાંજના વર્ગો, પ્રસંગોપાતની શાળા, બહુતર જારી રાખવાની શાળાઓ-આ વ્યવસ્થાથી બધાને જ્ઞાન મેળવવાની તક મળે છે. કામમાં આનંદ ઉત્પન્ન કરવાથી, તેમજ સારા દુનિયાનો તથા વિદ્યાન અને કળાનો નિત્યજીવન સાથે સંબંધ જોડવા ઉપર ખાસ ભાર મૂકવાથી, આપણું જીવન ઉન્નત બને છે.

શુક્રવાર

યુદ્ધવિરામનો દિવસ

આ દિવસે દેશભક્તિનો ગુણ ખીલવાનો પ્રસંગ મળે છે. તે તારીખ-થી લડાયક ફરજો અદા કરવાનો અંત આવવાથી શાંતિમય જીવનમાં ફર્તન્ય અને નાગરિકનાનો ધર્મ બજાવવાનો આરંભ થાય છે. નવ વર્ષ ઉપર યુદ્ધ-વિરામની ખજીર આવવાથી જે આનંદ મોટા માણસોને અને વિદ્યાર્થીઓને થયો હતો, તેના સ્મારક તરીકે પ્રજાની અંદર કેળવણી ફેલાવવાનું કામ ઉપાડી લેવું જોઈએ. દરેક શહેરી પોતાની જે ફરજ નિમકદલાવીથી અદા કરે છે તે ઉપર પ્રજાશાસનની ફતેહનો આધાર રહેો છે. શાળામાં નાગરિક તરીકેનું જીવન ગાળવાથી વિદ્યાર્થી સમાજરૂપી મોટા ભાગના સારા નાગરિકો થઈ શકે છે. ઇતિહાસ, ભૂગોળ, વર્તમાનસાર અને સમાજશાસ્ત્રના અભ્યાસથી બાળકો તેમની નાગરિક તરીકેની ફરજ શીખે છે. આવી રીતના શિક્ષણથી અન્ય મનુષ્યજનિનો તિરસ્કાર નાશુદ થાય છે અને એક બીજાને માટે દિલસોજી અને માન પેદા થવાથી નાગરિક તરીકે ધર્મ એક નિશ્ચયી બજાવાય છે. યુરોપી વિગ્રહમાં લડાયક સરંજામથી જે વિજય મળ્યો છે, તેને બદલે હવે કેળવણીદ્વારા ભવિષ્યમાં વિગ્રહન થાય તેવી તાલીમ વિદ્યાર્થીને આપવી જોઈએ.

શનિવાર

સમાજનો દિવસ

સામાજિક જીવન સુધારવાને માટે શાળાઓ શું કરી શકે તે ઉપર ખાસ મુકાય તેવો કાર્યક્રમ આજનો હોવો જોઈએ. તે દિવસે જે જે મામાનિક પ્રવૃત્તિઓ થાય તેમાં શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ ભાગ લેવો જોઈએ. રમત ગમત તથા મરદાની કસરત અને એવા ખીલ જડેર મેળાવડા થાય તે માટે ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.

કેળવણી એ જીવન પર્યવર્તનું સાદસ છે. સમાજની ભાવના તથા તેના રીતરિવાજ ઉપર વ્યક્તિની સુધારણાનો આધાર છે. કળા, સાહિત્ય

સંગીત તથા રમત ગમતથી પુરસદનો સદુપયોગ થાય છે, તેથી શાળાના વિદ્યાર્થીની રસવૃત્તિ કેળવી પ્રભતી રમિકતા સુધારવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીની પુરસદના સારા ઉપયોગ માટે પુસ્તકશાળા, સંગ્રહસ્થાન, બગીચા, રમવાના મેદાન, ચિત્રશાળા જેવી સંસ્થાની ગોઠવણ સમાજના ડાહ્યા માણસો કરે છે. આવી રીતે શાળા એ સમાજનું કેન્દ્ર બને છે.

રવિવાર

પ્રભુ અને દેશ માટેનો દિવસ

બધા ધર્મોપદેશકોએ આ દિવસે કેળવણીની ઉત્તમતા વિશે તથા શાળા અને શિક્ષકના કર્તવ્ય વિશે ભોધ ભતે કરવો જોઈએ. તેમણે શાળામાં જે ભતે જોયું હોય તેને આધારે તેમણે ઉપદેશ કરવો જોઈએ. કેળવણી સખાનું હોતું અત આવી યોગ્ય રીતે આપવો જોઈએ. સવારે અને સાંજે દરેક વ્યક્તિને દેવજમા આવે. ઉપદેશ સાંભળવાને વિનંતિ કરવી જોઈએ. ૫ એક બીજાના તથા શિક્ષકના સંબંધમાં આવવાથી જે સદ્ગુણો મેળવે તેના ઉપર મનુષ્યના સુખ અને તેની ઉન્નતિનો આધાર છે. શાળા અને જીવનનો પરમ ઉદ્દેશ એ નીતિજીવન યા શુદ્ધ ચારિત્ર છે. વિદ્યાર્થીના ઉત્તમ જીવનનો પાયો તેના વડે નાખવામાં આવે છે. શુદ્ધ અને સદ્ગુણી જીવનની ભાવના સંબંધી શાળામાં ખાસ ભાર મૂકવાથી પ્રભુનું આત્મિક અને નૈતિક જીવન સુધરે છે.

પદાર્થનું અદ્ભુત સ્વરૂપ

“ સઉ અદ્ભુતોમાં, તુજ સ્વરૂપ અદ્ભુત નીરખું,
મહાન્યોતિ જેવું, x x x ; ”

આપણી આસપાસના જુદા જુદા પદાર્થો શેના બનેલા છે તે જાણવાને સ્વાભાવિક રીતે મનુષ્ય મન આકર્ષાય છે. વસ્તુનું મૂળ સ્વરૂપ શું હશે તે શોધવાને માટે ઘણા પ્રાચીન કાળથી વિચારકોએ ઘણા તર્કો વિનર્કો કર્યા પછી તેઓ એવા અનુમાન ઉપર આવ્યા હતા કે જગતના સર્વ પદાર્થનું મૂળશૂત તત્ત્વ પરમાણુ છે. આપણે ત્યાંનો વૈજ્ઞેયિક મત ગ્રીસ અને રોમના વિચારકો ડેમે.ક્રિટસ અને યુક્રેશિયનના સિદ્ધાંત પરમાણુવાદનોજ હતો. તેમના વિચાર મુજબ સૃષ્ટિના ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થો નાનામાં નાની અવિભાજ્ય વસ્તુના બનેલા છે. અને તેને તેઓ પરમાણુ કહેતા હતા. આ અણુઓને

આપણે મકાન બાંધવાની ઇટા સાથે અથવા મૂળાક્ષર સાથે સરખાવી શકીએ. જેમ ઇટાને જુદી જુદી રીતે ગોઠવવાથી તેના ભિન્ન ભિન્ન આકાર થાય છે, તે જેમ મૂળાક્ષરની જુદી જુદી ગોઠવણીમાંથી જુદા જુદા શબ્દો, વાક્યો અને ફકરાઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવીજ રીતે પરમાણુના સંયોગથી અનેક પ્રકારના પદાર્થ અને ખત્રાવ જગતમાં થયા જાય છે.

આ વિચાર ધણા વખત સુધી માન્ય હતો પણ ઓગણીસમી સદીના આરંભમાં જહોન ડાલ્ટન નામના રસાયન શાસ્ત્રીએ ભિન્ન ભિન્ન રાસાયનિક સંયોગો સમજાવવાને એવી કલ્પના કરી કે અણુઓ જુદા જુદા પ્રકારના છે. એકજ જાતના અણુઓ સરખા હોય છે. આવી જાતના દર અણુઓની કલ્પના ડાલ્ટને કરી હતી, અને તે ઉપરથી ધણા અણુના સંયોગથી જે અણુસમૂહ થાય છે તે તે જુદા જુદા પદાર્થનું મૂળભૂત કારણ છે એમ તેણે સિદ્ધ કર્યું હતું.

આ વિચારને અનુસરીને સૃષ્ટિના જડ તેમજ ચેતન સર્વ પદાર્થનું બંધારણ આવા પરમાણુઓ છે એમ અત્યારસુધી સિદ્ધ થયેલું ગણાતું હતું, પણ જિજ્ઞાસુ મનુષ્યોઓએ આને અતિમ સાત્ય માનવાને બદલે અણુના કદ, આકાર, અથવા તેના બીજા ગુણ સંબંધી અનેક તર્ક કરવા માંડ્યા હતા. પણ ડાલ્ટનનો આવો અણુવાદ વિજ્ઞાનની વધતી પ્રગતિ આગળ ટકી શક્યો નહિ, કારણ કે વિજ્ઞાનવેત્તાઓ અનેક તર્ક અને પ્રયોગ પછી હાલમાં એવા નિષ્ણ ઉપર આવ્યા છે કે એક અણુએ એક સૂર્ય-મંડળરૂપ છે. જેમ સૂર્ય તેના ગ્રહ અને ઉપગ્રહનો અધિષ્ઠાતા છે તેવી રીતે પદાર્થના અણુમાં એક કેન્દ્ર છે તેમાં ઘન વિદ્યુત હોય છે અને તેની આસપાસ ગ્રહ ઉપગ્રહની માફક ફરનારા જે બીજા વિદ્યુત અણુઓ હોય છે તેમ ઋણ વિદ્યુત હોય છે. આવી રીતના આકર્ષણ અને પ્રતિઆકર્ષણના ખૂંને બળની અસર સમપ્રમાણ હોવાથી તેનું હાલનું સ્વરૂપ ધડાય છે. જેવી રીતે બે લોહચુંબક જ્યારે તેમના સામસામેના છેડા પાસે ધરવામાં આવે છે ત્યારે તે એક બીજાને વળગી પડે છે, તેવી રીતે ઘન વિદ્યુત અને ઋણ વિદ્યુતના જળના આકર્ષણને લીધે પદાર્થના અણુઓ પાસે પાસે એકબીજાને આવે છે. જ્યારે પદાર્થના ભિન્ન ભિન્ન અણુઓ અન્યોન્ય આકર્ષણને લીધે પાસે આવે છે ત્યારે સદૃશ પ્રશ્ન એ થાય છે કે નક્કર, પ્રવાહી, અને વાયુવાણા પદાર્થમાં અણુઓ ઓળવતા પ્રમાણમાં તથા ઘટ્ટ સ્થિતિમાં શી રીતે માલમ પડે છે ? જાનું કારણ તેમાં થતી નિરંતર ગતિ છે. આ વિદ્યુત અણુ શું છે તે હવે જોઈએ.

ગુજરાત શાળાપત્ર પુ. ૬૬ મું.

સને ૧૯૨૭

અનુક્રમણિકા

વિષયાનુક્રમ

સામાન્ય વિષયો

શિક્ષણ

નંબર.

પૃષ્ઠ.

૧. અમદાવાદની ટ્રેનિંગ કોલેજે ઉપરાતની મર્યાદાઓ તરફથી આવેલા નમુનાની યાદી	૪૦
૨. આત્મપરીક્ષા	૩૫૩
૩. ઇંગ્લેન્ડની કેળવણી સંબંધી જાણવા જોગ હકીકત	૩૦૫
૪. ઉત્તર ભાગમાં સને ૧૯૨૫-૨૬ માં લેવાયેલી ૧. ક્લાસ પરીક્ષાના ઉત્તરો સંબંધી ટીકા અને સૂચનાઓ	૫૬
૫. ઉપરના વર્ગના સ્કોર્સના કમનુ અમયપત્રક (સ્વિલિંગ્ટન કોમન ચર્ચ સ્કૂલનું મિશ્રખાતુ)	૨૦૩
૬. કેળવણીની દૃષ્ટિએ હસ્તઉદ્યોગોના વિચાર... ..	૧
૭. કેળવણીનું આધુનિક સ્વરૂપ	૮૩
૮. ખેતીવાડી શિક્ષણ અને તેની જરૂરિયાત... ..	૨૯૧
૯. મણિત સંબંધી સૂચના	૨૭૬
૧૦. મર્સ હાઇસ્કૂલનું કામ	૩૮
૧૧. ગુજરાતીમાં શિક્ષણસાહિત્યના પુસ્તકો	૩૭૪
૧૨. જ્ઞાતમનુષ્યની શિક્ષણપદ્ધતિ	૮૭
૧૩. જાપાનની કેળવણી (પ્રાયમિક)	૨૦૫
૧૪. ટાઈલેટાપના કેળવણી સંબંધી સ્કુટ વિચાર... ..	૨૩૯
૧૫. ડંડીની શાળામાં બાળકેળવણીનું નીતિન સ્વરૂપ	૧૬૦
૧૬. તમે ખરા શિક્ષક છો ?	૪૮
૧૭. યાકનો અર્થ અને તે મટાડવાના ઉપાય	૧૩૧
૧૮. પ્રદર્શનનો અહેવાલ	૫
૧૯. પુન શિક્ષણના અભ્યાસક્રમની રૂપરેખા	૧૨૫
૨૦. ટ્રે રા ટ્રેનિંગ કોલેજના પુન શિક્ષણવર્ગનું વખત પત્રક ૧૯૨૭	૧૨૭
૨૧. પેરેલોગ્રી	૧૧૯
૨૨. બર્નાર્ડ શાના કેળવણી સંબંધી સ્કુટ વિચાર	૫૩
૨૩. બાળકના જીવનનો વિકાસક્રમ	૧૯૭
૨૪. બાળવર્ગની નોંધ	૩૨૪

૨૫ બાળકના દોષ ૩૫૨
૨૬ ભવિષ્યની શાળા ૩૦૧
૨૭ ભાષાશિક્ષણ ૧૫૧
૨૮ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજનું કામ ૨૯
૨૯ મોન્ટેસોરી પદ્ધતિ ૧૩૮
૩૦ મુખ્ય યુનિવર્સિટીની બી ટી. પરીક્ષાના કેટલાક પ્રશ્નો (૧૯૨૭) ૨૦૦,૨૨૯
૩૧ યોજના પદ્ધતિ ૩૬૨
૩૨ રમતનું રહસ્ય ૧૭૭
૩૩ વાચન સંબંધી સૂચના ૨૭૫
૩૪ વાર્તાશિક્ષણ... .. ૩૪૧
૩૫ વિચારશક્તિનો વિકાસ... .. ૩૫૭
૩૬ શાન્ત વાચન સંબંધી કેટલાક અર્જતરા ૩૨૯
૩૭ શિક્ષણપદ્ધતિમાં વિદ્યાર્થીનું વ્યક્તિત્વ ૩૬૮
૩૮ સારો શિક્ષક... .. ૩૮૬
૩૯ હસ્તકલાગતી પ્રવૃત્તિ ૨૯૮

સાહિત્ય અને ભાષા

૪૦ ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર... .. ૨૧૪,૨૪૯
૪૧ વ્યાકરણના પાઠની નોંધ ૨૦૧
૪૨ સવાદ (દરવેશ અને હુદાગે) ૧૦૮

ઇતિહાસ અને ભૂગોળ

૪૩ અરબસ્તાન... .. ૨૫૮
૪૪ અહલ્યાઆર્ષ હોદ્કર ૨૭૮
૪૫ ગુર્જર ભૂમિમાં આવેલા અનેક પ્રખવર્ગ ૩૫૦
૪૬ ચીન ૨૧૯
૪૭ જાપાન ૧૮૨
૪૮ તક્ષશિલાની અદ્ભુત કથા ૧૩૪
૪૯ અલદેશ ૨૮૩
૫૦ ભરતપૂરનો ઘેરો ૧૬૪

વિજ્ઞાન

૫૧ આકાશ દર્શન... .. ૪૩,૯૮,૧૪૧,૧૮૮,૧૯૨,૨૨૬, ૨૬૨,૨૯૪,૩૨૦,૩૪૫,૩૮૨
૫૨ ચેપી રોગ ૩૧૫,૩૭૭
૫૩ પદાર્થપાઠ, વિદ્યાના તથા સૃષ્ટિજ્ઞાનના પાઠો સંબંધી અગત્યની સૂચનાઓ ૨૪૩
૫૪ બાળકની તંદુરસ્તી ૨૧૨

૫૫ વાયરલેસ ટેલિગ્રાફિંગ અને ઓડ કાસ્ટિંગ	૩૧૨
૫૬ શાક અને ફળ સંબંધી ઉપયોગી હકીકત...	૨૮૭
૫૭ સર જગદીશચન્દ્ર બોઝ	૧૨૮
૫૮ હવાઈ વિમાન	૯૨

પરચુરણ

૫૯ અમદાવાદ શહેરની પહેલી પ્રાથમિકશાળાની હકીકત	૨૫૫
૬૦ આનંદ પર્યટન	૧૦૩
૬૧ કુદરતનો ક્રોધ અને આપણી ફરજ	૨૭૩
૬૨ તત્ત્વીયમાં ફેરફાર	૨૩૭
૬૩ નોબેલ પારિતોષિક અને સંગ્રહમાં દારુણ શસ્ત્રોની શોધનો સુબેદ-શાન્તિરૂપ વિજય...	૪૯
૬૪ પંચાંગ ઇ. સ. ૧૯૨૭	૬૨
૬૫ એક અખતરો	૨૨૪
૬૬ એક અવલોકન	૩૧૯

સરકારી ઠરાવો, યાદીઓ, જાહેરખબરો વગેરે.

૬૭ અમદાવાદ કલુબી ઇન્ડસ્ટ્રીઆલ્સ ફંડમાંથી અપાતી હાઈ અને રપેશીયલ સ્ટુડેસ સ્કૉલર્શિપ માટેની હરિદ્વાર્ધની પરીક્ષા	૭૨
૬૮ અમદાવાદ કલુબી ઇન્ડસ્ટ્રીઆલ્સ ફંડમાંથી અપાતી મિડલ અને રપેશીયલ સ્ટુડેસની સ્કૉલર્શિપ માટેની હરિદ્વાર્ધની પરીક્ષા	૭૩
૬૯ ધનામ પત્રક	૮૦, ૧૯, ૫૧, ૬૫
૭૦ ઉત્તરભાગમાં સને ૧૯૨૬ માં લેવાએલી વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓના નામની યાદી...	...	૧૪૯, ૨૬૭, ૩૨૮
૭૧ ઉ. ભાગમાં સને ૧૯૨૬ માં લેવાએલી કન્યાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી	૭૩
૭૨ ઓપન હાઈ અને મિડલ સ્ટુડન્ટ્સ સ્કૉલર્શિપ પરીક્ષા માટે સ્પર્ધાની સ્કૉલર્શિપ	૭૩
૭૩ કન્યાઓ માટેની ઉર્દુ શાળાન્ત પરીક્ષા માટે નક્કી કરેલા ઐત્તિહિક પાઠ્યપુસ્તકનો અભ્યાસક્રમ	૭૪
૭૪ કન્યાઓ માટેની શાળાન્ત (વ. ફા.) પરીક્ષાના ધારાઓ	૨૬૯
૭૫ કન્યાઓ માટેની (શુજરાતી) વ. ફા. પરીક્ષા ઉત્તરભાગ અને મુખ્ય ભાગ	૧૧૪
૭૬ કન્યાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ	૧૧૫
૭૭ " " " ઉત્તરભાગ...	...	૨૬
૭૮ " " " મુખ્યભાગ...	...	૨૩૬

૭૯ કન્યાઓ માટેની શાળાંત (વ. શા.) પરીક્ષાના નિયમોમાં સુધારા	૩૫૪
૮૦ " " વ. શા. પરીક્ષામાં લેવાની ફી સંબંધી	૭૪
૮૧ ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	૧૪૫, ૨૭૦, ૨૯૯, ૩૫૬
૮૨ ખેતી ક્ષમનો વિકલ્પે લેવામાં આવતો અભ્યાસક્રમ ...	૫૯
૮૨અ ગામડાની ફરતા પુસ્તકાલયોનો લાભ લેતી લોકલખોર્ડ શાળાઓમાં આપવામાં આવેલાં ધનામે ...	૧૪૮
૮૩ ચેરમેન સ્કૂલખોર્ડ યુનિસિપાલિટિના ડિરેક્ટીકટ લોકલખોર્ડના વિષય	૭૭
૮૪ છોકરાઓ માટેની વ. શા. પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ ...	૬૪, ૨૫
૮૫ " " લેવાનો ફી સંબંધી ...	૭૫
૮૬ " " " લેવાનો ફી સંબંધી ...	૭૫
૮૭ " (વ. શા.) શાળાની પરીક્ષાના જથ્થા નિયમમાં સુધારો	૩૫૩
૮૮ નવેમ્બર ૧૯૨૬ માં લેવાએલી પરીક્ષામાં ખાસ થનાર ઉમેદવારો પૈકી જેને ધનામ તથા આંદ મળ્યા છે તેમની યાદી...	૭૮
૮૯ પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ઉર્દુ અભ્યાસક્રમ...	૨૩૧
૯૦ મધ્યમવર્ગના અને પછાત વર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની હાઈસ્કૂલોમાં આપવામાં આવતી સ્કૉલશિપો ...	૬૮
૯૧ મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની સ્કૂલોમાં આપવામાં આવતી સ્કૉલશિપો ઉત્તરભાગ ...	૭૦
૯૨ મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની હાઈસ્કૂલોમાં આપવામાં આવતી ખાસ સ્કૉલશિપો ...	૧૧૮
૯૩ મિડલ અને સ્પેશિયલ સ્કૂલોની સરકારી સ્કૉલશિપો માટે હરિદાસની પરીક્ષા ...	૬૭
૯૪ મુખ્ય ઇલાકાના ઉર્દુ શાળાઓમાં ઉપયોગ માટે લાયકેરી અને ધનામનાં પુસ્તકો તરીકે મંજૂર કરેલાંની યાદી ...	૭૮, ૫૯, ૧૧૭
૯૫ લેખનકળા કૉપિયુકની ક્રિમતમાં કરવામાં આવેલો ઘટાડો ...	૧૧૬
૯૬ સને ૧૯૨૭ની ઉર્દુ શાળાની પરીક્ષા માટે નક્કી કરેલા પ્રારંભપુસ્તક સંબંધી ...	૬૫
૯૭ સ્કૉલશિપોની હરિદાસની પરીક્ષાઓ (હાઈ અને સ્પેશિયલ સ્કૂલમાં સરકારી સ્કૉલશિપ માટે હરિદાસની પરીક્ષા) ...	૬૬
૯૮ સને ૧૯૨૭ની સાક્ષની એન. પી. વક્તીલ સ્કૉલશિપની પરીક્ષાનું પરિણામ	૬૦
૯૯ હાઈ અને સ્પેશિયલ શાળાઓની કાઝી શાહપુદીન સ્કૉલશિપ માટેની હરિદાસની પરીક્ષા ઉ. ભાગ ...	૭૨
૧૦૦ મેટ્રિક્યુલેશન ખાસ થએલાને ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં દાખલ થવા બાબત	૩૮૮
૧૦૧ ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં દાખલ થવા માટે વયનું પ્રમાણ ...	૩૮૮

કેટલાંક મૂળ તત્ત્વોમાં રેડિઓ એક્ટિવિટીનો ગુણ હોય છે એમ હાલમાં છેલ્લા ૩૦ વર્ષથી સિદ્ધ થયું છે. તેમના પરમાણુમાં અહર્નિશ રૂપાંતર થયાં કરે છે, અને તેમાંથી રેડિઓ-તેમના એક્ટિવ પદાર્થ એક પછી એક નીકળતા હોય તેમ જણાય છે. જ્યારે તેમાં આવી રીતે રૂપાંતર અને તેનું વિસર્જન થાય છે ત્યારે તેમાંથી પ્રકાશનાં કિરણો નીકળે છે અને જે આંતર જગરા ધડાકાને લીધે તેનું સ્વરૂપ બદલાય છે. તેમાંથી વિદ્યુત અણુઓ ધણી ત્વરાથી બહાર નીકળી આવે છે. રેડિઓ-એક્ટિવિટીના જે ત્રણ જાતનાં કિરણો નીકળે છે તેમાં બીજી જાતના કિરણમાંથી વિદ્યુત અણુઓ નીકળતાં માલમ પડે છે, અને તેની ગતિ પ્રકાશના જેટલી હોય છે. હવે વિદ્યુત અણુ શું છે તે સમજાશે. જે પરમાણુમાં ઋણ વિદ્યુત હોય છે તેને વિદ્યુત અણુ કહે છે અને જે તેના કેન્દ્રરૂપ હોય છે તેમાં ધન વિદ્યુત હોય છે. એક સામાન્ય પરમાણુની સાથે વિદ્યુત અણુને જે સરખાવીએ તો તેનું પ્રમાણ એક સાધારણ ઓરડામાં પડેલી ધૂળની રજકણ જેટલું છે. આવી રીતે એક હાઇડ્રોજન પરમાણુના રજકણ ભાગ જેટલો તે વિદ્યુત અણુ હોય છે. જે સાધારણ પદાર્થ આપણે જોઈએ છીએ તેમાં વિદ્યુતવાળા અને ઋણ વિદ્યુતવાળાઓના બળના આકર્ષણ પ્રતિઆકર્ષણનું સમતોલપણું હોય છે. આવી રીતે જેજડ પદાર્થ દેખીતી રીતે નક્કર માલમ પડે છે તે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ નિહાળતાં અહર્નિશ ગતિમાન કરતા વિદ્યુત અણુઓનો સમૂહરૂપ છે એમ આધુનિક વિજ્ઞાન સિદ્ધ કરે છે.

યોજના પદ્ધતિ

જે કંઈ શીખેલા હોઈએ તે ફરીયા જોઈ જવાથી મગજ પર તેના સંસ્કાર તાજ થાય છે. મહાવરાથી જ્ઞાન દદ અને ચિરસ્થાયી બને છે. વળી પરિણામની તપાસ કરવી એ યોજનાના વાચાણી સિદ્ધાંતોમાંનો એક અતિઅગત્યનો સિદ્ધાંત છે. આ સર્વ વાતો લક્ષમાં લેતાં, ડહાપણ ભરેલું તો એજ ગણાશે કે ગઈ વખતે જે જે બાબતો આપણે જોઈ ગયા છીએ, તે હુંકામાં ઉપર ઉપરથી જોઈ જઈએ; ગયા પ્રસંગે આપણે નીચેની બાબતો ઉપર વિચાર કર્યો હતો.

૧. કેળવણી એટલે શું અને તેના કયા કયા અંશો છે.

કેળવણી એટલે વિકાસ. કેળવણીને જીવન અને વિકાસ સાથે ગાઢો સંબંધ છે. વળી કેળવણીના ત્રણ અંશો છે-૧. જ્ઞાન, ૨. ચારિત્ર્ય, ૩ રસવૃત્તિ. આ ત્રણનો વિકાસ એટલે કેળવણી એમ શિક્ષકે જાણવાની અગત્ય છે.

૨. વિકાસના સહાયભૂત અંશો.

૧. બાળક.

૨. સામાજિક વારસો.

૩. તેની આસપાસનું નિત્યજીવન.

ઉપર બતાવેલી ત્રણે બાબતો કેળવણીમાં ધ્યાનમાં લેવાની છે. બાળકના અનુભવ સાથે તેના નિત્યજીવન જોડવાને ત્રણ વાતો પર ધ્યાન

આપવાથી લાભ થાય છે. { ૧. તેનો અનુભવ.
૨. તેની નિત્યજીવનની જરૂરિયાતો.
૩. તેને કઈ બાબતોમાં રસ પડે છે તે.

બાળકો વિકાસ બે પ્રકારનાં બળ પર અવલંબે છે. ૧ આંતરબળ
૨ બાહ્યબળ.

અ. બાળકમાં રહેલું બળ.

૧. વૃદ્ધિ પામવાની શક્તિ.

૨. સ્વાભાવિક પ્રેરણાવૃત્તિ.

રમતની વૃત્તિ, રસ વૃત્તિ, કામ કરવાની વૃત્તિ, સામાજિક વૃત્તિ
અને નકલ કરવાની વૃત્તિ.

૩. વિચારશક્તિ.

બ. સામાજિક વાતાવરણ—બાહ્ય ઉત્તેજન.

૩. વિકાસ કેવી રીતે થાય છે.

૧. તે ક્રમે ક્રમે થાય છે. દા. દીગંધીની કૃતિ.

૨. પસંદગીની મારફતે.

૪. બાળક કેવી રીતે શીખે છે.

તેના ત્રણ નિયમો છે.

૧. તત્પરતાનો નિયમ.

૨. મહાવરાનો નિયમ.

૩. અસર કે પરિણામનો નિયમ.

આ કુદરતી નિયમો છે. તેના પર યોજના પદ્ધતિ રચાએલી છે.

૫. યોજનાના મુખ્ય સિદ્ધાંતો.

૧. હેતુ, ૨. યોજના ધડવી, ૩. યોજના અમલમાં મૂકવી અને ૪. કરેલા કાર્યના પરિણામની તપાસ કરવી.

યોજનાના સર્વ કાર્યમાં બે બાબતો પર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે છે.

૧. બાબતો સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરતા શીખે તે.

૨. બાબતો સ્વતંત્ર રીતે કામ કરતાં શીખે તે.

૧. અનુભવથી આપણે શીખીએ છીએ.

ઉપર જણાવેલી સર્વ બાબતો એ ગર્હ કાલનો આપણો અનુભવ છે. ગર્હ કાલના અનુભવ ને આગલા વખતના અનુભવ સાથે જોડવાથી, અને તે અનુભવ વિશાળ થયો એટલે તેણે આજના અનુભવનું રૂપ લીધું છે, એટલે આપણે સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકીશું કે અનુભવથી આપણે નવું નવું શીખીએ છીએ. આપણા જીવનમાં ફેરફાર તે આપણા અનુભવનું પરિણામ છે. નવીન સ્થિતિમાં મૂકાએલા મનુષ્યને તે સ્થિતિને અનુકૂળ થવા નવીન વ્યવસ્થા કરવી પડે છે. તેને તે સંબંધી વિચાર કરવાની જરૂર પડે છે. વિચાર કરતાં કરતાં તેને નવા નવા વિચારો, નવી નવી વૃત્તિઓ, નવી નવી ટેવો કેળવાય છે. આ સર્વ તે કેળવણીજ છે. પરિણામે તેને નવો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે. નવીન અનુભવ તે તેના જીવનના અનુભવ સાથે જોડાએલો હોય તોજ અનુભવનો વિકાસ થાય છે. સારા અનુભવથી બે લાભ થાય છે.

અ. જે સ્થિતિમાં મનુષ્યે રહેવું હોય તેમાં તેને તે બંધએસ્તો કરવો પડે છે.

ચ. જે સ્થિતિમાં તે રહેવાનો છે, તેને સુધારવાનું તેને બળ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨) ઉત્તમ અનુભવો યા કર્યોનું ધોરણ.

આપણી કઈ યોજના ઉત્તમ છે, તે જાણવાની જરૂર છે. યોજના ઉત્તમ હશે, તો અનુભવ પણ ઉત્તમજ થશે. તેની ઉત્તમતાનું ધોરણ માનસ-શાસ્ત્રીઓએ નીચે પ્રમાણે જણાવેલું છે.

૧. હેતુપૂર્વક કરેલું કાર્ય વધારે ઉપયોગી છે.

૨. માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોને અનુસરીને કરેલું કાર્ય એક અનુભવ બીજા સાથે સંકળાએલા વિચારના વ્યાપારને અનુસરીને હોય છે.

૩. નિત્યજીવનને બંધબેસતું કાર્ય વધારે ઉપયોગી છે. એ પ્રમાણે કરવાથી બે લાભ થાય છે.

૧. ભવિષ્યના જીવન માટે આપણામાં વધારે લાયકાત આવે છે.

૨. સામાજિક રીતિતે સુધારવા આપણે સમર્થ થઈ શકીએ છીએ. આપણી હાલની કેળવણી આ દૃષ્ટિએ જોતાં બાળકના જીવન-ને અનુકૂળ નથી. કેળવણીનું કાર્ય બાળકના નિત્યજીવનને અનુકૂળ હોવી જોઈએ. તેના દરરોજના વ્યવહારમાંથી ઉત્પન્ન થએલું કાર્ય તેને વધારે પસંદ પડે છે.

૪. સામાજિક સંબંધ.

એક બીજા સાથે રહેવું, એક બીજાના વિચારો જાણવા, એક બીજાના વિચારોની આપ સે કરવી, એક બીજાના કાર્યમાં સહાયભૂત, થવું એ જગતનો નિયમ છે. એક બીજાને સહાય કરવી એ કુદરત આપણી પાસે માગે છે. હાલમાં જગત એક બીજા પર વધારેને વધારે આધાર રાખતું જાય છે. આપણે એકલા જીવી શકતા નથી. આપણા જીવનના કાર્યમાં જેમ વધારે મનુષ્યો જોડાય છે, તેમ વધારે જ્ઞાન મળે છે, વિચારોની આપ સે થાય છે અને આપણો અનુભવ વધે છે.

ઉપરની ચાર બાબતો ધ્યાનમાં લઈ શિક્ષકે શાળાનાં સર્વ કામ કરવાનાં છે. શિક્ષક એ માસ્તર નથી, પણ માર્ગદર્શક છે. માસ્તર શિક્ષા કરે, ધમકાવે, બાળકો પ્રત્યે સહલાવ ન દેખાડે, પક્ષપાત કરે પણ ખરો; શિક્ષક તો તેવું નહિજ કરે. શિક્ષક એટલે વિદ્યાગુરુ. ગુરુનું કાર્ય તો સત્સ રસ્તો દેખાડવાનું અને ખોટા રસ્તેથી પાછા વાળવાનું છે. તેના માર્ગસૂચનપર શુભ ફળપ્રાપ્તિનો આધાર છે. ઉત્તમ કાર્યોનું ધોરણ ધ્યાનમાં લઈ કાર્ય કરીશું તો અવશ્ય સાફ પરિણામજ આવશે. આજ ઉત્તમ શિક્ષણ ગણાય છે.

૩. ઉત્તમ વિચારનું ધોરણ.

વિચાર કરવાથી નવા નવા માર્ગો સૂઝે છે, તથા નવો નવો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી આપણી રીતિમાં સુધારો કરવાનું બળ આપણને મળે છે. વિચાર કરવા કરવામાં પણ ફેર છે. ઉત્તમ વિચાર કરવાની ટેવ પાડવી એ કેળવણીનો મહાન હેતુ છે. ઉત્તમ વિચારના અંશે નીચે પ્રમાણે છે.

૧. પ્રમેય-કારણ-અણયણ.

૨. પ્રમેયનું પૃથક્કરણ.

૧. ભૂતકાળના અનુભવો યાદ કરવા તે.
૨. તે લગતા બીજાના અનુભવો શોધી કાઢવા.
૩. અનુભવોને ક્રમ પ્રમાણે ગોઠવવા-યોજના કરવી તે.
૪. યોજનાથી હેતુ સધાશે કે નહિ તેની તપાસ કરવી તે.
૫. યોજનાને અમલમાં મૂકવી તે.
૬. તેના પરિણામની તપાસ કરવી તે.

માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ઉપર જણાવ્યા મુજબ પ્રમાણે વિચારના વ્યાપારોનો ક્રમ છે. જે વિચારો એ ક્રમ પ્રમાણે યાય છે તે વિચારોને લીધે ઉત્તમ પરિણામ આવે છે. અને એથી મનુષ્યની માનસિક શક્તિનો વિકાસ થાય છે. આરી રીતે તે જીવનની અનેક અડચણો ખસેડવા મનુષ્ય સમર્થ થઈ શકે છે. અને તે વળી પોતાના પર આધાર રાખીને.

૪. ઉત્તમ શિક્ષણપદ્ધતિનું ધોરણ.

આપણે જોયું છે, કે જે બાળકો બાળકના અનુભવને લગતી હોય છે, તે તે ઉપરજ તે વધારે લક્ષ આપે છે. તેના અનુભવને લગતી બાળકોમાં તે વધારે રસ લે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેમાં મન લગાડી વિચાર-પૂર્વક કાર્ય કરતાં તે શીખે છે. જે પદ્ધતિ બાળકોના આંતર ઉત્તેજકને ઉત્કેરે છે, તે પદ્ધતિ ઉત્તમ ગણાય છે. આંતર ઉત્તેજક સાથે બહારના વસ્તુઓ પશુ ગાંઠો સંબંધ છે. બહારનું વાતાવરણ બાળકના આંતરઉત્તેજકને પ્રોત્સાહન આપી જાગૃત કરે, તેવું હોવું જોઈએ. હવે, ઉત્તમપદ્ધતિનું ધોરણ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે.

૧. હેતુ-કારણ (બાળકને ઉત્કેરે તેનામાં હેતુ ઉત્પન્ન કરાવવો).

૨. હેતુ શી રીતે પાર પાડવો તેના વિચાર કરતાં શીખવવું.

અ. અનુભવો-સૂચના એકઠી કરવી { પોતાની તેમજ બીજાની.

ચ. સૂચનાઓને ગોઠવવી.

ક. યોજનાને તપાસવી.

૩. પુરા મનથી કાર્ય કરવું.

{ માનસિક
શારીરિક
સામાજિક

૪. કાર્ય પુરું કરવું-એક કાર્યમાંથી બીજું...

અ. કાર્યના પરિણામની તપાસ.

ચ. તે ઉપર વિચાર.

ક. વિકાસ.

ઉપર જણાવેલા અનુક્રમે બાળકોને દોરનાર શિક્ષક એક ઉત્તમ શિક્ષક ગણાશે. ગમે તે પદ્ધતિએ કાર્ય કરવામાં આવે પણ માનસિક વ્યાપારોને ધ્યાનમાં લઈ તે કરવું જોઈએ. ઉત્તમ પદ્ધતિના નિયમોને ધ્યાનમાં લઈ કામ કરવું એ દરેક સારા શિક્ષકની ફરજ છે. નિત્યજીવનમાં જે નિયમ પ્રમાણે આપણે કામ કરીએ છીએ તે પ્રમાણે કામ કરીએ તો પરિણામ સારુંજ આવે છે. આપણે જરા વિચાર કરીએ. પદ્ધતિ આપણે માટે કામ કરશે નહિ, કામ તો આપણે પોતાનેજ કરવાનું છે. પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવાથીજ લાભ થાય છે. “ઉત્સાહ એ જીવન છે” એ સત્ય માનીએ તો ઉત્સાહી શિક્ષક જીવન પેરી શકશે. ઉત્સાહી શિક્ષકમાં જીવન છે, અને તે બાળકના જીવનમાં ઉત્સાહ જાગૃત કરી શકે, હવે યોજનાપદ્ધતિના મુખ્ય અંશો પર હું ફરીથી લક્ષ્ય બેંચવા માગું છું. તે અંશો નીચે પ્રમાણે છે:-

૨. યોજનાના અંશો—

૧ હેતુ-પ્રમેય.

૨ યોજના ઘડવી તે.

૩ યોજના અમલમાં મૂકવી તે.

૪ યોજનાના કામની તપાસ તે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે યોજનાનો વિચાર અને ઉત્તમ પદ્ધતિ સાથે ઘણાજ ઘાડો સંબંધ છે. યોજના પદ્ધતિ એ નવી પદ્ધતિ છે ખરી; પણ એક રીતે કહીએ તો તે નવી નથી. એ તો આપણા રોજના કાર્ય-કમની પદ્ધતિ છે. જે પ્રમાણે આપણે રોજ કામ કરીએ છીએ, જે પ્રમાણે આપણા મગજના વ્યાપારો ચાલે છે, તેજ પ્રમાણે આપણે કામ કરવાનું છે. તેનું નામ યોજના છે. જો કૃત્રિમતા દાખલ થાય તો ખરી યોજનાનો લંગ થાય છે. એ બરાબર સ્વાભાવિક ક્રમ પ્રમાણે યોજના કરવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીને ઘણાજ લાભ થાય છે.

(અપૂર્ણ)

સૃષ્ટિ નિરીક્ષણનું શિક્ષણમાં સ્થાન

નિશાળના ઓરડાની અથવા રહેવાના મકાનની બહાર ડોકીયું કરીએ તો આપણને મનુષ્યો, પક્ષીઓ, પશુઓ, જીવજંતુઓ, પર્વતો, નદીઓ, વાદળો, ધૂમસ, વિવિધ જાતની વનસ્પતિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, નક્ષત્રો, ગ્રહો વગેરે અનેક વસ્તુઓ આપણી નજરે પડે છે. આ સઘળી વસ્તુઓ મનુષ્ય જીવન સાથે ચોક્કસ સંબંધ ધરાવે છે. મહાન પરમાત્માની વિભૂતિરૂપ આ સર્વ વસ્તુઓનો એક બીજાની સાથેનો સંબંધ અને આ વિશ્વયોજનામાં આપણું સ્થાન જાણવાનું કામ ધણું જરૂરી અને આનંદદાયક છે.

કુદરતના દરેક પદાર્થના અસ્તિત્વની જરૂર, તે દરેકનો સ્વભાવ અને ખાસ લક્ષણોનો અભ્યાસ, કુદરત ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે છે અને એ સર્વના સર્જનદાર અને નિયામક પરમાત્મા પ્રતિ પૂજ્યભાવ અને આભારની લાગણી જાગૃત કરે છે. આ હેતુથી સૃષ્ટિજ્ઞાનનો વિષય નિશાળોમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રાયમિક શાળાઓમાં સૃષ્ટિજ્ઞાનનો વિષય દાખલ કરવાનો હેતુ બાળકોને વનરાતિશાસ્ત્ર અથવા પ્રાણીશાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત શાસ્ત્રીઓ બનાવવાનો નથી. પણ તે વિષય તરફ-કુદરત તરફ તેમનો પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવાનો છે. જે હેતુથી પ્રમુખે આ વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરી છે તે હેતુને સમજવાનો અને તે વસ્તુઓદ્વારા પરમેશ્વરે આપણને આપવા ધારેલો લાભ લઈ લેવાનો છે. કુદરતના પ્રત્યક્ષ અવસોકનથી બાળકના ઉમદા ગુણો વિકાસ પામે છે સૌંદર્ય તરફ તેને પ્રીતિ થાય છે, તેની આધ્યાત્મિક શક્તિ ખીલી નીકળે છે, ઈશ્વર તરફ તેને પ્રેમ થાય છે અને પોતાની આસપાસના સં-લોગોને અતુક જીવન ગુણરતાં તે શીખે છે.

આ વિષય મુખ્યત્વે નિશાળની બહાર શીખવાનો હોઈ બાળકોને ખેતરો, બગીચા, નદીતટ, ડુંગરો વગેરે સ્થળોએ પથટન પર લઈ જવાની જરૂર પડે છે અને તેથી તેમને પ્રુદ્ધી દવાનો લાભ મળે છે અને નિશાળના બંધ વાતાવરણમાંથી થોડા વખતને માટે તેમને મુક્તિ મળે છે. મોટાં શહેરોમાં રથળ સંકેતને લઈને દરેક નિશાળમાં બગીચાની ગોઠવણ ચર્ધ શક્તી નથી, પણ પ્રમોગાપાત ગામમાં બગીચો હોય તો ત્યાં અગર ગામ બહાર વાડીઓ, ખેતરો, વગેરે સ્થળોએ બાળકોને પર્યટનમાં લઈ જવામાં આવે તો ત્યાં થોડા ઘણા અંશે આ વિષય શીખવી શકાય.

નાના ગામડામાં પાણીની સમ્પત્તિ હોય તો નિશાળના કમ્પાઉન્ડમાં બગીચો બનાવી શકાય. પાણીની સમ્પત્તિ ન હોય તો ખેતરોમાં અગર વાડીઓમાં ઉત્સાહી શિક્ષક બની શકે તેટલું કરી શકે છે. દરેક ગામમાં અમુક અમુક પશુઓ, પક્ષીઓ, છવજંતુઓ, આડપાન વગેરે મળી શકે છે અને તેમનું અવલોકન અને અભ્યાસ સહેલાઈથી કરી શકાય છે. ઉત્સાહી શિક્ષકો વચમાં આવતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરી પોતાનો માર્ગ જેમ બને તેમ સરલ બનાવી લે છે.

અમદાવાદના કાલુપુર લનાના ગીચ વસ્તીવાળા ભાગમાં એક ગુજરાતી નિશાળ છે. ત્યાંના હેડ માસ્ટર ધણા ઉત્સાહી છે. કેળવણીખાતાએ પ્રસિદ્ધ કરેલો સૃષ્ટિજ્ઞાનનો અભ્યાસક્રમ તેમના વાંચવામાં આવ્યો. અવલોકન શક્તિ અને તર્કશક્તિ કેળવી બીજી શક્તિઓને વિકસાવે એવા તથા બીજા દરેક વિષયમાં મદદગાર થાય એવા આ અભ્યાસક્રમને પોતાની શાળામાં દાખલ કરવા તેમની ઇચ્છા થઈ. સ્થળ સંકેતને લઈને પોતાની શાળામાં બગીચો બનાવવાની તેમને અનુકૂળતા નહતી અને બીજી કેટલીક મુશ્કેલીઓ તેમને જણાઈ. પોતાના અડમ્બળ ઉત્સાહ આગળ આ મુશ્કેલીઓ ટકી નહિ. અને હાથમાં ધણા વખતથી તેઓ આ વિષયમાં પોતાનું કામ બહુ સતોષકારક રીતે કરે છે. આ વિષયશિક્ષણ માટે તેમણે જે યોજનાઓ કરી છે તે અન્ય શિક્ષકોને માર્ગ દર્શક થઈ પડે એ હેતુથી આવતા માસથી શાળાપત્રમાં દર માસે એકેક યોજના આપવામાં આવશે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ
અમદાવાદ.

} મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી.

“વસન્ત” રજતમહોત્સવ

વસન્તનો રજત મહોત્સવ એટલે કે વીસમી સદીનું પહેલું ચરણ; ઇ. સ. ૧૯૦૨ થી ૧૯૨૭; અને આપણે જાણીએ છીએ કે એ પહેલા ચરણમાં—એ પહેલી પચ્ચીસીમાં જગતના ઇતિહાસમાં અને વિચારસૃષ્ટિમાં કેટલો બધો જળરજસ્ત ફેરફાર અને વિપ્લવ થઈ ગયા છે. હેઠના યૂરોપી મહાયુદ્ધ જેવું પુનઃપાર અને પ્રચંડ યુદ્ધ બીજું કોઈ થયેલું જાણવામાં નથી. કેટલી બધી સમૃદ્ધિનો વિનાશ! કેટલાં બધાં મનુષ્યોની કંતક અને ખુવારી !

જેમ વિજ્ઞાનમાં વાયરલેસ, રેડિઓની અને એરોપ્લેનની શોધે આપણને આશ્ચર્યચકિત કર્યા છે, તેમ રાજસભામાં બોદશેવીઝમ અને ફેસીઝમનાં અંગ્રોએ-સ્વરૂપોએ-વધુને બડકાવ્યા છે, તેમજ એએન કર્યા છે, અને આ નવીન વિચાર અને ભાવનાનાં અદ્ધાક્ષતોએ સમાજ પર પણ ઊંડી અસર કરી છે. આ પ્રથમ પાદને સ્ત્રી-યુગનું ઉપનામ આપી રાકાય એટલી બધી સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમાં પ્રગતિ થએલી છે; કામદાર પક્ષ સત્ત્વળ બન્યો છે અને છેલ્લી સામાન્ય દડતાએ બતાવી આપ્યું છે કે ખેડો બળવો શું કરી શકે. સ્ત્રીપુરુષતા અંધન અને સંબંધમાં પણ મોટી ઉત્ક્રાંતિ થએલી છે અને ધર્મની ભાવના પર નવીન શોભની અને વિજ્ઞાનની ભારે અસર થઈ છે. એ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે કે એંગ્લો-મમી સદીની વ્યવસ્થા, શાન્તિ, શિષ્ટાચાર, સમતોલ-પણું અને ગંભીરાઈ લુપ્ત થયાં છે અને તેને બદલે યુવનનાં જીદાં જીદાં ક્ષેત્રોમાં ક્રાન્તિકારક વિચાર અને અભિલાષ, સકેદ્ય તથા આદર્શ, આવિર્ભાવ પામવાથી, નવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છે, જે નિર્ણય અને સમાધાન માગી રહી છે. જાણે કે આપું વાતાવરણ બગલગી ઊઠ્યું છે; આપું જગત અવનવી રચના માટે મંથન કરતું ન હોય તેમ તે નવનવા પ્રયોગ અજમાવવામાં અને મનોરથોની સૃષ્ટિ સર્જવામાં દિવેલે ચર્યું છે. તેમાંથી જે પરિણામ નીપજે તે ખર્ચ; ભાવિ કાલુ વાંચી શક્યું છે ?

આ નવા યુગનું-નવયુવનનું-પ્રતિબિમ્બ ઝીલવા જાણે કે વસન્ત સન ૧૯૦૨ માં જન્મ લે છે. એ માસિકના હિંદુમાં જ તંત્રીશ્રી તેના પ્રકટીકરણ માટે કારણ આપે છે કે, સમયનું યોગ્ય પ્રતિબિમ્બ ઝીલવું; અને વિશેષમાં ઉમેરે છે કે, જે તે વિચાર, પ્રશ્ન અને સંસ્થાને તેના ગ્રાત્ય સ્વરૂપમાં જોવાં, વિચારવાં અને ચર્ચવાં અને તેમાં પણ ધર્મને એમના મધ્ય સ્થાને રાખવો. સત્યના અને ધર્મના પાયાપર જેની રચના થઈ છે, તે કાર્યપ્રવૃત્તિ પછી કેમ સફળ ન નીવડે ? તેનાં સુંદર પરિણામ આપણી નજર સમક્ષ છે.

સ્વાભાવિક રીતે કોઈ જિજ્ઞાસુ પૂછે કે વસન્તે સમયનું પ્રતિબિમ્બ ઝીલ્યું છે ? તો તેનો નિયમિત વાયક જરૂર કહેશે કે ખચિત, તેનાં પૃષ્ઠોમાં સમયનું, દેશની સ્થિતિનું અને ચાલુ પ્રશ્નોનું વિવેચન, સંજોગાનુસાર આધુપાતનું, ઘેરું, સ્પષ્ટ, ઝાંખું, અર્ધ પ્રકાશિત, ભુંસાતું, વખતે માત્ર તરછી રેખાવાળું ચિત્ર જરૂર મળી આવશે અને એમાંનાં એ ચિત્રા-નોંધ, અવશોકન, નિરૂપણ, ચર્ચા-એટલા કિંમતી, મૌલિક, સૂચક, માર્ગદર્શક અને વિચારપૂર્ણ જણાશે કે જુદી જુદી કક્ષાનાં મનુષ્યોને-કોઈને જેમ કે સ્વર્ગ-

નાના ગામડામાં પાણીની સમવક હોય તો નિશાળના કમ્પાઉન્ડમાં બગીચો બનાવી શકાય. પાણીની સમવક ન હોય તો ખેતરોમાં અગર વાડી-ઓમાં ઉત્સાહી શિક્ષક બની શકે તેટલું કરી શકે છે. દરેક ગામમાં અમુક અમુક પરુઓ, પક્ષીઓ, જીવજંતુઓ, આકાશન વગેરે મળી શકે છે અને તેમનું અવલોકન અને અભ્યાસ સહેલાઈથી કરી શકાય છે. ઉત્સાહી શિક્ષકો વચમાં આવતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરી પોતાનો માર્ગ જોઈ જને તેમ સરલ બનાવી દે છે.

અમદાવાદના કાલુપુર લગના ગીચ વસ્તીવાળા ભાગમાં એક ગુજરાતી નિશાળ છે. ત્યાંના હેડ માસ્ટર ધણા ઉત્સાહી છે. કેળવણીખાતાએ પ્રસિદ્ધ કરેલો સૃષ્ટિશાસ્ત્રનો અભ્યાસક્રમ તેમના વાંચવામાં આવ્યો. અવલોકન શક્તિ અને તર્કશક્તિ કેળવી બીજી શક્તિઓને વિકસાવે એવા તથા બીજા દરેક વિષયમાં મદદગાર થાય એવા આ અભ્યાસક્રમને પોતાની શાળામાં દાખલ કરવા તેમની મુશ્કેલી યર્ષ. સ્વળ સંકેતોને લઈને પોતાની શાળામાં બગીચો બનાવવાની તેમને અનુકૂળતા નહતી અને બીજી કેટલીક મુશ્કેલીઓ તેમને જણાઈ. પોતાના અડગ ઉત્સાહ આગળ આ મુશ્કેલીઓ ટકી નહિ. અને દાક્ષમાં ધણા વખતથી તેઓ આ વિષયમાં પોતાનું કામ બહુ સતોષકારક રીતે કરે છે. આ વિષયશિક્ષણ માટે તેમણે જે યોજનાઓ કરી છે તે અન્ય શિક્ષકોને માર્ગ દર્શક યર્ષ પડે એ હેતુથી આવતા માસથી શાળાપત્રમાં દર માસે એકેકે યોજના આપવામાં આવશે.

પ્રે. શ. ટ્રેનિંગ કોલેજ
અમદાવાદ.

} મનમુખારામ મહિશંકર દ્વિવેદી.

“વસન્ત” રજતમહોત્સવ

વસન્તનો રજત મહોત્સવ એટલે કે વીસમી સદીનું પહેલું ચરણ: ઇ. સ. ૧૯૦૨ થી ૧૯૨૭; અને આપણે જાણીએ છીએ કે એ પહેલા ચરણમાં-એ પહેલી પચ્ચીસીમાં જન્મતના ઇતિહાસમાં અને વિચારસૃષ્ટિમાં કેટલો બધો જનરજસ્ત ફેરફાર અને વિપ્લવ ચર્ચ ગયા છે. હેરતા યુરોપી મહાસુદ જેવું ખુનખાર અને પ્રચંડ યુદ્ધ બીજું કેઈ ચએલું જાણવામાં નથી. કેટલી બધી સમૃદ્ધિનો વિનાશ! કેટલાં બધાં મનુષ્યોની કતલ અને ખુતારી!

શરૂઆતમાં એવી એક સામાન્ય માન્યતા-ભ્રમ ફેલાયેલો કે, એમાં તો માત્ર ગ્રેન્થુએટોનાજ લેખો લેવાય છે; એ ગ્રેન્થુએટોનું માસિક છે. જો કે એ ભ્રમ હતો, છતાં તે એટલું તો ખતાવે છે કે ગ્રેન્થુએટો તેમાં મોટા પ્રમાણમાં લખી મોકલતા; ગુર્જર ગ્રેન્થુએટોને ગુજરાતીમાં લખવા દોરવાને અને તે પ્રતિ ખેંચવાને વસન્તની સેવા બેશક કીમતી કહી શકાય અને, ગુજરાતી સાહિત્યમાં અત્યારે જે ભરાયો થયો છે, જે વિવિધતા આવી છે, જે નવીનતા પ્રાપ્ત થઈ છે, જે સંગીનતા નજરે પડે છે તેમાં વસન્તનો ફાળો નાનો નથીજ.

પણ એ સર્વ સેવામાં વસન્તની વિશિષ્ટતા તેણે જે સંસ્કારી વાતાવરણ ઉત્પન્ન કર્યું છે તેમાં રહેલી છે; અને એવું વાતાવરણ જીજ્ઞંસ કરવું અને ફેલાવવું એ દેખાય છે તેવું સહેલું નથી. તે પાછળ કાર્ય કરતી સમર્થ અને પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિ પર તે અવલંબીને રહે છે. ગુજરાતી માસિકોમાં વિદ્વાત્કાર્ય, સર્વદેશી અને સંસ્કારી વાતાવરણ વસન્તે જીજ્ઞંસ કર્યું; તેથીજ તેના અંક માટે ઉત્સુકતાથી રાહ જોવાય છે અને માસિકોમાં તેને ઉચ્ચ સ્થાન અપાય છે; પણ તે ખરી રીતે, પ્રિન્સિપાલ ધ્રુવે, એમના લખાણદારા, ‘રસિકતા’, ‘સંસ્કારિતા’, ‘અભિજ્ઞતા’, ‘નાગરિકતા’ અને ‘આતુર્ય’ દાખવી, જ્ઞાન અને વિદ્વાતાની જે સંસ્કારી છાપ બેસાડી છે અને પોતાનું વ્યક્તિત્વ દર્શાવ્યું છે તેવું એ સુંદર અને રસિક પરિણામ છે.

“ વસન્ત ” રજત મહોત્સવમાં તન્ત્રીનો ઉત્તર

મેં ‘સુદર્શનનું’ તન્ત્ર હાથમાં લીધું. મણિલાલને “આઘ દ્રષ્ટા” કહી એમનું નામ પત્ર ઉપર કાપમ રાખ્યું. અને કેટલાંક વર્ષો મેં એ પત્ર ચલાવ્યું. હું મણિલાલની માફક પ્રાચીન આર્ય ભાવનાનો પૂજક હતો, પણ એમની માફક હું એ ભાવનાનો આચાર્ય ન હતો. મણિલાલને એ ભાવના એક સાદા રૂપમાં-અદ્વૈત-સિદ્ધાન્તના રૂપમાં-દેખાતી હતી. મને એ સંકુલ અને અનેકરંગી તન્તુઓની બનેલી પ્રતીત થતી હતી. મારે મન અદ્વૈત સિદ્ધાન્ત એ પરમ સિદ્ધાન્ત હોવા છતાં અન્ય સિદ્ધાન્ત પણ આર્ય ભાવનાના જ હતા. અને એની સાથે રાખીનેજ વિચારવાના હતા, એમાં લય પમાડવાના કે મિથ્યા લેખી ઉવેખવાના ન હતા. આ કારણથી સુદર્શનના વાચકોને અદ્વૈતના પ્રતિપાદનમાં અને ઇતર સિદ્ધાન્તોના ખંડનમાં મારી

કલમ મોળી લાગવા માંડી, અને ગાદી ઉપર ચેપાને બદલે એક સ્વતન્ત્ર લેખક જોઈ એમને અસંતોષ પણ થયો. પરંતુ આટલાથી હું સુદર્શન છોડી ન દેત. મને આમપામના વાતાવરણમાં તેમજ દૂર ક્ષિતિજ ઉપર યુગપરિવર્તનનાં ચિહ્નો દેખાવા લાગ્યાં. લાગ્યું કે મણિલાલના સાક્ષર દેહના અવતારનું પ્રયોજન પૂરું થયું છે, સિદ્ધ થઈને વિરમ્યું છે. હવે સૂર બદલાવો જોઈએ. નવો યુગ જૂના કરતાં એના વિચારપ્રદેશમાં તેમજ કાર્યપ્રદેશમાં વધારે વિપુલ અને વધારે સંકુલ થતો આવે છે. તે માટે એને અતુરપ માસિક ઉત્પન્ન થવું જોઈએ. નવા યુગને અતુરૂત્ત થવા મેં “વસન્ત”નો પ્રારંભ કર્યો. આજ એને પચીસ વર્ષ થઈ ગયાં. એણે કાષ્ઠક ધણી સેવા કરી છે—જેની ઉદાર શુશ્રુષ્ઠતાથી આજ આપ કદર કરી રહ્યા છો—પણ સેવા કરવી બાકી છે. હેલા પચીસ વર્ષમાં બીજાં ઘણાં સુન્દર પત્રોનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. પરંતુ તેથી વસન્તને હાનિ નથી. “વસન્ત” એક કમારો નથી, એ એક ઝતુ યાને વાનાવરણ છે. અત્યારનાં ગુજરાતનાં સઘળાં પત્રો એ જ વાતાવરણમાં ઉદ્ભાસથી ફરે ફરે છે; એ જોઈ “વસન્ત”નો તાસ્વિક અર્થ અને ખરૂં તાત્પર્ય અમજનાર કયું હૃદય હર્ષ નદિ પામે? હું જરૂર પામું છું.

પરંતુ તે સાથે મને લાગે છે કે પચીસ વર્ષ ઉપર યુગને અતુરૂત્ત થવા જે પ્રયત્ન વસન્તે આદર્યો હતો તેવોજ બીજો પ્રયત્ન હવે આવતા યુગને માટે થવો ઘટે છે. પચીસ વર્ષમાં દુનિયા બહુ બદલાઈ ગઈ છે, હિન્દુસ્તાન બદલાઈ ગયું છે. ગુજરાત બદલાઈ ગયું છે—એ જીવનનો કોઈ પડો પાડે, બહાર એનું ઍમોફોન કે ‘loud-speaker’ થાય એટલું બસ નથી. એ જીવનનાં બેણુ કપે મારે વહેવા જોઈએ—વહે છે નહિ, પણ વહેવાં જોઈએ—એ કર્તવ્યભાવનાનાં ચિત્ર આર્થ દૃષ્ટિથી જુએ અને તદનુસાર નહેરો રચે, ખેતરો પાવ એવા જેડૂતોની જરૂર છે. આ યુગાતુરૂપ વિશાળ કાર્યને પહોંચી વળવા માટે અન્ય સર્વ વ્યવસાય છોડી આ સેવામાં જોડાય એવા સ્ત્રી-પુરુષો તન્ત્રી થવાં જોઈએ. અન્ય વ્યવસાયમાં રહી પુરસદને વખતે વા એમાથી થોડાક સમય કાઢીને સેવા કરે એવા તન્ત્રીઓથી કામ સરશે નહિ. બીજું—અભારે દેશસેવાના પ્રશ્નો બહુ સંકુલ બને જટિલ થયા છે. પૂર્વે એ માત્ર દૂરથી નજરે પડતા અથવા એની થોડીક રેખાઓ જ ઉપસ્થિત થઈ હતી—અભારે એ એના સંકુલ સ્વરૂપમાં આપણી સમક્ષ—આપણી ઉપર—આવી પડ્યા છે, અને આપણા જીવનને મથી રહ્યા છે. એ સર્વને પહોંચી વળવા માટે તન્ત્રીઓમાં પ્રતિમા સાથે પુષ્કળ વિદ્ય-

તાની જરૂર પડશે. ત્રીજું-જુદા જુદા વિષયોનાં જુદાં જુદાં પત્રો થાય એ પ્રથમ દૃષ્ટિએ ઇષ્ટ જણાય છે, અને આપણે જ્ઞાનભંડાર ઊઝારશે ત્યારે એ આવરક પણ યર્ષ પડશે. પણ મને હજી એ સમય દૂર લાગે છે. હજી પચીસ વર્ષ એવાં જશે કે જેમાં અનેક વિષય એક તન્ત્રમાં-બહો કાંઈક ગૌણ પ્રધાન બાવે-એકત્રિત રાખવાની જરૂર છે. ગયા જમાનામાં મહાદેવ ગોવિન્દ રાનડે, બાળગંગાધર ટિળક અને ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલે આદિ વિદ્વાનોને દેશસેવા ખાતર પાંડિત્યનો ભોગ આપવો પડ્યો હતો, તેમ હજી પણ કેટલોક વખત એક વિલામના સેવકે બીજા વિભાગની સેવા માટે પણ સમય અને શક્તિનો ભોગ આપવો પડશે. તેમજ વાયકો પણ એક જ વિષયના ભોક્તા યર્ષ રહેશે તો દેશહિત અને આત્મસંસ્કાર બંને ચૂકશે. આ કારણથી અવિખ્યતા તન્ત્રીઓમાં હજી કેટલોક સખન વ્યાપક વિદ્વતાની જરૂર રહેશે. યૂનિવર્સિટિની ડાપ વિના વિદ્વતા ન સંભવે એવો મૂર્ખ સિદ્ધાન્ત મ્હારો નથી. પણ વિદ્વતા વગર અત્યારે મ્હોટા પાયા ઉપર ખરી દેશસેવા અશક્ય છે એમ માનવાની ધૃષ્ટતા તો હું કંઈ છું જ. એથી સાધારણ રીતે મનુષ્યજાતિની સેવાને હું દેશસેવા કરતા ઉપર મૂકું, પણ અત્યારે આપણા દેશની સ્થિતિ એવી છે કે મનુષ્યજાતિની સેવા પણ અત્યારે ભારતમાતાને ચરણે જ ધરવાનું આપણું કર્તવ્ય છે. એ પ્રધાન સૂર હજી કેટલોક વખત આપણા જીવનની તન્ત્રી ઉપર વાગ્યાં કરવો જોઈએ.

ચિત્રકાર અને બાળક

કલ્પનાશક્તિ ખીલવવા માટે સામાન્ય પદ્ધતિઓ નિષ્ફળ ગએલી હોવાથી તદ્દન નવીન પદ્ધતિ શોધી કાઢવી જોઈએ. જે શિક્ષક બાળકના મન તથા આત્માને સમજી શકે છે તે કદાચ શિક્ષક તરીકે લાયક હોય છે. બાળક શું કરવા ઇચ્છે છે તે તેણે સમજવું જોઈએ. સ્વેચ્છા પ્રમાણે દોરાતા કલ્પનાચિત્રમાં કામ કેવી રીતે ચરૂ કરવું, કેમ કરવું વગેરે સૂચનાઓ કરી બાળકના માનસિક ચિત્રની વચ્ચે આડખીલી રૂપ થવું એ ઠીક ન ગણાય. માનસિક ચિત્ર વિશેનો ખ્યાલ બાળકનો પોતાનોજ હોવો જોઈએ; તેણે ચરૂ ક્યાં પડી શિક્ષકે તેને સૂચનરૂપે મદદ કરવી જોઈએ.

બાળક ચિત્રદ્વારા પોતાનો ખ્યાલ પ્રદર્શિત કરવા કેવી રીતે પ્રેરાય તેજ શિક્ષકે વિચારવાનું છે. તેણે એવી રીતે વર્તવું, કે જેથી બાળક અને

તેની વચ્ચે સારો સંબંધ બંધાય. એટલે બાળકને તેના પર વિશ્વાસ બેસે. જોઈએ, અને તેની કલ્પનાથી ચીતરવાની તેને ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતી જોઈએ. તે સિવાય બાળક કંઈ કરશે નહિ. બાળક એમ કહે કે હું એ ચીતરી શકતો નથી ત્યારેજ તેની ખરી મુશ્કેલી ઉભી થાય છે. આવે પ્રસંગે તેને ધીમેથી પૂછવું કે એ શા માટે થશે નહિ. કેટલીક વખત બાળક જવાબ આપે છે, જ્યારે કેટલીક વખત ને બોલી શકતો નથી. તે જ્યારે જવાબ આપે છે, ત્યારે તરતજ હું તેને મદદ કરું છું. જવાબ ન આપે તો મારે તેની પાસેથી પ્રયત્ન વડે જવાબ મેળવવો પડે છે.

બાળકને પૂછીશ કે તમને શું કરવું ગમે છે ?

કદાચ કહેશે કે મને તરવાનું ગમે છે.

તમને તરવાનું ને ફૂગડી ખાવાનું ગમે છે ?

તે કહેશે કે 'હા'.

તમે એકલા તરવા જવાનું પસંદ કરશો ?

'ના'.

તમારી સાથે કેટલાં બાળક હોય તો તે તમને ગમશે ?

બાળક કે મોટાં માણસ ગમશે ?

તે કદાચ કહેશે કે ત્રણ બાળક.

વાર, તમને દરીઆમાં, કે તળાવમાં કે ખાખોચીઆમાં જવું ગમશે ?

" તળાવમાં.. "

તળાવની આસપાસ ઝાડ હોય તો તે મને કહેશે ?

આ પ્રમાણે તેમનું માનસિક ચિત્ર ખીલતી શકાય છે. આવી રીતે આપણે ચિત્રની ખીલવટ કરીએ છીએ છતાં ખ્યાલ કે કલ્પના તો તે મગજમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે મને લાગે કે ચિત્ર માટે પુરત વાતચીત થઈ ગઈ છે. ત્યારે હું કહીશ કે વાર, ત્યારે મારે માટે તમે ચીતરી લાવશો ? તમે જ્યાં તરવા જવા માગો છો તે સ્થળ મારે જોવું પડે

બાળક તદ્દન અટકી જાય ત્યારે કાળા પાંટીઆપર પરિચિત પ્રાણી જલહીથી સાદું ચિત્ર દોરીને તેમની દૃષ્ટિને ઉત્તેજિત કરું છું. પ્રયત્ન આપ, માથું, પછી બાકીના ભાગ દોરતો જાઉં છું કે તરતજ બાળક પ્રાણીને ઓળખી કાઢે છે. હું ચીતરું છું ને સાથે સાથે વાત કરતો જાઉં છું. આખા વર્ગમાં હસાહસ ને આનંદ થઈ રહે છે.

આવી રીતે શિક્ષકનો બાળક સાથે સારો સંબંધ બંધાય છે. કારણ અત્યાપલ્લ મદી જાય છે. ચાકના દૂધડા વડે કાળા પાંટીઆને જીવ:

પ્રાણીના રૂપમા બદલી નાખનાર બહુગરના જોવો તેઓ મને સમજે બાળકો ચિત્ર દોરવાને તત્પર થઈ જાય છે. પણ તેમણે શું ચીતરવું જોઈએ તમારી મરજીમાં આવે તે ચીતરો, એમ તેમને કહું છું. શું ચીતરવું કેવી રીતે શરૂઆત કરવી તેના વિચારમા તેઓ પડી જાય છે. ખા ખરાખર વિચાર કરે, અગર જાંબો બંધ કરીને મનમાં ખૂબ વિચાર તો, તે માનસિક ચિત્ર સારી રીતે જોઈ શકે છે. પછી તરતજ કામ થાય છે. આજા ભૂખરા રંગના કાગળપર રંગીન ચાક કે રંગીન પેનિ (પેસ્ટલ) ફરતી ચર્ચ જાય છે. જીજ્ઞાસળવળે છે. હોહ પીસાય છે-બી છે. પછી જુઓ, ચિત્ર તૈયાર થઈ જાય છે.

વર્ગમા ફરીને જોવાથી માત્રમ પડે છે કે કોઈ બાળકનું ચિત્ર મે કાઢવાથી અધુરું રહ્યું છે, કાઢવું બહુજ નાનું હોય છે. આવી વખતે તરફ ફરતી સરદહતી લીટી દોરાવીને પછી તેમા ચિત્ર બનાવવા કહીશ જેથી ચિત્ર તેમા માર્ક રહે.

કોઈ બાળકનું રંગનું કામ વિચિત્ર જણાવાથી તે ખિન્ન થઈ 'આ શું બોલું છે' એવું પૂછશે અને ખરો રંગ કરવામા મદદ માગશે તો પ્રશ્નગે હું કહીશ કે તેમાં શું બોલું છે તે હું કેવી રીતે જાણી શકું ? રંગવાનું હોય તો હું જાણું. જુઓ, તે માફ ચિત્ર હોય તો તેનાથી હું ખસીને નિરાતે હિમા રહીને જોઈ કે, કયા રંગો સારા લાગે છે, કયા રંગ સુધારવા જેવા લાગે છે. એ પ્રમાણે પ્રવલ્ન કરવાથી રંગની ભૂન સુધરે હવે તેજ પ્રમાણે બાળક કરે છે અને તરતજ તે આનંદી થઈ પાછો આવે છે, અને કહે છે કે હવે સમજ્યો-લીલા અને ભૂરા રંગો ખરાખર નથી.

રંગનું મજતાપણુ સમજવું એ કલાનો મોટો સિદ્ધાંત છે. બાળક સિદ્ધાંત સમજે એવો પ્રયાસ થવો જોઈએ. જુદા જુદા રંગોની મેળવણી રંગના મજતાપણુની સમજ તેમનામા આવે છે; નહિ કે બીજા બતાવ્યા પ્રમાણે કરવાથી. બાળકે મોટે તેની હમેશા અજમાયેશ કરે રહેવું જોઈએ અને તે પ્રમાણે 'શીખવું' એ શીકે છે. જિજ્ઞાસા હમે કંઈક નવીન કરતા રહેવા માટે આપણે હમેશા આગળ પ્રવૃત્ત રહે જોઈએ.-જૂનામાંથી ફેરફાર કરીને કંઈક નવીન કૃતિ બનાવતા રહેવું જોઈએ પ્રયોગો કરતા રહેવાથી આત્મા ઉત્સાહી રહે છે, અને નવીન સુંદર કૃતિ ઉપજે છે, તથા નવીન લાવના ઉત્પન્ન થાય છે. આજે રંગવાની એ પદ્ધતિ જહી, તો આવતી કાલે વળી બીજી જકશે.

ચાર પાંચ વર્ષની ઉમ્મરના બાળકને પ્રથમ રંગનાં સાહિત્યો-રંગીન ચાક, રંગીન પેસ્ટલ, રંગને પીટી, રંગના ગાંઝા વગેરે-આપીને કામ શરૂ કરવું. માટીના નમુના આપી નાનપણથીજ ચીતરવાનું કામ શરૂ કરવું જોઈએ. વસ્તુના અનુભવના અભાવે બાળકો દુનિયાને સપાટ જુએ છે. વસ્તુના ખરા ખ્યાલ માટે બાળકે વસ્તુને આંખથી જોવી, તેમજ હાથ વડે સ્પર્શ કરીને તેનો અનુભવ મેળવવો જોઈએ. વસ્તુને આડકાને જોવાની બાળકને કુદરતી પ્રેરણા હોય છે. એ રીતે દુનિયાની વસ્તુઓને ખરી રીતે તે જાણી શકે છે. માટીના નમુના બનાવવાથી લંબાઈ, પહોળાઈ ને જડાઈનું સાચું જ્ઞાન તેને થાય છે.

કુદરતી અને ચેતનવાળી ઇશ્વંત વસ્તુના ખ્યાલ પછી તેને પરીઓ અને દેવતાઓને ચીતરવાનું મન થાય છે. શાથી ?

એક દિવસ એક છોકરો ઉનાળાના દિવસોમાં રાત્રે ટેકરીપર ઝાડનીચે હતો. એકાએક વાદળમાં તેણે એક દેવને જોયા.

મને કહેશો તે કોના જેવા છે ?

તે કહી શકતો નથી.

આંખ બંધ કરો અને જુઓ, તે કોના જેવા છે ?

બધાએ આંખો બંધ કરી.

મેં કહ્યું, હવે આંખ બંધ રાખીને મનથી ચિત્ર દોરો.

પછી તેણે આંખ ઉઘાડી ચિત્ર દોર્યું.

હવે પછીથી પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજની પ્રે. સ્કૂલમાં અભ્યાસ કરતાં બાળકોનાં કલ્પનાચિત્રો આપવામાં આવશે. જે પરથી નાનાં બાળકો કેવા પ્રકારનું કામ કરી શકે તે સ્પષ્ટ સમજાશે. અહીંની શાળામાં બાળકોને શરૂઆતથી રંગીન ચાક, પાટી, રંગીન બદામી કામળ વગેરે સાહિત્યો આપવામાં આવે છે. બાળકો હરહમેશ્વર સાદા પ્રસંગો પરથી હુંડી હુંડી વાર્તાઓ પરથી, ધરના તેમજ શાળાના પરિચિત પ્રસંગોપરથી, બાળએક્ષનાં સ્મરણો પરથી પોતાની મરજી પ્રમાણે ચિત્રો બનાવે છે. તેમાંનાં-કેટલાંક ચિત્રો જાતપર બાળકો સારી રીતે જોઈ શકે એટલી ઉંચાઈએ પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે.

પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજ,
અમદાવાદ.

} પુનઃસાઈ ઇન્દિરામ લુહાર
ફાઈન આર્ટ્સ.

મુંબઈ ઇલાકાની ઉર્દુ સાળાઓના ઉપધોગમાં લેવા માટેની લાયજેરી અને ઇનામ તરીકેની જેને મંજૂરી આપવામાં આવેલી છે તેવાં પુસ્તકોની યાદી.

ક્ર. નં.	પુસ્તકનું નામ	અંયકર્તાનું નામ	પ્રકટ કર્તા કે શુક્ષેકરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમાર્ક
૧	એન-એ-ઉર્દુ	મુદરમદ જામનુલ અબે-હીન ફરમદ કેટાનવી	નામી શુકરેયો, મીસ્ત (ધ. પી.)	૧-૮-૦	ઉર્દુ સૂક્ષ્મ લાઇસેન્સ અને ઉર્દુ ટ્રેનિંગ સૂક્ષ્મ લાયજેરી માટે	
૨	મુસલ્માન-એ-હાલી (અજરાતી)	જી. એ. શેખ	જી. એ. શેખ, પ્રિન્સપાલ વી. ને. મદ્રેસા, પોરબંદર	૦-૧૦-૦	અર્ધી ઉર્દુ સૂક્ષ્મ કે જેમાં મુજબતી શિક્ષણ આપતી હોય તેના ઇનામ અને લાયજેરી માટે	
૩	ખીયાલાત-એ-અલીઆ	લાખાતર કર્તા મુદરમદ નજમુલખની કુરેશી	મુહમ્મદ નજમુલ ગની કુરેશી	૧-૮-૦	ઉર્દુ સૂક્ષ્મ, લાઇસેન્સ અને ઉર્દુ ટ્રેનિંગ સૂક્ષ્મના ઇનામ અને લાયજેરી માટે	
૪	ઉર્દુમાં રકાઉટની રમતો	જી. એમ. ખાન, રકાઉટ માસ્ટર	જી. એમ. ખાન, રકાઉટ માસ્ટર બાલાપુર (બીરાર)	૦-૮-૦	ઉર્દુ સૂક્ષ્મની લાયજેરી માટે	
૫	અબ્બાસ ઝોર દુસરી કલાનીયાં	કુલ કલાનીયાં ઝેડ બીજે નં. ૧૩	દારલ ઉશ્શાઅત, પંજાબ, લાહોર	૦-૩-૦	ઉર્દુ સૂક્ષ્મના ઇનામ અને લાયજેરી માટે	
૬	એકસાતક બદલા-	" " " ૧૪	"	"	"	
૭	મુપ શાહજાદી	" " " ૧૫	"	"	"	
૮	કુબકા બાહિના	" " " ૧૬	"	"	"	
૯	ફયાઝ બેગમ	" " " ૧૭	"	"	"	

૧૦	અડચિળજ શાહજાદી "	"	"	૧૮	"	"	"	"
૧૧	પત્થરકા રોર, ઓર ફુસરી કદાવીયાં	"	"	"	"	"	"	"
૧૨	મગરર શાહજાદી "	"	"	૨૦	"	"	"	"
૧૩	નેકીકા ફળ	"	"	૨૧	"	"	"	"
૧૪	બદીકા, બદલા	"	"	૨૨	"	"	"	"
૧૫	બીલ્લોરી જાતા	"	"	૨૩	"	"	"	"
૧૬	નકલી શાહજાદા	"	"	૨૪	"	"	"	"
૧૭	છાજાલીય નાઇ	"	"	૨૫	"	"	"	"
૧૮	સમાનદારકી કલાંની	"	"	૨૫	"	"	"	"
૧૯	લુહ સુકા ભૂત	લેડીખાન બહાદુર શેખ અબ્દુલ કાદર સેયદ મુમતાયાબી તાજ બી. એ.	"	"	"	"	"	"
૨૦	ન્હાની કીતાબ	"	"	૦-૧૦-૦	"	"	"	"
૨૧	મુન્ની કીતાબ	"	"	"	"	"	"	"
૨૨	ખ્યારી કીતાબ	"	"	"	"	"	"	"
૨૩	ફુવારી કીતાબ	"	"	"	"	"	"	"
૨૪	દમારી કીતાબ	"	"	"	"	"	"	"
૨૫	ગીન ગીન	શેખ તુર ખલાહી, એમ. એ. આઈ. ઈ. એસ.	"	૦-૫-૦	"	"	"	"
૨૬	જંગલી શાહજાદી	"	"	૦-૬-૦	"	"	"	"
૨૭	હાથ મેરીનાક	"	"	૦-૬-૦	"	"	"	"
૨૮	શાહજાદા ગાડીયા	શેખતુર ખલાહી, એમ. એ. આઈ. ઈ. એસ.	"	૦-૫-૦	"	"	"	"
૨૯	અહમદ તુકુમી	"	"	૦-૪-૦	"	"	"	"

સરકારી જાહેરખબર

(૧)

કન્યાઓ માટેની (ગુજરાતી) વ. ફા. પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ.

આથી જણાવવામાં આવે છે કે કન્યાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષા સને ૧૯૨૮ ના એપ્રિલ તા. ૧૦ મીને મંગળવારે અને તે પછીના દિવસો-એ ઉત્તર ભાગમાં નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

સ્થળનું નામ	જિલ્લાનું નામ
અમદાવાદ	અમદાવાદ
ધંધુકા	"
નાડઆદ	ખેડા
આણંદ	"
ખોરસદ	"
ખેડા	"
ગાધરા	પંચમહાલ
ભરૂચ	ભરૂચ
સુરત	સુરત
પારડી	"

૨. સને ૧૯૨૫ ના ઑગસ્ટની તા. ૧૮ મીને ફેબ્રુઆરીના સરકારી નોટિફિકેશન (યાદી) નં. ૨૬૩૬, જે તા. ૧ લી ઑક્ટોબર, સને ૧૯૨૫ ના મુખર્ષ ગવર્મેન્ટ ગેઝેટ ભાગ ૧ નાં ૨૫૪૪-૨૫૪૮ માં પાનાં ઉપર છપાએલી છે તે પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૩. દરેક સ્થળે તે સ્થળની કમિટી પરીક્ષા લેશે. પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે સ્થાનિક ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર કામ કરશે.

૪. હિન્દુવારે જે સ્થળે પરીક્ષામાં બેસવું હોય તે સ્થળની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને જાણેલા ફોર્મમાં અરજી મોકલવી. અરજી પ્રેસિડેન્ટને મોકલ્યામાં મોડી તા. ૧૦ મી માર્ચ સને ૧૯૨૮ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં મળી જવી જોઈએ. એ તારીખ પછી મળેલી અરજી સ્વીકારાશે નહિ.

૫. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજીનું ફોર્મ જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી કરેથી શી લીધા વિના મળી શકશે.

૬. પરીક્ષાની શી ૩. ૩) પરીક્ષાના પહેલે દિવસે પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ વસુલ કરી લેશે.

૭. પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ ગયા વર્ષે પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યો છે.

૮. ઉર્દુમાં વ. કા. પરીક્ષા પણ તેજ વખતે મુજરાતી પરીક્ષાનાં સ્થળોએ ઉર્દુ ઉમેદવારો માટે લેવામાં આવશે.

ઉ. મા. એન્જી. ઇન્સ્પેક્ટરની
ઑફિસ, અમદાવાદ; } (અંગ્રેજીમાં સહી) એ, એમ. દીવાનજી.
તા. ૨૨ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭ } એ. ઇ. ઉત્તર ભાગ.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્જી. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૩ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭ ના પત્ર નં. ૧૧૧૩૮માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

(૨)

છાકરાઓ માટેની વર્તીક્યૂલર ફાઇનલ પરીક્ષા.

ઉત્તર ભાગ.

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગમાં છાકરાઓ માટેની વર્તીક્યૂલર ફાઇનલ પરીક્ષા તા. ૩૧ મી માર્ચ ૧૯૨૮ ને શનિવાર અને તે પછીના દિવસોએ નીચેના સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ
નડિયાદ
ભરૂચ
સુરત
ગોધરા

૨. સદરહુ પરીક્ષા તા. ૧૯ મી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૨૫ ના મુબદના સરકારી ગેઝેટના ભાગ પહેલાના પૃષ્ઠ ૪૯૩ થી ૪૯૬ સુધીમાં પ્રગટ કરેલી તા. ૨૭ મી જાન્યુઆરિ ૧૯૨૫ ની નં. ૨૨૮૮ ની કેળવણીખાતાની સરકારી યાદીમાં જણાવ્યા મુજબ લેવામાં આવશે.

૩. દરેક સ્થળે પરીક્ષાનું કામ કમિટીને હસ્તક રહેશે. અમદાવાદ અને સુરત જિલ્લાના ડેપુટી એન્જી. ઇન્સ્પેક્ટરો અને નડિયાદ, ગોધરા અને ભરૂચની સરકારી હાઇસ્કૂલોના હેડ માસ્તરો તે તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ તરીકે કામ કરશે.

૪. નક્કી કરેલા છાપેલાં ફોર્મ ભરીને ઉમેદવારોએ પોતાની અરજી જે સ્થળે પોતે પરીક્ષા આપવા ઇચ્છતા હોય તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ ઉપર તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૨૮ મી સુધીમાં મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલી અરજીઓ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

પરીક્ષા માટેની અરજીના ફોર્મ પ્રેસિડેન્ટ કનેચી વગર શીએ અરજી કરવાથી મળી શકશે.

૫. પરીક્ષાની શી પરીક્ષાના પહેલે દિવસે પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ વસુલ કરી લેશે.

૬. અભ્યાસક્રમની ચોપડીઓનાં નામ તા. ૨૮મી મે ૧૯૨૫ ના મુંબઈ ના સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૨૭ ના પૃષ્ઠ ૯૯૪ મે પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે.

૭. દરેક પુરુષ વિદ્યાર્થીએ તા. ૧ લી એપ્રિલ ૧૯૨૮ ને દિવસે ૨૫ મું વર્ષ પૂર્ણ કરેલું હોવું જોઈએ નહિ અર્થાત જે વિદ્યાર્થીએ તા. ૧લી એપ્રિલ ૧૯૨૮ ના દિવસે ૨૫ વર્ષ પૂરાં કર્યા હશે તેને પરીક્ષામાં બેસાડવામાં આવશે નહિ, અને જે જિલ્લામાં તે પરીક્ષા આપવા માગેતો હોય તે જિલ્લામાં છેલ્લા ૭ મહીનાથી તે રહે છે એમ હોવું જોઈએ.

૮. શી બરવા સંમંધી ખીજી સવળી વધારાની હકીકત અને પરીક્ષાના વિષયોની સંપૂર્ણ વિગત વગેરે સદરહુ મુંબઈ સરકારી ગેઝેટમાં પ્રગટ કરેલા નિયમોમાં લખી જણાવવામાં આવેલી છે.

૯. તા. ૨૭ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૧૯ ના નં. ૭૩૬ ના કેળવણીખાતાના સરકારી હુકમની રૂએ મંજૂર કરવામાં આવેલા અને તા. ૧૩ મી માર્ચ ૧૯૧૯ ના મુંબઈના સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૧'લાના પૃષ્ઠ ૬૪૧-૬૫૪ મે પ્રગટ કરેલા ઉર્દુ ગુજરાતી અને ગુજરાતી ઉર્દુ ધોરણો પ્રમાણે ઉર્દુમાં લેવાની ઉર્દુ ઉમેદવારો માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા પણ સદરહુ રચણાએ તેજ વખતે લેવામાં આવશે.

૧૦. ખેતીકામના ઐત્તિક અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા આપવાની ઇચ્છા કરનાર ઉમેદવારોની પરીક્ષા તા. ૬ ફી જુલાઈ ૧૯૨૫ ના નં. ૧૧૯૯ ના કેળવણીખાતાના સરકારી ઠરાવની રૂએ અમદાવાદ, નડિઆદ, ભરૂચ, સુરત અને ગોધરાના રચણાએ લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. મે. એન્જુ. ઇન્સ. સાહે- } (અંગ્રેજીમાં સહી) એ. એમ. દીવાનજી
ખની આદિસ, અમદાવાદ.
તા. ૨૨ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭. } એ. ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્જુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૩ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭ ના હુકમ નં. ૧૧૧૩૭ ના આધારે.)

(૩)

છાકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા

ઉત્તર શાળા

તા. ૧૦ મી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૨૭ ના ગવર્મેન્ટ ગેઝેટના ભાગ ૨૭ ના પૃ. ૨૯૬ એ પ્રકટ થયેલી જાહેરખત નં. ૧૨૭૬૩ માં નીચે મુજબનો સુધારો કર્યો છે:—

(ગુજરાતી.)

પહેલો વિષય—મુખપાઠ—‘પટ’ ને બદલે ‘પટ’ એ પાઠ ગણવો.
(અંગ્રેજીમાં સહી)—એ. એમ. દીવાનજી. એ. ઇ. ઉ. ભા.
(ઉ. ભા. ના મે. એ. ઇ. સાહેબના પ્રત્ર મં. ૯૯૧૭ તા. ૨૬-૧૧-૨૭ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

કન્યાગ પત્રક
અમદાવાદ જિલ્લો

ગામ	તાલુકો	નામ	કિંમત	હિલ
લાલા—	દ. દસકા	મુળી નાચાલાલ પુરોષોત્તમદાસ પટેલ તેગના પિતાજી સ્વર્ગવાસ થયા તેમના સ્મૃતિયે	૨૦—૦૦—૦	રૂદલ જમાડી
આંબાદેશી—	ધોળકા	મિ. વાધેલા વિશાલાલ ભાઈભાઈએ પા. દરજીવન અંબારામે પોતાના હિરકાને નિશાળે બેમાડ્યો તે પ્રમંગે	૧—૦૦—૦ ૫—૦૦—૦	અરુદી બહેની પતાસાં બહેન્યા
સાળાસપતી બેલવર્ગ-ઉ. દસકા		ડોકર ગિરધતદાસ ત્રીકાલાલ શાહે	૮—૦૦—૦	પુસ્તકો તથા કપડાંના કપડા બહેન્યા
પરદોશ—	"	નરોડાના અંબાલાલ લલ્લુભાઈએ પોતાના હીકરાને નિશાળે બેમાડ્યો તે પ્રમંગે	૩—૦૦—૦	પતાસાં બહેન્યા
અડાળજી—	"	મિ. મરવાભાઈ બુલાલાઈએ પોતાના કાકાના કિમખર્ચ નિખિસે	૩૫—૦૦—૦	રૂદલ જમાડી
મોડાસર—	સાણુંદ	ગામઠોડો તરફથી કન્યાઓને મુળી બેલાભાઈ પોતાલાઈએ નુખ રૂદલ, કન્યાલાલ તથા અંત્યજ વર્ગને	૬—૪—૦ ૬૫—૦૦—૦	કપડાં જમાડ તરીકે બહેન્યા નવો રૂદો જમાડી
નાવડા—	ધંધુકા	રૂદલ મિનિટિના ગેમર સાહેબ સા. વીરજી પીમચંદ	૭—૦૦—૦	ગેડા બહેન્યા
દાઈ—	ધોળકા	નામદાર સાણુંદ ને કાઠ સ્ટેડના દોકરસાહેબ પાસે મળણી કરતાં તેઓ સાહેબે	૬૬—૦૦—૦	બંને રૂદો માટે બહેન્યા લાવવા સારે આપ્યા
વેજલાશા—	ધોળકા	પાંદડના રજપૂત કેશવલાલ રામસંગલાઈએ અત્રેના બારડ નાગજીભાઈ વીરસંગલાઈએ	૭—૦૦—૦ ૩—૮—૦	યદા પીવાના પ્યાકા બહેન્યા સાકર બહેની

ચંદરવા—	ધંધુકા	ગદ્યતા ખોળ મહેર	તરજભાષ્યજો	૧૮—૦—૦	રૂઢલો ધડિયાળ	૫નામમાં
નાના ઉભા—	વિરમગામ	ગામલોકોએ પરીક્ષા વખતે		૪—૦—૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં	
કાદીપુર—	ધંધુકા	મિ. હરભગ્ન દેવીસંગે પોતાના પિતાશ્રી		૨—૦—૦	સાકર વહેંચી	
વિંછળ—	વિરમગામ	શુભરી જવાથી તેમના દીવાખર્ચ નીમિત્તે		૧૨—૦—૦	રૂઢ જમાડી	
પાટડી—	”	દેકાવાણના યાદે વેલસી સુનીવાલે અને વીઠું- લાપુરકના યા. જમરાજ અવરાજે		૫—૦—૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં	
બાકરોય—	દ. દસકોષ	દેસાઈ શ્રી કિરસિદહ રજુહોડાભાઈએ પરીક્ષા વખતે		૫—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી	
		યા. દેશવલાલ ગોકળદાસે		૩—૦—૦	{ પુસ્તકો વહેંચ્યાં	
		પટેલ સોમભાઈ મયુરભાઈએ		૩—૦—૦		
		પટેલ હોટલાલા વદાનગસે		૧—૦—૦		
		પટેલ તળસીલાઈ સામળદાસે		૩ ૧૫—૦		કન્યાઓ માટે હુમડાંના કકડા વહેંચ્યાં.
જલાલપુર—	ધોળકા	ચીત્રાસરવાળા પા. ગોકળભાઈ હમરભાઈએ		૧૫—૦—૦	રૂઢો માટે એક ધડિયાળ	
ધનસુરા—	ગોણસા	બાપડના ગાંધી નાયજી રાયચટે તેમના ચી. ભાઈચંદના લગ્ન પ્રસંગે		૧૫—૦—૦	૫નામ તરીકે આપ્યું	
વલીમખુરા—	પ્રાંતિજ	ગામલોકોએ			પિત્તળના ખાસા તથા મિદાઈ વહેંચી	
ગોધાવી—	સાથુંદ	સાથુંદના સુતાર નાયાલાલ કાલીદાસે		૧૬—૬—૦	રૂઢ જમાડી	
		” સુતાર મગનલાલ જ્ઞેશભાઈએ		૩—૧૦—૦	૫નામ વહેંચ્યાં	
જુંડાલ—	ઉ. નસકોષ	પટેલ નારણભાઈ મયુરભાઈએ પોતાના ભત્રી- જના લગ્ન પ્રસંગે		૩—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં	
				૩—૦—૦	”	
				૪૫—૦—૦	રૂઢ જમાડી	

(૪)

ઉત્તર ભાગમાં સને ૧૯૨૬ માં લેવાએલી કન્યાઓ માટેની વર્ગી-
કચ્છર ફાઇનલ પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી.

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક	
૧૩૬૧	ગોપાળજી પટેલ	૩૫૮	૪૪	વીજાવતી ઝીણાભાઈ દેસાઈ	૨૯૯	
૧૩૭	ખેરસેદનાઈ દોરાબજી મીરજી	૩૫૮	૪૫	રમણબેન મુલાખચંદ શાહ	૨૯૭	
૧૫	ઉદુમતી ગાઢભાઈ શાહ	૩૫૫	૪૬	શ્રીમળબેન જીવરામ કાપડીઆ	૨૯૫	
૧૬	સારાબાઈ સોયીમાન મિસ્ત્રી	૩૫૪	૪૭	વિજયાબેન મુલાખાઈ પટેલ	૨૮૩	
૧૭	મદાલદમી ખંડુભાઈ નાયક	૩૫૦	૪૮	લલીતાબેન જોરામભાઈ પટેલ	૨૭૭	
૧૮	ચંપાબાઈ આચારાભાઈ ખિસ્તી	૩૪૮	૪૯	મધુજીબેન મણીભાઈ વશી	૨૭૩	
૧૯	લાળીનાઈ કુકાભાઈ ખિસ્તી	૩૪૪	૫૦	દેવાસગૌરી પ્રાણશંકર ઉપાધ્યાય	૨૫૬	
૧૯	સલીતાગૌરી ગોવિંદલાલ પટેલ	૩૪૪				
૨૧	કમળા ચોપડલાલ મીરાણી	૩૪૩		ઉર્દુ ઉમેદવાર.		
૨૨	સારાબેન રણજીજી પટેલ	૩૪૨				
૨૩	હસમુખબેન લક્ષ્મીશંકર જોગી	૩૪૧	૧	એચાબીબી ફરીમખાન	૩૩૯	
૨૪	મહનગૌરી અમરતલાલ વ્યાસ	૩૪૦				
૨૫	પદ્માવતી રંગીલદાસ ચોકશી	૩૩૭		કરાંચી સેન્ટર.		
૨૬	દીવાળીબેન દેવશીભાઈ મદીઆ	૩૩૪				
૨૭	જમનાબેન નાગરજી નાયક	૩૩૨	૧	કમળાગૌરી અનંતજી રાવળ	૪૦૮	
૨૭	કંચનબેન પાર્વતીશંકર ત્રવાડી	૩૩૨	૨	કેસરબાઈ તોપણુદાસ	૪૦૭	
૨૯	પદ્માવતી મગનલાલ પટેલ	૩૩૦	૪	જ્ઞાપીનબાઈ જ્ઞાલાલ	૪૦૦	
૨૯	શ્રીબેન મુલાખાઈ દેસાઈ	૩૩૦	૪	કુસુમગૌરી દરીલાલ કાકિર	૩૯૭	
૨૯	શાંતાબેન મગનલાલ દેસાઈ	૩૩૦		પમિલ સુશીલા ડી. સોલોમન	૩૫૭	
૩૨	ભગવતી હીરાલાલ ઉપાધ્યાય	૩૨૮		૧	જોરામભાઈ ગોવિંદજી	૩૫૪
૩૩	સુસીના પેટ્રીક રોડોડ	૩૨૦		૭	હીરાગૌરી શીવશંકર દવે	૩૩૨
૩૪	વિજયામણી કેશવલાલ અધ્યપાર	૩૧૯		૮	નંદુખાઈ ત્રીભોવનદાસ બર્લાડી	૩૨૭
૩૪	કમળાબેન કુશાભાઈ દેસાઈ	૩૧૮		૯	મરયા રમણ	૩૨૪
૩૫	વિરમતી હરજીવરામ મહેતા	૩૧૮	૧૦	રવિનાથ મારકેર	૩૧૯	
૩૭	મનેરમા માધુભાઈ કવીશ્વર	૩૧૬	૧૧	ડેસાબાઈ એમ. મિસ્ત્રી	૨૬૭	
૩૮	સુમિત્રા બાળકરામ પાઠક	૩૧૩				
૩૯	વિમળાગૌરી કસ્તુરચંદ			ઉર્દુ		
	પરવાળાવાળા	૩૧૦				
૪૦	શુશીલાબેન હેટાલાલ પરિખ	૩૦૯	૧	ચલામ રતીમા હાફીઝકલ		
૪૧	સવિતાબેન લેલાખાઈ મેવા	૩૦૫		મુલ્લા સૈયદ	૪૩૫	
૪૨	જરમાઈ માણીજી પારદીવાળા	૩૦૫	૨	અદીઝબેગમ હાફીઝકલ મુલ્લા		
૪૨	મણીબેન ભગા પટેલ	૩૦૦		સૈયદ	૪૦૫	

(અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. વહીલ. એ. ઇ. હ. ભા.

(ઉ. ભા. ના ગે. એ. ઇ. સાક્ષ્યતા તા. ૨૫ મી માર્ચ ૧૯૨૭ના પત્ર
નં. ૧૫૩૪૪ માં કરેલી સુચનાનુસર.)

દરેક શિક્ષક કોપિખુકો

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો છીએ. બીજાઓએ પછી નકલ કીધી છે.
ગુજરાતી અને બાળબોધ આઠ નંબરમાં તૈયાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની
દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નંબરની કિંમત બે આના રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેકંડે (૨૫) ટકા કમિશન
ઉપરાંત પેકીંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ લેશે તો
ખર્ચસાથે (૩૦) ટકા મળશે. ૫૫ પોસ્ટ મારફતનું કે રેલેશનની આગળનું
ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. માલ મોકલના રસ્તામાં તુકશાન યાવ તેના નો-
અમદાર હશે નથી.

ખાસ નોંધ—હમોએ હમારી કોપિની સાર્વજનિક નાની કીધી નથી. પણ જે
અસલ સાર્વજનિક હતી તેજ કાયમ રાખી છે. છતાં પણ કિંમતમાં ઘટાડો કીધો છે.

મળવાનું ટેકાણું:—આદરણીય કાવસણ મારેતર

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોબીતલાવ-મુંબઈ

શાળાપયોગી સ્ટેકુસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

૪. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ નો
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૪-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ એપીના ચબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સઘળા બાળીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેથર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

કે. પાનકોર નંકે—મુ. અમદાવાદ.

ત્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોડળના માણ કે. એ. ઇ. મુ. કથડવંજ.

કમિશનમાં વધારો.

કિંમતમાં ઘટાડો.

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળોમાં ટેક્સ્ટ બુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કેપિબુકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીશ પાના { દરેક નંબરની કિંમત એ આના }

ગ્રામ્ય, મ્યુનિસિપલ, લોકલ બોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કેપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સાગ અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કેપિ વાપરવા હમો નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપથી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આચાર્યકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશો.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કેપિ ખરીદનારને સેકેડે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતે જ રોકવાથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કેપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેના ખાસ મળાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની હળત ખારના કિંમત રૂ. ૧૫.

મુંબઈ-હાહિલાસ જગજીવન એન્ડ સન્સ.

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે હુડાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ.

શ્રી ખડાયતા છુટ્ટીપો-રીચીરોડ.

ગાંધી-એમ. વકીલ બ્રધર્સ, ગરાફ બજાર.

જોઈએ છે

ઉપરોક્તની ધી મુસ્લિમ મિડલ સ્કૂલ માટે ગ્રેન્ડુએટ, અંડરગ્રેન્ડુએટ, મેટ્રીક, મિનિયર અને ટ્રેન્ડ શિક્ષકો; પગાર લાભકાત અને અનુભવ મુજબ. છેવટનોજ પગાર લેવાનું જણાવી પ્રમાણપત્ર સહિત સદવેળા અરજી કરવી.

J. K. Khan

પ્રિન્સિપાલ.

નિર્દેશપત્ર.

કાલિયાવાડની પ્રાવેશક અને વર્નાશૂલર દ્વારનલનો ખચીત ક્તેહ માટે સર્વ માન્ય થઈ પડેલાં અમારાં (સને ૧૯૨૭ સુધીની પરીક્ષાના સવાલ જવાબ સાધેનાં) નીચેનાં પુસ્તકો ખરીદો.

૧. ખા. જી. વી. કૃત હિંદનો ઇતિહાસ કિં. રૂ. ૦-૧૧-૦
 - ૨ વ૦ કા૦ ની પરીક્ષાનો ભોમીઓ કિ રૂ. ૨-૨-૦
 - ૩ હિંદી રાજ્ય બધારણ અને બ્રિટિશ રાજ્યની શાસનપદ્ધતિ કિં. રૂ. ૦-૬-૦
 - ૪ સમૃદ્ધિત નવી ભૂમિનિનો શિક્ષક " ૦-૧૨-૦,
 - ૬ ખા. ઉત્તર કૃત ખાલોપયોગી મુખગણિત ધો. ૪ કિં. રૂ. ૦-૪-૦
તથા ૫ માટે
- ઉપર મુજબના પુસ્તકોનો વિશેષ લક્ષ્ય માટે લખો.
 ઉપર મુજબ તથા કેલેન્ડર માટે લખો-મફત મળશે.
 તા. ૬ ઉપર મુજબના નં. ૧ તથા નં. ૨ નાં પુસ્તક ખરીદનાં
 નંબર ૩ નું પુસ્તક અડધી કિમતે મળશે.
 લખો-ધી સરસ્વતી છુકું ડેપો.-મુ. નિર્દેશક.

માસ્તર્સ ગુજરાતી કૉપિયુક (ગુજરાતી તથા બાળભોધ ૭ લાગમ હરેક નંબરના કિમત ૦-૧-૦ વેસ્ટર્ન ઇડિયા સ્ટેટસ એજન્સિસ તથા કાલિયાવાડના તથા કચ્છના બધા ખરાં સ્ટેટોએ શાળામાં અલાવવા તરીકે મંજૂર કરેલી યોજક

ઉત્તમાન બચલ ખુડખુડીઆ, મહોબતસિદ્દી મોતીભાઈ રાણા તથા મંગળજી હરજી ઉર્દુ ખુશખતી કૉપિયુક નંબર ૧ થી ૬ સુધી, ઉર્દુ સ્કૂલો મા પ્રત્યેક નંબરના કિમત ૦-૨-૦ મુખર્ષી ઇલાકાના કેળવણી ખાતાએ શાળાઓમાં અલાવવા માટે મંજૂર કરેલ છે. તેમજ મધ્યપ્રાંતોને બિરારના કેળવણી ખાતાએ તેમજ મહેસૂર મંર્યાનના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલ છે. પ્રાર્થામિક અંગ્રેજી-આદિ ૩ જ ગ્રંથ ૦-૭-૦ મુખર્ષી ઇલાકાના કેળવણી ખાતાએ આ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરે છે. આ પુસ્તકમાં પ્રાર્થામિક શાળાના ધોરણને, ત્રણ અને ચારના અબ્ધ સક્રમ મુજબ મનોપાત્રો અને ઉદાહરણોની ક્રમિક યોજના કરવા ઉપરાંત શિક્ષકવર્ગને ગણિતશિક્ષણમાં માર્ગદર્શક ચાપ તેમ કરવા પ્રયાસ કરેલો છે.

યોજક { ઉત્તમાન બચલ ખુડખુડીઆ.
 મહોબતસિદ્દી મોતીભાઈ રાણા.
 મોહનલાલ હરજીવન પંચોળી.

ઉપરનાં તમામ પુસ્તકો મંગાવવાનું અર્થે છુકું સામટી નકલો ઉપ યોગ્ય કમિશન બાપવામાં આવશે.

છુકસેલર-બેચર મેધજી એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાલિયાવાડ

શાળોપયોગી નવાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો

- તદ્વન નવી શૈલીથી ચોળએલાં ભૂગોળવિદ્યાનાં પુસ્તકો
 પુસ્તક પહેલું ગુજરાત (પશ્ચિમ હિંદ એન્જિનિયરિંગ વિસ્તૃત વર્ણન)
 ૧૮ નકશા સહિત ધોરણ ૩ ના માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦
 પુસ્તક બીજું મુંબઈ ઇલાકો (હિંદની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત)
 ૨૧ નકશા સહિત ધો. ૪ થી માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦
 પુસ્તક ત્રીજું હિંદુસ્તાન એશિયાની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત
 ૩૬ નકશા સહિત ધો. ૫ થી માટે મૂલ્ય ૦-૭-૦

જાણક { ચોપટલાલ જી. અંબાણી. હેડમાસ્ટર આર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ.
 કેશવલાલ ત્રિ. આચાર્ય, હેડમાસ્ટર સિવિલ રેઇન સ્કૂલ, રાજકોટ.

હિંદનો ઇતિહાસ: (ખરોટકૃત) આવૃત્તિ ૨૦ મી મૂલ્ય ૦-૧૦-૦
 દત્તા સંક્ષિપ્ત રાત્નમંધારણ સહિત, ૧૯૨૬ સુધીની મંપૂર્ણ દષ્ટીકૃત.

પ્રાથમિક શાળાના ઉપદ્યા ધોરણો, મિડલ સ્કૂલ અને ટ્રે કોલેજો માટે
 ત્રિ ઉપયોગી પશ્ચિમહિંદ એન્જિનિયરિંગ સેમીનાર રોડની ઘણીખરી શાળામાં
 ૥ પુસ્તક પાઠ્ય તરીકે આવે છે.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ:-(ખરોટ અને શાવકૃત) આવૃત્તિ ૧૨ મી.
 જાણકોને વાચતા રસ પડે તેની મુદ્દર વાતોરૂપે યોગ્યએકો આ નાનો
 નિદાસ ગુજરાત અને ઇતિહાસની ઘણી ખરી શાળાઓમાં લાખા વખત-
 ૩ પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વપરાય છે. સરકારી કે જવણી ખાતા તરફથી તેમજ
 ટોનાં કે જવણી ખાતા તરફથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે મૂલ્ય ૦-૨-૦

વ્યવહારોપયોગી નિર્મધ સંગ્રહ: આવૃત્તિ ૨૨ મી મૂલ્ય ૦-૧૪-૦
 ૫૫ પુસ્તક લાઇસન્સ, ટ્રેનિંગ કોલેજો તેમજ પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થી વર્ગમાં
 ધ્યાન વધોથી માનીતું સર્વ પડેલું છે. નિર્મધ શિક્ષણના ભોમિયા સરખા આ
 સ્તકમાં સો ઉપરાત વિષયો ઉપર નમુનાના નિર્મધો આપવામાં આવેલા છે.

ચિત્રકળાના સને ૧૯૨૪-૨૫ ના નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ
 યેવાર કરેલી સાદાં તેમજ રંગીત ચિત્રોવાળી ડ્રોઇંગ બુકો:—

રંગીત આવૃત્તિ બાળવર્ગથી ધો. ૪ થી સુધી દરેક ધોરણના ૦-૨-૦
 ધોરણ ૫-૬ માટે પ્રત્યેક ધોરણના ૦-૨-૬ ધો. ૭ માટેના ૦-૩-૦

સાદી આવૃત્તિ બા. ૧, ધો. ૧ લુ દરેકનો ૦-૧-૦ ધોરણ ૨, ૩, ૪,
 ધો. ૫-૬-૭. આવૃત્તિ, વેસ્ટર્ન. ઇ. સ્ટે. એ, BAP ના ૧૨/૨૨-૬-૨૬
 ૥ ચલાવવા મંજૂર કરેલ છે. યોજક

સમાન ખચલ ખુડખુડીયા માછ ડ્રોઇંગ માસ્ટર રાજકુમાર કોલેજ, રાજકોટ.
 દોખતસિદ્ધ ભોતીલાલ રાણા માછ ડ્રોઇંગ માસ્ટર હંટર ટ્રે કોલેજ, રાજકોટ.
 ઉપરના પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચે લુઈ સામટી નકલો ઉપર ચાલ્ય
 મિશન આપવામાં આવશે.

૬ કુદસેલર-એચર મેધલ એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-ઇતિહાસ.

નવો સંદેશો

શાળાપયોગી

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

(રાજ્ય બંધારણ સાથે)

કર્તા,

મગનલાલ માણેકલાલ ઘોલકીઆ

બી. એ., બી. ટી.

પૃષ્ઠ. ૩૦૦

કિં. ૦-૧૪-૦

પ્રાથમિક શાળાઓને તેમજ માધ્યમિક શાળાઓના માટે આ ઉપયોગી, પ્રત્નો સાથે-નમુના માટે તમારા શુક્રસેવરને ત્યાં શુક્ર જુઓ. જ્યાં તમેને ખાતરી થશે કે તે શુક્ર કેટલી બધી ઉપયોગી અને સરળ ભાષામાં છે.

બીજા બહાર પડેલાં મંજુર થએલાં પુસ્તકો.

આંક અને તેનો ઉપયોગ. ૦-૨-૬

આના કેપિશુક નં. ૧ થી ૫ ૦-૧-૬

મુખ્ય ઇલાકાની જૂગોળ ચિત્રો અને રંગીન નકશા સાથે.

કર્તા,

પ્રીતમરાય વ્ર. દેસાઈ. ૦-૫-૦

ગુજરાત પ્રાંતની જૂગોળ નકશા સાથે.

વસ્ત્રમખાઈ લક્ષ્મીખાઈ પટેલ કૃત ૦-૪-૦

સામટી સેનારને કમિશન આપવામાં આવશે.

સિવાય સૂક્ષ્મતા ઉપયોગની બધી શુક્રો અમારે ત્યાં મળશે.

લખો,

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુક ડીપો,

રીપ્રિન્ટ-અમદાવાદ.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

અને

રાજ્ય વહીવટ.

કર્તા

ગુલાબભાઈ નારણજી ભેશી,

એમ. એ. એલ. એન. બી, એડવોકેટ

મૅન્મિસેન અને દેપનિ, લિમિટેડ, મુંબઈ.

[સર્વ હક સ્વાધીન]

૧૯૨૭

[કિંમત ૧-૮-૦]

પ્રસ્તાવના.

આપણા દેશનું બારી આપણી આખા આમળ ધડાઈ રહ્યું છે રાજકીય, સામાજિક, ધાર્મિક અને આર્થિક સુધારાના મગાણ મગાયા છે આ સર્વ-શીલ ઘડતર મમળા એ આપણા દેશના વિદ્યાર્થીઓને જરૂરતું છે, તેથી વેદસભ્યશી તે અદ્યપિ સુધીનો ઇતિહાસ હુકમા પ્રસિદ્ધ કરે છું.

સ્કૂલ લીવિંગ સટિફિકેટ પરીક્ષા માટે તેમજ ગુજરાતી વર્નાચુલર હાઈનર પરીક્ષા માટે અભ્યાસ કરતાં વિદ્યાર્થીઓની જરૂરિયાતોને અનુસરોને આ પુસ્તક રચવામા આવ્યું છે

આ પુસ્તક રચવામા અનેક ઐતિહાસિક પુસ્તકોનો આધાર લીધો છે તેનો અચકલીઓનો તથા પ્રચિદ્ધર્નોઓનો આ રચો આમાર માનુ છું

વિન્સન કૉલેજ, મુંબઈ. } (સંલી) ગુલાબભાઈ નારણજી ભેશી.
તા ૧૫મી જુલાઈ, ૧૯૨૭

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠા
૧ શિશુશિક્ષણ	...	૬૧
૨ અમેરિકાની કેળવણી...	...	૬૬
૩ હિંદની આતિ પ્રાચીન મસ્જીદ	૭૧
૪ યોગના પદ્ધતિ	...	૭૧
૫ ફેન્ગમ હાઈક્રમનો નવી સાળા...	...	૮૧
૬ સ્પ્રિન્ટીંગશુ	...	૮૧
૭ આમશક્ષીન	...	૮૧
૮ મગ્ગારી જાહેરખબર	...	૮૧
૯ ઈનામ પત્રક	...	૮૧
૧૦ ખાનગી જાહેરખબર	...	૮૧

હસ્તક્રિયાગત પ્રદર્શન

જનર વિભાગની પ્રાથમિક સાળાઓ, માધ્યમિક ગાળાઓ, તથા ટ્રેનિંગ સ્કૂલોના હસ્તક્રિયાગત પ્રદર્શન તા ૨૬, ૨૭, ૨૮ અને ૨૯, મા એપ્રિલ, મને ૧ ૨૮ ના પુરુ, શુક્ર, ગતિ અને રવિવારના દિવસોએ પ્રે રૂ મેનેજના મનનમા બરવાનું નની પુરુ છે, તેથી સાળાના સર્વ ઉપરી ધિક્કારીઓ જેમના નમુના તા ૨૮ મા એપ્રિલ સુધીમા હેડમાસ્તર, પ્રે રા ફેડમ, નામદાવાદના સરનામે મોકલી તાપરી તે સામારદરી ગવામા આપરી ફે નમ્યાના નમુનાની વિગતવાર નિહીઓ મ યે મેવરીયાદી મોકલવામા આવશે એવી આગમવામા આવે છે સામાન મોકલવાનો તથા પાછો મગાવવાનો ખર્ચ ફ્રેક સ્થ સિર રહેશે ન્યાસાળાએના તથા બાઇ ઓઓની સમ્યાના નમુના મદાલક ટ્રેનિંગ મેનેજના પોર્ડ સુપ્રિન્ટેન્ડના મનનામે મોકલવામા આવશે એવી આગમ પ્રેક્ષા માટેની વ્યવસ્થા નીચે પ્રમાણે છે —

- (પ્રદર્શનનો ખર્ચ દરરોજ ૭-૩૦ થી ૧૧ અને ૩ થી ૬-૩૦ સુધીનો છે તા ૨૬-૪-૨૮ શુક્રવાર—જનમમા માટે.
 " ૨૬-૪-૨૮ શુક્રવાર—સ્ટ્રીઓ તથા ન્યાસાળાઓ માટે
 " ૨૮-૪-૨૮ ગતિવાર—સર્નાકમા પ્રાથમિક, અને જાહેર માધ્યમિક ગળાઓના વિદ્યાર્થીઓને માટે.
 " ૨૮-૪-૨૮ રવિવાર—સિમ્પલ માટે

કોલેજની ટર્મમાં થએલો ફેરફાર

- પુરુષો માટે—પહેલી ટર્મ. ૧૫ મા જુનથી ૨૧ મા ઓક્ટોબર
 " બીજી " ૧૫ મા નવેમ્બરથી ૩૦ મા એપ્રિલ
 સ્ત્રીઓ માટે—પહેલી ટર્મ ૧ સ્ટી ડિસેમ્બરથી ૩૦ મા એપ્રિલ
 " બીજી " ૨૪ મા જુનથી ૨૧ મા ઓક્ટોબર

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૭]

માર્ચ, સને ૧૯૨૮

[અંક ૩

શિશુશિક્ષણ

કેળવણી એટલે સંસ્કાર; અને સંસ્કાર એ શક્તિ છે. એ વિચારને અનુસરી હાલમાં શિક્ષણ વ્યવસ્થા વિદ્યાનની એટલે જીવન તથા માનસશાસ્ત્રની શોધોને આધારે કરવામાં આવે છે. બ્યારથી મહાન કેળવણીકાર ક્રમ્બે 'બાળકેળવણી' ની યોજના રચી ત્યારથી શિશુવ્યવસ્થા ઉપર શિક્ષકો અને કેળવણીકારનું ખાસ ધ્યાન ખેંચાયું છે. ઘણી શોધખોળ અને અનુભવ ઉપરથી કેળવણીના ચિત્તો એવા નિલેખ* ઉપર આધાર છે કે મનુષ્યની ચુર્વ અવસ્થાઓમાં બચપણની અવસ્થા તાલીમ માટે ઘણીજ ઉપયોગી છે. આ દારણને લીધે પ્રયોગશાળા અને ઇરિષતાલમાં આગસ્વભાવ બાલુવને માટે ઘણા અખતરા કરવામાં આવે છે, અને તે ઉપરથી શિશુ-શિક્ષણ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ પ્રમાણે ગોઠવાવ તેને માટે ઘણા પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. આવી એક યોજના મોન્ટેમોરિ પદ્ધતિ છે. તે હાલમાં સર્વત્ર પ્રસિધ્ધ થઈ ગઈ છે અને તેની મૂળ પદ્ધતિમાં બિન્ન બિન્ન ફેરફાર કરીને ઘણી શાળાઓ ચલાવવામાં આવે છે. આવી શાળાનો હેતુ, તેની શિક્ષણ વ્યવસ્થા તથા તેમાં શિક્ષકનું શું કર્તવ્ય હોય છે તે અને આપવામાં આવ્યું છે.

કેળવણીનો શો હેતુ છે* એ અટપટા પ્રશ્નનો દરેક શિક્ષક પ્રથમ વિચાર

* અંગ્રેજી લખાણને આધારે.

કરવો જોઈએ. ડૉ. મોન્ટેસોરિએ આનો હુંકા અને સરળ ઉત્તર આપ્યો છે. બાળજીવનના સ્વતઃવિકાસને મદદ કરવા માટે કેળવણીની યોજના હોવી જોઈએ એમ તેમની માન્યતા છે; એટલે વિકાસ પામતા બાળકની અવસ્થાને અનુરૂપ તેની જે આંતર જરૂરિયાત હોય તેને અનુકૂળ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરી, તેમની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવી એ શિશુશિક્ષણનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. આવી રીતે સ્વાભાવિક અને સ્વતઃ રીતે તાલીમ પામેલો વિદ્યાર્થી આગળ જતાં મનુષ્યજાતિની એક ઉપયોગી અને ઉમદા વ્યક્તિ તરીકે તેની ફરજ બતાવે છે.

જ્યારથી બાળક તેની આંખ ઉઘાડે છે ત્યારથી તેની કેળવણીનો આરંભ થાય છે. તેના જીવનના પ્રથમ બે વર્ષ સુધી તો તેને તેની માતાની સંભાળ અને મદદ ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. પણ તે બચપણની અવસ્થામાં તેને યોગ્ય રીતે ઉછેરવાની તેમજ સારા સંસ્કાર પાડવા માટેની યોગ્યતા બાળકની માતામાં હોતી નથી એ ખરેખર શોચનીય છે. જે બાળક મોટું થાય છે તે ખરી રીતે તેની માની સંભાળમાંથી છુટું થઈ અને આસપાસની કુદરતી સ્થિતિ ઉપર કાબુ મેળવી સ્વતંત્ર થતું જાય છે. દરરોજ તે આવી સ્વતંત્ર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને માટે પ્રયત્ન કરે છે. તેના વડિલ અને બીજાં મોટરાંઓએ તેનું તે સાધ્ય સિધ્ધ કરી શકે તે માટે તેને સૂચના અને મદદ આપવી જોઈએ.

બાળકોનાં માબાપોએ તેમની ફરજ સમજીને આવી રીતે યોગ્ય તાલીમ આપવાને ધણા વર્ષથી પ્રયત્ન કર્યા છે પણ તે કાર્ય હજી સિદ્ધ થયું નથી. ખરી રીતે તો બાળક પોતે પોતાનો વિકાસ કરવાને પ્રેરાય છે પણ તેમાં આપણે ડબ્બલગીરી કરીએ છીએ અને તેને વારંવાર વિધિનિયેધથી તેના સ્વભાવિક વલણ મુજબ કામ કરવા દેતા નથી. આપણે તેને અમુક વસ્તુને અડકવા દેતા નથી; વળી અમુક બાજત બોલતાં કે લખતાં તેને અટકાવીએ છીએ અને જો તે સ્વતઃ વલણથી કંઈ કામ કરે છે તો તેને આપણે 'તોફાની' કહીએ છીએ. આવી રીતનું આપણું તેના પ્રત્યેનું વર્તન તેને બળાત્કારરૂપ લાગે છે. કોઈ રાજ તેની પ્રજ્ઞના કલ્યાણ માટે કાયદાકાનુન ઘડી પ્રજા ઉપર સત્તા ખેસાડે તો તે આપણુદી જ ગણાય. એવા આપણુદી રાજ સાથે બાળકના શિક્ષક અને વડિલને સરખાવી શકાય. સારી સત્તા આખરે સત્તાજ છે અને તેથી બાળકેળવણીમાં તો આ મોટા દોષ છે એમ ડૉ. મોન્ટેસોરિ કહે છે; કારણ કે બાળકને આપણને જે જોખવત પસંદ હોય તે આપણી રીત પ્રમાણે આપણે શીખવીએ છીએ.

ને વિષય બાળકના આંતરવિકાસને અનુકૂળ છે કે કેમ તેનો આપણે જરાએ વિચાર કરતા નથી. બાળક એનાનો મનુષ્ય નથી, પણ તે બાળકજ છે અને તેની અવસ્થા પ્રમાણે તેની કુદરતી જરૂરિયાતો હોય છે. જ્યારે એ આંતર પ્રેરણાને સંતોષવામાં આવે છે ત્યારે બાળકનો વિકાસ થાય છે. આ મોન્ટેસોરિ પદ્ધતિનો મુખ્ય સિધ્ધાંત છે.

ઘણાં વર્ષ સુધી સ્વંત્ર વાતાવરણમાં બાળસ્વભાવનું અવલોકન કર્યા પછી તેઓ આવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યા છે અને તેને આધારે બાળક આત્મકેળવણી મેળવે તેવાં શિક્ષણસાહિત્યો યોજવામાં આવ્યાં છે. આ સાધનનાં અનેક અખતરા કર્યા પછી તેમાં ફેરફાર કરીને હાલનાં સાધન તૈયાર કરવામાં આવ્યાં છે. શિશુશિક્ષણના આવાં સાહિત્યને લીધે શિક્ષકની આપખુદ સત્તા અને ડબલગીરી ઘણી ઓછી થઈ ગઈ છે અને તેથી બાલ સૂચના અનુસાર શીખવવાને બદલે આત્મશિક્ષણ ઉપર ખાસ બાર મૂકવામાં આવે છે. જ્યારે બાળકને અમુક સાહિત્યનો ઉપયોગ કરવાની ઇચ્છા થાય છે અને તેથી આંતર પ્રેરણા સંતુષ્ટ થશે એમ લાગે છે ત્યારેજ તે કામ કરવાનું શરૂ કરે છે અને પોતે ઘણું પ્રયત્ન પછી પણ તે સાહિત્યનો ઉપયોગ કરી તે ઇચ્છા તૃપ્ત કરે છે. આવી રીતે જોડુકમી સત્તાને તાબે થવા વગર તે તેનું કામ સ્વતઃચિત્તિથી કર્યા જાય છે.

મોન્ટેસોરિ શાળામાં અમુક વિષય શીખવવાનો નિર્ણય હોતો નથી; કારણ કે ત્યાં તો તેની અવસ્થાને રુચે તે પ્રમાણે બાળક કામ કરે છે; તો પણ અનુભવ ઉપરથી એમ માલમ પડે છે કે ૩ થી ૫ વર્ષના બાળકને ઇન્દ્રિયકેળવણીમાં ઘણો રસ પડે છે. આવી રીતે ઇન્દ્રિયની જે કસરત તેને મળે છે તેથી તેની આસપાસના પર્યાવરણ અને તેના શુષ્કનું જ્ઞાન તેને પ્રાપ્ત થાય છે. આ વખતે વળી તેના જુદાં જુદાં અવયવોની એ સાથે ક્રિયા કરવાનું પણ તે શીખે છે. તેને મદદ કરવા માટે તાલમંધ ક્રિયા, શારીરિક કસરત, બાગબાતી, દસ્તકોગ, વગેરે કામ તેઓ રસપૂર્વક કરે છે. જે ક્રિયાથી બાળકની આંતર ઇચ્છા તૃપ્ત થાય છે તેમાં તેઓ તત્કીન યઈ કામ કર્યા જાય છે. આ ઉપરથી એક ખાખત એ સૂચિત થાય છે કે નાનાં બાળકો પણ પોતાને અનુકૂળ કામ લાંબા વખત સુધી કરી શકે છે. શિક્ષકે તેને માટે યોગ્ય-અનુકૂળ પરિસ્થિતિ ઉપજાવવી જોઈએ. એ ખાસ ખાખત છે. આવી રીતે એકાગ્રતાથી કામ કરવાથી બાળક આત્મશિક્ષણ લઈ શકે છે.

નવી અને જુની શિક્ષણપદ્ધતિમાં “ કેવી રીતે શીખવવું ” એ સંબંધી મહાન તફાવત માલમ પડે છે. સાહિત્યની મદદથી શિક્ષણના

દબાણુ વગર મોન્ટેસોરિ પદ્ધતિમાં શિક્ષણની ક્રિયા ચાલે છે. નવી પદ્ધતિ-માં શીખવનાર શિક્ષક જેવી વ્યક્તિ ત્યાં હોતી નથી પણ જેને નિયામક કહે છે તેવો મનુષ્ય શાળામાં હોય છે. બ્યારે બાળકને જરૂર પડે ત્યારેજ તેને મદદ આપવા તેની ક્રિયાનું અવલોકન કરવું અને તેનો ઉત્સાહ જારી રાખવો એ તેનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. બાળકને પસંદ પડે તે કામ તે કરે છે અને પછી નિયામક તેને તેના બરાબર ઉપયોગ સંબંધી સૂચના આપે છે પણ તેવા વિકાસમાં તેને દરકત થાય તેવી સૂચના તેઓ કરતા નથી. જે કંઈ મુશ્કેલી બાળકને નડે અથવા કોઈ પ્રશ્ન તેની શક્તિ અનુસાર તેના મનમાં ઉપરિચિત થાય તેનો નિર્ણય પ્રથમ તેને કરવા દેવામાં આવે છે. શિક્ષકના બતાવ્યા પ્રમાણે મુશ્કેલી દૂર કરવાથી જે આનંદ વિદ્યાર્થીને થાય તેના કરતાં તે પોતાના પ્રયાસથી ક્ષેત્ર મેળવે તેનાથી તેને ધણેજ વધારે આનંદ થાય છે. આવી રીતે સ્વતઃવૃત્તિથી બાળકના હૃદયમાં જે રસ ઉત્પન્ન થાય તેને ઉત્તેજિત કરવો જોઈએ. ધણી વખત નકામી ડબલગીરીથી બાળકોનો સ્વતઃઆનંદ શિક્ષક લઈ લે છે; પણ આ તેની મોટી ભૂલ છે.

શિક્ષણની જુની પદ્ધતિમાં શિક્ષક પાઠ સમજાવ્યા બાદ છે, અને વિદ્યાર્થી તે સાંભળ્યા કરે છે; પણ આ પદ્ધતિમાં તો બાળક કંઈ બોલે તે શિક્ષકને શાંતિથી સાંભળવું પડે છે. પ્રથમ પદ્ધતિમાં શિક્ષકની ક્રિયા ધણી આગળ પડતી હોય છે અને તેથી વિદ્યાર્થી નિશ્ચેષ્ટ અને શાંત બેસી રહે છે; પણ નવીન પદ્ધતિ પ્રમાણે તો બાળક સ્વતંત્ર અને અપજા ક્રિયા કરતો જણાય છે ત્યારે શિક્ષક તેને દરકત થાય નહિ તે માટે નિષ્ક્રિય રહે છે અને શાંત માલમ પડે છે. આવી રીતે શિક્ષક દરેક બાળકની ખાસિયતનું અવલોકન કરે છે અને તેના માનસનો તે અભ્યાસ કરે છે. તે ઉપરથી તે તેને યોગ્ય પરિસ્થિતિ ગોઠવે છે અને તેના સારા વિકાસ માટે તેને સૂચના આપે છે; જે કે શિક્ષક બહુ બોલી શીખવતો નથી તોપણ તેની જવાબદારી વિશેષ હોય છે. વાસ્તવિક રીતે તેનું કર્તવ્ય વધારે ગંભીર થયું છે. આપણે શિક્ષકો જે બાળકનો આત્મા ફાંફા મારતો હોય તેને પૂરતાં સાધન આપી યોગ્ય મદદ કરીએ છીએ અને પછી તેના આત્મામાં શાશ્વત ફેરફાર થાય છે તેની રાહ જોઈએ છીએ એમ એક વખત મોન્ટેસોરિએ શિક્ષકને ઉપદેશ કર્યો હતો.

શાળાના કેટલાક પ્રશ્ન આ પદ્ધતિ પ્રમાણે ધણા સરળ થઈ ગયા છે. દા. વર્ગનો બદોબસ્ત. મોન્ટેસોરિ શાળાના સખત નિયમની વિરુદ્ધ છે.

બાળકની સ્વતંત્ર ક્રિયાને અનુસરીને વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ એમ તેમનું માનવું છે. મોન્ટેસોરિ શાળામાં બાળક મરજીમાં આવે તેમ જોડે છે, ઉભો રહે છે, અથવા સૂઈ જાય છે. બાળકને ફક્ત તાજે રહેવાની ટેવ પાડવી એ પૂરતું નથી પણ તેને તેનું કારણ સમજાવવું જોઈએ. બાહ્ય દબાણથી બંદોબસ્ત રાખવાને બદલે બાળકને તેના શરીર અને મન ઉપર કાણુ રાખવાને શીખવવું જોઈએ. તેમને શાંતિથી બેસવાનું, ઉભા રહેવાનું અથવા ધીમેથી ચાલવાનું શીખવવું જોઈએ. તેમને શાંતિની શી જરૂર છે તે બાબત તેઓ તરત કળી શકે છે. પછી તેઓ શાંત રહે છે અને વર્ગના શાંત વાતાવરણમાં કંઈ પણ વિશેષ ઉપજાવતા નથી. આ વાસ્તવિક નિયમન બંદોબસ્ત છે કારણ કે તે અંદરના હૃદયમાંથી ઉદ્ભવે છે અને તે ખરી સ્વતંત્રતા છે.

સાધારણ શાળામાં શિક્ષક આખા વર્ગના વિદ્યાર્થીને સંભાળણુ આપીને અમુક વખતમાં તેમના મગજમાં જ્ઞાન ઠાંસ્યા કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ પણ નિશ્ચેષ્ટ થઈને તેના બોલવા ઉપર ધ્યાન આપીને સાંભળ્યા કરે છે. આવી રીતે તેમને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ક્રિયામાં લાભ લેવા દેવામાં આવતો નથી. મોન્ટેસોરિ શાળામાં તો દરેક બાળક પોતાના કામમાં તદ્દતીન હોય છે એટલે તેમને તદ્દન શાંત રહેવાની જરૂર પડતી નથી, કારણ કે તેને વર્ગમાં બેસીને જે પાઠ શિક્ષક સમજાવે તે સાંભળ્યા કરવાનો હોતો નથી. વળી બાળકને તેમના શિક્ષણમાં રસ પડે છે કે નહિ તે પ્રશ્ન ત્યાં બીલકુલ ઉદ્ભવતો નથી, કારણ કે દરેક વ્યક્તિ પોતાને રસ પડે તેજ બાબત ક્યાં જાય છે; તેમજ શિક્ષા કે ઇનામનો ત્યાં અવકાશ રહેતો નથી, કારણ કે લાલચ કે ભયથી વ્યવસ્થા અને વિષયમાં રસ ઉત્પન્ન કરવાનાં કૃત્રિમ સાધન ઇનામ તથા શિક્ષા છે એમ તેમનું દૃઢ માનવું છે.

અમેરિકાની કેળવણી

અમેરિકામાં કેળવણીની અનેક મંસ્થાઓ છે, અને તેમની શિક્ષણ પરત્વેની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ ચાલી રહી છે. અમેરિકાની ૭ અઢવાડીયાની ટુંકી અને ઉતાવળથી જે મુસાફરી જે ત્યાં કરી, તે દરમિયાન સ્પષ્ટ અને ચોક્કસ માહિતી મળી શકે એ સંભવિત નથી તોપણ ત્યાંની કેળવણી મંજૂરીની ભિન્ન ભિન્ન જાતની પ્રવૃત્તિઓ જોવા પછી તેનો જે ખ્યાલ આવી શકે છે તેનો ચિતાર હું નીચે પ્રમાણે આપું છું.

સૌથી પહેલી ધ્યાન ખેંચે એવી બાબત એ હતી કે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ-માં દરેક સ્થળે આમવર્ગને માટે કેળવણીની વ્યવસ્થા કરવાને માટે નાણાની સગવડ ધણા ઉદાર ભાવથી કરવામાં આવી છે. એ દેશનાં જુદાં જુદાં રાજ્યો, તેમજ સંયુક્ત મંડળ અને સમગ્ર પ્રજાજન, એ બધાં કેળવણી પ્રત્યે ધાર્મિક ભાવથી જુએ છે એટલુંજ નહિ પણ તેને એક દ્રશ્ય તરીકે ગણી તેને માટે ગમે તે બોજ આપી કેળવણીને આગળ ધપાવે છે. એ લોકો હંમેશા કેળવણીને લગતા ખર્ચને માટે જે વારંવાર માગણી કરવામાં આવે છે તેના ઉપર પૂરું ધ્યાન આપે છે અને તેનો સ્વીકાર કરવાને પણ તત્પરતા બતાવે છે, અને ભવિષ્યની ઊમતી પ્રજાને ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી મળે તેને માટે તેઓ હંમેશાં ઇતેમ્નર રહે છે. કેળવણી પરત્વેની તેમની આવી અતુલ શ્રદ્ધા જે એ દેશના લોકોમાં જોવામાં આવે છે તેવી બીજા કોઈ દેશમાં ભાગ્યેજ મળતી પડે છે; અને ખરેખર હિંદુસ્તાનમાં તો કદી જોવામાં આવતીજ નથી; કારણ કે આપણા દેશમાં તો ઉત્સાહી અર્થ-શાસ્ત્રીઓની કરકસર રૂપી કુહાડીનો ધા પહેલ વહેણે કેળવણી ઉપર થાય છે. અમેરિકાના લોકોને કેળવણી પ્રત્યેનો ઉત્સાહ અને ભાવ જોવો હોય તો તે દેશની શાળાઓ, કોલેજો અને વિદ્યાપીઠો માટેના નગુનેદાર આશીશાન મકાનો, અને સાધનોની કરેલી સુંદર વ્યવસ્થા તરફ નજર કરવાની જરૂર છે. દરેક સંસ્થામાં તેમજ વર્ગના ઓરડાઓમાં, પુસ્તકાલયોમાં, પ્રયોગ શાળાઓમાં, સંગ્રહસ્થાનોમાં, કસરતશાળાઓમાં અને રમતગમતોનાં મેદાનોમાં અનેક વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રગતિઓ માલમ પડે છે. તેમજ તે સંસ્થાઓમાં ઉંચી તાલીમ પામેલા અને સારા પગારવાળા ડિરેક્ટરો, પ્રિન્સિપાલો, પ્રોફેસરો, ડેમોન્સ્ટ્રેટરો અને ઉંચા પગારદાર શિક્ષકો તથા અધ્યાપકોને ત્યાં દેખરેખ રાખવાને માટે રાખેલા હોય છે.

બીજી ધ્યાન ખેંચે એવી બાબત મને જે જણાઈ તે એ હતી કે જે જે સંસ્થાઓ મેં જોઈ હતી તે બધી સંસ્થાઓમાં કેળવણી સંબંધીનું વાતાવરણ સ્વનંત્ર પણ સુવ્યવસ્થિત હતું. લાંના ડિરેક્ટરો, પ્રોફેસરો અને શિક્ષકો તેમના મત, વિચારો અથવા સિદ્ધાંતો નેમના હાથ નીચેના શિક્ષકો કે વિદ્યાર્થી કે બાળકો પાસે પરાયે સ્વીકારાવવાને પ્રયત્ન કરતા નથી, પણ મિત્રભાવે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તેમને યોગ્ય સલાહ આપવાનું તથા માર્ગદર્શક થવાનું હોય છે. પ્રોફેસરો કે શિક્ષકોનું આવા પ્રકારનું તેમના કામ પરત્વેનું વલણ એ હાલની કેળવણીના નવીન વિકાસરૂપ છે. તેને

લીધે વિદ્યાર્થીના અભ્યાસ પરત્વેની દ્રષ્ટિમાં પણ તેવોજ ફેરફાર થવા પામ્યો છે. કોઈ સત્તાવાન વ્યક્તિએ તેમના ઉપર વેઠ નાખી હોય તેમ તેઓ તેમના અભ્યાસને ગણતા નથી, પણ સ્વેચ્છાથી તેઓએ પોતેજ પસંદ કરી ઉપાડી લીધેલું કામ છે એમ તેઓ સમજે છે, તેથી તેઓ કોઈ પણ જાતના સંકાય વિના છૂટથી શિક્ષકોને તેમના વિચાર દર્શાવી શકે છે. આ જાતના ફેરફારને લીધે કેળવણીના સમગ્ર વાતાવરણમાં નવું ચેતન્ય આવ્યું છે. પહેલાં શિક્ષકો જે કામને શુષ્ક યંત્રવદ્ દિનચર્યા તરીકે ગણતા હતા, અને બાળકો શિક્ષણને નીરસ અને નિષ્ક્રિય માનતાં હતાં, તેને હવે તેઓ જ્ઞાન મેળવવાની સક્રિય રીત અથવા અશિક્ષણરૂપ સમજવા લાગ્યા છે. શિક્ષકની રબલગીરી વિના તેમને આવી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે. શિક્ષકોનું ખર્ચ કામ તો વિદ્યાર્થીને રસ્તો બનાવવાનું છે, અને તેમની સેવા બળવવાનું છે પણ તેમના ઉપર કંઈ સત્તા ચલાવવાનું કે તેમને આગ્રા આપવાનું નથી. વળી પુસ્તકાલયોમાંની ગ્રાંપડીના અભ્યાસ હાલમાં જે વિદ્યાર્થીના અભ્યાસના એક અંગ તરીકે થોડાં વર્ષથી ગણાવા લાગ્યો છે તેથી બાળકોને આવા પ્રકારના શિક્ષણથી ધણું ઉત્તેજન મળે છે, એટલુંજ નહિ પણ તે ઉપરાંત આવી વ્યવસ્થાથી તેમનામાં નાનપણથી સ્વાશ્રય, આત્મશ્રદ્ધા, અને શોધકૃતિના શુભ પ્રીતિ છે. શાળાઓમાં પુસ્તકાલયોના અભ્યાસની ટેવ જેમ જેમ વધતી જશે તેમ તેમ આત્મશ્રદ્ધાથી આમહવે શોધમોજ કરનાર વ્યક્તિ તરીકે ધણું વિદ્વાનોએ દેશમાં પાકશે.

અમેરિકાની પ્રગતિસૂચક ખીજ બાજત એ છે કે સાંના શિક્ષકોનું જ્ઞાન ધણું સંગીન છે અને તેમણે તેઓ પારંગત હોય છે એટલુંજ નહિ પણ અદર્શિય તેમના વિષયનું સાંગોપાંગ જ્ઞાન મેળવી તેમાં તેઓ રચના પરચા રહે છે તેથી વિદ્યાર્થીઓને તેઓ માર્ગદર્શક થઈ પડે એ બાજત સ્પષ્ટ છે. હવે તો એવી રિયલિટી આવી પહોંચી છે કે ઘણા છુના વખતના પાઠ્ય પુસ્તકને અદ્ધરસઃ વળગીને રહેવાની રીતનો વિદ્યાર્થીઓએ ત્યાગ કર્યો છે અને આવી સાંકડી મર્યાદાને મૂકી દઈ તેઓ બહારના ધણું જ્ઞાનનો ઉપયોગ પણ શિક્ષણ લેતી વખતે કરે છે. કામ કરતી વખતે નકી કરેલાં પાઠ્ય પુસ્તકોમાંની પદ્ધતિને તેઓ વળગી રહેતા નથી પણ તેમણે જાતે કામ કરવાની જે યોજના ધરી કાઢી હોય તેને અનુસરીને શીખવાનું કામ તેઓ કરે છે. શિક્ષકો પણ કેવળ વર્ગને લગતા કામમાં ન ગુંથાતા, પુસ્તકાલય, પ્રયોગ-શાળા, પ્રદર્શનસ્થળ, સંગ્રહસ્થાન અને શાળાનો બગીચો, અને એવા

ખીજી જ્ઞાન મેળવવાના સ્થળે કામ કરી તેમના જ્ઞાનનો વિસ્તાર કરવા બહુજ આતુર જણાય છે તેથી સ્વાભાવિક રીતે સાળાઓનું કામ જુની ઘરડામાં ચાલતું નથી; અને શિક્ષણ અને જ્ઞાન મેળવવાનું કામ યથાર્થ રીતે ચાલે છે.

ખીજી જાણવા લાયક એક બાબત એ છે કે વિદ્યાર્થીઓ સમજણ વગરના મૂર્ખ માનવી છે અને તેટલા માટે તેમની અવગણના થવી જોઈએ એવી તેમના પ્રત્યેની દ્રષ્ટિ હવે શિક્ષકોમાં જોવામાં આવતી નથી પણ ઉલટું શિક્ષકોનું તેમના પ્રત્યેનું વલણ બદલાતું જાય છે. વિદ્યાર્થીઓ ધુણ્ડિ-વાળાં મનુષ્ય છે એમ તેઓ હવે સમજવા લાગ્યા છે. વિદ્યાર્થીઓના પ્રશ્નો શિક્ષકો ધ્યાનપૂર્વક સાંતિથી સાંભળે છે, અને તેમને સંતોષ મળે એવી રીતે તેમના પ્રશ્નો ઉકેલ કરવા તેઓ મહેનત કરે છે. સાળાની વ્યવસ્થા સાચવવામાં તેમજ રમતગમનનાં મેદાનોમાની, અને ખીજી પ્રવૃત્તિઓમાં શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓનો સહકાર અને મદદ છૂટથી માગે છે અને તેમના કામ અથવા દિત સંબંધી જે અભિપ્રાયો માગવામાં આવ્યા હોય છે તે તરફ તેઓ માનની દ્રષ્ટિએ જુએ છે.

આ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યેના વર્તન પરત્વે શિક્ષકની રીતસાતમાં જે ફેરફાર થયો છે તેની કદર વિદ્યાર્થીઓ કરે છે અને શિક્ષકોને યોગ્ય મદદ કરે છે. સાળાની પ્રવૃત્તિઓમાં તેઓ શિક્ષક સાથે હળીમળી કામ કરે છે, અને સાળાની વ્યવસ્થા અને બંદોબસ્ત તેમજ તેની પ્રતિષ્ઠા જાળવવી અને મોભાદાર પરંપરા ઉત્પન્ન કરવી એ પોતાનું જ કામ હોય એમ ગણી તેઓ ખતી મદદ કરે છે વિદ્યાર્થીઓ આત્મસંયમથી ખતે વ્યવસ્થા કરે છે અને બંદોબસ્ત વગેરે નિયમનના કંટાળા ભરેલા કાર્યમાંથી શિક્ષકોને મુક્ત રાખે છે કે જેથી તેઓ તેમની કેળવણી સંબંધી ઉપયોગી પ્રવૃત્તિમાં તેમને સૂચનાથી મદદ કરી શકે તેમજ ખીજું ઉંચા પ્રદારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું કામ સરળતાથી કરી શકે છે. ખરેખર બાળક ધીમેથી પણ મક્કમ રીતે પોતાના જ યથાર્થ સ્વરૂપને પામતું જાય છે.

અમેરિકાની કેળવણી સંબંધી જે અગત્યની બાબત મારા જોવામાં આવી નહિ તે એ છે કે તેમની કેળવણીમાં આત્મતત્ત્વની યા ધાર્મિક કેળવણીની ખામી છે. મનુષ્યના હૃદયની ઉદારતા અને સમભાવનાથી આત્માની ઉન્નત સ્થિતિ ચાલે છે અને તેને શાંતિ મળે છે. કેળવણીનું આ ઉપયોગી તત્ત્વ ત્યાં જોવામાં આવતું નથી. સાળા, પાડસાળા અને વિદ્યાર્થીકમાંથી હુન્નરઉદ્યોગની બાબતોમાં પ્રવીણ અને દેશની દોલત વધારે એવાં

। પામેલાં સંખ્યાબંધ ઊંપુરો જહાર પડે છે, પણ “વસુધૈવ
કુટુંબક”ની ભાવનાથી કે જનતાની લાગણીથી અમેરિકાની જુદી જુદી પ્રાંત-
। વાડા તોડી શકે એવી અને અમેરિકાની પેઠે પાર નજર કરી વિદેશી
માં પણ તેમની માફક એકેજ મનુષ્યજાતિનાં અંગ છે એવી ઉદાર
નાથી જોનાર ઘણી થોડી સુશિક્ષિત વ્યક્તિઓ ત્યાં માલમ પડે છે.
રિકાના હબસી લોકો, તેમજ બીજાઓ કે જેમની આંતરીનો રંગ ધોળો
તેવાઓ પ્રત્યે જે અયોગ્ય વર્તન તેઓ મઢાવે છે તેનું મૂળ કારણ
ની ઉપર જણાવેલી જડવાની ભાવનાજ છે.

કૃષ્ણલાલ મુરજશમ વકીલ

એમ. ઈ. ડી.

એલ્ફ્રેડસનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

હિંદની અતિ પ્રાચીન સંસ્કૃતિ

હિંદી આર્કિયોલોજિકલ ડિપાર્ટમેન્ટ તરફથી સીમલામાં હાલ એક
રેદર્શન હરવામાં આવ્યું હતું તેમાં તે ખાતા તરફથી છેલ્લાં ચાર વર્ષમાં જે
કામ કરવામાં આવ્યું છે તેના નમુનાઓ મૂકવામાં આવ્યા હતા પ્રદર્શનથી
એક વાત સિદ્ધ થાય છે કે અતિ પ્રાચીન મેસોપોટેમિયાની સુમેરીઅન
સંસ્કૃતિની સાથે હિંદુસ્તાનને પણ મંમંધ હતો. આ બે સંસ્કૃતિઓ (હિંદની
અને મેસોપોટેમિયાની) સમકાલીન હતી કે હિંદની સંસ્કૃતિ સુમેરીઅન
સંસ્કૃતિથી વધારે પ્રાચીન હતી તે વિષે પુરાતત્ત્વના સંશોધકોએ હજી સુધી
નિર્ણય કર્યો નથી. અત્યારસુધી મેસોપોટેમિયામાં જે શોધ થઈ છે તેના કરતાં
પણ હિંદમાં જોવા કેટલાક નમુનાઓ વધારે જુના છે એમ લાગે છે.
જનની લિપિમાં એટલો ભેદ છે કે જન સંસ્કૃતિઓ વચ્ચે આપ-લે વિષે
માનીએ તોપણ આપણી અતિ પ્રાચીન સંસ્કૃતિ સ્વતંત્ર હતી એમ
જણાય છે. એટલે કે મનુષ્યજાતિની મૂળ સંસ્કૃતિનું ઉદ્ભવસ્થાન અત્યારસુધી
જે મેસોપોટેમિયા મનાતું તે સિદ્ધાંત આથી જરા નબળો પડે છે. સંશોધ-
કોએ આ સંસ્કૃતિને સિંધુ નદીની સંસ્કૃતિ કહી છે. હવે જો ગંગા નદીના
કિનારા ઉપર પણ આવીજ શોધો જાડી આવે તો તે સંસ્કૃતિને તેઓ
આપણા સમસ્ત આર્યાવર્તની સંસ્કૃતિ કહેશે. હાલમાં ચીનમાં જે જોડકામ
થયું છે તેથી એટલું માનીત થાય છે કે અતિ પ્રાચીન કાળમાં એશિયામાં

પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી સંસ્કૃતિનાં કેન્દ્રો આવેલાં હતાં. હાલ જ્યાં બોદકામ કરવામાં આવે છે તે નીચેની જગ્યાઓ છે:—

૧. બલુચિસ્તાનના ઝલાનવાળા જિલ્લામાં—નાલ,
૨. ઉત્તર સિંધમાં લારખાના જિલ્લામાં—મોહેનજોદારો, અને
૩. પંજાબમાં મોન્ટગોમેરી જિલ્લામાં—દરીયા.

ઉત્તર બલુચિસ્તાનની સરહદ ઉપર જે થોડુંકણું બોદકામ થયું હતું ત્યાં પણ આજ સંસ્કૃતિનાં ચિહ્નો માત્રમ પડ્યાં હતાં. ઇજિપ્ત અને ક્રીટ નામના ટાપુમાં થએલી શોધખોળથી આ શોધખોળ કંઈ જુદાજ પ્રકારની છે; કારણ ઇ. સ. પૂ. ૫૦૦૦ વર્ષ ઉપર હિંદુસ્તાન એક સાધારણ સ્થિતિના માણસને માટે પણ સ્વર્ગસમાન હતું એમ આપણને લાગે છે. ઇજિપ્તમાં મહાન મંદિરો, અને મહાન શહેનશાહેની કબરો મળી આવી છે અને ક્રીટમાં તો એક એવડો મોટો મહેલ મળેલો કે એને જૂલજૂલામણીનું નામ આપવામાં આવેલું. પણ હિંદમાં આવું કશુંજ નથી મળ્યું. માત્ર ઘણાંજ સાદાં, હવા અગવાળાવાળાં સાધારણ માણસોને રહેવાનાં મકાનો મળી આવ્યાં છે. તેનાં બાંધકામ અને રચના હિંદનાં હાલનાં ઘણા ઘરો કરતાં ચઢીઆતાં છે. ઘરો પાકી છીટાથી બાંધેલાં છે; કોઈવાર ચૂનો પણ વાપરેલો છે. રસ્તા પહોળા છે, અને તેની બંને બાજુએ વરસાદનું પાણી જવાને ગટર પણ છે. ઘરોમાં હાલ જેને ગટરોજના કહીએ તેવી એક દૂરબાંધેલા ખાળકુવાને જેડેલી ચોજના મળી આવી છે. કચરો નાખવાનાં જોખાં પણ મળી આવ્યાં છે. આજના હિંદથી પરિચિત માણસને આ બધી વાતની નવાઈ લાગે એમ છે. લાદી જડેલાં સુશોભિત સ્નાનગૃહ અને એક મોટો નાવાનો કુંડ પણ મળી આવ્યાં છે.

જે નાની નાની ચીજો પ્રદર્શનમાં મુકવામાં આવી હતી તે પરથી પણ આ લોકોની સંસ્કૃતિ કેટલી આગળ વધેલી હતી તે દેખાઈ આવે છે. મેસોપોટેમિયાના સુમેરીઅન કુંભારકામ જેવાજ નમુના આપણે ત્યાંથી પણ નીકળ્યા છે; પરંતુ તેના કરતાં ઘાટમાં અને તેના પરના ચિત્રકામમાં તે ક્યાંએ ચડિઆતા છે. કોઈપણ કાળના, અને આજના ઘડતર કામને પણ શોભારૂપ થઈ પડે તેવા હીરાજડિત સોનાનાં અલંકારો મળ્યા છે. કાંસાના અને તાંબાનાં તથા ચક્રમક કે મરડ પત્થરનાં હાથધારો તથા ઓળરો પણ છે. આ ઉપરાંત આપણે ઉકેલી ન શકીએ એવી ચિત્રલિપિમાં કોઈ પુરાણી કથા કહેતાં પ્રાણીઓનાં સુંદર છાપવાળાં કેટલાક સીસો મળી આવ્યાં છે. પ્રાણીઓને આલેખન કરવાની પદ્ધતિનાં આપણે જેટલાં વખાણ કરીએ તેટલાં થોડા છે. આ ચિત્રોમાં ઢાંગી અને જેડાનાં ચિત્રો વિશેષ પ્રમાણમાં

છે, અને તેથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે તે વખતની આબોહવા ગરમ બેજવાળા હશે, અને આબુઆબુ જંગલ તથા પાણી પણ પુષ્કળ હશે. લગભગ બે ઈંચ જેવડી સોપારી ફોડતી નાની ફોતરેલી ખીસકોલીઓ, એક છુલ-ડોમ (કુતરો) અને એક નાના મણકામાના ગોળાકારે એક ખીમની કેડ વડીને બેઠેલાં ત્રણ નાનાં વાંદરાંઓ અતિશય સુંદર છે.

એ લોકો કંઈ જાતના હતા અને કયો ધર્મ પાળતા તે વિષે હજી કંઈ અનુમાન બંધાય તેવા પુરાવો મળી આવ્યો નથી. એવું પણ બન્યું હોય કે એવી ઉત્તમ સંસ્કૃતિ ઉપર જગતી લોકો ફરી વળ્યા હોય. ઉપરનાં જે ત્રણ રચણો કહ્યાં ત્યાં ઉપરા ઉપર લગભગ છ છ શહેરનાં પડ જમીનમાં દટાએલાં છે; પરંતુ મોહેનજોડરોમાં જમીનમાંનું પાણીનું પડ આવી જતું હોવાથી ત્યાં ત્રીજા શહેરના પડથી જિંદે ખોદકામ નહિ થઈ શકે એમ લાગે છે. જે સૌથી નીચેનું પડ છે તે ત્રણે જગ્યાએ સૌથી સુંદર છે. આ શહેરો લગાઈ, પ્લેગ, ધરતીકંપ, કે દુષ્કાળને લીધે તથા દેવામાં આવ્યાં હતાં કે કેમ તે કહી શકાતું નથી. મોહેનજોડરોમાં તો બહુજ ઘોડાં હથિવારો મળી આવ્યાં છે; અને અહાં ચિન્હો શાંતિમય સંસ્કૃતિનાંજ સૂચક છે.”

આ ઉપરાંત “ત્રાંચાના પુગમાં હિંદ” એ વિષય ઉપરની જે વધારાની વિગત છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—

“મોહેનજોડરોનું ખોદકામ ૧૯૨૨ માં શરૂ થયું. ઈ. સ. પૂર્વે ધણી સૈકાઓ પહેલાં હાલ જેને પૂર્વની નાશ કહેવામાં આવે છે, ત્યાં ધર્મ પ્રાચીન સમયની હાલો નદીના પટ ઉપર સિંધુ નદીએ પોતાનું પાણું ફેરવ્યું. નદીના વહનના આ ફેરવવાને લઈને મોહેનજોડરોનાં પ્રાચીન અવશેષો આપણને હાથ લાગવા પામ્યાં છે. સદરહુ શહેરને તે વખતે તથા દેવામાં આવ્યું, અને પછી લગભગ ધરતી સનના ખીમ સૈકામા તે પાછું વસ્યું.”

મોહેનજોડરોમાં મળી આવેલાં એલેક્ઝાસ્ટર પુતળાંઓ ઉપર જટિલ આંત (ટેલકાંટા) વાળી શાક મળી આવી છે. એટલે કે કાંતવાં ધણુવાનો ઉદ્દેશ તે વખતે બાણીનો હતો એમ અનુમાન થાય છે. પિત્તોને અર્પેલાં સુતરનાં સુંદર કપડાં મળી આવ્યાં છે. પરંતુ તેમને છૂટાં પાઠી શકાયાં નથી. આ લોકોએ પોતાના વિચાર દર્શાવવા એક જાતની ચિત્રલિપિ શોધી કાઢી હતી. જે કંઈ વિચાર દર્શાવેલા હોય તેનું અથવા તેમાં રહેલા કાર્યનું તેઓ ચિત્ર

૧ મોહેનજોડરોમાં મળેલા એક કૂતર ઉપર અમુક ગ્રંથલુકામ હતું તેને સેન્ટ્રલ ઇન્ડિયા કોલેજ કમિટી ઉપર મોકલતાં, તે સુતરનું ગ્રંથલુકામ છે એમ તેઓએ જાહેર કર્યું છે

૨. ધરની કેળવણી,

૩. ધરની ધાર્મિક લાવના અને તેથી સમાજ પર થતી અસર.

જો ધ્યાનપૂર્વક આ યોજનાનો અભ્યાસ કરીશું તો જણાશે કે શાળામાં શીખવવામાં આવતા બધાજ (બાળવર્ગના) વિષયોનો. આમાં સ્વાભાવિક રીતેજ સમાવેશ થએલો છે. જ્યારે જ્યારે તેમને જરૂર પડે છે, ત્યારે ત્યારે વાચન, લેખન, ગણિત, ડ્રોઈંગ, હસ્તકામ, સંગીત વગેરે વિષયો શીખવવામાં આવે છે. ઉપર જણાવેલા છએ ભાગોમાં બધા વિષયોનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

યોજનાનું શિક્ષણ આપતાં આપતાં ઘણી વખતે મને એ પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે કે આમાં તો છોકરાં માત્ર રમતજ કરે છે અને તેઓ કંઈ શીખતા નથી. વળી તેને લીધે સરકારી અભ્યાસક્રમ પણ પુરો કરી શકાય નહિ. એ પ્રશ્નનો તોડ કાઢતાં પહેલાં બાળવર્ગ માટે સરકારી અભ્યાસક્રમ ગણવાની જરૂર છે.

વાચન—બાળપોથી પુરી.

લેખન—સાદા શબ્દોનું લેખન, મૂળાક્ષરો અને બારાખડી. મૂળાક્ષરોનું કાળા પાટીઆ પર યા સ્નેટ પર મોટા અક્ષરનું લખાણ.

ગણિત—૧ થી ૧૦૦ અને ૧૦×૧૦ સુધીના આંક. ૧ થી ૧૦ સુધીના સાદા સરવાળા અને બાદબાકી.

પદાર્થપાઠ—સાદા પદાર્થપાઠો.

વાર્તા—૧૫ વાર્તા,

ડ્રૂક્ષ અને રમતો, કિન્ડગાર્ટન ઉદ્યોગો.

જો યોજનાનું કાર્ય બરાબર થાય તો ઉપર જણાવેલા વિષયો ઘણી સહેલાઈથી પુરા કરી શકાય એમ છે.

વાચન—(૧) બનાવેલા નમુના પરથી નામ વાંચવાં.

(૨) કાળા પાટીઆ પરથી વાંચવું.

(૩) વાર્તાનું વાચન.

(૪) પરચુરણ વાચન.

(૫) યોજનાના કામનું વાચન.

લેખન—(૧) બનાવેલી વસ્તુ પર નામ લખીને ચોંટાડવાં.

(૨) વાર્તામાં આવતા શબ્દોનું લેખન.

(૩) યોજનાના કામનું લેખન.

(૪) જાહેરખબર, કાર્યક્રમનું લેખન.

ગણિત—(૧) લંબાઈ પહોળાઈ માપવી.

(૨) ધરનાં માપસોની ગણતરી.

(૩) છોટાની ગણતરી.

(૪) જે જે વસ્તુઓ કાગમા આવે તે બધીની ગણતરી.

(૫) સખતાં શીખવવું.

વાર્તા—ધર સંબંધી અને ધરને લગતા જનાવરો મેળંધીની ઘણી વાર્તાઓ કહી શકાશે.

પદાર્થપાઠ—રંગ, ધરનાં જનાવરોના લાદા પદાર્થપાઠ, કુતરો, ગાય, ચોપટ, વગેરે.

ચિત્રકામ—યોજનાનું બહુજ કામ હસ્તકામ તથા ચિત્રકામથી ભરપુર છે.

આવી યોજનાથી માત્ર ત્રિષયોજ નહિ પણ વિવિધ સાથે ચારિત્ર્ય-ભાવના પણ કેળવાય છે. ચારિત્ર્યના જે જે અંશો કેળવાય છે, તેમાંના નીચે જણાવેલા પર ખાસ લક્ષ્ય ખેંચવાની જરૂર છે:—

૧. સહકાર.

૨. આત્મશ્રદ્ધા.

૩. સ્વતંત્રતા.

૪. ખીળના હક મળવવા.

૫. જવાબદારીનો ભાવ.

છેવટે જણાવવાની આવરણકતા છે કે અંકલેશ્વર વૉકેશનલ ટ્રેનિંગ શાળાની પ્રેક્ટિસિંગ શાળામાં આ પદ્ધતિ દાખલ કરી છે. અમારે હ્યાં બાળવર્ગમાં ગામડાના ધરતી યોજના, પહેલાં ધોરણમાં ગામડાનું ખેતર, ત્રીજા ધોરણમાં ગામડાની દુકાન અને હાલમાં ચોથા ધોરણમાં ગામડાની પોષ્ટ ઓફિસની યોજના દાખલ કરી છે અને તે બરાબર ચલાવીએ છીએ એવો દાવો કરવા જોટલી દૃષ્ટતા અમારામાં નથી. હજી અમારા પ્રયોગની શરૂઆતજ છે. અમને ઘણી અડચણો નડે છે. નવીન રિયલિટી અંધમેસતું થતા ઘણા ફેરફાર કરવા પડે છે. હજી અમારી પદ્ધતિમાં ઘણી કૃત્રિમતા છે, પણ સ્વાભાવિક કાર્ય કરવાનું લક્ષ્ય મિટુ છે. ત્રણ વર્ષના મારા અનુભવથી મારી ખાતરી થઈ છે, કે જો કોઈ પણ શિક્ષક ઉત્સાહથી કાર્ય કરે તો આ પદ્ધતિથી ઘણુંજ સાફ પરિણામ આપી શકે એમ છે.

ત્રેમચંદ ગણેશજી ભગત

હિંડ માસ્ટર,

વૉકેશનલ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ, અંકલેશ્વર.

ફ્રેન્શામ હાઇસ્કૂલની નવી શાળા

ફ્રેન્શામ હાઇસ્કૂલ એ ન્યુ એન્જલિકન ફેલોશિપની પ્રાયોગિક શાળા છે. તેના પ્રિન્સિપાલ તરીકે મિસ આર્મ. જી. ક્રીગ અને 'ન્યુ ઇરા'ના તંત્રી મિસિસ એન્સોર છે. આ શાળા માટે મકાન શોધવામાં તેમણે લગભગ ચારસેં જેટલાં મકાનો જોયેલાં. તે મકાનનો નિર્ણય કરવામાં તેમણે શહેર-થી દૂર કેવળ ગામડામાં ન હોય તેવું, કુદરતી સૌન્દર્યવાળું મકાન મેળવવાની દ્રષ્ટિ રાખી હતી. તેની સાથે સપાટ રમવાનું મેદાન તો હોવું જ જોઈએ એ તેમનો આગ્રહ હતો. છેરે સરે પરમથાના રસ્તા ઉપર આવેલા ફાર્ન-હામમાં પોતાનું સ્થાન નક્કી કર્યું. લંડનથી એક કલાકમાં ફાર્નહામમાં પહોંચી શકાય છે. સ્ટેશનથી લગભગ ત્રણ માઇલ ઉંચે ચઢવાનું આવે છે. ઝાડની ઘટાની વચમાં ચર્ચ ઉપર જતાં સાલ મકાન ડાહીકે કરતું દેખાય છે. ત્યાંથી નીચે બધા પ્રદેશ ઉપર વિશાળ અને અબાધિત દ્રષ્ટિ દૂરના પ્રદેશ ઉપર પહોંચે છે. તેની આલુઆલુ વિદ્યાળ જગીરો છે, તેમાં વિવિધ પ્રકારનાં પુષ્પો અને ફૂલો થાય છે. લુદી લુદી પગથીઓમાં ચર્ચ ઉંચે ટેકરી ઉપર અને નીચે ખીણમાં જવાય છે. હું ત્યાં દરવાજા આગળ આવ્યો, ત્યારે ત્યાં બારણા આગળજ એક બાળા બિભી હતી. તેણે નમ્રતાથી મને પૂછ્યું, "આપને કોતું કામ છે ?" "કાંડે આપણે ?" મેં કાંડે આપ્યું. તેણે મને એક પાસેની બેઠક ઉપર બેસવા કહ્યું. બાજે મિનિટ ચર્ચ હશે એટલામાં તો પ્રૌઢ છતાં યુવાન જેવા પગલે મિસ કિંગને મેં સામેથી આવતાં જોયાં. દૂરથી મને જોઈ આનંદિત થતાં તે મને અંદરના ખંડમાં લઈ ગયાં. અને ત્યાં સચ્ચી સળગતી હતી. તેની પાસે બેસવા કહ્યું "તમે થોડી વાર અહીં બેસો અને ટાઢ દૂર કરો; હું મિસિસ એન્સોરને તમારા આવ્યા વિશે જણાવું છું." તે ગયાં અને મેં મારી આલુઆલુ નજર નાખી તો બાલુમાં ગ્રેમો-ફોન અને એક રેડિઓનો સેટ જોયો; પાસેના કબાટમાં ચોપડીઓ હતી તે હું જોઈ ન જોઈ એટલામાં તો મિસિસ એન્સોર આવ્યાં અને મને દીલગીરી સાથે કહ્યું, કે "મારે આજે અચાનક બારે કામ આવી પડ્યું છે. તથા પોણા કલાકથી વધારે આપણે બેસી રાખીશું નહીં પણ જો ખીણ વખત મને મળશે તો હું ઘણીજ ખુશ થઈશ." આ પ્રમાણે કહી તેમણે તેમનું કામ મને જણાવ્યું. આથી તેમને રોકતાં હું અચકાયો. ફરીથી મળવાનું વચન આપી મેંજ તેમને જવા માટે કહ્યું. ત્યારપછી મને મિસ કિંગ તે વખતે જમવાનું આણતું હતું તેથી જમવાના ખંડમાં લઈ ગયાં

અને એક ટોળાના હાથમાં સોંપી તેમને કહ્યું કે “આ આપણા હિંદુસ્તાનના મહેમાન છે, તે જે કાંઈ પૂછે તેના ખુલાસા આપજો.” એમ કહી બાળકોના હાથમાં મને સોંપી તે ચાલ્યાં ગયાં. તરતજ તે બાળકોની ટોળાએ મને વિવિધ પ્રશ્નો પૂછવા માંડ્યાં. તેમને જવાબ આપ્યા પછી મેં પૂછ્યું, “આ શાળામાં તમને શું સૌથી વધારે ગમે છે?” ત્યારે તેમાંનાં એકે કહ્યું “અહીંની સ્વતંત્રતા.” મેં કહ્યું, “મને જરા સમજાવશો કે તમારી સ્વતંત્રતા કેવી છે.” ત્યારે તેમાંના એક મોટા વિદ્યાર્થીએ કહ્યું “અમારે ત્યાં બાળકની જેટલી આવડત તે પ્રમાણે તે મોટા કે નાના મંડળમાં દાખલ થાય છે; વળી અમારા અભ્યાસ માટે અમે અમારી મરજી પ્રમાણે તૈયારી કરીએ છીએ. અમારું સમયપત્રક પણ અમેજા ઘડીએ છીએ.” આ પ્રમાણે અમારી વાત ચાલતી હતી ત્યાં મિસ કિંગ આવી, અને અમે ત્યાં મધ્યખંડમાં ગયાં. ત્યાં શિક્ષણપદ્ધતિમાં ફેરફાર સાથે ડાહ્યન પદ્ધતિ ચાલતી હતી. ડાહ્યન પદ્ધતિ જેવો નક્કી કરેલો અભ્યાસ ક્રમ અહીં નથી. તેઓ જરૂર પડતાં દરેક પદ્ધતિનો-ડાહ્યન, વિન્ટરકા કે ગ્રેજેકટનો ઉપયોગ કરે છે. વિદ્યાર્થીઓને નિરાંતે એક ખંડમાં આગ પડી વાંચતાં મેં જોયા હતા. શાળામાં મૌલિક (શોધબોજના) કામને બહુ મહત્વ આપવામાં આવે છે. ગમે તે પદ્ધતિ હો પણ વ્યક્તિત્વના અવિભાવને શિક્ષણમાં અગત્યનું સ્થાન છે. અહીં શિક્ષકો ઉપર કામનો અતિશય બોજો હોય છે. વ્યક્તિગત શિક્ષણ હોવાથી વધારે ચિવટ-કાળજી અને વધારે અભ્યાસની જરૂર પડે છે.

કલિદાસ આંતર રાષ્ટ્રીય દ્રષ્ટિએ શીખનાડવામાં આવે છે. કેટલાંક બાળકો તો તેમાં નવી નવી રીતો પણ દાખલ કરે છે. આ બાળકોને જુદા જુદા વિભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવેલાં હોય છે. એક શિક્ષક તેમના મિત્ર અને સલાહકાર તરીકે હોય છે, તેમજ એક વિદ્યાર્થી પણ તેમના સલાહકાર તરીકે કામ કરે છે. દરેક વિભાગનું જુદું નામ, જુદો મુદ્રાલેખ, અને જુદો આદર્શચીર હોય છે. જેમકે, એક ટોળા “પહાડી” નામથી ઓળખાય છે તેનો મુદ્રાલેખ “ખંત” છે. અને તેનો આદર્શ મેલોરી છે. બીજા એક દુકડીનું નામ “સહકારી” છે. તેનો મુદ્રાલેખ “સહકાર” છે અને તેનો આદર્શ લિન્કન છે. બાળકોમાં કેટલીક વખત પરસ્પર વિભાગની ફરજદારી પણ થાય છે. બાળકો પોતાનાં સમયપત્રકો ઘડે છે, અને તેમાં સલાહકારની સલાહ લે છે. વર્તન અને કામ માટે તેમના ઉપર કોઈ અત્યંત દબાણ કરવામાં આવતું નથી. તેઓ

પોતાની મરજીથી તે પ્રમાણે વર્તે છે. એક વિદ્યાર્થીએ મને કહ્યું હતું કે આ જાનની સ્વતંત્રતાથી અમારી જોખમદારી વધે છે અને અમારા-માથી કાર્મ મંદ કે ઢીલો થાય તો બાકીના તેને સીધો કરે છે; આ ઉપરાંત મંદ પડનાર ઉપર સલાહકારની દ્રષ્ટિ હોય છે, અને તેજ તેના રસનો વિષય ચોખી કાઢી તેને તેમાં એકાગ્ર કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

કેન્સામનું વાતાવરણ સતત કાર્ય અને મિત્રતાનું છે. બાળકોને શિક્ષકો ભ્રમ સમાન છે. ધાર્મિક શિક્ષણ કેઈ પણ પંથનું અપાતું નથી. દરેકજ પ્રમાણે મંગીત માથે પ્રાર્થના થાય છે. પછી વ્યાખ્યાન અને વાતચીત થાય છે. રવિવારે માખાપો સાથે તેમને ગમતા દેવગમા છોકરાઓ જાય છે. સાંજના શાળામાજ પ્રાર્થના થાય છે.

રમતોના બે વિભાગ હોય છે. તેમાં છોકરા અને છોકરીઓ બન્ને ભેગા હોય છે. છોકરીઓની સાથે છોકરા રમે તો બાવલા ચર્મજાય એવી કેટલાકની માન્યતા છે. તે કેન્સામ હાઇસ્કૂલના છોકરાઓ માટે તો તદ્દન ખોટી છે. એમ તેના બન્ને કાય કરનાર ત્યાંના વાતાવરણને ધ્યાનમાં રાખી કહે છે. છોકરા માટે લરકરી ક્વાર્ટર નથી, પણ કેટલીક કસરતો અને ડુંકોઝની "યુરિથ્રીક" (મંગીતમય) પદ્ધતિ હોય છે. સવારમાં સાત વાગે આખી શાળા દોડવા માટે ઉપડી જાય છે અને સવારના નાસ્તા પહેલાં રનાન કરી લે છે. ત્યાં નિયમિત હાકનરી તથામ પણ કરવામાં આવે છે. સંગીતાદિ કલા, નૃત્ય, વગેરે જે બાળકોની સર્જનાત્મક શક્તિને પોષે છે તે આપવામાં આવે છે. શાળામાં ગ્વરલ્સ છે; અર્થાત્ શિક્ષકો અને બાળકોની એક સભા તેનો વહીવટ કરે છે. જી મામમાં બે કે ત્રણ વાર આ સભા મળે છે. અને તેમાં વ્યક્તિગત મત્તાદકારથી નિર્ણયો ન થઈ ચક્રવા દોય તેવા પ્રશ્નો વિચારાય છે, અને તે વિચારી ચએલા નિર્ણયને અમલમાં મૂકનાં આખી શાળાની સંમતિ લેવામાં આવે છે. મોટા બાગના બાળકોને પોતાનો જીવન નિર્વાહ પોતાની મેજેજ કરવાનો હોવાથી જીવન જેમ અને તેમ સાદું બનાવવામાં આવે છે. તેઓ પોતાની પદારી હાથે કરે છે, અને પોતાના ખૂટ જાતે સાફ કરે છે. વારાફરતી પીરસવાનું કામ તેઓ કરે છે. રવિવારે તેઓ સાંજનું ખાવાનું તૈયાર કરે છે અને વામણ-પણું તેઓજ સાફ કરે છે; પોવાનું કામ પણ તેમનુંજ છે આ રીતે તેઓ શુદ્ધતા નોકરીને તે દિવસે કામમાથી નંપૂર્ણ રીતે મુક્ત કરે છે; રવિવારે સાંજે મુખ્ય ખંડમાં આખી શાળાનું નૃત્ય હોય છે. આ રીતે સાંસરખાપણાનું વાતાવરણ સરસ જામી રહેલું હોય છે.

બાળકો માટે ગ્રેમ, આર્નલ્ડ અને જીવનના હિતભોજન નિયમો ઘડવાનું અને તેને માટે સુંદર રીતે તૈયાર થવાનું ક્ષેત્ર ફેન્શામ હાઇસ્કૂલ છે. બાળકો તેમાં રસ, મમતા અને આર્નલ્ડભર્યા યર્ષ રહે છે.

ફેન્શામના શિક્ષકોની જોખમદારી પણ ઘણી છે અને તેનીજ તેમની ખબરદારી છે. અનેક પ્રશ્નો, અને કોષડાઓ વાગવાર હિમા થાય છે, અને જેમ જેમ તેનો નિકાલ કરતા જાય છે તેમ તેમ ખીખ હિમા થાય છે, તેઓ સતત નિરીક્ષણ કરે છે, વિચારે છે અને ફેરફાર કરે છે. સતત ચોક્કસાઈ અને સંભાળથી દરેક વાતનો નિર્ણય કરવાને હંમેશા ખરે પખે હોય છે.

ફેન્શામની શાળામાં સહશિક્ષણના અનેક પ્રશ્નોનો મિસ કિંગ અત્યંત કાળજીથી નીવેડો આણે છે. સહશિક્ષણ આપણા દેશમાં અપાય કે કેમ એ મારા પ્રશ્નોના જવાબમાં તેમણે કહેલું કે “અવશ્ય આપી શકાય. જેટલું વહેલું આપશો તેટલું સારું.” સાબળેથી તેમજ મારી દલીલો મેં તેની વિરુદ્ધ મૂકી પણ તેનો જવાબ એજ હતો કે સ્વાતંત્ર્ય આપ્યા પછીજ સ્વાતંત્ર્યની ખૂબી સમજાય છે. બાળકોમાં પ્રથમ વિદ્યાસ રાખનાં રીઝો. જે સહકાર પછી પણ કરવાનો છે તે અપારે નહિ કરો. તો પછી ક્યારે કરશો? બૂલો તો હમેશાં થશે; માટે બૂલથી ડરી સાચું હોય તે કરતા અટકવું જોઈએ નહિ. આવો તેમનો મત હતો. તેવીજ રીતે જાતીય શિક્ષણ વિષે પૂછતાં તેમણે જણાવેલું કે તમે તેને વિદ્યાવના ખીખ વિષયની માફક યોગ્ય-લાયક બાળકને જરા પણ ઢીલ, આનાકાની કે આંચકો ખાધા વિના તે આપશો તો તેથી આખરે જરૂર લાભ થશે.

ફેન્શામની શાળામાં મિસ કિંગ અને મિસિસ એનસોર બંને અદ્ભુત એકતાથી કાર્ય કરી રહ્યાં છે. બંને એકજ આદર્શથી દોરાઈ ગયા અપૂર્વ સુંદર શાળાને એક અનુકરણીય શાળા બનાવી રહ્યાં છે. યૂરોપમાં ફેન્શામ હાઇસ્કૂલ તથા ઓડનબોર્ગસ્કૂલ-જેનું વર્ણન હવે પછી આપવામાં આવશે) તે પ્રકારની શાળાઓ નવી શાળાઓ ગણાય છે. આવા પ્રકારની નવી શાળાઓ ખીજ પણ ઘણી છે. પણ તે મધી શાળાઓ સંખ્યા વિગતવાર કહેવાની હું જરૂર નથી જોતો અને તેથી આ પ્રકારની ખીજ શાળાઓનું વર્ણન આપતો નથી. પણ એક વાત તો અહીં જણાવી દેવાની જરૂર છે, કે નાલમાં યૂરોપમાં, શિક્ષણની દિશામાં અનેકવિધ પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા છે. જુદી જુદી શાળાઓમાં જુદી જુદી પદ્ધતિઓના અખતરા પણ ચાલે છે. એ બધા અખતરાનું વર્ણન કરવું એ આજને માટે અશક્ય છે તેથી ત્યાં કેવા કેવા પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા તેનો ફક્ત નિર્દેશ કરી હું

અટકીશ. એ બધી પદ્ધતિઓમાં સત્ય છે, એમ તો હું નથી કહી શકતો; પણ ત્યાંના વિચારકો બાળકને ઓછામાં ઓછી મહેનતે વિશેષ લાભ કેવી રીતે થઈ શકે તેના પ્રયોગો તો કયેજ નથી છે. આવા પ્રયોગોમાં મોન્ટે-સોરી, એસ્પી, વિનેટકા, લામેઇસોન, પિટિટ્મ, વગેરેમાં કંઈને કંઈ સાધનો છે. તેમજ પ્રોજેક્ટ મેથડ (યોજનાપદ્ધતિ) અને ડિકોલિ પદ્ધતિનો પણ ત્યાં ઉપયોગ થાય છે. બાર વર્ષ ઉપરાંતને માટે ડાઈટન પદ્ધતિ, છના પ્લેન, હાર્વર્ડ પ્લેન, વગેરેનો ઉપયોગ થાય છે. પદ્ધતિમાં રસ લેનારાઓને આ પદ્ધતિઓ જોઈ જવા જેવી છે.

ભોળીલાલ ત્રિભોવનદાસ ઠાકર.

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

ગયા અંકમાં સૃષ્ટિ નિરીક્ષણનો હેતુ અને તેના કાર્ય પ્રદેશની સમીક્ષા કરવામાં આવી હતી. આ વખતે એ હેતુ પર્યટનદ્વારા કેટલે અંશે પાર પાડી શકાય છે તે બતાવવા કાલુપુરની નિશાળની એક યોજનાની દુંદી નોંધ નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવી છે:—

“આજે તા. ૯-૭-૨૭. રાનિવારે મવારની નિશાળ હોવાથી અમારી નિશાળના બાળવર્ગના અને પહેલા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને લઈ ને અમે એલિસ-શ્રીજયી કોચરબ જવાના રસ્તે આવેલા એક ખેતરમાં ગયા. ગયા અઠવાડીયામાં લગભગ ૨ ઈંચ વરસાદ પડેલો હતો એટલે આ ખેતરમાં વાવણીનું કામ ચાલતું હતું. ૨ બળદની જોડે ઓરણીના દંતાળને ખેંચી રહી હતી અને ખેતરના પટેલ મૂઠીએ મૂઠીએ ઓરણીમા જુવાર ઓરતા હતા. અમે ગયા ત્યારે ઓરણીનું કામ લગભગ પૂર્ણ થતા આગું હતું અને થોડી વારે સમાર (ખેતી) વડે વાવણી થએલા ચાસ ઉપર માટી પાથરી દેવાનું કામ શરૂ થયું.

આ જોઈને છાકરાઓએ અનેક પ્રશ્નો પૂછવા માંડ્યા. પ્રથમ તો ખેતરની જમીનજ તેમને જુદા પ્રકારની લાગી. ગામની જમીન કરતાં તે ઓચી અને ઊંડે સુધી ભેજવાળી માલમ પડી. વનસ્પતિ સારી રીતે ઊગી શકે એ હેતુથી હજી વડે તેને કેવી રીતે ખેડવામાં આવે છે તે વિશે અમે થોડી વાતચીત કરી તથા જમીનમાં બી કેવી રીતે વાવવામાં આવે છે અને પછી જમીનને કેવી રીતે સાફ કરી બીને ઢાંકી દેવામાં આવે છે તેનું

અમે અવલોકન કર્યું. એડવાનાં, એરવાનાં અને ચાસ પૂરવાનાં ઓળંગેલાં
અમે નિરીક્ષણ કર્યું અને તેના જુદા જુદા ભાગો અને તેમના ઉપયોગ વિશે
અને વાતચીત કરી.

જમીનને યા માટે એડવામાં આવે છે અને ખીને વાવ્યા પછી શું
થતું હશે એવા એવા અનેક પ્રશ્નો વિદ્યાર્થીઓએ એતરના પટેલને પૂછ્યા.
મહલાએ પાસેના એતરમાં આડેક દિવસ પહેલાં વાવણી થએલી હોવાથી
પટેલ અમને સૌને ત્યાં લઈ ગયા. એતરમાં એકેક પુટને અંદરે પાડેલા
ચાસમાં થોડી થોડી જુવાર જગી નીકળી હતી. પટેલે જમીનમાંથી થોડા
છોડ ઉખેડી નાખી તેનાં મૂળ, કૃષ્ણ તથા ઉપરના શિરોભાગનું અમને
ખારીક અવલોકન કરાવ્યું. જમીનમાં પડ્યા પછી ખી ઉપર થએલી અસર
—તેના એક ભાગમાંથી મૂળનું નીકળવું અને જમીનની અંદરે ઉઠે જવું
તથા ઉપરના ભાગનું જમીન ઉપર આવવું—વગેરે સ્થિતિનું અમે અવ-
લોકન કર્યું. વિદ્યાર્થીઓએ તેમની મોટામાં પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તેમને
આવડ્યા એવા આ સવળા ભાગનાં ચિત્રો પાડવા માંડ્યા. આ અવલોકનમાં
તેમને રસ પડ્યો અને આવું નિશાળમાં કરી શકાય અને શીખવવામાં
આવે તો કેવું સાઈ એમ તેમને લાગ્યું.

તેમના ઉત્સાહને ઉત્તેજન આપવા આ પ્રયોગ નિશાળમાં કરી જેવાનું
અમે નહો કર્યું. નિશાળમાં એતરના જેવી માટી મળી ન શકે એટલે દરેક
જણે એતરની ચાસપાસની પાળ ઉપરની થોડી થોડી મટોડી લઈ લીધી. તે
દિવસ તો એતરના પટેલનો ઉપકાર માની અમે નિશાળે પાછા આવ્યા
અને એતરમાં જે જે જોયું હતું તે વિશે વાતો કરી.

ખીને દિવસે સૂચના મુજબ વિદ્યાર્થીઓ માટીના કટોરા, નાળિયેરની
કાચલી, નાના બિરછીટના, કેરોસીનના કે ચાક મૂકવાના ખાલી ડબ્બા તથા
થોડી થોડી ભાજરી, જુવાર, ઘઉં, મગ વગેરે ખી લઈ આવ્યા. માટી તો
તેઓ એતરમાંથી લાવ્યાજ દતા. એતરમાં જેએલું તે મુજબ અમારી
નિશાળમાં નાના પાયા ઉપર વાવણીનું કામ શરૂ થઈ ગયું. વાળી રહ્યા
ખાદ દરેક વિદ્યાર્થીએ પોતાને ગમે ત્યાં નિશાળની ઓસરીમાં કે ઓછા
વધતા પ્રકાર વાળી જગ્યાએ પોતપોતાનાં સાધનો મૂકી દીધાં.

વખત જતો ગયો તેમ તેમને જણાયું કે વાવેલા બીજના ઉપરના
ભાગમાંથી એક ભાગ ઉપર વધે છે અને ખીજે ભાગ માટીમાં નીચે જાય
છે. તેમને કહેવામાં આવ્યું કે ઉપર જનાર ભાગને કૃષ્ણશો કહે છે અને
નીચે જનાર ભાગને મૂળ કહેવામાં આવે છે.

જે જે જગ્યાએ પ્રકાશ, સૂર્યના તાપ અને ભેજ સારા પ્રમાણમાં મળતા હતા તે તે જગ્યાએ વનસ્પતિની વૃદ્ધિ સારા પ્રમાણમાં થતી હતી અને જ્યાં ભેજ, તાપ અને પ્રકાશ, ઓછા પ્રમાણમાં હતાં ત્યાં વૃદ્ધિ ઓછા પ્રમાણમાં હતી.

આ ઉપરથી યાજ્ઞકેને સમજાવવામાં આવ્યું કે હોડવાઓમાં જીવન છે અને દરેક સજીવ વસ્તુને પોતાની વૃદ્ધિ અને વિકાસ માટે પાણી, પ્રકાશ અને સૂર્યના તાપની જરૂર પડે છે. આ નિયમ માણસોને પણ લાગુ પડે છે એ તેમને ખાસ સમજાવવામાં આવ્યું.

આખા વર્ષના સમગ્ર અવલોકન માટે એમે વાલ વાળ્યા હતા. એક દેવદારના યોખામાં મરોડી નાંખીને એક ઈંચની ઉંડાઈએ થોડા થોડા અંતરે ચામ પાડીને વાલ મૂકવામાં આવ્યા હતા અને તે પર આછી આછી મોડી નાંખી દેવામાં આવી હતી. મરોડીમાં ભેઠતા પ્રમાણમાં બીનાસ રાખવામાં આવી હતી.

એથે દિવસે અવલોકન કરવાથી જણાયું કે વાલની ઉપરની છાલ ઢીલી થઈ ગઈ હતી અને તેની યાજ્ઞના નીચેના ભાગમાંથી એક ભાગ વધીને જમીન પર જતો હતો. ત્રણ દિવસ પછી તપાસતાં જમીન તરફ જતો ભાગ વધારે લાંબો જણાયો અને વાલની ઉપરની છાલ નીકળી પડી. બન્ને પડ છુટા થતાં હતા. ફરી ત્રણ દિવસ પછી તપાસતાં જમીનમાં જતાં મૂળના ભાગને તાતણા લાગતા હતા અને ઉપરના ફરેલા પડમાંથી બે નાની પાંદડી-વાળો ફુલો રેતીની ઉપર ખદાર આવેલો હતો.

દરરોજ શી શી ક્રિયા થાય છે તેનું અવલોકન કરી તેનાં ચિત્રો પાઠી સેવામાં આવ્યાં હતા તે આ સાથે રજુ કરવામાં આવ્યાં છે. વિદ્યાર્થીઓનાં વ્યક્તિગત પ્રયોગોના ચિત્રો પોતપોતાની નોટમાં તેમની શક્તિ અનુસાર પાઠી સેવામાં આવ્યાં હતા.

ઉપરની યોજનાથી યાજ્ઞકેને નીચે પ્રમાણે નવું જ્ઞાન મળી શક્યું:—

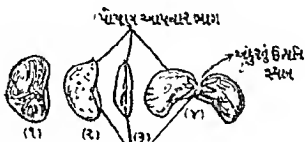
(૧) વનસ્પતિ મજીવ વસ્તુ છે અને તેની, વૃદ્ધિ માટે પાણી, સૂર્યના તાપ અને પ્રકાશની ખાસ જરૂર છે.

(૨) બીજના બે પ્રકાર હોય છે. એક ભાંગે તો દાળ પડે તેવાં અને બીજાં, ભાંગે તો બુદા ચર્ક જાય તેવાં. બન્ને જાતમાં જમીનમાં વાળ્યા બાદ એક તરફના ભાગમાંથી ફુલો પુટી જમીનની ઉપર જાય છે અને તેની નીચેના ભાગમાંથી મૂળ નીકળી જમીનમાં જાય છે.

(૩) વનસ્પતિનાં મૂળ જમીનમાં ગમ્ય છે અને તે સહેલાઈથી જમીનમાં જઈ શકે તે માટે જમીન પોચી હોવી જોઈએ. આ કારણથી હળ વડે જમીનને ખેડવામાં આવે છે.

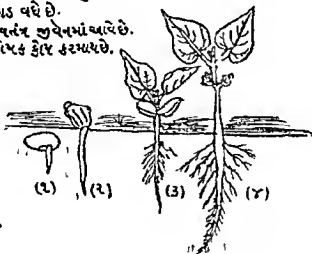
(૪) કેટલાંક મૂળ જમીનમાં ઊંડે સોટીની ગણીની માફક ગમ્ય છે. અને કેટલાંક મૂળ ફક્ત ઉપર ઉપર પથરાઈ જઈ વિસ્તાર પામે છે.

વાલની ઉગવાની ક્રિયા.

ઉપરખેલો વાલ
છાલ થીલી થઈ છે. } મૂળનું ઉત્પત્તિ સ્થાન

૧. મૂળ નીકળે છે.
૨. મૂળ વધે છે. અંકુર નીકળે છે.
૩. છોડ વધે છે.
૪. સ્વતંત્ર જીવનમાં આવે છે.
- પોષક કુદર કરમાય છે.

(૫) છોડવાની મૂળ સ્થિતિમાં બીજ તેને ખેરાક આપવાનું કામ કરે છે અને આમ કરતાં ચીમગાઈ જઈ નાશ પામે છે. થોડા સ્થિતિએ પહેંચ્યા પછી છોડવો પોતાનો ખેરાક મતે મેગવી લે છે.

(૬) મગ, વાલ, ચણા વગેરે બીજના ફણુગાને ઉપરના ભાગમાં ૨ પાંદડીઓ આવી છોડ વધે છે. આને દ્વિદળ વનસ્પતિ કહે છે. દ્વિદળ વનસ્પતિનાં મૂળ સોટી આકારે જમીનમાં છીંડાં જાય છે તેથી તેને સોટી-મૂળ કહે છે.

ઘઉં, બાજરી જેવા દાળ ન પડે તેવા બીજના છોડને ઉપરનો ભાગ ઘાસ જેવો અણી આકારે જણાય છે. આને એકદળ વનસ્પતિ કહે છે. એકદળ વનસ્પતિનાં મૂળ જમીનથી થોડી ઉંડાઈએ પથરાઈ જાય છે. તેથી તેને યુંજમૂળ કહે છે.

પ્રે. શ. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ

} મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આકાશદર્શન

પૂર્ણાહુતિ

બાર માસ સુધી આકાશદર્શન કર્યા પછી હવે આ લેખમાળા સમાપ્ત થાય છે. પણ તે પહેલાં પૂર્ણાહુતિ રૂપે થોડાક વિવેચનની જરૂર લાગે છે.

આ સાથે જે નકશો આપ્યો છે તેમાં અમદાવાદથી દેખી ચકાય તેવો આકાશનો અષો ભાગ આપવામાં આવ્યો છે. તેની આકાશનું વિહંગા-ખાસ સમજુતીની આવરવકતા જણાતી નથી. વચ્ચે વસોકન તુટક લીટીઓની આકૃતિ મૂકેલી છે તેટલો ભાગ એક કોરા કાગળમાંથી કાપી કાઢવો. પછી તે કાપેલા

ભાગ આ નકશા ઉપર ગોઠવતાં નકશાનો તેની વચ્ચે આવી જતો ભાગ જ ફક્ત દેખાશે. બાકીનો બાજુનો તેમજ ઉપરનો ભાગ ઢંકાઈ જશે. જેટલો ભાગ દેખાશે તેટલો એપ્રિલ માસની ૧લી તારીખે મધ્યરાત્રિનો દેખાવ

અખીલ વિશ્વ સાથે પૃથ્વીની ગતિ છે. વળી ચંદ્રની સાથે સહેજ માસિક ગતિ તથા એક પ્રકારની ધ્રુવવાની ગતિ પણ છે. આ હેઠી ગતિને લીધે તેની ધરીના ૨૩°૨૭' ના વાકમા મહેજ રેગ્ફાર થવા કરે છે પણ બધાનો વિચાર ક્યેં પાર આવે તેમ નથી માટે આ મહાન વિશ્વમા આપણા સ્થાન વિશે સહેજ કલ્પના કરી આ લેખમાળા સમાપ્ત કરીશું.

આ મહાન વિશ્વમા આપણુ સુખમડગ તે તો ક્રુત સમુદ્રમા દીપા સમાન છે. આપણો સૂર્ય એક કનિષ્ઠ પ્રકારનો તારો આપણા સૂર્યમંડળનું છે. તેનો પ્રકાશ પ્રુથ્વી આપે બહુ બહુ તો સાઠ વિંદ્યમા સ્થાન પ્રકાશ વર્ષ જેટલે દૂરથીજ જોઈ શકાય. તે કરોડો વર્ષ પછી બલિષ્ઠમા જ્યારે ઠરી જશે ત્યારે આપણને તો મકાપ્રત્ય થશે પણ આ બ્રહ્માડમા તો ૧૫ કરોડ તારામાનો એક નાનો તારો અસ્ત થયોજ ગણાશે. આપણા સૂર્ય મંડળની અદર આઠ મુખ્ય ગ્રહો, સાડત્રીસ ઉપગ્રહો (ચંદ્રો) આદિસો નાના ગ્રહો અને કેટલાક ધૂમકેતુઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તેના વિસ્તારનો વ્યાસ ૬૦૦૦ અંગૂઠા માપલ (૧ પ્રકાશ વર્ષ)નો છે. ત્યારપછીનો પાસેમા પાસેનો તારો ૨૫૦૦૦ અંગૂઠા માપન દૂર છે. આપણુ સૂર્યમંડળ આકાશગંગાની અદરનું એક મંડળ છે. આકાશગંગાની પહોળાઈ ૩૦૦૦ પ્રકાશ વર્ષ જેટલી છે. તેની અદર કરોડો સૂર્યમંડળોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. અને તે બધા મળી એક અંકારૂંતનું બ્રહ્માડ થાય છે. આ આકાશગંગા તો વળી તેના જેવા બીજા અસંખ્ય ગોડવાએના બ્રહ્મ ડોમાનું એક છે

આ દેખાતા તારાઓનું એક બ્રહ્માડ થયું પણ દૂર તેવા બીજાં ધણા બ્રહ્માડો અવકાશમા તરતા દશે તેનું આપણને બહુ તારાગુચ્છો, બ્રહ્માંડો જ આણુ રાન છે. દૂરમીનવી જોના કેટલાક તારા- અને વિંદ્યો ગુચ્છો જણાય છે મૃગશિર, ધન રાશિ, કર્કે રાશિ, શૌરી વગેરે મંડળોમા આવા તારાગુચ્છો જુદી જુદી તરેલના માલમ પડ્યા છે શૌરીમાનું તારાગુચ્છ આપણાથી ૩૬૦૦૦ પ્રકાશ વર્ષ દૂર હશે પાસેમા પાસેનું ગુચ્છ ૨૨૦૦૦ પ્રકાશ વર્ષને અંતરે છે આ- કાશગંગાની આરપાર ધન રાશિમાનું ગુચ્છ ૧૦ લાખ પ્રકાશ વર્ષને અંતરે હોવાનું કલ્પરામા આવે કે. તે એક આપણું મહેદર તરતું બ્રહ્માડ દશે. આવા બ્રહ્માડો મળીને એક વિશ્વ વાથ એવા અનેક વિશ્વ દશે તેનું તો

આપણે મુદ્દત જ્ઞાન નથી. આખાં બ્રહ્માંડો અને વિશ્વો એક જીવ તરફ જોડાયેલાં ધર્યાં જાય છે. એ બધાંની ઉત્પત્તિ એકજ મહાન જ્યોતિર્માથી હશે અને લય પણ એકજ મહાન જ્યોતિર્માજ પામશે એવું સંભવે છે. એ રીતે અમુક વિશ્વમાં, આકાશગંગા નામના બ્રહ્માંડમાં, સૂર્ય નામના તારામંડળમાં, પૃથ્વી નામના ગ્રહમાં, અમુક ખંડ, દેશ, પ્રાન્ત અને ગામમાં આપણે તો એક કુદ્ર પ્રાણી છીએ.

આકાશ-અવકાશ અનંત છે અને આગળે આગળ અવકાશમાં કાંઈની પાછળ કાંઈ હોયજ એ નિયમાનુસાર કયાં તે ઉપરથી ઉપજી- સુધી અને કેટલાં સૂર્યમંડળો, બ્રહ્માંડો અને વિશ્વો તો વિચાર હશે! તેઓ એક જીવની પાછળ શરતમાં કયાં ધસતાં હશે! તેમને આકર્ષનાર અને નિયમમાં રાખનાર મહાન શક્તિ કઈ હશે! તે મહાન શક્તિની પાછળ આ તંત્ર કોણ ચલાવતું હશે! આ બાળતો મૃત્યુવશ માનવીની જીવિતી કલ્પનાની બહાર છે, અને અંતે જે મહાન દિવ્ય તેજોમય પ્રભુ આ બધી ઘટમાળ નિયમિત રીતે ચલાવે છે તેની આગળ હાલની આટલી બધી વૈજ્ઞાનિક શોધો છતાં પણ મનુષ્ય કેટલો અદ્ય અને શક્તિહીન છે, તે સમજતાં તેને પોતાની પામરતાનું જ્ઞાન થાય છે.

ખગોળનો દેહ ફક્ત દૃષ્ટિક જ્ઞાનંદ આપવાનો નથી. જીવિતે વધારે પ્રોત્સાહિત કરનાર કલ્પનાને વધુ તેજ બનાવનાર ખગોળની મહત્તા તથા દ્રષ્ટિ તેમજ હૃદય જીનેને વિશાળ કરનાર આ શાસ્ત્ર કરતાં ચંદ્રિયાનું જીવનું કોઈ શાસ્ત્ર નથી. ગમે તેવા નિરાશાવાંદીને પણ તે આશાવંત બનાવે છે. તે હૃદયમાં મનુષ્યની નજર સમીપ વધુ ને વધુ મોટી સૃષ્ટિઓ-ભૌતિક, માનસિક અને નૈતિક-બધી કરે છે, જગતને ઉત્કાન્તિવાદ તેજુજ પહેલવહેલો શીખવે. ભૌતિક-શાસ્ત્રમાં હાલના વખતનો પ્રો. આર્થ-સ્ટાર્કનનો સાપેક્ષત્વનો ચમત્કારિક સિદ્ધાંત આ શાસ્ત્રથીજ સિદ્ધ થઈ શક્યો. તેના માનસિક ફાયદા પણ ઓછા નથી. ખ્યાનથી નિરીક્ષણ કરવાની ટેવ, અને તેને લીધે આદક શક્તિનો વિકાસ, નિયમસર તોંધ કરવાની ટેવ અને જ્ઞાનપિપાસા-આ બધાથી મળતો માનસિક જ્ઞાનંદ અવર્ણનીય છે.

ખગોળનું ક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ અને વિવિધ રંગી છે. તદ્દન પ્રાથમિક વસ્તુઓથી મોટાં જાદાંડો તેમાં સમાઈ જાય છે. ખગોળનું ક્ષેત્ર તે પ્રભુતા મહાન કલામંદિરમાં તેની અદ્ભુત કલમથી દ્વારા પ્રકૃતિ દર્શન આલેખાએલું ચિત્રપટ આપણી આગળ રજુ થયેલું છે, તેમાં પ્રકૃતિનું બહુજ વિશાળ સ્વરૂપ તેની પૂર મહત્તામાં આપણે નિરખી શકીએ છીએ અને તેના કોદોમાં દ્રષ્ટિપાત કરતા કરતા જાણે પ્રકૃતિ સાથેજ આપણે વાતો કરતા હોઈ એ એમ લાગે છે. જે જાગ્યશાળી પુરુષ તેની આ સૌદર્યલીલા પિછાની શકે છે તે તે તેમાં તલ્લીન થઈ, પ્રકૃતિ દેવીની વિશાળતાના, મહાન શક્તિમાન પ્રભુતા અગાધ મહિમાના અને મનુષ્યની પામરતાના વિચાર કરતો કરતો તેમાંથીજ પરમાનંદની પ્રાપ્તિ કરે છે. એવો જ્ઞાનંદ સર્વે વાચકજ્ઞને પ્રાપ્ત થાઓ એવી શુભેચ્છા સાથે આ લેખમાળા સમાપ્ત કરું છું.

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

લોગીલાલ કેશવલાલ પટવા

“સર મનુભાઈ દિવાન ઈનામી નિબંધ.”

વડોદરાની સાહિત્યસભા તરફથી “નાણું અને ચરાશી” (Currency and Banking) એ વિષય ઉપર ઉપલેખ નિબંધ ગુજરાતી ભાષામાં લખાવવાનું કાર્ય છે. ઉત્તમોત્તમ નિબંધ લખનારને રૂપિયા એક સોનું રૂ. ૧૦૦)નું ચેક ઈનામ આપવામાં આવશે. નિબંધો મંત્રીને તા. ૧-૮-૧૯૨૮ પહેલાં મળી જવા જોઈએ. હરિશ્ચંદ્રને લગતી ચરતો માટે એક આનાની ટપાલની ટિકિટ બીડીને, “મંત્રી, સાહિત્યસભા”, એ શીરનામે લખવું.

(૧)

તા. ૩૧ મી ડિસેમ્બર સને ૧૮૨૭ ના દિવસે પુરા થતા ત્રિમાસિક કરમિઆન ને. ડિસેમ્બર ઝાવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન અને ઉત્તર ભાગના ને. ઓબ્જેક્શનલ ઇન્સ્ટ્રક્શન-એમલે પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે અથવા ઇનામ અને લાયબેરી માટે મંજૂર કરેલાં પુસ્તકો વગેરેની યાદી

ક્ર.સં.	પુસ્તકનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રકટ કર્તા (કોમ્પાસિટર)	કિંમત (નકલદારી) રૂ.આ.પા	સામાટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમાર્ક
૧	સરળ ગુજરાતી આળ-વ્યાકરણ (૨૬ મી આવૃત્તિ)	મિ. પી. કે. શાહ	મિ. પી. કે. શાહ, કેપ-ડાયલન, નિલ્સે એડા	૦-૨-૦૦	પાઠ્ય પુસ્તક	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે
૨	સરળ કન્યાનામુ (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૨-૦૦	"	કન્યાઓ માટેની પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે
૩	અગ્નિ અને ત્રિદતી શાસ્ત્રપદ્ધતિ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ડી. એચ. શુક્લ	નેસસે હરીલાલ એમ. એન્ડ કો. શુકસેલસે એન્ડ પબ્લીશર્સ ભારત, મહેતા, પીરમજશાહ રોડ, અમદાવાદ	૦-૬-૦૦	"	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે
૪	પ્રથાભિપ્રયોગી લઘુ રામાયણ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. યુ. પંડ્યા	"	૦-૧૨-૦૦	અભારતું વાચન	"
૫	પ્રથાભિપ્રયોગી લઘુ મહાભારત (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૧૨-૦૦	"	"
૬	કવિતા વિનોદ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એચ. ઇ. અંગ-રીઆ	મિ. એચ. ઇ. અંગ-રીઆ, લક્ષ્મીનગર, ખાર, મુંબઈ	૦-૧૨-૦૦	"	માધ્યમિક સ્કૂલો માટે

(૨)

ઉત્તર ભાગમાં સને ૧૯૨૭ માં લેવાએલી કન્યાઓ માટેની વર્ના-
કયૂલર ફાઇનલ પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
અમદાવાદ જિલ્લો			૩૩	મધુશાન્તા જોશીલાલ ત્રીપાઠી	૨૭૭
૧	પ્રીતિ પૂર્ણા ખિસ્તી	૪૧૨	૩૪	જમુદ હીરાલાલ શાહ	૨૭૫
૨	ગાંધી હર્ષદલાલ કંકુવાળા	૩૯૬	૩૫	પદ્માવતી હરદેવલાલ ભટ્ટ	૨૭૪
૩	મુક્તાગૌરી પ્રાણજીવન જાની	૩૫૯	૩૬	લક્ષ્મી મણીલાલ કુટારી	૨૭૨
૪	કેમીલા પીતાંબર ખિસ્તી	૩૫૦	૩૭	ગાંધી ત્રીકમભાઈ ખિસ્તી	૨૭૧
૫	ચારદા રણુકેડલાલ શાહ	૩૪૫	૩૮	ગાંધી કેશવલાલ ત્રસાડીઆ	૨૬૯
૬	મંગા રવતાજી ખારવાલા	૩૪૧	૩૯	જીવી પુનમભાઈ વડોરા	૨૬૮
૭	મણીના પુનમભાઈ વડોરા	૩૨૮	૪૦	સિલમુ સુનીલાલ શાહ	૨૬૫
૮	ચારદા અમરીતલાલ પટેલ	૩૨૫	૪૧	લક્ષ્મી વિશ્વનાથ ત્રવાડી	૨૫૭
૯	જીવી મોદનલાલ ચાલીશાયરા	૩૨૩	૪૨	નહનશીલ ગમાજી મકવાણા	૨૫૬
૧૦	ઈસ્ટર સુભેમાન ખિસ્તી	૩૧૮	૪૩	મંગુ છોટાલાલ પટેલ	૨૫૫
૧૧	નર્મદાબેન આનંદરામજી સાધુ	૩૧૬	૪૪	હીરાબેન મોદનપુરીજી	૨૫૪
૧૨	ગાંધી કમળાભાઈ દાઉદીઆ	૩૧૪	૪૫	ફેતી જ્યોર્જ દેસાઈ	૨૫૩
૧૩	સુગરા જીવામીઆ સેવક	૩૦૯	૪૬	ચારદા પુરષોત્તમ પટેલ	૨૪૧
૧૪	ચંચળ ગણપતરામ પંડ્યા	૩૦૮	૪૭	નિર્મળાગૌરી સોમનાથ ઠાકર	૨૪૦
૧૫	ગાંધી મુળજી દલાલ	૩૦૮	૪૮	રાધા કેશવલાલ સ્વામીનારાયણ	૨૩૪
૧૬	નરસવતી સુનીલાલ દલવાડી	૩૦૭	૪૯	ચારદા ડાભાભાઈ મોદી	૨૨૮
૧૭	ઉદુમતી હીરાલાલ મહેતા	૩૦૫	એડા જિલ્લો		
૧૮	ચારદા ચીમનલાલ ખારભાઈયા	૩૦૪	૧	નર્મદાબેન ગોવિંદરામ ભટ્ટ	૪૨૯
૧૯	કેમીઆ ત્રીભોવન પટેલ	૩૦૧	૨	ચાંનિ ગીરધર ખિસ્તી	૪૧૨
૨૦	કમળા ત્રીભોવન લુદાર	૩૦૦	૩	કમળાબેન ચીમનલાલ શાહ	૩૯૬
૨૧	મધુપ્રમા કેશવલાલ ત્રવાડી	૨૯૯	૪	કાલરીસ વીચારામ ખિસ્તી	૩૯૫
૨૨	શાન્તા ત્રીકમલાલ વ્યાસ	૨૯૭	૫	રૂચ લવજી ખિસ્તી	૩૭૭
૨૩	રેવા સોમનાથ પટેલ	૨૯૨	૬	હીરપા દેવજી ખિસ્તી	૩૭૧
૨૪	ચારદા નાનાલાલ શાહ	૨૯૨	૭	મણીબેન શંકરભાઈ ભટ્ટ	૩૬૩
૨૫	મોની મીઠાજી કડીઆ	૨૯૧	૮	માર્ગરેટ ટુલચંદ ખિસ્તી	૩૫૫
૨૬	ચંચળ જગનલાલ રાવળ	૨૯૧	૯	મીના કાલજી ખિસ્તી	૩૫૪
૨૭	હીરા જગનલાલ ભટ્ટ	૨૯૦	૧૦	મરયા પાઉલ ખિસ્તી	૩૫૨
૨૮	શાન્તાગૌરી સોમનાથ ત્રીપાઠી	૨૯૦	૧૧	પ્રીતીકા હીરાજી ખિસ્તી	૩૫૦
૨૯	ચાતા નરભેરામ જાની	૨૮૮	૧૨	મરયા ગાંધીબેન ખિસ્તી	૩૪૪
૩૦	અમરીશ કદાનજી ખિસ્તી	૨૮૨	૧૩	ચાંનિ સોમચંદ ખિસ્તી	૩૪૬
૩૧	ચાંતા કેશવલાલ મહેતા	૨૮૧	૧૪	રૂચ જીવા ખિસ્તી	૩૪૫
૩૨	શાન્તા ચામળદાસ શાહ	૨૭૯			

૧૪ મરીઅમ કોલા પ્રિસ્તી	૩૪૨	૧૩ રથ નાનજી પ્રિસ્તી	૨૬૫
૧૫ કસન જોડા પ્રિસ્તી	૩૩૯	૧૪ નિર્મળા શામળદાસ ત્રિવેદી	૨૬૪
૧૬ એલીનાર બાણ પ્રિસ્તી	૩૩૬	૧૫ કાન્તાબેન કાળીદાસ રાવળ	૨૬૦
૧૬ પ્રીત્તીદેવા આશિર્વાદ પ્રિસ્તી	૩૩૬	૧૬ મરયા રામજી પ્રિસ્તી	૨૭૧
૧૭ સાલોમી માનજી પ્રિસ્તી	૩૩૫	૧૭ મણીબેન શોભારામ જની	૨૫૬
૧૭ સરસ્વતીબેન મોહનલાલ શેઠ	૩૩૫	૧૮ મેરી મોરાર પ્રિસ્તી	૨૫૭
૧૮ જુલીઆ ચીકા પ્રિસ્તી	૩૨૨		
૧૮ રથ પીતાંબર પ્રિસ્તી	૩૨૨		
૧૯ શાંતિ આશિર્વાદ પ્રિસ્તી	૩૨૧		
૨૦ રહેદા અમીદાસ પ્રિસ્તી	૩૧૯		
૨૧ નિર્મળા કદાનજી પ્રિસ્તી	૩૦૫		
૨૧ મણીબેન મોતીબાઈ લુહાર	૩૦૫		
૨૨ સંતોષ માધવ પ્રિસ્તી	૩૦૪		
૨૨ મણીબેન કીરપાશંકર ત્રવાડી	૩૦૪		
૨૩ મેરી રામદીન પ્રિસ્તી	૨૯૬		
૨૪ લુધસ નાયા પ્રિસ્તી	૨૯૭		
૨૫ મંજુલા મધુર પ્રિસ્તી	૨૯૧		
૨૬ કવીનિયા દેવજી પ્રિસ્તી	૨૮૫		
૨૭ અનુમતી કાન્તીદાસ ત્રિવેદી	૨૮૨		
૨૮ બાનુમતી હરિકિશ બટ્ટ	૨૭૮		
૨૯ શાંતિ જુલજી પ્રિસ્તી	૨૭૭		
૩૦ સાવિત્રીબેન ગીરધરલાલ દેરાસરી	૨૪૭		
૩૧ શાંતાબેન મોરારજી મહેતા	૨૪૧		
૩૨ જોડારબેન પુરુષોત્તમ બટ્ટ	૨૨૬		

પંચમહાલ જિલ્લો

૧ સુશીલા જીવા પ્રિસ્તી	૩૬૮	૧ પીરજીબેન ધનજીભાઈ પ્રિસ્તી	૪૬૭
૨ દોરોયી ભગવાનદાસ પ્રિસ્તી	૩૫૯	૨ કેશવ જગજીવન બધેકા	૪૨૮
૩ ગ્રેસ પાચાલાલ પ્રિસ્તી	૩૫૧	૨ મણીજી સોરાબજી ચારણા	૪૨૮
૪ ગ્રેસ તુળશી પ્રિસ્તી	૩૪૬	૪ નંદાબા વિરસિંહ દારોદી	૪૧૫
૪ સુમિત્રા કીશા પ્રિસ્તી	૩૪૬	૫ નર્મદાબેન ભોળાશંકર બટ્ટ	૪૦૫
૬ કસનબાઈ અંબાલાલ પ્રિસ્તી	૩૩૧	૬ કાઠીબેન મોરારજી ભગત	૩૮૯
૬ ખલીઝાબેય આશા પ્રિસ્તી	૩૩૧	૭ લીનાબાઈ લાણુભાઈ પરમાર	૩૮૮
૮ વની અયુમ પ્રિસ્તી	૩૨૪	૮ મદન છોટલાલ મહેતા	૩૬૧
૯ એલીનાર મોઝીસ પ્રિસ્તી	૩૧૭	૯ મોતનબેન નગીનદાસ કાપડીયા	૩૪૪
૧૦ કલીતા દલપતરામ મહેતા	૩૦૯	૧૦ નેલી દાનીએલ સોલંકી	૩૪૪
૧૧ ગ્રેસ મોતીલાલ પ્રિસ્તી	૩૦૬	૧૧ પાણેકલાલ અરેશર મુન્શી	૩૪૪
૧૨ રતનબેન કુંજરજી તલાડી	૨૯૮	૧૨ શીરીનબાઈ દોરાબજી ચારણા	૩૪૧
		૧૩ જોડારબેન મોહનલાલ ખારાડ	૩૩૮

ભરૂચ જિલ્લો

૧ સાલોમી પુલજી પ્રિસ્તી	૩૮૭
૨ વિરમતીદેવી મગનલાલ ત્રિવેદી	૩૫૦
૩ જડાવ દામોદર પટેલ	૩૨૧
૪ પરસન ભોગીલાલ પટેલ	૩૧૮
૫ તારાગારી દલસુખગમ ત્રિવેદી	૩૧૨
૬ એદિકા માણેકલાલ એન્જીનિયર	૩૦૩
૭ નર્મદા દલપતરામ બાસ	૨૯૯
૮ નર્મદાબેન ગવરીશંકર બાસ	૨૯૮
૯ વિઘ્નાગારી નાનબટ્ટ બટ્ટ	૨૮૨
૧૦ અનોપયા પ્રતાપબાવા ખેર	૨૭૬
૧૧ નાઓમી બીખાજી પ્રિસ્તી	૨૭૦
૧૨ વિમળાગૌરી મગનલાલ શાહ	૨૬૮
૧૩ જડાવબેન હરગોવિંદ પટેલ	૨૬૦
૧૪ કુમીઆ દલસુખરામ પાઠક	૨૫૨
૧૫ દેવકોર માધવલાલ વેઘ	૨૪૭

સુરત જિલ્લો

૧૪ મેનાબાઈવીનાયકરાવઅગારકર	૩૩૮	૨૫ મંછાબેન રણુછોડણ નાયક	૩૦૨
૧૫ જેકારબેન નાગરજી દેસાઈ	૩૩૬	૨૬ જયગૌરી રતનલાલ વ્યામ	૨૮૪
૧૬ વક્ષમીબેન રણુછોડણ દેસાઈ	૩૩૬	૨૭ અમરતબેન નરસિંહ ભગત	૨૭૬
૧૭ દીનાબેન કેશવલાલ પરમાર	૩૨૮	૨૭ બુદ્ધાઈ દુરામરોઝમાણેકયાના	૨૭૩
૧૮ ત્રણીતાબેન ચુનીલાલ કાંસણી- વાળા	૩૨૮	૨૯ જયવંતી કીશભાઈ સોના ચાંદીવાળા	૨૫૭
૧૯ ખેરશેદખાનુ નવરાજી કપ- ડદેવાલા	૩૨૮	૩૦ ચારદાગૌરી બુદ્ધાલાઈ નાયક	૨૫૫
૨૦ સીતા હરીભાઈ ઠાકર	૩૨૩	૩૧ મરીઅમ ઉગમસિંહ ખિસ્તી	૨૫૦
૨૧ ચાંતિબેન સોમચંદ ખિસ્તી	૩૨૨	કરંચી સે-૨૨	
૨૨ કમળકાન્તા રતિલાલ ચાંતિક	૩૧૯		
૨૩ જેકાબેન મુસ્મોનમ પટેલ	૩૦૯	૧ કાન્તાગૌરી મયારાંકર વ્યામ	૩૪૨
૨૪ કમળા હંશ્વરલાલ શાહ	૩૦૪	૨ મુલમઈ દીનચાજી ગેડના	૩૧૫

ક્રમાંમ પત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

ગામ તાલુકો	નામ	કિંમત	હેતુ
બાવળા—ધાળકા	મિ. ગિરધર હીરાલાલ એ	૧૫૦—૦—૦	રફૂલા જમાડી
લાડિયાદ—ધંધુકા	ખેરડાના દરબારશ્રીના કુમા- રશ્રી પ્રમાનસિંહજીએ રફૂ- લાની વિગીટ કરીને	૧૦—૦—૦	સાકર રફૂલામાં હે'ચી.
દાલોદ—વિરમગામ	સોમગામના રહીશ પા. લખુ- દાસ કુમેરદાસે દાલોદના રહીશ પા. ભવા- નલાલ રણુભાઈએ	૧૫—૦—૦	રોકડા ક-વારાળામાં હે'ચી.
મણીપુર—,,	ગામલોક તરફથી	૪૪—૦—૦	રફૂલ જમાડી.
પરદોલ—ઉ. દસકોઈ	ગામલોકોએ રફૂલાનું ધનરપે- કશન થયું તે વખતે	૫—૦—૦	પુરતકો હે'ચી.
મોડાસર—સાલુદ	ગામલોકોએ અત્રેની મુખ્ય રફૂલ, કન્યાચાળા અને અત્યજ વર્ગમાં	૪—૦—૦	મિલકત હે'ચી.
ચુંદી—	ગામના આગેવાન સાલુસેએ તથા કે. વી. ગોહલસાહેએ તથા રોશનમાસતર ચીમન- ભાઈ અમૃતલાલે	૫—૦—૦	પુસ્તકો તથા પ- તાસાં હે'ચી. ક્રમાંમ હે'ચી.

બારેગ-૬. દસકોઈ	કાસિદાના પટેલ ધોરીભાઈ	૩૦-૦-૦	ધ્યાત્રા રકાળી તથા પનામ બહેન્યાં.
ઉઝેડીઆ-પ્રાંતિજ	અમથાભાઈના ધરની જાન આવેલી તે પ્રમંજે કન્યાઓને સલાતપુરના રહીશ પટેલ મુળચંદભાઈ જેસીંગભાઈ દેસરીઆએ	૨૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
બરવાળા વિરમગામ	શેઠ જમનાદાસ ગોપાલજી ભૂતાએ	૪૫-૦-૦	કન્યાશાળા જમાડી.
બોયણા—	પા. દરજીભાઈ ખોડીદાસ પા. વીસાભાઈ મનોરદાસ પા. જવાભાઈ લાલદાસ પા. પુંગભાઈ જુદરદાસ પા. મગનભાઈ નથુદાસ એ પાએ મળી	૨૭-૮-૦	સ્કૂલ જમાડી.
નરોડા-અમદાવાદ	અરેના મુળી અંબારામ કલ્યાણદાસે	૧૫-૦-૦	સ્કૂલોમાં પેડા બહેન્યા.
લાંબા-૬. દસકોઈ	રા. મોહનલાલ મનસુખરામે	૪-૧૨-૦	પતાસાં બહેન્યાં.
કાઠીઆવાસણા- ધોળકા	પા. લગવાનદાસ દલશાભાઈએ રા. કાળીદાસ મદીપતલાલ પટેલે રા. કેવળભાઈ રણછોડ પટેલે રા. બહેચરભાઈ મોરારદાસ પટેલે	૨૫-૦-૦ ૩૬-૦-૦ ૩૬-૦-૦ ૩૬-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી. " " " " " "
આંબલીઆળા—	પટેલ જેમંગદાસ કાળીદાસે	૩૨-૫-૪	" " " "
ઉઝેડીઆ-પ્રાંતિજ	દેસાઈ મગનલાલ મોતીચંદ	૧-૦-૦	સાકર બહેન્યાં.
અમદાવાદ-અમદા	જમાલપુર ઉર્દુ કન્યાશાળા નં ૧ નાં શેઠ મિ. ગુલામ હુ શેન મોહમંદભાઈ જાંબુડી વાળાએ	૨૫-૦-૦ ૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી. પનામ બહેન્યાં.
	શેઠ મિ. ગુલામનળી કાસમ ભાઈએ	૨-૦-૦	" "
	હેડ બજાર અબ્દુર રહેમાન રજખભાઈએ	૨-૦-૦	" "
આંબલીઆળા— ધોળકા	મિ. અમુભાઈ શમસેરભાઈએ જુહાર જવાભાઈ નથુભાઈએ	૫-૦-૦ ૬-૪-૦	પતાસાં બહેન્યાં. સ્કૂલોમાં પિતૃજના ધ્યાત્રા બહેન્યાં.
વિંછણુ-વિરમગામ	પા. અમથાભાઈ વસરામભાઈએ	૧-૦-૦	પતાસાં બહેન્યાં.
જુજલ-૬. દસકોઈ	જામ ત્રાગડના માતાનરજારીએ	૧૫-૦-૦ ૪૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી. " "

	અત્રેના પા. તળશીભાઈ ગો	૪૦—૦—૦	રૂંદ જમાડી.
	કળદાસે		
	પા. મકાલાઈ મથુરભાઈ એ	૨૫—૦—૦	" "
	પા. ગોકળભાઈ નથુભાઈ એ	૨૫—૦—૦	" "
	પા. છતાભાઈ દેવાઈભાઈ એ	૩૫—૦—૦	" "
	ગોરવંદાના પટેલ કાળીદાસ	૨—૦—૦	મિદાઈ બહેન્ની
	જેસંગભાઈ એ મૂલમા અને	૩—૦—૦	રકાળી બહેન્ની
	કનૈયાલાલે		
માણેદા—	પટેલ માધા કાળાભાઈ એ	૩૪—૮—૦	રૂંદ જમાડી.
"	પટેલ મતોર ખતુદાસે તથા	૩૩—૧૦—૦	" "
	પટેલ ગીરધર એત્તમે		
	ફકર શીવરામ લમોદરે	૮—૪—૦	લાકડશી તથા
			પતાસાં બહેન્ની.
વાલુકક— ગોધા	અત્રેની મુખ્ય રૂંદને સ્થાપન	૫૦—૦—૦	પુસ્તકો લુગડાના
	થયાં ૬૦ વર્ષ પુર્વ થયાની		કક્કડા તથા મિદાઈ
	ગામ લોકોએ હીરક મહે-		વગેરે બહેન્નીમાં
	તસવ ઉત્તરવા હ. વિભાગ		આવી.
	ના મે એન્સ. ઇ. સાહેબ		
	બદામીના દાથે અને રૂંદોમા		
નાના લિખડા—	ગામ લોકોએ મે. પરીક્ષક	૪—૦—૦	પુસ્તકો બહેન્ની.
વિરમગામ	સાહેબના દસ્તક સરકારી	૨—૦—૦	માકર બહેન્ની.
	પ્રનામ મેળવનાર		
	સિવાયના દરેક વિધાર્થીને		
	પટેલ દરસન જગને	૨૦—૦—૦	રૂંદ જમાડી.
	પટેલ લવાનદાસ કુબેરે	૨૦—૦—૦	" "
	પટેલ ડાહ્યાભાઈ પીનાંગરે	૨૦—૦—૦	" "
	પટેલ ભગવાન કરસને	૧—૮—૦	પતાસાં બહેન્ની.
પરદોશ—ઉ. દસકોઈ	પા. જેણાભાઈ દાથીભાઈએ	૪૦—૦—૦	રૂંદ જમાડી.
	તથા જમજી, તા. માસ્તર		
	મોતીભાઈ અમદામાઈની		
	વિધવાએ		
	પા. જેણાભાઈ દાથીભાઈએ	૩—૦—૦	પતાસાં બહેન્ની.
	પા. હંધરભાઈ ગીરધરભાઈએ	૩—૦—૦	" તથા ગોળ
	તથા મારવાડી ભગવાનદાસ		બહેન્ની.
	કસ્તુરદાસે		
તીકાજ—	અસલાવીના રહીય પા. ઓ.	૧૦—૦—૦	જર્મન સિધ્ધરના
"	તમભાઈ કાળીદાસે પોતાના	૩—૦—૦	ખાલા રકાળી તથા
	સગ પ્રસંગે		પતાસાં બહેન્ની.

બરવાળાવિરમગામ	ક-વાળાળામા લુહાર ચુધાર કરમનભાઈ કહાનજીભાઈએ ખોળનુરાભાઈ મહંમદભાઈએ	૫-૦-૦ ૩-૦-૦	ચેડા હે'ચ્યા. પતામા હે'ચ્યાં.
પીપળા-ધંધુકા	લીંબડીના બહાર્યારી મદારાજ બાલકૃષ્ણ પુરોષોત્તમ તરફથી	૩-૦-૦ ૨-૦-૦ ૨૭-૮-૦	થીફળ હે'ચ્યાં. માકર હે'ચી. રૂલ જમાડી.
ઉઝેડીઆ-પ્રાતિજ	જેડ નંદલાલ કેશવલાલે આયડના રહીશ ચાલ હેમચંદ કુતેચંદે સાઈબાના રહીશ ચાલ સોમ- ચંદ જેઠાલાલે	૨૪-૮-૦ ૨-૦-૦ ૨૦-૦-૦ ૪-૦-૦	જર્મેન સિલ્વરના પ્યાલા તથા પ- તાસાં હે'ચ્યાં. રૂલને ભેટ તરીકે આપ્યા. પતાસાં હે'ચ્યાં.
અડાળજી-ઉ-દસ- કોષ	તડીઆદના પટેલાઉમેદભાઈ શંકરભાઈએ	૧૦-૦-૦ ૩-૦-૦	પવાલાં હે'ચ્યાં. ગરીબ વિદ્યાર્થી સાર ફંડમાં આપ્યા.
રાયપુર- "	મોતી ધીરભાઈ સાકળચંદે પટેલ મણીલાલ આત્મારામ વીરાતજીવડીવાળાએ પાદરાવાળા સોની ચુનીલાલ ઝવેરદામે	૩૦-૦-૦ ૩૦-૦-૦ ૨૦-૦-૦	રૂલ જમાડી. " " પ્યાલા હે'ચ્યાં.
પદરાડ-	ખેરોલ રૂલના હેડમારનાર કોદગલાલ ચુલાજયંદે	૧૦-૦-૦ ૩-૦-૦	રૂલના સાહિત્ય માટે આપ્યા અને સાકર હે'ચી.
પદવાચર-પ્રાતિજ છોગોલી ઘોળકા	મુખી કાળાંતમ પુંજભાઈએ પટેલ હરિભાઈ જોરાભાઈએ	૧૪-૦-૦ ૧૩-૦-૦	રૂલ જમાડી. " "
હાથીજણ-દ. દમ- કોષ	કણભાના રહીશ પટેલ ચુ- નિલાલ ઝવેરભાઈએ	૧૮-૦-૦	પ્યાલા રકાખીઓ - તથાપતાસાં હે'ચ્યાં.
જમીયતપુરા-ઉ. દમકોષ	બારેજની જાન અત્રે આવેલી તેમણે	૨૫-૦-૦	પ્યાલા રકાખી તથા મિઠાઈ હે'ચી.
પીપળાઆ-ધંધુકા	અત્રે ગામ લોકોએ	૫-૦-૦ ૪-૦-૦	રૂલોમાંલુગડાં હે'ચ્યાં તથા પતાસાં હે'ચ્યાં.

ખેડા જિલ્લો

માજપુરાના હાથીભાઈ રજુ- છોડભાઈએ	૩-૦-૦	પતાસાં વહે'ચ્યાં.
ભરોડાના આશાભાઈ જેસં. ગભાઈએ	૮૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
ગામડીના જુલાભાઈ રજુછો- ડભાઈએ	૧૪-૦-૦	વાહકા અને પતા- સાં વહે'ચ્યાં.
ભરોડાના હાથાભાઈ જેસં. ગભાઈએ	૨૪૦-૦-૦	તથા દિવસ સ્કૂલ જમાડી.
ગામડીના નાથાભાઈ બા. વાજાભાઈએ	૧૪-૦-૦	ખાસા અને પતાસાં વહે'ચ્યાં.
સામરખાના ઝવેરભાઈ ભા- ઈજાભાઈએ	૧૬-૦-૦	યાળાઓ અને પ- તાના વહે'ચ્યાં.
અત્રેની મ્યુનિ. સ્કૂલ નં ૬ મા ગાંધી મ્યુનિસિપલ કો- લેજીયમ આ. ડે. એ. ઇ. માહેએ પોતાના પુત્રને નિ- શાળે ખેસાડ્યો તે પ્રમંત્રે શાહ અંબાલાલ હરીવલ્લભાસે	૭-૧૧-૦	ખાળપોથી તથા પ- તાના વહે'ચ્યાં.
તડિઆદના પા. મરયાભાઈ અમયાભાઈ એ પોતાના દોકરના લગ્ન પ્રસંગે	૨૬-૧-૦	દેથી દિસાખ તથા પેડા વહે'ચ્યાં.
મિ. સુતાર રજુછોડભાઈ ત્રી- કમભાઈએ	૧૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિ- તૃગતા ખાસા તથા પતાસાં વહે'ચ્યાં.
મિ. પા. જુલાભાઈ જીવા- ભાઈએ	૪૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
મિ. પા. જુલાભાઈ ગીરધર- ભાઈએ	૫૧-૦-૦	"
મિ. શાહ નરસિંહભાઈ મં- ગાદાસે	૫૦-૦-૦	"
ગામડીગામના પટેલ ઝવેર- ભાઈ મખીદાસે અને અત્રેના દેસાઈ શંકરભાઈ જીજ્ઞાસુએ	૧૦-૦-૦	મિદાઈ વહે'ચી.
સોજીયાના પટેલ મગનભાઈ અમયાભાઈએ તથા સુતાર લક્ષુભાઈ ગીરધરભાઈ તથા ગામમુખી રામાભાઈ વેણીદાસે	૩-૦-૦ ૩-૦-૦	" "
	૫૦-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યા- શાળા જમાડી.
	૫૦-૦-૦	" "

પાળજી-બોરસદ	પા. મોતીભાઈ સામળભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	શાળા જમાડી.
સારતાપુર-નડિયાદ	ગામડીના પટેલ જવેરભાઈ સખીદાસે	૩-૦-૦	પતાસાં ઠહેર્યાં.
સામરખા-આણંદ	પટેલ લલ્લુભાઈ જીવાભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	રૂલ જમાડી.
	પોતાની દીકરીના લગ્નપ્રસંગે		
	પટેલ નાથાભાઈ મનદાસે	૬૦-૦-૦	કાપી પ્યાલા, પુસ્તકો તથા પતાસાં ઠહેર્યાં.
	(ભાળેજ રૂલના આસિ. માસ્તર) પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે.		
ખાનપુર—	રણીવના પા. કીશોરભાઈ શંકરભાઈએ	૧૦-૦-૦	પ્યાલા તથા પતાસાં ઠહેર્યાં.
વઢાસી—	આણંદના રહીશ પા. પરસોતમ લલ્લુભાઈએ	૨૦-૦-૦	છોકરા તથા છોકરીઓને મિઠાઈ ઠહેર્યાં.
ડભાણ-નડિયાદ	પટેલ નારણભાઈ ડાહ્યાભાઈએ	૬૦-૦-૦	રૂલ તથા કન્યા-શાળાને જમાડી.
ડાકાર-જિ. ખેડા	મુજમના શેઠ કરસનદાસ વસનજી પીમજીએ	૬૧-૮-૩	પુસ્તકો તથા રમેટો છનાગમાં આપ્યાં.
રકુ— માતર	કાછીઆ દામોદર મોતીએ	૩૫-૦-૦	રૂલ જમાડી.
ડભાણ-નડિયાદ	મોંગાના પા. ફકીરભાઈ મરઘાભાઈએ	૪૦-૦-૦	પિત્તળના ડબ્બા તથા પતાસાં ઠહેર્યાં.
દમીપુરા-આણંદ	પટેલ કીશોરભાઈ દારકદાસ તથા પટેલ અંબાલાલ તળશીભાઈ તથા પટેલ આશાભાઈ નારણભાઈએ	૨૦-૦-૦	રૂલ જમાડી.
ઉતરસંડા-નડિયાદ	પા. દાવીનાઈ બાવાજીભાઈએ	૪૫-૮-૬	સુતળીના ગુચણની સાદડીઓ રૂલમાં પાથરવા સાર લાવીઆપી.
અલીબા-નડિયાદ	શા. મોદનલાલ યુનિલાલે	૩-૦-૦	પતાસાં ઠહેર્યાં.
	પોતાના ભાઈના લગ્ન પ્રસંગે	૭-૦-૦	પાણીની પરબ બેસાડવા સાર આપ્યા.
છીપટી-કપડવણ	નંદાર જગન બાપજીએ	૬૮-૦-૦	રૂલ જમાડી.
	કામી જુમા ભક્તીએ	૬૮-૦-૦	”
	નંદાર શંકર જગને	૨૫-૦-૦	પ્યાલા ઠહેર્યાં.
	” ભાઈજી દરજીવને	૬-૦-૦	મિઠાઈ ઠહેર્યાં.

૧૧. સાંકળગંદ બળદેવે	૯-૦-૦	મિદાઈ બહેચી તથા ડાહીએને ખાલા બહેચ્યા.
૧૨. જોગેશ્વરજી નરોત્તમે	૧૨-૦-૦	મિદાઈ બહેચી તથા છાકરીએને હુમડાંના કંકડા બહેચ્યા.
૧૩. દોશના બ્યાસ સેમેધર ડાલાભાઈએ	૧૩-૪	જર્મન સીલ્વરના ખાલા છાહીએને બહેચ્યાં તથા પતાસા બહેચ્યા.
૧૪. દાસરાના પટેલ કાશીભાઈ ડાલાભાઈએ	૫-૦-૦	ફંડારોડકડાઆખ્યા.
૧૫. અત્રેના પટેલ બેંગારભાઈ વડાલાભાઈએ	૩૧-૪-૦	ડાહીએને જોડશીએ ગવનની તથા પતાસાં બહેચ્યા.
૧૬. પા. ત્રીકમભાઈ મોતીભાઈએ	૧૨૫-૦-૦	કેડું ગુજરાતી તથા મિરાન રફલ મળી ત્રણે રફલો જમાડી.
૧૭. સુતાર પરસોતમ મોમાભાઈએ	૨૨૫-૦-૦	રફલ જમાડી.
૧૮. ધનંજીભાઈ મરઘાભાઈએ	૫-૦-૦	પતાસા બહેચ્યા.
૧૯. મુશસામળના ડાલાભાઈ ના ચાલાઈ પટેલે	૫-૦-૦	" "
૨૦. મરીડના તળસીભાઈ ગીરધરભાઈએ	૨૫-૦-૦	ખાલા તથા પતાસા બહેચ્યાં.
૨૧. તપોદન બુવાભાઈ પુરસોતમે	૫૦-૦-૦	પિત્તળના ડાયા તથા પતાસા બહેચ્યા.
૨૨. પટેલ ભાઈચાવ દાપીભાઈએ	૩૫-૦-૦	રફલ જમાડી.
૨૩. પટેલ ડાલાભાઈ રણડોડાભાઈએ	૩૫-૦-૦	" "
૨૪. પ્રારાળા ગોકળભાઈ ચનાભાઈએ	૪૦-૦-૦	" "
૨૫. મોનીલાલ નરમિદભાઈ પટેલે	૩૦-૦-૦	" "
૨૬. મિ. ત્રિરામદાસ વિષ્ણુરાસે	૩૦૦-૦-૦	દુરેક રફલો જમાડી.
૨૭. જાંગના પા. ગોવિંદભાઈ મધુરભાઈએ પોતાના છોકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૩૦-૦-૦	" " " " ખાલા જર્મનનાં ખાલા કન્યાવર્ગમાં બહેચ્યા.
૨૮. પા. મોતીભાઈ ગીરધરદાસે તથા પા. ભાઈચાલ હમ્મરદાસે પોતાના દીકરાઓના લગ્ન પ્રસંગે	૫-૦-૦	ગ્રૂપ્પ રફલમા મિદાઈ બહેચી.
૨૯. પા. મોતીભાઈ ગીરધરદાસે તથા પા. ભાઈચાલ હમ્મરદાસે પોતાના દીકરાઓના લગ્ન પ્રસંગે	૫૭-૦-૦	પિત્તળના રફાખી ખાલા તથા પતાસા અત્રેની કન્યાશાળામાં બહેચ્યાં.

પાળજી-ખેરસદ	પા. મેલીઆઈ સામજીઆઈએ	૧૦૦—૦—૦	શાળા જમાડી.
સાસ્તાપુર-નડિઆદ	ગામડીના પટેલ, ઝવેરભાઈ મખીદાસે	૩—૦—૦	પતાસાં વહે'ચ્યાં.
મામરખા-ચાણુદ	પટેલ લક્ષ્મીભાઈ જીત્તાભાઈએ પોતાની દીકરીના લગ્નપ્રસંગે	૧૦૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પટેલ નાથાભાઈ મકનદાસે (ભાગેજ સ્કૂલના આસિ. માસ્તર) પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે.	૬૦—૦—૦	સ્કાળી ખાલા, પુસ્તકો તથા પતાસાં વહે'ચ્યાં.
ખાતપુર—	જોવાના પા. કીશાભાઈ ચંદરભાઈએ	૧૦—૦—૦	ખાલા તથા પતાસાં વહે'ચ્યાં.
વધામી	ચાણુદના રસીય પા. પરસોતમ લક્ષ્મીભાઈએ	૨૦—૦—૦	છોકરા તથા છોકરીઓને મિકાઈ વહે'ચી.
ડભાણુ-નડિઆદ	પટેલ નારણભાઈ ડાલાભાઈએ	૬૦—૦—૦	સ્કૂલ તથા કન્યા-શાળાને જમાડી.
ડોકાર-ગિ. ખેડા	મુંગઈના શેઠ કમનદાસ વમનજી પીમજીએ	૬૧—૮—૩	પુસ્તકો તથા સ્નેટો હનામમાં આપ્યાં.
સ્કૂ— માતર	કાછીઆ દામોદર મેલીએ	૩૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
ડભાણુ-નડિઆદ	માંગાના પા. દુધીરભાઈ મર્યાભાઈએ	૪૦—૦—૦	પિતળના ડબ્બા તથા પતાસાં વહે'ચ્યાં.
હમીરપુર—આણુદ	પટેલ કીશોરભાઈ દારકાદાસ તથા પટેલ અંબાલાલ તળશીભાઈ તથા પટેલ આસાભાઈ નારણસાઈએ	૨૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
ઉત્તરસંઘ-નડિઆદ	પા. દાથીભાઈ બાવાજીભાઈએ	૪૫—૮—૬	સુનગીના ગુંથણની સાદીઓ સ્કૂલમાં પાયરવા સોર લાવીઆપી.
અલીજા-નડિઆદ	શા. મોહનલાલ યુનિવાસે પોતાના ભાઈના લગ્ન પ્રસંગે	૩—૦—૦ ૦—૦—૦	પતાસાં વહે'ચ્યાં. પાણીની પરબ જે-સાડવા સાર આપ્યા.
છીપડી-કપડવણુ.	નર જગન બાપુજીએ	૬૮—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
	ડાબી લુખા ભક્તીએ	૬૮—૦—૦	"
	ચુનાર ચંદર જગને	૨૫—૦—૦	ખાલા વહે'ચ્યાં.
	" ભાઈજી દરજીવને	૬—૦—૦	મિકાઈ વહે'ચી.

તોરણ-કપડવંજ	વ્યાસ સોમનાથ આશારામે	૪-૦-૦	છોકરાને દૂધ પાથું.
	શાહ ડાહ્યાભાઈ દરિયાપ્રએ	૭૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	ગાંધી માણેકયાલ દરગોવિદદાસે	૪-૦-૦	ટોપીઓ બહેંચી.
કનીજ-મહેમવાદ	પા. પ્રહલાદ નરુભાઈએ તથા	૪૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. શિવાભાઈ મુળજીભાઈએ		
કંજરી-	પા. નારણભાઈ રથુજીડભા-	૬૦-૦-૦	"
	ઈએ પોતાની સ્ત્રીના ક્રિયા		
	ખર્ચ વખતે		
નવાગામ-કપડવંજ	પા. ગોતી જોધતાભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
	પા. બહેચર મોતીએ	૧૫-૦-૦	"
	લુહાર કાળા મોરારે	૧૫-૦-૦	"
	અઈ મોતી પા. લુહર અવ-	૧૫-૦-૦	"
	રતી ચોરતે		
	આઈ લખુ	૧૫-૦-૦	"
	પા. પરસોતમ શામજે	૧૫-૦-૦	"
	મુખી જુલાભાઈ જેમંગભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
સલ્સોલી-મહેમ-	મિત્ર પા. ગંગાશામ જુલા-	૨૫-૦-૦	"
દાવાદ	દાસે તથા ગંગાસ્વરૂપ બાઈ	૨-૦-૦	પતાસા બહેંચ્યાં.
	ગંગા પટેલ પિતાબરદાસ		
	મુરદાસની વિધવાએ		
રીંગોલ-	મિ. ચતુરભાઈ જેઠાભાઈ પટેલે	૨૩-૪-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	મિ. પરલુદાસ કાશીભાઈ પટેલે	૨૩-૪-૦	"
	મિ. બોગીલાલ મગનલાલ	૪-૦-૦	નાકડીની લાડવા
	ભારતરે		નિલાગમા બહેંચ્યાં.
મંજુપુરા-દાસરા	પટેલ દારકાંદાસ રામદાસે	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
અજમાવત કોટ-	માસ્તર મગનલાલ મુળજી-	૧૩-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા
કપડવંજ	ભાઈએ		પતાસા બહેંચ્યાં.
	મદિરના મદારાજ શંકરદાજી	૧૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	દરિયાદાજીએ		
રાસનોલ-આણંદ	પા. લલુભાઈ જીવાભાઈએ	૫૦-૦-૦	"
	ભગત અવેર લાલભાઈએ	૪૦-૦-૦	"
	પરમાર કાભાઈ બાવમંગે	૪૫-૦-૦	"
ભલીઆ-મહેમ-	પા. મણીલાલ મુળજીભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
દાવાદ	ગોસાઈ રતનપરી માધવપરીએ	૧૫-૦-૦	"
	દકર જેઠાભાઈ કુબેરભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
વહેરા-આણંદ	પા. મોતીભાઈ રેવંદાસે	૩૧-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
કંજેડા-નડિયાદ	પા. નારણભાઈ ભાઈલાલે	૩૧-૦-૦	"
ડાહ્યુ-	મિ. બહેચરભાઈ હાથીભાઈ	૮-૦-૦	મિદાહ બહેંચી,
	પટેલે		

	મિ. રણછોડભાઈ ગોકળ- ભાઈ પટેલે ,	૪૫—૦—૦	છોકરા તથા છોક- રીઓની રફૂલ જમાડી.
હેવાણુ-ખેરસદ	દકિરસાહેબ દાજીભાઈ દાદા- બાવાના દીકરી આસાહેબ રતનબાએ જીવીત કિયાના શુભ પ્રમંગે	૬૦—૦—૦	રફૂલ જમાડી,
આથી— ,	પા. બાબરભાઈ દરિભાઈએ પોતાના બાઈના મરણ નિમિતે	૬૦—૦—૦	,,
	પા. શંકરભાઈ બાપજીએ ગંગાપૂજન કર્યું તે નિમિતે	૧૨૦—૦—૦	એ વખત રફૂલ જમાડી.
	ખેડા જિલ્લા સોફલબોર્ડના કાઉન્સિલર શ્રીયુત જોડાભાઈ મીઠાભાઈએ રફૂલની મુલા- કાત લઈને	૫—૦—૦	પતાસા બહેન્યાં.
મહોવેલ-નડિઆદ	ચક્રાશીના રતીશ પા. રેવા- ભાઈ શંકરભાઈએ કન્યા- શાળામાં	૧૦—૦—૦	સીવણના કામમાં મદદ કરવા સાર આપ્યા.
	જજરપુરાના રતીશ પા. ગો રજભાઈ જીજીભાઈએ પો- તાના દીકરાના લગ્ન પ્રમંગે બાળાઓને	૧૨—૮—૦	કન્યાશાળામાં પિત- ળના પ્યાલા તથા મિઠાઈ બહેચી.
	અત્રેના રતીશ પા. સોમા- ભાઈ ખુશાલભાઈએ પોતાના લગ્ન પ્રમંગે	૧૨—૮—૦	પિતળના પ્યાલા તથા મિઠાઈ બહેચી.
દહેમી-ખેરસદ	આસોદરાવાળા મિ. કાળીદાસ મંગળભાઈ પટેલે પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રમંગે	૩૯—૮—૦	પિતળના પ્યાલા અને મિઠાઈ બહેચી.
	દીવેરના રતીશ શા. માણે- કચંદ દીરચંદે પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રમંગે	૪૫—૧૨—૦	જર્મનસીંદવરના પ્યાલા તથા સાકર બહેચી.
	અત્રેના મિ. ખોડાભાઈ લા- લદાસ પટેલે પોતાના છોક- રાને નિશાળે બેસાડ્યો તે પ્રમંગે	૭—૦—૦	મિઠાઈ બહેચી.
વાસણા-નડિઆદ	મહીમાના પટેલ શંકરભાઈ નાથાભાઈએ તથા પટેલ ધુળાભાઈ પુત્રભાઈએ પો- તાના લગ્ન પ્રમંગે	૭—૦—૦	પિતળના પ્યાલા તથા પતાસા બહેચી.

ખેડાસા-બોરસદ	પટેલ મોતીભાઈ ગલાખાઈએ	૨૦-૦-૦	રૂલ જમાડી.
૧-	તથા પટેલ દુલાભાઈ રણુ- છોડખાઈએ તથા બારૈયાના	૨૦-૦-૦	"
	ગળા રણુછોડખાઈએ	૨૦-૦-૦	"
રતનપુર—	નાજની કુર મોદનલાલ	૨-૦-૦	પતાસાં ઠહે'ચ્યાં.
	હરજીવનદામે પોતાના ભા- ધના લગ્ન પ્રસંગે	૩-૦-૦	૬૩માં આપ્યા.
સીંગલાવ—	મિ. મગનભાઈ બોગાભાઈ	૨૫-૪-૦	રૂલ જમાડી.
૧,	પટેલે		
	સુદરણાના પા. દાદાભાઈ	૧૫-૩-૬	આલા તથા મિ- દાઈ ઠહે'ચી.
	બહેચરભાઈએ તથા પા. કાશીભાઈ બાપુભાઈએ		
	નીસરાપાવાળા જીવાભાઈ	૧૭-૫-૦	"
	ગીરધરભાઈએ		
	અત્રેના સોમેશ્વર સદાગમ	૫-૦-૦	મિદાઈ ઠહે'ચી.
	કુરે તથા દાજીભાઈ જોડા- ભાઈ મહીડાએ		
સુણાવ—	પા. છોડાભાઈ મોતીભાઈએ	૨૦૦-૦-૦	રૂલ જમાડી.
	પા. ગોરધનભાઈ મોતીભાઈએ	૨૦૦-૦-૦	"
	શામયોડો તરફથી	૫-૦-૦	પતાસાં ઠહે'ચ્યાં.
અક્ષોદા-આતર	મિ. મોતીભાઈ લક્ષુભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	રૂલ જમાડી.
	મિ. કાચીભાઈ બાજરભાઈએ	૭૫-૦-૦	"
	બેનના મરણ પ્રસંગે		
	મિ. તાયાભાઈ સંકરભાઈએ	૭૫-૦-૦	"
	માવૃત્તીના મરણ પ્રસંગે		
	મિ. સારાભાઈ લાઈલાલે	૮૫-૦-૦	"
	તથા મુખી મરલાભાઈએ		
	તથા મિ. હરીભાઈ મચુ- રભાઈએ મળી		
	ગામ પંચાયતના લખાભાઈએ	૬-૦-૦	પતાસાં ઠહે'ચ્યાં તથા પરજમાં આપ્યા.
	લગ્ન પ્રસંગે		
	ગામ બાંધણીના મિ. ડાણા- ભાઈ દેસાઈભાઈએ લગ્ન	૨૫-૦-૦	જર્મનસીસ્વરના
	પ્રસંગે કન્યાયાળામાં	૫-૦-૦	આલા ઠહે'ચ્યા તથા પતાસાં ઠહે'ચ્યાં.
	ગામ પંચાયતના પટેલ સના- ભાઈ રણુજીભાઈએ રૂલ-	૫-૦-૦	પતાસાં ઠહે'ચ્યાં તથા પરજમાં આપ્યા.
	માં અને કન્યાયાળામાં	૬૦-૦-૦	ચોડણાં ઠહે'ચ્યાં.

છીપડી-કપડવંજ	સિકે સુલેમાન ઇસમજીએ	૫--૦-૦	પતાસાં હે'ચ્યાં.
		૧૩--૦-૦	કન્યાસાળામાં કા- પડ હે'ચ્યું.
		૫--૦-૦	પરબમાં આપ્યા.
આત્રેલી-માતર	પા. ઇશ્વરભાઈ દાદાભાઈએ	૧૩--૮-૦	સ્કૂલ જમાડી.
આસી-બોરસદ	આણંદના રહીશ પા. શંકર- ભાઈએ ગીરધરભાઈ પોતાના ભત્રીજા દરમાનભાઈને ૫- રજીવના આવેલા તે પ્રસંગે	૩૦--૬-૦	પાલા હે'ચ્યાં.
		૪--૦-૦	પતાસાં હે'ચ્યાં.
મહીઆતજ-માતર	પા. બોધાભાઈ રાઈજીભાઈએ	૨૦--૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. તળજીભાઈ ધનજીભાઈએ	૨--૦-૦	મિઠાઈ હે'ચી.
ધોધોવાડા-નડિ- આદ	પા. પિતાંબર રજીજીએ	૧૦--૦-૦	પાલા તથા પતા- સાં હે'ચ્યાં.
ચુલેલ--	પા. આશારામ મોતીરામે	૧૦--૦-૦	" "
	કાસરના માણેકલાલ બાલા- જીએ પોતાના દીકરાના લગ્ન 'પ્રસંગે કન્યાસાળામાં	૧૫--૦-૦	પિતળના પાલા તથા પતાસાં હે'ચ્યાં.
	કાસરના મિ. મણીલાલ વેલે પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે	૧૫--૦-૦	" "
	કન્યાસાળામાં		
	સહુજીના મિ. ગણપતરામ	૧૫--૦-૦	" "
	કીરપાશંકર દવેએ પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે		
	કન્યાસાળામાં		
	અત્રેના મિ. માણેકલાલ મં- ગળદાસ ગાંધીએ પોતાના દીકરાને નિશાળે બેસાડ્યો	૮૦--૦-૦	ત્રણે સ્કૂલો જમાડી.
	તેની ખુશાલીમાં		
	મિ. કાલાઈ મુનદાસ પટેલે પોતાની પૌત્રીના લગ્ન પ્રસંગે	૧૫--૦-૦	પિતળના પાલા તથા પતાસાં હે'ચ્યાં.
બાટેરા-કપડવંજ	ગામશેઠોએ એકઠા કરેલા ફંડમાંથી	૪૦--૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યા- સાળાને જમાડી.
	મહુધાના પટેલ સવોદામ ના- ચાભાઈએ પોતાના દીકરાના	૧૦--૦-૦	પિતળના પાલા
	લગ્ન પ્રસંગે કન્યાસાળામાં	૩--૦-૦	હે'ચ્યા તથા સ્કૂ- લમાં મિઠાઈ હે'ચી.
પાળજ-બોરસદ	પા. મનોદાભાઈ જેઠાભાઈએ	૧૦૦--૦-૦	ત્રણે સ્કૂલો જમાડી.
	મૂખ્ય સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીને તથા કન્યાસાળાની બા- ળાઓને		

રકુ—માતર	પટેલ લક્ષ્મીભાઈ શંકરભાઈએ પોતાના છોકરાની ઉત્તર દિવા વખતે	૪૦—૦—૦	રકુ નજાડી
	બાઈ કાશી શાહ વજીવન મુશ્વરદાસની વિધવાએ પોતાના બાણાને નિચાળે મૂક્યો તે પ્રસંગે	૪૦—૦—૦	” ”
	ખાધવીવાળા પટેલ યુગ્મભાઈ મોનીભાઈએ લગ્ન પ્રસંગે	૧૨—૦—૦	કન્યાચાળામા ખા- વા રકાળી બહેન્યા.
		૫—૦—૦	મહાઈ બહેન્યા.
પાળજી-બોરસદ	પા. ગોવિંદભાઈ શંકરભાઈએ અન્નેની રૂઢ તથા કન્યા- ચાળના વિદ્યાર્થીઓ	૧૦૦—૦—૦	રૂઢો નજાડી.
વડતાલ-આણંદ	ત્રીજી આસિ. પા. છોટાભાઈ દાવીભાઈએ તથા પગી- ભાઈજી હરિભાઈએ	૧૦૦—૦—૦	રૂઢ નજાડી.
		૧૦૦—૦—૦	” ”
બદલપુર—	મિ. મોલકી દેવાભાઈ ડા- લાભાઈએ	૫૫—૦—૦	” ”
	મિ. નરભોરામ બેઠાભાઈ કુ- રતી મરણકીયા વખતે	૬૦—૦—૦	” ”

રાજપીપળા સ્ટેટ.

અધડીઆ-રાજ- પીપળા	પ્રાતીજના નારાયણનાલ અ- મૃતરામ લદ્દે પોતાના લગ્ન પ્રસંગે	૨૨—૦—૦	રકાળીખાલા તથા સાકર બહેન્યા.
લાછરસ-નાદોદ	વરણામાના પા. ગોરધનભાઈ લક્ષ્મીભાઈએ પોતાના છોક- રાના લગ્ન પ્રસંગે	૨૦—૦—૦	પિત્તળના ખાવા બહેન્યા.
કેવડીઆ-ગરડેશ્વર	અન્નેની રૂઢના વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રૂઢ કમિટિના મેમ્બરો તરફથી	૭—૪—૩	”
ગોપાળપદાગામ—	ગોરખવના કાદોરમાહેજ ન- વલસિહજી માધવસિહજીએ	૫—૦—૦	પતાસા બહેન્યા.
પાણેયા—	અન્નેની કન્યાચાળામા પટેલ મગનલાલ દાદાભાઈએ	૧૭—૦—૦	પિત્તળના ખાવા.
લાછરસ—	અન્નેની કન્યાચાળામા અમરાજી બેઠાભાઈ દેસાઈએ	૪૦—૦—૦	ખાવા રકાળીઓ બહેન્યા.
નાદોદ-રાજપી- પળા	ધરમજના પરસોતમદાસ શા- મજાભાઈએ	૮૧—૦—૦	પિત્તળના ખાલા રકાળી બહેન્યા.
	સીસોદરાના પટેલ વીરુવભાઈ દેવજીભાઈએ	૨૧—૦—૦	કન્યાચાળામા પિત્ત ળના ખાલા બહેન્યા.

મહિકાંઠા એન્ટ્રન્સ.

મહીસા-સાદરા	પોલીમપટેલ મોતીભાઈ ઘેના- ભાઈએ પોતાના પોત્રને નિશાએ બેસાડ્યો તેની ખુશાલીમા	૫-૦-૦	રફૂલોમા મિકાઈ ઠહેચી.
ધોડાસર—,,	ગાંધી દિવાળી અંબાલાલ બેમચંદની વિધવાએ	૫૦-૦-૦ ૪૦-૦-૦	જમણુ આપ્યું. મ'ને રફૂલના વિદ્યા- ર્થીએને જમાડ્યા.
	ભમરીઆ રોટના કે. કાર- ભારી સાહેબે ધોડામરના મે. ઠકરાણીસાહેબના સીમં- તના પ્રમંચે	૫-૦-૦	અંગ્રેજ રફૂલોમા પતાસાં ઠહેચ્યા.

પંચમહાલ જિલ્લો.

કાલીઆરી-ગોધરા	મે. ખાનસાહેબ દેઠાવાળાએ વાર્ષિક પરીક્ષા થઈ તે પછી	૧૮-૯-૬	પુરતકો તથા મિ- કાઈ ઠહેચી.
દીળી-હાસોલ	પટેલ મંગળભાઈ ઇચ્છાભા- ઈએ તથા પટેલ રાંઠરભાઈ નરોતમે વાર્ષિક પરીક્ષા થઈ તે પછી	૫-૦-૦	,, ,,
મલાવ-કાસોલ	મેરાઈ મોતીભાઈ ખાતુમા- ઈએ પોતાની દીકરીઓના લગ્ન પ્રસંગે ઠાકરાની નિ- શાળમાં તથા કન્યાશાળામા	૧-૫-૦ ૨-૦-૦ ૩-૧૧-૦	પતાસા ઠહેચ્યાં. તોટા, પવાહું પાણી પીવા સાઈ આપ્યા. જાલા કન્યાએને આપ્યા.
મહેસોલ-ગોધરા	મણીપુરના મયુરભાઈ વરજ. ભાઈ પાટીદારે	૩૦-૦-૦	કાપડ રફૂલમા ઠહેચ્યું.
દીળા-ગોધરા	અત્રેની કન્યાશાળામા શા. યુનીલાલ મૂળજીની દીકરી ઇચ્છાબહેનના લગ્ન પ્રસંગે તેમના સસરા ગામ ડેસરના રહેવાસી શાહ પરસોત્તમ છગનલાલે	૧૩-૦-૦	પિત્તળની રકાખી- ઓ ઠહેચી.
ગોધરા-ગોધરા	અત્રેની હેડકવાર્ટર રફૂલમાં મે. ડેપુ. પો. સુપ્રિટેન્ડેન્ટ સાહેબ પોતે રજા ઉપર જતા હોવાથી રફૂલકમિટિના મે મ્બર સાહેબો તથા રફૂલના વિદ્યાર્થીઓ સાથે ફેરો લેવાંગ્યો	૪-૦-૦	પતાસા ઠહેચ્યા.

ચલાચલી-છોટા-ઉદેપુર	તલાટી લલમજીરાવ બગ-પંતરાવ લીમકરે પોતાને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થવાથી તે પ્રસંગે	૧૦-૦-૦	સાકર બહેચી.
મહેલોલ-ગોધરા	મણીપુરના ચંકરભાઈ ગરખ-હાઈ પટેલે	૫૦-૦-૦	રફલ જમાડી.
વરેલી—	અત્રેના તાલુકદારો તથા વાહીના ઠાકોર પ્રતાપસિંહ અને પસિંહ તરફથી	૭-૮-૦	વડિઆળ રફલમાં આપ્યું.
એરાઈ-કાલોલ	મિ. ચીમનલાલ કુબેરજી શાહ	૧-૮-૦	પતાસાં બહેચ્યાં.
	મિ. મહાનુબલાલ મગન-લાલ શેઠે	૬-૦-૦	જનામ તથા મિહાઈ બહેચી.
	મહેરખાન કંજેટાના દરબાર સાહેબ તરફથી	૧-૦-૦	મિહાઈ બહેચી.
અનગઢ-ગોધરા.	કંજરીના શેઠ દસર દરગો-વિંદાસ કાળીદામે પોતાના પુત્રના લગ્ન પ્રસંગે	૮-૦-૦	બે ખુરસીઓ આપી.
જામગામ-છોટા-ઉદેપુર	સદ્ગૃહસ્થ પારેખ મુનીલાલ મનમુખ, અને કુતરીઆ મદારાજે શીવરાત્રીના પા-રણાને દિવસે	૨૩-૦-૦	પિતળના પ્યાલા બહેચ્યાં.
બાલી-ગોધરા	દહેમાઈનાળા શાહ કોદરલાલ મોતીચંદે	૨-૦-૦	પતાસાં બહેચ્યાં.
		૩-૦-૦	વિદોતેજક ફડમાં આપ્યા.
વાડાસિનોર-રેવા-કાંઠા	મિ. એસ. સી. ગાંધી કલ-કતાનાએ મુંગઈના મિ. સી. એમ. કડીકીઆએ	૮૦-૦-૦	રફલ જમાડી.
	મિ. એસ. એ. દેસાઈએ	૫-૦-૦	રફલના. ફડમાં આપ્યા.
	ગોધરાના ખા. સા. મહેર-વાનજી હીરજીભાઈ કાંઠા-વાલાએ માંડવાની અંગેજી નિશાળ	૨-૦-૦	પતાસાં બહેચ્યાં.
		૭૫-૦-૦	નીઓ સાકરકો રટાઈલ.
		૪૦-૦-૦	આરીસ સારૂ ધ. ડિઆળ આપ્યું.
		૬૦-૦-૦	કપાટ આપ્યું.
		૧૦-૦-૦	ખોનેશન તરીકે
ધોડા-કાલોલ	પરીક્ષા વખતે ગામલોક તરફથી	૬-૦-૦	પુસ્તકો બહેચ્યાં.
		૩-૦-૦	પતાસાં બહેચ્યાં.
મેજાલ-ગોધરા	અત્રેના ઠાકોરસાહેબે પોતાના છોકરાને નિકાલે બેસાડીને	૫-૦-૦	વડિઆળ રફલને આપ્યું.

વસનપુરા-પાંડુ- મેવાસ	ભાદરણપ્રાંત વડોદરાના રહીશ પટેલ ધર્મચરભાઈ વસનભા- ઈએ પોતાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગે કન્યાવર્ગ તથા છો- કરાની સ્ફૂલમાં	૨૮—૦—૦	કન્યાવર્ગમાં ૫ તથા રકાળ બહે'ચી.
		૨—૦—૦	છોકરાને ૫૫ બહે'ચ્યાં.
પલાસા—કાલોલ	રતનપુર તા. સાવલીના પટેલ ધુળાભાઈ મુળજીભાઈ એ	૧૬—૦—૦	સ્ફૂલ જમાડી સ્ત્રી ૫૦ વગેરે બહે'ચી
વાંકાનર-ભાદરવા	પટેલ ડામણભાઈ મદવલાઈએ ભરૂચ જિલ્લો.	૩૧—૦—૦	સ્ફૂલ જમાડી.
વાવલી-જાંબુસર ભરૂચ—ભરૂચ	પા. નાયાભાઈ ધર્મચરભાઈએ સકરકુઈ કન્યાશાળામાં મે. દાસશાળ રતનજી હોમા- વાલા સાહેબે તથા શ્રીમાન શેઠ શેખ શુલામહુસેન અ- બુલ્લાદભાઈએ તાલીમુલ મહેસા ઉર્દુ કન્યાશાળામાં તથા સ્ફૂલમાં	૩૦—૦—૦ ૧૦—૦—૦ ૨—૦—૦	સ્ફૂલ જમાડી. કાપડ બહે'ચ્યું. સાકર બહે'ચી.
માતર-આમોદ	પા. શંકરભાઈ મૂળજીભાઈએ	૧૦—૦—૦	પાણીની ૫ મેસાડી.
	કોડીના પા. હરિભાઈ પ્રભુ- દાસે અત્રેની મુખ્ય સ્ફૂલ તથા કન્યાશાળાને	૧૬—૦—૦	સ્ફૂલ જમાડી ૮ પિત્તળના ૫ બહે'ચ્યાં.
	કોડીના પા. રણજીડ હરિ- ભાઈએ મુખ્ય સ્ફૂલને તથા કન્યાશાળાને	૨૦૦—૦—૦	સ્ફૂલ જમાડી.
	" " "	૨૪—૦—૦	પરખ મેસાડી.
	" " "	૧૨—૦—૦	કુટખોલ લા આપ્યો.
	શેઠ હીરાલાલ પ્રેમજીએ પો- તાની દીકરી બેન ભાગી- રથીના લગ્ન પ્રસંગે મે. હકીર સાહેબે	૩૨—૦—૦	પ્યાલા મિઠાઈ ૨ બહે'ચ્યાં.
પાલેજ—ભરૂચ	મિ. મુંદરલાલ કીરપાશંકરે અમે મિ. નાયાભાઈ બહે- ચરભાઈએ મિ. વેવાશંકર બાલાશંકર બહે	૧૫—૦—૦ ૬—૦—૦ ૪—૮—૦	ખજુરીની સા ઓ પાથરવા અ પતાસાં બહે'ચ્યાં અથા બહે'ચ્યાં.

કિંમતમાં ઘટશે.

કમિશનમાં વધારો.

હરકત શિક્ષક કોપિખુકો

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો છીએ, ણીજઆએ પછી નકલ કીધી છે.
ગુજરાતી અને બાળબોધ આક નખરમા તૈયાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુ'બઈ ઇલાકાની
દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નખરની કિંમત બે આના રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેક્ટે (૨૫) ટકા કમિશન
ઉપરાંત પેકીંગ અને ફેલ્ડે ખર્ચ આપવામા આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ લેશે તો
ખર્ચસાથે (૩૦) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેશનની આગળનું
ખર્ચ આપવામા આવશે નહિ. માવ મોકલતા રસ્તામા નુકશાન થાય તેના બે-
ખમદાર હશે નથી.

ખાસ નોંધ—દમોએ દમારી કોપિની સાઈઝ નાની કીધી નથી. પણ બે
અસલ સાઈઝ હતી તેજ કોપમ રાખી છે. છતા પણ કિંમતમા ઘટાડો કીધો છે.

મળવાનું ઠેકાણું—આહરજી કાવસજી મારતર

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોખીતલાવ-મુ'બઈ.

શાળોપયોગી *ટેક્ટર બુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

- *૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦
 - *૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬
 - *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ ૨૯ મી ૦-૨-૦
 ૪. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ બે
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૪-૦
 ૫. સરળ બ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦.
(૫-૬-૭ ચોપડીના ચબ્દોની બ્યુત્પત્તિ સહિત)
 ૬. નવું સરળ મુખગણિત—(બાળવર્ગથી ચો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦
 ૭. ગુજરાત પ્રાતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬
- ગુજરાતના સવળા બહીત બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.
મુખ્ય એજન્ટ—મેશર્સ એસ. બી. શાહની કંપનિ
કે. પાનકેર નકિ—મુ. અમદાવાદ.
ત્રેમચંદ કરગચંદ શાહ, ગોહળના માણ કે. એ. ૪ મુ કપડવંજ.

કમિશનમાં વધારો.

કિંમતમાં ઘટાડો.

કેળવણી ખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળોમાં ટેક્સ્ટ બુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કેપિબુકો

ઉત્તમ { ચુનરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ
કાગળ { દરેક નંબરની કિંમત બે આના } પાના

ગ્રામ્ય, મ્યુનિસિપલ, લોકલ બોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પરચેઝીથી ગ્રાહ્યતા કેપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કેપિ વાપરવા હમો નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ, ઉપલી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આચાર્યકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશે.

૨૫૦ અને તે ઉપગત કેપિ ખરીદનારને સ્ટેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. ચેકિંગ અને રેફરે અર્થે પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેસનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કેપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ મુધીની સ્ટીલ પેના ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ડજન ખારની કિંમત રૂ. ૧૫.

મુંબઈ-હાદિલાઈ જગજીવન એન્ડ સન્સ.

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે હુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ.

શ્રી ખડાયતા બુકડીપો-રીચીરોડ.

ગાંધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ. ચરાફ બગીચ.

જોઈએ છે

ઉપવેટાની ધી મુસ્લિમ મિડલ સ્કૂલ માટે ગ્રેન્ડુએટ, અંડર ગ્રેન્ડુએટ, મેટ્રીક, સિનિયર અને ટ્રેન્ડ શિક્ષકો; પગાર લાયકાત અને અનુભવ મુજબ. ઉપવેટોજ પગાર સેવાનું જજીની પ્રમાણપત્ર સહિત સહવેળા અરજી કરવી.

J. K. Khan

પ્રિન્સિપાલ.

નહેરખખર

કાઠિયાવાડની પ્રાવેશક અને વર્તમાન દ્વારના બચીત કૃતોદ માટે સર્વ માન્ય યર્ધ પટેલાં અમારાં (સને ૧૯૨૭ સુધીની પરીક્ષાના સવાલ જવાબ સાથેનાં) નીચેનાં પુસ્તકો ખરીદા.

૧. પા. ભે. વી. કૃત હિંદનો ઇતિહાસ કિં. રા. ૦-૧૧-૦

૨ વ૦ ધા૦ ની પરીક્ષાના ભોમીઆ કિં. રા. ૨-૨-૦

૩ દિંદી રાજ્ય બંધારણ અને બ્રિટિશ રાજ્યની

શાસનપદ્ધતિ કિં. રા. ૦-૬-૦

૪ સંગ્રેહિત નવી ભૂમિતિનો શિક્ષક " ૦-૧૨-૦

૫ પા. ઉ. ના. કૃત આશોપયોગી મુખ્યગણિત કિં. રા. ૦-૪-૦

ઉપર મુજબનાં પુસ્તકોની વિશેષ હકીકત માટે લખો.

પ્રથમ મુખ્યપત્ર તથા કેનેડર માટે લખો-મહત્ત મળશે.

તા. ૬, ઉપર મુજબનાં ન. ૧ તથા ન. ૨ નાં પુસ્તક ખરીદનારને નખર ૩ નું પુસ્તક આપી કિંમતે મળશે.

લખો-ધી સરસ્વતી યુક ડેપો.-મુ. નડિઆદ.

માસ્તરો ગુજરાતી કૉપિયુક (ગુજરાતી તથા બાળભોધ છ લાગનાં)

દરેક નખરની કિંમત ૦-૧-૦ વેરટર્ન ઇડિયા સ્ટેટસ એજન્સિએ તથા કમ્પાઝિ-વાડનાં તથા કમ્પાઝનાં ધણા ખરાં સ્ટેટાએ શાળામા ચલાવવા તરીકે મંજૂર કરેલી છે.

યોગક

હિસમાન બચલ ખુડખુડીઆ, મહોબતસિંહજી મોતીભાઈ રાણા તથા મંગળજી હરજીવન.

ઉર્દૂ ખુશખતી કૉપિયુક નખર ૧ થી ૬ સુધી. ઉર્દૂ રફેલો માટે

પ્રત્યેક નખરની કિંમત ૦-૨-૦ મુખર્ષિ ઇલાકાના કેળવણી ખાતાએ શાળા-ઓમાં ચલાવવા માટે મંજૂર કરેલ છે. તેમજ મધ્યપ્રાંતોને બિરારના કેળ-વણી ખાતાએ તેમજ મહેસર સંસ્થાનના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલ છે.

પ્રાથમિક અંગ્રેજીગણિત:-આવૃત્તિ ૩ જી મૂલ્ય ૦-૭-૦ મુખર્ષિ ઇલાકાના

કાના કેળવણીખાતાએ આ પુસ્તકને પઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલ છે. આ પુસ્તકમાં પ્રાથમિક શાળાનાં ધોરણુએ, ત્રણ અને ચારના અગ્યા-સક્રમ મુજબ મનોવતો અને ઉદાહરણોની ક્રમિક યોજના કરવા ઉપરાંત શિક્ષકવર્ગને ગણિતશિક્ષણમાં માર્ગદર્શક યાવ તેમ કરવા પ્રયાસ કરેલો છે.

યોગક { હિસમાલ બચલ ખુડખુડીઆ.

મહોબતસિંહજી મોતીભાઈ રાણા.

મોહનલાલ હરજીવન પંચોળા.

ઉપરનાં તમામ પુસ્તકો મંગારવાનું અર્થ જુદું. સામટી નકશો ઉપર યોગ્ય કમિશન આપવામાં આવશે.

બુકસેલર-એચરે મેથલ ઝોન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ.

શાળોપયોગી નવાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો

તદન નવી શૈલીથી ચોખ્ખોલાં ભૂગોળવિદ્યાનાં પુસ્તકો.

પુસ્તક પહેલું ગુજરાત (પશ્ચિમ હિંદ એજન્સિસનું વિસ્તૃત વર્ણન)

૧૮ નકશા સહિત ધોરણ ૩ માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક બીજું મુંબઈ ઇલાકો (હિંદની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત)

૨૧ નકશા સહિત ધો. ૪ થી માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક ત્રીજું હિંદુસ્તાન એશિયાની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત

૩૬ નકશા સહિત ધો. ૫ માં માટે મૂલ્ય ૦-૭-૦

નોંધ { યોગદાસ જી. અંબાણી, હેડમાસ્ટર બાર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ.
દેશવલાલ ત્રિ. આચાર્ય, હેડમાસ્ટર સિવિલ રોશન સ્કૂલ, રાજકોટ.

હિંદનો ઇતિહાસ: (બારોટકૃત) આવૃત્તિ ૨૦ મી મૂલ્ય ૦-૧૦-૦
હિંદના સંક્ષિપ્ત રાજ્યમંથરણ સહિત, ૧૯૨૬ સુધીની મંપૂર્ણ દર્શકત.

પ્રાયમિક શાળાના ઉપલાં ધોરણો, મિડલ સ્કૂલો અને ટ્રે. કોલેજો માટે
અતિ ઉપયોગી પશ્ચિમહિંદ એજન્સિસ તેમજ રોટોની ધણીખરી શાળામાં
આ પુસ્તક પાઠ્ય તરીકે આવે છે.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ:-(બારોટ અને શાહકૃત) આવૃત્તિ ૧૨ મી.
બાળકોને વાંચનાં ૨મ પડે તેવી સુંદર વાતોરૂપે ચોખ્ખોલાં આ નાનો
ઇતિહાસ ગુજરાત અને કાઠિયાવાડની ધણીખરી શાળાઓમાં લાંબા વખત-
થી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વપરાય છે. સગ્રામી કેળવણીખાતા તરફથી તેમજ
રોટોનાં કેળવણી ખાતા તરફથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે મૂલ્ય ૦-૨-૦

વ્યવહારોપયોગી નિર્બંધ સંચલુ: આવૃત્તિ ૨૨ મી મૂલ્ય ૦-૧૪-૦
આ પુસ્તક હાઇસ્કૂલો, ટ્રેનિંગ કોલેજો તેમજ પ્રાયમિક શાળાના વિદ્યાર્થી વર્ગમાં
ધણાં વર્ષોથી માનીતું ચર્ચ પડેલું છે. નિર્બંધ શિક્ષણના ગોમિયા સરખા આ
પુસ્તકમાં સો ઉપરાંત વિષયો ઉપર નમુનાના નિર્બંધો આપવામાં આવેલા છે.

ચિત્રકળાના અને ૧૯૨૪-૨૫ ના નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ
તૈયાર કરેલી સાદાં તેમજ રંગીત ચિત્રોવાળા ડ્રોઇંગ બુકો:—

રંગીત આવૃત્તિ બાળવર્ગથી ધો. ૪ થી સુધી દરેક ધોરણના ૦-૨-૦
ધોરણ ૫-૬ માટે પ્રત્યેક ધોરણના ૦-૨-૬ ધો. ૭ માટેના ૦-૪-૦

સાદી આવૃત્તિ બાળ, ધો. ૧ થી દરેકના ૦-૧-૦ ધોરણ ૨, ૩, ૪,
દરેકના ૦-૧-૩. આ બુકો, વેસ્ટર્ન. ઇ. રોટ એ, BAP ના ૧૨/૨૨-૬-૨૬
થી ચલાવવા મંજૂર કરેલ છે. ચોજક

ઉસમાન ખત્રી બુડબુડીયા, માણ ડ્રોઇંગ માસ્ટર, રાજકુમાર કોલેજ, રાજકોટ.
મહોબતસિદ્દીક મોતીલાલ રાણા માણ ડ્રોઇંગ માસ્ટર હંટર ટ્રે. કોલેજ, રાજકોટ.

ઉપરના પુસ્તકો મંગાવવાનું અર્થે જુદું સામટી નકલો ઉપર યાગ્ય
કમિશન આપવામાં આવશે.

જુકસેલર-એચર મેધલ એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ.

નવો સંદેશો

શાળાપયોગી

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

(રાજમર્મીધારણ સાથે)

કર્તા,

મગનલાલ માણેકલાલ ધોલકીઆ

બી. એ., બી. ટી.

પૃષ્ઠ. ૩૦૦

કિ. ૦-૧૪-૦

પ્રાથમિક શાળાઓને તેમજ માધ્યમિક શાળાઓના માટે ખાસ ઉપયોગી પ્રશ્નો સાથે નમુના માટે તમારા છુટસેવરને ત્યાં છુટ છુટો. જેથી તમેને ખાતરી થશે કે તે છુટ કેટલી બધી ઉપયોગી અને સરળ ભાષામાં છે.

બીજા બહાર પડેલાં ને મંજૂર થયેલાં પુસ્તકો.

આક અને તેનો ઉપયોગ. ૦-૧-૬

આના કેપિચુક નં. ૧ થી ૫ ૦-૧-૬

મુ'બઈ ઇલાકાની ભૂગોળ વિષે અને રંગીન નકશા સાથે.

કર્તા,

પ્રીતમરાય મ. દેમાઈ. ૦-૫-૦

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ નકશા સાથે,

વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ કૃત ૦-૪-૦

સામટી લેનારને કમિશન આપવામાં આવશે.

સિવાય સ્કૂલના ઉપયોગની બધી છુટો અમારે ત્યાં મળશે.

લખો,

ધી ગુજરાત એડિશન્સ છુટ ટીપો,

રીઝીરોડ-અમદાવાદ.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

અને

રાજ્ય વહીવટ.

કર્તા

ગુલાબભાઈ નારણજી જોશી,

એમ એ, એલ એલ, બી, એડવાકેટ.

મૅન્મિસન અને કંપેનિ, લિમિટેડ, મુંબઈ.

સર્વ હક સ્વાધીન]

૧૯૨૭

[કિંમત ૧ રૂ-૦

પ્રસ્તાવના.

આપણા દેશનું બાવી આપણી અખ આગળ ધરાઈ રહ્યું છે રાજકીય, સામાજિક, ધાર્મિક અને અધિક મુદ્દાના મંડાણ મડયા છે આ સર્વ-દેશીય ધડતર મમજવુ મે આપણા દેશના વિદ્યાર્થીઓને જરૂર છે, તેથી વેદમયયથી તે અઘાપિ મુદ્દાનો ઇતિહાસ દુકમા પ્રસિદ્ધ કરું છું

સ્કૂલ લીવિંગ સેટિફિકેટ પરીક્ષા માટે તેમજ ગુજરાતી વર્નાચ્યુલર કાઉન્સિલ પરીક્ષા માટે અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓની જરૂરિયાતોને અનુસરીને આ પુસ્તક રચવામા આવ્યું છે

આ પુસ્તક રચવામા અનેક ઐતિહાસિક પુસ્તકોનો આધાર લીધો છે તેના અધ્યકર્તાઓનો તથા પ્રસિદ્ધકર્તાઓનો આ રચને આભાર માનું છું

વિત્તમ કૉલેજ, મુંબઈ }
તા ૧૫મી જુનિ, ૧૯૨૭ } (મહી) ગુલાબભાઈ નારણજી જોશી,

શિક્ષકોના મનોભાવ

પાનના માટે મુજરાત સરકાર આ - નોખું ડિમાન્ડ છે એને આશ્ચર્ય
ગિજ્ઞાને અને શિક્ષણની અપરિ દિશા ચીધેલી છે એક વિદ્યાર્થીના પાંચ વર્ષ
ન્યુ છે તરી પછી તમારા શિક્ષણધુજ છે શિખ લેખકો: એન્યુએટ લેખકો
કપરાત શિક્ષકોની ખાણમાં ને અનુભવ લીગ પડી ગયા છે, તેમના લેખો
વાચના મળશે.

વડોદરા શાળાની ગાળાએ તથા લાયકેરી માટે મજુર છે. નહેરુખળરના દર
સમતા છે, તેથી ન બ, આપનારાને બ જો લાભ છે

અમે નિંદગીના વિમાનુ કામ પછી પરીએ છીએ

લખો - લીમસાર્થ નારણુ નાયક,

વ ના મમાજ શિક્ષક-નવેમ્બરી

જોઈએ છીએ: શિક્ષક,

સેકન્ડ ઈઅર ટૂન્ડ અથવા સિનિયર.

મજો સેક્ટરી-શ્રી મુજરાતી હિંદુ કન્યાશાળા, જોડીયા બજાર-કરાંચી.

બહાર પડ્યું છે. આરોગ્ય શિક્ષિકા બહાર પડ્યું છે.

લેખક-હરરાય અમુલખરાય દેનાઈ બી એ

નં

(બાળવીર, આરોગ્યશિક્ષણ, રમતો) કર્તા,

કન્યાશાળાના મોરલુ બીબથી તે ૧ ફે બારણુ તુપીની બાળાઓ તથા શ્રી
શિક્ષકો આ પુસ્તક ધણુ કપરોગી છે દરેક બેરણુવાર સમન્વયવામાં આનુ છે
વર્નાનુસાર કાલનલમાં બેસનાર બાળાઓને પાડુ પડુ કપરોગી છે એવાર મંગાવવા
ખાસ વિનિતિ છે કિમન ૦-૬-૦ મશવાનુ ડેમણુ

ખડાયતા છુડ ડીપો, રીશ્વેર-અમદાવાદ

૧.	જાહેરખળરના દર.		
મુદત	એકપાન	અ ધુપાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૧૦૦)	રૂ. ૬૦)	રૂ. ૪૦)
૭ માસ	રૂ. ૬૦)	રૂ. ૪૦)	રૂ. ૩૦)
૪ થી માસ	રૂ. ૪૦)	રૂ. ૩૦)	રૂ. ૨૦)
એક માસ	રૂ. ૨૦)	રૂ. ૧૫)	રૂ. ૧૦)

ખાસ નોંધ.—નાણું અગાઉથીજ લેનામાં આવશે,

આ પત્ર સાથે કોઈ પણ હેડબીલ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

૨. શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખળરમાં જણાવેલી ચોપ.

હીએ ખાનાએ મંજુર કરેલીજ હોય એમ કંમેશ હોવું નથી, માટે દરેકને
મજુર કરેલી ચોપડી ગણી નહિ.

તંત્રી

ખાતા તરફથી મળુર થએલ

ગુજરાત પ્રાંત

અને

થાણા જિલ્લાની ભૂગોળ

[કર્તા મગનલાલ પટેલ]

ખાસ શિક્ષણના દૃષ્ટિએ તૈયાર
કરાવેલી આ ભૂગોળની

વિરોધતા :

- ૧ ગુજરાત પ્રાંતનો રંગીન નકશો
- ૨ અમદાવાદ જિલ્લાનો વિગતવાર નકશો
- ૩ વ્યાખ્યાઓનો મુદ્રણ ન હોય
- ૪ ગુજરાતનો દુકા દલિલાસ
- ૫ થાણા, નવસારી, રથળેા, રેલ્વેનો નકશો
- ૬ રાજ્યવ્યવસ્થાના ઉદ્દેશ કરારોની નામ
ધારે વીરે વગેરે
કિ ૦-૪-૦

દયાઓ માટે

વર્નાક્યુલર

મીઠનલ શિક્ષિકા

તમારી પરીક્ષા આવી પહેાવી ખર ને ?

કહો ત્યારે —

આ પરીક્ષા તમને મુશ્કેલી છે ?

ટકુરાનના ચેલા ખચાવવા છે ?

કેવા સચાહો આવશે તે નક્કુર છે ?

તેના ઉત્તર કેમ આવવા તે નક્કુર છે ?

પરીક્ષા ખાસ કરવી છે ?

આ બધાની 'હા' ખેલી હાપ તો

૪૫૦ પાનાનુ આ દાખાર પુસ્તક

જરૂર મળાવો

કિ રૂ ૧-૧૦-૦

ખરે માલ

ખરે માલ

ધોરણની નોટો

જ્ઞાનની અર્થની નોટો એટલે જોડ
છીની બને, અધની ભૂરો દુકમા
બહેનો બગાર નિગો પલ્લ પૂરા નહિ
આથી વિદ્યાર્થીઓ ઉચ્ચ નિગો
અણની મને છે

આનો ઉપાય શો ?

અમારી નોટો તમે જોઈ છે ?
જરૂર જુઓ એક અનુમતી શિક્ષકે
તે લખી છે ભાષા સરળ અને મુદ્દ
ભૂગોળ ખાસ ગુજરાતની દરેક પાકને
અતિ પ્રશ્ના મુખ્યા છે અને તેની સમ
જુલી આપી છે આ તેમજ ખીજ
ધણી ધણી વિગેના છે
મારૂ કમિશન આપવામા આવે છે

શિક્ષકોને

અમારે ત્યા ગુજરાતી શાળા-
મા આવતા સંધર્ષા પુસ્તકો મળે

છે, અને તે ઉપર સારામાં સારૂ
કમિશન આપવામા આવે છે
ભાવતાલ માટે પૂછાવો

કેલેન્ડર મફત.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: ગીચગાંડ, અમદાવાદ

પુસ્તક ૬૯]

૬

[અંક ૮

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

એપ્રિલ, સને ૧૯૨૮.

“ નવા જમાનામાં નવા મુદારા અને પ્રગતિમાન માણુમની જરૂર પડે છે. રુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા મનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી મત્યતા દદ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ઝાઝા થએલા લોકો હાલના ક્ષતતાં વધારે મારી ચેજના ધડી મહશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (જુલાઈ ૧૯૨૭ થી)
મુજલમાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ
હેડ માસ્ટર, પ્રે. ના ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક અધીન રાખ્યા છે)

ધી “રાયમડ ન્યુજિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ ઇનવાલે છાપ્યું
સલાપોસ્ટ સેડ-અમદાવાદ

ગુજરાત શાળાપત્ર

જાહેર ખખર.

હસ્તઉદ્યોગનું પ્રદર્શન હાલમાં કેટલાંક કારણસર બંધ
ગાખવામાં આવ્યું છે.

ગણિત અને વ્યાકરણ જેવા વિષયો વિદ્યાર્થીને સામાન્ય રીતે અધરા
પડે છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તે વિષયને અમૂર્ત બાબત સાથે
સંબંધ છે અને તેથી વિદ્યાર્થીએ તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપી શકતો નથી.
બાળકના જ્ઞાનનો આરભ પદાર્થના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી થાય છે. પછી તેની
મદદથી તે તેની કલ્પના કરે છે અને તેથી તે તેના ગુણ અને સમઘ
સમજી શકે છે આ કારણને લીધે વિદ્યાર્થીનું શરૂઆતનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ અને
મચોટ હોવું જોઈએ, જેટલા પ્રમાણમાં તેનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન સ્પષ્ટ હોય છે
તેટલા પ્રમાણમાં કલ્પના અને વિચારની ઉચ્ચતર ક્રિયા તે વડે થઈ શકે
છે, તેથી બાળકનું જ્ઞાન જેમ બને તેમ વધારે પ્રમાણમાં પદાર્થની મદદથી
તે મેળવી શકે એવી યોજના શિક્ષકે અવરથ કરવી જોઈએ. વસ્તુનું પ્રત્યક્ષ
જ્ઞાન, તેની કલ્પના અને છેવટે તેનો વિચાર કે લાભ એ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો
સ્વાભાવિક ક્રમ છે.

જ્યારે જ્ઞાનના વિકાસનો આવો નિયમ ખ્યાનમાં રાખવામાં આવતો
નથી ત્યારે વિદ્યાર્થીએ તેમનો વિષય ઝટ સમજી શકતા નથી. તેમના
મગજ ઉપર જે આડી છાપ પડે છે તેથી તેઓ બરાબર વિચારે પણ કરી

શક્તિ નથી. આ કારણે લીધેજ આધુનિક કેળવણીની યોજનામાં આરંભ-
માં ઇન્દ્રિયકેળવણી ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવે છે. જે ઇન્દ્રિય-
જ્ઞાન સ્પષ્ટ અને સચોટ હોય નહિ તો બીજી માનસિક ક્રિયા પણ યોગ્ય
રીતે થઈ શકે નહિ એ સ્વાભાવિક છે. કેળવણીની જે જે નવી પદ્ધતિઓ
છે તેમાં ઇન્દ્રિયજ્ઞાન સારા પ્રમાણમાં યોગ્ય રીતે બાળકોને મળે તેની ખાસ
કાળજી રાખવામાં આવે છે. વળી આપણી શિક્ષણની યુક્તિઓમાં પણ
ઇન્દ્રિયોના ઉપયોગને અમરથાન આપવામાં આવ્યું છે; અને તે વડે લુદા
લુદા વિષયોનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓ સરળ અને રસિક રીતે મેળવે તેની ગ્રાહ્યતા
કરવામાં આવી છે. ગણિતના વિષયમાં સામાન્ય-અમૂર્ત આમન-વિશેષ પ્રમાણમાં
જેવામાં આવે છે તેથી તેના સ્પષ્ટ ખ્યાલ માટે આરંભમાં વસ્તુની મદદ
વડે સંખ્યા શીખવવી જોઈએ. શાળામાં આવતાં પહેલાં બાળક જે જ્ઞાન
મેળવે છે તે બધું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હોય છે તેથી બાળવર્ગમાં શિક્ષકે “૩”,
“૪”, “૫”, એમ કહેવાને બદલે “૩ લખોટા”, “૪ લખોટા” એમ
વારંવાર કહેવું જોઈએ. જે નવી સંખ્યા શીખવવાની હોય તે વસ્તુની
મદદથી તેણે શીખવવી જોઈએ. સંખ્યાના સરવાળા તથા બાદબાકી વગેરે
ક્રિયામાં પણ પદાર્થોના ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આવી રીતે પદાર્થોની મદદથી
શીખવેલી સંખ્યાનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ વિદ્યાર્થીને આવશે. જેમ જેમ તેનો
અભ્યાસ વધતો જાય તેમ તેમ વસ્તુના ઉપયોગ ઓછો કરવો જોઈએ.
ઉપલા ધોરણમાં વસ્તુજ્ઞાનની બાગ્યેજ જરૂર પડે છે પણ ગણિતની જે
કંઈ નવી રીત શીખવવાની હોય તેને માટે તો પ્રથમ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની
મદદ લેવી પડશે.

ગણિતશિક્ષણમાં વિદ્યાર્થીઓને વિશેષ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપવાની જરૂર
છે તે ઉપરાંત બીજી અગત્યની બાજત ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે
તેને જે કંઈ શીખવવામાં આવે તેનો તેના નિત્યજીવન સાથે સંબંધ હોવો
જોઈએ. જે દાખલા ગણવાના હોય તે તેના અનુભવને લગતા હોય તેની
ખાસ કાળજી શિક્ષકે રાખવી જોઈએ. ગામડાના વિદ્યાર્થીઓ જે બાજતનો
અનુભવ મેળવે છે તેનો ઉપયોગ હિસાબ ગણવામાં કરવાની જરૂર છે.
ગામડામાં જે જે પદાર્થ, પશુ, પ્રાણી જેવામાં આવે તથા ખેતીને લગતી
જે જે ક્રિયાઓ તથા ત્યાંના જીવનને અંગે જે કામ કરવાનું હોય તેને
લગતાજ હિસાબ લેવાથી વિદ્યાર્થીને વધારે રસ પડે છે કારણ કે તે તેઓ
જાત સમજી શકે છે. સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર તથા ભાગાકાર અને
બીજા હિસાબમાં આવતી જે બાજત વિદ્યાર્થીના જેવામાં આવી હોય તેને

લગતાજ હિસાબ લેવાથી તે તેઓ તરત સમજી શકે છે. એક ખેડુત પાસે ૪ બેંસો અને ૨ ખજાં હતા; તો બધા મળીને કેટલા દોર તેને લાં હતાં? તેમણે તેણે ૨ બેંસો વેચી દીધી તો તેની પાસે કેટલાં દોર રહ્યાં? એક માણસ એક ગાયના ૪૫ રૂપિયા આપે તો ૫ ગાયનું શું આપશે? એક ખેડુતને એક વીંધા જમીનમાંથી ૧૦ મણુ બાજરી આવે છે તો ૭ વીંધા માથી કેટલી આવશે? આવી રીતેના જીવનઅનુભવમાં આવતી બાબતોને લગતા દાખલા લેવાની ખાસ જરૂર છે. કેટલીક વખત જે વસ્તુ તેમણે જોઈ હોતી નથી તે જિનેના હિસાબ તેમને કરવાના હોય છે. ગામડાનાં છોકરાએ નજ કે ટાકી જોઈ હોતી નથી તેથી તેમને તે દાખલામાં ઝટ સમજણ પડતી નથી. તેથીજ રીતે એવા બીજા દાખલા એવા હોય છે કે જેનો તેમને તાત્કાલિક જાનિખમા કંઈ ઉપયોગ પણ હોતો નથી. જેવી રીતે વિદ્યાર્થીજીવનના પ્રસંગોનો ઉપયોગ આપણે ગણિતના વિષયમાં કરવો જોઈએ તેવી રીતે આપણે તેને હિસાબી કામમાં કાઢવિજી જતના હેતુ પુરા પાડતા નથી એટલે અમુક હિસાબ કરવાની શા માટે તેને જરૂર પડે છે તે જાણીથી વિદ્યાર્થીને સમજાતું નથી ત્યાંથી તેને તેમાં રસ પડતો નથી. આપણા નિત્યજીવનનું પ્રયક્ષરણ કરીશું તો આપણને માલમ પડશે કે આપણને જેની જરૂર પડે છે તેનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ અને પછી તે કામ કરવાને માટે તેની સંકલના કરીએ છીએ. આવી રીતે જેની જરૂર પડે છે તેમાં આપણું ચિત્ત ચેટિ છે એટલે તે બાબતમાં આપણને રસ પડે છે. જે બાબતની આપણને જરૂર હોતી નથી તે આપણી દષ્ટિમર્યાદા બહાર રહે છે. આ કારણને લીધે ગણિત શીખવવામાં પ્રથમ શિક્ષકે વિદ્યાર્થીને અમુક પ્રકારની ગણિતરીની જરૂર પડે છે તે ધ્યાનમાં રાખી તેવી રિય-તિમાં તેમને મૂકવા જોઈએ. ઢા જે વિદ્યાર્થીને તેનો વર્ગ શણગારવો હોય તો તેને કેટલી લાંબી સાકળી જોઈશે તથા તેની શી કિંમત બેસશે, વગેરે બાબતને લગતા હિસાબ તેને કરવા પડે છે. આવા હિસાબમાં તેને રસ પડે છે કારણ કે તેને તેની જરૂર લાગી છે. આવી રીતે ઘણા દાખલાઓ પ્રશ્ન કે પ્રમેયના રૂપમાં વિદ્યાર્થી માટે શિક્ષક થોડા શકશે તેથી આ પ્રમાણે હિસાબ ગણવામાં વિદ્યાર્થીને અમુક હેતુ સિદ્ધ કરવાનો છે એમ લાગે છે તો તેમાં તે વધારે ધ્યાન આપી શકે છે. દાખલા તેના અનુભવને લગતાજ હોવા જોઈએ. તે ઉપરાંત શા માટે તે ગણવાના હોય છે એમ જો વિદ્યાર્થીને જણાશે તો તેમાં તે વધારે ધ્યાન આપી શકશે. આ બે કારણને લીધે શિક્ષકે ગણિતના પાઠ્ય પુસ્તક ઉપર આધાર રાખવો જોઈએ નહિ પણ

તેણે પ્રસંગને અનુસરી દાખલા ઉપજાવી કાઢવા જોઈએ. તેવા દાખલા ગણવાનો શો હેતુ છે તે બાબત પણ વિદ્યાર્થીને સ્પષ્ટ જણાવવી જોઈએ. ઘણી વખત દાખલા ગણવાની ખાતર હિસાબ કરવાનું કામ સોંપવામાં આવે છે. અલગન તેને લીધે ગુણધાર ભાગાકાર વગેરે કામ સરળ રીતે યાગ છે પણ તેની સાથે તે દાખલાની તેમને જરૂર પડે છે તેથી તે ગણવામાં આવે છે તે બાબત તેમને સમજાવવી જોઈએ. સાધારણ રીતે ઘણા લાંબા ભાગાકાર તથા ગુણાકાર વિદ્યાર્થી પાસે કરાવવામાં આવે છે તેને લીધે વિદ્યાર્થીનામાં એકાગ્ર શક્તિ તેમજ ચોક્કસાઈના ગુણ અલગન આવે છે, પણ તેનાથી તેની વિચારશક્તિ કેટલે દરજ્જે કેળવાય છે તે બાબત ખ્યાનમાં રાખવાની છે. ફક્ત લાંબા ગુણાકાર અને ભાગાકાર કરવાથી તેને જોઈતો લાભ થતો નથી. ખરી રીતે તો જે હિસાબ અથવા પદાર્થોની આપણને દરરોજના જીવનમાં જરૂર પડે છે તેનો સારો મહાવરો થવો જોઈએ. ગણિતના વિષયમાં સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકાર જેવી ઉપયોગી ક્રિયા ઘણીજ ઝડપથી અને ચોક્કસાઈથી થવી જોઈએ. નીચલા ધોરણમાં આવું કામ જુદી જુદી રીતે ઘણો વખત થવાની જરૂર છે. બાળકે સ્વતઃ કંઈપણ વિચાર કર્યા સિવાય જલદીથી ખરાબર આવા મનોમત્ત કરવા જોઈએ તેથી નાના દાખલા લઈતેમને સરવાળા, બાદબાકી વગેરેનો ઘણો મહાવરો કરાવવો જોઈએ. જેવી રીતે આપણે લખવાનું કામ વિચાર કર્યા સિવાય સડસડાટ કરી શકીએ છીએ તેમ હિસાબ કરતી વખતે પણ સરવાળા, બાદબાકી વગેરે ક્રિયા તો ઘણી ચપળતાથી ચોક્કસ રીતે થવી જોઈએ. તેને માટે શિક્ષકે લેખાં તથા પદાર્થો ગણાવવાનું કામ ઘણો વખત કરવું જોઈએ. આ બાબતમાં કયાશ રહેવાથી આગળના હિસાબ વિદ્યાર્થી કરી ચકતા નથી. દા. ૪૧-૫૪૩÷૩, ૯૫૪૬-૩૧૨૩, આવી રીતના મનોમત્ત ઘણા કરવાથી અધરા દાખલા કરવાનું કામ સરળ થઈ જાય છે. કેટલીક વખત વિદ્યાર્થીઓ ટુંકી રકમના ગુણાકાર તથા ભાગાકારમાં પણ બધાં પગથીઓ લખીને કામ કરે છે. તેનું કારણ એજ છે કે ઉપર જતાવ્યા પ્રમાણે લેખાં તથા પદાર્થો જલદીથી કરવાની તેમને ટેવ પડી હોતી નથી દા. ૩૨૫૪૧૫ નો વિદ્યાર્થી ૩૨૫૫ આવી રીતે હિસાબ કરે તેને બદલે ૧૫ ના ધડીઓનો ઉપયોગ કરી તેણે મોટેથી તે ગુણાકારનો જવાબ ૩૨૫૫ ૪૮૯૫

મૂળી દેવો જોઈએ. તેવીજ રીતે ભાગાકારમાં પણ નોવામાં આવે છે.

૨૫)૯૨૫(૩૭ આમ કરવાને બદલે ૨૫ના ઘડીઆનો ઉપયોગ કરી
 ૨૫)૯૨૫(ઠુંફી રીતે ભાગાકાર કરવો જોઈએ.
 ૩૭

ભાગાકાર કરતી વખતે તેણે મનમાં તેનાં પગથીઆં ગણીને જવાબ મૂકવો જોઈએ. તે પ્રમાણે અપૂર્ણાકના હિસાબમાં પણ લાંબી રીત માલમ પડે છે.

૨૩+૪૬-૩૬ આવા હિસાબ તો મોટેથી ગણવા જોઈએ. આ ઉપરથી એ જણાઈ આવે છે કે મોંઢાનું ગણિત મોટા પ્રમાણમાં પાકું થવું જોઈએ. તે નહિ થવાને લીધે બધા પગથીઆં ગણીને વિદ્યાર્થીને લાંબી રીતે હિસાબ કરવાની ટેવ પડે છે. નીચલા ધોરણમાં સંખ્યાનું કામ ઘણી ચપળતાથી ખરાબર થવું જોઈએ. આવું કામ આગળ ઉપરના અભ્યાસ માટે ખાસ જરૂરનું છે. પલાખાં કે મોંઢાના દાખલા તો સ્વતઃ મંત્રવત્ થવાં જોઈએ, કારણ કે તેના ઉપર ગણિતનો સર્વ આધાર છે. પણ જ્યારે કોઠા કે કોણક ગોખાવવાં હોય ત્યારે ખાસ સંભાળ રાખવાની છે કે વિદ્યાર્થીઓ તે બાબત ખરાબર સમજ્યા છે કે નહિ. જો વગર સમજે તે ગોખી નાખશે તો ફક્ત તે ગોખણપટીજ થશે. પણ તે કોઠા કે કોણક કેવી રીતે ઉપજવી કાઢવામાં આવ્યા છે તે ખરી રીતે તેમને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી બતાવવું જોઈએ. આવી રીતે તેમને અનુભવદ્વારા સમજાવ્યા પછી તે બાબત યાદ રાખવાને માટે ગોખાવવાની જરૂર છે. સંખ્યા તેમજ કોઠા કે કોણકો તથા બીજી રીતો સમજાવતાં પહેલાં વિદ્યાર્થી પાસે ગણવાનું, માપવાનું, જોખવાનું, ઘણું કામ કરાવવું જોઈએ; તેમજ તોલ કે માપ તથા અંતર વગેરેની અટકળના ઘણા દાખલા તેમની પાસે કરાવવા જોઈએ. જો તેમણે આવા પ્રકારનું કામ કર્યું હશે તો તેઓ આગળ ઉપરના દાખલા ખરાબર સમજી શકશે. વળી જે પલાખાં તથા કોઠા ગોખાવવાનાં છે તે કેવળ સમજ્યા વગર યાદ કરે એ ઇચ્છવા જોગ નથી. વળી તે વખતે વિદ્યાર્થીનું ચિત્ત તેમાં હોવું જોઈએ તે ખાસ જોવાનું છે. ખ્યાન આખા સિવાય બાળક ગમે તેમ બોલી જાય તો તેથી તેનાં તેમાં વધારે વખત જાય છે માટે ચિત્ત દર્દને તેમજ તેમાં તેને રસ પડે તેવી રીતે ગોખાવવાનું કામ થવું જોઈએ. સંખ્યાના સરવાળા, બાદબાકી તથા પલાખાં બહુજ થવાં જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ સંપૂર્ણ રીતે તેમાં તેને રસ પડવો જોઈએ એ બાબત શિક્ષકે ખાસ યાદ રાખવાની છે. નીચેના ગોખણપટીથી વિદ્યાર્થીનો વધારે વખત જાય છે એટલુંજ નહિ.

પણ તેને લીધે તેની યાદશક્તિનો વિકાસ થઈ શકતો નથી. ગોખરાની જે ખાખત હોય તેમાં વિદ્યાર્થીને રસ પડવો જોઈએ, એટલે તે વખતે તેણે તેમાં ખરાખર ધ્યાન આપવું જોઈએ. ઉપર જણાવ્યા મુજબ વિદ્યાર્થીને જે હિસાબ કરવો હોય તે વહેવાર હોવો જોઈએ. તેને તે વખતે તેના કામની જરૂર પડે એટલુંજ નહિ પણ આગળ ઉપર તેનો ઉપયોગ તે કરી શકે એવા દાખલા તેની ખાસે કરાવવા જોઈએ. ધણી વખત અવહેવાર હિસાબ કરવાનું વિદ્યાર્થીને કહેવામાં આવે છે. જે દાખલા તેને કરવાના હોય તે ખરી રીતે વાસ્તવિક હોવા જોઈએ. એક શિક્ષક વિદ્યાર્થીને ૪૦ જામફળ વહેંચી આપવા આવે છે. જે દરેકને ૩૬૬ જામફળ આપવામાં આવે તો દરેકને શું મળશે? તેમજ જામરમા નહિ મળતા ભાવ જેવા અશક્ય દાખલા સેવા જોઈએ નહિ. એક માણસ એક રૂપિયાનું ૫ શેર તેલ વેચે તો તેને ૪૨ શેર તેલ વેચવાથી શું ઉપજશે? વિદ્યાર્થીઓ હિસાબ ગણતા હોય ત્યારે તેમને જે મુશ્કેલી નડતી હોય તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ શિક્ષકને હોવો જોઈએ. દરેક વિદ્યાર્થીને શું અમૂલ્ય લાગે છે તેનો વિચાર કરીને તેણે તેને મદદ કરવી જોઈએ. પહેલાં ધોરણમાં એક વિદ્યાર્થી સરવાળા નીચે પ્રમાણે કરે છે—

૧૦ તો તેની ભૂલના ધણું કારણો હોઈ શકે:—
૨૬
૨૬૬

- (૧) તે જલદીથી સંખ્યા લખી શકતો નથી;
- (૨) તે ખરાખર ધ્યાન આપતો નથી;
- (૩) મનમાં તે સરવાળો કરી શકતો નથી.
- (૪) ૯+૪ અથવા ૬+૯ કેટલા થાય તે તે જાણતો નથી.
- (૫) ધણી વખત વિદ્યાર્થીઓ ઉપરથી, વચ્ચેથી તથા નીચેથી હિસાબ કરે છે.
- (૬) દશક અને એકમના સરવાળાનું તેને જ્ઞાન હોતું નથી.
- (૭) તેમજ તેને વધી લેના આવડતી નથી.
- (૮) ચન્નપત્રું શું કંપું તેનું તેને જ્ઞાન હોતું નથી.

(શિક્ષકે ધીરજ અને દીનસૌજન્યથી આ જાનનો તેને સીખવરી જોઈએ અને જાણકને તે બ્રૂહ ખરાખર સમજાવરી જોઈએ.

સરવાળા, બાદબાકી કરાવતી વખતે પહેલાં શિક્ષકે દશક અને વધીનો

ઉપયોગ બાળકના મગજ ઉપર. બરાબર ઠસાવવો જોઈએ. પ્રત્યક્ષ વસ્તુથી ત્યાંસુધી જ્ઞાનદંત ન થઈ શકે ત્યાંસુધી મોંઢાના દિસાગ કરાવવામાં કંઈ લાભ મળતો નથી, અને બાળકમાં એ બાજતની અચોક્કસ માહિતી રહી ગય છે, જે પછીથી સુધરવી મુશ્કેલ થઈ પડે છે; દા. તરીકે, ૨૫ મણકા; એના દશકનાં બે જુથ પાડ્યાં હોય તો છૂટા ૫ મણકા રહ્યા. (૧) લખાણમાં ૨૫ લખાય છે તેમા '૫' નો આંકડો કયા સ્થાનમાં અને તેની શી કીમત છે, '૨' નો આંકડો કયા સ્થાનમાં છે અને તેની શી કીમત છે વગેરે દરેક બાજત સંપૂર્ણ રીતે બાળકના મનમાં દંઠ થવી જોઈએ. શરૂઆતમાં વસ્તુની સાથે આંકનો સંબંધ જોડી જ્ઞાન દંઠ કરાવ્યા પછીજ મોંઢાના દિસાગ કરાવવામાં ઘણી સરળતા થઈ પડશે એટલુંજ નહિ પણ બાળકો માનસિક આંકડાનું ચિત્રપટ ખડું કરી દિસાગ સહેલાઈથી કરી શકશે. ખીજ બાજત જે ખ્યાનમાં રાખવાની છે તે એ છે કે એવી રીતે બાળકોના માનસમાં એવા વિનિય જાતનાં ચઢતા ક્રમમાં ચિત્રપટો તૈયાર કરવાનો તેમને મદાવરો કરાવવો જોઈએ. આથી વારંવારના અભ્યાસથી બાળકો સરવાળા બાદબાકી બહુજ ઝડપથી કરી શકે છે. કેટલાંક મનુષ્યોમાં આવી સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકાર કરવાની જે અસાધારણ શક્તિ કેળવાયેલી જોવામા આવે છે તેનું કારણ તેમની ઝડપથી માનસિક ચિત્રપટો ખડાં કરવાની શક્તિ છે; અને એને લીધેજ તેઓ બહુજ ઝડપથી એ કામ કરી શકે છે.

ખીજ બાજત વહેવાર દષ્ટિએ-મોંઢાના તેમજ લેખી દાખલામાં-સરળતા લાવવાની છે. એકજ દિસાગ જુદી જુદી રીતે થઈ શકતો હોય તો તેમા વહેવાર દષ્ટિ રાખી કઈ રીત સરળતાવાળી અને વધારે વહેવાર છે તે પણ શિશુકે બાળકને સમજાવવી જોઈએ. જે એમ થાય નહિ તો હુંકી રીતે થઈ શકે એવા દાખલાઓ પણ લાંબી અને અવહેવાર રીતથી બાળકો ગણવા મંડી ગય છે.

યુરોપની નવીન શાળાઓ

બાકુલે ઇન્સ્ટિટ્યુટ*

આ શાળા એક નિયમિત શાળા કરતાં એક શિક્ષણનો અદ્ભુત પ્રયોગ છે એમ કહીએ તો ચાલે, પ્રો. બાકુલેએ પોતાનાં તૈયાર કરેલા બાળકોથી લોકોનીની કોન્ફરન્સને આશ્ચર્યમુગ્ધ કરી હતી. પ્રો. બાકુલે એકોસ્ત્રોવેકિઆના છે. આજે તે સંગીતકલાના આચાર્ય અને નવાયુગના શિક્ષક તરીકે આખા યુરોપ અમેરિકામાં સુપ્રસિદ્ધ છે. ઇ.સ. ૧૯૧૯ માં એક પણ ફૂટી બદ મ વિનાના પ્રો. બાકુલે હતા. એક ધન્ય પળે અંપંગ બાળકોના જીવનમાં નવજીવન રેડવાનો સંકલ્પ તેમના મનમાં ઉતર્યો અને તેમણે તે બાળકોમાં શમનો પ્રેમ, આદર્શવાદ અને સર્જનાત્મક આત્માવિર્ભાવ ઉત્પન્ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. તે તેમાં અપ્રતિહત મહેનત અને અપ્રતિમ કાર્યક્રમશક્તિથી એટલા સફળ થયા કે અમેરિકામાં તેમના કાર્યને સફળ કાર્ય તરીકે સ્વીકાર્યું; અને તે સ્વીકારીનેજ બેસી ન રહ્યા પણ અમેરિકાની રેડક્રોસ સોસાયટીએ તેમને ૨૫૦૦૦ ડોલરનું દાન કર્યું. આ દાનથી બાકુલેએ “બાકુલે ઇન્સ્ટિટ્યુટ” સ્થાપ્યું. ત્યાં તેઓ તેમના શહેર પ્રાગનાં ગરીબમાં ગરીબ બાળકોને ભેગાં કરી મેળીતવું મફત શિક્ષણ આપે છે. આ રીતે તૈયાર કરેલાં બાળકોને લઈ તેઓએ અમેરિકામાં ફરી મુસાફરી કરી છે. ત્યાંની સફળતા એટલી મોટી થઈ કે બાકુલેએ હવે શાંતિના વિજય માટે બાળકોના ધર્મયુદ્ધની કલ્પના કરી છે; અને તે માટે યુરોપના શહેર શહેરમાં તેમજ આખી દુનિયામાં ફરી બાળકોના મંડળો સ્થાપી બાળકોનું સામ્રાજ્ય જમાવવાનું માથે લીધું છે. જર્મનિ, ડેન્માર્ક અને સ્વિટ્ઝર્લેન્ડમાં તેમણે આવાં મંડળો સ્થાપી પણ દીધાં છે.

પ્રો. બાકુલે આ બાળકોમાં સંગીત શ્રેણી છે ‘એટલુંજ નહિ પણ તેમના જીવનને પલટાવી નાખે છે. તે તેમનામાં જાવનાના બીજ રાખે છે અને તેમને આદર્શવાદી બનાવે છે. બાકુલેની કુળાની કલ્પના શિક્ષણની એક પદ્ધતિરૂપે છે. તે શિક્ષણ કેવી રીતે આપે છે તે આપણને એક દાખલા ઉપરથી સમજાશે. બાકુલેએ કહ્યું હતું, કે એક વખત એક નવ વર્ષનો છોકરો કામ કરીને તેમની પાસે આવ્યો. તે બાળકે લાકડાના સાંધાવાળું

એક કાન્ગાર પ્રાણી બનાવ્યું હતું. રૂઢા નામની એક પંદર વર્ષની છોકરીએ એ ઉપરથી કિર્ચિંગની વાર્તામાંનાં સર્વ પ્રાણીઓ બનાવવાની કલ્પના કરી અને એ રીતે ટુંક સમયમાં અન્કલ ટીપો, આન્ટ જીરાફ વગેરે તૈયાર થયાં. આ તૈયારી કરવામાં દક્ષિણ આફ્રિકાનાં ફગફૂલ વિષેની વાત ચાલી અને તેમાંથી જુદી જુદી પ્રજાકીય ટેવોની વાર્તા આવી. આ રીતે તેમના-માથી સર્જનાત્મક ક્રિયા શરૂ થઈ અને તેણે શિક્ષણનો માર્ગ સરળ કર્યો.

પ્રો. બાકુલેએ કેટલાંયે બાળકો તૈયાર કર્યા છે. હાલ તેમની સાથે દુનિયાની મુસાફરીએ લગભગ ૫૦ બાળકો નીકળેલાં છે. તેઓ જ્યારે સંગીત કરે છે તે સમયે તેમનો અંતરાત્મા ડોલી જાય છે. તેમના સંગીત વખતે ૧૨૦૦ સંખ્યાનું આખું સભાગૃહ ગળે મંત્રમુગ્ધ હોય એમ શાંત થઈ જતું; અને મારા જેવા દેશી અને પાશ્ચાત્ય સંગીતથી કેવળ અભણ્યાનું હૃદય પણ ડોલી જાય.

પ્રો. સીએકની શાળા

આફ્રિકાના પાટનગર વીએનાના એક ખુલ્લામાં આ વિશ્વવિખ્યાત શાળા આવેલી છે. આ શાળામાં વીએના શહેરની સર્વ શાળાઓમાંના ચિત્રના રસિક વિદ્યાર્થીઓને તેમનો અભ્યાસ વધારવા ત્યાં જવાનું કહેવામાં આવે છે. પ્રો. સીએક એક અસાધારણ વ્યક્તિ છે. એક મહાન શિક્ષક છે. ત્રીસ વર્ષ પહેલાં પ્રો. સીએકની શાળા શરૂ કરવામાં આવી હતી, અને જેમ જેમ સમય જતો ગયો તેમ તેમ ચિત્રકળાના મહાન આચાર્ય તરીકે પ્રો. સીએક જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે. તેમના નાનાં નાના દસથી ચૌદ વર્ષનાં બાળકો આશ્ચર્યમુગ્ધ કરી 'નાજી તેવું સુદર કાર્ય કરી રહ્યાં' છે. પ્રો. સીએકને મેં પૂછ્યું હતું કે આપ કેવી રીતે શિક્ષણ આપો છો? તેના જવાબમાં તેમણે તુરતજ કહેલું કે "કેવળ મૌન સાધીને." આ જવાબથી ચુંચવાએસો જોઈ તેમણે આગળ જણાવ્યું કે હું બાળકોને શીખવતો નથી. તેઓ મને શીખવે છે. હું તો બગીચાની જગા સાફ રાખું છું; બાકી બગીચાનાં ફૂલો તો આપોઆપ વિકસ પામે છે. ખરી વાત એ છે કે સીએક પોતાની હાજરીથીજ બાળકોમાં પ્રેરણા ઉત્પન્ન કરે છે અને પરિણામે બાળકોનું અંતર્ગત જગૃત થાય છે. એ શાળામાં વાતાવરણજ કલાથી ભરેલું છે. તેમના વર્ગમાં કોઈ પણ પ્રદારનું બહારનું નિયમન નથી. બાળકોમાં પોતામાજ જે સર્જનાત્મક શક્તિ છે તે શક્તિજ તેમને તેમના કામમાં

એકાગ્ર અને શાંત કરે છે. પોતાના સર્જનમાં એકાગ્રતાનો અતુલ્ય ધ્યેયો હોવાથી બાળકો બીજાના સર્જનમાં અંતરાય કરતા નથી. પણ કેટલીક વખતે તો વર્ગમાં એટલી ઉજડેરણી થઈ જાય છે કે પ્રો. સીએકે તેને કારખાનામાં ચતા ઘોઘાટ જેવો ઘોઘાટ એમ કહે છે. નિયમન માટે બહારનું કાંઈ હોય તો તે સંગીત છે. સંગીત અને તાલબદ્ધ ગતિ બાળકોની વધી ગએલી શક્તિને બહાર આવવાનું દ્વાર બને છે. તે ઉપરાંત સંગીત સર્જનાત્મક શક્તિને મદદ કરે છે એમ તેમનું માનવું છે.

બાળકો ઘેરથી કામ કરી લાવવામાં અતિશય આનંદ લે છે. તેમના યુગુ પછુ તેમજ આનંદ માને છે. કરેલા કામની પ્રશંસા નથી કરવામાં આવતી, પણ ફક્ત આનંદ દર્શાવવામાં આવે છે. બાળકો પોતાના કામની નોંધ લખે છે અને તેમાં કલામય અને કાવ્યમય મુંદર નોંધો હોય છે. સીએકે કહે છે કે બાળકના બલિષ્ઠતા ધંધાનો વિચાર કર્યા વિના તેનામાં કલામય સર્જનની શક્તિ ખીલવવી જોઈએ તેથી બાળક જે કાંઈ કામમાં પડશે તે કામમાં સર્જન લાવી શકશે. કલાના સર્જનનો પ્રવાહ આ રીતે છુટો મુક્તાથી મનુષ્ય જાતને માટે એક મુંદર નેવેલ આપણે ધરીએ છીએ.

પ્રો. ડેલકોઝની શાળા

અહીંયાં ડેલકોઝ યુરિથિક શાળા વિષે બે સમયે કહેવા જોઈએ. તેની લંડનની શાળામાં હું ગયો હતો. તે શાળામાં સંગીત સાથે તાલબદ્ધ ગતિ સૌન્દર્ય અને ભવ્યતાભરી ચી રીતે થઈ શકે તે જોઈ શકાતું હતું. આ યુરિથિક પદ્ધતિના ઉપાદ્ય એમિલ જેકસ ડેલકોઝનો જન્મ વીએનામાં ૧૮૬૫ માં થયો હતો. પણ તેઓ સ્વીસ પ્રજાજન છે. તેઓની પદ્ધતિમાં તાલબદ્ધ ગતિ અને તેથી ઉપન્ન થતી સર્જનશક્તિનો વિચાર છે. અત્યાર- સુધી સંગીત સાથે ગતિ ચતી, પણ ડેલકોઝે શરીરને એટલું સંસ્કારી કરવાનું ધાર્યું કે તાલના દરેક ધમકારાની સાથે શરીર આપોઆપ તાલ અને સંગીતમાં લય પામે. આ ગતિ અને સંગીતનો સમન્વય એ જેકસ ડેલકોઝની પદ્ધતિનું મૂળતત્ત્વ છે.

લંડનની યુરિથિક શાળા ઇ.સ. ૧૯૧૩ માં સ્થપાઈ તે સફળ પણ થઈ. માર્ચ ૧૯૨૦ માં લંડન, એડિનબરો અને બીજાં પ્રાંતોમાં ૨૮૦૦ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું. એ પદ્ધતિના ત્રણ વિભાગ છે. તાલબદ્ધગતિ, કાનની કેળવણી અને મુખવાદિતા. આ ત્રણના મમન્વયથી આ પદ્ધતિ સફળ થાય છે. વણીખરી નવી શાળાઓમાં આ પદ્ધતિ દરે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

સંગીત અને ચિત્રની એકલી શાળાઓ બાદ કરતાં આ બંધી નવી પદ્ધતિની શાળાઓ છે. એક વખત નવી શાળા કોને કહેતી એ પ્રશ્ન ચર્ચાતો; કારણ કે જ્યારે સિદ્ધાંતોનો બ્યાવહારિક અમલ કરવામાં આવે છે ત્યારે સિદ્ધાંતો કેટલેક અંશે મોળા થાય છે અને બ્યવહારમાં તેનું સ્વરૂપ શિથિલ થઈ જાય છે. યુરોપમાં નવી શાળાઓ કહેવાતી એવી કેટલીક શાળાઓ હતી કે જે જરા પણ નવી ન હતી; તેમજ જુની એવી કેટલીક શાળાઓ હતી કે જે નવી નહોતી કહેવાની છતાં વસ્તુસ્વરૂપે નવી હતી. આપણે પણ કેટલીક શાળાઓ આજે સાથે જોઈ છે. હવે તે નવી શાળાઓમાં શું હોવું જોઈએ તે ડૉ. એડોલ્ફ ફ્રેડીયરની સાથે આપણે જોઈએ. ભવિષ્યની નવી શાળાઓ માટે તે ઉપયોગી થઈ પડવાનો મોટો સંભવ છે:-

- ૧ નવી શાળા પ્રાયોગિક શિક્ષણસાધનની પ્રયોગશાળા હોય છે.
- ૨ નવી શાળા વસતીગૃહવાળી હોય છે. બેશક સુંદરગૃહ હોય તે સારા વસતીગૃહ કરતાં ઉત્તમ છે.
- ૩ નવી શાળા ધણું ખર્ચ ગામડાની બાલકોમાં કુદરતના બોળે પણ શહેરથી બહુ દૂર ન હોય તેવા સ્થળે હોય છે.
- ૪ નવી શાળાનાં બાળકો ૧૦ થી ૧૫ ના ટોળામાં એક શિક્ષક અને તેની સ્ત્રી અથવા બીજી કોઈ સ્ત્રીની મંજાળ નીચે હોય છે. બાળકો ધરના વાતાવરણ કે સ્ત્રીની અસરમાંથી મુક્ત હોવાં જોઈએ.
- ૫ નવી શાળામાં સદશિક્ષણ હોય છે. વસતીગૃહમાં સદશિક્ષણની અસર, જ્યાં જ્યાં તે અત્યુક્ત વાતાવરણમાં મંજાળપૂર્વક આપવામાં આવ્યું છે ત્યાં ત્યાં છોકરા ને છોકરીઓ ઉપર સારી અસર થઈ છે.
- ૬ નવી શાળાઓ દરરોજ ૧૫ કલાક ઉદ્યોગની દૃષ્ટિથી નહિ પણ કેળવણીની દૃષ્ટિથી બાળકને હસ્તઉદ્યોગમાં રોકે છે.
- ૭ હસ્તઉદ્યોગમાં સુતારીકામ સૌથી મુખ્ય સ્થાન લે છે. તેમજ જેતી અને પાણેલાં પ્રાણીઓની મંજાળ એ પણ અગત્યનું કાર્ય છે.
- ૮ નિયમિત અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત ઐતિહાસિક વિષયો માટે સમય રોકે છે.
- ૯ ખુદ્દી હવામાં અર્ધ નખ રીતે કસરત કરાવવામાં આવે છે તેથી શરીરનો વિકાસ જલદીથી થાય છે.
- ૧૦ પગે અથવા બાઈસિકલ ઉપર પર્યટન, આખી રાત્રી તંબુમાં રહેવું, અને પોતાનો ખોરાક પોતેજ બનાવી ખાવો, એ નવી શાળામાં મોટે ભાગે હોય છે.

- ૧૧ ઔદિક વિકાસ માટે નવી શાળાઓ સ્મરણદ્વારા સંભાર ભરવા કરતાં સ્વતંત્ર વિચારશક્તિને કેળવે છે.
- ૧૨ સામાન્ય અભ્યાસક્રમમાં વિશેષ વિષયો ઉમેરવામાં આવે છે.
- ૧૩ સત્ય વાતો અને પ્રયોગોદ્વારા બાળક જ્ઞાન મેળવે છે. કારખાનાં, પ્રદર્શન, સામાજિક સંસ્થાઓ, વગેરેમાંથી પોતે નિરીક્ષણ કરી જ્ઞાન મેળવે છે. જ્યાં અને ત્યાં તે પુસ્તકોમાંથી પણ સેવામાં આવે છે.
- ૧૪ બાળકની પોતાની સક્રીયતા ઉપર શિક્ષણનો આધાર હોય છે. દ્રોષમતા શિક્ષણની તેમજ બીજા હસ્તક્રિયાઓની તેમાં જરૂર હોય છે. પણ તે ઔદિક વિકાસ માટેજ હોય છે.
- ૧૫ નવી શાળામાં બાળકની સ્વાભાવિક રસવૃત્તિનો વિચાર થાય છે. ૪ થી ૬ વિવિધ રમતોનું વય છે. ૭-૯ આલુઆલુની વસ્તુઓમાં રસ હોય છે. ૧૦-૧૨ અમુક વસ્તુઓ તથા મનુષ્યોમાં રસ હોય છે. ૧૩-૧૫ સીધા અનુભવથી ઉત્પન્ન થએલી રસવૃત્તિની ઉંમર છે, ૧૬-૧૮ ગ્રંથવશુભરી વિવિધ રસવૃત્તિની વય છે, આ વયે સામાજિક, માનસશાસ્ત્રીય કે તાર્કિક વિચારણા થાય છે.
- ૧૬ સ્વતંત્ર રીતે કરવામાં આવતું વ્યક્તિગત કામ નવી શાળામાં હોય છે.
- ૧૭ ખૂબ સચિત્ર કોપિ છુક કે સચિત્ર માસિક તૈયાર કરવાનું કામ નવી શાળામાં હોય છે.
- ૧૮ સવારના ૮ થી ૧૨ ઘણુંખરૂં ઔદિક શિક્ષણ માટે હોય છે. વ્યક્તિગત કામ માટે બપોરનો સમય હોય છે. બાળકની ઉંમર પ્રમાણે સમયમાં એકાદ કલાકનો ફેરફાર થાય છે. ઘણુંખરૂં ૪ થી ૬ ના સમયમાં દસ વર્ષની નીચેનાં બાળક કોઈ જાતની સ્વતંત્ર તૈયારી કરતાં નથી. વ્યવસ્થિત અને સ્વતંત્ર રીતે શીખવવું એ નવી શાળાનો મુખ્ય હેતુ છે.
- ૧૯ દરેક દિવસે થોડાજ વિષય-એક બેનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે.
- ૨૦ નક્કી કરવામાં આવેલા અભ્યાસક્રમ ઉપરથી બાળક પોતાનું સમયપત્રક ધડે છે.
- ૨૧ નૈતિક શિક્ષણ સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા અને નિર્જ્યાતમક શક્તિદ્વારા પ્રાપ્ત થએલા અનુભવથી આવતું જોઈએ. આ જાતનો અનુભવ મળે તે

માટે નવા શાળાઓમાં ન્હાના પ્રજાસત્તાક વહીવટ હોય છે. તેમાં શાળાના સંચાલક શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓ, અને કેટલાકમાં પુખ્ત ઉમરના સહાયકોની એક સામાન્ય સભા શાળા ચલાવે છે. તેના નિયમો પણ તેઓજ ઘડે છે. જ્યાં સંચાલકોની નૈતિક અસર આ નાનકડા પ્રજાસત્તાકના આગેવાન ઉપર સારી હોય છે ત્યાં તે પદ્ધતિ ધણું શિક્ષણ આપનારી હોય છે.

૨૨ જ્યાં આ સંપૂર્ણ લોકનિયુક્ત (આલનિયુક્ત) પદ્ધતિ ચાલી શકે તેમ નથી હોતું ત્યાં ધણીખરી નવી નિશાળોમાં ળંચારણપૂર્વક રાજશાસનના ધોરણ ઉપર વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાના આગેવાનો અથવા પ્રીફેક્ટસને ચૂંટે છે. તે ચૂંટાએલા આગેવાનો ઉપર કેટલીક સામાજિક જોખમદારીઓ રહે છે. આ આગેવાનીના પરિણામે જે જોખમદારી ઉત્પન્ન થાય છે તે નાગરિક ધર્મને માટે અતિશય મુદ્દર શિક્ષણ છે.

૨૩ ધણી પ્રકારની સામાજિક દરજ્જે સોંપવામાં આવે છે. ન્હાનાથી મોટાં સૌ કોઈનો વારો આ દિશામાં કાર્ય કરવાનો આવે છે.

૨૪ જેનામાં સર્જનાત્મક શક્તિ હોય છે તેમને ખાસ પારિતોષિક આપવામાં આવે છે. વખતોવખત સ્વતંત્ર રીતે કરવામાં આવેલાં કાર્યોનાં પ્રદર્શનો લેવામાં આવે છે અને તેમાં હસ્તકાર્યોના વૈજ્ઞાનિક અને સાહિત્યવિષયક કામ માટે સ્પર્ધા કરાવવામાં આવે છે.

૨૫ ન્હાની જુઓ માટે બાળકો પોતેજ ન્યાયપુરઃસર શિક્ષા કરે છે; પણ જ્યાં મોટી જૂથ હોય છે ત્યાં તેને વિકારી માનસ ગણી તેના નિદાન અને ચિકિત્સા માટે સંચાલકના હાથમાં સોંપવામાં આવે છે. તેના માનસનું પ્રયત્નશીલ કરી તેને સુચારવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

૨૬ એક બાળકના કાર્યની તેના પોતાનાજ કાર્યની સાથે તુલના કરવામાં આવે છે, અને તેમાં ચએલા ફેરફારના હિસાબે વધારે ને વધારે કરવાનું ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે.

૨૭ નવી શાળાઓ એસન કે કહે છે તેમ 'સૌન્દર્યનાં સ્થળો' છે. વ્યવસ્થા એ તેની પહેલી શરત છે. બાળકોના વાતાવરણમાં જથ્થાતી અને તેમનીજ રચેલી ઔદ્યોગિક કલા, કલામય સ્વભાવમાં ઉદાત્ત લાગણીઓ ઉત્પન્ન કરી તેને લલિત કલા પ્રત્યે દોરી જાય છે.

- ૨૮ એકલા સંગીત કે કોન્સર્ટમાં મંગીતની જાડી અને પવિત્ર છાપ તેના પ્રેમી ઉપર પડે છે. સંગીત સર્વ નવી શાળાઓમાં હોય છે.
- ૨૯ નૈતિક આત્મહાનની કેળવણી નાનાં બાળકોને વાર્તાના રૂપમાં આપવામાં આવે છે. આથી બાળકના અંતરમાંથી તેનો પડઘો પડે છે. એવી વાર્તાઓ વારંવાર કહેવાથી પોતાની જાત તથા ખીજાઓ તરફની પોતાની જવાબદારીનું જ્ઞાન થાય છે. મોટા અવાજે આ માટે કેટલીક શાળાઓમાં પાચન કરવામાં આવે છે.
- ૩૦ મોટા બાળકોને વ્યાવહારિક તર્ક-કેળવણી આપવા માટે નવી શાળાઓમાં વ્યક્તિગત અને સામાજિક વિકાસના કુદરતી કાપડાઓનો અભ્યાસ અને વિચારણા કરવામાં આવે છે. કેટલીક નવી શાળાઓમાં ધર્મની વિશાળ દૃષ્ટિ રાખી જુદા જુદા પ્રકારના આદર્શો તરફ સહિષ્ણુનાદિ કેળવવામાં આવે છે. આ ત્રીસ મુદ્દાઓ ઉપરથી હાલની યુરોપની નવી શાળાઓ વિશે ખ્યાલ આવી શકે તેમ છે. પ્રો. બાકુલે, સીએક, અને ડૉ. રેહેન્ડોઝની વિશિષ્ટ શાળાઓ પણ યુરોપમાં સુપ્રસિદ્ધ છે.

શારદામંદિર
સરખેજનો રસ્તો

લોગીલાલ ત્રિભોવનદાસ ઠાકર

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

યોજના ૨ છ

ગયા અંકમાં કુદરતના અભ્યાસ સંબંધી અમદાવાદની ડાહ્યુપુરની નિશાળની એક યોજના આપવામાં આવી હતી. એની અસર ઠીક જણાય છે; અને ખીજી નિશાળોમાં પણ આવી યોજનાઓ યોજવામાં આવે છે અને તેની નોંધ રાખવામાં આવે છે એવું અમોને જણાવવામાં આવ્યું છે. તેવી કેટલીક યોજનાઓમાં સુરત સીટીની મહીધરપુરાની શાળાની એક યોજના અમને મળી છે તે સારી હોવાથી આ વખતે આપવામાં આવે છે.

કુદરતના અભ્યાસની આવી યોજનાઓ ખીજી શાળાના શિક્ષકો આ મુજબ અમને મોકલી આપશે તો આ વિષયની ચર્ચા 'સારી રીતે થઈ શકશે અને વિષયશિક્ષણ રસિક બની શકશે એવી અમને આશા છે.

મહીધરપુરાની યોજના નીચે પ્રમાણે છે:—

અમારી નિશાળના લનામાં દેસાઈ નામના એક ગૃહસ્થ રહે છે. તાપી નદીને સાગે કિનારે અગ્રધજના રસ્તે તેમનું એક ખેતર છે. તેમાં આ વરસે જીવારનું વાવેતર કરવામાં આવ્યું હતું. અમારી નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને ખેતરે પોક ખાવા આવવાનું ઘણા વખતથી દેસાઈજીનું આમંત્રણ હતું. તેથી અમે સૌ તા. ૫-૧૧-૨૭ ને શનિવારે સવારમાં તેમના ખેતરે ગયા. ખેતરમાં ખેસીને જીવારનો પોક ખાવામાં કેવો અને કેટલો આનંદ આવે છે તે જાતે અનુભવ કર્યો વિના કલ્પી શકાય તેમ નથી. સુરત જિલ્લામાં તે આવો અનુભવ લગલગ સૌને હોય છે તેથી અમારી શાળાના વિદ્યાર્થીઓને તો ત્યાં જવાનું સાબળતાંજ ઘણો આનંદ થયો. અમે બરાબર આઠ વાગે ખેતરે પહોંચ્યા.

દેસાઈજીના દુખળાઓએ (ખેતરના નોકરો) કાટાઓ તથા ખીજું બળતણ એકઠું કરી અંગેડી તૈયાર કરી. અમે સૌ અંગેડીને ફરતા ગોળ કુંડાળામાં ખેસી ગયા. જીવારનાં 'તામ્ર' કુમળા કણસલાં લાવવામાં આવ્યા અને પોક તૈયાર થવા લાગ્યો. પાસેના ક્યારાઓમાંથી એક દુખળો તાજું લીધું લસણ અને કાચમીર લઈ આવ્યો અને સરસ ચટણી બનાવી. અમે ચણાની તીખી સેવ લઈ ગયા હતા. ખાંડ પાચેલા વરિઆળી દાણા પણ લાવ્યા હતા. સૌ વાતો કરતા ગયા, અને ગરમાગરમ પોક, સેવ, ચટણી અને વચ્ચે વચ્ચે વરિઆળી દાણા ખાતા ગયા. પોક ખાઈ રહ્યા પછી અમને તાજા દહીંના મઠો આપવામાં આવ્યો તેમાં મીઠું અને ચટણી મેળવી અમે એકેક પ્યાલો તે પીધા.

ખાતાં ખાતાં પોંક કેવી રીતે તૈયાર થાય છે; કણસલા કેવાં હોય; તેમાં દાણા કેવી રીતે ગેઠરાયા હોય; તે કેવી રીતે છુટા પડે; પોંકને દા મારે ઝાટકવામાં આવે અને ગરમ પોંક કેમ વધારે મીઠો લાગે; મઠો દા મારે પીવામાં આવે અને લસણની ચટણીથી શે ફાયદો થાય; એવા એવા અનેક વિષયો વિશે અમે વાતો કરી. વિદ્યાર્થીઓને પણ અજગ્ર આનંદ થતો જણાયો. સુરત જિલ્લામાં દર વરસે હાજરો પોંક પાર્ટીઓ થાય છે પણ જે અવલોકન, આનંદ અને જ્ઞાન અમારી મંડળીને મળ્યું તે ખીજે લાગેજ મળતું હશે હવે અમે ખેતરમાં ફરવા નીકળ્યા.

ખેતરમાં તાજા લીલાછમ જીવારના છોડ ઉગેલા હતા. બે દિવસ અગાઉ પોંક પાડેલો તેના સાંકા નશુકમાં પડ્યા હતા. તેમાં

અને ખેતરમાં ઉભેલા છોડનાં રંગમાં અને દેખાવમાં બરો ફેર જણાતો હતો. જમીન પર પડેલા છોડ સુકાયા હતા અને ખેતરમાં ઉભેલા છોડ લીલા હતા. આ ફેરફાર શાથી થતો હતો તે છોકરાઓને પૂછતાં તેમને જણાયું કે જમીન પર પડેલા છોડને પાણી મળતું નથી તેથી તે સુકાઈ ગય છે.

છોડવાઓને પાણી શી રીતે મળે છે તે બતાવવા એક છોકરાને નજીક ખેલાવી ખેતરનો એક છોડ ખેંચી કાઢવા તેને કહેવામાં આવ્યું. આમ કરતાં તેને મહેનત પડી કારણ કે છોડ જમીનમાં સખત ચોંટી ગયો હતો. છોડ શાથી ચોંટી રહેતો હશે તેની તપાસ કરતાં તેને જણાયું કે છોડને છેડે જમીનમાં તાંતણા જેવું હોય છે તેથી તે ચોંટી રહે છે અને ટટાર હિભો રહે છે. જમીનમાં રહેલો આવો મૂળ કહેવાતો ભાગ છોડવાઓને તથા મોટાં વૃક્ષોને સખત પવનમાં પણ ટટાર હિભાં રાખે છે અને પડવા દેતો નથી એમ હવે છોકરાઓને સમજાયું.

જીવારના છોડનાં તાંતણાવાળા મૂળના ભાગનું અવલોકન કરતાં પ્રથમ તો તેને મટાઠી ચોટલી જણાઈ. તેને કાળજીથી કાઢી નાખી મૂળને અમે પાણીથી ઘોઈ નાખ્યું. પછી જોવાના કાર્યથી તેનું બારીક અવલોકન કરતા અમને જણાયું કે દરેક તાંતણાના છેડે ટોપી જેવું કાંઈક જણાય છે. આ ટોપીને ચીરીને અંદર જોતાં તાંતણાના છેડે અણી જણાઈ. આ અણીદ્વારા મૂળ જમીનમાં પેસી ચકે છે; અણી ધસાઈ ન ગય તોટલા માટે ટોપીદ્વારા તેનું રક્ષણ ચાલુ છે; ટોપીવાળો ભાગ ધસાતો નય તેમ અંદરથી ખીજો નવો ભાગ તૈયાર રાતો ગય છે અને તે અણીનું હંમેશાં રક્ષણ કરે છે પગેરે અવલોકનદ્વારા બાળકોને સમજાવવામાં આવ્યું. મૂળના તાંતણા જમીનમાં પેસી જઈ તેમાંથી પાણી તથા ખીજો ખોરાક ચૂસી લઈ છોડવાનું પોષણ કરે છે તે પણ સમજાવવામાં આવ્યું.

પાસેના ભાગમાં નદીના ભાગમાં પાપડીનું વાવેતર કરવામાં આવ્યું હતું. ત્યાં જઈ પાપડીના એક છોડને સાચવીને જમીનમાંથી ખેંચી કાઢી તેના મૂળનું અમે ઉપર મુગજ અવલોકન કર્યું અને જીવાર અને પાપડીના મૂળની સરખામણી કરી સોડીમૂળ તથા પુંજમૂળનો ભેદ સમજાવવામાં આવ્યો. આ ઉપરાંત ભાગમાં અમને લીંડા, વેંગણ, ઠાંગી, માજર, મરચાં, મૂળા, આદુ તથા અળવીના છોડ જોવાને મળ્યા. તેમના મૂળનું અવલોકન કરી અમે તેમનું વર્ગીકરણ કર્યું.

પાસેના એક ઝાડ પર ચડુની વેલ પથરાએલી હતી. તેના ચડના ગાંધા-
ગાંધાવાળા ભાગમાંથી મૂળના તાંતણા નીકળેલા હતા અને ઝાડની સાથે
ચોટી ગએલા હતા. આવાં મૂળ વેલને ઝાડ સાથે ચોટી રહેવામાં કેવી મદદ
કરે છે તે અમે જોયું.

ઉપર મુજબનું અમારું પર્યટન સમાપ્ત કરી દેસાઈજીનો ઉપકાર માની
અમે ધર તરફ વળ્યા. રસ્તામાં ધોરની ત્રાડો તથા કુંવરના ઓડ અમારા
જોવામાં આવ્યા. તેમને લીલા કંચન જેવા જેઈ તેમને પાણી પાઈ આવી
સ્થિતિમાં કોણુ રાખતું હશે એમ ઓકરાએએ પૂછ્યું. તેમને પોચા
પાણીથી બરેલાં કુંવારનાં મૂળ જતાવી સમજાવવામાં આવ્યું કે કેટલીક
વનસ્પતિનાં મૂળ વરસાદના વખતમાં પાણી ચૂસી લઈ તેના સંગ્રહ કરી
રાખે છે અને કંકસરથી જરૂર પડે તેમ ઓડને આપે છે. (વનસ્પતિમાં
ધોર, અને પ્રાણીમાં ઊંટ, પાણીનો સંગ્રહ કરી રાકે છે અને જીવન નિભા-
વવા કંકસરથી વાપરે છે.) વનસ્પતિને પણ કંકસર કરતાં આવડે છે તે
જણી ઓકરાએને ઘણો આનંદ થયો.

ઉપર મુજબ વાતો કરતા જતા હતા ત્યાં એક વડ અમારી નજરે પડ્યો.
તેની વડવાઈ જેઈ ઓકરાએએ, એ શું હશે તે પૂછ્યું. બારીક અવલોકન
કરતાં કેટલેક ડેંઠાણે વડવાઈ વધીને જમીન સુધી ગએલી અને ઝાડને
આધાર આપતી જણાઈ. ઝાડ વિસ્તારમાં વધી પડે તો તેની શાખાઓ-
માંથી આવી જતનાં મૂળ નીકળે છે અને જમીનમાં જઈ ઝાડને આધાર
આપે છે તે તથા તેમને શાખામૂળ કહે છે તે સમજાવવામાં આવ્યું.
(આવાં મૂળ તાડ તથા ખલુરીને પણ હોય છે.)

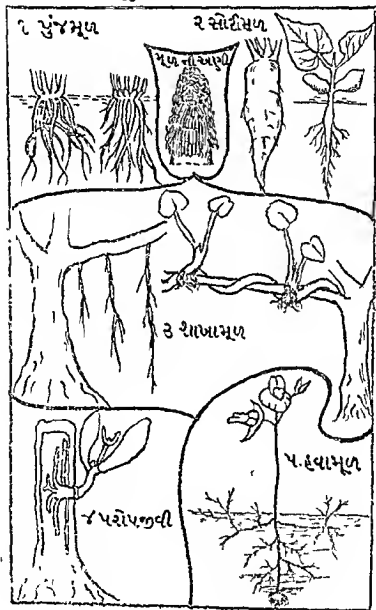
વડના ચડની નીચેના ભાગ ઉપર એક નાનો ઓડ બેઠો હતો તથા
તેનાં મૂળ વડના ચડની અંદર દાખલ થયા હતા તે જતાવી આવી કેટલીક
વનસ્પતિ ખીજ ઉપર આધાર રાખે છે અને ચેતાનાં મૂળ વડે મોટા
વૃક્ષના ચડમાંથી ખોરાક મેળવે છે તે જતાવી, તેમને પરોપજીવી મૂળ કહે
છે તે સમજાવવામાં આવ્યું.

(સુખડનાં મૂળ ખીજ ઝાડનાં મૂળમાંથી ખોરાક મેળવે છે.)

આગળ જતાં નદીના કિનારે કેટલાક પાણીમાં બેઠા ઓડ અમે
જોયા. તેનાં કેટલાંક મુળોમાં પાણી ઉપર દેખાતાં હતાં. તે હવા લેવા પાણી
ઉપર આવે છે અને તેને હવામૂળ કહે છે તે સમજાવવામાં આવ્યું.

ઉપર મુજબનું અમારું આનંદપર્યટન સમાપ્ત કરી અમે સૌ ઘેર ગયા. આ પર્યટન વિશે ત્રીજા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ દુંદી મોંઘ તથા થોડાં ચિત્રો પાઠી લાવ્યા હતા. જે થોડા સુધારા સાથે અત્રે આપવામાં આવે છે.

મૂળના પ્રકાર

નોંધ:—

મૂળ

પ્રકાર:—

- (૧) સોટીમૂળ-વાલ
- (૨) પુંજમૂળ-જુવાર
- (૩) શાખામૂળ-વડની વડવાઈ
- (૪) પરાપછી મૂળ-ઝાડના થડમા જોમતા છેડ
- (૫) હવામૂળ-પાણીના છેડવા

કર્તવ્ય:—

- (૧) છેડને આધાર આપી દટાર રાખે
- (૨) બારીક તાંતજાઓની અણીઓથી જમીનમા જઈ પાણી અને ખોરાક ચૂસે અને છેડને પોપણ આપે. ટોપી જેવો વાગ અણીનું રક્ષણ કરે.
- (૩) કેટલાક મૂળ પાણીનો સંગ્રહ કરે.

પ્રે. રા. ટ્રે. ડા.
અમદાવાદ.

} મનરુખરામ માણસાંકર દિવેદી

શાન્ત વાચન

આપણી હાલની શાળાઓમાં અભ્યાસક્રમમાં વાચનનો વિષય રાખવામાં આવેલો છે; અને વાચન ધણે ભાગે પાઠ્ય પુસ્તકોદ્ધારાજ કરાવામાં આવે છે. અભ્યાસક્રમ પુરતો વાચનનો વિષય થઈ ગયો એટલે શિક્ષકો તેમાં સંતોષ ગાની બેસી રહે છે. વળી ધણે ભાગે જે રીતનું વાચન જોવામાં આવે છે તે પણ યાંત્રિક અથવા સમજ પિનાતું હોય છે. આમ થવાનું મુખ્ય કારણ એ જણાય છે કે વાચનનો શો હેતુ છે તે શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ નમજતા નથી. પાઠ્યાત્મ દેશોમાં અને અમેરિકા જેવા આગળ પડતા દેશોમાં વાચનને વહેવાર દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે. અમુક ફરે સારી રીતે વાચતાં આવડ્યું, અને તેનો ભાવાર્થ સમજાયો એટલે બસ થયું એમ દવે સંતોષ માની લેવામાં આવતો નથી. એ દેશોમાં તો વિદ્યાર્થીનો વાચન પ્રત્યે પ્રેમ વધારવામાં આવે છે એટલુંજ નહિ પણ તેઓ ઝડપથી અને સમજપૂર્વક વાચે અને તેનો સાંસારિક બાબતમાં

ઉપયોગ થઈ શકે એવા હેતુથી જુદી જુદી જાતના અખતરા કરવામાં આવે આવે છે. આપણી શાળાઓમાં એવા હેતુથી વાચન પ્રત્યે પ્રેમ વધારવાના અખતરા થતા નથી એટલે ધણા જુના વખતથી જે પ્રથા ચાલી આવી છે તેની તેજ પ્રથાએ આપણે કામ કર્યો જઈએ છીએ. પણ હાલના આગળ વધતા જતા પ્રવૃત્તિમય જમાનામાં વાચનમાં વિશેષ રીતે દાખલ કરવાની, પછી તે અજમાવવાની, અને છેવટે તેના પરિણામોની નોંધ લઈ, વાચન કેમ વિશેષ અને હેતુપુરઃસર થાય તેવી યોજનાઓ ઘડવાની જરૂર છે. જો આપણે એમ કરીશું તોજ આપણે આપણાં બાળકોને સામાન્ય કેળવણી આપવામાં અને તેમને જીવનમાં ફતેદ મેળવવામાં લાયક બનાવી શકીશું. વળી હાલમાં વાચનને માટે જુદા જુદા સ્વરૂપમાં સાહિત્ય પણ ઘણું બેગુ થયેલું છે. એકલાં પુસ્તકોથીજ વાચન થઈ શકે એમ સમજવાનું નથી. રસ્તે ચાલતાં, વેપારીઓની દુકાને, રેલ્વે સ્ટેશનો, મુસાફરી, તેમજ અન્ય માસિકો, ચિત્રો, એ બધું વાચનનોજ વિષય જે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. પહેલાના વખતમાં જ્યારે જીવનમાં આટલી બધી પ્રવૃત્તિ નહોતી તેમજ લોકવ્યવહાર પણ એટલો બધો ગુચ્છવળ્ય ભરેલો નહોતો ત્યારે કેવળ પાંચ પુસ્તકોમાના વાચનથી ચલાવી શકાય તેમ હતું પણ હાલમાં તેમ કરવાથી આપણે ઉપયોગી કેળવણી આપી શકીએ છીએ એમ કહી શકાય નહિ. દરેક મોટા શહેરમાં અને અમુક ગામડાંઓમાં પણ હવે જાહેર પુસ્તકાલયો જોવામાં આવે છે. ગામ પરગામથી સહેલાઈથી પુસ્તકો મળાવી શકાય છે અને પત્રવ્યવહારથી પણ જ્ઞાન મેળવી શકાય છે એટલે પાંચ પુસ્તકના વાચનમાં આ સાધનો દ્વારા આપણે ઘણો વધારો કરી શકીએ તેમ છે. હાલમાં કોઈ પણ એવો ધંધો નથી કે જેમાં વાચનની સમજપૂર્વક વાચનની-જરૂર ન પડે. ખીજી રીતે કહીએ તો જો વાચન ન આવડે તો એવો કોઈ પણ ધંધો નથી કે જેમાં વિદ્યાર્થી સફળતાથી જોડાઈ શકે.

શાળાઓમાં જે વાચન થાય છે તે માત્ર પરીક્ષાની દૃષ્ટિથીજ થાય છે; એટલે વાચન સંબંધી બીજા જે મુદ્દાઓ શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી સમક્ષ રહેવા જોઈએ તે રહેતા નથી. હાલમાં વાચન સંબંધી જે બે બાબતો ઉપર ભાર મૂકવામાં આવે છે તે આ છે: (૧) બાવાર્થ, (૨) ઝડપ. આપણી શાળાઓમાં આ બે હેતુ કેટલેક અંશે પાર પડે છે, પણ તે ઉપરાંત બીજા કેટલાક હેતુઓ છે: (૧) સામાન્ય માહિતી-જ્ઞાન, (૨) ધંધો, (૩) અનુભવ, (૪) આર્નદ. જ્યાંસુધી આ બધા હેતુઓ વાચનથી સાધી શકાય નહિ ત્યાંસુધી વાચન યથાયોગ્ય થયું છે એમ આપણાથી કહી શકાય નહિ.

આ હેતુઓ સાધી શકાય એટલા માટે યુરોપ અને અમેરિકા જેવા દેશોમાં વાચનને સંપૂર્ણ બનાવવા માટે કેટલીક યોજનાઓ ઘડવામાં આવી છે તેમાં શાન્ત વાચનની પણ એક યોજના છે જેનો આપણે ધટતા ફેરફાર સાથે અમલ કરી શકીએ.

શાન્ત વાચન સંબંધી સામાન્ય સૂચનાઓ:—

હેતુપૂર્વક વાચન—હાલના શાસ્ત્રીય શિક્ષણમાં એ નિયમ છે કે જે કંઈ આપણે શીખીએ અથવા જે કંઈ કામ કરીએ તેમાં શો હેતુ સમાવેશો છે તે પહેલાં જોવું જોઈએ, અને પછી એ હેતુ કેવી રીતે સિદ્ધ કરવો તેને માટે યથાવિધિ ચાલ કરવો જોઈએ. હેતુ અને ચાલ વિના કોઈ પણ કાર્ય સફળ થતું નથી; અને એજ નિયમ શાન્ત વાચનને માટે સત્ય છે. દુન્યવી કાર્યો તથા બીજી પ્રવૃત્તિઓમાં પણ જ્યાં વાચન થાય છે ત્યાં અમુક હેતુ સમાવેશો હોય છે. કેવળ શબ્દ વાંચી જવા એ હેતુથી આપણે વાંચતા નથી. દા. તરીકે, વર્તમાનપત્રો વાંચીએ છીએ ત્યારે આપણો હેતુ ખબર જાણવાનો હોય છે; કાવ્ય વાંચીએ છીએ ત્યારે આનંદ મેળવવાનો હેતુ છે; ધર્માદારી જાહેરખબરો કે સૂચનાઓ વાંચીએ છીએ ત્યારે માહિતી મેળવવાનો હેતુ સમાવેશો છે. આમ જ્યાં જોઈએ ત્યાં ફરેક દાણે વાચન સાથે હેતુ રહેલોજ હોય છે. આ ઉપરથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે શાળામાં હાલમાં જે વાચન થતું જોઈએ તે વહેવારને સંપૂર્ણ રીતે લક્ષમાં રાખીને થવું જોઈએ, અને શાળામાં બાળકો હેતુપરઃસર વાચન કરે એવી યોજના હોવી જોઈએ.

માનસિક શક્તિ અનુસાર વાચન—દરેક બાળકમાં કુદરતી રીતે શક્તિઓનો વિકાસ જુદા જુદા પ્રમાણમાં હોય છે. કોઈ બાળક વાંચીને તેનો ભાવાર્થ જલદીથી ગ્રહણ કરી શકે છે તો બીજાં વાંચી અમુક ભાગજ યાદ રાખી શકે છે. વળી કોઈ બાળક માત્ર ધણી ઝડપથી વાંચી શકશે. આમ વાચન વખતે દરેક બાળક કોઈક ને કોઈક શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે અને જેમ એકજ વાચન વખતે વધારે શક્તિઓનો એકી સાથે ઉપયોગ તેમ બાળકની ફળવણી સંબંધી વિકાસમાં તેટલો વધારો થાય છે. કેવળ ઝડપથી કે શુદ્ધ ઉચ્ચાર સાથે વાંચી જવામાં બાળકને કોઈ પણ જાતનો લાભ થતો નથી એટલા માટે શિક્ષકે જ્યારે જ્યારે વાચનનો વિષય લેવાય ત્યારે ત્યારે એ વાચનમાં સમજ અને હેતુ અને અને તેની સાથે વહેવાર હેતુ વગેરે બાબતો વાચનની યોજના કરતી વખતે લક્ષમાં

રાખવી જોઈએ. એ યોજનામાં તમામ હેતુઓ સરે એવો વાચનનો કાર્યક્રમ રાખવો જોઈએ, એટલુંજ નહિ પણ આજકાલી શક્તિઓનું નિરીક્ષણ કરી વિકાસ ન પામેલી શક્તિઓને વિકાસ પામવાની તકો આપવાની હોય છે. એટલા માટે વાચનના વિષયમાં વિવિધતા રાખવી જોઈએ.

વ્યક્તિગત જરૂરિયાતો—શાળામાં પાઠપુસ્તકમાંથી થતા વાચનથી દરેક આજકાલી અંગત જરૂરિયાતો તરફ લાગ્યેજ લક્ષ આપી શકાય છે. ઉપર જણાવી ગયા પ્રમાણે દરેક આજકાલી શક્તિ જુદા જુદા રૂપમાં ઓછા વધતા પ્રમાણમાં વિકાસ પામેલી હોય છે; અને એવી સ્થિતિ હોય ત્યારે દરેક આજકાલી માટે વાચનનું એકજ જાતનું ધોરણ કે તેને માટે એકજ જાતનો વિષય રાખવો એ માનસશાસ્ત્રના નિયમથી વિરુદ્ધ છે; તેથી દરેક શિક્ષકે વિદ્યાર્થીની જરૂરિયાતના પ્રમાણમાં સાહિત્ય-સાધન પણ વિવિધ જાતનું એકઠું કરી રાખવું જોઈએ, અને એ સાધનની મદદથી આજકાલી જે સાધનની જરૂર પડે તે સાધન વાચના આપવું જોઈએ. આજકાલી જરૂરિયાતો શોધી કાઢવા માટે નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ છે.

(૧) આજકાલી કઈ શક્તિ ઓછી વિકાસ પામેલી છે તે શોધી કાઢવા માટે ક્ષોદીરૂપ દ્વરે વાંચવા આપવા.

(૨) વિદ્યાર્થીની શક્તિઓ તપાસી એકજ પ્રકારની આમીવાળાં આજકાલી હોય તેમની ટુકડીઓ પાડવી.

(૩) જે જે શક્તિઓ કેળવવી હોય તે શક્તિઓ કેળવી શકાય તેવું સાહિત્ય એકઠું કરી વાચવા આપવું.

(૪) સમૂહ પાડવા હોય તેને તેની જરૂરિયાતો પ્રમાણે વાચનના મનોમત્તો આપવા. એક ટુકડી પાછળ રહી જાય તો શિક્ષકે તેની સાથે રહી માર્ગદર્શક થવું; બાકીની ટુકડીઓને પોતાની મેળે કામ કરવા દેવું.

(૫) વખતો વખત આપેલા કામની પરીક્ષા કરી પરિણામ તપાસવું અને તે ઉપરથી નવા સમૂહ પાડવા.

આત્મપરીક્ષા—આજકાલી પોતે કરેલા કામની પરીક્ષા કરે અને પોતાની શા આમી રહી ગઈ છે તે શોધી કાઢે એટલા માટે તેમણે પોતાના કામની તુલના કરવી જોઈએ. એક વખત પોતાની આમી શોધી કાઢવા પછી તે આમી દૂર કરવા તે આપોઆપજ મંડપો રહેશે અને ક્રમે કરીને એનામાં આરિય ધડાતું જશે. આજકાલી પોતાની આમીઓ શોધી કાઢી શકે એટલા માટે શિક્ષક પ્રશ્નના જવાબો આજકાલીને ઉતારાવે; અથવા તે પોતે પદોલેથી

કા. પા. ઉપર જવાબો લખી કાઢે અને તેના ઉપર કાગળ ચોટી ચુમ રાખે; અથવા લખેલા જવાબવાણાં પત્તાં બાળકોમાં વહેંચે. એવી રીતનું કામ તેમના કામની પરીક્ષા માટે કરવું જોઈએ. આમ કર્યા પછી બાળકો પોતાના જવાબો મેળવે. તે ખરા ખોટા જાણવા માટે અમુક નિશાની તેમની પાસે કરાવવી. આમ બાળકો પોતે પોતાના કામની પરીક્ષા કરતાં શીખશે; અને સાથે સાથે હર્ષિદર્શ અને રસ ઉત્પન્ન થશે. દરેક બાળક આ પ્રમાણે બીજી વખત પરીક્ષા કરવામાં આવતુર રહે છે અને જેમ બને તેમ બધાજ જવાબો ખરા લાવવા સતત મહેનત કરે છે.

કાળા પાટીઆનો ઉપયોગ—વર્ગમાં બાળકો જેસે તે પહેલાં શિક્ષક કા. પા. ઉપર મનોયત્નો લખી રાખે. એવા જે ત્રણ મનોયત્નો એકી સાથે પાટીઆ ઉપર હોય તો બાળકોની એક બીજના કામમાં જોવાની ટેવ ઉત્પન્ન થતી નથી.

મનોયત્નનાં પત્તાં—આ યોજના યથાવિધિ થઈ શકે તેટલા માટે શિક્ષકે કેટલાંક એવાં પત્તાં તૈયાર કરી રાખવા જોઈએ કે જેથી બાળકોની જરૂરિયાતો પ્રમાણે તે વહેંચી શકાય. આવાં પત્તાં તૈયાર કરતી વખતે શબ્દોની પસંદગી, કરવામાં ઘણી કાગળ રાખવાની જરૂરની છે. દરેક પત્તાને નંબર આપ્યા હોય તો ફરીથી વહેંચણી કરવામાં તેમજ શિક્ષકને પોતાને માટે તેનો ઉપયોગ કરવામાં ઘણી સરળતા થઈ પડે.

ઝડપ વધારવા માટેનાં પત્તાં—શરૂઆતમાં આવાં પત્તાંની પહોળાઈ ચારથી પાંચ ઈંચની હોય તો સારું, પણ લંબાઈ શબ્દ કે વાક્યનો વિચાર કરી રાખવી. શબ્દોની હંચાઈ એક ઈંચ જેટલી રાખવી જેથી બાળકો ચોખ્ખા અંતરેથી સહેલાઈથી વાંચી શકે. આવાં પત્તાં વાપરતી વખતે શિક્ષકે બાળકની નજરની સામાં તથા સાંધાં પત્તા રાખવાં. બાળકની દૃષ્ટિને કાટ-ખુણે આવે તેવી રીતે તે આગળ રાખવાં. પછી તેમાંના શબ્દ કે વાક્ય પ્રમાણે બાળક ક્રિયા કરે. પત્તાં વર્ગ સમક્ષ ઘણી થોડીવાર એટલે કે મિનિટ અડધી મિનિટ સુધી રાખવાં અને પછી તે લઈ લેવાં. જેમ જેમ ઝડપથી વાંચવાની ટેવ પડતી જાય તેમ પત્તાં રાખવાનો વખત પણ ઘટાડતા જવું.

વિટામીન અને તેની ઉપયોગિતા

આજથી વીસ વર્ષ પહેલાં ડૉ. મેક કલમે વિટામીન સંબંધી જે શોધ ખોળ કરી હતી તે સંબંધી વિદ્વાનો હવે એક મત યથા છે અને વિટામીન સંબંધી તેઓ નીચે પ્રમાણે છેવટના નિર્ણય ઉપર આવ્યા છે.

વિટામીન ‘એ’—‘એ’ વિટામીનો આંખના આરોગ્ય માટે જરૂરી છે, તેમજ શરીરની વૃદ્ધિ માટે તે ઉપયોગી છે. તે ન હોય તો આંખનાં દરદો થાય છે. આ વિટામીન દૂધ, ઈંડાં, પ્રાણીની ચરબી અને અમુક જાતની માછલીના કોડલિવર તેમજ માલમ પડે છે. માખણ, ઘી કે ચરબીમાં વિટામીન હોય છે તેનાથી ૨૦૦ ગણા વિટામીનો આ તેલમાં હોય છે. આવા વિટામીનો, સ્પીનાચ (ભાજી), કૉલીજ, ભાજી (લુણી, તાંજળાં વગેરે), એસ્કોરેગસ, બાજરી, ગાજર, ટમાટા પાર્સિનખસ, કેરી, વટાણા, ચણા, કેળા, જમરખ અને ટમાટા વગેરે શાકભાજી તથા કંદમૂળમાં માલમ પડે છે. ટમાટામાં આ વિટામીનો ઘણા પ્રમાણમાં હોય છે.

વિટામીન ‘બી’—‘બી’ વિટામીનો દાનતંતુની નબજાર્ધ અટકાવે છે. આ જાતના વિટામીનોની શોધ રશિયા અને જાપાન વચ્ચે લડાર્ધ થઈ તે વખતે થઈ હતી. એ વખતે જાપાનના નાવિકોમાં ખાસ કરી દાનતંતુની નબજાર્ધનો રોગ લાગુ પડ્યો હતો અને એનું કારણ તેઓ, છોડા ચોખા અને માછલી ખાતા હતા તે હતું. પણ પાછીથી તેઓએ છોડા ચોખા ખાવા છોડી દીધા અને એને બદલે વગર છોડા મોળા ચોખા ખાવાનું શરૂ કર્યું અને એથી એમને ફાયદો થયો. આ વિટામીનો આવા વગર છોડા ઘઉંની ધુણીની રોટલી, આથાવાળાં વસ્તુ, બીયાં, શાકભાજી, ફળ, અને માખણ તથા ઘીમાં જોવામાં આવે છે.

વિટામીન ‘સી’—આ વિટામીનો ખાસ કરી શરીરની અંદરના રક્ત-પ્રવાહના શોધક છે. તેઓ ફળ, લીલી પત્તીની વનસ્પતિ, મૂળ, અને ખાસ કરી કૉલીજ, લીંબુ, નારંગી, ટમાટા, જમરખ, એર, ગાજર, વટાણા, કેળાં, રિચનાશ, દ્રાક્ષ અને બીજાં કેટલાંક અનાજમાં જોવામાં આવે છે. લીલો ચારો ચરતી ગાયના દૂધમાં પણ આ વિટામીનો હોય છે. ખાટાં રસવાળાં ફળોમાં આવી જાતના વિટામીનો હોવાથી લાંબી દરિઆઈ યુસાફરી વખતે એવાં ખાટાં રસવાળાં ફળો-લીંબુ, નારંગી, વગેરેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

વિટામીન 'ડી'—આ વિટામીન શરીરની નિર્બળ હાલતને અટકાવવામાં ઉપયોગી છે, અને હાડકામાં 'કેલ્શિયમ' (ચાક જેવા પદાર્થ) ઉત્પન્ન કરે છે. તે માછલીના તેલમાં-ખાસ કરી કોડલિવર તેલમાં ઈંડાની દાળમાં, દૂધમાં અને કેટલીક લીલી શાકભાજીમાં હોય છે. કોડલિવર તેલ એજ કારણે લીધે નમળા બાળકને ઉપયોગી થઈ પડે છે.

વિટામીન 'ઈ'—આ જાતના વિટામીનની શોધ હમણાજ થઈ છે અને તેઓ વધ્વત્વનાશક છે એમ સિદ્ધ થયું છે. કુટુંબવૃદ્ધિના ખાસ રહસ્યરૂપ કારણ તરીકે તેને ગણવામાં આવે છે. આ વિટામીન ઘઉંમાં, વનસ્પતિના તેલમાં, તાજા માંસમાં અને લેટ્યુસ અને એવી બીજી શાકભાજીમાં આવે છે.

દાકતરી અથવા વૈદ્યવિદ્યામાં આ પાંચ જાતના વિટામીનોની અગત્ય સ્વીકારવામાં આવી છે, પણ બીજી જાતના વિટામીનો પણ હશે એમ માનવામાં આવે છે. હાલ જે ઝડપથી વિટામીનોની શોધ થતી જાય છે તે જોતાં બીજા એવા કેટલાક વિટામીનો શોધી કાઢવામાં આવશે એમ માનીએ તો ખોટું નથી. ખોરાકથી ઉત્પન્ન થતાં કેટલાંક દરદી મટાડવા માટે આવા જીવન આપનાર વિટામીનોનો વધારે ને વધારે ઉપયોગ કરવામાં આવશે એમ દાકતરો માનવા લાગ્યા છે. મનુષ્ય જાતનું જીવન જઠરની સારી ક્રિયા ઉપર આધાર રાખે છે અને જો જઠરને સક્રિય રાખવામાં આવે તો શરીરનાં બાકીનાં અવયવોને પોષક તરતો મળશે અને તેઓ દુરસ્ત રહેશે એ નિઃસંશય છે.

કાઠિઆવાડનો ઇતિહાસ

આ દેશ પ્રાચીન ભારતમાં ઐતિહાસિક દષ્ટિએ જાણીતો હતો અને અત્યારે પણ ત્યાંનાં ખંડિએરો વગેરે તેની પ્રાચીનતાની ઝાંખી કરાવી રહ્યાં છે. હિંદુસ્તાનના એ હીપકસ ઉપર અનેક ઐતિહાસિક રંગો પસટાતા આવ્યા છે તેનું રૂપરેખાત્મક વર્ણન આપવામાં આવે છે.

સીમા—એક બાજુએ કચ્છનો અખાત અને બીજી તરફ ખંભાતનો અખાત આવેલો છે. દક્ષિણે અરબી સમુદ્ર છે. એ આખો હીપકસ હિંદુસ્તાનના એ સમુદ્રમાં આગળ પડ્યા અંગ તરીકે ઝૂરી રહ્યો છે. ધણું

વર્ષો ઉપર ત્યાં વસેલી જુની જાતો પાસેથી વાયવ્ય કેાલુમાં કાઠી લોકોએ આવીને તે મુલકો પડાવી લીધા હતા. હાલ તેમનાં નાનાં નાનાં રાજ્યો આખા દ્વીપકલ્પમાં સંખ્યાબંધ જોવામાં આવે છે તે ઉપરથી આપણને સુપ્રતિન થાય છે કે અરસપરસ હુમલાઓ અને શાંતિના સમયમાં થઈ એ રાજ્યો પસાર થયાં છે. 'સૌરાષ્ટ્ર' એ નામ આપણને તે દેશમાં જુના વખતમાં પથરાઈ રહેલાં ગીચ જંગલોના સમયથી માંડીને ઉત્તરતઃ જુની દુનિયાના વેપારીઓ પશ્ચિમ તરફનાં શહેરોમાં વેપાર અર્થે આવીને વસ્યા ત્યાંસુધીની સ્થિતિનું જ્ઞાન કરાવે છે.

હિંદુસ્તાનનું સિરિઆ—આ સૌરાષ્ટ્ર દેશ જેને હિંદુસ્તાનનું સિરિઆ ગણવામાં આવ્યું છે, તેની પ્રજાના વીરત્વ કે શૌર્ય ઉપરના પ્રેમથી ઝળદળા રહેશે. ઇતિહાસ અઘાપિ અમર છે અને તે ઉપરાંત જૈનધર્મીઓએ અદ્ભુત કળાના નમુનાઓ રચીને તે જૂમિની અગત્યમાં વધારો કર્યો છે. શેત્રુંજય અને ગીરનારનાં જૈન દહેરાઓમાં રમેલી સુસોમિત અને કાલ્પનિક સમૃદ્ધિવડે ઘણી મહાન પવિત્રતાવાળાં તે સ્થળો ગણાયાં છે અને તેથીજ કાલિઆવાડ ધણું આકર્ષક અને રમણીય ગણાયું છે. અહીં સિંધમાંથી ચુડાસમા, કચ્છમાંથી જેડવા, વડેત્ર અને વળત્રી શોહાડ જાતો ચાલેલો પછી આ પવિત્ર જૂમિમાં વસવાટ કરવા માટે આતુરતાથી આવી રહી. (પદુપતિ શ્રીકૃષ્ણ જામ સાહેબના વડીલ હતા.) વળી મહાન મૌર્ય રાજ્યના પ્રખ્યાત પ્રતિનિધિઓએ દરીઆકાંઠે આવેલા સોમનાથના સમીપમાં એક પ્રખ્યાત પથર ઉપર ઉદારતા, દયા અને ધર્મને બોધ કોતરાવ્યો છે, તેથી પણ આ જૂમિનું માહાત્મ્ય સદાને માટે વૃદ્ધિ પામ્યું છે તેમ છતાં પણ આ હિંદુસ્તાનના સિરિઆનો આટલો બધો આકર્ષક ઇતિહાસ ઘણા મુસાફરોની જાણ બદલ રહ્યો છે.

કૃષ્ણનું ઇત્સાંત—કાલિઆવાડનો પ્રાચીન ઇતિહાસ મહાભારતના દેવતા શ્રીકૃષ્ણનાં અદ્ભુત પરાક્રમે સાથે સમન્વિત થયેલો છે. શ્રીકૃષ્ણ ખરેખર એક મહાન યોદ્ધા હતા. એમને ઈશ્વરના અવતારરૂપ માનવામાં આવે છે. હજારો વર્ષથી લોકો તેમને બક્ષિતબાવથી પૂજે છે. હારકા જાઓ અને રંજાના જનારને પૂછો, અથવા ધૂળમાં રમતાં નાનાં બાળકને પૂછો કે કૃષ્ણ વિશે તેઓ શું જાણે છે; તો તેઓ કહેશે કે બહાદુર કૃષ્ણ, સુંદર, પ્રિય, રસિક પુરુષ, દુષ્ટ કંસના દણતારા હતા; એ પ્રમાણે તેમનો લાંબો ઇતિહાસ બોલી જશે. "કંશે આકાશવાણીથી જ્ઞાપના બચને

લીધે શ્રીકૃષ્ણનાં લાંકુઓને કેવી રીતે મારી નાખ્યાં; વસુદેવ જે હિંદુસ્તાનના નાગ રાજાઓમાંનો એક મહાન રાજા હતો, તેણે કેવી રીતે કંસના પંચમાંથી તેમના બાળસ્વરૂપને બચાવીને ગોપ નંદના ઝુંપડામાં સહી-સલામત તેમને મૂક્યા હતા; કેવી રીતે શ્રીકૃષ્ણે ગોકુળમાં બાળકોડા કરી હતી, વગેરે ઐતિહાસિક બીનાઓ યુપસિદ્ધ છે. ગોપીઓ કે મહીઆરી-ઓની વાર્તા સીતા અને રામની વાત જેની હાથમાં લોકપ્રિય થઈ પડી છે. પાંડવોનાં પરાક્રમેનું મહાકાવ્યમાંથી એ બધું વર્ણન મળી શકે છે. શ્રીકૃષ્ણે પોતાની પુખ્ત અવસ્થામાં મથુરાના જાદુવાને માટે આ નગર વસાવ્યું હતું. જે જાદુવા કંસની બે રાણીઓના બાપ જરાસંધ (મગધ અધિરાજ) ના બુદ્ધિમયી પીડિત હતા તેમને તેમના ત્રાસમાંથી મુક્ત કરવા માટે દારકા વસાવ્યું હતું. અહીંઆંજ જાદુવાન નામના મનુષ્ય-રીંછનો શ્રીકૃષ્ણે સંહાર કર્યો હતો; અને સોમનાથ કે પ્રભાસપાટણ આગળ બીજાના વિષમય શરથી તેમનું અવસાન થયું હતું. જે રથજે શ્રીકૃષ્ણે દેહત્યાગ કર્યો તે જગા હાથ પવિત્ર ગણાય છે. ત્યાં વાર્ષિક શ્રાદ્ધનો મેળો બરાબ છે અને ગોપીનજાવ જ્યાં ગોપીઓ દીવમીરી કે શેકમી દૂની ગઈ હતી ત્યાં અઘાપિ ગોપીચંદન કે પીળા માટી નીડળે છે અને તેના વડે વૈષ્ણવો પોતાના કપાળમાં શ્રીકૃષ્ણનું ચિત્ર ખૂંટી કાઢે છે. આવી રીતે શ્રીકૃષ્ણ મનુષ્યની દૃષ્ટિ આગળથી અદ્વય ચર્મને તેમના હૃદયમાં હમેશના માટે વસી રહેલા છે. તેમની વાર્તાની વિગતો મહાન વિદ્વાનો વાંચીને મથન કરી રહ્યા છે. તેમની બાળકોડા, રાસાદિક કીડાઓ વિચારી રહ્યા છે; શ્રીમદ્ ભાગવદ્ગીતામાં તેમણે અર્જુનને આપેલા ઉપદેશનું સ્મરણ કરી રહ્યા છે; અને કેટલાક વિદ્વાનો તેમના જેવા બનેલા બનાવ (કાલિ કુમારિકા અને તેના બાળકનો હેતુદ જે દેવગી અને કૃષ્ણને મળતો આવે છે તે) વિશે વિચાર કરી રહ્યા છે.

અંશેક અને તેનાં કાર્યો—શ્રીકૃષ્ણના અવસાન પછીનો કાલિઆ-વાડનો ઇતિહાસ અંધકારમાં પાડે દૂની ગયો છે, અને ત્યારપછી મૌર્ય વંશના પ્રતાપી રાજા મહાન અંશેકના સમયમાં ફરીથી તે દરબાન થાય છે. હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં અંદ્રજનનો પૈત્ર આ મહાન ઐહ સમ્રાટ જે દૃઢ નિશ્ચયવાળો અને પરાક્રમી હતો અને માતૃપ દ્યાનો આસ અવતાર હતો તેના જેવો બીજો કોઈ રાજા હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન સમયમાં થયો નથી.

પ્રાણી માત્રના બુદ્ધિ માટેની તેનામાં અસધારણ દયાર્દ્રતા હતી.

જનાવરની ઇસ્પતાસો બાંધવી; માણસના હિતની ખાતર રસ્તા ઉપર વૃક્ષો વાવવાં; માંદાને માટે અમુક સ્થળે ઔષધમંત્રહાલય સ્થાપવાં, વગેરે લોકો-પયોગી કાર્યો અગ્રેષ્ઠે પોતાના રાજ્યમાં ચાલુ રાખ્યા હતાં. તેના અતિ વિસ્તાર પામેલા સામ્રાજ્યમાં આવેલાં પવિત્ર સ્થળોમાં જે શિક્ષાઓ ઉપર લેખો કાતરાવ્યા છે તે શિક્ષાઓ જાણે ઉપદેશ કરવા માટે બોલતીજ ન હોય એવો ભાસ આપે છે. જે કે તેના મહાન રાજ્યનો પડછાયો સ્વપ્નવત્ બની ગયો છે તોપણ હિમાલયથી તેમજ અફઘાનિસ્તાનથી ગીરનાર પર્વત જુનાગઢની ટેકરી ઉપરથી એ મહામંત્રનો પડગો અઘાપિ પડી રહ્યો છે.

મૈથ્ય રાજ્યની સત્તા નીચેથી સૈરાષ્ટ્ર પશ્ચિમ ક્ષત્રપ રાજ્યોના કબજામાં ગયો. સિંધુ નદીની ખીણના પ્રદેશમાં વસતા ગ્રીક આર્કિટ્રઅન રાજ્યોના તાબાના રાજ્યો હતા. આ રાજ્યો લઘુ બળવાન હતા. તેમનામાં સૌથી વધારે પ્રતાપી રાજ્ય નહપાન હતો. તેના સિદ્ધાઓ જુનાગઢથી અને નાસિક આગળથી દાય લાગ્યા છે. એ સિદ્ધાની છાપ ઉપરથી, તે રાજ્યની ભવ્ય ભમર, ગરડ જેવું નાક, દંડતાચૂચક હડપચી, વગેરે જોતાં તે માણસનું શારીરિક અને માનસિક બળ કેવું હતું તેનું અનુમાન સહેજે થઈ આવે છે. તેના સિદ્ધાની બે બાજુઓ ઉપર શર અને વજ્રના કુળ-દર્શક ચિહ્નો જણાય છે. તેણે કાઠિઆવાડમાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું, અને તેની સત્તા દક્ષિણ અને ગુજરાત સુધી હતી. ઇ. સ. ૪૦૦માં ક્ષત્રપ રાજ્યોની સત્તા નષ્ટ થઈ અને ગુપ્ત રાજ્યો આવ્યા જેમના ઉદ્ભવે સંકેતિય થયો, તેણે જુનાગઢ પાસેની શિક્ષા ઉપર પોતાનો લેખ કાતરાવ્યો છે. તેમની પાસેથી દેશની સત્તા સૂર્યવંશી વદ્ધબી રાજ્યોના હાથમાં ગઈ.

અંધાધુંધીનો સમય—ઇ. સ. ૭૨૫ સુધી કાઠિઆવાડ વદ્ધબી-ઓની સત્તા નીચે રહ્યું. ત્યારપછી તે અંધાધુંધી ને નાશના ચક્રવાતથી ડગમગી રહ્યું. પછી તે દેશ ઉપર પરદેશી જાતોની ચડાઇઓ થઈ. પ્રથમ કાઠિ લોકો જેઓ પાર્થિવન વંશના હતા, તેઓએ તરવારના બળથી દેશનો કબજો લીધો અને તે બીજા હુમલાખોરોની સાથે અરસપરસ લગ્ન કરીને અહીંજ વસી રહ્યા, અને આખા હીપક્રપને પોતાનું નામ આપ્યું. તે હુમલાખોરો પૈકી બાબરીઆ, વળા મુખ્ય હતા. તેમના પછી સુડાસમા રજપુત અને જેઠવા સિંધમાંથી આવ્યા. એ વળા આખો દેશ લડાઈ, ટંટા લૂંટફાટ, દુકાળ અને મારામારીથી દેરાન થવા લાગ્યો. ઇ. સ. ૧૦૦૦માં જેઠવા, ચાવડા, ગોહિલ, વળા, દોળી, વગેરે આવી વસ્યા. તેમણે કાઠિઆ-

આવાડનો ટેકરીઓ અને જંગલોવાળો પ્રદેશ પોતપોતાનાની મેળે વહેચી લીધો; પણ સુસેકનો સમય બહુ ચાલ્યો નહિ. ઇ. સ. ૧૦૨૪માં ગઝનીનો મહમૂદ હિંદુસ્તાન ઉપર ચડી આવ્યો. તે સોમનાથનાં બારણાં લઈ ગયો. પછીથી અલાઉદ્દીન ખીલજી અને મહમૂદ તખલખના સમયમાં પણ ઠાકી રાખ્યોનું શરાતન દબાઈ ગયું નહોતું. તેઓ મુસલમાન સત્તાના અંકુશ-માંથી છુટા થવા માટે તક શોધી રહ્યા હતા.

મરાઠાના સમય—મુજરાનના સુલતાનોનો અમલ ઉતપાં બાદ અને ઔરંગઝેબના મૃત્યુ પછી કાદિઆરાડના પ્રાચીન સરદારો એકે એક ઠેડ બાંધી ઉભા થયા. પોરબંદર, રામકોટ, નવાનગર, શિહોર, ધાંત્રા એ સઘળાં પોતપોતાને માટે તત્પર થઈ રહ્યાં, અને તેઓ તથા તેમના વંશજો-એ આખા પ્રાંતમાં અંધાધુંધી ફરી ચલાવી; પણ સત્ય કહીએ તો થોડા વખતમાં તેમને શિક્ષા મળી. તેઓએ મરાઠાઓનો વિચાર ક્યોં નહોતો. ઇ. સ. ૧૭૨૫માં પિલાજી ગાયકવાડે વડોદરા મીથું ત્યાંમુંધી તેમની સત્તાનું તેમણે માપ માપ્યું નહોતું. ઇ. સ. ૧૭૫૩માં તેઓ ઉપર એક જાત ચઢી આવી, અને એક પરદેશી અઢાઈ કરનારની ઝોડી નીચે ફરી તેઓ અમદાવા. તે પુરુષના જુદામી તેમજ ઘણાં ત્રાસદાયક કૃત્યોનો અનુભવ દિલ્હીના મોગલ શહેનશાહના જીલ્લમ કરતાં તેમને વધારે સખત લાગ્યો હતો. મયૂરાસન, પર બેઠાં બેઠાં તેમને મોગલ શહેનશાહે આજીવન દુટકાથી શિક્ષા કરી હતી, પણ મરાઠાઓએ તેમને કરેલી હેઝનગતિ વીંછીના ચટકા જેવી લાગી હતી. પણ તેમના કદનેા સમય થોડા વખતમાં પુરો થયો. ઇ. સ. ૧૮૨૦માં બ્રિટિશ રાજ્યે સર્વોપરિ સત્તા સ્થાપી અને કાદિઆવાડની પ્રાચીન ભૂમિ દર્નક વોકરની ‘સેટલમેન્ટ’ નામથી ઓળખાતી રાજનીતિને લઈને એક સૈકાથી મરાઠાઓના ત્રાસમાંથી છુટી થઈ છે

આધુનિક અફઘાનિસ્તાન

અફઘાનિસ્તાનના હવાઇ વિભાતી કાફલાના કમાન રા. એ. ડી પટવર્ધન જેઓ દિંદના વતની છે અને દિંદુ છે તેમણે બનારસ દિંદુ યુનિવર્સિટીના વાઇસ ચેન્સેલરના નિમંત્રણને સ્વીકારી “આધુનિક અફઘાનિસ્તાન” એ વિષય ઉપર ભણવા જોગ બાવણ નીચે પ્રમાણે આપ્યું હતું:—

તેમણે જણાવ્યું હતું કે થોડાંક વર્ષમાં અફઘાનિસ્તાનમાં ઘણાજ મોટા ફેરફાર થઈ ગયો છે. આજથી થોડાં વર્ષ પહેલાં જે દેશને બીજા બળ-

વાન પ્રજાઓ માત્ર એક જીભ" રાજ્યો વચ્ચે એક જીભના હુમલા વખતે આડરૂપ ગણતી. હતી તેજ દેશ આજે સુવેગની નહેરની આ બાબુના પ્રદેશોમાં આગળ પડતો અને સુધરેલી સ્થિતિએ પહોંચતો જાય છે. ભૂગોળની દૃષ્ટિએ એ દેશ એશિયાના લગભગ મધ્યસ્થાન અથવા કેન્દ્રરૂપ છે, અને એ બાબતમાં જેમ તે મધ્ય સ્થાન બોગવે છે તેવીજ રીતે તેને એશિયાની રાજકીય પ્રગતિમાં પણ કેન્દ્રરૂપ બનાવવો; એટલે કે જેમ યુરોપી પ્રજાઓનું લક્ષ્ય જેમ 'ઇનિવા'ના સ્થળ તરફ રાજનીતિની બાબતમાં દોરાર્ધ રહ્યું છે તેમ અધધાનિસ્તાનને પણ 'એશિયાનું' ઇનિવા' બનાવવું એવી ઉંચી અભિલાષા અધધાનિસ્તાનના લોકોની છે. તેમની બાધી હિન્દુ ભાવનાના અને તેમના દેશની એવા પ્રકારની પ્રગતિના મૂળ વિધાતા અધધાનિસ્તાનના હાલના શાહ, ના. અમાતુલ્લા છે. એમણેજ સમગ્ર પ્રજામાં પ્રજાકીય ભાવનાની જાગૃતિ આણી છે.

તે દેશના લોકોના વર્તન અને ધાર્મિક જીવન સંબંધી તેમણે જણાવ્યું કે તેમનું ખાસ લક્ષણ ઠરકામ ધર્મ અને દેશની સ્વતંત્રતા પ્રત્યેનો પ્રેમ છે, પણ સાથે સાથે પરદેશીઓ પ્રત્યે તેમજ પરધર્મ પ્રત્યે તેમની ઉદાર વૃત્તિ પણ તેમનામાં જોવામાં આવે છે. આપણા દેશનાં મુખર્ષ જેવાં શહેરોની માફક હાં કાશુમ જેવા સુંદર બાધણીવાળાં શહેરો છે પણ ગ્રામ્ય પ્રદેશમાં જોઈએ તો જીવન સાદું જોવામાં આવે છે. અધધાનિસ્તાનમાં દરેક માણસનું ધ્યેય નોકરી કરવાનું હોતું નથી. લોકો સ્વાચ્છી, મજબુત, કઠોર, હિન્દુ સહન કરનારા, અને જીભઓની સામે વહેવારમાં નિખાલસ હોય છે. ગામડાના તમામ લોકો-એટલે કે જેને આપણે ગામડીયા કહીએ તેવા લોકો નાના પ્રકારના હુન્નરવેલોગમાં યુગ્યએલા રહે છે, પોતાના ખપ જોગી ખાદી તેઓ કાતે છે અને તેનું કાપડ વણે છે. લશ્કરી તાલીમ ત્યાં ફરજિયાત છે અને ૧૬ વર્ષના દરેક આદમીને લશ્કરી તાલીમ બે વર્ષ સુધી લેવી પડે છે. હિંદુઓને પણ તેમાં જોડાવું પડે છે. સીખ, પંજાબી અને આઘા અયોધ્યાના સંયુક્ત પ્રાંતોમાંના કેટલાક હિંદુઓ ત્યાંના વતની થઈ રહ્યા છે અને અધધાનો તેમની સાથે ભાઈચારાથી વર્તે છે. હિંદુઓનાં ત્યાં મંદિરો પણ છે. ધાર્મિક ઉત્સવોને દિવસે કોઈપણ જનના જાધ વિના વાળ સાથે ધાર્મિક સંમેલનો રસ્તા ઉપર થઈ જઈ શકે છે. દીવાળીના દિવસોમાં હિંદુ લોકો એ તહેવાર જાણુ ધામધુમથી ઉજવે છે, અને મુસલમાનો પણ તેમાં તેડ-લાંજ આનંદથી ભાગ લે છે. તેમજ બહારી ધર્મના તહેવારમાં તેવીજ રીતે

હિંદુઓ તેમની સાથે લાગ લે છે. ગાયોની હિંસા યત્ની નોંધએ નહિ એવી શાહની ઇચ્છા છે.

ઠેળવણી વિશે બોક્ષતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે ના. શાહે આખા દેશમાં ઠેળવણી ફરજિયાત કરી છે. દરમિત્રી કામકાજમાં દરતરી માયા દારસી છે અને લોકમાયા 'પારવ' છે. કાશુધ જેવાં મોટાં શહેરોમાં હાઇસ્કૂલો છે અને લાં ફ્રેન્ચ અને જર્મન ભાષા ફરજિયાત વિષય તરીકે શીખવવામાં આવે છે. પઝદાનો રિવાજ શહેરો તેમજ ગામડાઓમાં છે ખરો પણ હાલમાં એ રિવાજની ચિરૂદ્ધ લોકવાયણી થતી જાય છે. વેસ્વાનો ધંધો ગેરકાયદેસર છે. તેમજ દારૂ બનાવવો અને પીવો એની પણ કાયદથી મનાઈ છે. વ્યાપાર અને હુન્નરદિયોગમાં દેશ આગળ વધ્યો છે, અને જાણવા જેવી બાબત એ છે કે નાણાં બજાર હિંદુ સરાફોને હસ્તક રહે છે. દેશની નાણાની રિયતિ નવેસરથી રચી છે તેથી નાણા સંબંધી રિયતિ મજબૂત થઈ છે અને લોકોમાં વિશ્વાસ પણ સારી રીતે બેઠો છે.

સરકારી મુશ્કી, લશ્કરી અને દાકતરી ખાતાં જર્મનિ, રશિયા અને હિંદુ દેશના લોકોની દેખરેખ હેઠળ છે પણ ધીમે ધીમે જેમ જેમ અફઘાન લોકો ઠેળવાતા જશે તેમ તેમ એ બધાં ખાતાંઓ તેમના હાથમાંજ રહે એવી ગોઠવણી કરવામાં આવી છે.

છેવટમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે અત્યારે આખી દુનીયાની નજર વિમાની કાફલા તરફ દોરાઈ રહી છે અને તમામ સુધરેલી પ્રજાઓ આકાશી માર્ગનાં આ સાધનોને સંપૂર્ણ રીતે ફતેહમાં જનાવવા મચી રહી છે. અફઘાનિસ્તાન પણ એજ બાબતમાં ઝડપથી આગળ વધતું જાય છે. ઇ. સ. ૧૯૧૬ની સાલથી અફઘાનિસ્તાનમાં વિમાની કાફલાને માટે રશિયાના અમલદારોની દેખરેખ નીચે જમીન ઉપર મચકો બાંધવાની યોજના હાથ ધરવામાં આવી છે. કુવરતી કારણોને લીધે આ દેશમાં વિમાની માર્ગને માટે નોંધએ તેવી અતુદ્ગતા નથી તોપણ અત્યારસુધીમાં આવાં પાંચ મચકો રશિયન અમલદારોની દેખરેખ નીચે બાંધવામાં આવ્યાં છે. રશિયા અફઘાનિસ્તાનમાંથી આવતા વિદ્યાર્થીઓને વિજ્ઞાન મંજૂરી મફત શિક્ષણ આપે છે અને કેટલાએક વિદ્યાર્થીઓ એ દેશમાં અત્યારે આવા પ્રકારની તાલીમ લઈ રહ્યા છે. લગભગ વખતે પરદેશીઓનો વિશ્વાસ ન રાખી શકાય તેથી વિમાનના સુકાનીઓ અફઘાનોજ હોય તો સાફ એમ સમજી અફઘાન વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ લેવા પરદેશ મોકલવામાં આવે છે અને થોડા વખતમાં તેઓને હાથેજ અફઘાનિસ્તાનનાં વિમાનો બેસતાં યશે.

સર રમણભાઈનો સ્વર્ગવાસ

અમદાવાદના જાણીતા નાગરિક, ગુજરાતના સુપ્રાનદ સંસારસુધારક તંયા સાક્ષરતા સર રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ તા ૬-૪-૨૮, મંગળવારના રોજ સ્વર્ગવાસ થયા છે તે જાણી અમે ઘણા શોકગ્રસ્ત થયા છીએ. એમના પિતાશ્રી એક જાણીતા કેળવણીકાર હતા. નાનપણથી જ રા. સા. મહોપતરામભાઈએ પોતાના મૌથી એ નાના પુત્રને ઉંચા પ્રકારની કેળવણીના સંસ્કાર પાડ્યા હતા. સ્વ. સર રમણભાઈએ ગુજરાત કૉલેજમાં અને પછીથી મુંબઈની એલ્ફિન્સ્ટન કૉલેજમાં અભ્યાસ કર્યા પછી ૧૮૮૯ માં વકીલાતની પરીક્ષા પાસ કરી. અભ્યાસ દરમિયાન પણ તેમનો સાહિત્ય-રસ સુંદર કવિતાઓના રૂપમાં વણા કરતો હતો. તેમની પ્રવૃત્તિઓ અનેક-વિધ હતી અને સંસારસુધારાનું કામ જે તેમના પિતાશ્રીએ શરૂ કર્યું હતું તે તેઓએ પણ આગળ ચલાવ્યું. એને અંગે પણ તેમનું સાક્ષર-શ્રવણ જળકરું હતું વિવાદવિધિ, યાનસુધા વગેરે પુસ્તકો અને માસિકો-દ્વારા જનસમાજમાથી અંધશ્રદ્ધા અને વહેમો દૂર કરવા તેમના સતત પ્રયત્નો થતા આવ્યા હતા. ભદ્રંભદ્ર, રાઈનો પર્વત, હાસ્યમંદિર અને કવિતા અને સાહિત્ય વગેરે પુસ્તકોમાં તેમનું સાક્ષરત્વ અનેક જોવામાં આવે છે એમનો ઠાવકો હાસ્યરસ અને કવિતા અને સાહિત્યમાંનું પ્રખર કાવ્યવિવેચન ગુજરાતી સાહિત્યમાં અદ્વિતીય સ્થાન ભોગવે છે. સાહિત્ય-પરિષદો સાથે તેમનો સંબંધ ઘણો નિકટ હતો, અને પ્રમુખસ્થાનેથી લેખો અને લાખલોદ્વારા તેઓએ ગુજરાતી સાહિત્યભંડોળની સમૃદ્ધિ વધારી છે. વિશેષમાં તેઓ “પ્રાર્થનાસમાજ” ના મુખ્ય ઉપદેશક હતા. જેમણે તેમના પ્રવચન સાંભળ્યા છે તેમનો આત્મા ભક્તિભાવથી હ્રીન થયો છે અને યાત મર્મસ્પર્શી સભાષણથી કેટલીક વ્યક્તિઓના હૃદયનો પયરો થયો છે.

સાક્ષરી શ્રવણમાં દીર્ઘી ઊંડતું તેમનું કારકાપણું રાજદારી શ્રવણમાં પણ જણાઈ આવતું હતું. આથી તેઓ દરેક પક્ષને માનીતા હતા. તેઓ પ્રજાના સાચા દીક્ષના સેવક હતા અને ઘરેરે અનેક સામાજિક સંસ્થાઓના કાર્યવાહક હતા. ગુજરાતની મુર્તિરૂપ સ્વ. સર રમણભાઈ પોતાના ગુણોને લઈને બહોળું મિત્રમંડળ ધરાવતા હતા. ગુજરાતને અને ખાસ કરી, અમદાવાદને તેમના અવસાનથી ખોટ પડી છે. તેઓ પોતાની પાછળ મોટું કુટુંબ મૂકી ગયા છે લેડીવિલાગેરીને તેમજ એમના કુટુંબને દુઃખ સહન કરવા શક્તિ આપો એવી ઇશ્વર પ્રત્યે અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ પ્રભુ સ્વ. સર રમણભાઈના આત્માને શાન્તિ આપો.

ઉત્તર ભાગમાં સને ૧૯૨૭ માં છોકરાઓ માટેની લેવાએલી વર્ગી-
અંકસર કાંઈનલ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
અમદાવાદ સેન્ટર			૩૨	પાપટલાલ જગજીવન મહેતા	૩૫૨
૧	મણીલાલ જેઠારામ ઘોડા	૪૩૮	૩૨	ત્રિહમલાલ મોમાભાઈ ભટ્ટ	૩૫૨
૨	દુર્લભજી ભવાનીચંદ્ર જેઠી	૪૧૨	૩૫	હીરજીભાઈ મોતારભાઈ પટેલ	૩૫૧
૩	ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ પંડ્યા	૩૯૯	૩૫	હરજીવન મદાશંકર જાની	૩૫૧
૪	મગતપ્રસાદ જોષ્ઠતારામ પટેલ	૩૯૮	૩૭	પરમાનંદ જગનલાલ ખાનધર	૩૪૮
૪	ચાહીલાલ એચરદાસ શાહ	૩૯૮	૩૮	કચરાભાઈ રામચંદ પટેલ	૩૪૭
૬	મેથીઆસ જગજીવન ચોહાણ	૩૯૭	૩૯	શંકરલાલ નરસેરામ ઠાકર	૩૪૬
૭	જટારાંકર ત્રીભોવન મહેતા	૩૮૫	૪૦	કાન્તિલાલ નારણશંકર પંડ્યા	૩૪૪
૭	સારાભાઈ લક્ષુભાઈ પટેલ	૩૮૫	૪૦	રમણ સુવેમાન ગાધી	૩૪૪
૮	જમનાદાસ છોટાભાઈ પટેલ	૩૮૦	૪૨	અંબાલાલ ધનાભાઈ પટેલ	૩૪૩
૧૦	કાન્તિલાલ ચુનીલાલ મહેતા	૩૭૮	૪૨	ડાહ્યાભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૩૪૩
૧૧	હુસેનમીઆ અહમદમીઆ મલેક	૩૭૬	૪૨	નાથાભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૩૪૨
૧૧	મણીલાલ જગનલાલ ભટ્ટ	૩૭૬	૪૫	બાબજીદાસ મેલજી શાહ	૩૪૨
૧૩	મજલાલ જેઠાલાલ ઉપાધ્યાય	૩૭૫	૪૬	નાનુભાઈ બીમભાઈ દેસાઈ	૩૪૧
૧૪	વિનાયક રતનચંદ સોલંકી	૩૭૨	૪૭	ધીરજલાલ પ્રાણજીવન જાની	૩૪૦
૧૫	મુકુંદરાય પ્રેમાનંદ દવે	૩૭૦	૪૭	હાસમરાવ પીરભાઈ રાણા	૩૪૦
૧૬	મણિલાલ હરિલાલ પટેલ	૩૬૯	૪૮	કાળીદાસ એચરભાઈ પટેલ	૩૪૦
૧૫	મોહનલાલ દયાળજી વ્યાસ	૩૬૮	૪૭	કેમચંદ આણંદજી શાહ	૩૪૦
૧૭	ગિટસ મંગળજીભાઈ હુસેનકંડી	૩૬૮	૫૧	ચમનલાલ પ્રેમચંદ શાહ	૩૩૯
૧૯	પુરુષોત્તમ સોમેશ્વર દવે	૩૬૫	૫૧	ગોવર્ધનદાસ કુબેરદાસ ઉપા.	૩૩૯
૨૦	ગોરધન નાગેશ્વર શુક્લ	૩૬૩	૫૩	કમળાશંકર લાઈશંકર ત્રિવેદી	૩૩૮
૨૦	જખી નરસિંહ પરમાર	૩૬૩	૫૪	રત્નલાઈ હથ્થરભાઈ પટેલ	૩૩૭
૨૨	હુસેન લાલજી તિપાઈ	૩૫૯	૫૫	ગોવિંદલાલ માવજીભાઈ તલ	૩૩૬
૨૨	નરૈતમ પોચાભાઈ કુંભાર	૩૫૯	૫૫	શીવસિંહ શુપનસિંહ રાહોડ	૩૩૬
૨૪	ચંદુલાલ ગુલાબચંદ શાહ	૩૫૭	૫૭	ચાતિલાલ કીરપાશંકર ત્રિવેદી	૩૩૫
૨૪	રણછોડલાલ જોશંકર ત્રિવેદી	૩૫૭	૫૮	પાનાચંદ દેરાવલાલ શાહ	૩૩૪
૨૪	રોબર્ટ કાનજી મેકવાન	૩૫૭	૫૮	પુનમજીભાઈ મહાભાઈ પટેલ	૩૩૨
૨૭	રામજી શામજી ઠાકર	૩૫૫	૫૯	સોમાભાઈ માણેકચંદ પટેલ	૩૩૨
૨૭	મોગીલાલ લીલામર મહેતા	૩૫૫	૫૯	ચાહીલાલ વીઠ્ઠલદાસ ભટ્ટ	૩૩૨
૨૭	ગૌરીશંકર રણછોડલાલ ભટ્ટ	૩૫૫	૬૨	દલસુખ કેશવલાલ ખમાર	૩૩૧
૩૦	મહમદમીઆ મોધામીઆ મલેક	૩૫૪	૬૨	રોબર્ટ શીવલાલ સોલંકી	૩૩૧
૩૧	સંસારજીભાઈ જીવાભાઈ પટેલ	૩૫૩	૬૪	નરસિંહ હરજીવન પટેલ	૩૨૯
૩૨	જોડુપરી માવપરી ખાવા	૩૫૨	૬૪	સારાભાઈ સોમાચંદ શાહ	૩૨૯
			૬૬	દિશિરભાઈ ગીરધરભાઈ પટેલ	૩૨૮

કનદાસ પાનાભાઈ પટેલ	૩૨૮	૧૦૬	દીપચંદ બુલેચંદ શાહ	૩૧૧
ગજદાસ ગુલાબદાસ પટેલ	૩૨૮	૧૦૮	નજાભાઈ પુંગભાઈ પટેલ	૩૧૦
ચંતીલાલ કેશવલાલ રાવળ	૩૨૭	૧૦૮	કેસંગ નરસંગજી ઝાલા	૩૧૦
દાલાલ મંગનલાલ પટેલ	૩૨૭	૧૧૦	મેચરભાઈ જીજીભાઈ પટેલ	૩૦૯
દવરલાલ યુનિલાલ સોની	૩૨૭	૧૧૦	હીરાલાલ ગણપતરામ ઉપા.	૩૦૬
શ્રવણ વ્રજલાલ શાહ	૩૨૬	૧૧૨	અંબાલાલ લક્ષ્મીભાઈ દાણી	૩૦૮
ભા પરસોત્તમ ખિસ્તી	૩૨૬	૧૧૨	દાદુભા અમુલા જડેજા	૩૦૮
લાભાઈ રૂઘનાયજી દાકર	૩૨૫	૧૧૨	કાન્તિલાલ રામશંકર મહેતા	૩૦૮
જસંગજી અગસંગ ચોદાણ	૩૨૫	૧૧૨	માણિકલાલ મોદનલાલ શુક્લ	૩૦૮
રિશંકર આમદાશંકર વ્યાસ	૩૨૫	૧૧૨	શીવલાલ જગનલાલ પટેલ	૩૦૮
ભાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૩૨૫	૧૧૭	મુશ્વરભાઈ અમયાભાઈ પટેલ	૩૦૫
માણિકલાલ મોદનલાલ બારોટ	૩૨૫	૧૧૭	નટવરલાલ ઝાલાભાઈ મહેતા	૩૦૫
ગાં અમયા પરમાર	૩૨૪	૧૧૭	તેમચંદ કેશવલાલ ગાંધી	૩૦૫
મણીભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૩૨૧	૧૧૭	પોપટલાલ ગોપાળજી ત્રવાડી	૩૦૫
કાન્તિલાલ મોદનલાલ ત્રિવેદી	૩૨૧	૧૧૭	રત્નજીડદામ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૩૦૫
મહામુખ મીનાલાલ દરીઆ	૩૨૧	૧૧૭	નારસેવ મણીલાલ ભટ્ટ	૩૦૫
મોમા વીરા રાવળ	૩૨૧	૧૨૦	ચંદલાલ દરિલાલ શાહ	૩૦૪
વશરામગર ગોપાલગર અતીત	૩૨૧	૨૩	યુનીલાલ રોમનાથ ત્રવાડી	૩૦૪
મંગળદાસ રામચંદ શાહ	૩૨૦	૧૨૩	હોદાલાલ મૂળજીભાઈ વ્યારા	૩૦૪
માણિકલાલ જોદાલાલ ઉ તાખ્યાળ	૩૨૦	૧૨૩	જડાશંકર પ્રદલાલજી ગવગ	૩૦૪
રેવાશંકર મોદનલાલ જોશી	૩૨૦	૧૨૩	કચરાલાલ જગનલાલ જોશી	૩૦૪
ભાલચંદ્ર અમરતલાલ જોશી	૩૧૯	૧૨૩	મોદનલાલ જગજીવનદાસ દાકર	૩૦૪
ખીમુલા જોયસિદ્ધજી યુગાસમા	૩૧૯	૧૨૯	મુખારખાનજી પીરોજખાનજી	૩૦૩
આણુલાલ શંભુલાલ કીનારી.	૩૧૮		વિહારી	
સરદારસીંગ જીતસીંગ ઝાલા	૩૧૮	૧૩૦	યુનીલાલ દેવચંદ શાહ	૩૦૧
શાંતિલાલ ગોવિંદલાલ હુદાર	૩૧૮	૧૩૦	રવિલાલ હવજીલાલ રાવળ	૩૦૧
અદમદ મહમદ મરેક	૩૧૭	૧૩૦	નયાન ખીમલ ખિસ્તી	૩૦૧
દામોદર પુરુષોત્તમ ત્રવાડી	૩૧૭	૧૩૦	સેખાભાઈ તારણદાસ દરજી	૩૦૧
કેશવલાલ કાળીદાસ શાહ	૩૧૭	૧૩૪	આશિર્વાદ ભગવાનભાઈ મક.	૩૦૦
નારણુલાલ મંગનલાલ પટેલ	૩૧૬	૧૩૪	અંબાભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૩૦૦
નારણુભાઈ સામેજીભાઈ પટેલ	૩૧૬	૧૩૪	મુશ્વરલાલ જોદાલાલ પટેલ	૩૦૦
વીલકેડ સુદેશમાન પરમાર	૩૧૬	૧૩૪	રામચંદ અમુલખરાય બારોટ	૩૦૦
ગાંડાલાલ દામેદર જીતપતિ	૩૧૫	૧૩૮	અંબાલાલ આદરભાઈ પટેલ	૨૯૯
સોમા લીંબાભાઈ ખિસ્તી	૩૧૫	૧૩૮	નટવરલાલ ઝાલાલાલ દવે	૨૯૯
યુસુફ શનાભાઈ ખિસ્તી	૩૧૫	૧૩૮	શંકરલાલ ત્રીભોવનદામ ત્રિવેદી	૨૯૯
વીરશંકર કુબેરરામ ગરોડા	૩૧૪	૧૪૧	ગણપત અંબાશંકર ત્રિવેદી	૨૯૮
મણીખેન મંજારામ પંડ્યા	૩૧૮	૧૪૧	ગાલચંદ કસ્તુરચંદ શાહ	૨૯૮
જાજુરાવ કિશ્વરાવ દીવતે	૩૧૨	૧૪૩	ચંદ્રમણિશંકર યુનીલાલ રાવળ	૨૯૭
કેશવલાલ મોદમલાલ શાહ	૩૧૨	૧૪૩	હોદાલાલ નાગરદાસ પટેલ	૨૯૭
અખડુલામીઆ મહમદમીઆસે	૩૧૧	૧૪૩	દાઉદ મેમાભાઈ ખિસ્તી	૨૯૭

૧૪૩	મગનલાલ હથેરદાસ પટેલ	૨૬૭	૧૮૪	કેદરનાથ દાગાબાઈ પટેલ	૨૮૪
૧૪૩	મોહનલાલ નાગરદાસ ગાંધી	૨૬૭	૧૮૪	દલપતરામ કડવાણી ઉપાધ્યાય	૨૮૭
૧૪૩	શાનિલાલ નર્મદાશંકર ગાંધી	૨૬૭	૧૮૫	માણીકલાલ મનસુખરામ બાની	૨૮૭
૧૪૪	અનેપરામ હરગોવિંદ જોશી	૨૬૬	૧૮૭	રામપ્રસાદ અંબાલાલ જોશી	૨૮૭
૧૪૬	ધણીદાસ મોહનલાલ પટેલ	૨૬૬	૧૮૭	શાનિલાલ અમરતલાલ રાવળ	૨૮૭
૧૪૬	માણીકલાલ મહતલાલ શાહ	૨૬૬	૧૮૮	વલ્લભલાલ દોલનચંદ્ર શાહ	૨૮૭
૧૫૨	અચરભાઈ શીવલાલ માંધી	૨૬૫	૧૮૨	અંબાલાલ લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૮૨
૧૫૨	શંકરલાલ મુળશંકર જોશી	૨૬૫	૧૮૨	અમરતલાલ ગોડીદાસ ઉપાધ્યાય	૨૮૨
૧૫૪	ચુનીલાલ પરભુદાસ પટેલ	૨૬૪	૧૮૨	ચીમનલાલ ભોળીલાલ શાહ	૨૮૨
૧૫૪	દુર્ગાશંકર શીવચંકર દવે	૨૬૪	૧૮૨	મણીલાલ યુનિલાલ મહેતા	૨૮૨
૧૫૪	મણુપતરામ મગનલાલ ત્રિવેદી	૨૬૪	૧૮૨	નાથાલાલ મગનલાલ પ્રજાપતિ	૨૮૨
૧૫૪	કરણાશંકર દલસુરામ ભટ્ટ	૨૬૪	૧૮૨	રતિલાલ જેઠાલાલ જોશી	૨૮૨
૧૫૮	દેસાંભાઈ રામભાઈ હોલા	૨૬૭	૧૮૮	કાશલાલ હમીયાદશંકર બાની	૨૮૧
૧૫૯	ગોપાળદાસ વેપ્પીદાસ પટેલ	૨૬૨	૧૮૮	રવાભાઈ ભક્ષાભાઈ પટેલ	૨૮૧
૧૫૯	મણીભાઈ નરસિંદભાઈ પટેલ	૨૬૨	૧૮૮	મંતગમ રામલાલ કલાલ	૨૮૧
૧૬૧	દામોદર શામળ ગાળી	૨૬૧	૨૦૧	દુર્ગાશંકર મદાશંકર ગવાડી	૨૮૦
૧૬૧	નરસિંહ ગીરધર ભટ્ટ	૨૬૧	૨૦૧	કનૈયાલાલ કીરપાશંકર દવે	૨૮૦
૧૬૧	શાંતિભાઈ છોટાલાલ ભટ્ટ	૨૬૧	૨૦૧	રણજીદભાઈ કુંગરભાઈ સોલંકી	૨૮૦
૧૬૧	સીતારામ કાળીદાસ ભટ્ટ	૨૬૧	૨૦૧	જમનાદાસ જેઠાલાલ મહેતા	૨૮૦
૧૬૫	શુકા દારદુલ દોહરીયા	૨૬૦	૨૦૫	શીત્રેમોન ભુદરભાઈ ખિસ્તી	૨૭૬
૧૬૫	મવાનીશંકર મુળજી જોશી	૨૬૦	૨૦૫	મોતીલાલ નાયજીભાઈ પાંક	૨૭૬
૧૬૭	ગમનંદ જટાશંકર ત્રિવેદી	૨૮૮	૨૦૭	ગંગાધરપ્રસાદ યુનિલાલ શાહ	૨૭૮
૧૬૭	મુસકે આશિર્વાદભાઈ ખિસ્તી	૨૮૮	૨૦૭	પદમજી નરસિંજી વજર	૨૭૮
૧૬૭	જીજુલા દોલનસિંહ ચુડાસમા	૨૮૮	૨૦૭	પાંકિલ મંગળભાઈ ખિસ્તી	૨૭૮
૧૬૭	મૂળશંકર કેશવલાલ ત્રિવેદી	૨૮૮	૨૧૦	મુમજી હાલાભાઈ પટેલ	૨૭૭
૧૬૭	પુરશોત્તમ દેવજીભાઈ રાજગોર	૨૮૮	૨૧૧	ગોવિંદલાલ રામચંદ્ર દવે	૨૭૬
૧૬૭	જમનાદાસ મોતીલાલ કંકર	૨૮૮	૨૧૧	મણીલાલ પુરશોત્તમદાસ પટેલ	૨૭૬
૧૭૩	દાલાજી શ્રીજીજી પગી	૨૮૭	૨૧૩	ભાઈલાલ યુનિલાલ શાહ	૨૭૫
૧૭૩	મણીશંકર ભવાનીશંકર પંડ્યા	૨૮૭	૨૧૩	જેઠાલાલ ગાવજીદાસ પટેલ	૨૭૫
૧૭૩	પેપટલાલ પરશોત્તમ પટેલ	૨૮૭	૨૧૩	નરસિંહ જેઠાભાઈ ખિસ્તી	૨૭૫
૧૭૬	જમનાથ મગનલાલ કંકર	૮૮૬	૨૧૬	જીઓન બીબા ખિસ્તી	૨૭૩
૧૭૬	જીવજીલાલ મણીલાલ પટેલ	૨૮૬	૨૧૬	નુરમહમદ હુસેઈન શેખ	૨૭૩
૧૭૭	મુળશંકર જેઠાલાલ બાની	૨૮	૨૧	મીરજીશંકર જોશીતારામ ગોર	૨૭૩
૧૭૭	તાનાભાઈ બીબાભાઈ પટેલ	૨૮૬	૨૧૮	મણીલાલ જાનાલાલ પટેલ	૨૭૨
૧૭૬	કાકરભાઈ આશાભાઈ પટેલ	૨૮૬	૨૨૦	દારપ્રસાદ અંબાલાલ ભટ્ટ	૨૭૦
૧૮૧	મુલામનગી જીનાભાઈ મનસુડી	૨૮૫	૨૨૦	નરવરલાલ મોતીલાલ શાહ	૨૭૦
૧૮૧	પરશોત્તમ અમથારામ સુથાર	૨૮૫	૨૨૦	ચોડાન બનાજી મકવાણા	૨૭૦
૧૮૧	પુરશોત્તમ રણજીદદાસ સેવક	૨૮૫	૨૨૩	અંબાલાલ દરિલાલ શાહ	૨૬૬
૧૮૪	મણુપતિશંકર મુળજીભાઈ દવે	૨૮૪	૨૨૩	મટાશંકર હરગોવિંદ બાસ	૨૬૬
૧૮૪	કેશવલાલ ગીરધરલાલ વાળકર	૨૮૪	૨૨૩	મોહનલાલ પુનરામ પંડ્યા	૨૬૬

૨૨૬ દિવસંકર ઉમીઆશંકર ગોર	૨૬૮ ૨૬૫ હરિલાલ લલ્લુભાઈ પંડ્યા	૨૪૭
૨૨૬ મધરભાઈ ગોકળભાઈ પટેલ	૨૬૮ ૨૬૫ હેમીચંદન દાઉદભાઈ ગનીઆ	૨૪૭
૨૨૮ કોલાલ વસુભરામ નાયક	૨૬૭ ૨૬૮ હિમનલાલ મણીલાલ શાહ	૨૪૫
૨૨૭ અંબાલાલ રતિલાલ શાહ	૨૬૦ ૨૬૮ જીભાઈ ભગવાનદાસ પટેલ	૨૪૫
૨૨૮ વલ્લભીશંકર કદાનજી ત્રવાણે	૨૬૬ ૨૭૦ અમરામ જીવામીઆ મલેક	૨૪૪
૨૩૧ અંબાલાલ હરિભાઈ પટેલ	૨૬૪ ૨૭૦ કાળાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ	૨૪૪
૨૩૧ અંબાશંકર નાયાલાલ ગહેતા	૨૬૪ ૨૭૦ મગનજી અમજી વાધેલા	૨૪૪
૨૩૧ અળદેવલાલ જગન્નાથ રાવળ	૨૬૪ ૨૭૦ હીવાભાઈ જોડાભાઈ પટેલ	૨૪૪
૨૩૧ જટાશંકર દલસુખરામ પંડ્યા	૨૬૪ ૨૭૦ ત્રીકમલાલ સુનિલાલ જોશી	૨૪૪
૨૩૫ જેઠા દારાભાઈ ખિસ્તી	૨૬૧ ૨૭૫ નાનાલાલ ગંગારામ ગોર	૨૪૩
૨૩૬ મધરભાઈ બીખાભાઈ પટેલ	૨૬૦ ૨૭૬ છોટાલાલ ભાઈશંકર જોશી	૨૪૨
૨૩૬ લુકાસ લાઝરસ બારેયા	૨૬૦ ૨૭૭ માર્ટીન ડુંગરભાઈ ખિસ્તી	૨૪૬
૨૩૬ મગનલાલ રણજોડદાસ રોડે	૨૬૦ ૨૭૮ લોમનલાલ જાલવજી ત્રિવેદી	૨૩૭
૨૩૬ મોતીલાલ અમરશીભાઈ પટેલ	૨૬૦ ૨૭૮ યુસુફ પીઠર ખિસ્તી	૨૩૭
૨૩૬ શાનિલાલ ત્રીકમલાલ પટેલ	૨૬૦ ૨૮૦ શાનિલાલ તાપીશંકર દવે	૨૩૬
૨૪૧ નાયજી મેઘાજી મકવાણા	૨૫૬ ૨૮૦ કેનમાન ઇસ્માઈલ બેગીમ	૨૩૬
૨૪૧ નરહરિ જેશંકર ત્રવાણે	૨૫૬ ૨૮૨ જાલવજી હરશનલાલ ઉપાધ્યાય	૨૩૪
૨૪૧ છોટરલાલ ગીરધરલાલ આચાર્ય	૨૫૬ ૨૮૩ કલાલાલ જીવતરામ વ્યાસ	૨૩૦
૨૪૪ ધનરપામ કંજડાસજી સાધુ	૨૫૬ ૨૮૩ હરગોવિંદ જગનલાલ ઠાકર	૨૩૦
૨૪૪ કાન્તિલાલ મણીલાલ પટેલ	૨૫૬ ૨૮૩ કાન્તિલાલ સાકળચંદ જૈન	૨૩૦
૨૪૪ ગાયુરદાસ નરોત્તમદાસ ચોકશી	૨૫૬ ૨૮૩ કાલાજી લખીરજી વાધેલા	૨૩૦
૨૪૪ પુત્રમભાઈ જુઠાભાઈ રાવળ	૨૫૬ ૨૮૭ જનમહમદ લશીમહમદ શેખ	૨૨૫
૨૪૮ હરિભાઈ રામદાસ પટેલ	૨૫૭ ૨૮૭ જેઠુભા માનસીમજી સુઝાસગા	૨૨૫
૨૪૮ પરજુદાસ ગગાભાઈ ગઢવી	૨૫૫ ૨૮૮ મધરલાલ મોહનલાલ ભટ્ટ	૨૨૪
૨૪૮ રતિલાલ ઉજમશી શાહ	૨૫૬ ૨૬૦ અહમદઅલી અબાસઅલી	૨૨૨
૨૫૧ છોટાલાલ બખારામ ઝોડે	૨૫૫	તીરમીઝી
૨૫૧ મોહનલાલ મનસુખદાસ શાહ	૨૫૫ ૨૬૧ બાણુલાલ હીરાલાલ પારેખ	૨૧૬
૨૫૧ શીવચંકર ગીરજાશંકર ગની	૨૫૫	
૨૫૪ રતિલાલ કુંભાધનમુજીદ ઝસમા	૨૫૪	
૨૬૧ નારણલાલ મગનીલાલ પટેલ	૨૫૩	
૨૬૧ નારણભાઈ સામજીભાઈ આચાર્ય	૨૫૩	
૨૬૧ વીલફ્રેડ સુલેમાન પરગાર	૨૫૩	
૨૬૧ માંડલાલ દામેદર જીવપતિવજ	૨૫૩	
૨૬૧ સોમા લોમભાઈ ખિસ્તી	૨૫૩	
૨૬૧ યુસુફ શનાભાઈ ખિસ્તી	૨૫૧	
૨૦૨ તીરચંકર કુખેરામ ગોરાઠા	૨૫૦	
૨૦૩ મણીબેન મંજારામ પંડ્યા	૨૪૯	
૨૦૪ બાણુલાલ કિશોરવ દીવને	૨૪૯	
૨૦૪ દેવલાલ મોહમલાલ શાહ	૨૪૯	
૨૦૬ અબ્દુલામીઆ મહમદમીઆ સે	૨૪૫	

ઉર્દુ-ગુજરાતી

૧ હુમ્મરભાઈ જનુભાઈ શેખ	૨૬૨
૨ મહમદહુસેન હમામભાઈ શેખ	૨૮૧
૩ મીસરીખાન હસનખાન કી-	૨૬૦
ભાણી	
૪ હમીદમીઆ હાજીમહમદમીઆ	૨૫
સેવક	
૫ કલ્દરખાન કાલેખાન કીસ્વાણી	૨૫
૬ દખીગમીઆ આલમમીઆ	૨૫
કાઝી	
૭ હુસેનખાન દલીલખાન પાણી	૨૫

૮ તુરમહમદ શાહમહમદ શેખ	૨૫૩	૭ અબ્દુલકાદર અબ્દુલરહેમાન	૩૬૨
૯ અબ્દુલકરીમ મુસાજી શેખ	૨૪૭	૮ સૈયદઅલી સદરદીન સૈયદ	૩૩૫
૧૦ અલીમીઆં જેતુમીઆં કાદરી	૨૪૨	૯ દાદાભાઈ મહમદભાઈ સત્તાર	૩૨૫
૧૧ અશીરહમદખાન અબ્દમતખાન	૨૩૦	૧૦ ગુલામનખી જીવાભાઈ ગાંધી	૩૨૦
૧૨ મહમદભાઈ હિમરભાઈ વેરા	૨૩૦	૧૧ જીવાભાઈ દોલુભાઈ કારેશી	૩૧૫
૧૩ ગુલામમહમદ ગુલામમહમદ શેખ	૨૨૬	૧૨ સાવલી મીયાભાઈ ચવાણ	૩૧૨
૧૪ મહમદહુસેઇન વઝીરભાઈ શેખ	૨૨૬	૧૩ સૈયદસાહેબ બાવાસાહેબ હુસેન	૩૦૭
૧૫ શહાજુદિન અમીરભાઈ અ-	૨૨૬	૧૪ સરદારસંગ રસુલા ગરાસીઆ	૩૦૬
ખાસી		૧૫ હિમરભાઈ કાણુભાઈ ચીસ્તી	૩૦૩
૧૬ કાસમ ફજુજી શેખ	૨૨૬	૧૬ નાઝીરહમદ બકામીઆં સૈયદ	૩૦૨
૧૭ અદાહિદીન મુશીબુદ્દીન સીદીકી	૨૧૬	૧૭ મહમદભાઈ હુસેનભાઈ કાછોટ	૨૯૭
ગુજરાતી-હિંદુ			
૧૮ સીનખાન નાચેખાન પઠાણ	૩૧૭		

ધનામપત્રક-ભરચ જિલ્લો.

ગામ તાલુકો	નામ	કિમત	હેતુ
મુણેવ-અંકલેશ્વર	માજી તલાટી મિ. ચીમન-લાલ મંજારામે	૫-૦-૦	રાકડ તથા કટો-રીઓ અને મિ-હાઈવહેચી.
	તા. લોકપ્રભોઈ મેમ્બર મિ. જમીયતરામ બગુભાઈ પટેલ	૫-૦-૦	મિહાઈ વહેચી.
	તલપદાના પટેલ જંગારામ માવજી	૧-૦-૦	"
	ગામના આગેવાન સદગૃહ-સ્થાએ	૪-૧૨-૦	"
તવરાળેટ-ભરચ	ધાંચી જગનલાલ કરસન તથા ધાંચી મૂળચંદ મીઠાલાલે		સ્કૂલ જમાડી.
પાર્કીધીસ-અંકલેશ્વર	મિ. પ્રભાશંકર ગોંગીશંકર ત્રિવેદીએ	૧૫-૦-૦	ખાલા તથા ચોપ-ડીઓ વહેચી.
	મિ. ગુમાન હરિભાઈ પટેલ	૧૨-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
હાંસોટ-ભરચ	મિ. બગુભાઈ પ્રાણવલ્લભ દાસ દેસાઈએ પોતાના ખર્ચે રૂ. ૩૫) નું ધડિયાળ મુંબ-ધથી મંગાવ્યું	૨૦-૦-૦	સ્કૂલમાં ધડિયાળ મૂકવા સાર આપ્યા.
	મિ. નગીનલાલ માણેકલાલ શેઠ	૫-૦-૦	
	મિ. રતિલાલ હરજીવનદાસ શેઠ	૫-૦-૦	
	ડા. બાલુભાઈ પરસોત્તમદાસ શેઠ	૨-૦-૦	
	સ્કૂલના આસિસ્ટન્ટ તરફથી	૫-૦-૦	

કનગામ-જંજુસર	સોની દાહભાઈ મોદનલાલે ગામના સદ્ગૃહસ્થોએ	૧૯-૦-૦	રૂદ્ધ જમાડી.
	સોધા કેસરીસંગ માધવસંગે	૨૮-૦-૦	"
	સોધા મોદનસંગ કાભઈ પાટની	૧૮-૦-૦	"
નોંધણી- "	ભાદરણના અમીન મણિ- ભાઈ હથરભાઈએ	૨૦-૦-૦	પેંડા બહેન્યા.
મગણાદ- "	મજેરાના પટેલ દુલાભાઈ દરિભાઈએ	૧૦-૦-૦	પિતળના પ્યાલ તથા મિઠાઈ બહેન્યા
	મદાપરાના પટેલ લક્ષ્મણ- ભાઈ ભગવાનદાસે	૨૦-૦-૦	૬-૦-૦
વાવલી- "	પા. ઓધવભાઈ દરિભાઈએ	૧-૦-૦	૬-૦-૦
મંગલેશ્વર-ભરૂચ	મુત્રાધના રોડ નાનાલાલ મંછારાએ	૪૦-૦-૦	રૂદ્ધ જમાડી
ભરૂચ-ભરૂચ	મે. દારાયા રતનજી હોમાવાલા સાહેબે છીપવાડ કન્યાશા- ળામાં તથા ભંગી રૂદ્ધમાં	૧૧-૪-૩	પુસ્તકો બહેન્યાં
વાવલી-જંજુસર	પા. દુલાભાઈ પુંજભાઈ તથા પા. નાચાભાઈ દાંસજીએ	૧-૦-૦	પતાસો બહેન્યાં
પાલેજ-ભરૂચ	તથા પા. હીંગલાઈ ધર્મદાસે મિ. રેવાશંકર બાલાશંકર ભટે મિ. નાયાભાઈ ત્રિહેયરદાનથાઈ મિ. મુંદરલાલ દીરપાશંકર	૧૫-૦-૦	મિઠાઈ બહેન્યા
કાવા-જંજુસર	સાગમાના રહીય ગયુર રામાએ	૫-૦-૦	
ઉચ્છદ- "	નકારના સા. હીરાભાઈ હવાભાઈએ	૧૦-૦-૦	ચોપડીઓ બહેન્યા
	પા. સરજુભાઈ પુંજભાઈએ	૧૪-૮-૦	રૂદ્ધાળી તથા ચો. દરે વિદ્યાર્થીને બાપી
નોંધણી- "	અમીનેચતુરસાઈ હથરસાઈએ	૬-૦-૦	ચણા બહેન્યા
	દુડજનાદાદાભાઈ નરેદલાઈએ	૪-૮-૦	ચણા બહેન્યા
	પા. ભગવાન દરિભાઈની વિધવા બાઈ ડાહીએ	૩-૦-૦	પતાસો બહેન્યાં
આમોદ-ભરૂચ	મે. ખા. સાહેબ મદમદ ઈલાહીમ પટેલે	૩૦-૦-૦	મરત અને યુથ
ઝોરા-વાગરા	મેત્રામના રામસંગ બાવા નાથા બાવા રજપુત મરાસીએ	૧૬-૦-૦	શીખવવા માટે ૯ રાત્રી આપ્યા
		૫-૦-૦	રૂદ્ધોમાં પતાસો બહેન્યાં
		૫૦-૦-૦	રૂદ્ધો જમાડી
		૧૦-૦-૦	પતાસો બહેન્યાં
		૧૫-૦-૦	રૂદ્ધ જમાડી.

હાંસોટ-ભરચ	શોખ મહમદ મુસ્તફા કોટડા	૩-૦-૦	ગરબી બહેચી
પીપલીયા-,,	વાળાએ અત્રેની હિંદુ સ્તુતમા-	૨૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
ભરચ-,,	સુથાર રધનાથ ગોઠળે	૧૨-૧૨-૦	હિંદુ કીતાબો આપી
	નકરકુર્ષ હિંદુ કન્યાગાનામા		
	મિ શોખ અહમદ શે. અમીર		
	અશીષુવાળાએ		
	મિ. શુલામતખી દાદાભાઈ	૯-૦-૦	૧૩ કઝન રહેટા
	બેન્ડરળાએ		આપી
	મિ. નાગરદામ દેવચંદ	૪-૦-૦	કિતાબો તથા મિ-
	ગાંગવાળાએ		હાલ બહેચી
દોરા-આમોદ	મિ. ડાલાભાઈ ગહેચરભાઈશેખે	૩૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા
			મદાઈ બહેચી
દમણાદ-,,	પા. ડાલાભાઈ ધોરીભાઈએ	૩૫-૧૨-૦	સ્કૂલ જમાડી
	પા. મોતીભાઈ ધોરીભાઈએ	૪૨-૮-૦	"
	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બર સાહેબે		
	રાજ દમીરસંમ મેહને	૩૩-૪-૦	
ઉચ્છદ-જ'જુસર	નહારના રહીય હીરા જીવાએ	૧૫-૦-૦	ગર્મનના પ્યાલા
			તથા પતાસાં બહેચ્યાં
	ઉચ્છદના પા. લક્ષુ પુંભભાઈ	૩-૦-૦	પતાસાં બહેચ્યાં.
કોળલા-આમોદ	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બર	૩-૦-૦	પુસ્તકો ધનામ તરીકે
	સાહેબોએ		બહેચ્યાં
અલદર-ભરચ	માજી પોલીસપટેલ અને સ્કૂલ	૩૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	કમિટિના મેમ્બર પા. વિઠ્ઠ-	૨-૦-૦	પેડા બહેચ્યા
	લભાઈ વમ્તાભાઈએ		
જનીસાદા-વાગરા	મિ. જેસંગ ખાવા અભેસંગ	૧૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
	વાયેલાએ		
	મિ. પરખતમંગ અભેમંગ	૧૧-૦-૦	"
	વાયેલાએ		
જાડજીન-ભરચ	પા. સુનિલાલ નાયુઆસએ	૪-૦-૦	માદર બહેચી.
સીમળયા-આમોદ	ગામના આગેવાનોએ	૧૨૫-૮-૦	વડીઆળબેટ આપ્યું
			તથા સ્કૂલ જમાડી
ભરચ-ભરચ	મિ. દિનકરરાવ નરજેરામ	૯-૦-૦	ધનામ બહેચ્યાં.
	દેસાઈએ		
"	મિ. દોડેરલાલ ચીમનલાલ	૫-૦-૦	"
	મુન્સી		
"	મિ. મૂળચંદ જીવચંદ કાપ	૫-૦-૦	"
	દીઆએ		
કોળલા-આમોદ	પોલીસ પટેલ વિઠ્ઠલભાઈ	૨૧-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
	કલાનદામે		

ડેશ્વર-ઝાડેશ્વર	મે. ડાયરેક્ટર ઓવર પબ્લિક હેલ્થ, મુંબઈનાં	૫-૦-૦૦	સ્કાઉટોને દૂધ પાવું
"	"	૨૫-૦-૦૦	" ફ્રેસ સીવડાવ સાથે આપ્યા
યમનપુર-જાંબુસર	મે. પ્રેસિડેન્ટ તા. લો. બો. મિ. એચ. જે. અમીન	૨૫-૦-૦૦	"
વાવલી—	મિ. કાલીદાસ ત્રીકમભાઈએ	૩-૦-૦૦	મિઠાઈ બહેંચી
પાલેજ-ભરૂચ	મિ. ઇશ્વરલાલ લક્ષ્મીદાસે	૩૫-૦-૦૦	સ્કૂલ જમાડી
લુનારા-વાગરા	મિ. રેવાશંકર બાલશંકર ભટે	૬-૦-૦૦	ચણા બહેંચી
શુકલતીર્થ—	મિ. નાયાભાઈ બહેચરભાઈએ	૬-૦-૦૦	પતાસાં બહેંચી.
દામલા-આમોદ	ભજન મંડળીએ	૧૨-૦-૦૦	સ્કૂલ જમાડી
	મિ. પ્રતાપસિંહ શુભાનસિંહે	૨-૦-૦૦	પતાસા બહેંચી.
	મિ. પ્રભુદાસ બાલભાઈએ	૨૫-૦-૦૦	સ્લેટ, પેન, ચોપ-ડીઓ બહેંચી
ગજેરા-જાંબુસર	મિ. દેસાઈ સોમાભાઈ બાળ-રભાઈએ	૩૫-૦-૦૦	જર્મનનાં પ્યાલા બહેંચી.
	મિ. અમિત ચતુરભાઈ હરિભાઈએ	૩૦-૦-૦૦	"
માંડવા-અંકલેશ્વર	મિ. મોતીભાઈ ધોળાભાઈએ	૨૫-૦-૦૦	"
	મિ. ગોવિંદ નારાયણે	૩૦-૦-૦૦	સ્કૂલ જમાડી
	મિ. ચંદ્રસી સીતાભાઈએ	૨-૦-૦૦	સાકર બહેંચી
ભરૂચ-ભરૂચ	મિ. જીવણ ખુરાસે	૧૪-૦-૦૦	સ્કૂલ જમાડી
	મિ. દારાશા રવનજી હોમા-વાલાએ	૨૦૦-૦-૦૦	સોન સ્કૂલ ખોડમાં આપી.
ધંખર-આમોદ	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરોએ	૩-૪-૦૦	મિઠાઈ બહેંચી
	હેડમાસ્ટર હીરાલાલ ઇશ્વરદાસે	૫-૦-૦૦	પિપળનાં પ્યાલા બહેંચી
	પટેલ મહમદ અલીભાઈએ	૫-૦-૦૦	"
શાકાદ-વાગરા	ગામના સદ્ગૃહસ્થોએ	૧૦૪-૪-૦૦	સ્કૂલ જમાડી, કપડાં આપ્યાં તથા મિઠાઈ
પાલેજ-ભરૂચ	મહા રેવાશંકર બાલશંકરે	૪-૮-૦૦	ચણા બહેંચી
	શા. નાયાભાઈ બહેચરભાઈએ	૪-૮-૦૦	પતાસાં બહેંચી
ગાલસા-ભરૂચ	ગામલોક તરફથી	૧૨૫-૦-૦૦	સ્કાઉટોને ફ્રેસ આપ્યા
માતર-આમોદ	મિ. ગોપાળ ઇશ્વરભાઈએ	૬૦-૦-૦૦	સ્કૂલ જમાડી
કેલોદ-ભરૂચ	મિ. માધવભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ, ગામલોકોએ	૨૫-૦-૦૦	{ ધડિઆળ આપ્યું
		૧૪-૦-૦૦	
શીમળયા-આમોદ	મિ. સરદારસંગ જેઠેએ	૧૫-૦-૦૦	સ્કૂલ જમાડી
દાંદાના—	મિ. બકારભાઈ નાયજીભાઈએ	૬-૦-૦૦	મિઠાઈ બહેંચી
કેરનાડા—	કાકર લક્ષ્મીભાઈ પરજીદાસે	૮-૪-૦૦	કન્યાશાળામાં વાડ-ડીઓ બહેંચી

હાંસોટ—	સુખદીઆ ઘેલાભાઈ દયારામે	૮—૦—૦	પે'ડા બહે'આ
સમનો-આમોદ	ગામના આગેવાન ગૃહસ્થોએ	૨૦—૦—૦	પાણી પીવા સાર આપ્યા
		૧૫—૦—૦	પે'ડા બહે'આ
	ગામના ઘેડોએ	૧૫—૦—૦	કપડા, રકાખી, ખાલાં છોકરીઓને બહે'આ તથા મહાઈ છોકરાઓને બહે'ચી.
સીમળયા—	મિ. મોહન આપુભાઈ પાટીદાર	૬—૪—૦	પિતૃજનાં પવાલાં સાકર સાથે બહે'આ સ્કૂલ જમાડી.
અંત્રાડા-અંકલેશ્વર	મિ. મનોરભાઈ ગોકળભાઈએ	૨૧—૦—૦	
અંબેડા-વાગરા	મિ. ગુમાનસિંહ સત્તરસિંહે	૧૬—૦—૦	"
નોંધણી-જ'બુસર	પટેલ શીવાભાઈ ખડેરભાઈએ	૨૫—૦—૦	"
કોખલા-આમોદ	મિ. વિદુલભાઈ કદાનદાસે	૧૫—૦—૦	"
નંદાર-જ'બુસર	વાળંદ ફકીરા નાયાએ	૮—૦—૦	"
ગજેરા—	પટેલ ઘોળાભાઈ મકનભાઈએ	૮—૦—૦	ગિઠાઈ બહે'ચી.
કેરવાડા-આમોદ	પટેલ હરિચંદ હેમચંદ	૨૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
લખીગામ-જગેશ્વર	પટેલ બહેચર દાદાભાઈએ	૧૦—૦—૦	"
"	પટેલગીજીભાઈ ખુશાલભાઈએ	૧૭—૦—૦	"
	પટેલ મોહનભાઈ ખોડાભાઈએ		
કોખલા-આમોદ	પટેલ મિઠાભાઈ વરધભાઈએ	૨૦—૦—૦	"
નંદાર-જ'બુસર	મિ. કાળીદાસ રામસંગે	૮—૦—૦	"
નાદીડા-વાગરા	પટેલ કાભાઈ ભઈજીભાઈએ	૧૮—૦—૦	
પાલેજ-ભરૂચ	મદદ રેવાસંકર બાલાસંકરે	૬—૦—૦	ચણા બહે'આ.
	શા. નાયાભાઈ બહેચરભાઈએ	૬—૦—૦	પતાસાં બહે'આં.
બોરી—	પા. મયુરભાઈ કલ્યાણભાઈએ		સ્કૂલ જમાડી.
વાવળી-જ'બુસર	ગામના સંઘગૃહસ્થોએ	૧૪—૦—૦	મિઠાઈ બહે'ચી.
પાલેજ-ભરૂચ	મદદ રેવાસંકર બાલાસંકરે	૭—૮—૦	પતાસાં બહે'આ.
	શા. નાયાભાઈ બહેચરભાઈએ	૭—૮—૦	ચણા બહે'આ.
	મારોટ પ્રભુભાઈ ચંકરભાઈએ	૩—૦—૦	પાણીની પરગ બેસાડી.
તવરા—	આઈ ચંચળ રામસંગ માવ-સંગની-દોકરીએ	૨૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
દોરા-આમોદ	આઈ સુરજ નાયાભાઈ મો-રારોખની વિધવાએ	૩૦—૦—૦	"
ભરૂચ-ભરૂચ	મિ. દાસરા રતનજી હોમા-વાળાએ	૧૫—૦—૦	મે ટેબલ કન્પા-શાળામાં સીવણ કામ સાર આપ્યા.
પાલેજ—	મદદ રેવાસંકર બાલાસંકરે	૭—૮—૦	ચણા બહે'આ.
	જા. નાયાભાઈ બહેચરભાઈએ	૭—૮—૦	પતાસાં બહે'આં.

સંસ્થા-આમોદ	મિ. બાબરભાઈ સોમાભાઈ	૧૬-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
નરભાણુ-આમોદ	પટેલ મથુરભાઈ વનમાળીદાસ	૧૨-૦-૦	"
જોડા-જંજીર	આદરણી પટેલ રામભાઈ મથુરભાઈએ	૧૦૫-૦-૦	પાલા રકાબી તથા મિહાઈ બહેની.
બેરસમ-વાગરા	પટેલ લાલભાઈ નારજીભાઈએ		
શીમળયા-આમોદ	મિ. હરિભાઈ વણારસીએ	૨૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પટેલ આપુભાઈ વેણીભાઈએ	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	ગામઘોઠ તરફથી તથા પટેલ હથુરભાઈ નરસિંહભાઈએ	૨૩-૦-૦	મહિઆળ આપ્યું અને મિહાઈ બહેની.
સનપુર-જંજીર	પટેલ કાળીદાસ ત્રીકમભાઈએ	૩૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
પગથન-ભરૂચ	વાળંદ ભગવાન ત્રીકમે	૫૦-૦-૦	"
દીવા-અંકલેશ્વર	પટેલ હરમાધવ કાસમજીભાઈએ	૫૦-૦-૦	હાર્મોનિયમ આપ્યું.
લખીગામ-ગંગેશ્વર	લુવારાના બ્રાહ્મણ શીવશંકર ભવાનીશંકરે	૮-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.

તહેરબખર.

નવી ચોળના-ગાપણાં ગાળકો માટે 'કિન્ડરગાર્ટન-શાળા' ન હોવાથી; ઘર કેળવણી માટે, સસ્તું શિક્ષણ-સાહિત્ય તૈયાર કરેલું છે.

દેલવાણકર કિન્ડર-ગાર્ટન સ્ટોલ

૧. આથમિક શિક્ષણ સાહિત્ય-સેટ નં. ૧ કી ૩. દસ

(‘શુભાગી’ પત્રમા જણાવ્યા પ્રમાણે)

૨. મનકુર સેટ ઉપરાત ‘બાળ-કન્યાઓ’ માટે કુલ રૂ. ૧૫)

૩. આથમિક શિક્ષણ સાહિત્ય સેટ નં. ૨ (ચડતા વર્ગ માટે).

૧ કિન્ડરગાર્ટન વાચનમાળા પહેલી ૦-૪

૨ " બક્ષિસ ૩-૪ (સાથે) ૧-૮

૩ નાની નાની વાતો ભા. ૧, ૨ ૦-૮

૪ પથુ-પ્રાણીઓ ચિત્રવર્ણન છુક ૧-૮

૫ વસ્તુ-પદાર્થ ચિત્રચુક ૧-૪

૬ હિસાબનો ટોખાનો બોક્સ ૦-૧૨

૭ અક્ષરોની મણમણી વાળી ૧-૪

૮ પિક્ચર ટ્રોફી છુક ૧, ૨ ૦-૮

૯ ટ્રોફી સ્લેટ ચેઈ ૦-૮

૧૦ ચિત્રપત્ર અને બિરડાં બોક્સ ૨-૮

(૫૬૨૭) કુલ રૂ. ૧૦

સડતા શિક્ષણ સાહિત્ય માટે સચિત્ર

“આથમિક” નેહુ.

“મોન્ટેસોરી”નું અપ્રીટ સાહિત્ય,

(ઉચ્ચી રૂ. ૫૦૦), ઇન્ડીયન રૂ. ૩૦૦.)

મોન્ટેસોરી પદ્ધતિનું જર્મન સાહિત્ય.

૧ પિક્ચર્સ સાઉન્ડ બોક્સ રૂ. ૪-૮

૨ " હાઈ હાઉસ ૩-૧૨

૩ એનીમલ બોક્સ (હાઈ-મિનારો) ૨-૮

૪ મોએટક ડીઝાઇનર (ટાઈલબોક્સ) ૨-૪

૫ પિક્ચર ટ્રેસિંગ બોક્સ (ફીગર્સ) ૧-૪

૬ અક્ષર ટ્રેસિંગ બોક્સ (") ૨-૦

૭ બિરડાં બોક્સ ૨-૪

૮ હાઉસિંગ બોક્સ ૧-૪

૯ એનીમલ બોક્સ (સેલ્યુલેટ) ૨-૪

૧૦ રંગાકૃતિ બોક્સ (ફીગર લેઇંગ) ૩-૪

૬. ગિરગામ બેકરોડ— કુલ રૂ. ૨૫

આ સાહિત્ય સાથે “મોન્ટેસોરી કિન્ડર

ગાર્ટન” પુસ્તક મફત મળશે.

શાળાપયોગી સાહિત્ય, પુસ્તકો,

નકશાઓ, તેમજ કન્યાશાળા અને ટ્રેનિંગ

કોલેજોનાં સાહિત્યો મળશે.

ગા. ક. દેલવાણકર.

કિંમતમાં ઘટાડો.

કમિશનમાં વધારો.

દરેક શિક્ષક કોપિખુકો

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો છીએ, બીજાઓએ પછી નકલ કીધી છે.
ગુજરાતી અને બાળબોધ આઠ નંબરમાં તૈયાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની
દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નંબરની કિંમત બે આના રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેંકડે (૨૫) ટકા કમિશન
ઉપરાંત પેકીંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ સેશે તે
ખર્ચસાથે (૩૦) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનની આગળનું
ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. માલ મોકલતાં રસ્તામાં નુકશાન થાય તેના બે-
ખમદાર હમો નથી.

ખાસ નોંધ—હમોએ હમારી કોપિની સાઈઝ નાની છાંધી નથી. પણ જે
અસલ સાઈઝ હતી તેજ કાયમ રાખી છે. છતાં પણ કિંમતમાં ઘટાડો કીધો છે.

મળવાનું ઠેકાણું:—આદરજી કાવરજી મારસ્ટ?

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોખીતલાવ-મુંબઈ.

શાળોપયોગી ફોટોક્સ્ટ બુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લાગ પહેશે
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦

૪. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લા. ૨-૩ બે
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૪-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ યોપકીના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની જૂઓળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સવળા જાણીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેથર્સ એસ. બી. ચાહની કંપની

કે. પાનકેર નાકે—મુ. અમદાવાદ.

અમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોહળના માણ કે. એ. ઇ. મુ. કપડવાળ.

કમિશનમાં વધારો.

કિંમતમાં ઘટાડો.

કેળવણી ખાતાએ મુ'બઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળોમાં ટેક્સ્ટ બુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કેપિબુકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીશ પાના દરેક નંબરની કિંમત બે આના

આમ, મ્યુનિસિપલ, લોકલ બોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કેપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કેપિ વાપરવા હમો નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ, ઉપલી સૂચના વધાના ઉપારકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક ભાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશેજી.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કેપિ ખરીદનારને રોંકે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ ખારજતનું કે રોશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કેપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ મુધીની સ્ટીલ પેના ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની કળન બારની કિંમત રૂ. ૧૫.

મુ'બઈ-હાઈલાસાઈ જગજીવન એન્ડ સન્સ.

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે હુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ.

શ્રી ખડાયતા છુકડીયા—રીચીફાડ.

ગાધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ, સરાફ બજાર.

જોઈએ છે

હૂં, ડિસ્ટ્રિક્ટ કરાંચીની પ્રાથમિક ગુજરાતી બોયઝ અને ગર્લ્સ સ્કૂલો માટે ગુજરાતી ક્વૉલિફાઈડ અથવા ટ્રેનડ શિક્ષકો જોઈએ છે. શ્રી પુરુષનું જોડું હશે તો તેને પસંદ કરવામાં આવશે. પગાર ગવર્મેન્ટ સ્કેલ પ્રમાણે આપવામાં આવશે. સીધા માટે એલાન્સ રૂ. ૫) વધારે. અરજી કરનારે પોતાની અરજીમાં ઉંમર અને હોદ્દા સાથે, નીચે સહી કરનારને તા. ૧૫-૪-૨૮ પહેલાં મળી જવી જોઈશે.

(અરજીમાં સહી) એસ. અબ્દુલ હક.

એડમિનિસ્ટ્રેટીવ ઓફિસર, લોકલબોર્ડ સ્કૂલ્સ-કરાંચી.

નહરખખર

કાઠિયાવાડની પ્રાવેશક અને વર્ગીકૃત દ્વાર દ્વારની ખચીત કૃતેદ માટે સર્વ માન્ય થઈ પડેલાં અમારાં (સને ૧૯૨૭ સુધીની) પરીક્ષાના સવાલ જવાબ સાથેનાં) નીચનાં પુસ્તકો ખરીદો.

૧. પા. જી. વી. કૃત હિંદનો ઇતિહાસ કિં. રૂ. ૦-૧૧-૦

૨ વ૦ દ્વા૦ ની પરીક્ષાનો લોન્ચીયો કિં. રૂ. ૨-૨-૦

૩ હિંદી રાજ્ય બંધાવણ અને બ્રિટિશ રાજ્યની શાસનપદ્ધતિ કિં. રૂ. ૦-૬-૦

૪ સપ્તકૃત નવી ભૂમિતિનો શિક્ષક " ૦-૧૨-૦

૫ પા. ઉ. ના. કૃત બાલોપયોગી મુખ્યશાસ્ત્ર કિં. રૂ. ૦-૪-૦

ઉપર મુજબના પુસ્તકોની વિશેષ હકીકત માટે લખો.

સૂચીપત્ર તથા ઇન્ડેક્સ માટે લખો-મફત મળશે.

તા. ક. ઉપર મુજબનાં નં. ૧ તથા નં. ૨ નાં પુસ્તક ખરીદનારને નંબર ૩ નું પુસ્તક અડધી કિંમતે મળશે.

લખો-ધી સારસ્વતી છુક ડેપો-ગુ. નહિઆદ.

માસ્તરો ગુજરાતી કૅપિયુક (ગુજરાતી તથા બાળબોધ ૭ ભાગમાં) દરેક નંબરની કિંમત ૦-૧-૦ વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટસ એજન્સિએ તથા કાઠિયાવાડના તથા કચ્છનાં ઘણાં ખરાં સ્ટોરોએ શાળામાં ચલાવવા તરીકે મેંજુર કરેલી છે.

ચોજક

ઉસમાન બચલ ખુડખુડીયા, મહોબતસિંહજી મોતીભાઈ રાણા તથા મંગળજી હરજીવન.

ઉર્દુ પુરાખતા કૅપિયુક નંબર ૧ થી ૬ સુધી. ઉર્દુ રફ્ફો માટે પ્રત્યેક નંબરની કિંમત ૦-૨-૦ મુખર્ષ મલાકાના કેળવણી ખાતાએ શાળાઓમાં ચલાવવા માટે મંજુર કરેલ છે. તેમજ મધ્યપ્રાંતિને ગિરારના કેળવણી ખાતાએ તેમજ મહેસૂર સંસ્થાનના કેળવણી ખાતાએ મંજુર કરેલ છે.

પ્રાથમિક અંગ્રેજી-આવૃત્તિ ૩ જી મૂલ્ય ૦-૭-૦ મુખર્ષ મલાકાના કેળવણીખાતાએ આ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલું છે. આ પુસ્તકમાં પ્રાથમિક શાળાનાં ધોરણે, ત્રણ અને ચારના અભ્યાસક્રમ મુજબ મનોબલો અને ઉદાહરણોની કમિક ચોળના કરવા ઉપરાંત શિક્ષકવર્ગને ગણિતશિક્ષણમાં માર્ગદર્શક ચાલુ તેમ કરવા પ્રયાસ કરેલો છે.

ચોજક { ઉસમાન બચલ ખુડખુડીયા.
મહોબતસિંહજી મોતીભાઈ રાણા.
મોહનલાલ હરજીવન પંચોળી.

ઉપરનાં તમામ પુસ્તકો મંગાવવાનું અર્થે છુકું. સામટી નકલો ઉપર ચોજ્ય કમિશન બાપવામાં આવશે.

પ્રકાશક-બેચર મેધજી એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ.

મેકમિલન તરફથી પ્રકટ થયેલી ગુજરાતી ચોપડીઓ
પુસ્તકનું નામ. કર્તાનું નામ. કિંમત

ઇતિહાસ.

ઇશ્વંરનો ઇતિહાસ	બર્વે અને મહેતા	૨-૮-
ગુજરાતના ઇતિહાસમાની સહેલી વાર્તાઓ	પી. કે. દેસાઈ	૦-૮-
હિંદના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તાઓ	ઈ. માર્ટન	૦-૧૨-
ઇતિહાસના પ્રાથમિક પાઠો	"	૧-૦-
માધ્યમિક શાળાઓ માટે હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ	"	૧-૪-
અંગ્રેજી રાજ્યનો હુકો ઇતિહાસ	એન્ડર્સન અને માર્ટન	૧-૮-

વ્યાકરણ.

રિગ્વેદાદિમાનર ગુજરાતી અને અંગ્રેજી ભાગ ૧ લો	જે. સી. નેસ્ફીલ્ડ	૦-૫-
" ભાગ ૨ નો	"	૦-૮-
ગુજરાતી ભાષાના વ્યાકરણના મૂળતત્ત્વો		
ભાગ ૧ લો	ડે. પી. ત્રિવેદી	૦-૪-૦
ભાગ ૨ નો	"	૦-૫-૦
ગુજરાતી ભાષાનું માધ્યમિક વ્યાકરણ	"	૧-૮-૦
" બૃહદ્ વ્યાકરણ	"	૩-૮-૦

સાહિત્ય

ભાષા અને સાહિત્ય	એન. બી. દિવેદીઆ	૫-૦-૦
ગીતાંજલી	રવિન્દ્રનાથ ટાગોર	૧-૦-૦
ગુજરાતી કાવ્યસંગ્રહ	કે. એચ. દુવ અને દેરાસરી	૦-૬-૦
પૂર્વની કથા વાર્તાઓ પુ. ૧ હું મણકો ૧ લો		/
હિતોપદેશમાંથી હિંદુસ્તાની કથાવાર્તાઓ	જે. સી. નેસ્ફીલ્ડ	૦-૨-૬
પુ. ૨ હું મણકો ૧ લો, અનવરી સુહાલી-		
માંથી પરચયન કથાવાર્તાઓ	"	૦-૩-૬
પુ. ૫ મું મણકો ૩ ને હાતીમતાઈનાં અદ્ભુત કામો	"	૦-૫-૬

ગણિત.

ગણિત ભાગ ૧ લો	ઇ. કે. ગોખલે	૦-૧૨-૦
" ભાગ ૨ નો	"	૦-૧૪-૦
" ભાગ ૩ નો	"	૨-૦-૦

આરોગ્યશાસ્ત્ર.

કન્યાઓ માટે આરોગ્યશાસ્ત્ર	એચ. એસ. હંચીસન	૦-૧૦-૦
આરોગ્યશાસ્ત્રનું પહેલું પુસ્તક	આર. એમ. નેશી	૦-૬-૦

કાપિષ્ઠકો.

ચોપડી ૧ લી કાના, મરોહ, રેશા વગેરે		૦-૧-૬
ચોપડી ૨ અક્ષરો		૦-૧-૬
ચોપડી ૩ અક્ષરો, સાદા શબ્દો વગેરે		૦-૧-૬
ચોપડી ૪ સાદા શબ્દો		૦-૧-૬
ચોપડી ૫ નેડાક્ષરો		૦-૧-૬
ચોપડી ૬ વાક્યો અને કહેવતો		૦-૧-૬
ચોપડી ૭ વાક્યો વગેરે		૦-૧-૬

ભૂગોળ.

મેકમિલનનો એટલાસ	૦-૧૨-૦	ભૂગોળના પ્રાથમિક પાઠો	૧-૨-૦
નીચલા વર્ગો માટે ભૂગોળ			૨-૮-૦

પસિદ્ધ કર્તા—મેકમિલન એન્ડ કંપનિ લિ. ૨૭૬ હૉર્નબી રોડ, મુંબઈ

મુદત	એકમાસ	અડધુમાસ	પા માસ
આખું વર્ષ	રૂ. ૧૦૦)	રૂ. ૬૦)	રૂ. ૪૦)
છ માસ	રૂ. ૬૦)	રૂ. ૪૦)	રૂ. ૩૦)
ત્રણ માસ	રૂ. ૪૦)	રૂ. ૩૦)	રૂ. ૨૦)
એક માસ	રૂ. ૨૦)	રૂ. ૧૫)	રૂ. ૧૦)

ખાસ નોંધ:—નાણાં અગાઉથીજ લેવામાં આવશે,
આ પત્ર માથે કોઈ પણ હેડબીલ વહેંચવામાં આવશે નહિ
૨. શાળાપુત્રમાં આપેલી ખાનગી બહરખખરામાં બચાવેલી ચોપડીઓ ખાતાએ મંજૂર કરેલીજ હોય એમ દર્શાવેલું નથી, માટે દરેકને મંજૂર કરેલી ચોપડી ગણતરી નહિ તંત્રી

બહાર પડ્યું છે. આરોગ્ય શિક્ષિકા બહાર પડ્યું છે.

લેખક—હરરાય અમલખરાય દેમાઈ બી એ

(બાળવીર, આરોગ્યશિક્ષણ રમતો) ઠંઠા,

કન્યાશાળાના ધોરણ બીનથી તે ૬ ફૂ. ધોરણ મુખીની બાળાઓ તથા સ્ત્રી શિક્ષકોને આ પુસ્તક ધણું ઉપયોગી છે. રૂ. ૨૦ ધોરણનાર સમગ્રવયમાં બાળ્ય છે. વર્નાધુલર કાષ્ઠવમા બેસતાર બાળાઓને પણ ધણું ઉપયોગી છે એકના મગાવવા ખાસ વિનંતિ છે કિમત ૦-૭-૦ મળવાનું દેગણ,

અડાયતા બુક ડીપો, રીતોરોડ-અમદાવાદ

શિક્ષકોના મનોભાવ

પારખવા માટે સુનંદન સરમા ના અનોખું દિમાસિક છે એણે પ્રાથમિક શિક્ષકો અને શિક્ષણની કપરી દિશા લીધેલી છે અનેક વિદ્યાર્થીમાં પાંચ વર્ષ નવરું છે તંત્રી પણ તમારે શિક્ષકપુત્ર છે શિષ્ય લેખકો એન્ડ એડ લેખકો ઉપરાંત શિક્ષકોની ખાણમાં ને બાળ્યોવ હોશ પડી રહ્યા છે તેમના લેખો વાચના મળશે

વૉદરા સન્નપતી શાળાઓ તથા લાયકેરી માટે મંજૂર છે બહરખખરાના દર સરતા છે, તેથી ના ખ, આપનાસને બમણે લાભ છે

અમે ત્રિ હળીના વિમાન કામ પણ કરીએ છીએ

લખો—લીમસાઈ નારણજી નાયક,

તંત્રી સમાજ શિક્ષક-નવનારી

નોંધ એ છે

“વવસાડની નામદાર સગ જે જે પારસી કન્યાશાળાના સુનંદાતી ધોરણો માટે રૂ. ૬-અથવા કૌંસિકાઈક મદદનિરા સ્ત્રી શિક્ષિકા છેવટનો પગાર અને સર્ટિફિકેટ સાથે લખો, યા મળો અરેશર પેશનનજી ધનભુરા તે સ્વેચ્છ કામગીના ચેરમેનને”

આતા તરફથી મંજુર થયેલ

ગુજરાત પ્રાંત

અને

ધાતુા નિધાની ભૂગોળ

[કર્તા: મગનલાલ લ. પટેલ]

આસ શિક્ષણની દૃષ્ટિએ તૈયાર

કરાવેલી આ ભૂગોળની

:: વિશેષતા ::

- ૧ ગુજરાત પ્રાંતનો ૨ નીન નકશો.
- ૨ અમદાવાદ નિધાનો વિગતવાર નકશો
- ૩ વ્યાખ્યાઓનો સમુહ નકશો
- ૪ સુસ્પષ્ટ નકશો દુકો ધતિદાસ
- ૫ માત્રાઓ, ભૂગોળોચ્ચ સ્થળો, રેલ્વેનો નકશો
- ૬ રાજ્યવ્યવસ્થાના છેલ્લા ફેરફારોની સુધારા

કિં. ૦-૪ ૦.

કન્યાઓ માટે

વર્નાક્યુલર

શાઈનલ શિક્ષિકા

તમારી પરીક્ષા આવી પહોંચી ખરું ને ?

કહો ત્યારે :—

આ પરીક્ષા તમને મુઝવે છે ?

ચુસ્તતા પેઠા બચાવવા છે ?

કેવા સવાલો આવશે તે બલુકું છે ?

તેના કતર કેમ આપવા તે બલુકું છે ?

પરીક્ષા પાસ કરવી છે ?

આ બંધાની 'હા' કહેતી હોય તો

૪૫૦ પાનાનું આ દગદગ પુસ્તક

જરૂર મંગાવો.

કિં. રૂ. ૧-૧૦-૦.

ખરો માણ

ખરો માણ

ધોરણની નોટો

હાનની અર્થની નોટો એટલે જોડ
છીની ભૂનો, અર્થની ભૂનો દુકમા
ભૂનોનો ભડાર, વિવેચ પછુ પૂરા નહિ.
આથી મિથુર્ણોના ઉત્તર વિશેષ
અઝાની બની છે

આનો ઉપાય શો ?

અમારી નોટો તમે જોઈ છે ?
જરૂર જુઓ એક આતુમરી શિક્ષકે
તે લખી છે બાપા સરળ અને શદ્ધ
ભૂગોળ આમ ગુજરાતની દ્રષ્ટિ પોઈને
અતે પ્રશ્ના મૂકા છે અને તેની સમ
જુતી આપી છે. આ તેમજ બીજી
ધણી મુજી વિશેષતા છે.

મારું કમિશન આપવામાં આવે છે

શિક્ષકોને

અમારે ત્યાં ગુજરાતી શાળા.

માં આસતાં સધળાં પુસ્તકો મળે

છે અને તે ઉપર સારામાં સારું

કમિશન આપવામાં આવે છે.

ભાવતાલ માટે પૂછાવો.

કેલેન્ડર મફત.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ

પુસ્તક ૬૭

[અંક ૫-૬]

Unjant School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

મે-જુન, સને ૧૯૨૮.

“ નવા વખાનામાં નવા ચુધારા અને અગતિમાન માણુમજી
જરૂર પડે છે દુનિયા આગળ વધે । અને તેથી આપણા બાપ-
દાદાના વખતમાં જે રીતનિવાજ તથા માનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા શત્રુ પડી
મત્સના દદ અને પીગા વિગતને આપ વધારે હાથ ચએવા લોકો
હાલના કરતાં વધારે મારી યોજના વડી નાહશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (મે ૧૯૨૮ થી)

કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વકીલ,

M.L.A., F.R.G.S. I.L.S.

એલ્યુકેશનલ ઇન્-પે-ડ્રસ્ટ્રી, હાતેર ભાગ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક ફાળીન ગણ્યા છે)

ધી “ગાયક નંદજીલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પ્રેસ થયેલું । નામલાગેલું
સચાલક અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

મનુષ્ય	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	દિવિધિન મંત્રકાળો ધંધાગરી દિક્ષણુને ગ્રમલો કાપલો.	૧૫૮
૨	શાન્તપ્રાચન (૨)	૧૫૮
૩	તદ્દિનરીક્ષણ	૧૬૪
૪	મુદ્દહ બારત	૧૬૯
૫	પાટની નિગીશા વખતે પ્વાનમા સખચ લાપક મુદ્દા ...	૧૭૬
૬	વાચનનો આરમ કેવી રીતે કરવો... ..	૧૭૮
૭	મકરદિ વ્યાખ્યાનો દર ગ્રાધવાની રીત	૧૮૦
૮	બાગ મનોવિભા.	૧૮૬
૯	મુદ્દાપરીક્ષણ	૧૮૮
૧૦	'એકમ' રેખા-ક્ષા કિરણો	૧૯૨
૧૧	પુનઃમન્ય અને ગાળકો	૧૯૩
૧૨	વિગ્રાધીઓ અને વાચન... ..	૧૯૬
૧૩	'ગાળકો માટે આરોગ્યના સરળ નિયમો	૧૯૮
૧૪	વ્યાકરણની મોધ	૨૦૦
૧૫	મરકાગી ગરુડખમર	૨૦૩
૧૬	ધનામપત્રક	૨૧૩
૧૭	આનગી ગરુડખમર	૩૬

ગરુડખમર.

શાળાપત્રને લગતો તમામ પાત્રલેખા દલેથી 'મેનેજર શાળાપત્ર, પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ' ને મળનામે કરવો.

મેનેજર, શાળાપત્ર

પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ-અમદાવાદ.

ફૂલજાડનાં ખીચાં

અનુગત શાળાપત્ર ઓફિસમા જુદી જુદી જાતના ફૂલજાડના ખીચા મળતી રાખવામા આવ્યા છે. જેમને ખીચા નોંધ એ તેમણે શાળાપત્રની મેનેજર, પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ, ને સરનામે લખી મંગાવવા. જે ખીચા ઓફિસમા હશે તે અડધા જાનાની ટિકિટ ખીચી તેમને 'મોકલી આપવામા આવશે.

મેનેજર, શાળાપત્ર ઓફિસ.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૭] મે-જૂન મંત્ર ૧૯૨૮. [અંક ૫-૬

દિલિપ્પિન સરકારનો ધંધાદારી શિક્ષણને લગતો કાયદો

હાલમાં મુખર્ષી સરકારે ધંધાદારી શિક્ષણને લગતા પ્રશ્ન ઉપર વિચાર ચલાવવાને એક કમિટી નીમી છે, તેથી દિલિપ્પિનની સરકારે એ મંત્રની જે યોજના ઘડી છે તે આપણી પ્રજાને જાણવાનું હોવાથી તેનો અહેવાલ નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યો છે.

ત્યાંની સરકારે “વૅકેશનર્સ એજ્યુકેશન એક્ટ” ધંધાદારી શિક્ષણને લગતો એક કાયદો ઘડ્યો છે અને તેને માટે વાર્ષિક ૫૦૦,૦૦૦ * પેસો એટલે કે રૂ. ૭,૫૦,૦૦૦ ની ખર્ચની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. એ કાયદાની કદમો નીચે પ્રમાણે છે:—

ખેતીવાડી અને ધંધાને લગતા શિક્ષણના ઉત્તેજનારે પ્રાંત, શહેરો અને મ્યુનિસિપાલિટીઓને ખેતી, વેપાર, ધંધો અને દુર્ગરઉદ્યોગ મંત્રની શિક્ષણને ઉત્તેજન આપવામાં દિલિપ્પિન દાયુની વિદ્યાપીઠો તેમજ દેશની બીજી સંસ્થાઓને ધંધાને લગતા વિજ્ઞાના શિક્ષણ માટે શિક્ષકોને તૈયાર કરવા માટે, તેમજ એ શિક્ષણ મંત્રની નાણાની જોગવાઈ અને ખર્ચની

વ્યવસ્થા કરવા અર્થે અને એવા બીજા હેતુઓ માટે આ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો છે.

ધારાસભાની બેઠક વખતે ફિલિપ્પિન ટાપુઓની સેનેટ અને પ્રતિનિધિઓએ પોતાના અધિકારની રૂઢિએ આ કાયદો મંજૂર કરવો:—

કલમ ૧. સરકારી તીજેરીમાંથી જે રકમ બીજા ખાતાઓ માટે અલગ રાખવામાં આવી ન હોય તે રકમમાંથી નીચે જણાવેલા હેતુઓ માટે એકંદર ૫૦૦,૦૦૦ પેસોની રકમ અલાયદી રાખવામાં આવે છે અને તેની નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. જે પ્રાંતો, શહેરો અને મ્યુનિસિપાલિટીઓ આ કાયદાનો લાભ લેના ઇચ્છતા હોય, અને તેમાંની કલમેને અનુસરવા માગતા હોય તેમની વચ્ચે આ રકમ વહેંચી આપવામાં આવે છે, મધ્યાદારી શિક્ષણની જે શાળાઓ હોય અથવા જે નવી ઉદ્ધારવાની હોય તેને માટે ખેતી અને ધધાદારી શિક્ષણની શાળાઓના મકાનો બાંધવામાં જોઈતો સરસામાન ખરીદવામાં, ખેતીવાડીના શિક્ષકો, સુપરવાઇઝરો, ડાયરેક્ટરો અને ધણો, વેપાર, અને દેશના અર્થશાસ્ત્રના શિક્ષકોના પગાર આપવા માટે, તેમજ એ વિષયનું શિક્ષણ આપવા માટે શિક્ષકો તૈયાર કરવા માટે, અને આ કાયદાનો અમલ કરવા, અને ખેતીવાડી તેમજ ધધાદારી શિક્ષણની સારી વ્યવસ્થા અને તેના કુશળ વહીવટ ચલાવવા માટે તે સબંધી અભ્યાસ, સંશોધન, અને રિપોર્ટ કરવાના હેતુથી આ રકમ કેળવણી ઓફ એજ્યુકેશન કેળવણી ખાતાને સોંપવામાં આવે છે, અને તે રકમ કાયદામાં જણાવ્યા પ્રમાણે ખર્ચવામાં આવશે.

કલમ ૨. સને ૧૯૨૮ ના ડિસેમ્બર માસે પુરા થતા મહેસુલી વરસ માટે આ રકમની જોગવાઈ કરવામાં આવશે અને કાયદામાં જણાવેલા હેતુઓ અર્થે તેની નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે:—

(અ) શાળાઓના મકાનો બાંધવામાં અને જોઈતો સરસામાન ખરીદવામાં મદદરૂપે..... પે. ૧૦૦,૦૦૦

(બ) ખેતીવાડીના શિક્ષકો, સુપરવાઇઝરો અથવા તે ડાયરેક્ટરોના પગાર આપવા માટે..... પે. ૧૫૦,૦૦૦

(ક) ધણો, વેપાર, અર્થશાસ્ત્ર અને હુનરઉદ્યોગના શિક્ષકોના પગાર આપવા માટે..... પે. ૧૫૦,૦૦૦

(ડ) માધ્યમિક ખેતીવાડી શિક્ષણના સુપરવાઇઝરો અને શિક્ષકોને કેળવવા અર્થે ખેતીવાડીશિક્ષણનું ખાતું સ્થાપવા ખેતીવાડીની કોલેજને અને ફિલિપ્પિનની વિદ્યાભીક્ષે મદદરૂપે..... પે. ૨૫,૦૦૦

આ દરાવ યોગ્ય અધિકારી મારફત કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર ઉપર સ્વતંત્રતામાં આવશે અને જો એ દરાવને તેમની મંજૂરી મળશે તો આ કાનૂની કલમોને આધારે જે પ્રાન્ત, શહેર કે મ્યુનિસિપાલિટિએ અરજી કરશે અને જેને તે મેળવવાનો હક પ્રાપ્ત થયો હશે તેને માટે નાણાં પાવવાને, જરૂરી સત્તા માટે કેળવણીખાતાના સેક્રેટરીને બલામણુ કરવામાં આવશે.

કલમ ૪. આ કાયદાની કલમ ૨ ની ચેટા કલમ (૬) માં જણાવ્યા પ્રમાણેની રકમ ફિલિપ્પિનની વિદ્યાપીઠને ફાળા તરીકે આપવામાં આવશે અને જે વિદ્યાપીઠની કાર્યવાહક સમિતિ ખેતીકામની કૌશલ્યમાં ખેતીના શિક્ષણ સંબંધી અભ્યાસક્રમો ધડવામાં, અને તે ચાલુ રાખવામાં આ રકમ રચશે, અને આ કાયદાની રકમ ખેતીશિક્ષણની જે શાળાઓ ઉપરથી માં કામ કરવા માટે ખેતીકામના શિક્ષકોને એ કૌશલ્યમાં અનુભવસંવિત શિક્ષણ આપવામાં આવશે.

કલમ ૫. આ કાયદાની કલમ ૨ ની ચેટા કલમ (૬) માં જણાવ્યા પ્રમાણેની રકમ, પ્રાન્તો, શહેરો કે મ્યુનિસિપાલિટિઓને, ખેતીશિક્ષણના શિક્ષકો, સુપરવાઇઝરો અથવા કાઉન્સિલરોને, તેમજ મંધો, વેપાર, દેશના અર્થશાસ્ત્ર અને હુન્નરઉદ્યોગના શિક્ષકોને તૈયાર કરવામાં અથવા તેમને માટે પેન્શન આપવામાં મદદ તરીકે આપવામાં આવશે, તે એવી રીતે કે તૈયાર થતાં અથવા તો પેન્શન લેતા શિક્ષકોએ તેમની લાયકાત અને અભ્યાસ સંબંધી કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર તરફની માગણી પુરી પાડી અને જે પ્રાન્તો, શહેરો કે મ્યુનિસિપાલિટિઓ તેમને પેન્શન આપતી હોય ત્યાં ઓછામાં ઓછું જેટલાં વરસ સુધી કાયદાની રીતે પ્રમાણે મદદ કે પેન્શન લીધું હોય તેટલા વરસ સુધી, તેઓએ કામ કરવા બંધાવું.

કલમ ૬. આ કાયદાની રૂઠ્ઠાં કેળવણીખાતામાં ધંધાદારી શિક્ષણ વિભાગ એ નામે એક ભાગ પાડવામાં આવે છે અને તેમાં ધંધાદારી શિક્ષણનો એક સુપ્રિટેન્ડેન્ટ અને ખાસ તાલીમ પામેલા માણસો અને સુપરવાઇઝરોનું એક મંડળ સ્થાપવામાં આવે છે. આ મંડળ પ્રાન્તો, શહેરો કે મ્યુનિસિપાલિટિઓને ધંધાદારી શિક્ષણની શાળાઓ અને વર્ગો સ્થાપવામાં, અને ખેતી, મંધો, હુન્નરઉદ્યોગ, વેપાર અને તેને લગતી પ્રવૃત્તિ અને દેશનાં અર્થશાસ્ત્ર સંબંધી શિક્ષણ આપવામાં ખાસ ઉપયોગી થઈ પડે એવી મતલબનાં અભ્યાસ, સંશોધન વગેરે તૈયાર કરશે. ખેતી અને તે સંબંધીની રીતો વગેરે જેટલવર્ગની જવાબદારીઓનો,

ધંધો, હુન્નરઉદ્યોગ અને તે સંબંધી કારીગરોની જવાબદારીઓનો, હુન્નરઉદ્યોગ સંબંધીની પદ્ધતિઓનું વર્ગીકરણ અને તે સંબંધીની પ્રવૃત્તિઓનો, વેપાર, તેને લગતી પ્રવૃત્તિ અને વેપારીની તે સંબંધીની જવાબદારીઓનો, ગૃહવ્યવસ્થા, ગૃહવિદ્યા, ધંધાદારી શિક્ષણ આપતી શાળાઓના વહીવટ સાથે સંબંધ ધરાવતી બાબતો, નિયમો અને પ્રશ્નોના અભ્યાસનો, તેમજ ધંધાદારી શિક્ષણના વિષયો માટે અભ્યાસક્રમ અને મૂલ્યનાઓનો આવા અભ્યાસ સંશોધન અને રિપોર્ટમાં સમાવેશ થશે. જ્યારે કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટરને યોગ્ય લાગે સારે, ખેતીશિક્ષણ માટે, ખેતી સંબંધી આવા અભ્યાસ, સંશોધન તથા રિપોર્ટો ખેતીશિક્ષણ ખાતાની સાથે મળીને અથવા તેની મારફતે કરવામાં આવશે; વેપારી શિક્ષણ માટે વેપાર અને તેને લગતા જ્ઞાન સંબંધી અભ્યાસ, સંશોધન તથા રિપોર્ટ, વેપારી અને હુન્નર-ઉદ્યોગ ખાતા સાથે મળીને અથવા તેની મારફતે કરવામાં આવશે; ધંધાદારી શિક્ષણને લગતો વહીવટ, તે સંબંધી અભ્યાસ, સંશોધન તથા રિપોર્ટો, ખેતીકામની કોલેજ અને ફિલિપ્પિનની વિદ્યાપીઠની સાથે મળીને અથવા તેની મારફતે કરવામાં આવશે. આ કાયદાની કક્ષામેનો અમલ કરવાને કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટરને જરૂર પડે તો બીજી મદદ મેળવી લેવા વધારાની સત્તા આપવામાં આવશે.

કલમ ૭. આ કાયદો પસાર થાય ત્યારથી અને ત્યારપછીથી કેળવણી-ખાતા માટે જે રકમો ફાળવવા પાડી શકાય તેનો, આ કાયદાની જાહેરી કક્ષામાં જણાવ્યા પ્રમાણે સાથે મળીને કામ કરવા માટે તેમજ અભ્યાસ, સંશોધન અને રિપોર્ટો કરવા માટે અને આ કાયદાનો અમલ કરવા તથા તેની રૂઠ્ઠાણ વહીવટ ચલાવવા માટે સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, તેના આસિસ્ટન્ટ, અને ખાતાને જે અધિકારીઓની જરૂર પડે તેઓનો પગાર આપવા માટે, તેમજ તેને બીજાં જે ખર્ચ જરૂરી લાગે તે માટે, ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

કલમ ૮. આ કાયદાની રૂઠ્ઠાણ જે શાળાઓ સ્થાપવામાં આવે તે માધ્યમિક શાળાઓ એટલે કે કોલેજો કરતાં ઉતરતી પંક્તિની શાળાઓ ગણાશે. આ શાળાઓના શિક્ષણનો મુખ્ય હેતુ, વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી કામ માટે લાયક બનાવવાનો, તેમજ ચોંદ વરસની ઉંમરના ઉપરના વિદ્યાર્થીઓ જે ખેતીકામમાં લાગ્યા હોય, અથવા તો જેઓ ધંધા અને હુન્નરઉદ્યોગ સંબંધી કામ માટે તૈયાર થતા હોય અથવા તો જેઓ તેમાં જોડાયા હોય તેઓની જરૂરિયાતો પુરી પાડવાનો રહેશે.

અમુક પ્રકારના સરસામાનનો ઉપયોગ, અભ્યાસક્રમ, શિક્ષણની

પદ્ધતિ, શિક્ષકો, સુપરવાઇઝરો, અને ડાયરેક્ટરોની લાયકાત, ખેતીશિક્ષણની શાળાઓ માટે ખેતીનું કામ કરવા માટે ખેડવા લાયક જમીન ફેટલી મળે તેમ છે તે, અને ધંધા અને હુન્નરકોશોગને લગતી શાળાઓમાના શિક્ષણ અર્થે કેવી જાતની દુકાનો તથા સરસામાન જોઇશે તે બધું નક્કી કરવાની કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટરને કુલ સત્તા આપવામા આવે છે,

કલમ ૯. મૂળ જે શાળાઓ સ્થપાઈ હોય અથવા આ કાયદાની રૂઢીઓ ચાલુ રહી હોય તે સવળી શાળાઓ મફત શિક્ષણ આપનારી શાળાઓ થશે અને શિક્ષણની રી અથવા બીજું કોઈ જાતનું ખર્ચ તે શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી લેવામાં આવશે નહિ.

કલમ ૧૦. શાળાઓ માટે તેમજ ખેતીકામ માટે જેટલી અને જે જમીન જરૂરી અને સગવડ પડતી હોય તેટલી અને તે, પ્રાન્તની સરકારી જમીનમાથી, તેમને માટે ખાસ અલાયદી રાખવા, પ્રાન્તો, શહેરો અને મ્યુનિસિપાલિટીઓને ગવર્નર જનરલને અરજી કરવાની સત્તા આપવામા આવે છે.

કલમ ૧૧. આ કાયદાની કલમો પ્રમાણે અમલ કરવા માટે કેળવણીખાતાના સેક્રેટરીની મંજૂરી મેળવી, ડિરેક્ટરને કાયદાકાનુન પ્રકટ કરવાની જરૂર લાગે સારે તેમ કરવાની સત્તા આપવામા આવે છે.

કલમ ૧૨. મંજૂરી મળેથી આ કાયદો અમલમાં આવશે.

મંજૂરી મળી-૩ જી ડિસેમ્બર, ૧૯૨૭.

શાન્ત વાચન (૨).

વાચનનો વિષય એ એક ફૂટ પ્રશ્ન છે. એટલે એને માટે અમુકજ પદ્ધતિ પ્રમાણરૂપ છે એમ તો નજ કહી શકાય. જે પદ્ધતિનું અહીં નિરૂપણ કરવામાં આવે છે તેમાં પણ રચાનિક સગવડ પ્રમાણે અને બાળકોની શક્તિઓના વિકાસને ધ્યાનમા રાખીને તેમા આવશ્યક ઘટતા ફેરફાર પણ કરવા ઉચિત ધર્મ પડશે શાન્તવાચન સંબંધી અહીં જે પદ્ધતિનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે તે પણ એક માર્ગદર્શક સ્વરૂપ છે એમ સમજવાનું છે. આ પદ્ધતિના ૭ મોટા વિભાગ કરવામા આવ્યા છે, પણ તે દરેક વિભાગ એક બીજાથી નિરાળો છે એમ સમજવાનું નથી; કારણ કે એ દરેક વિભાગનો એક બીજા સાથે એવો સંબંધ છે કે તેમા પૃથક્તા આવી શકતી નથી. જે વિભાગ પાડવામા આવ્યા છે તેમા મુખ્ય હેતુ બાળકોની અમુક

પ્રકારની શક્તિઓ કેળવવાનો છે. આ યોજનાના નીચે પ્રમાણે હેતુપૂર્વક છ. વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે:-

- (૧) વાચનમાં ઝડપ વધારવાનાં મનોપત્તો;
- (૨) વાચન કરતી વખતે સમજશક્તિ વધે એવા મનોપત્તો;
- (૩) શબ્દ કે અર્થ શોધી કઢવાના મનોપત્તો;
- (૪) વાચનમાંના મુદ્દા કે લાભાર્થને યોગ્ય અર્થમાં મૂકવાના મનોપત્તો;
- (૫) માદશક્તિ કેળવવાના મનોપત્તો;
- (૬) વાચનના વિષયમાંથી તારવણી કરવાની શક્તિ વધારવાના મનોપત્તો.

આ પ્રમાણે, શાન્ત વાચન કરાવતી વખતે મુખ્ય છ હેતુઓ ધ્યાનમાં રાખવાના છે, અને એ દરેક હેતુ કેવી રીતે પાર પાડી શકાય તેને માટે દરેક વિભાગમાં વળી ત્રણ પ્રકારે વાચનની વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ છે; (૧) ક્રિયાત્મક વાચન અથવા નાટ્યપ્રયોગ; (૨) મુખપાઠ કે મોંઠાના જવાબો; (૩) લેખી કામ. આમ વાચનના વિષયમાં હેતુપૂર્વક જુદી જુદી શક્તિઓ કેળવવાની યોજના ઘડવામાં આવેલી હોય છે. આપણી પ્રાથમિક શાળાઓમાં બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધીમાં વાચનની આવા પ્રકારની વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ છે. નીચલાં ધોરણોમાં ખાસ કરી ત્રણ ધોરણ સુધીમાં જે બાળક ધોરણના પ્રમાણમાં અધરી પડતી હોય તે જે મૂકી દેવામાં આવે તો તેમાં વાધા નથી. દાખલા તરીકે, ધો. ૧ સુધીમાં લેખી કામ હોતું નથી; તો ત્યાં ક્રિયાત્મક વાચન અથવા વાર્તાના રૂપમાં કે નાટ્યપ્રયોગના રૂપમાં, અથવા શબ્દ-પદ શોધી કઢાવવાની યોજના સરળતાથી અમલમાં મૂકી શકાય તેમ છે. ધો. ૪ થી ઉપરનાં ધોરણોમાં લગભગ તમામ યોજના સારી રીતે અમલમાં મૂકી શકાય તેમ છે. એટલા માટે બાળવર્ગથી ધો. ૭ સુધીમાં ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે ફેરફાર સાથે શાન્તવાચન સંબંધીની જે યોજના આપવામાં આવી છે તે વાચનનો વિષય વધારે રસિક અને ફળદાયી કરવામાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે. એમાં સારા શિક્ષકની ખાસ જરૂર રહે છે; કારણ કે પદ્ધતિ ગમે તેવી શાસ્ત્રીય હોય તોપણ શિક્ષકના હિત્સાહ, ખત, કાળજી અને રસ ઉપર યોજનાની સફળતાનો આધાર છે એ કલા વિના ચાલે તેમ નથી. હવે ઉપરના છ વિભાગમાં જે જે યોજનાઓ છે તેનું વિવરણ નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવે છે:-

૧. ઝકપ વધારવાની યોજના

ક્રિયાત્મક યોજના—

(૧) ચિત્રસંગ્રહ

વર્ગમાં બાળકો વર્તમાનપત્રો કે જાહેરખબરોનાં ચોપાનીઓ વગેરે-
માથી રમકડાં, કપડાં, પ્રાણી કે પદાર્થને લગતાં જુદી જુદી જાતનાં ચિત્રો
લાવી એકઠાં કરી રાખે અને તે બધાં એક પેટીમાં મૂકી રાખે. આ પેટી
બાળકોની 'જ્ઞાનની તીજેરી' છે. શિક્ષકે એ પેટી પ્રત્યે બાળકોની મમતા
ફેળવવી. શિક્ષકે બાળકોને રસ પડે એવાં અને સાથે સાથે જ્ઞાન આપે
એવાં ચિત્રો પસંદ કરી લેવાં અને એ દરેક ચિત્રનાં નામવાળાં પત્તાં તૈયાર
કરી રાખવાં, તેમજ દરેક ચિત્ર સંબંધી જે જે ક્રિયાઓ બાળકથી થઈ
શકે તેવી હોય તેના સૂચનરૂપે 'ગ્રીમ' પત્તાંઓમાં સૂચનાઓ લખી રાખવી;
પણ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે સૂચનાઓ લાંબા વાક્યના રૂપમાં ન થાય.
દા. તરીકે, બાળકની જ્ઞાનપેટીમાં ટાપી, ગાડી, ખુરશી, રેલગાડી, ઘોડો,
હાથી, વગેરેના ચિત્રો છે; તો તે સંબંધી શિક્ષક પાસે નામનાં પત્તાં
અને બીજાં સૂચનાનાં પત્તાં હોવા જોઈએ. હવે વર્ગ સમક્ષ 'ટાપી આપો,'
'ખુરશી લાવો,' વગેરે સૂચનાવાળાં પત્તાં થોડી વાર એક પછી એક ધરી
રાખવાં. (કેટલાં પત્તાં વર્ગ સમક્ષ રજુ કરવાં તે શિક્ષકે વર્ગની શક્તિનો
ખ્યાલ રાખી દરેક વખતે નક્કી રાખવું). પછી એક બાળકને તે સૂચના-
નુસાર કામ કરવા કહેવું, અને જો તે બાળક સાચું ચિત્ર વર્ગને બતાવે તો
તે ચિત્ર તેની પાસે રહેવા દેવું, અને જો જોડું ચિત્ર બતાવે તો તે ચિત્ર
તેણે પાછું પેટીમાં મૂકી દેવું જોઈએ. બધાં બાળકોને આમ ક્રિયા કરવાનો
પ્રસંગ આપવો અને દરેકને સરખા વારા આવે એની શિક્ષકે કાળજી
રાખવી. આ રમતનો હેતુ એ છે કે ક્યું બાળક વધારેમાં વધારે ચિત્રો
લઈ શકે છે.

(૨) સવાલ અને જવાબની રમત—

બાળકોને પરિચિત હોય એવા અથવા જે વિષયોથી શિક્ષકે તેમને
પરિચિત કર્યાં હોય તેવા વિષયો સંબંધી સવાલનાં અને જવાબના પત્તાંના
સમૂહો શિક્ષકે તૈયાર કરવા. જેમકે,

(૧) સવાલ

માપને ૫મ કેટલા ?

હાથના આંગળાં કેટલાં ?

ટાપીનો રંગ કેવો ?

(૨) જવાબ

ચાર.

પાંચ

લાલ

આમ વિવિધ વિષયોને લગતા પ્રશ્નો લઈ વર્ગને બે સમૂહમાં વહેંચી દેવા. શિક્ષકે જવાબનાં પત્તાં હોય તે વર્ગમાં વહેંચી દેવા; પછી પ્રશ્નનાં પત્તાંમાંનું એક પત્તું લઈ ઝડપથી વર્ગની સામે ફેરવવું અને પછી તે પત્તું ચોક્કસ મેળ ઉપર મૂકી દેવું. જે વિદ્યાર્થી પાસે એ પ્રશ્નના જવાબવાળું પત્તું હોય તે જો તરત વર્ગની સામે આવી બતાવે તો તેના પક્ષને અમુક ટોકડા મળે. પાછું તે જવાબનું પત્તું બીજા પક્ષમાં ગયું; એમ પત્તાંની અરસપરસ બદલી થાય અને રમત ચાલે. શિક્ષકે વિષયોની પસંદગી બાળકની સામાન્ય સમજ અને માહિતી વધે એવા હેતુથી કરવી અને વિષયો પણ જુદા જુદા હોવા.

(૩) ચિત્રો અને તેને ઓળખાવનારા શબ્દો—

શિક્ષક પાસે ચિત્રોનો મંચ હોય તે પ્રમાણે તે ચિત્રોની ઓળખ આપનારાં શબ્દોવાળાં પત્તાં પણ તૈયાર હોય. હવે વર્ગની સામે શિક્ષક ચિત્રનું પત્તું અને એ પત્તાંની નીચે એક બીજું શબ્દનું પત્તું વર્ગની સામે ઘોડી વાર ધરી રાખે. જો શબ્દનું પત્તું ચિત્રને ઓળખાવતું હોય તો વર્ગના બાળકો ઝડપથી હાથ ઉઠા કરે અને જો કોઈ બીજું પત્તું હોય તો તેઓ એમને એમ બેસી રહે. કદાચ ભૂલથી બાળક હાથ ઉઠા કરે અથવા એમને એમ બેસી રહે તો શિક્ષકે તે બાળકને ફરીથી પ્રસંગ લઈ માહિતગાર કરવું. એવું પણ બને કે એવાં વધારે બાળકો પણ ભૂલ કરે તો તે વખતે તેમને યોગ્ય શિક્ષણ આપવા માટે રમતમાથી જુદાં પાડી દેવાં અને ફરીથી તેવાં બાળકો વર્ગની આગળ એવી રમત કરે; આથી બીજાં બાળકોને પણ તેમાં ગમત પડશે.

ધો. ૩ અને ઉપરનાં ધોરણો માટે આવી રમત કરવી હોય ત્યારે અધરા વિષયો પસંદ કરવા. ત્રીજા ધોરણમાં બુદ્ધિ સંબંધી વ્યાખ્યા કે વેપારમાર્ગો સંબંધી ચિત્રો એકઠાં કરી રાખવા. ધો. ૪ થી ઇતિહાસ, બુદ્ધિ, સાહિત્ય, વ્યાકરણ વગેરે વિષયોમાંથી એવી યોજના થઈ શકે. ઉપરનાં ધોરણોમાં ચિત્રો અને શબ્દોના પત્તાને બદલે ઉપરના વિષયની માહિતી મળી શકે એવાં પત્તાં તૈયાર કરવા જોઈએ, અને એ પ્રમાણે વાચનનો જુદા જુદા વિષયો સાથે સંબંધ જોડી તેને વિસ્તૃત બનાવી રાખવા.

(૪) ક્રિયામૂચન—

આમાં વ્યક્તિગત તેમજ સમૂહગત ક્રિયાનું મૂલ્યન થઈ શકે છે. વ્યક્તિગત મૂલ્યન કરવાનું હોય ત્યારે આખા વર્ગને બે ટુકડીમાં વહેંચી નાખવો.

ધારો કે વર્ગમાંથી ગમે તે એક વિદ્યાર્થીનિ ક્રિયા કરવાનું સૂચવવું છે તો શિક્ષક કા. પા. ઉપર આદ્યાર્થ વાક્ય લખે અને તરતજ ભૂંસી નાખે, અથવા એવા વાક્યવાળું તૈયાર કરેલું પત્ર હોય તે વર્ગની સામે રાખી ઝડપથી ફેરવે. પછી કોઈપણ વિદ્યાર્થીનિ એ વાક્યમાં સૂચિત કરેલી ક્રિયા કરવાનું કહેવામાં આવે. હવે બાળક જે તે ક્રિયા યથાયોગ્ય કરી શકે તો તેને શિક્ષકે અમુક દોકડા આપવા, અને એમ બંને પક્ષમાંથી વિદ્યાર્થીઓ પાસે વાક્યોદ્ધાર ક્રિયાઓ કરાવવી, અને પછી 'છેવટે ક્યો વિભાગ વધારે. દોકડા મેળવી શકે છે તે જોવું. આથી વિદ્યાર્થીઓમાં સમૂહલાવના કેળવાય છે અને સાથે સાથે વાચન, અર્થ અને ક્રિયા સમજવાની પણ તેમનામાં ઝડપ વધતી જાય છે. આદ્યાર્થ વાક્યો ધોરણના પ્રમાણમાં સાદાં કે અધરાં રાખવાં. દા. તરીકે; નીચલાં ધોરણોમાં—

(૧) ઊભા થાઓ; (૨) બેસી જાઓ; (૩) હાથ ઉઠા કરો; (૪) મેજ આગળ આવો; (૫) બહાર જાઓ; (૬) (૭) દોકડા આવો; (૮) પાટીઆમાં નામ લખો; (૯) (૧૦) ખૂબ હસો. (૧૧) ચોપટી આપો; (૧૨) ટોપીનો રંગ કેવો છે. (૧૩) મારી પાસે આવો. આવાં વાક્યો બાળવર્ગમાં હોઈ શકે. એથી ઉપલાં ધોરણોમાં એટલે કે ધો. ૩ સુધીમાં વાક્યોની પસંદગી કરવી હોય ત્યારે તેમાં એક બે ક્રિયાઓ કરવાની આવે તેવાં વાક્યો હોવાં જોઈએ: જેમકે, (૧) ચોપટી ઉઘાડી પાંચમે પાઠ કાઢો; (૨) મારા મેજમાંથી કલમ કાઢી મને આપો; (૩) તમારા ભાઈ બંધને મારી પાસે તેડી લાવો. (૪) તમને ગમતી બે ચીજોનાં નામ આપો; (૫) કા. પા. ઉપર બે પક્ષીના નામ લખો; (૬) ઊભા થઈ તાળી પાડો.

ધો. ૪ થી ઉપરનાં ધોરણોમાં એ પ્રમાણે મિશ્ર અને સંયુક્ત વાક્યો લઈ એકથી વધારે ક્રિયાઓનું સૂચન થાય અને બાળકો શુદ્ધિપૂર્વક એ ક્રિયાઓ કરી શકે તેવી રીતનાં વાક્યો શિક્ષકે યોજવાં જોઈએ અને વિવિધ વિષયો લઈ બાળકોને વિચાર પ્રદેશ વધારવો જોઈએ. એકલા વાચનના પાઠ્યપુસ્તકોમાંથીજ વાક્યો પસંદ ન કરવાં, પણ ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત, વિદ્યા, આરોગ્ય, વગેરે વિષયોમાંથી વાક્યો પસંદ કરી વર્ગ સમક્ષ તે મૂકવાં.

જેવી રીતે વ્યક્તિગત સૂચન કરવાની યોજના થઈ શકે છે તેવીજ રીતે આખા વર્ગને પણ સૂચન થઈ શકે. એ વખતે આખા વર્ગમાંથી કયું બાળક તે પ્રમાણે ક્રિયા નથી કરી શકતું તે ધ્યાનમાં રાખવું; એવાં જોટલાં

બાળકો હોય તેટલાં શિક્ષકે વર્ગમાંથી જુદાં પાઠવાં અને તેમની પાસે પછીથી વર્ગ આગળ ફરીથી બીજા વાક્યો લઈ એવી ક્રિયાઓ કરાવવી; આથી વર્ગમાં બીજા બાળકોને પણ વિશેષ ગમત પડશે.

(૫) જવાબ શોધી કાઢવા—

નીચલાં ઘોરણોમાં શિક્ષક ઠા. પા. ઉપર લેખી પ્રશ્ન પૂછે. ઉપલાં ઘોરણોમાં પાઠ્ય કે બીજા પુસ્તકમાંથી એકાદ પાઠમાં કે ફકરામાં એ પ્રશ્નનો જવાબ હોય તેવો પ્રશ્ન પૂછે, અને પછી શિક્ષક કહે કે તરતજ અથવા નિશાની કરે કે તરતજ બાળકો તે ફકરામાંથી તે પ્રશ્નનો જવાબ શોધી કાઢે. સૌથી પહેલાં જે બાળક જવાબ શોધી કાઢે તે ઊભો થઈ જાય. આમાં વર્ગની દુકડીઓ પાડવી અને જે દુકડીમાંથી બાળક પહેલું ઊભું થાય તે દુકડી જીતી ગણાય.

(૬) ચિત્રો ઓળખી કાઢવાની ગમત—

બાળકો વર્તમાનપત્રો વગેરેમાંથી સામાન્ય પદાર્થ, પ્રાણી, કે બીજાં વિષયોને લગતાં ચિત્રો કાપી કાઢી વર્ગમાં એકઠા કરે. શિક્ષકે એ બધાં ચિત્રોના ખર્ચ પાડી એકજ વર્ગનાં ચિત્રોનો એક સમૂહ, એમ જુદા જુદા ચિત્રસમૂહ કરી રાખે. પછી આ બધાં ચિત્રો સરખી સંખ્યામાં દરેક વિદ્યાર્થીને વહેંચી આપે. દરેક શિક્ષકે ઠા. પા. ઉપર તે ચિત્રોમાંથી એકાદ ચિત્રનું નામ લખવું. ધારો કે ઘેડું, ધર, પોપટ, એવાં ચિત્રો છે; તો શિક્ષકે ઠા. પા. ઉપર તેમાંથી એકનું નામ લખવું, અને પછી તરતજ તે ભૂંસી નાખવું. જે જે બાળકો પાસે એ પ્રાણી કે પદાર્થનું ચિત્ર હોય તે બધાં બાળકો દોડી આવી વર્ગ સામે તે ચિત્ર ધરી ઊભા રહે. બાકીનાં બાળકો એ ચિત્રનું નામ બોલે. દરેક જે બાળક પાસે પાટીઆ પર લખેલા નામ-વાળું ચિત્ર હોય અને જો તે આગળ આવે નહિ તો બીજા આગળ આવેલાં બાળકો પોતાનાં ચિત્રો તે બાળકને સોંપી દે. જો બધાંજ બાળકો આગળ આવી ગયાં હોય તો શિક્ષક તે બધાં ચિત્રો પોતે લઈ લે. કયું બાળક ચિત્ર ઓળખવામાં પાછળ પડી જાય છે તે અથવા કયું બાળક પોતાની પાસે જે ચિત્રો હોય છે તે જરૂરીથી આપી દઈ છુટું થઈ જાય છે તે જાણવાનો આ રમતનો હેતુ છે. (આ રમત ગંજીશાની રમતને મળતી આવે છે જેમાં બાળકો પતાં મેજની છુટાં થઈ જાય છે; અને જે પાછળ રહી જાય છે તે હાર્યો ગણાય છે કારણ કે એની પાસે મેજબા વિનાનાં કેટલાંક પતાં રહી જાય છે.)

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

યોજના ૩ છ.

શાળાપત્રમાં સૃષ્ટિનિરીક્ષણની ચર્ચા શરૂ થયા બાદ અમારા તરફ લુદ્ધ લુદ્ધ સ્થળેથી અનેક યોજનાઓ આવતી જાય છે. તેમાંની ભરત્ય શહેરની પ્રાથમિક શાળાની યોજના આ વખતે આપવામાં આવે છે.

ડિસેમ્બર માસની એક સવારે અમારી નિશાળના એકા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને લઈને કુદરતના અભ્યાસ અર્થે નર્મદા નદીના તટ ઉપર આવેલા પુરખ આગળ અમે ગયા. સૂર્યોદય થવાની તૈયારી હતી. તટ ઉપરથી નદીમાં દૃષ્ટિ કરતા પાણીમાંથી વરાળના ગોટગોટા આકાશ તરફ જતા જણાતા હતા અને નદીનું પાણી સ્હેજ ગરમ જણાતું હતું. આમ શાંતી બનતું હશે એમ યુગવાયી અનેક પ્રશ્નોદ્વારા નીચેની હકીકત સમજાવવામાં આવી.

દિવસના ભાગમાં સૂર્ય તપે છે અને તેની ગરમીની અસર પાણી અને જમીન ઉપર થાય છે. જમીન પર તપનક્રિયા જલદી શરૂ થાય છે અને પાણી ઉપર ધીમે ધીમે થાય છે. આ ગરમીને જમીન હવામાં પાછી ફેરવે છે અને સૂર્યનો તાપ ઓછો થતા જમીન જલદીથી ઠંડી થાય છે. પાણીમાં આ ક્રિયા ધીમે ધીમે થાય છે. પાણીને ગરમ થતા વાર લાગે છે અને ગરમ થયા બાદ ગરમીને હવામાં પાછી ફેરવવાની ક્રિયા બહુ ધીમે થાય છે તથા ગરમીની અસરથી કેટલુંક પાણી વરાળ રૂપે ઊડી જાય છે. જમીન વહેલી ઠંડી થઈ જાય છે અને પાણીને ઠંડું થતા વાર લાગે છે તથા સવાર સુધી વરાળરૂપે પાણી ઊડી જવાની ક્રિયા ચાલુ રહે છે એ શિઆળામાં સૂર્યોદય પહેલાં નદી કે દરીઆકિનારે બિમા રહેવાથી આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે. હવાની ઉષ્ણતાનયનશક્તિ અતિ મંદ છે તેથી પાણી ઉપર પડેલી ગરમી વાતાવરણને સમતોલ રાખી હવામાં બહુ ફેરફાર થવા દેતી નથી. આથી શિઆળામાં દરીઆકિનારાના સ્થળોમાં અતિશય ઠંડી કે ઉનાળામાં અતિશય ગરમી જણાતી નથી.

સૂર્યોદય થયા બાદ જમીન અને પાણી ઉપર તપનક્રિયા ફરી શરૂ થાય છે. આ ક્રિયા ફરી શરૂ થાય તે પહેલાં શિઆળામાં નદી, તળાવ તથા કુવાનું પાણી સ્હેજ ગરમ જણાય છે, તેનું કારણ પણ પાણી અને જમીનમાં ઉષ્ણતાવહનશક્તિ ઓછા વધના પ્રમાણમાં છે તે છે.

હવાને વળન હોવાથી પૃથ્વીની - સપાટી પરની હવા દબાણને લીધે જાડી હોય છે અને જેમ જેમ ઉંચે જઈએ તેમ તેમ હવા પાતળી હોય છે. પાતળી હવાના કારણે જાડી હવા ઉપર ગરમીની અસર વધારે થાય છે. વળી પૃથ્વીની સપાટી પરની હવામાં પાર્થિવ રજકણો વિશેષ પ્રમાણમાં આવેલાં હોય છે. આ રજકણો તપે છે તેથી હવા તપેલી લાગે છે. જેમ જેમ આપણે ઉંચે જઈએ તેમ તેમ પાર્થિવ રજકણો ઓછા હોય છે તેથી ભાંતી હવા ઠંડી જણાય છે. ધણા ઉંચા પર્વતો પર ધણા મહીનાઓ સુધી ગરમી નહોતી રહે છે તેનું કારણ પણ આજ છે.

દિવસના ભાગમાં સૂર્યની ગરમીથી જમીન સખન તપે છે અને રાત્રે જમીન એકદમ ઠંડી થાય છે. દરરોજ આવી ક્રિયા ચાલુ રહે છે તેથી જમીન પસ્તા મોટા ખડકો તથા પથ્થરો તુટી જાય છે અને પવન વરસાદ તથા ધર્મણથી તેનાં કાંકરા, રેતી અને ધૂળ જતી જાય છે.

આ પ્રમાણે નર્મદા નદીમાં જણાના વરાળના ગોટાઓ ઉપરથી ગરમીની જમીન અને પાણી ઉપર શી અસર થાય છે; વાદળો કેવી રીતે બંધાય છે; પવનથી તે કેવી રીતે ઘસાઈ જાય છે અને વાદળામાં એકઠું થએલું પાણી વરસાદ, ધ્રુમસ અને ઝાકળના રૂપમાં પૃથ્વી પર કેવી રીતે પાછું આવે છે; વરસાદનું પાણી કુંગરાઓની પોચી જમીનમાં ઊતરી જઈ ખાકોટકરાવાળા ભાગમાંથી નદીરૂપે કેવી રીતે વહે છે; આ વહેતા પાણીના પ્રવાહની અસર કદાચ તથા પોચી જમીન પર થવાથી નદીની બેકડો તથા કોતરોતું બનવું, ખડકોતું પસાવું, પથ્થરોતું ચોળ બનવું, વગેરે વગેરે વિષયો પર અમે પુષ્કળ વાનગીત કરી.

દુરજ પર જુદા જુદા બંદરેથી માલ જરીને અનેક વહાણો આવ્યાં હતાં. કેટલાંક વહાણોમાંથી માલ ડહવાતો હતો અને કેટલાંકમાં નવો માલ ભરાતો હતો તે ઉપરથી નદી તથા દરીઓ વેપારને કેવી અને કેટલી મદદ કરે છે તે અમે જોયું. એક વહાણ નદીને સામે કિનારે જતું હતું તેમાં બેસીને અમે સામે કિનારે ગયા. કિનારા પર અનેક ટુકો ઝૂંપી રહ્યાં હતાં તેમનું તથા ભાડાની જમીનમાં તમાકુ તથા શાકભાજીનું વાવેતર કર્યું હતું તેનું અમે અવલોકન કર્યું.

ઓછા વધતા વિસ્તારના પ્રમાણમાં દરેક જાડને જાડું પાતળું થઈ હોય છે અને જાડને જોડતો આધાર આપી તે તેને ટટાર લીધું રાખે છે. વેલા જેવી કેટલીક વનસ્પતિનાં યા નાજુક હોવાથી ટટાર લીધાં રહી

શકતાં નથી. કેટલાક વેલા જમીન ઉપર પથરાય છે અને કેટલાક પાંદડાં, નીચા, અને વધારાનાં મુળીઆંદારા બહારની વસ્તુના અવલંબનદ્વારા ઉચે ચઢે છે, વડના જેવાં બહુ વૃદ્ધિ પામતા વૃક્ષો શાખામૂળ એટલે વડવાઈદ્વારા દટાર બિલા રહેવા જોઈતી ગોઠવણ કરી લે છે.

કિનારા પરનાં જિંચા વૃક્ષોનાં મુળીઆં તુટી ગયેલી બેકડોના કેટલાકે ભાગમાંથી જમીનમાં ઊંડાં ઉતરી જતાં જણાતાં હતાં. મુળીઆં જમીન-માંથી પાણી તથા ખોરાક ચૂસી જાડને ખોપણ આપે છે તે અમે શીખી ગયા હતા.

અમારી સામે એક ખજૂરીનું જાડ હતું. તેના ઉપરના ભાગમાં છેદ આપવામાં આવ્યો હતો અને તે જગ્યાએ એક માટલું લટકાવેલું હતું. આ માટલું નીચે ઉતરતી તપાસતાં રસમી ભરેલું જણાયું. એવામાં એક નાજિ-એરીનું જાડ અમારી નજરે પડ્યું. નાજિએરમાં પાણી શી રીતે પહોંચતું હશે અને ખજૂરી પર લટકાવેલા માટલામાં પાણી ક્યાંથી આવતું હશે. તે સંબંધી વિદ્યાર્થીઓએ પૂછતાં તેમને સમજાવવામાં આવ્યું કે મુળીઆં જમીન-માંથી જરૂર પડતા કારો અને ગોપક તત્ત્વોથી મિશ્રિત પાણી એકઠું કરે છે અને થડમાં મોકલે છે. થડ તેને ડાળે ડાળે અને પાંદડે પાંદડે પહોંચાડે છે. તાડ, ખજૂરી, શેરડી, પપમ તથા રખરના જાડનું અવલોકન કરવાથી થડ મારફત પાણી ઉપર ચઢવાની ક્રિયા સ્પષ્ટ જણાય છે. થડને છેદ આપવાથી આ પાણી બહાર નીકળી પડે છે અને તાડી, રખર વગેરે આવા રસમાંથી ખને છે.

અમારી સામે વચમાંથી આડાં વેરેલાં કેટલાંક થડ પડ્યાં હતાં. તેમને તપાસતાં નીચે દર્શાવેલા ભાગો અમને માલમ પડ્યા:—

(૧) વંચમાં પોચો ગર્મ, (૨) ફરતો કુંડાળાકારે અંદરથી સૂકો અને બહારથી પોચો કાષ્ટભાગ, (૩) બહારના ભાગમાં ફરતી છાલ.

કાષ્ટભાગ વધતો જાય છે અને નવાં નવાં કુંડાળાં થતાં જાય છે. આ ઉપરથી વૃક્ષની ઉંમર કહી શકાય છે. કાષ્ટભાગ જેમ જેમ વધતો જાય તેમ તેમ જાલને પથુ વધતું પડે છે. અંતરજાલ બીની બેજવાળી હોવાથી પ્રમાણસર વિસ્તારમાં વધી શકે છે અને બહારની છાલ સૂકી હોવાથી પ્રમાણમાં વધી શકતી નથી તેથી તે તુટીને તરડાઈ જાય છે. મુળીઆં મારફત ગેળવેલાં તત્ત્વોને થડ જાડના ઉપરના ભાગમાં મોકલી દે છે.

વચ્ચેનો ગર્ભભાગ સૂડો અને કાષ્ટભાગ સખત હોય છે તેથી તે ઝાડને મજબુત આધાર આપે છે. શુંદર જેવાં તરવેા આ ભાગમાં રહેલાં હોય છે. ગર્ભથી ઊંચ સુધી પહોંચતી આડી લીટીઓ જણાય છે. આમાં પોષક તરવેાનો સંગ્રહ કરે તેવાં રજકણો આવેલાં હોય છે.

ઝાડના પાંદડાં નાઇટ્રોજન, કાર્બન અને સ્ટાર્ચ જેવા પદાર્થો ખનાવે છે અને યડથી આંતરજાલદ્વારા રસના રૂપમાં પોષણ માટે નીચે મોકલે છે.

આ ઉપરથી જણાશે કે મુળીઆંચો યડ મારફત એક રસ ઉપર મોકલે છે અને પાંદડાંઓ યડ મારફત એક રસ નીચે મોકલે છે.

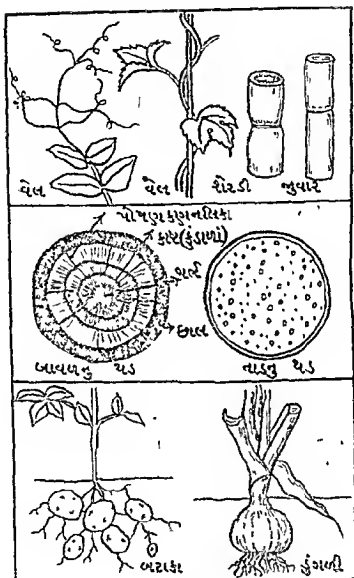
શેરડી અને તાડ તથા ઘાસ જેવી વનસ્પતિને, ગર્ભ, કાષ્ટભાગ અને જાંચ જેવા જુદા જુદા ભાગો હોતા નથી. તેમને તેની જરૂર પણુ હોતી નથી. તેમનો શિરોભાગ વિસ્તારમાં મોટો ન હોવાથી તેમને મજબુત યડની જરૂર હોતી નથી. તેમના યડમાં રેસાઓ જેવા તાંતણાઓનું મંગઠન થએલું જણાય છે. આ રેસાઓ પોષક રસથી ભરેલા અનેક રજકણોથી જોડાયેલા હોય છે અને તેમની મારફત ઉપર ચઢનારો અને નીચે ઉતરનારો રસ ગમ્ય છે.

દરેક જાતની વનસ્પતિનાં યડ પાણી તથા પોષક તરવેાનો સંગ્રહ કરે છે અને જરૂર પડે ત્યારે તે ઉપયોગમાં લે છે. ખટાકા, શકરીઆં, ગાજર, આદુ, ડુંગળી જેવી જાતની વનસ્પતિનાં યડ જમીનમાં દૃઢિ પામે છે અને પોતે એકઠો કરેલો જીવનરસ ઊડવાની દૃઢિ માટે આપે છે. ખટાકાની ગાંઠો, શકરીઆં, ગાજર વગેરે મૂળ નથી પણ યડનો ભાગ છે એ જાણવા જેવું છે.

વસન્ત ઋતુમાં પાંદડાં ખરી પડે છે અને નવો જીવનરસ પેદા થઈ શકતો નથી ત્યારે આવી રીતે એકઠો થએલો રસ ઉપયોગમાં લઈ દૃઢ નવાં પાંદડાં પેદા કરે છે.

વિદ્યાર્થીઓએ લીધેલી, આ અવલોકનની ટુંકી નોંધ અને તેમણે પાડેલાં ચિત્રો થોડા મુધારા સાથે નીચે આપવામાં આવે છે:—

થડ, તેલના પ્રકાર અને રચના

થડના પ્રકાર

અ (૧) ટટાર બિલાં રહે તેવાં; (૨) જમીન પર પથરાય તેવાં; (૩) જમીનમાં જઈ વૃદ્ધિ પામે તેવાં, (૪) અવલંબનની મદદથી પ્રકાર માટે ઉપર ચઢતા.

વ (૧) ગર્ભ, કાષ્ટ અને હાલ ભાગવાળાં-મધ્યમાં કુંડાળાવાળાં-અહારના ભાગથી વધતાં.

(૨) ગર્ભ, કાષ્ટ અને હાલ ભાગ વિનાના-રેસાઓથી અનેલાં-અંદરના ભાગથી વધતાં.

કર્તવ્ય:—

(૧) વનસ્પતિને આધાર આપે;

(૨) મુળીઆંઓએ મેળવેલો રસ ઉપર મોકલે અને પાંદડાંઓએ ખનાવેલો રસ નીચે લઈ જાય;

(૩) જીવનરસનો સંગ્રહ કરે અને જરૂર પડે ત્યારે વાપરે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ
અમદાવાદ.

} મનસુખરામ મણિશંકર દિવેદી

બૃહદ્ ભારત*

ભારતીય યોગીની સંસ્કૃતિ એશિયા માહનોરમાં પશ્ચિમ હેડા સુધી પહોંચી ગઈ હતી એ સિદ્ધ કરવાને માટે પ્રથમ દૃઢ એસિરિઅન ઇસ્ટીકા લેખનો પુરાવો આપું છું.

બોગાજ ક્યુર્બના લેખ ઉપરથી એમ જણાય છે કે ઇ. સ. પૂ. ૧૪૦૦માં ગ્રીટાઇટસ અને મીટાનિઝ-આ બે લઘાયક જાતોની વચ્ચે થયેલી સુલેહમાં દેવોની સાદૃશ્ય તરીકે મિત્ર, ઇંદ્ર અને વરુણ એ દેવતાઓનો નિર્દેશ થયો છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ ત્રણ ઋગ્વેદકાલીન દેવતાઓ ભારતમાંથી એશિયા માહનોર સુધી પહોંચ્યા હતા એટલુંજ નહિ પણ ઉપર કહેલા લોકોમાં તેઓ માનવંત પદવી પામ્યા હતા, તેથી કાંતો તે લોકોમાં ભારતીય વૈદિક ધર્મ પ્રચલિત હોવો જોઈએ અથવા તો ભારતીય દેવોમાંથી કેટલાક દેવોને લઈને તેમની પૂજા ત્યાં ચાલતી હોવી જોઈએ. આજ સમયના ખીજા લેખમાં પણ બે રાજકુટુંબની વચ્ચેના વિવાદ સંબંધમાં નાસાત્યા (આશ્વિન દેવો)ની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. એ ઉપરથી પણ ભારતીય સંસ્કૃતિની પરરાષ્ટ્રો ઉપર છાપ પડેલી દેખાય છે. મારી એવી કલ્પના છે કે ભારતીય રાજ્યોનો વિસ્તાર અહીં સુધી બંધે કાર્પિઅન સમુદ્ર સુધી હોવો જોઈએ.

એ પછીના સમયમાં સેમિરામિસ નામની એસિરિયન રાણીએ હિન્દુસ્તાન ઉપર સ્વારી કર્યાનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. તેમજ ભારતીય લોકોમાંની કેટલીક જાતિઓ એસિરિયન જાતિ હેઠળ આવી ગઈ હતી એમ કહેવાય છે. આજ અરસામાંનાં કેટલાક ભારતીય સ્ત્રી પુરુષોમાં ચિત્રો ધનિષ્ઠના મેક્સિ પ્રદેશમાં મળી આવ્યાં છે; તેમજ ધનિષ્ઠમાં સર્પમાળા પહેરનાર શિવનું મંદિર પણ જડ્યું છે. એ મંદિર કયા દેવતાનું છે એ વિશે પાશ્ચાત્ય સંશોધકો શંકિત હતા. પણ ફ્રેન્ચ એશિયનોની સાથે ધનિષ્ઠમાં ગએલા કેટલાક હિન્દી સૈનિકોએ એ મંદિરમાં જઈ શિવમૂર્તિ તાજડોળ્ય ઓળખી તેને નમસ્કાર કર્યો ત્યારે પાશ્ચાત્ય પંડિતોની ખાતરી થઈ કે આ તો શિવમંદિર છે. આ ઉપરાંત ઇ. સ. પૂ. ૧૨૩૦ના અરસામાં ભારતીય લોકોની વસાહતો ધનિષ્ઠ સુધી પણ ફેલાઈ હતી એ નિઃશંક માની શકાય.

આજ સમયમાં મધ્ય એશિયામાં કુશાન, સોગડીયા, વગેરે દેશોમાં બૌદ્ધ ધર્મનો પ્રચાર થયો હતો. ચીનમાં બૌદ્ધ ધર્મનો પ્રસાર ઇ.સ. પૂ. બીજા સદીમાં સિથિચન લોકો મારફતે થયોનો ઉલ્લેખ છે.

ન્યારે આમ એક તરફ ભારતીયો પરદેશમાં છુટથી વસીને ધર્મપ્રચાર ચલાવતા હતા ત્યારે બીજી બાજુ મધ્ય એશિયાના કુશાન અને હણુ લોકો પણ ટાંગાખંધ હિંદુસ્તાનમાં ઉતરતા હતા. એવી રીતે દેશમાં અને દેશ બહાર પણ પરદેશી લોકોને ભારતીય લોકો સાથે નિકટ સંબંધ થયો. અહીં આવેલા પરદેશીઓએ જો કે રાજસત્તા જમાવી લીધી પણ એ જિત લોકો તરફથીજ દારી ગયા એમ કહેવાય; કારણ કેનિષ્ક રાજા ઉશવદાત ને રુદ્રામન જેવા રાજાઓ હિંદુ ધર્મી બની તે ધર્મના આધારસ્તંભ બની ગયા. કેનિષ્કને તો અહીંના ધાર્મિક લોકો તરફથી દેવપુત્રની પદવી મળી. આ કેનિષ્ક અધ્યયોપ પંડિતનો શિષ્ય હતો. તેના રાજ્યમાં તદ્દશિક્ષા એ ભારતીય સંસ્કૃતિનું મુખ્ય કેન્દ્ર બની ગયું. ભારતીય ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો પરદેશીઓ ઉપર એટલો તો પ્રભાવ હતો કે ઇ.સ.પૂ. ૧૫૦ માં અહીં આવેલા એક ગ્રીક રાજાએ વૈશ્ણવ ધર્મનો જાહેર રીતે સ્વીકાર કર્યો. બૌદ્ધ સાહિત્યમાં મિત્રિન્દ્રપ્રસ્ન ઉપરથી પણ એવાજ એક ધર્મ પરિવર્તનનો દાખલો મળે છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિએ આવી રીતે ચારે દિશા તરફ પોતાનો અપ્રતિહત સંચાર કરવા માંડ્યો, તેુપણુ તેમાં ખાસ કરીને પૂર્વ અને આગળેય એશિયા તરફ સૌથી વધારે દિંદુ સંસ્કૃતિનો ફેલાવો થયો. મધ્ય એશિયાથી માંડીને એક દિગ્વિજયથી રાજાની પેઠે ભારતીય સંસ્કૃતિનો દિગ્વિજય છેક જાપાનની સીમા સુધી પહોંચી ગયો. આ ધર્મસંસ્કૃતિના ફેલાવામાં સેંકડો બદ્ધે હજારો ધર્મોપદેશકોએ ભાગ લખ્યો છે. તેમાંના ઘણાઓનાં નામો ઇતિહાસને અજ્ઞાત છે. જેટલા જ્ઞાત છે તેમાંથી પણ ઘણાની કથા અલંત મનોરંજક છે. પણ તેનો વિસ્તાર હું અહીં કરી શકતો નથી. આ ધર્મોપદેશમાં કસ્યપમાતંગ અને ધર્મરશ્મિની અલંત આકર્ષક કથા 'પ્રસ્થાન'માં પ્રસિદ્ધ થયેલા ક્ષીતિમોહન બાણના 'ચીનના પ્રવાસ'—વર્ણનમાં આપેલી છે. તેમાં જેટલી વાતો આપી નથી તેટલીજ અહીં હુંકમાં કહીને આગળ જવા માગું છું.

મેં ઉપર કહ્યુંજ છે કે બૌદ્ધ ધર્મનો પ્રચાર મધ્ય એશિયાથી પૂર્વ તરફ થયો. એને માટે હમણાંજ બદ્ધ સરસ સુરાવા મળી આવ્યા છે.

ગયા આગસ્ટના 'મેડર્ન રિવ્યુ'માં મધ્ય એશિયાની શોધખોળ એ નામના શ્રી. ચક્રવર્તિનો એક મનોરંજક લેખ પ્રસિદ્ધ થયો છે તેમાં એ વિષેની વિગતવાર હકીકત આવી છે. તેમાં દુન દુઆન્ગ ગામના વિહારોમાં એક ગંગાવર લાયબ્રેરી મળ્યાનો ઉલ્લેખ છે. તેમાં લગભગ ૧૫,૦૦૦ હસ્તલિખિત ગ્રંથો મળ્યા છે. એ ગ્રંથો સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, સોગરીઅન, મેન્ચીઅન, તુર્ક, તિબેટી, ચીની, જોટાની, કુચીઅન વગેરે ઘણી ભાષામાં લખાએલા છે. એમાં અદ્ભુત વાત તો એ છે કે હિંદુસ્તાનમાં જે સંસ્કૃત ગ્રંથોનાં મૂળ મળતાં નથી તેનાં અહીં પરદેશી ભાષામાં તરજુમા થએલ દેખાય છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર મધ્ય એશિયામાં પણ કેટલું વિશાળ થયું હતું એ આ વાત ઉપરથી આપને સમજશે. મધ્ય એશિયામાંથી ઇ. સ. ૫ હેલા સૈકાથી સાતમા શતક સુધી ભારતીય સંસ્કૃતિનો પ્રવાહ અખંડ વહેતો હતો. ઇ. સ. ૫ હેલા સૈકામાં ચીનના રાજાના દરબારમાં બૌદ્ધ ધર્મ પ્રસ્થાપિત થવા લાગ્યો. ત્રીજા સૈકામાં જે ધર્મરક્ષા બિશુ ચીનમાં ગયો તે મૂળ ભારતી હતો. તેના યુગ પણ એક ભારતીય આચાર્ય હતા. ધર્મરક્ષાની પેઠે કુમારવિજય નામના બિશુ પણ મૂળ ભારતી હતા. એનો બાપ મધ્ય એશિયામાં જન્મીને વસ્યો હતો અને ત્યાં કુઆના રાજ્યમાં તે પોતાના પાંદિત્યના પ્રભાવથી રાજયુગ થયો અને કુચીઅન રાજકન્યા સાથે તેનું લગ્ન થયું. તેમનો પુત્ર કુમારવિજય. ચીનમાં બૌદ્ધ ધર્મનો ફેલાવો કરવામાં તેનો મોટો ફિરસો છે. જેમ હિંદુસ્તાનમાંથી સેંકડો પંડિતો અને બિશુઓ ચીન, કોરીઆ અને જપાનમાં ગયા તેમ ચીનમાંથી પણ હિંદુસ્તાનમાં બૌદ્ધ ધર્મનો અભ્યાસ કરવા માટે ઘણા ચીની પંડિતો આવતા હતા. તેમાંના ફાદીન, ઇસીંગ, હુએનસાંગનાં નામો અદ્ભુત મથકુર હોવાથી હું તેમનો માત્ર નામનિર્દેશ કરીનેજ આગળ જાઉં છું.

ઈ. સ. ૪૦૧ માં ચીની રાજપુત્ર તાનયંગ પાંગપાંગ હિન્દુ બિશુ પાસે અભ્યાસ કરવા અહીં આવ્યાનો ઉલ્લેખ છે. પરદેશમાંથી કારમીર નેપાલ, વિક્રમશિલા અને ઉદંતપુરમાં સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરવા ઘણા પરદેશી પંડિતો આવતા હતા, ચીન પછી કોરીઆમાં પણ ભારતીય સંસ્કૃતિનો ફેલાવો થયો. ઇ. સ. ૩૮૪ માં મતાનંદ નામનો એક બૌદ્ધ બિશુ કોરીઆમાં ગયો. ત્યાં એને રાજ્ય તરફથી બારે સ્વાગત મળ્યું એવો ઉલ્લેખ છે. કોરીઆદ્વારા જપાનમાં પણ બૌદ્ધ ધર્મ દાખલ થયો. ઇ. સ. ૭૭૬ માં બોધિસેન નામનો ભારદ્વાજ ગોત્રનો એક બ્રાહ્મણ પોતાની સાથે સિદ્ધ-

શાસ્ત્રીઓ, સંગીતશાસ્ત્રીઓ અને ધર્મશાસ્ત્રીઓ લઈ જપાનમાં ગયાનો ઉલ્લેખ છે. તે ઠેકાણે તે આમરણ રહ્યા. જપાનમાં તેમની એટલી બધી કીર્તિ થઈ કે હજી પણ તેનો 'બ્રાહ્મણમિત્ર' તરીકે ગૌરવપૂર્વક ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. આજ અરસામાં પશ્ચિમ એશિયા તરફ પણ ભારતીય સંસ્કૃતિનો ખીન્ને પ્રવાહ વહેતો હતો. તેના પુરાવા તરીકે હું તુર્કસ્તાનમાં મળેલા આઠમી સદી અગાઉના શિવમંદિરનો ઉલ્લેખ કરું છું. આઠમા સૈકામાં જપાનમાં આર્યધર્મમાંનાં વિશિષ્ટ અવતારતત્ત્વ અને ભક્તિતત્ત્વ જપાનમાં દાખલ થયાં. જપાનની માફક તિબેટમાં પણ ધર્મનો સારી પેઢે પ્રચાર થયો. તેમાં શ્રીરંગભૂતિ રામની બે પત્નીઓ-એક ચીન રાજપુત્રી, અને બીજી નેપાળ રાજપુત્રી-એમના દ્વારા તિબેટમાં બૌદ્ધ ધર્મ દાખલ થયો. છઠ્ઠા સૈકા પછી તિબેટમાં પ્રસાર થયેલા તાંત્રિક બૌદ્ધ ધર્મનો મૂળ સંસ્થાપક પણ પદસંભવ નામનો એક બ્રાહ્મણગણ્ય હતો. ઇ. સ. ૬૨૦ માં સોળ તિબેટી પંડિતો કાશ્મીરના બ્રહ્મણોની પાસે અધ્યયન કરતા હતા. સંસ્કૃત વ્યાકરણની કૃત ઉપર આ પંડિતોએ તિબેટી વ્યાકરણની રચના કરી.

ઇ. સ. ૭૪૭માં શાન્તરક્ષિત નામના ભિક્ષુ તિબેટ રાજ્યના શુરુ થયા. ઉપર કહેલા ધર્મસંસ્કૃતિના ફેલાવામાં કળા અને સાહિત્યનો પણ ફેલાવો સાથે સાથે થયો છે એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી બાબત છે. બૌદ્ધ ધર્મની સાથે થોડે અંશે બ્રાહ્મણધર્મની અસર પણ તિબેટ ઉપર થઈ હતી એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. દેવી સરસ્વતીનું તિબેટમાં મળેલું ચિત્ર આ વાતને ટેકા આપશે. ઉત્તર ચીનના એક સરોવરના કાંઠા ઉપર ભારતીય શિલ્પ-શાસ્ત્રના સારામાં સારા નમુના જોવાનો ઉલ્લેખ ક્ષિતિમોદન બાબુ કરે છે. હાલ મધ્ય એશિયામાં મળેલા વસ્તુસંગ્રહમાં ભારતીય શિલ્પકળાના સેંકડો નમુનાઓ છે. ચીન અને તિબેટની લાઘવેરીઓમાં ધાર્મિક સાહિત્ય ઉપરાંત લૌકિક સાહિત્ય વિશાળ છે. આ ઉપરથી ભારતીય સાહિત્યકળાનો પણ પરદેશીઓ ઉપર ભારે પ્રભાવ પડ્યો હતો એ આપ જણી શકશો.

અત્યારસુધીની હકીકતમાં ભારતીઓનો પરદેશમાં રાજ્યસ્થાપન ચલાવેલો બહુજ થોડો ઉલ્લેખ છે. પણ હવે પછી જે પ્રદેશનું હું આપની આગળ વર્ણન કરવા માગું છું તેમાં ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને રાજ્ય આ ત્રણે બાબતમાં ભારતીઓની ઝાપ પડેલી દેખાય છે. એ પ્રદેશો તે બંગાળના ઉપસાગરની આગળેય દિશામાં આવના બેટાની દાર. અહીં ભારતીય સંસ્કૃતિ.

ની પરાકાષ્ઠા થઈ છે. તેની વિગતવાર દર્શીકત આપવા માટે કાળમર્યાદાને લીધે હું અસમર્થ છું માટે લાચાર છું. તોપણ દુઃકર્મ તેની દર્શીકત આપની સમક્ષ રજુ કરું છું.

અત્યારસુધી હિંદુઓની ખુરશીના માર્ગોની વસાહતો બેઠી. પણ આ બેટામાં કેવળ સમુદ્ધમાર્ગથીજ ભારતીઓએ પ્રવેશ કર્યો. આ વસાહતો મુખ્યત્વે ચંપા, કમ્બોજ, જાવા, સુમાત્રા, મલાયા દ્વીપકલ્પ અને બલિ વગેરે પ્રદેશોમાં થયેલી છે. તેમાં પ્રથમ વૈદિક ધર્મનોજ મુખ્યત્વે પ્રસાર થયો, અને સાથે સાથે બ્રાહ્મણોનું રાજ્ય પણ થયું. જૌદ ધર્મ તો ત્યાં મોટો મળ્યોજ નહોતો. આ પ્રદેશમાં ત્રણ વખત હિંદુઓના સંઘ ગયા છે. પહેલો સંઘ ઇ. સ. પહેલા સૈકામાં, બીજો પાંચમા સૈકામાં અને ત્રીજો નવમા સૈકામાં. પહેલાં બેમા કેવળ વૈદિક ધર્મનો અને હિંદુ રાજ્યનો પ્રભાવ દેખાય છે.

જાવાના ટાપુઓમાં અને કામ્બોડિઆના પહેલવહેલા હિંદુ રાજ્યનો સંસ્થાપક કૌટિલ્ય કરીને એક બ્રાહ્મણ હતો. ઇ. સ. ની પહેલી સદીમાં તે ત્યાં ગયો. જતાં પહેલા તેમને ઈશ્વરનો આદેશ મળ્યો અને એક મંદિરમાં ધનુષ્યબ્રાહ્મ મળ્યા. એ સાથે લઈ, પોતાની સાથે માણસો લઈ એ કામ્બોડિઆ ગયો. ત્યાં પોતાની યોગસિદ્ધિઓ વડે એ ભારે ભોક્ષિય થયો. આખરે તે દેશની રાણી સાથે તેનું લગ્ન થયું. કૌટિલ્યે કાઉન્ટ રામવંશ સ્થાપન કર્યો. કૌટિલ્યની પેઢે બીજા પછુ બ્રાહ્મણો આ ટાપુઓમાં ગયા છે. કામ્બોડિઆમાં આકારવટ નામનું એક સ્થાન છે. તેમાં એમ લખ્યું છે કે “બ્રાહ્મણ અમરત્ય આર્યદેશના રહીરા હતા. તે શૈવ મતાનુયાયી હતા. તેમનામાં અલૌકિક શક્તિ હતી. તેના પ્રભાવથી તેઓ અહીં આવી પહોંચ્યા. તેમણે અહીં આવી ભદ્રેશ્વર નામના શિવલિંગની સ્થાપના કરી. તે અહીંજ પરલોકવાસી થયા.”

આ બેટામાં, તેમાં ખાસ કરીને, જાવા, કમ્બોડિઆ, ચંપા, સુમાત્રા, મલાયા, જર્મા અને સિચામમાં ભારતીય સંસ્કૃતિની અદ્યત્ત છાપ પડી છે, એ તે તે દેશમાં મળી આવેલાં શ્વેતા, શિવ, વિષ્ણુ, સરસ્વતી વગેરેનાં મંદિરો ઉપરથી સાબીત થશે. સિચામમાં તો ૧૬મા સતક સુધી પણ હિંદુઓનું વર્ચસ્વ દરેક બાબતમાં હતું. શ્રી. કાલીનાથ નાગ લખે છે:—

“તેણે પોતાની પ્રથમ સંસ્કૃતિ હિંદુસ્તાનના બ્રાહ્મણો પાસેથી અને પછી મલબાર અને દેરોમાન્ડલ કાઠાના વેપારીઓ પાસેથી મેળવી.”

વળા બલિ બેટને વિશે ગ્રા. ચેટરજી લખે છે:—

“અહીંના અસંખ્ય વતનીઓએ આજ્ઞાલુ ધર્મ સ્વીકાર્યો, તેની સાથે અહીં આજ્ઞાલુ પુરોહિતો અને યજ્ઞસંસ્થા પણ આવી ગઈ. આજે પણ, ખલિની પ્રજા હિંદુ દેવતાઓ સહિત હિંદુ ધર્મને જાળવી રહી છે. હિંદુ ધર્માચાર, તત્ત્વજ્ઞાન અને જાતિની પ્રથા આજે પણ ત્યાં દેખાય છે. તેમજ યમ, ઇંદ્ર, કુબેર, સરસ્વતી વગેરે આજ્ઞાલુ દેવતાઓ અને દેવીઓને તેઓ હજી માને છે અને પૂજે છે.”

કાલીનાથ નાગ પોતાના આ ખેટોના પ્રવાસ વર્ણનમાં તેમાંના હિંદુ અને બૌદ્ધ મંદિરો વિશે કૌતુકપૂર્ણ ઉલ્લેખ કરે છે. તેમાં એકસ્થળે લખે છે:—

“એક નિશાળમાં જતાં ત્યાંના શિક્ષકે મને એમ કહ્યું કે થોડા દિવસ પહેલાં ખલિ ખેટમાં મનુસ્મૃતિના કાપલાને પ્રમાણ તરીકે માનતા હતા.”

અંપા ખેટમાં સંસ્કૃત શિક્ષાએબો ઘણા મળી આવે છે. અંપા રાજ્યના જિલ્લાનાં નામો પણ પાંકુરંગ, વિજય, કૌંડર વગેરે સંસ્કૃત નામો છે. આ ખેટમાં હિંદુ સંસ્કૃતિ પુરેપુરી છે. શિષ્ટ ભાષા સંસ્કૃત મનાય છે. અર્થ-પૂર્ણ શાસ્ત્ર, કાશીકાવૃત્તિ, હેંડરાશાસ્ત્ર, પદ્ધર્શન વગેરે અથવા ત્યાં મળી આવ્યા છે. રાજાનાં નામો પણ શ્રીમાન દરિવર્મ જેવાં ભારતીય નામો છે. કૌવ પન્થને એક વખત અહીં ખૂબ પ્રચાર થયો હતો. જવા અને સુમાત્રા ખેટોમાં પાંચમા શતકથી પંદરમા શતક સુધી હિંદુ સંસ્કૃતિ સંપૂર્ણ રચપાઈ ગઈ હતી. વૈદિક અને બૌદ્ધ-જાને ધર્મો હળીમળીને રહેતા. અહીંના ભારતીય શિલ્પશાસ્ત્રના નમૂનાઓ અત્યંત આશ્ચર્યકારક છે. તે વિશે ડૉ. જાગમ્બી લખે છે:—

“એ દેશોએ ભારતીય કલાના જે વિશાળ અવશેષો આજે પણ સંગ્રહી રાખ્યા છે તેને જંગલી લેડોના હુમલાઓ પણ નષ્ટ કરી શક્યા નથી, અને તે આજે પણ કલાસંસ્કૃતિને વિસ્મય પમાડે છે. સાહિત્ય અને કલાની જાણતમાં હિંદુસ્તાને આપેલા ઝાલુની સાક્ષ્ય હજી પણ જાવા પૂરે છે.”

મલાયા દ્વીપકલ્પમાં આજ પણ ભારતીય સંસ્કૃતિના અવશેષો મળી આવે છે. તેની ભાષા, લિપિ, સાહિત્ય, વ્યાવહારિક શબ્દો, તત્ત્વજ્ઞાન, આ બધાના ઉપર ભારતીય સંસ્કૃતિની છાપ પુરેપુરી દેખાય છે. ખલિ ખેટમાં શ્રી ગણપતિની એક ભવ્ય મૂર્તિ અને ખીજા અનેક દેવતાની મૂર્તિઓ મળી આવી છે.

પાઠની નિરીક્ષા વખતે ધ્યાનમાં રાખવા લાયક મુદ્દા

અ. પાઠનો હેતુ

- (૧) વિદ્યાર્થી કે વિષયને ઉદ્દેશી હેતુનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે ?
- (૨) શિક્ષકે એ હેતુને ધ્યાનમાં રાખ્યો છે ? જો તેમ ન હોય તો તેનાં શા કારણો છે ?
- (૩) શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓને એ હેતુ કહ્યો હતો ? તે હેતુ બરાબર સમજ્યા હતા ?

ખ. પાઠનું સ્વરૂપ અથવા પદ્ધતિ

- (૧) પાઠના સ્વરૂપને ઓળખી કયા વર્ગમાં તેને મૂકશો !

ક. તૈયારી અથવા આરંભ

- (૧) આરંભ વર્ગને ઉત્તેજિત કરે એવો હતો ? બહુ લાંબો ? બહુ ટુકો ?
- (૨) નવા વિષય માટે વિદ્યાર્થીઓ ઉત્સુક થયા કે કેમ ?
- (૩) હેતુ સ્પષ્ટ થયો હતો કે કેમ ?

ડ. વિષયની રજુઆત

- (૧) વિષય-વિષયની હકીકત મથાર્થ સ્વરૂપમાં હતી કે કેમ ?
- (૨) વિષય વિદ્યાર્થીઓની લાયકાત પ્રમાણે હતો ? અને પ્રમાણમાં હતો ?
- (૩) વિષયના મુદ્દા વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવ્યા હતા ?
- (૪) શૈલી-શિક્ષણશૈલીથી વિદ્યાર્થીઓની શક્તિઓ કેળવવાઈ કે કેમ ?
(૧) તર્કશક્તિ, (૨) જ્ઞાન, (૩) રસવૃત્તિ.
- (૫) પાઠ બહુ અધરો કે બહુ સહેલો હતો ? વિદ્યાર્થીઓ સ્વપ્રયત્ન કરતા હતા કે કેમ ?
- (૬) વિદ્યાર્થીઓને રસ પડ્યો હતો ? જો રસ ન પડ્યો હોય તો શા કારણથી ? વિષયમાં ખામી હતી કે શિક્ષકમાં ? ગરમી, થાક કે એવાં બીજાં કારણો હતા ?
- (૭) સમજુતી અને દ્રષ્ટાંત સ્પષ્ટ, મુદ્દાસર અને ઉત્તેજક હતા ?
- (૮) નકશા, ચિત્રો અને કા. પા. ઉપરનું ચિત્રકામ, એ બધાંને બરાબર ઉપયોગ થયો હતો ? એ બધાં સ્પષ્ટ દેખાય તેવાં હતાં ? બધાંને યોગ્ય રીતે જગાએ મૂકવામાં આવ્યાં હતાં ?

ઈ. ચર્ચા અને ઉપયોગ

- (૧) શિક્ષકે મુદ્દા ફરી ફરી બોલીને કે દ્રષ્ટાતોથી વિષયનું દ્રવીકરણ કર્યું હતું ?
- (૨) તેના વહેવાર ઉપયોગની સૂચના શિક્ષક કે વિદ્યાર્થીઓએ કરી હતી ?
- (૩) તેનો ઉપયોગ વહેવાર હતો ? નૈતિક દ્રષ્ટિએ તેનો ઉપયોગ હતો ?
- (૪) પાઠને અંતે વિદ્યાર્થીઓમાં જ્ઞાનની ઉત્કંઠા વધી હતી ?

ફ. કાળું પાટીઉં

- (૧) કા. પા. યોગ્ય જગ્યાએ હતું ?
- (૨) તેનો જોઈએ તેટલો ઉપયોગ થયો હતો ? તેનો નકામો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો ?
- (૩) કા. પા. ઉપરનું કામ સ્વચ્છ હતું ? અવસ્થાપૂર્વક હતું ? લખાણ વાંચી શકાય તેવું હતું ? અક્ષર યોગ્ય પ્રમાણમાં મોટા હતા ?
- (૪) શિક્ષકે કે વિદ્યાર્થીઓએ કા. પા. ઉપર કામ કર્યું હતું ? કઈ રીત વાસ્તવિક હતી ? કા. પા. ઉપર લખાણ થતું હતું તે વખતે વિદ્યાર્થીઓને કામમાં રોક્યા હતા ?

ગ. પ્રશ્નો

- (૧) પ્રશ્નો રપટ, મુદ્દાપૂર્વક અને ચોક્કસ હતા ?
- (૨) તર્કશક્તિ ઉત્તેજિત કરે, એવા સવાલ હતા ? કે વધારે સૂચક પ્રશ્નો હતા ? પ્રશ્નો જવાબપૂર્તિ કરે તેવા હતા ? પ્રશ્નો ફરી ફરી પુછાતા હતા ?
- (૩) ધણે ભાગે એકજ શબ્દમાં જવાબ આવે એવા પ્રશ્નો હતા ? 'હા' કે 'ના' જવાબમાં આવે એવા હતા ?
- (૪) પ્રશ્નોનો ક્રમ બરાબર હતો ?
- (૫) વર્ગમાં પ્રશ્નો બરાબર વહેંચાયા હતા ?
- (૬) જવાબ પ્રત્યે ધ્યાન અપાયું હતું ? તેનો ઉયોગ કરવામાં આવ્યો હતો ?
- (૭) વિદ્યાર્થીઓએ પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા ?

હ. શિક્ષક

- (૧) શિક્ષકની રીતભાત સમજાવવાળી અને જ્ઞાનંદી હતી ? શિક્ષકે વર્ગ ખુશ રાખ્યો હતો ?

- (૨) વર્ગને કાળમાં રાખી શક્યા હતા ? મંદતા કે આળસને અટકાવ્યાં હતાં ?
- (૩) શિક્ષક અપજ અને સમયસૂચકતાવળા હતા ?
- (૪) શિક્ષકની ભાષા, ઉચ્ચાર અને વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ શુદ્ધ હતી ?
- (૫) શિક્ષકનો અવાજ સ્પષ્ટ સંભળાય તેવો હતો ? બહુ ઉચો કે બહુ ધીમો અવાજ હતો ? તેનો અવાજ મધુર અને પ્રસંગાનુસાર ભેદ બતાવે તેવો હતો ?
- (૬) શિક્ષકનું વર્તન સ્વાભાવિક અને મનોહર હતું ?

વાચનનો આરંભ કેવી રીતે કરવો

કેશિકપિણ વિષયનું વાચન શીખવતા પહેલાં પ્રથમ તે વિષે બાળકોને વાતચીત કરતા શીખવવું. શાળામાં વાર્તા શિક્ષકે કહેવી, અને તેનું થોડું ઘણું અનુકરણ કરાવી બાળકો પાસે તે વાર્તા ફરીથી કહેવરાવવી. એ રીતે અનુસરવાથી વિચારબળ અને ભાષાશાસ્ત્રમાં સારો સુધારો થાય છે. બાળક પાસે વાર્તા કહેવરાવતી વખતે તેની તાદૃશ કલ્પનાશક્તિ શિક્ષક કેળવે છે. તેમજ સાદા અને સ્પષ્ટ શબ્દોનો ઉપયોગ કરાવી તેને મધુર ચોકખી રીતે બોલવાની ટેવ પાડે છે. સારી વાર્તાઓથી બાળકને રસ પડે છે તેથી તેની ધ્યાનશક્તિ સુધરે છે; તેમજ તેનું ધ્યાન કેળવાય છે. વિચારનો સરલ રીતે આવિર્ભાવ થતાં તેનું ભાષાશાસ્ત્ર પ્રૌઢ થાય છે.

શાળામાં પ્રથમનાં બે કે ત્રણ વર્ષ પર્યંત વાંચતાં શીખવવાની રીત તે એક પ્રકારની કળા મેળવવા બરાબર છે. વિચારને ગ્રહણ કરવો ને તે દર્શાવવા માટે નવા ચિહ્નો વાપરવાની કૌશલ્ય કરવી એ બાળકનું આરંભનું વાચન છે. નવા શબ્દોનો ઉચ્ચાર ગ્રહણ કરવો એ બાળકને આરંભમાં પડતી સુરકેલી છે તેની પહેલાં અક્ષરોના આકાર અને તેના ઉચ્ચાર બાળકને યાદ રાખવા પડે છે અને અક્ષરોના નવા નવા સમૂહ બનાવીને નવા શબ્દો ઝડપથી ઓળખવાનો તેને મહાવરો કરવો પડે છે.

બાળકો પોતાની મેળે નવા શબ્દો ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરે તેમાં શિક્ષકે નીચે પ્રમાણે મદદ કરવી.

અ. નવા શબ્દો વાપરી નવા અક્ષરોનો ઉચ્ચાર ઇચ્છી કરાવવો. તેજ શબ્દોના અક્ષરો પ્રમાણે વિભાગ પડાવી તેનો છુટક ઉચ્ચાર કરાવવો, જેથી તેમને સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરતાં મુશ્કેલી નડે નહિ.

બ. નવા શબ્દોના ઉચ્ચાર ચારે ઇંદ્રિયોનો ઉપયોગ કરાવી સમજાવો.
જેમકે (૧) આકાર બતાવીને, (૨) આકારનો ઉચ્ચાર સ્પષ્ટ સંભળાવીને, (૩) બાજબ પાસે સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરાવીને, (૪) તેમનીજ પાસે કાળા પાટીઆપર લખાવીને.

નવો શબ્દ શિક્ષકે પ્રથમ પોતે બોલવો, પછી છુટા પાટી બાળક પાસે બોલાવવો; નવો શબ્દ બાળક પાસે બોલાવવો, તે પછી કાળા પાટીઆ પર તેમની પાસે લખાવવો, ત્યારબાદ બરાબર જોવા દેવો. આવી રીતે ચારે ઇંદ્રિયોનો ઉપયોગ થવાથી નવા શબ્દોનું ઇચ્છી સુદઢ બનશે.

વાંચવાના આરંભના પાઠમાં મનોરંજક અને મજા પડે તેવી વાર્તાઓ દાખલ કરવી. વિચાર ઝડપથી પોતાનું કામ કરે એવી અસર ઉત્પન્નવી બાળક પાસે વંચાવવું. વાર્તા વાંચનાં પહેલાં તેને મોંએથી કહીને સંભળાવવાથી વિચારને સાફ ઉત્તેજન મળે છે અને વાંચવાનું શીખવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે.

બાળકો વાર્તામાં આગળ વધે અને તેનો મનોવિકાસ થાય એવા મનોરંજક પ્રશ્નો પૂછીને શિક્ષકે તેમના વિચારને ઉત્તેજન આપવું. બાળકના વિચારનું આ પ્રમાણે સારી રીતે માર્ગદર્શન કરવાથી તેના રસની વૃદ્ધિ થાય છે ને તેનું ધ્યાન દૃઢ થાય છે. બાળકો જે વાર્તા વાંચે છે તેમાં સત્ય કેટલું છે, ને તેની અગત્ય કેટલી છે તેનો અભિપ્રાય બાંધે છે. પ્રથમ આરંભની વાર્તાઓમાં તેમને પુરેપુરા આનંદ માનવા દેવો.

સ્થળ, માણસ, અને કાર્યનાં સ્પષ્ટ માનસિક ચિત્રો તેઓ એકદમ કલ્પે એવી તેમની કલ્પનાશક્તિ શિક્ષકે જળવવી જોઈએ. ચિત્રોથી, કાળા પાટીઆ પરની આકૃતિઓથી અથવા નાટ્યપ્રયોગથી તેને ઘણું સુચન મળે છે.

દરેક બાળક આપો પાઠ વાંચે તે વખતે. વર્ગના બધા વિદ્યાર્થીઓ લક્ષ આપે છે કે નહિ તે શિક્ષકે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. તે વેળા વારંવાર તેમનું ધ્યાન બેંચવા માટે તેમાં રસ ઉત્પન્ન કરવાની જરૂર છે.

વાક્ય કે વાક્યના અવસરમાં કેટલાક શબ્દો બાળકો સાથે જોઈને એકદમ ઓળખે એવીનીએ પ્રમાણે પ્રથમ કડખથી વાંચવાની તાલીમ આપવી:-

(અ) પાટીઆ પર એવા શબ્દો સાથે લખવા.

(બ) વાક્યના વિભાગો એક ક્ષણવાર દેખાડીને પાછા તેને કપડાથી ઢાંકવા.

(ક) પુંદા પર પુંદા વાક્યો કે પદો લખીને તેમની આગળ જરા વાર ધરવાં.

(ઢ) વાંચતી વખતે યોગ્ય જગ્યાએ વિરામ ચિહ્નો કરાવીને શબ્દોને સાથે સાથે બોલાવવા.

ઉપર પ્રમાણે શબ્દોનો સમૂહ પાડી વાક્યોમાં ઉપયોગ કરાવી તેમના વિચારમાં વધારો કરવાની ટેવ પ્રાથમિક શાળામાં થવી જોઈએ, અને પછી ઉપલા વર્ગોમાં તે ચાલુ રહેવી જોઈએ.

વાચનમાં ઉપયોગી અને યોગ્ય ઉચ્ચાર નીચેની રીતે કળવી શકાય.

(અ) બોલતી વખતે શિક્ષકે સરલ અને સ્વાભાવિક અવાજનો ઉપયોગ કરવો;

(બ) બાળકને લાયક મનોરંજક વાર્તાઓ કહેવી;

(ક) વાર્તાના અગત્યના મુદ્દા પરત્વે પ્રશ્નો પૂછવા;

(ઢ) વાર્તાના પ્રસંગનો નાટ્યપ્રયોગ યોજવો;

(ઈ) શિક્ષકે પોતે મનોરંજક રીતે પ્રસંગોપાત વાંચી સંભળાવવું.

વર્ગમાં જે કંઈ કામ ચાલતું હોય તે પ્રસંગે શિક્ષકની ચર્ચણ આંખ ચારે તરફ ફરતી રહેવી જોઈએ. તેણે ચોપડીમાં મેં ઘણી અંદર જોયાં કરવું નહિ. નવા અને અધરા શબ્દો શીખવતી વખતે તેણે કાળા પાટીઆનો છૂટથી ઉપયોગ કરવો.

ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજનો દર શોધવાની રીત

સાદા વ્યાજના દાખલામાં આપેલી બાબતોનો બારીક રીતે વિચાર કરતાં જણાય છે, કે મુદત, મુદ્દલ, દર અને વ્યાજ એ ચાર પૈકી ગમે તે ત્રણ આપ્યાં હોય તો તે વડે ચોથી બાબત નીકળી શકે છે.

... પ્રારંભ કે ૩૦૦ રૂ. નું ૫ વરસમાં ૪૫ રૂ. સાદું વ્યાજ થાય છે, તો વ્યાજનો દર શો હશે ?

પ્રથમ એક વરસનું વ્યાજ કાઢવું.

૧. . ૧. ૩. વ્યાજ

૫ : ૧ :: ૪૫ : (૪૫ વ્યાજ)

$$૪૫ વ્યાજ = \frac{૪૫ \times ૧}{૫} = ૯ ૩. વ્યાજ$$

૯ ૩. વ્યાજ એ ૩૦૦ ૩. મુદ્દલનું ૧ વર્ષનું વ્યાજ છે.

૩. મુ. ૩. મુ. ૩. વ્યાજ.

૩૦૦ : ૧૦૦ :: ૯ : (૪૫ વ્યાજ)

$$૪૫ વ્યાજ = \frac{૧૦૦ \times ૯}{૩૦૦} = ૩ ૩.$$

૩ ૩. એ ૧૦૦ ૩ મુદ્દલનું ૧ વર્ષનું વ્યાજ; માટે વ્યાજનો દર ૩ ટકા.

ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજના હિસાબોમાં મુદ્દલ, મુદત, દર, વ્યાજ એ ચાર પૈકી ગમે તે ત્રણ આપ્યા હોય તો બાકીની ચોથી આવત નીકળે છે. બરી, પણ તે રીત સાદા વ્યાજના હિસાબો જેટલી સહેલી નથી. તે બધી રીતો ગણિતમાં બતાવેલી છે, એટલે અહીં આપવામાં આવી નથી. ફક્ત દર કાઢવા વિશે સહેલી રીત અહીં બતાવીશું.

ઉદાહરણ. ૩૦૦ ૩. નું ૨ વરસનું ૬૩ ૩. ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ થાય છે, તો વ્યાજનો દર શો દરો ?

આમાં પ્રથમ ૧ ૩. મુદ્દલની ૨ વરસની રાશ કાઢવી પડશે,

૩. વ્યાજ ૩. મુ. ૩. રાશ

$$૬૩ + ૩૦૦ = ૩૬૩$$

૩. મુ. ૩. મુ. ૩. રાશ

૩૦૦ : ૧ :: ૩૬૩ : (૪૫ રાશ.)

$$૪૫ રાશ = \frac{૩૬૩ \times ૧}{૩૦૦} = ૧.૨૧ ૩.$$

૩. ૧.૨૧ એ ૧ ૩. મુદ્દલની ૨ વર્ષની રાશ છે.

હવે વિદ્યાર્થીઓ વર્ગમૂળ જાણના હોય તો ૧ ૩.ની ૧ વરસની રાશ ગણી શકે. પણ પાંચમા ધોરણમાં વર્ગમૂળ-ધનમૂળના હિસાબ આપેલા હોતા નથી. તેથી નીચે આપેલી રીતે જણવાથી ગમે તેટલા વરસની એક ૩.ની રાશ પરથી દર શોધી શકાશે.

આ રીતમાં સંખ્યાના અવયવો કાઢતાં આવડતું જોઈએ; અવયવો શોધવાનું શિક્ષણ ચોથા ધોરણમાં મળેલું હોવાથી તે કામ તેઓ કરી શકશે.

૨૫ = ૫×૫ એટલે ૨૫ માં બે વખત પાંચ પાંચ આવે છે.

૨૨૫ = ૫×૫ ×૩×૩ એટલે ૨૨૫ માં બે વખત પાંચ અને બે વખત ત્રણ આવેલા છે.

એમ વિદ્યાર્થીઓને મદદાવરો કરાવવા ૮ નો વર્ગ કેટલો, કઈ સંખ્યાનો વર્ગ ૮૧ છે, કઈ સંખ્યાનો ઘન ૨૧૬ છે વગેરે પ્રશ્નો પૂછવા. બરાબર મદદાવરો થયા પછી યોગી સંખ્યાના અવિભાજ્ય અવયવ શોધાવવા.

ઉદાહરણ.

૪૨૮૭૫ ના અવિભાજ્ય અવયવ શોધો.

$$\begin{aligned} 42875 &= 5 \times 8575 \\ &= 5 \times 5 \times 1715 \\ &= 5 \times 5 \times 5 \times 343 \\ &= 5 \times 5 \times 5 \times 7 \times 7 \times 7 \\ &= 5 \times 5 \times 5 \times 7 \times 7 \times 7 \end{aligned}$$

આ સંખ્યામાં અવિભાજ્ય અવયવો ૫ અને ૭ ત્રણ વખત આવેલા છે માટે ૪૨૮૭૫ ની સંખ્યામાં

૫×૭, ૫×૭, ૫×૭ એ પ્રમાણે ત્રણ સમાન ભાગ થતા ૫ અને ૭ આવે છે.

આ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ સંખ્યાના અવયવ ઝડપથી શોધી શકે તો તેથી વધારે કામ માટે. હવે તેનો ઉપયોગ ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાખ્યાનો દર કાઢવામાં કેવી રીતે થઈ શકે છે, તે જોઈએ.

ઉદાહરણ:—દર વરસે દર સેંકડે ૧૦ ટકા પ્રમાણે ૩ વર્ષમાં ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજે એક રૂપિયાની રાશ કેટલી ?

૩ મુ. ૩. મુ. ૩. વ્યાજ

૧૦૦ : ૧ :: ૧૦ : (૪૯ વ્યાજ)

$$49 \text{ વ્યાજ} = \frac{1 \times 10}{100} = .1$$

૦.૧ ૩. વ્યાજ+૧ ૩. મુદ્દલ=૧.૧ ૩. એ ૧ ૩. મુદ્દલની ૧ વર્ષની રાશ. પહેલા વર્ષની રાશ તેજ બીજા વર્ષનું મુદ્દલ.

૩. મુ. ૩. મુ. ૩. રાશ.

૧ : ૧.૧ :: ૧.૧ : ૪૯ રાશ

$$49 \text{ રાશ} = \frac{1.1 \times 1.1}{1} = 1.1 \times 1.1 = 1.21.$$

∴ ૨.૧ એ ૧ ૩. મુદ્દલની બે વરસની રાશ.

બીજા વર્ષની રાશ તે ત્રીજા વર્ષનું મુદત.

૩.૬. ૩.૬. ૩. રાશ

૧ : ૧.૨૧ :: ૧.૧ : ૪૮ રાશ.

$$૪૮ રાશ = \frac{૧.૨૧ \times ૧.૧}{૧} = ૧.૨૧ \times ૧.૧ = ૧.૩૩૧. ૩.$$

૩. ૧.૩૩૧ એ ૧ ૩. મુદતની ૩ વર્ષની રાશ.

ત્રિરાશિનાં ૫૬ મૂલ્યા વગર એકદમ રાશ (૧.૧×૧.૧×૧.૧) એ પ્રમાણે કાઢવાથી ૩. ૧.૩૩૧ નીકળી ચક્રે છે.

આ ઉપરથી નીચે પ્રમાણે નિયમ નીકળે છે.

(૧) એક મુદતની એક વર્ષની રાશના જેટલાં વર્ષ તેટલા ધાત= જેટલાં વર્ષનું વ્યાજ ગણવાનું હોય તેટલા ધાત એક મુદતની એક વર્ષની રાશના ધાત.

પહેલા દાખલામાં જેવું કે ૩. ૧.૩૩૧ એ ૩. ૧ મુદતની ત્રણ વર્ષની રાશ. એટલે ૧ મુદતની એક વર્ષની રાશના ત્રણ ધાત આવે છે.

(૨) ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજમાં એક મુદતની એક વર્ષની રાશમાં જેટલાં દશાંશસ્થળ આવે, તેથી બમણાં બે વર્ષની રાશમાં, ત્રણગણાં ત્રણ વર્ષની રાશમાં આવે છે. એમ એક વર્ષની રાશમાં જેટલાં દશાંશસ્થળ આવે તેનાથી જેટલાં વર્ષ કલાં હોય તેટલા ગણાં દશાંશસ્થળ એક મુદતની આપેલી મુદતની રાશમાં આવે છે.

માત્ર મુદત પૂર્ણાંકમાં આપેલી હોવી જોઈએ.

ઉપર જોઈ ગયા કે આપેલા દાખલામાં પહેલા વર્ષની રાશમાં એક દશાંશસ્થળ આવે છે, તે ત્રણ વર્ષની રાશ કાઢતાં ત્રણ દશાંશસ્થળ આવે છે. એ ઉપરથી નક્કી થાય છે, કે પહેલા વર્ષની રાશમાં એક દશાંશસ્થળ હોય તો જેટલા વર્ષની રાશ કાઢવાની હોય તેટલાં દશાંશસ્થળ એમાં આવે. તેમજ જો બે દશાંશસ્થળ હોય તો વર્ષથી બમણાં દશાંશસ્થળ આવે. તેનાથી ઉત્પન્ન આપેલી રાશમાં જેટલાં દશાંશસ્થળ આવ્યાં હોય તેને વર્ષની મૂળ્યાએ ભાગવાથી પહેલા વર્ષની રાશમાં દશાંશસ્થળ આવવાનું જોઈએ. જેમકે ૭ વર્ષની રાશમાં ૧૨ દશાંશસ્થળ આવ્યાં હોય તો પહેલા વર્ષની રાશમાં (૧૨÷૬=)૨ દશાંશસ્થળ આવેજ. આ પ્રમાણે આપેલી રાશના દશાંશસ્થળ ઉપરથી પહેલા વર્ષની રાશમાં કેટલાં દશાંશસ્થળ આવે એ નિયમ સમગ્રની વિદ્યાર્થીઓને મહાવરે થતા સવાલો પૂછવા.

હવે ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાખ્યાના દાખલામાં દર શોધી કાઢવા ઉપલા નિયમો કેવી રીતે લાગુ પાડી ચક્રાય તે જોઈએ.

આળ મનોવિકાસ

નવા જન્મેલા બાળકમાં તેનું સર્વ આત્મભાન આત્મલક્ષી હોય છે. શરૂઆતમાં હું અને તેથી નિરાળું આ જગત એ બે ભેદ નથી હોતા. જગતનું અસ્તિત્વ તે સમયમાં તેને માટે નથી; પણ ધીમે ધીમે બહારનું દબાણ જેમ જેમ તેના પર થતું જાય છે તેમ તેમ તે અંદરથી બહાર આવતું જાય છે. શરૂઆતમાં આત્મલક્ષી બાળક ઇન્દ્રિયજ્ઞાન ઉપર સ્થિર થાય છે, અને સંવેદના-વસ્તુદર્શનદ્વારા તેનું વ્યક્તિત્વ પ્રાદુર્ભૂત થતું જણાય છે. સ્થિર દૃષ્ટિએ એકાગ્રતાથી જોઈ રહેતું બાળક આ વસ્તુદર્શન-દ્વારા ધ્યાનથી બાહ્ય જગતને પકડે છે. આ સ્થિર એકાગ્રતા તેની સ્થિર દૃષ્ટિમાં વ્યક્ત થાય છે. ગાંડાની એક દૃષ્ટિથી જોઈ રહેવાની રીત અને બાળકની એકાગ્રતાભરી સ્થિર દૃષ્ટિ જન્મેમાં ભેદ છે. પહેલામાં આત્મ-આવિર્ભાવ વિનાની જડ દૃષ્ટિ છે ત્યારે બાળકમાં-તેની દૃષ્ટિમાં આત્માનો આવિર્ભાવ જણાય છે. આ સ્થિતિ પ્રથમના વર્ષમાં ચાલે છે અને સારપછી બાળક બહારની વસ્તુઓને ઝડપથી પકડવા માંડે છે. દરેક બાળકમાં આ ક્રમ તેના સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ પ્રમાણે હોય છે. જ્યારે બાળક જગતને આ વર્ષોમાં ઇન્દ્રિયજ્ઞાન અને વસ્તુદર્શનથી ગ્રસ્ત થઈ રહે છે તે વખતમાં તેની શારીરિક તંદુરસ્તીની સંપૂર્ણ સંભાળ લેવાની જરૂર છે, અને તેની જીવનભરની શરીરની દ્રઢતા અને મજબુતીને માટે કાળજી રખાવી જોઈએ. આ સમયમાં તેના શિક્ષણનો કેવો પ્રબંધ હોવો જોઈએ-કુદરતના આજે તેને કેવી રીતે મૂકવું જોઈએ તે તો હજી વિચારકો અને શોધકોને માટે વિચારવાનો પ્રશ્ન છે.

જેમ તે હવે મોટું થતું જાય છે તેમ હવે તેનામાં આત્મા અને જગતનો પડો પડવા માંડે છે અને તેનો અંતરાત્મા ક્રિયાદ્વારા પ્રગટ થતો જણાય છે. આ સમયમાં બાળકનું સંર્જનાત્મક સ્વભાવ બાહ્ય જગતને પોતાની મરજી પ્રમાણે કદબે છે. તેની કદપનાઓ તેને ગન તો કેવળ સાચી છે, અને તે આ પોતે માનેલા સત્યમાં એટલું એકાગ્ર હોય છે કે મોટા માણસો પણ લાગ્યેજા એટલી હદ સુધી એકાગ્ર હોય છે. લાકડીનો તે ઘોડો બનાવે છે અને પોતે જાતે તે પોતાની દૃષ્ટિમાં અનેક રીતે સાચો વીર માની ધૂમે છે. અંતરાત્માનાં ઉંચાં સ્વરૂપો જેવાં કે વિચારો, લાગણીઓ વગેરે હજી સુધી તો માત્ર અંશે તેનામાં આત્મલક્ષી હોય છે. આ સમયમાં બાળકના અંતરાત્માને યોગ્ય સમયે સ્પર્શ કરવાનો હોય છે અને તે સ્પર્શ આપણે જાણીએ છીએ તેમ મોન્ટેસોરી પદ્ધતિમાં કરવામાં આવે છે. આ વખતની તેની દરેક દરેક ક્રિયા ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. તેમજ તે ક્રિયાઓદ્વારા તેનો વિકાસ કઈ દિશામાં જાય છે તે

સમજવું પણ તેની બવિષ્યની વૃદ્ધિને માટે આવશ્યક છે. આ સમયમાં બાળકનું વય ૭ વર્ષની આસપાસનું હોય છે.

હવે ધીમે ધીમે બાળકની ક્રિયાઓ આત્મલક્ષીમાંથી પરલક્ષી બનતી જાય છે અને તે ક્રિયાઓમાં જેમ જેમ સફળતા મળે છે તેમ તેમ તેના અંતરાત્મામાં લાગણીના ઉભરાઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

આ ઉભરાઓ તેના અવાજમાં, તેના આનંદમાં અને તેની રમતોમાં રપટ રીતે જણાય છે. હવે બાળક કેવળ ઇન્દ્રિયગ્રાનના પ્રદેશમાંથી લાગણીઓના પ્રદેશમાં પ્રવેશ્યું છે. આ સમયે જો તેને સંભાળપૂર્વક કેળવવામાં આવે છે તો તેમાંથી સુંદર પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે. આ સમયમાં ઉત્પન્ન થતી સ્થિતિમાં તેની તરફ બેદરકારી રાખવામાં આવે છે, તો બાળક માનસિક રોગી થાય છે, અને તેનામાં અનેક પ્રકારના વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે. બાળકને વિચારના-તર્કના પ્રદેશમાં આસ્તેથી દોરવાનો આ સમય છે. પણ તે લાગણીઓદ્ધારાજ; કડક નિયમથી નહિ. આ સમયે કાવ્યો, નાટકો, સંગીતોદિ લલિત કલાઓ તેમજ સાદિત્ય, વિજ્ઞાન કલા, સમાજસેવાના મદાન વીરોની પૂજામાંથી બાળક વિચારોની સૃષ્ટિમાં તર્કના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરે છે. લાગણીઓ ને અનુકૂળ વિષયોદ્ધારા બાળક આગળ વધે છે, અને તેનો વિકાસ વૃદ્ધિગત થતો જાય છે. આ વખત બાળકનું વય લગભગ ૧૪-૧૫ વર્ષનું હોય છે.

હવે બાળકના વિચાર પરલક્ષી સ્વરૂપ સારી રીતે પકડે છે. તેને અમૂર્ત વિચારમાં રમ પડે છે. આ વખતે યુનિર્સિટીના દાયમાં બાળકને મૂકવાનો સમય આવી લાગે છે, અને વિજ્ઞાનની રીતે બાળકનો વિકાસ સંધાય છે. આ સ્થિતિ તર્કપ્રધાન ભાગ ભજવે છે, અને બાળક મનુષ્યની ઉંચી કોટિમાં આવવા માંડે છે. તેનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ સંપૂર્ણ રીતે જાણ થાય છે, અને તે વિચાર અને વિવેકદ્વારા બાહ્ય જગતની અંતરાત્માની દૃષ્ટિથી તુલના કરવા માંડે છે અને તેના મંથનદ્વારા પોતાને અનુકૂળ વિચારણા ઉત્પન્ન કરે છે.

અહીંથી વિકાસ થતો અટકે છે, એવું માનવું જરાજર નથી. અંતરાત્માના આવિર્ભાવનું કામ કાંઈ અહીં અંધ થતું નથી. તે તો અનેકવિધ વ્યક્ત થાય છે. અંતરાત્માનો વ્યક્તિ તથા સમષ્ટિ સાથેનો સંબંધ, તેનું પરિણામ અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થતા ધર્મો એ પુખ્ત વયના મનુષ્યોના સિદ્ધાંતોના વિષય છે. તેનો વિચાર આજે આપણે કરવાનો નથી.

આ પ્રમાણે આપણે નવા માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ અંતરાત્માનો જગત સાથેનો સંબંધ જોયો અને તેનો ક્રમ વિચાર્યો.

સોગીલાલ ત્રિલોચનદાસ ઠાકર

છ. સ. ૧૩ મા સૈફના હંસદેવ નામના જૈન સાધુના 'મૃગચક્ષીશાસ્ત્ર'

પ્રાણી અ- થવા પક્ષી નું નામ	કેટલી જાત	મુખ્ય રંગ	પૂર્ણ યુવાસ્થા- નો સમય અને મુદત	કામવૃત્તિનો સમય
૧ સિંહ	૭ જાત	સોનેરી, ઘોળાશ પડતો લૂખરો અથવા ઘોળાશ પડતો લાલ	૬-૧૨ વરસ	વર્ષાઋતુ
૨ વાઘ	ત્રણ જાત	પીળાશ પડતો લાલ અથવા સોનેરી	૬-૧૦ વરસ	વર્ષા અને પાન ખર ઋતુ
૩ જરખ	બે જાત	કાળાશ પડતો લાલ અથવા પીળાશ પડતો લાલ	૬-૮ વરસ	" "
૪ રીંછ	ત્રણ જાત	કાળો અથવા કાળાશ પડતો સફેદ	૩-૬ વરસ	વસંત
૫ ગે'ડો	બે જાત	કાળો	૬-૨૦ વરસ	ઉનાળો
૬ દાથી	તેર જાત	કાળો	૬-૪૦ વરસ	વસંત અને વર્ષા ઋતુ
૭ થોડો	સાત જાત	સફેદ, લાલ, કાળો અથવા મિશ્ર રંગ	૪-૧૬ વરસ	વસંત
૮ જોટ	ચાર જાત	રાતો, સફેદ કે ભૂરો	૪-૧૬ વરસ	શિયાળો
૯ ગધેડું	ત્રણ જાત	ઘોળાશ પડતો કાળો, રાખોડી કે ભૂરો	૩-૮ વરસ	વર્ષા ઋતુ
૧૦ મૂંડ-હુક્કર	સાત જાત	કાળો, સફેદ કે ભૂરો	૨-૫ વરસ	શિયાળો
૧૧ મેંસ	પાંચ જાત	કાળો, કાળાશ પડતો સફેદ કાળાશ પડતો લાલ કે વાદળા	૪-૧૨ વરસ	"
૧૨ ખળદ	સાત જાત	સફેદ, લાલ, કાળો, ભૂરો, અથવા લુદા લુદા રંગ	૪-૧૨ વરસ	"
૧૩ ગાય	બે જાત	"	૪-૧૨ વરસ	"
૧૪ ખર્કડ	પાંચ જાત	"	૨-૭ વરસ	વસંત અને પાન ખર ઋતુ
૧૫ હરણ	ચૌદ જાત	લાલ, સોનેરી અથવા કાળાશ પડતો લાલ	૩-૭ વરસ	" "
૧૬ સાખર	ચાર જાત	લાલ, કાળો, સફેદ અથવા કાળાશ પડતો લાલ	૩-૭ વરસ	" "
૧૭ વાંદરો	આઠ જાત	લાલ, કાળો, સફેદ અથવા ભૂરો	૨-૭ વરસ	પાનખર અને શિયાળાની ઋતુ
૧૮ શિયાળ- લોકડી	૭ જાત	પીળાશ પડતો લાલ, ભૂરો અથવા ઘોળાશ પડતો કાળો	૨-૭ વરસ	વર્ષા ઋતુ

પ્રમાણે કેટલાંક પ્રાણી અને પક્ષીઓનું વર્ગીકરણ અને પિંછાન.

ગર્ભાધાનથી પ્રસૂતિ સુ ધીનો સમય	સ્વભાવ-શાત, ઉગ્ર કે મૃદુ	સત્ત્વ અથવા જાતિ	જીવનનો વધુ મા વધુ સમય	મુખ્ય ખોરાક
૯-૧૨ માસ	ઉગ્ર સ્વભાવ	ખીજો વર્ગ-શ્રેષ્ઠ	૨૦ વરસ	માસ
૯-૧૦ માસ	વણો ધાત્કી	ખીજો વર્ગ-મધ્યમ	૧૬ "	માસ
"	ખરાબ સ્વભાવ	ખીજો વર્ગ-કનિષ્ઠ	૧૪ "	માસ
"	ઉગ્ર સ્વભાવ	કનિષ્ઠ	૧૪ "	માસ
૧૦-૧૨ માસ	હૂર સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-કનિષ્ઠ	૩૨ "	માસ
૨૧-૨૪ માસ	શાત સ્વભાવ	ખીજો વર્ગ-શ્રેષ્ઠ	૧૦૦ "	શેરડી વગેરે
૧૦-૧૨ માસ	"	" "	૨૫ "	લાસ વગેરે
"	"	ત્રીજો વર્ગ-શ્રેષ્ઠ	૩૦ "	ઝાડની પત્તી વગેરે
૧૨-૧૨ માસ	"	ત્રીજો વર્ગ-કનિષ્ઠ	૧૨ "	લાસ વગેરે
૩-૪ માસ	ખરાબ સ્વભાવ	" "	૧૦ "	મૂળ વગેરે
૧૦-૧૧ માસ	શાત સ્વભાવ	ખીજો વર્ગ-કનિષ્ઠ	૨૦ "	લાસ, ખરાબ
"	"	ખીજો વર્ગ-શ્રેષ્ઠ	૨૦ "	"
૯-૧૦ માસ	"	" "	૨૦ "	"
૪-૫ માસ	"	ખીજો વર્ગ-મધ્યમ	૯ "	લાસ વગેરે
"	"	" "	૯ "	"
"	"	" "	૯ "	"
૩-૪ માસ	તીવ્ર સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-કનિષ્ઠ	૧૦ "	ફળ, અનાજ
૪-૫ માસ	હુચ્ચો સ્વભાવ	" "	૧૦ "	માસ

પ્રાણી અથવા પક્ષી નું નામ.	કેટલી જાત	મુખ્ય રંગ	પૂર્ણ યુવાવસ્થાનો સમય અને મુદત	કામવૃત્તિનો સમય
૧૯ બિલાટી	પાંચ જાત	સફેદ, કાળો, ભૂરો અથવા પીળાશ પડતો ભૂખરો	૧૬-૩ વરસ	વસંત
૨૦ ડેડર, સસલું	ચાર અને એક જાત	કાળો, ઘોળાશ પડતો કાળો, સફેદ કે ભૂરો	૮-૧૬ માસ	વર્ષો અને શિયાળાની ઋતુ
૨૧ વર, કુતરો	ત્રણ અને છ જાત	લાલ, કાળો, સફેદ, ભૂરો અને બીજા રંગો	૨-૭ વરસ	" "
૨૨ હંસ	સાત જાત	સફેદ અથવા ઘોળાશ પડતો વાદળી	૨-૫ વરસ	પાનખર ઋતુ
૨૩ લાલ હંસ હંસની જાત	ત્રણ જાત	ઘોળાશ પડતો અથવા કાળાશ પડતો લાલ	૧૬-૫ વરસ	વસંત
૨૪ ગાગલું અને બીજા જાત	દરેકની બે જાત	સફેદ, કાળો કે વાદળી	૧૬-૫ વરસ	વસંત અને ઉનાળો
૨૫ ગરૂડ, શક-રા-ખાજ	ત્રણ અને બે જાત	સફેદ, કાળો અથવા ઘોળાશ પડતો કાળો	૨-૬ વરસ	" "
૨૬ સમજી અને બ્રહ્મ	ચાર અને ચાર જાત	સફેદ, કાળો, લાલ અથવા કાળાશ પડતો લાલ	૨-૬ વરસ	વર્ષો ઋતુ
૨૭ કાગડો	ચાર જાત	કાળો, ઉંદ કાળો, વાદળી, કાળાશ પડતો સફેદ	૧૬-૮ વરસ	"
૨૮ ધુવડ, કૌશિક પક્ષી	ત્રણ અને ચાર જાત	કાળાશ પડતો લાલ, કાળો, ભૂખરો, લાલ	૧૬-૩ વરસ	શિયાળો
૨૯ પોપટ, કોવલ	ત્રણ અને ચાર જાત	લીલો, વાદળી, કાળાશ પડતો લાલ, અથવા કાળાશ પડતો સફેદ	૧૬-૩ વરસ	વસંત અને ઉનાળો
૩૦ મોર	૭ જાત	વાદળી, લીલો કે લાલ	૧૬-૩ વરસ	ઉનાળો અને વર્ષો ઋતુ
૩૧ કખૂતર, નીલગ્ર્ય	ત્રણ અને બે જાત	વાદળી ઝાંઘ્ર મારતો લીલો, ભૂરાશ પડતો વાદળી	૧૬-૪ વરસ	શિયાળો
૩૨ ફકડો	ચાર જાત	ઘોળાશ પડતો લાલ અથવા ભૂખરો	૧-૨ વરસ	ખારેમાસ
૩૩ ચકલી, કર્કઋતુ પક્ષી	બે જાત	સફેદ, કાળો અથવા ભૂખરો	૧-૨ વરસ	"
૩૪ મગલું	બે જાત	ઘોળો, કાળો, વાદળી અથવા ભૂખરો	૧-૨ વરસ	"
૩૫ ખંજન, ચાતક	બે અને ત્રણ જાત	કાળો, વાદળી, ઘોળાશ પડતો કાળો	૧-૨ વરસ	શિયાળો અને વસંત
૩૬ પ્લવ અને બીજા પક્ષી	...	કાળો, સફેદ, લાલ અથવા ભૂખરો	૧-૨ વરસ	"

પ્રાણીના સ્થાન અથવા સમય	સ્વભાવ-શાંત ક્રમ કે મંદ	સર્વ જાણવાળાતિ	જીવનનો વધુ માં વધુ સમય	મુખ્ય ખોરાક
—૫ માસ	નીચ સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-કનિક	૫ વરસ	ખાસ, રાંધેલું અન્ન
૧ માસ	ખરાબ સ્વભાવ	" "	૧૩ "	અનાજ વગેરે
—૪ માસ	દુરસ્વભાવ, શાંતસ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-ત્રેષ	૧૦ "	ખાંસ, રાંધેલું અન્ન
૧ માસ	શાંતસ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-ત્રેષ	૭ "	કમળ
"	"	" "	૬ "	"
"	"	" "	૫ "	ખાંસ વગેરે
"	શાંત સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-મધ્યમ	૧૦ "	અનાજ વગેરે
"	મંદ સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-મધ્યમ	૮ અને ૪ વરસ	અનાજ, ખાંસ
"	"	ત્રીજો વર્ગ-કનિક	૫ "	ખાંસ, ખોરાક, જીવડાં
"	"	" "	૫ "	માછલી વગેરે
"	શાંત સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-ત્રેષ	૫ "	ફળ, ખાંસ
"	"	" "	૬ "	" "
"	"	" "	૭ "	" "
"	મંદ સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-ત્રેષ	૨૩ "	ખાંસ, જીવડાં
"	"	ત્રીજો વર્ગ-મધ્યમ	૨૩ "	" "
"	"	ત્રીજો વર્ગ-કનિક	૨૩ "	" "
"	શાંત સ્વભાવ	ત્રીજો વર્ગ-ત્રેષ	૨૩ "	" "
"	"	" "	૨૩ "	ફળો વગેરે

‘એક્સ રેઈઝ’-‘ક્ષ’ કિરણો

—o—o—o—

હાલમાં ન્યારે કોઈ દરદીનું દરદ બંધારના ઉપચારોથી અથવા બંધારના સાધનોથી જાણી શકાતું નથી ત્યારે તે દરદીના શરીરની અંદરની હાલત ‘એક્સ રેઈઝ’ થી તપાસવામાં આવે છે એ સર્વત્ર સુવિદિત છે. ‘એક્સ રેઈઝ’ની શોધ થયા પછી દાકતરો એવા કેટલાંએક દરદોનું એ કિરણોની મદદથી કારણ શોધી શકે છે અને તે પ્રમાણે સારવાર કરી દરદને મટાડી શકે છે. આ કિરણોનો ઉપયોગ ખીજા બાબતોમાં પણ યર્થ શકે છે. ચોરીનો ધંધો કરનારાની ચોરીઓ પકડવામાં પણ એ અગત્યનું સાધન યર્થ પડ્યું છે. પેટમાં ગળા ગએલી વસ્તુઓ તે વડે જાણી શકાય છે, આવી જાતનાં કિરણોની શોધ કરવા માટે ઘણા પ્રખ્યાત વિદ્યાનીઓ ઘણાં વરસથી અખતરો ક્યે જતા હતા પણ એ શોધનું માન પ્રો. રોજન નામના એક ફ્રેંચ વિદ્વાન દાકતરને મળ્યું છે.

ઇ. સ. ૧૮૯૫ માં તે પોતાની પ્રયોગશાળાના એક અધ્યક્ષ ઓરડામાં હવા કાઢી નાખેલી એવી એક કાચની નળીમાંથી નીકળતાં અમુક જાતનાં કિરણોને તપાસી રહ્યા હતા. કાચની નળીની આસપાસ પણ કાળા પડદા રાખ્યા હતા કે જેથી દેખી શકાય તેવાં કિરણો તેમાંથી બહાર નીકળ્યા શકે. આ નળી સાથે વિજળીનું જોડાણ કર્યું એટલે ‘બેરિયમ ક્લોરિડ’ના સાથેના છડ’ નામનો પદાર્થ જે થોડે દૂર પડેલો હતો તે ઝળકી ઉઠ્યો, અને એના કારણરૂપે આખે દેખી ન શકાય તેવાં પણ કાળા પડદાને બેઠી બહાર નીકળતા કિરણો દશે એમ તેમની ખાત્રી થઈ, અને એજ ‘એક્સ રેઈઝ’ કિરણો નામે પસિદ થયાં.

શહેરમાં વિજળીના દીવા કરવામાં જેમ એક ગોળામાં ત્રાંબામાં તારની યોજના હોય છે તેવી રીતેની ‘એક્સ’ કિરણની હવા ખાલી કરેલી નળીમાં પણ હોય છે. એ નળીમાં એક ધનવિદ્યુત છેડો અને બીજો ઋણવિદ્યુત છેડો હોય છે. આ નળીને વિજળીના તાર જોડે સાધવામાં આવે છે ત્યારે વિજળીના શક્તિ ધનવિદ્યુત છેડામાંથી ઋણવિદ્યુત છેડામાં જાય છે અને ત્યાં એક પ્રકારનાં કિરણો ઉત્પન્ન થાય છે જે એક સેકન્ડે ૧૯,૦૦૦ના માપલના વેગે દોડે છે. આ કિરણો કોઈ પણ કઠણ ધાતુ સાથે અથડાવ ત્યારે ત્યાંથી ‘એક્સ’ કિરણો પેદા થાય.

હવાવાળી કરતા હવા વગરની જગામાંથી વિજળીને પસાર થવું બદ્ધ અર્થ પડે છે, અને એવી જગામાંથી પસાર થતાં વિજળીકે અગ પણ

વધારે જોઈએ છે. સામાન્ય વિજ્ઞાનીના દીવા માટે જે વિજ્ઞાનિક બળ જોઈએ છે તે કરતાં આવાં 'એક્સ' કિરણો ઉત્પન્ન કરવા માટે ઘણું વધારે એટલે કે ૯૦,૦૦૦ થી ૧,૫૦,૦૦૦ વોલ્ટનું બળ ઉત્પન્ન કરી દાયની નળીમાં દાખલ કરવામાં આવે છે.

'એક્સ' કિરણોથી જે છબી પાડવામાં આવે છે તે સામાન્ય કેમેરા-થી પડતી છબી જેવી હોતી નથી. જે વસ્તુમાંથી ચર્મ એ કિરણો પસાર થઈ શકે તે વસ્તુનો પડછાયો એક તકતી અથવા ફિલ્મ ઉપર પડે છે. આવી તકતીઓ ઉપર 'સિલ્વર બ્રોમાઇડ'નું દ્રાવણ વધારે જાડું લગાડેલું હોય છે. જે વસ્તુની આ કિરણોથી છબી પાડવી હોય તે વસ્તુને ફોટોગ્રાફીની માફક સામે રાખવામાં આવતી નથી પણ તેને નળી અને તકતીની વચ્ચે મૂકવી પડે છે એટલે તે વસ્તુનો પડછાયો તકતી ઉપર પડે છે. 'એક્સ' કિરણો હાડકાં ત્રણે શરીરના કંઠણ પદાર્થોમાંથી પસાર થઈ શકતાં નથી એટલે તેમનો પડછાયો પડે છે. હોજરી અને આતરડા જેવા પોચા ભાગો-માંથી તે સહેલાઈથી જઈ શકે છે એટલે એ ભાગોનો પડછાયો પડે છે. નથી, તોપણ અમુક ફ્લુઓરોસ્કોપીમાં આપવાંથી એ ભાગોમાંથી કિરણો સહેલાઈથી જઈ શકતાં નથી અને એથી એ ભાગોનો પડછાયો પડે છે. આવી રીતે શરીરની તપાસમાં આ કિરણોનો ઉપયોગ થાય છે.

(કુમાર)

પુસ્તકાલય અને બાળકો

શાળામાં હાલમાં અપાતી કેળવણી માત્ર અક્ષરજ્ઞાનને જ સુદૃઢ કરે છે, અને હાલ તુરત તો માનસિક વિકાસના માત્ર પ્રથમ પગથીઆરંભ છે. તેમાં વળી આપણા ગૃહસ્ત્રો બાળકોની કેળવણી તરફ આંખ આડા કાંન કરતા થઈ ગયા છે. શાળામાં નિયમિત રીતે જઈને બાળક પાછું આવે એટલે આપણી ફરજ અદા થઈ એમ ધણાખરા માંખાપો માને છે. માંખાપથી અલગ થઈ શાળાના શિક્ષક તથા અન્ય સહાધ્યાયીઓ જોડે બાળક ભલે છે. શાળામાં એક શિક્ષકને એટલા બધાં બાળકો સોંપાય છે કે તે પ્રત્યેક બાળકના વિકાસ તરફ ધ્યાન આપી શકવા અસમર્થ નીવડે છે. પરિણામે એવું બને છે કે બાળક અટુલું બની જાય છે; શાળાનું ભણતર એને બોખરૂપ લાગે છે; અને એનો સાચો ગૃહનસિક વિકાસ શિક્ષકના અસ્તિત્વ છતાં અટકી પડવા ખૂબ સંભવ રહે છે. હાલની શાળામાં આવતી

પ્રણાલિકા યોગ્ય જ્ઞાનસિદ્ધિ વિકાસને તેના નૈસર્ગિક વહેણમાં વહેવા દેવા કરતાં તેને કૃત્રિમ વહેણમાં વહેવડાવે છે, એટલે પરિણામે બાળક મુંઝાય છે. આ પ્રયાથી રુચિ હોય મા ન હોય તેપણુ બાળકમાં દરેક જાતનું થોડુંક જ્ઞાન પ્રાણે કસાવી દેવાનો પ્રયત્ન ચાલુ છે. એમાંથી બચવાનો અને પોતાની વૃત્તિ અનુસાર મોજથી જ્ઞાન સંપાદન કરવાનો એક જ સરળ માર્ગ બાળક માટે ખુલ્લો છે, અને તે એ કે સાધનો મોજુદ હોય તો તેને મનપસંદ વાચન તેની પાસે શરૂ કરાવી દેવું, કે જ્યાં પોતાને રુચિ કર હોય તેવું જ્ઞાન તે ઉમંગથી તથા સહેલાઈથી ભેગું કરતું જાય. આ પ્રમાણેનાં સાધનોમાં મુખ્ય ભાગ બજવનાર પુસ્તકાલયોનો બાળવિભાગ છે. આ વિભાગ કાર્યદક્ષ પુસ્તકીની દેખરેખ નીચે હોવો જોઈએ. બાળકની જ્ઞાનસંચય કરવાની ધ્રુજા ઘણીજ તીવ્ર અને રાક્ષસી હોય છે. યોગ્ય રીતે જો એ ધ્રુજા પોપવામાં આવે તો નાનપણમાં જ એનાં કુતૂહલ તથા જિજ્ઞાસા, પિપાસા સંતોષાતી જાય, તેમજ એનામાં જ્ઞાન તથા જ્ઞાનને પાચન કરવાનું 'મનન' પણ સાચેજ ખીલે. એ સુયોગને લઈને બાળકો યોગ્ય દેશરતો નીવડે તે માટે સુદૃઢ પાયો પણ એજ વગે નખાય. આ હેતુ સિદ્ધ કરવા તરફ જેટલા પ્રયત્નો ચાલુ તેટલા ઓછા છે. બાળપુસ્તકાલયનો પુસ્તકી. બાળસ્વભાવ, બાળકુતૂહલ અને બાળજિજ્ઞાસાથી ખૂબ પરિચિત હોવો જોઈએ. બાળવયમાં વીરસ, નીતિ વગેરે પોપાય એવું સરળ અને સહેલું વાચન બાળક સમક્ષ પ્રથમ તો વાતાંરે મુકાવું જોઈએ. રમતગમત સાથે જ્ઞાનસંપાદન કરવાનાં સાધનો મળી જાય તો બાળકને વધુ ને વધુ જ્ઞાન સંચય કરવાની ભૂખ ઉપડવાજ કરવાની. ખાસ અગત્યની વાત તો એ છે કે બાળકનું પુસ્તકાલય બાળવયનેજ યોગ્ય પુસ્તકોથી ભરેલું હોવું જોઈએ.

પુસ્તકાલય અને વિદ્યાર્થીઓ

કિશોરાવસ્થા આવતાં બાળકમાં સૂચ્યવસ્થિત, આમહી અને નિયમિત, ચલાના મુશ્કેલી આવવા માટે છે. દેશદેશાંતરના ઇતિહાસ, પ્રાણીપદાર્થનું પ્રાયમિક વિજ્ઞાન વગેરે નાનાં પણ રસ પડે એવાં પુસ્તકોદ્ધારા એને મળે એવી ગોઠવણ થવી જોઈએ. શાળાના તેમજ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોમાંથી આવાં પુસ્તકો એને સહેલાઈથી મળે એવો પ્રયત્ન થવો જોઈએ. મારા, ટુંકા પણ ખારીક અવલોકનના અનુભવ ઉપરથી હું કહી શકું છું કે કિશોરાવસ્થામાં હાલ બાળકોને તેમની ઉમરની યોગ્યતા પ્રમાણે યોગ્ય વાચન મળવા ઉપરાંત, તેના હાથમાં રસિક નવલકથાઓ, નોટકો, કાવ્યો વગેરે આવે છે.

પુસ્તકાલય અને યુવકો

કિશોરાવસ્થામાં અથવા તો કિશોર અવસ્થામાંથી યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરતાં બાળકોને આવા શૃંગારરસથી ભરેલા વાચનથી કાંઈ જુદીજ અસર થાય છે. આવી એક નવલકથા વાંચતાં, એનામાં એ વયે ડાહીઆં કરતી તીવ્ર લાગણીઓ, ક્રોધ, વ્રહ્મ, તિરસ્કાર, રસિકતા, દયા વગેરે ખૂબ જોરથી ઉછળવાં માંડે છે. પરિણામે એ ઉમ્મરે શૃંગારરસથી ભરેલાં પુસ્તકો વાંચનાર યુવાન આડે માર્ગે દોરવાઈ જવાનો ભય રહે છે. કેટલું કહી શકે કે સરસ્વતીચંદ્ર, વેરની વસુદાત, જ્યા-જ્યાન્ત, કલાપીનો કેકારવ, મુમન્યુચ વગેરે પુસ્તકો વાંચી કેટલાએ કાચી ઉમ્મરના યુવાનોના હૃદયમાં દિશમાં સંસારમાં ન ફળે એવી કેટલીએ કલ્પના પોષાતી હશે? કેટલા યુવાનોને કુમુદમુદરી કે જ્યા જેવાં સ્ત્રીપાત્રોનો, તેમજ યૌવનના ઉમ્મરમાં ઉમેલી કેટલી બાળાઓને, સરસ્વતીચંદ્ર જેવા સ્વાગીતો મોહ લાગ્યો હશે? અને પાંછળથી એ તૃણાને લઈને એમનાં જીવન ખરબાદ થયાં હશે! કાલેજમાં વિદ્યાર્થીઓ કરતા કેટલા યુવાનોને કલાપીની હૃદયત્રિપુટી વગેરેના મુક્ત કંઠે વખાણ કરતા, તેમજ ‘કલાપી આદર્શ સ્નેહી હતો, એનુંજ જીવન સાર્થક ગણાય’ વગેરે બાબતોનો વાદવિવાદ કરતા મેં સાંભળ્યા છે. એવી એવી કેટલીએ બાબતો આપણી નજીક જરૂર હશે કે જેને લઈને યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરતા યુવકોનાં જીવનનાવ હેતે ચલ્યાં હશે. યોગ્ય પુસ્તકો સાચા મિત્રો કરતાં પણ વધુ વફાદાર છે; તેમજ અયોગ્ય પુસ્તકો અનિષ્ટ મિત્રો કરતાં પણ વધુ શુરા છે. પુસ્તકોનું વાચન ધીરે ધીરે પણ સચોટ છાપ પાછળ મૂકતું જાય છે. અને એણે પાડેલી છાપ અથવા એણે જમાડેલા ભાવો દિતરોતર દૃઢ થતા જાય છે અને જીવનનાવ જાણ્યેઅજાણ્યે અમુક દિશામાં દૃઢ સેલાવા માંડે છે. અયોગ્ય પુસ્તકોના વાચનથી વાંચનારનું જીવન ધૂળધાણી થાય છે. માટે પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિના નાવિકોનું તથા પુસ્તકાલયના પુસ્તકીઓનું આ બાબત તરફ ખાસ ધ્યાન એવું તો અયોગ્ય ન ગણાયો. વાંચનારનું ચારિત્ર મુદ્દત પકાવ એટલી ઉમ્મરે ન પડે એ ત્યાંસુધી અમુક જાતનાં પુસ્તકો એને વાંચવા માટે પ્રોત્સાહ ન હોવાં જોઈએ અમર તો વાચકની લાવના જણી લઈ એની ઉમ્મરને લાયક પુસ્તકોજ એની આગળ ધરી તે વંચાવવા માટે ઉત્તેજિત કરવો જોઈએ. આ કાર્ય બધે અંશે અર્ધડું તેમજ અસંલક્ષિત જેવું લાગશે પણ તેમ કર્યા સિવાય પુસ્તકાલયના ઉપયોગથી લાભને જદે જરૂર હાનિ થવાનો સંભવ છે. સાનપ્રચારના યોગ સાથે નીતિ વગેરે કેળવી આદર્શ શહેરીઓ ઉત્પન્ન કરવા

માટે પુસ્તકાલયોની જરૂર છે. પણ અયોગ્ય વાચનદ્વારા સમાજમાં સડો પેસે અગર વાચનારનાં ઇવનની બગાડી થાય એવા ભાવો પોષાય તો પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિને જરૂર લાગતી લાગે.

પુસ્તકાલય અને સ્ત્રીઓ

ન્યાસુધી સ્ત્રીઓમાં યોગ્ય કેળવણી ફેલાય નહિ ત્યાસુધી ભવિષ્યમાં સારા નાગરિકો ઉત્પન્ન થવા દુર્લભ છે એ જગજગદેર વાત છે. હિંદુ સંસારમાં એવા ઘણા બધાને છે કે જેને લઈને સ્ત્રીઓ પુસ્તકાલયનો જોઈએ તેટલો ઉપયોગ કરી શકતી નથી. કુટુંબજાળ તેમજ ગૃહકાર્યને લઈને સ્ત્રીઓને વાચનને માટે નિયમિત વખત મળતો નથી એટલે તેઓ વાચનાલયોનો નિયમિત રીતે ઉપયોગ કરી શકતી નથી; બદલે ભાગ્યેજ નહિ જેવી મજ્યામાં સ્ત્રીઓ વાચનાલયોમાં જઈ શકે છે. આ કાળજીને લીધે પુસ્તકાલયોએ સ્ત્રીઓને આગણે જવું જોઈએ. આ દિશામાં કેટલેક રચણે યોગ્ય હીલચાલ શરૂ થઈ ગઈ છે. શાળામાં, જતા કિશોર વયના બાળકોની મદદ આ કામમાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડી છે. એમની મદદથી મહોદ્દે મહોદ્દે અને ઘેરેઘેર સ્ત્રીઓને ધરબેલા યોગ્ય પુસ્તકો પુરા પાડવામાં આવે છે અને સ્ત્રીવાચકવર્ગની સંખ્યા પ્રતિદિન વધતી જાય છે. જે સમય ગુજરાત આ હીલચાલને નિયમિત કરી ઉપાડી લે તો દશ વર્ષમાં નવા ગુજરાતનો ઉદય થાય

કુંવરજી નાયક

વિદ્યાર્થીઓ અને વાચન

ગુજરાત કાદિઆવાડમાં નવો ઉત્સાહ પ્રવેશ પામતા ઘણી નાની જગ્યાએ પણ મુવકોએ સાહિત્યસભાઓ સ્થાપી છે. આમાંની ઘણી તો કોઈ વર્ષમાં એકાદ બે વાર મળી આપણી પી છૂટી પડે છે, કોઈ કોઈ તે ઉગરાત એકાદ હસ્તલિખિત સામયિક ચલાવે છે. લેખનપ્રવૃત્તિને નિરુત્સાહ કરવા માગતો નથી પણ સફળતા કાંતરના ચબ્દોમાં હું કહીશ કે “લખવાની ઇચ્છા હોય તો તે મારી વાત છે. માત્ર લખવાલાયક અનુભવ જોઈએ. વિશેષ અનુભવ વગર બેઠક લેખ લખાતા નથી.” આવી સાહિત્યસભામાં મેં ઘણી વાર જોયું છે કે મંડળની અસ્મિતાથી લેખકો એક બીજાને વખાણતા થઈ જાય છે અને તેથી દબડું સાહિત્ય પેદા કરી વૃત્તિ મેળવી લેનારી ટેવ પડે છે. આના કરતા ગામેગામ વાચનારની મંડળોએ રચનાય અને રેક સભ્ય કોઈ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરી તે મંડળમાં કાઢી

વાંચે તો સર્વનું જ્ઞાન વધે, દરેકને ઘણું વાંચ્યાનો લાભ મળે. નિરવધિ પુસ્તકોના આ જમાનામાં જ્ઞાન વધારવાનું આજ ખરું સાધન છે. આ મંડળીમાં કેઈ સર્વને સમાન રસવાળું અને હિતકર વાચન પણ ચાપ તો વિશેષ લાલ. પહેલાં આપણા સમાજમાં માણસદો જ્ઞાનપ્રપા પર ખેસવાનું કામ કરતા. આપણા સમાજમાં આપણે ભણેલાઓએ, વિદ્યાપીઠના પદવીધરાએ અને વિદ્યાર્થીઓએ, આખું વરસ નહિ તો માત્ર ખોતાની છુટ્ટીઓના સમયમાં આ કામ કરવું જોઈએ. તેથી વાચનરતને વાંચતા આવડશે એ પણ લાલ થશે. આપણા પદવીધરાને પણ શુદ્ધ રીતે વાંચતાં નથી આવડતું. ગુજરાતમાં ગણુ થોડાને સારી રીતે વાંચતાં આવડે છે એમ એક રીકાકારે સાહિત્યપરિષદના સંબંધમાં પણ કહ્યું હતું. આપણે જીવનચરિત્રો વિશેષ વાંચવાં જોઈએ જેથી માણસ કાંઈક કરી શકે છે એ ખ્યાલ આપણને ખરાખર ચાપ અને આપણા સમાજમાં કાંઈક ચેતન આવે. હમણાં બકાર પડેલું પ્રો. કવેનું જીવનચરિત્ર પણ સુંદર છે. એટલે સાહિત્યસભાએ વાંચન-મંડળીઓ, અભ્યાસમંડળીઓ બની જાય અને પછી હસ્તલિખિત સામયિક કાઢવું હોય તો કાઢે એ મને વધારે લાભપ્રદ લાગે છે.

પુસ્તકાલય અને સંગ્રહસ્થાન

પુસ્તકાલય લોકનિયમિત એક જાહેર સંસ્થા છે તો તેને મળતી બીજી પણ કેટલીક પ્રવૃત્તિઓને આપણે પુસ્તકાલય જોડે સાંધી શકીએ. આમાં સૌથી પ્રથમ મને નાનુંચનું એક સંગ્રહસ્થાન સાંભરે છે. આ પ્રદેશમાં પુરાતત્ત્વનાં અવશેષો છે કે નહિ તે તો હું જાણતો નથી. પણ ઘણાખરા પ્રદેશોમાં તે પ્રદેશને રસિક લાગે તેવું કાંઈક તો હોય છેજ. વડોદરા રાજ્યે અનેક વિદ્યોત્સેજક પ્રવૃત્તિઓ કરી છે. પણ કેણ જાણે કેમ. આ દિશામાં તેણે ઘણા વખત પહેલાં ભરવું જોઈતું પગલું હજી ભર્યું નથી. શ્રીમંત સરકાર ગુજરાત કહેવાય છે. ગુજરાતની હિંદુ રિવાસતના સર્વથી યશસ્વી કાલનું સ્થાન, ચાલુક્યોનું પાટણ અને સિદ્ધપુર વડોદરાની હદમાં છે, તેથી પણ પ્રાચીન ઇતિહાસ અને કલાના અપૂર્વ અવશેષોવાળું મોઢેરા પણ વડોદરાની હદમાં છે. હમણાંજ મેં જનરુ કે અમરેલી પાસે, ગુપ્ત સમયથી પણ પ્રાચીન ઇતિહાસના અવશેષોવાળું એક સ્થાન છે. આમાંથી કરાવું રક્ષણ કે સંશોધન થતું નથી. હિંદમાં એ મુસ્લીમ રિવાસતો લોપાળ અને નિઝામ સાંચી, અજંટા અને-ખજોરાની હિંદુ કલાને સાચવવા લાગેનો ખરચ કરે છે અને વડોદરા ગુજરાતને ત્યાં “રાણીવાવનાં દાડ” એકે એકે ગુમ ચાપ છે, સદસલિંગનું નામનિશાન નથી, મોઢેરા ખળભળી

ધોરણુ સાતમું

[પ્રથમ—વ્યાકરણુ.

સાં હેતુ—વિચારશક્તિ ખીચી ભાષાજ્ઞાનની શુદ્ધિ અને ગદ્ધ કરવાનો.
વિં હેતુ—૧. વિભક્તિ વિશેષ વિચાર શીખવવાનો.

૨. પ્રહેલી-બીજી વિભક્તિના વિશિષ્ટ ધર્મ સમજાવવાનો.

૩. અભિહિત-અનભિહિત કર્તો-કર્મની સમજણ આપવાનો.
સાહિત્ય—ખાસ કર્મ નથી.

શિક્ષક—દસરુખરામ યુનીલાલ ત્રિવેદી
તારીખ ૩-૧૨-૨૭, શનિવાર
સમય—૪૦ મિનિટ

પાઠના વિભાગ અને મુદ્દા.	શિક્ષણયોગી.	કાળા પાટીઆની નોંધ.
૧. આરંભ. અ વર્ગવ્યવસ્થા. ન પૂર્વજ્ઞાનની કસોટી અને પૂર્વોપર ન્મંત્રણ.	કાર્યોરંભે ડિક; માધ્યમોની વ્યવસ્થિત ગોઠવણ પ્ર વિભક્તિઓ કેટલી છે? પ્ર. છટ્ટી વિભક્તિ કેવી વિભક્તિ કહેવાય છે? પ્ર. વાક્ય- મા મુખ્ય પદ કયું? પ્ર. ક્રિયાપદના પ્રકાર ગણાવો. પ્ર. પ્રયોગના નામ આપો. પ્ર. ક્રિયા- પદ વિશે વિશેષ વિચાર કરવાથી સુ શું જાણ્ય- વામાં આવે? ઉપર મુજબ પ્રશ્નો પ્રાણીને વિભક્તિ, ક્રિયા- પદ અને પ્રયોગ વિશે પૂર્વજ્ઞાનની કસોટી કરી કયાં જાણ્યો તેા દૂર કરવી અને પાઠના મુખ્ય વિષય પરત્વે ઉપયોગી વાતના સંસ્કાર જન્યુત કરવા.	વિભક્તિ સાત છે. છટ્ટી વિભક્તિ—વિશેષણ વિં મુખ્યપદ—ક્રિયાપદ; પ્રકાર—અકર્મક; મકર્મક, પ્રયોગ—કર્તરિ, કર્મણિ, ભાવે.

મુખ્ય વિષય.
 વિભક્તિ વિશે-
 વિશેષ વિચાર.
 કારક વિભક્તિ.
 વિશેષણ વિભક્તિ.

પહેલી-બીજી વિભક્તિ.

વિભક્તિ અને ટિપ્પણ-
 પદના કામ.

સાતે વિભક્તિના વપરાશવાળાં વાક્યો કા.
 પા. હીપર રચુ કરવા. છઠી સિવાયની બધી વિભ-
 ક્તિઓનો મંબંધ ટિપ્પણ સાથે હોય છે એ
 પ્રશ્નો પૂછીને નક્કી કરાવવું.
 (વનનું જનનવર, રાખનો મહેલ, દેવદત્તનું
 પુસ્તક આદિ)
 પ્ર. જનનવર ક્યાનું ? પ્ર. એવોજ અર્થ જળ-
 વાય એવું વિશેષણ મૂકે.
 પ્ર. મહેલ અને પુસ્તક વિશે રાખ અને દેવ-
 દત્તને શાનો સંબંધ છે ?
 પ્ર. છઠી વિભક્તિ કોની ગરજ સારે છે ? પ્ર.
 કૃત્વા સંબંધ ધરાવે છે ?
 બંને વિભક્તિના પ્રત્યય અને મુખ્ય અર્થ પૂછવા.
 પ્ર. 'લખુ' છું' પરથી લખનાર કોણ એ વિશે
 વિચાર કરો.
 (કર્તા-હું' પહેલો પુરુષ એકવચન-કર્તા
 નિશ્ચિત છે.)
 પ્ર. 'લખુ' છું' પરથી શું લખું છું એનો વિચાર કરો.
 જુદા જુદા ઉત્તરમાંથી કારેલા ઉત્તર નોંધવા.

કારક વિભક્તિઓ-૧લી, ૨જી, ૩જી, ૪થી,
 ૫મી, ૭મી.
 કારક=ક્રિયાની સાથે સંબંધ.

વનનું જનનવર.
 વગડાઉ જનનવર.
 વિશેષણ વિભક્તિ-છઠી.

પ્રત્યય, મુખ્ય અર્થ.
 પહેલી વિભ- x નિર્દેશ.
 બીજી વિભ- x ને કર્મ.

હું મારું લખું છું. કર્તા-હું-અભિહિત.
 " જોપણી " " કર્મ-અનભિહિત.
 " પુસ્તક " " કર્મ-અનભિહિત.

- પ્ર. કર્તા જણાવવાનું કામ કોણે કર્યું ? પ્ર. કર્તા
મોટેનો શબ્દ દર્શાવવાનું કામ કોણુ કરે ?
પ્ર. કર્મ જણાવવાનું કામ ક્રિયાપદ કરે છે ?
પ્ર. કર્મ કોણુ મૂકી જતાવે ? પ્ર. ક્રિયાપદ

સિવાય એ કામ કોણુ કરે ?

ઉપર મુજબ પ્રશ્નોદ્વારા તોધમાં જણાવેલાં
વાક્યો વિશે વિચાર કરાવવો. અનભિહિત કર્તા
અને અભિહિત કર્મની સતજથ્થુ આપવી.

ત્રીજા આસનની તોધમાં અંતે રહ્યું કરેલો
સર્વસામાન્ય સિદ્ધાંતોનો ઉદાહરણ સહિત કોડો
કા. પા. ઉપર દર્શાવવો.

વિદ્યાર્થીઓ પાસે તોટણમાં તોધ લેવ-
ગલી કામ પૂર્ણ કરવું.

- પ્ર. કર્તા અને કર્મ મૂકી જતાવવાનું કામ કોણુ
કેાનું છે ?
પ્ર. કઈ વિભક્તિ કર્તા મૂકવાનું કામ કરે છે ?
પ્ર. અભિહિત કર્તા એટલે શું ?
પ્ર. કર્મ અભિહિત હોય ત્યારે ક્રિયાપદ કેવા
પ્રયોગમાં હોય ?

ક્રિયાપદ કર્તા જણાવે છે-કર્તા-અભિહિત
પહેલી વિભક્તિ શબ્દનો નિર્દેશ કરે છે.
ક્રિયાપદથી કર્મ જણાવવાનું નથી.
બીજી વિભક્તિ-મુખ્ય અર્થ કર્મ છે.

એ અંથ લખ્યો. } કર્તા-એ-અનભિહિત.
" ચોપડી લખી. }
" પુસ્તક લખ્યું. } કર્મ-અભિહિત.

હું અંથ-ચોપડી-પુસ્તક લખ્યું છું. [અભિહિત
કર્તા; ૧લી વિભન નામાંથ]
મેં અંથ લખ્યો-ચોપડી લખી-પુસ્તક લખ્યું.
[અભિહિત કર્મ; ૧લી વિભન નામાંથ]
મેં અંથ લખ્યો, ચોપડી લખી, પુસ્તક લખ્યું.
[અનભિહિત કર્તા; ૩જી વિન]

હું અંથ લખ્યું છું. } ૧ અપ્રત્યય બીજી વિન
રામ દેવદત્તને } આ. કર્મ.
બોલાવે છે. } ૨ સપ્રત્યય બીજી વિન

૨. અભિહિત કર્તા.

અનભિહિત કર્મ.

૩. અનભિહિત કર્તા.
અભિહિત કર્મ.

સરકારી જાહેરખબર

(૧)

ઉત્તર ભાગમાં ઓકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર દ્રાષ્ટનલ પરીક્ષા

નં. ૧૨૧૫૨.

તા. ૨૪ મી જૂન સને ૧૯૧૫ ના બોમ્બે ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટના ભાગ ૧ લાના પૃષ્ઠ ૧૬૨૧-૧૬૨૪ મે જાપેના, કેળવણીખાતાની તા. ૧૪ મી જૂન સને ૧૯૧૫ ની સરકારી જાહેરખબર નં. ૧૭૩૮ 'એ'માં જણાવેલા નિયમાનુસાર, તેમજ તે નોટિફિકેશનના સંબંધમાં થયેલા સુધારા સંબંધી નોટિફિકેશનો નં. ૩૪૩૮, ૩૧૦૭ અને ૨૨૮૮ જે તા. ૨૧ મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૧૮, તા. ૧૬ મી જૂન સને ૧૯૨૧, અને તા. ૨૭ મી જાન્યુઆરિ સને ૧૯૨૫ ની છે, અને જે અનુક્રમે તા. ૨૬ મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૧૮, તા. ૩૦ મી જૂન સને ૧૯૨૧ અને તા. ૧૬ મી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૨૫ ના બોમ્બે ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટના ભાગ ૧લાના પૃષ્ઠ ૨૪૬૪, ૧૬૦૨ અને ૪૬૩-૪૬૬ મે અનુક્રમે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે તે, અને મે ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના નં. ૬ ડી. તા. ૧૪ મી ઓક્ટોબર સને ૧૯૨૫ મુજબ સને ૧૯૨૬ ના એપ્રિલ માસમાં લેવામાં આવનારી ઓકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર દ્રાષ્ટનલ પરીક્ષા માટે નીચે જણાવેલા પાંચ પુસ્તકો પસંદ કરવામાં આવ્યા છે —

શુભ્રાતી

પહેલો વિષય—

ભાગ ૧—કેળવણી ખાતાની સાતમી ચોપડી (ઉદની આવૃત્તિ) ગદ્ય પદ્યના સંઘળા પાઠો.

મુખપાઠ—૭, ૧૧, ૧૫, ૨૪, ૨૮, ૩૨, ૪૦, ૪૪ અને ૫૩ એ પાઠોની કવિતાઓમાથી ૩૦૦ લીંગીઓ.

ઉર્દુ—વર્નાક્યુલર

પહેલો વિષય—

(અ) સાતમા ધોરણ માટેનો ઉર્દુ અભ્યાસક્રમ (પંજન સીરીઝ), ૫મી જ આવૃત્તિ, પાના ૫ થી ૧૦૨ સુધી.

(બ) મુસદ્દાસ-ઇ-દાવી, ૫૦ બન્ધ અથવા ૫૬ મા બન્ધથી સર કરી ૩૦૦ લીંગીઓ (હેમિસ્ટ્રિકસ) ,

ઉર્દુ-વર્નાક્યુલર (ગુજરાતી)

(ગુજરાતી પાચમી ચોપડી)

છટ્ટો વિષય-(ઐતિહાસિક)

(છેલ્લી આવૃત્તિ, ૧૯૨૫) પાઠો-૧, ૨, ૪, ૫, ૬, ૧૫, ૧૬, ૧૭,
૨૧, ૨૨, ૩૫, ૪૦, ૪૧, ૪૯, ૫૨, ૫૭, ૫૯, ૬૧, ૬૪
અને ૭૨ (બધા મળી ૨૦ પાઠો)

વર્નાક્યુલર-ઉર્દુ
વર્નાક્યુલર (ગુજરાતી).

પહેલો વિષય—

(અ) ગુજરાતી સાતમી ચોપડી (છેલ્લી આવૃત્તિ) પાઠો ૧, ૪, ૫,
૬, ૮, ૯, ૧૨, ૧૪, ૧૭, ૧૮, ૨૦, ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૬,
૨૭, ૩૦, ૩૧, ૩૩, ૩૫, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૩,
૪૬, ૪૯, ૫૦, ૫૪, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૬ અને ૭૩ (બધા
મળી ૩૫ પાઠો).

(બ) કવિતા—ગુજરાતી સાતમી ચોપડીમાંથી ૧૫, ૧૯, ૨૮, ૩૨
અને ૪૪ માં પાઠમાની બધી મળી પાચ કવિતાઓ.

ઉર્દુ

છટ્ટો વિષય—

(અ) સાતમા ધોરણ માટેનો ઉર્દુ અભ્યાસક્રમ, (પંજાબ સીરીઝ),
બીજી આવૃત્તિ, પાના ૫ થી ૮૨ સુધી.

(બ) મુસદ્દાસ-ધ-હાલી ૩૩ બ-ધ અથવા ૪૦ માં બ-ધથી શરૂ
કરી ૧૯૮ લીટીઓ.

બુનિતિ

ત્રીજો વિષય—ટેંગવણીખાતાની ' નવી બુનિતિ ' ભાગ ' ૧, વિભાગ
૧ સંપૂર્ણ અને વિભાગ ૨ અને ૨૩ માંના સધળાં પ્રમેયો
અને કૃત્યો અને તેમાંથી નીકળતાં સહેલા પ્રશ્નો.

ઉ. ભા.ના મે. એ. ઇ. સાહેબની } (અંગ્રેજીમાં સહી) ડે. એસ. વકીલ
ઓફિસ. અમદાવાદ, }
તા. ૨૩ મી જાન્યુઆરિ ૧૯૨૮. } એ. ઇ. ઉ. ભા.

(મે. ઉ. ભા. ના એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના પત્ર નં. ૧૩૩૬૫
તા. ૧૭ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૨૮ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

(૨)

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર શાળાનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ.
ઇ. સ. ૧૯૨૯ ની સાલમાં થતારી કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર શાળાનલ
પરીક્ષા માટે નીચેના પુસ્તકો મંજુર કરવામાં આવ્યા છે:—

ગુજરાતી ઉમેદવારો માટે

- (અ) ગદ્ય-કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ઝમના સઘળા પાઠો.
(બ) પદ્ય-કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ઝમમાંથી ૬, ૯, ૧૨, ૨૨, ૨૬ અને ૩૦ પાઠો.

ઉર્દુ ઉમેદવારો માટે

- (અ) ગદ્ય-મોસ્વી સૈયદ અહમદ અસરશી કૃત “સરમાય-યે-ઉર્દુ” માંથી નીચેના પૃષ્ઠ સિવાયના સઘળા પાઠો:—
દાહીદાત-કી-નિંદગી પૃષ્ઠ ૧ થી ૧૦.
સવાનેહ ઉમરી કે ફવાઇદ પૃષ્ઠ ૭૭ થી ૮૨.
સીવીલીઝેશન યા તદ્દઝીન પૃષ્ઠ ૯૩ થી ૧૦૨.
ઉમીદ-કી-ખુશી પૃષ્ઠ ૧૧૦ થી ૧૨૧.
બુકા-એ-દનામ કે દરઆર-પૃષ્ઠ ૧૨૧ થી ૧૪૧.
રૂકાત પૃષ્ઠ ૧૪૨ થી ૧૪૯.

- (બ) પદ્ય-હમદ પૃષ્ઠ ૧૪૯,
દૌલત ઔર વક્ત-કા-મુનાઝીરા પૃષ્ઠ ૧૫૫ થી ૧૫૭.
મક્લાન-એ-ગુન્હાં પૃષ્ઠ ૧૫૭ થી ૧૫૮.
મુસદ્દીસત પૃષ્ઠ ૧૭૩ થી ૧૭૬.
મન્ઝો મન્કસાર પૃષ્ઠ ૧૭૬.
ખાકે-એ-હિંદ પૃષ્ઠ ૧૮૬ થી ૧૮૮.

અને મોસ્વી મહમદ હસમાઇલ કૃત “ઉર્દુ પાંચમી ચોપડી” ને મોસ્વી સૈયદ અહમદ અસરશી અસરશીકૃત “સરમાય યે ઉર્દુ” નામના પહેલા વિષય તરીકે પાઠ્ય પુસ્તકને બદલે ઐચ્છિક પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરવામાં આવ્યું છે તેમાંથી ઉર્દુ પહેલા વિષય માટે નીચેના પાઠ નક્કી કરવામાં આવ્યા છે.

- (અ) ગદ્ય—પાઠો ૨, ૩, ૪, ૭, ૯, ૧૧, ૧૨, ૧૫, ૧૮, ૨૧, ૨૩, ૨૫, ૨૭, ૨૯, ૩૨, ૩૪, ૩૫, ૩૬, ૫૫ અને ૫૬
(બધા મળીને કુલ ૨૦ પાઠો)

- (બ) પદ્ય—પાઠો ૧, ૪, ૬, ૮, ૧૩, ૧૪, ૧૭, ૧૯ અને ૨૦.
(બધા મળીને કુલ ૯ પાઠો,)

ઉ. બા. ના. એ. ધ. સાહેબની
ઑદિસ, અમદાવાદ,
તા. ૨૩-૧-૧૯૨૮. } (અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. વડીલ
એ. ધ. ઉ. બા.

(ઉ. બા. ના. એ. ધ. સાહેબના મત્ર નં. ૧૩૩૬૫ ના.
૧૭-૨-૧૯૨૮ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

૭	પ્રલમુલહીસખ-એ-દેહાતી ભાગ પહેલો	ખાલુ રામસરપ વેચ બી. એ., એસ. સી.	બેફેફા એન્ડ સન્સ, લિમિટેડ, મુબઈ	૦-૬-૬	લાખેરી માટે
૮	" ભાગ બીજો	"	"	૦-૧૧-૬	"
૯	પ્રલમુલહીસખ-એ-કસળતી ભાગ પહેલો	"	"	૦-૬-૬	"
૧૦	" ભાગ બીજો	"	"	૦-૧૧-૬	"
૧૧	પ્રલમુલહીસખ, ભાગ ત્રીજો	"	"	૦-૧૨-૬	"
૧૨	એના-એ-હીસખ, ભાગ ૧ લો	મોહમદ હસન મોહમદ આદમ	મોહમદ હમન મોહમદ આદમ, હેમસરતર, મ્યુનિ. ઉર્દુ બાપત રફલ, દાદર, મુબઈ	૦-૧-૩	"
૧૩	" ભાગ ૨ જો	સી. એચ. ડોનાલ્ડ.	મેકમિલન એન્ડ કો.	૦-૧-૬	"
૧૪	દાર્સ-એ-શાકાકત ભાગ ત્રીજો	એફ. આર્થ. એસ. મોહની અખાદુલ હાક, બી. એ.	લિ. મુબઈ અંબુમન-એ-તરકી-એ ઉર્દુ, ઓરંગાબાદ, રૂકન	૦-૫-૦	"
૧૫	કવાકલ-એ-ઉર્દુ (બીજા આવૃત્તિ, મુગડાનું પુરું)			૨-૦-૦	ઉર્દુ રફલો, હાકરફલો અને ઉર્દુ પ્રેનિંગ સંસ્થા- જોની લાખેરી માટે

(અંગ્રેજીમાં સહી) આર્થ. એ. એલ્ડમની.

નં. ૨૨૦ તા. ૨૫-૨-૨૮.

સેક્રેટરી, ઉર્દુ રફલ યુક કમિટી, મુબઈ.

(૪)

ફળવણીખાતાના સાળામાં લઈતે ટાચવાના નકશા છાપવાનું, પ્રકટ કરવાનું, સ્ટોકમાં રાખવાનું અને વેચવાનું કામ
હવેથી સરકાર તરફથી પુનાની સરકારી ફોટોગ્રાફી ઓફિસને સોંપવામાં આવ્યું છે.
(જી. લા. એ. એ. ઇ. સાહેબના હુકમ નં. ૬૩૨, તા. ૧૭-૪-૨૮ માં કરેલી સુચનાનુસાર)

(૫)

(અનુસંધાન ગતાંક પૃષ્ઠ ૧૪૯ થી)

ઉત્તર ભાગમાં સને ૧૯૨૭ માં છોકરાઓ માટેની લેવાએલી વર્ના-
કથૂલર ક્ષાંતલ પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	ખેડા સેન્ટર.		૩૧	પરસોત્તમ ત્રીકમભાઈ પટેલ	૩૫૮
૧	રમણલાલ ગોરધનદાસ શાહ	૪૫૩	૩૨	શીવાભાઈ રણછોડદાસ પટેલ	૩૫૬
૨	મોહનલાલ ગીરધરદાસ ચોકશી	૪૨૨	૩૩	મોહનલાલ નાથાલાલ ખારાટ	૩૫૧
૩	કનકલાલ ધ્વિરલાલ પંડ્યા	૪૦૮	૩૪	રણછોડભાઈ મૂળજીભાઈ	૩૫૧
૪	રમણલાલ શંકરલાલ શાહ	૪૦૬		કાઠીઆ	
૫	લુપતસિંહ મૂળજીભાઈ મહીડા	૪૦૨	૩૫	ચતુરભાઈ નારણભાઈ પટેલ	૩૫૧
૬	શીવાભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૪૦૦	૩૬	ગીરધરભાઈ ભાઈલાલ પટેલ	૩૫૦
૭	ગોવિંદભાઈ મથુરભાઈ પટેલ	૩૯૬	૩૭	નારણભાઈ દત્તરામભાઈ ખારાટ	૩૪૯
૮	નરહરિ ગોવિંદલાલ ભટ્ટ	૩૮૨	૩૭	જેસંગભાઈ હરિભાઈ પટેલ	૩૪૯
૯	રતનસીંગ કૃતેસીંગ ગઢવી	૩૮૨	૩૭	નાથજીભાઈ મંગળજીભાઈ પટેલ	૩૪૯
૧૦	વીલીયમ ડગોર્થ ખ્રિસ્તી	૩૮૨	૪૦	જીભાઈ ખાખર મકવાણા	૩૪૮
૧૧	જીલામીઆ નથુમીઆ મસેક	૩૮૦	૪૦	પરસોત્તમભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૩૪૮
૧૨	અપયન દીશા મકવાણા	૩૭૩	૪૨	રમણલાલ ધીરજીરામ પુરોહિત	૩૪૭
૧૨	આશાભાઈ શીવાભાઈ પટેલ	૩૭૩	૪૨	બાવાભાઈ નારણભાઈ વાધરી	૩૪૭
૧૪	મીમનલાલ નેહાલાલ નેશી	૩૭૦	૪૪	છોટાલાલ ગીરધરલાલ પટેલ	૩૪૬
૧૫	છોટાભાઈ હીરજીભાઈ પટેલ	૩૬૭	૪૪	છોટાભાઈ વાધજીભાઈ પટેલ	૩૪૬
૧૫	અંબાલાલ નેહાલાલ રાવળ	૩૬૭	૪૪	અંબાલાલ સુનિલાલ શાહ	૩૪૬
૧૭	ડાલાલાલ ભાઈલાલ શાહ	૩૬૫	૪૭	કાશીભાઈ મંગળજીભાઈ પટેલ	૩૪૪
૧૮	મકચુલશા મોતીશા ફકીર	૩૬૪	૪૮	કૃષ્ણીઆન દાનભાઈ મકવાણા	૩૪૩
૧૯	શંકરભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૩૬૩	૪૮	આશાભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ	૩૪૩
૧૯	સોમાભાઈ નારણભાઈ પટેલ	૩૬૩	૫૦	હિમેશભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ	૩૪૦
૨૧	માતમભાઈ આરતભાઈ	૩૬૨	૫૧	હનુમાનભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૩૩૯
	અક્ષભટ્ટ		૫૧	શંકરભાઈ ભાઈજીભાઈ પટેલ	૩૩૯
૨૧	ચંદ્રશેકર બટાચંકર શુક્લ	૩૬૨	૫૩	સોગાભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ	૩૩૭
૨૧	અંબાલાલ હીરાલાલ શાહ	૩૬૨	૫૪	અલ્હોઈસ અમીરખાનમકવાણા	૩૩૫
૨૪	હીરાભાઈ પ્રતાપભાઈ ખારાટ	૩૬૧	૫૫	દરગોવિંદ ગોરધન ભટ્ટ	૩૩૪
૨૪	છોટાભાઈ ટુલાભાઈ પટેલ	૩૬૧	૫૫	જીવજીલાલ ત્રીભોવનદાસ પરી	૩૩૪
૨૬	તખાભાઈ નરખાભાઈ ખારેયા	૩૬૦	૫૫	શીવાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૩૩૪
૨૬	હીરાલાલ પ્રભાચંકર પંડ્યા	૩૬૦	૫૮	હરમાનભાઈ નાનાભાઈ પટેલ	૩૩૩
૨૬	ગણીલાલ મોહનલાલ તલાટી	૩૬૦	૫૯	ખાખરભાઈ સેવકરામ જોષી	૩૩૨
૨૯	એફરેમ નાથા પરમાર	૩૫૯	૬૦	ડાલાભાઈ દામોદરદાસ ભટ્ટ	૩૩૧
૨૯	મૂળજીભાઈ મણીશંકર પંડ્યા	૩૫૯	૬૦	ઈશ્વાહીમ રણછોડ પરમાર	૩૩૧
			૬૨	કાળાજી અણુજી રાઠોડ	૩૩૦

૬૩ ગણુપતરામ હીમતભાઈ	૩૨૯ ૧૦૧	ગોરધનભાઈ સોમાભાઈ	૩૧૫
અક્ષભટ્ટ		બીનધનજીભાઈ પટેલ	
૬૩ મણીલાલ પુનમલાલ શાહ	૩૨૯ ૧૦૧	અંબાલાલ મણીલાલ ઉપાધ્યાય	૩૧૫
૬૫ ચંદુલાલ મણીલાલ દરજી	૩૨૮ ૧૦૩	છોટાલાલ લલુભાઈ દવે	૩૧૪
૬૬ દગિપ્રભાદ મણીલાલ દવે	૩૨૭ ૧૦૩	નટવરલાલ મૂળજીભાઈ ઠાકર	૩૧૪
૬૬ શંકરલાલ છોટાલાલ જોશી	૩૨૭ ૧૦૫	બેચરભાઈ હીરાભાઈ ડુંભાર	૩૧૩
૬૬ ચતુરભાઈ બીખાભાઈ પટેલ	૩૨૭ ૧૦૫	બીખાભાઈ ત્રીકમભાઈ ઠાકર	૩૧૩
૬૬ ગોરધનભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૩૨૭ ૧૦૭	સુલેમાન દાઉદ ખિસ્તી	૩૧૨
૬૬ નાચાભાઈ નેદાભાઈ પટેલ	૩૨૭ ૧૦૭	ભાઈલાલભાઈ દરિભાઈ પટેલ	૩૧૨
૭૧ અદાજી દાજીજી ખાંડ	૩૨૬ ૧૦૭	રણુછોડભાઈ દરજીવનદાસ ઠાકર	૩૧૨
૭૧ પરસોત્તમ પુનમભાઈ પટેલ	૩૨૬ ૧૧૦	અજીતસીંગ દેવદાસ ખિસ્તી	૩૧૧
૭૧ મણીલાલ કોદરલાલ શાહ	૩૨૬ ૧૧૦	અમરસિંહ હીમતસિંહ રાજ	૩૧૧
૭૪ ચતુરભાઈ ગજામભાઈ પટેલ	૩૨૫ ૧૧૨	રામનાથ રેવાશંકર જોશી	૩૧૦
૭૪ હીરાભાઈ શામળભાઈ પટેલ	૩૨૫ ૧૧૨	મોતીભાઈ નેદાભાઈ પટેલ	૩૧૦
૭૬ બીખાભાઈ ભુલાભાઈ પટેલ	૩૨૪ ૧૧૨	સોમચંદ ગોવિંદભાઈ ખિસ્તી	૩૧૦
૭૭ પ્રાણુશંકર સોમેશ્વર ભટ્ટ	૩૨૩ ૧૧૫	દામોદર સાંકળેશ્વર જોશી	૩૦૮
૭૭ નેદાલાલ નારણુદાસ શાહ	૩૨૩ ૧૧૬	સોમાભાઈ હીમતસિંહ રાજ	૩૦૭
૭૭ બીખાભાઈ ગીરધરભાઈ વાળંદ	૩૨૩ ૧૧૬	શાનિલાલ પુનમલાલ સેવક	૩૦૭
૮૦ લાધીભાઈ ગોકળભાઈ વાધેલા	૩૨૨ ૧૧૬	કુભાઈ ભયુભાઈ અક્ષભટ્ટ	૩૦૭
૮૧ મોતીલાલ હીમતલાલ જોશી	૩૨૧ ૧૧૮	ઋવેરભાઈ ખાપુજી ખારેયા	૩૦૬
૮૧ હરિપ્રભાદ બરયાશંકર પંડ્યા	૩૨૧ ૧૧૮	મોહનલાલ જગનલાલ ભટ્ટ	૩૦૬
૮૧ શાનિલાલ દરજીવનદાસ પંડ્યા	૩૨૧ ૧૧૮	ઉમેદભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ	૩૦૬
૮૧ પોદાન ડાહ્યા પરમાર	૩૨૧ ૧૧૮	રમણુલાલ ત્રીભોવનદાસ શાહ	૩૦૬
૮૧ ડાહ્યાભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૩૨૧ ૧૨૩	પ્રાણુલાલ જોશંકર ભટ્ટ	૩૦૫
૮૬ શંકરભાઈ નેદાભાઈ પટેલ	૩૨૦ ૧૨૩	દેવશંકર ગોકળજી પંડ્યા	૩૦૫
૮૬ હીરાલાલ છોટાલાલ પંડ્યા	૩૨૦ ૧૨૩	છોટાભાઈ મનોરભાઈ નરો-	૩૦૫
૮૬ ચીમનલાલ મગનલાલ સરેયા	૩૨૦	તમદાસ પટેલ	
૮૬ નટવરલાલ રણુછોડદામ શાહ	૩૨૦ ૧૨૩	મળદેવદાસ ચુનિલાલ શાહ	૩૦૫
૮૬ હસનભાઈ હસનભાઈ બેહરા	૩૨૦ ૧૨૩	મણીલાલ છોટાલાલ શાહ	૩૦૫
૯૧ ચીમનલાલ હરિપ્રભાદ દવે	૩૧૯ ૧૨૮	અશ્વરભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૩૦૪
૯૧ ત્રીણુભાઈ જીભાઈ રાજ	૩૧૮ ૧૨૮	મોતીભાઈ કીશોરભાઈ પટેલ	૩૦૪
૯૧ ચીમનલાલ ભોગીલાલ તલાડી	૩૧૮ ૧૩૦	જુલાભાઈ કાલામભાઈ ખારેયા	૩૦૩
૯૪ ચુનિલાલ શંકરરામ ભટ્ટ	૩૧૮ ૧૩૦	મણીલાલ દેવજીભાઈ કાળીઆ	૩૦૩
૯૪ અબ્દુલરહેમાન અકબરખીઆ	૩૧૮ ૧૩૨	હીરાલાલ મગનલાલ ભટ્ટ	૩૦૨
મલેક	૧૩૨	અખાસખીઆ અમીનખીઆ	૩૦૨
૯૬ મનહરલાલ હીરાલાલ ભટ્ટ	૩૧૭	મલેક	
૯૬ ભાઈલાલ મોતીભાઈ પટેલ	૩૧૭ ૧૩૨	ચુલામનખી સરજુભાઈ મલેક	૩૦૨
૯૬ સોમાભાઈ આચાભાઈ પટેલ	૩૧૭ ૧૩૫	રણુછોડભાઈ પરસોત્તમભાઈ	૩૦૧
૯૬ રતિલાલ ગાણેકલાલ શાહ	૩૧૭	પટેલ	
૧૦૦ નલ્લવભાઈ જીભાઈ પટેલ	૩૧૬ ૧૩૫	નદારસિંહ અમરસિંહ સોલંકી	૩૦૧

૧૩૫	શાંતિલાલ મોતીલાલ શાહ	૩૦૧	૧૭૩	સુરજરામ કાશીભાઈ પટેલ	૨૮૯
૧૩૫	મોહનલાલ મગનલાલ તપોદન	૩૦૧	૧૭૩	કાન્તિલાલ ડાહ્યાભાઈ ત્રવાડી	૨૮૯
૧૩૬	શનાભાઈ જગાભાઈ ભોઈ	૩૦૦	૧૭૩	મંકરભાઈ સોમાભાઈ વાળંદ	૨૮૯
૧૪૦	વલ્લવદાસ કેશવલાલ પરીખ	૨૯૯	૧૭૭	શંકરલાલ મૂળજીભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૮૮
૧૪૦	નીરજીભાઈ ચેલાભાઈ પટેલ	૨૮૯	૧૭૭	મગનભાઈ ડુલભાઈ બીન	૨૮૮
૧૪૦	નારજીભાઈ કીશોરભાઈ પટેલ	૨૯૯		બાપ્તરભાઈ પટેલ	
૧૪૩	મગનભાઈ ડુંગરભાઈ બારોટ	૨૯૮	૧૭૭	પુરશોત્તમ પ્રાણસુખ વણકાર	૨૮૮
૧૪૪	જીવજીલાલ ડાહ્યાભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૯૭	૧૮૦	અપીયન અનંદીઅમ પરમાર	૨૮૭
૧૪૪	વીઠ્ઠલભાઈ મંગળભાઈ પટેલ	૨૯૭	૧૮૦	સોમાભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ	૨૮૭
૧૪૪	અમરતલાલ ડાહ્યાલાલ શાહ	૨૯૭	૧૮૨	મંગળભાઈ જમાભાઈ બારેયા	૨૮૬
૧૪૭	નીરધરભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૯૬	૧૮૨	મધવગર મધુરગર ગોસામ	૨૮૬
૧૪૭	મણીલાલ અંબાલાલ શાહ	૨૯૬	૧૮૨	ચંદુલાલ મોહનલાલ પંડ્યા	૨૮૬
૧૪૭	વાડીલાલ માણેકલાલ મોતી	૨૯૬	૧૮૨	અંબાલાલ બાપુજી પટેલ	૨૮૬
૧૫૦	હીરાલાલ જગન્નાથ જોશી	૨૯૫	૧૮૨	માપુભાઈ આશાભાઈ પટેલ	૨૮૬
૧૫૦	કાળાજી રાનાજી પગી	૨૯૫	૧૮૭	હરમાનભાઈ ગોકળભાઈ ગ	૨૮૫
૧૫૦	અંબાલાલ ગીરજશંકર પંડ્યા	૨૯૫		લાલભાઈ પટેલ	
૧૫૦	જગનભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૯૫	૧૮૭	દાદારભાઈ છોટલાઈ ત્રિવેદી	૨૮૫
૧૫૦	હરમાનભાઈ ગોકળભાઈ વર	૨૯૫	૧૮૯	હીરાલાલ જેસંગભાઈ બારોટ	૨૮૪
	જભાઈ પટેલ		૧૮૯	મણીલાલ ડાહ્યાભાઈ હુદાર	૨૮૪
૧૫૫	સોમપુરી કૈલાસપુરી ગોસામ	૨૯૪	૧૮૯	ચંદુલાલ લખાભાઈ મહેતા	૨૮૪
૧૫૫	કેશવલાલ લક્ષ્મીભાઈ જોશી	૨૯૪	૧૮૯	જમનાદાસ સુનિલાલ શાહ	૨૮૪
૧૫૫	કમરૂદીન અદલાઉદ્દીન મલેક	૨૯૪	૧૮૯	ચંદુલાલ છોટાલાલ તલારી	૨૮૪
૧૫૫	ઉમેદસિંહ બાજસિંહ સોલંકી	૨૯૪	૧૮૪	મગનજી મોમાજી બારેયા	૨૮૩
૧૫૯	નંદવરલાલ અંબાલાલ ભટ્ટ	૨૯૩	૧૯૪	યાદુચંદ્ર જગજીવનદાસ ખિસ્તી	૨૮૩
૧૫૯	રામભાઈ લક્ષ્મીભાઈ બીન	૨૯૩	૯૪	પીયુસ મહીજી પરમાર	૨૮૩
	ગોકળભાઈ પટેલ		૧૯૭	પુરાણપુરી લક્ષ્મણપુરી ગોસામ	૨૮૨
૧૫૯	ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ પાટક	૨૯૩	૧૮૭	શનાભાઈ બકોરભાઈ પટેલ	૨૮૨
૧૫૯	રતિલાલ મગનલાલ શાહ	૨૯૩	૧૯૭	અંબાલાલ નાથાલાલ શાહ	૨૮૨
૧૬૩	સોમાભાઈ ચતુરભાઈ કાછીઆ	૨૯૨	૨૦૦	મસુદાશ તુલજી ખિસ્તી	૨૮૧
૧૬૩	પુંજભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ	૨૯૨	૨૦૦	રમણીકલાલ વીઠ્ઠલદાસ પરીખ	૨૮૧
૧૬૩	જમનાદાસ પરશોત્તમદાસ શાહ	૨૯૨	૨૦૦	જગનભાઈ કીશાભાઈ પટેલ	૨૮૧
	સોમાભાઈ ધીરાભાઈ વાઘરી	૨૯૨	૨૦૦	પુંજલાલ કીરપાશંકર શુક્લ	૨૮૧
	નાનાલાલ પ્રદલાદભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૯૧	૨૦૦	રમણલાલ મૂળજીભાઈ શાહ	૨૮૧
૧૬૭	છોટાભાઈ મનોરભાઈ ગીર-	-૯-	૨૦૫	શીવપ્રસાદ હીમતલાલ દવે	૨૮૦
	ધરભાઈ પટેલ		૨૦૫	પ્રતાપસીંગ જલમસીંગ ગોડા	૨૮૦
૧૬૭	હરમાનભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૯૧	૨૦૫	પરશોત્તમ કેશવલાલ દાકર	૨૮૦
૧૬૭	રણજીભાઈ રેવનદાસ પટેલ	૨૯૧	૨૦૮	ચંદુલાલ ભામલાલ ભાવસાર	૨૭૯
૧૭૧	વલ્લવભાઈ ચવદાસભાઈ પટેલ	૨૯૦	૨૦૮	નાથાભાઈ ગોરધનદાસ દરજી	૨૭૯
૧૭૧	કનૈયાલાલ પુનમચંદ શાહ	૨૯૦	૨૦૮	રેવાશંકર ભીખાભાઈ દવે	૨૭૯
૧૭૩	ચતુરભાઈ ડુલાભાઈ પટેલ	૨૮૯	૨૦૮	લક્ષ્મીઆ અમીરમીઆ કુરેશી	૨૭૯

૨૦૮ છોટાભાઈ ધોરીભાઈ પટેલ	૨૭૬ ૨૪૭ માલેમન મોરારભાઈ ખિસ્તી	૨૬૪
૨૦૮ કાળીદામ આશાભાઈ પટેલ	૨૭૬ ૨૪૭ શંકરભારતી ભમુનભારતી ગો.	૨૬૪
૨૧૪ માખરજી હાફુજી ખારેયા	૨૭૮ ૨૪૭ ચંદુલાલ ગણપતરામ જોશી	૨૬૪
૨૧૪ શીવાભાઈ ગણાભાઈ પટેલ	૨૭૮ ૨૫ અંબાલાલ મયુરભાઈ પટેલ	૨૬૩
૨૧૪ ઝીણાભાઈ ગમાભાઈ વાધરી	૨૭૮ ૨૫૧ બીખાભાઈ ડોશુભાઈ મયેક	૨૬૨
૨૧૭ શાદખ પ્રેમચંદ ખિસ્તી	૨૭૭ ૨૫૨ મંગળભાઈ જમાભાઈ ખારેયા	૨૬૧
૨૧૮ હમ્મજાભાઈ જીવજીવાઈ બોઈ	૨૭૬ ૨૫૩ રેવાપરી વીગમપરી ગોખાઈ	૨૬૧
૨૧૮ રવજીભાઈ ગણાભાઈ પટેલ	૨૭૬ ૨૫૪ માથીજી બોધાજી ખારેયા	૨૬૦
૨૨૦ દેવશંકર સોમેશ્વર ભટ્ટ	૨૭૫ ૨૫૪ પુનમભાઈ જુગાભાઈ ખારેયા	૨૬૦
૨૨૦ રોકન રણજોડ મકવાણા	૨૭૫ ૨૫૪ જગનલાલ દામોદર જોશી	૨૬૦
૨૨૦ ગણાભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ	૨૭૫ ૨૫૪ જમીયતરામ ગણપતરામ જોશી	૨૬૦
૨૨૦ ગોરધનભાઈ મોમાભાઈ મયુરલાલ પટેલ	૨૭૫ ૨૫૪ નહેવરમીઆં મદમદમીઆમલેક	૨૬૦
૨૨૦ શંકરભાઈ પ્રજુદાસ પટેલ	૨૫૪ હમ્મજાઈ પરશોત્તમભાઈ પટેલ	૨૬૦
૨૨૦ મણીલાલ અંબાલાલ ત્રિવેદી	૨૭૫ ૨૫૪ હમ્મજાઈ તજશીભાઈ ખીન	૨૬૦
૨૨૬ નારણભાઈ સોમાભાઈ ખીન અમાઈદાસ પટેલ	૨૭૫	દેસાઈમાઈ પટેલ ૨૬૦
૨૨૭ હાફુજાઈ વેણીદાસ પટેલ	૨૭૪ ૨૫૪ મણીલાલ અંબાલાલ પટેલ	૨૬૦
૨૨૭ પ્રજુદાસ શંકરભાઈ પટેલ	૨૬૨ ગવકદાસ સેવાદાસ સાધુ	૨૫૬
૨૨૭ ચંદુલાલ નાનાલાલ સેવક	૨૭૩ ૨૬૩ મણીલાલ શંકરલાલ ખારોટ	૨૫૮
૨૨૭ માનુપ્રસાદ બાલક્રીષ્ણ ત્રિવેદી	૨૭૩ ૨૬૩ મૂળજીભાઈ નારણભાઈ દરજી	૨૫૮
૨૩૧ કેશવલાલ છોટાલાલ ગલાખભાઈ ખારોટ	૨૭૩ ૨૬૩ શોમાભાઈ પુલાભાઈ પારેખ	૨૫૮
૨૩૧ મેયરભાઈ અંબાલાલ પટેલ	૨૭૩ ૨૬૬ અમરસંગ પરતાપસંગરાવજી	૨૫૭
૨૩૧ ગણાભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૭૨ ૨૬૭ ગંગાબેન લખાભાઈ પટેલ	૨૫૬
૨૩૧ પ્રજુભાઈ મયુરભાઈ પટેલ	૨૬૭ સુંદરલાલ બાપુલાલ પટેલ	૨૫૬
૨૩૫ રતિલાલ હરિભોગ ખારોટ	૨૭૨ ૨૬૭ હોમતસિદ્ધ માહેશ્વરિદાસ રાણા	૨૫૬
૨૩૫ રમણલાલ મોહનલાલ ભટ્ટ	૨૭૨ ૨૬૭ પરશોત્તમ અંબાલાલ વાળંદ	૨૫૬
૨૩૫ જગનભાઈ દેવારાત રાત	૨૭૨ ૨૭૨ નટવગલાલ દોમતલાલ ખારોટ	૨૫૫
૨૩૮ નટવરલાલ સાકળચંદ યોકશી	૨૭૧ ૨૭૨ ચાપજીભાઈ હાફુજાઈ પટેલ	૨૫૫
૨૩૮ અંબાલાલ અમયાભાઈ પટેલ	૨૭૦ ૨૭૩ મહીજીભાઈ જીતાભાઈ ખારેયા	૨૫૪
૨૩૮ સોમાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૭૧ ૨૭૩ મંગળ દલમુખ સુયાર	૨૫૪
૨૪૧ મહેમુદીનમીઆં હુસેનમીઆં મલેક	૨૭૦ ૨૭૫ સુલમાન જગજીવનદામ ખિસ્તી	૨૫૩
૨૪૨ રણજોડભાઈ પુલાભાઈ વાધરી	૨૭૦ ૨૭૨ હરિલાલ સોમેશ્વર જોશી	૨૫૩
૨૪૩ માપુભાઈ બાખરભાઈ પટેલ	૨૭૦ ૨૭૭ મણીભાઈ ગણાભાઈ પટેલ	૨૫૨
૨૪૩ મંગળભાઈ મુનદાસભાઈ પટેલ	૨૬૬ ૨૭૭ મોમાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૫૨
૨૫ અખડુલવહાબ અખડુલસાલમ કાઝી	૨૭૬ મોહનભાઈ દામોદરભાઈ સુતાર	૨૫૧
૨૪૫ ગોપાળભાઈ શનાભાઈ પારેખ	૨૬૮ ૨૭૭ અંબાલાલ બડાભાઈ પટેલ	૨૫૬
	૨૬૬ ૨૮૧ અંબાલાલ તુગશીદાસ ખારોટ	૨૫૫
	૨૬૭ ૨૮૧ જનસોંગ કુતેનમિ ખાટ	૨૫૦
	૨૬૬ ૨૮૧ હાથીભાઈ પુલાભાઈ પટેલ	૨૫૦
	૨૮૧ મણીલાલ મૂળજીભાઈ રાવળ	૨૫૦
	૨૬૬ ૨૮૫ મોહનલાલ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૪૬

૨૮૫	અમૃતલાલ મંગળદાસ શાદ	૨૪૯	૩૨૧	મણપતરામદેવશંકરભાઈ પંડ્યા	૨૩૨
૨૮૫	પુનમચંદ્યુનિલાલ મુખડીઆ	૨૪૯	૩૨૧	સોમાભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૩૨
૨૮૮	ચંદુલાલ મયુરભાઈ ધામર	૨૪૮	૩૨૪	પરશોતમ ઝવેરદાસ શાદ	૨૩૧
૨૮૮	મંગળભાઈ ધુળાભાઈ પગી	૨૪૮	૩૨૫	જેમીંગ માધવસીંગ ડાસડીઆ	૨૩૦
૨૮૮	ડાહ્યાભાઈ દરમાનભાઈ પટેલ	૨૪૮	૩૨૫	વખતસીંગ છવાભાઈ રાવગજી	૨૩૦
૨૮૯	યુસુફમીઆં બુલામીઆં સેવદ	૨૪૭	૩૨૭	આચાભાઈ મૂળજીભાઈ પટેલ	૨૨૯
૨૮૨	મોદનજી ધુળાજી આરેયા	૨૪૬	૩૨૭	ચંદુલાલ ભોગીલાલ શાદ	૨૨૯
૨૮૨	રપાભાઈ જસાભાઈ ચાવડા	૨૪૬	૩૨૯	ચીમનલાલ ગોરધનદાસ આરોડ	૨૨૮
૨૮૨	જવણલાલ ધુળાભાઈ કાઠીઆ	૨૪૬	૩૨૯	કોઢાભાઈ હીરાભાઈ રાવગ	૨૨૮
૨૮૨	મણીભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ	૨૪૬	૩૩૧	શીવાભાઈ ચંકરભાઈ આરેયા	૨૨૬
૨૮૨	સોમાભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ	૨૪૬	૩૩૨	મોતીલાઈ રાનાભાઈ પાટણ-	૨૨૫
૨૮૨	મણીભાઈ શીવાભાઈ ખીન	૨૪૬		વાડીઆ	
	બાજરભાઈ પટેલ		૩૩૨	શીવલાલ દરજીવનદાસ રાણા	૨૨૫
૨૮૮	હોડાભાઈ કામીદાસ પટેલ	૨૪૫	૩૩૪	ગોરધનભાઈગોપાળભાઈવાળં	૨૨૫
૨૮૯	ધુળાભાઈ બાજરભાઈ પટેલ	૨૪૪	૩૩૫	મકતલાલગીરધરલાલસાઠીવાળા	૨૨૦
૩૦૦	રણજીડાભાઈ મોતીભાઈ લી	૨૪૩	૩૩૬	માધવસંનં રામગંગ ગોહુલ	૨૧૮
	બાચીઆ		૩૩૯	ઉમેદખાન બાપુખાન પડાણ	૨૧૬
૩૦૦	ધુળાભાઈ રાઈજીભાઈ પરમાર	૨૪૩	૩૩૮	કનુભાઈ યુનિયાલ શાદ	૨૧૫
૩૦૦	સોમાભાઈ મૂળજીભાઈ પટેલ	૨૪૩	૩૩૯	મોદનલાલ જેઠાભાઈ પટેલ	૨૧૧
૩૦૦	જમનાદાસ તલસીદામ રાણા	૨૪૩	૩૪૦	નારણભાઈ સોમાભાઈ ખીન	૨૧૧
૩૦૪	ઇશ્વરભાઈ મદીજીભાઈ વાળં	૨૪૨		રામભાઈ પટેલ	
૩૦૫	ચાંતિલાલ જગનલાલ આરોડ	૨૪૧	૩૪૧	મણીલાલ જગનલાલ શાદ	૨૦૮
૩૦૫	મોડાભાઈ મયુરભાઈ પાટ	૨૪૧	૩૪૨	સોમાભાઈ ચંકરભાઈ પટેલ	૨૦૨
૩૦૫	ચીમનભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૪૧			
૩૦૫	રમણલાલ પ્રેમાનંદ પેદ	૨૪૧			
૩૦૯	અંબાલાલ નાથાલાલ પંડ્યા	૨૪૦			
૩૦૯	મગનભાઈ બીખાભાઈ પટેલ	૨૪૦			
૩૧૧	ચીમનભાઈ દરગોવિંદભાઈઆ	૨૩૯			
૩૧૧	મંલુજાલ ચંકરદાસ શાદ	૨૩૯			
૩૧૧	ચંકરભાઈ શીણાભાઈ નાથેલા	૨૩૯			
૩૧૪	સીકંદરમીઆં ઉમરાવમીઆં મ.	૨૩૭			
૩૧૪	મંગળભાઈ બીખાભાઈ પટેલ	૨૩૭			
૩૧૪	શીવાભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ	૨૩૭			
૩૧૭	મવાનસિદ સામનસિદ દાબી	૨૩૬			
૩૧૮	શીવાભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ	૨૩૫			
૩૧૯	રાણજીભાઈ મગાભાઈ આરેયા	૨૩૪			
૩૨૦	કાતાભાઈ સોમાભાઈ વાળં	૨૩૩			
૩૨૧	રમણલાલ શીવલાલ જેઠી	૨૩૨			

ઉર્દુ-ગુજરાતી.

૧	મદમદ મુતારક આરગ	૨૫૬
૨	દુસેનમીઆં બાવામીઆં સેવદ	૨૨૬
૩	કાન્નમજલી અદમમીઆં સેવદ	૨૧૮
૪	મદમદભાઈ આસમમીઆં મરેક	૨૧૭
૫	અદમદઅલી ગુલામજલી સેવદ	૨૧૫
૬	દસનમીઆં મદમદમીઆં સેવદ	૨૧૩
૭	અદમદમીઆં અકબરમીઆં	૨૦૮
	રોખ	
૮	અકાસાહેન લાલુમીઆં બા-	૨૦૬
	પુમીઆં સેવદ	
૯	અમાનખાન દાસમખાન પડાજી	૨૦૫
૧૦	મોદમદભાઈ અબ્બાસીઆં	૨૦૧
	મરક	

ધનામનો મેળાવડો, પામોલ.

મોળપામોલ, તા. જોરસદ, જિલ્લો ખેડાની લો. જો. શાળામાં તા. ૨૬-૨-૨૮ ના રોજ શિક્ષક સમેલન, કેળવણી-પ્રદ્યેન તથા ધનામનો મેળાવડો કરવામાં આવ્યાં હતાં. તે પ્રસંગે ગામ લોક તરફથી સારો હાજરી જતાવવામાં આવ્યો હતો અને રૂ. ૪૯૯-૧૪-૦ ની રકમ લેટ તથા ધનામ તરીકે આપવામાં આવી હતી.

ધનામપત્રક ભરૂચ જિલ્લો

ગામ તાલુકો	નામ.	કિંમત	હેતુ
પાલેજ-ભરૂચ	ભટ્ટ રેવાચકર બાલાચકર શા. નાયાભાઈ બહેચરભાઈએ	૬-૦-૦ ૬-૦-૦	ચણા રહેઁચ્યા. પતાસા રહેઁચ્યા.
દાંદા-આમોદ	સોની મણીચકર ગીરધરલાલે	૫-૦-૦	પિતળના પ્યાલા રહેઁચ્યા.
માતર-આમોદ	કોટણના મધર કલ્યાણે દોરાના પા. ભાઈલાલભાઈ જેસંગભાઈએ	૬૫-૦-૦ ૩-૦-૦	ક-પાશાળા જમાડી. સાકર રહેઁચી.
	મિ. હીરાભાઈ પ્રેમભાઈએ તથા મિ. શંકરભાઈ મૂળ- જભાઈએ	૨-૦-૦	પતાસા રહેઁચ્યા.
માંડવા-અંકલેશ્વર	મહેરભાઈ રસ્તમજી પીરાજી મહેતાએ	૪૫-૦-૦ ૬-૦-૦	વડિઆળ આપ્યું. ક-પાશાળા તથા મુખ્ય સ્કૂલમાં સાકર રહેઁચી.
દોરા-આમોદ	પા. દેસાઈ ગોવિંદ	૨૫-૦-૦	નંને સ્કૂલે જમાડી.
સાવળુ-અંકલેશ્વર	પટેલ કાળીદાસ વિષ્ણુભાઈ	૩૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
અસોટ-ભરૂચ	અત્રેના કોટારસાહેબ તરફથી	૬૫-૦-૦	મિઠાઈ રહેઁચી.
ત્રાંકલ-વાગરા	પોલીમપટેલ નાયાભાઈ દાદા- ભાઈએ	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
દોરા-આમોદ	પા. દેસાઈભાઈ ગોવિંદભાઈએ	૩૦-૦-૦	નંને સ્કૂલે જમાડી.
પાલેજ-ભરૂચ	ભટ્ટ રેવાચકર બાલાચકર શા. નાયાભાઈ બહેચરભાઈએ	૪-૮-૦ ૪-૮-૦	ચણા રહેઁચ્યા. પતાસા રહેઁચ્યા.
	શા. નાયાભાઈ રૂપચંદ્રે	૪-૦-૦	મિઠાઈ રહેઁચી.
ધમણાદ-આમોદ	મિ. મોયોળ જનસંગ જે- સંગજાવાએ	૩૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.

સુરત જિલ્લો

કુલપાદા-ચોપાસી	કોળા નાંગર કાળાદાસે	૧૨-૦-૦	પિતળના પ્યાલા તથા સાકર રહેઁચી
જલાલપોર-	નવસારીના ખાઈ મંચા શા. અમવાન ખુશીલજીની નિધવાએ	૩૪૫-૦-૦	ગેલેરી તથા ધડિ- આળ ભેટ આપ્યું

ભાટપોર-ચોર્યાસી	ગામના ગૃહસ્થોએ	૯૫—૦—૦	પુસ્તકો બહેન્યાં
તીયલ-વલસાડ	મુંબઈના શેઠશુ પુરુષોત્તમદાસ જીવણદાસે	૩૫—૦—૦	સ્લેટ, પેન, તથા મિદાઇ બહેન્યાં
ખેરલાવ-પારડી	શેઠ અમરચંદ નરસમજીએ તથા જિમેદયંદ નરસમજીએ	૫—૦—૦	પતાસાં બહેન્યાં
ભગત-જલાલપોર	સ્કૂલ કમિટીના એચ્છર ભ. રતનજી ફરામજી	૨૫—૦—૦	છોકરા તથા છોક- રીઓને ચોપડી-
	„ „ મિ. જોરાસભાઇ	૧૦—૦—૦	ઓ કપડાં તથા
	ફફીરભાઇએ	૨૫—૦—૦	મિદાઇ બહેન્યાં
પુલપાડા-ચોર્યાસી	શેઠ કાવસજી ડાસાભાઇએ ગામના આગેવાન ગૃહસ્થોએ	૩૩૬—૮—૦	સ્કૂલમાં જેસવાની ગેસેરી કરાવી તથા પત્થર બગાચા
વેસુ- હુવારી	શેઠ પેરતનજી ડાસાભાઇએ ગામ લોકો તરફથી	૫—૦—૦ ૨૮—૮—૦	પતાસાં બહેન્યાં વડિયાળ, ચર્મોમિટ, ગેલ નં. ૨, તથા પિત્તળનું પવાલું નં. ૧ બેટ આખું
સલવાવ-પારડી	મિ. લક્ષ્મણાઇ ડાસાભાઇએ	૧૫—૦—૦	પાણી પીવા સાથે પિત્તળનું જેડું ૧, પવાલું ૧, તથા લોટા નં. ૨ બેટ આખાં.
ખેજલ-ચોર્યાસી	શેઠ જહાંગીરજી બીખાજીએ	૧૧—૬—૬	વાચનમાળાની ચો પડીઓ બહેન્યાં
ખરસાડ-જલાલપોર	મિ. દેસાઇ ખંડુલાઇ એલરજી વેરમાકરની વિધવાબાઇ લક્ષ્મીકુંવરે	૫૧—૬—૬	સીવવાનો સંચોત છોટ આપી
સંસવાડ-માંડવી	મિ. દેરાવલાઈ ખુશાલભાઇએ	૨૦—૪—૦	સ્કૂલ જમાડી
એર-જલાલપોર	મિ. છાટુભાઇ વસનજીએ	૫—૦—૦	છોટ છોકરીઓને બહેન્યાં
લાલર-વલસાડ	મિ. ગોપાળજી ડાસાભાઇએ	૨—૦—૦	પતાસાં બહેન્યાં
કાંજલુરજીએડ-,,	ગામલોકો તરફથી ચરીઆવતા શેઠ પરિજયા સેરાજીએ	૨૧—૫—૦ ૩—૦—૦	પુસ્તકો, છોટ, ટાં પતાસાં વગેરે બહેન્યાં
વેસુ-ચોર્યાસી	મુંબઈના શેઠ પેરતનજી ડાસાભાઇ	૩૦—૦—૦	પુસ્તકો બહેન્યાં
	સુરતના શેઠ જહાંગીરજી ભમાસજી ઝંકરે	૧૦—૦—૦	

તેજલાવ-ચીખલી	ગાંમ પંચ તરફથી	૨૩-૯-૦	રહેટ, ચોપડીઓ તથા બાગનો સામાન વગેરે આપ્યા
વાલજીપા-પારડી	ગામના આગેવાનોએ	૩૮-૮-૦	પરમ માટે વાસણો વગેરે આપ્યા
બહુધાન-માડવી	કસબાના સદગૃહસ્થે મેડ માણેકજી દેરામજીએ	૫-૦-૦	સાકર બહેચી
ભગવા-ઝોરપાડ	મિ. અરદેશર એમ ભગવાગરે સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બર મિ. ગિરજશંકર રેવાશંકર દવેએ	૫-૦-૦	મિઠાઇ બહેચી
સરોલી-	મિ. લક્ષ્મીભાઈ દયાળે	૨-૦-૦	"
ભાડુત-	શેઠ કસ્તુરચંદ મંજીયાહે	૩૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા પતાસા બહેચ્યાં
કતારગામ-	બાપુ ચંપા બેન પ્રાગજી રણજીભાઈએ	૪૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા પતાસા બહેચ્યાં
મોટાવરાજા, ચોયાંસી	મિ. તારાચંદ કેસરજીએ	૧૮-૩-૮	પિત્તાળની પવાલી ટાકણા સાથે બેટ આપી.
અધ્યામા-જલાલપોર	મિ. ભગવાનજી બીમાભાઈ દેસાઈએ	૫-૦-૦	પતાસા બહેચ્યા
	અ. સૌ. વજુ " બહેન રતનાચી દેસાઈએ	૧૩૬-૦-૦	મંચો સીવણકામ સાડા આપ્યો, તથા ઘડિઆળ આપ્યું.
	મિત્રમંડળ તરફથી	૨૨-૦-૦	હામોનિઅમની પેટી આપી
ડિંડોલી-ચોયાંસી	બા. બા. ના મેમ્બર નાથુભાઈ મકનજી દેનાઈએ	૧૦૦-૦-૦	જર્મન સીલ્વરનાં પવાલા કન્ઝાઓને બહેચ્યા
લેસ્તાન-	મિ. પ્રભુભાઈ રામસિંહે	૩૦-૦-૦	પતાસાં બહેચ્યાં
ચીખલી-	મિ. કેસરજી હરિભાઈ પટેલે ત્રેતારાણુના મિ. મકનજી દયાળજીએ	૫-૦-૦	પેંડા બહેચ્યા
અંમાડા-જલાલપોર	મિ. માવજીભાઈ ગોપાળ મિસ્ત્રીએ	૨-૮-૦	પતાસા બહેચ્યા
ચાલલા-ઝોરપાડ	પટેલ દુર્લભભાઈ ભગાલાઈએ	૮૨-૮-૦	પાટલીઓ આપી
કતારગામ-	મિ. નાગરજી ગોપાળજી દેસાઈએ	૫૦-૦-૦	ઘડિઆળ આપ્યું
		૫-૦-૦	પતાસાં બહેચ્યા
		...	સ્કૂલ જમાડી
		૧૦-૦-૦	મનામ આપ્યું

શાળોપયોગી નવાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો

तद्वत् नवी शैलीया योग्यैसां लूगाणविधानां पुस्तके।

પુસ્તક પહેલું ગુજરાત (પશ્ચિમ દિંદ એજન્સિસનું વિસ્તૃત વર્ણન)

૧૮ નકશા સહિત ધોરણ ૩ ના માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક બીજું મુંબઈ ઇલાકા (હિંદી સામાન્ય જૂગોળ સહિત)

२१ नकशा सहित घो. ४ था भाटे मूल्य ०-५-०

પુસ્તક ત્રીજું હિંદુસ્તાન એશિયાની સામાન્ય ભૂગણ સહિત

३१ नवम्बरा सहित घा. प भा भाटे मूल्य ०-७-०

योजक { पोपटलास नं. अ.भा.सी. होडास्तर पार्सन ट्रेनिंग कॉलेज, राजकोट.
 { डेशवलस नि. आचार्य, होडास्तर मिमिल स्टेशन स्टूड, राजकोट.

हिंदूना इतिहासः (आरोपकृत) आवृत्ति २० भी मूल्या ०-१०-०

લિંદના સંક્ષિપ્ત રાજ્યમંધારણ સહિત, ૧૯૨૬ સુધીની મંપૂર્ણ દસ્તાવેજ.

પ્રાયમિક શાળાના ઉપક્રમાં ધોરણો, મિડલ સ્કૂલ અને હાઈ સ્કૂલોને માટે અતિ ઉપયોગી પદ્ધતિમંદ એનન્સિ તેમજ રેટોની વણીબરી શાળામાં આ પ્રસ્તુત પાઠ્ય તરીકે આપે છે.

શુભરાતનો ઇતિહાસ:-(બારોડ અને સાદકૃત) આવૃતિ ૧૨ મી.
બાળકોને વાર્તાના રસ પડે તેવી સુંદર વાતોરૂપે યોગ્યએસે આ નાનો
ઇતિહાસ શુભરાત અને કાઠિયાવાડની ઘણી ખરી રાજાઓમા લાંબા વખત-
થી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વપરાય છે. મરદારી કેળવણીખાના તરફથી તેમજ
સ્ટેટોનાં કેળવણી ખાતા તરફથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે મૂલ્ય ૦-૨-૦

વ્યવહારોપયોગી નિબંધ સંગ્રહ: આદિતિ ૨૨ મી સદ્ય ૦-૧૪-૦
આ પુસ્તક હાઇસ્કૂલ, ટ્રેનિંગ કોલેજો તેમજ પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થી વર્ગમાં
વર્ણા વર્ણોથી માનીતું ચર્ચ પડેલું છે. નિબંધ શિક્ષણના ભોમિયા સરખા આ
પુસ્તકમાં સૌ ઉપરાત વિષયો ઉપર નમુનાના નિબંધો આપવામાં આવેલા છે.

।यत्रकणानां सन्ने १८२४-२५ ना नवा अस्यासंक्रमं मुद्रण
तैयार करेसी साहां तेमज्ज रंगीत ।यत्रोवाणी ड्राइंग थुकोः—

२)गीत व्यावृत्ति जागवर्षया घा. ४ या सुधा द्वेक घोरखुता ०-२-०
घोरख ५-६ माटे प्रत्येक घोरखुता ०-२-६ घा. ७ भाटेना ०-३-०.

સાદી આપ્તિ બા. ધો. ૧ કુ દરેકનો ૦-૧-૦ ધોરણ ૨, ૩, ૪,
દરેકના ૦-૧-૩, આપ્તિ. વેસ્ટર્ન. ધ. શેડ એ, BAP ના ૧૨/૨૨-૧-૨૬
થી અધાવવા મંજૂર કરેલ છે. યોજક

દિસમાન બચસ ખુડખુડીયા, માછ દ્રોઈમ માસતર, રાજકુમાર કોલેજ, રાજકોટ.
મ્હોબતસિદ્ધ મોતીભાઈ રાણા માછ દ્રોઈમ માસતર કંઈર ટ્રે કોલેજ, રાજકોટ.

ઉપરનાં પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ શુદ્ધ સામટી નક્કો ઉપર ચોખ્ખું મિશન આપવામાં આવશે.

શુભસેધર-ખેચર મેધલ એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ.

જાહેરખબર

તુરત જોઈએ છે.

જાહેરાતો સંસ્થાનમાં.

(૧) જાહેરાતો સરકારી ગુજરાતી શાળા માટે થર્ડ ઇમ્પર ટ્રેન્ડ અનુભવી માસ્તર હેડમાસ્તરની જગ્યા માટે પગાર રૂ. ૫૦)

(૨) એજ શાળા માટે ફર્સ્ટ ઇમ્પર ટ્રેન્ડ એ માસ્તરો. પગાર રૂ. ૨૦)

ઉપર જણાવેલી જગ્યાઓ માટે પરીક્ષાની તેમજ લાયકાતની સર્ટિ-
ફિકેટો વિગેરે સહીત આગલી નોકરીના અનુભવ જણાવી, અનેતો જણાવતા
ગૃહસ્થની ઓળખ સાથે, અરજી કરવી. મરદ જાહેરા રોટ કોલાખા કિસ્કીકટ.

16-3-28.

(Sd.) P. R. Kapadia,

દીવાન, જાહેરારોટ અને જાહેરાતો સંસ્થાન.

જી નવી ચોજના-આપણાં બાળકો
દિ 'કિન્ડરગાર્ટન-શાળા' ન હોવાથી;
ર કેળવણી માટે, સરવું શિક્ષણ-
સહિત્ય લેવાર કરેલું છે.

લવાડાકર કિન્ડર-ગાર્ટન રોટલ
પ્રાથમિક શિક્ષણ સાહિત્ય-સેટ
નં. ૧ કી રૂ. દસ

(‘ગુજરાતી’ પત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે)
‘મજકર સેટ હપરાંત’ બાળ-ક-યાઓ
માટે કુલ રૂ. ૧૫).

પ્રાથમિક શિક્ષણ સાહિત્ય સેટ
નં. ૨ (ચરતા વર્ગ માટે).

કિન્ડરગાર્ટન વાંચનમાળા પહેલી ૦-૪

” બાંધક ૩-૪ (સાથે) ૧-૮

નાની નાની વાતો લા. ૧, ૨ ૦-૮

પરુ-પ્રણીઓ ચિત્રવર્ણન શુક ૧-૮

વસ્તુ-પદાર્થ ચિત્રશુક ૧-૪

દિસામનો ડોમીનો બોક્સ ૦-૧૨

અકબ્રીતની મણકની ઘોડી ૧-૪

પિકચર ડોઇન શુક ૧, ૨. ૦-૮

ટ્રાઈમ સ્ટોર બેકડ ૦-૮

ચિત્રપદ્ધત અને બિલ્ડીંગ બોક્સ ૨-૮

(૬૨૭) કુલ રૂ. ૧૦

ચરતા શિક્ષણ સાહિત્ય માટે સચિત્ર

“પ્રાથમિકીસ્ટ” બેડ.

“મોન્ટેસોરી”નું કમ્પલીટ સાહિત્ય,

(ઇન્સીસ ૩ ૫૦૦), ઇન્ડીયન રૂ. ૩૦૦.)

મોન્ટેસોરી પદ્ધતિનું જર્મન સાહિત્ય,

૧ પિકચર્સ સાઉન્ડ બોક્સ રૂ. ૪-૮

૨ ” કાર્ડ હાઉસ ૩-૧૨

૩ એનીમલ બોક્સ (હાઇન-મિનારો) ૨-૮

૪ મોએઇઝ ડીઝાઇનર (સાઈલિબોક્સ) ૨-૪

૫ પિકચર ટ્રેસિંગ બોક્સ (ફીગર્સ) ૧-૪

૬ અક્ષર ટ્રેસિંગ બોક્સ () ૨-૦

૭ બિલ્ડીંગ બ્રીક્સ બોક્સ ૨-૮

૮ કાઉન્ટીંગ બોક્સ ૧-૪

૯ એનીમલ બોક્સ (સેલ્યુલો) ૨-૪

૧૦ રંગાકૃતિ બોક્સ (ફીગર લેઇંગ) ૩-૪

૬. ગિરગામ બેકડેડ— કુલ રૂ. ૨૫

આ સાહિત્ય સાથે “મોન્ટેસોરી કિન્ડર

ગાર્ટન” પુસ્તક મફત મળશે.

શાળાપયોગી સાહિત્ય, પુસ્તકો,

નકશાઓ, તેમજ કન્યાશાળા અને ટ્રેનિંગ

કોલેજોનાં સાહિત્યો મળશે.

ગા. ક. હેલવાડાકર.

મૅકમિલનનાં ગુજરાતી શાળાપયોગી પાઠ્ય પુસ્તકો

ઇંગ્લિશ લોકોનો ઇતિહાસ*

(મિ. ઇ. જી. એસ. લેના ઇંગ્લિશ પુસ્તકનું ભાષાંતર)

મૅકમિલન અને કંપની, લિમિટેડ,

મુંબઈ

૧૯૨૮

સર્વ હક સ્વાધીન]

[કિંમત ૧-૪-૦

નીતિપાઠનું ઇનામ

તા. ૨૦-૨-૨૮ ના રોજ પી. આર. ટ્રે કોલેજમાં નીતિપાઠની દેરિયાઈની પરીક્ષા લેવામાં આવી હતી તેમાં સૌથી સારો પાઠ આપનાર બીજા વર્ષના સ્ટોવર રમિકલાલ સુબ્રહ્મણ્યમ રૂ. ૨૦) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

૧.	જાહેરખબરના દર			
મુદત	એકપાન	અધુપાન	પા પાન.	
આખું વર્ષ	રૂ. ૧૦૦)	રૂ. ૬૦)	રૂ. ૪૦)	
૭ માસ	રૂ. ૬૦)	રૂ. ૪૦)	રૂ. ૩૦)	
૧૫ માસ	રૂ. ૪૦)	રૂ. ૩૦)	રૂ. ૨૦)	
એક માસ	રૂ. ૨૦)	રૂ. ૧૫)	રૂ. ૧૦)	

ખાસ નોંધ:—નાણાં અગાઉથી લેવામાં આવશે.

આ પત્ર સાથે કોઈ પણ હેઠળીસ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

૨. શાળાપત્રમાં આપેલી ખાતરી જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ચોપડીઓ ખાતાએ મંજૂર કરેલી હોય એમ હમેશા હોતું નથી; માટે દરેકને મંજૂર કરેલી ચોપડી ગણવી નહિ. તંત્રી.

ખહાર પડ્યું છે. આરોગ્ય શિક્ષિકા ખહાર પડ્યું છે.

લેખક—હરરાય અમુલખરાય દેમાઈ બી. એ

(બાળવીર, આરિઅશિક્ષણ, અમો) કર્તા,

અન્યારાજાના ધોરણ બીજાથી તે ૬ ફૂટ ધોરણ સુધીની બાળાઓ તથા સ્ત્રી શિક્ષકોને આ પુસ્તક ધણું ઉપયોગી છે દરેક ધોરણવાર સમજાવવામાં આવ્યું છે. નાંકપુલર કાલનવમાં ખેડનાર બાળાઓને પણ ધણું ઉપયોગી છે. એકવાર મંગાવવા માસ વિનંતિ છે કિંમત ૦-૭-૦. મળવાનું ઠેમણું.

ખડાયતા છુટ ડીપો, રીચીરોડ-અમદાવાદ

શિક્ષકોના મનોભાવ

પાઠવવા માટે સુચિત ભરમાં આ અનોખું દિમાસિક છે. એણે પ્રાયમિક શિક્ષકો અને શિક્ષણનો કપરી દિશા લીધેલી છે. અનેક નિર્દેશણમાં પાંચ વર્ષ અગ્રે છે તંત્રી પણ તમારો શિક્ષકબંધુ છે. શિક્ષ લેખકો: ગ્રેનુએટ લેખકો પરાંત શિક્ષકોની ખાતુમાં જે અજુમોલ હોય પડી રહ્યા છે તેમના લેખો લખવા મળશે.

વંદાદરા સમયની યાગઓ તથા લાયકેરીના માટે મંજૂર છે. જાહેરખબરના દર કરતા છે, તેથી ન. ખ. આપનારને જમણાંદાર છે.

અમે નિર્દેશીતા વિમાનું હાથ પહોંચીએ છીએ.

લેખક—લીમોસાઈ નેરુજી નાયક

નંબી ગમાન ગિયર

નવો સંદેશો

શાળોપયોગી

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

(સાઠવર્ષમાંથી સાથે)

ક્રમાં,

મગનલાલ માળે-લાલ ધોળકીઆ

બી એ, બી ટી

૨૦ ૩૦૦

ક્રિ ૦-૧૪-૦

પ્રાથમિક શાળાઓને તેમજ માધ્યમિક શાળાઓના મારે ખાસ ઉપયોગી પ્રશ્નો અને નમુના માટે તમારા છુટ્ટાને ત્યાં છુટ્ટા છુટ્ટા જેથી તમેને ખાતરી થશે કે તે સુદ નવી બધી ઉપયોગી અને સરળ બાબત છે.

બીજા બહાર પડેલાં ને અનુરથઓલાં પુસ્તકો

આપણે અને તેના ઉપયોગ ૦-૧-૧

આના કેપિયુ નં ૧ થી ૫ ૦-૧-૧

મુખ્ય નકશાની ભૂગોળ ચિત્રો અને રંગીન નકશા માટે

ક્રમાં, ૦-૫-૦

મુખ્ય નકશાની ભૂગોળ નકશા સાથે.

વર્ષભરમાં ૦-૪-૦

સાગટી હોનારને-કમિશન આપવામાં આવશે

સિવાય તૂલના ઉપયોગની બધી છુટ્ટા અમારે ત્યાં મળશે

નવજાત,

બીજો, ૧૦ થી મુજરાત એડિશન-૪૫ છુ- ૧૫૬
સીમીશી-અમદાવાદ

૫૨૫૬૬૬૬૬

[અંક ૭]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જુલાઈ, સને ૧૯૨૭.

“નવા લખાણમાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની
જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ
દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા મનુષ્યે ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરપ્રયોગી નીવડે છે, અને ખગ્ગર આપણા મૃત્યુ પછી
મત્સ્યના રૂબ અને પીમા વિકાસને લીધે વધારે ઘટા યચીલા લોકો
હાલના મરતાં વધારે મારી મોજના પછી મરશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તાંચી અને પ્રકાશક (જુલાઈ ૧૯૨૭ થી)

મૂળજમાઇ હીરાલાલ ચોકમી, એમ. એ.

હેડ માસ્ટર, પ્રે. સ. ટેનિંગ કોલેજ, જામનગરવાડ.

(સર્વ દક્ષ મ્યાપીન રાખ્યા છે)

શ્રી “ગુજરાત શાળાપત્ર” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજન દેવિ આમળવાડે બાંધ્યું.

અમળવાડે સંપાદન-અમળવાડે

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	જાપાનની કેળવણી (પ્રાથમિક)	૨૦૫
૨.	જાળકની તદુરસ્તી	૨૧૨
૩.	ડૉ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર	૨૧૪
૪.	ચીન	૨૧૯
૫.	એક અખતરો	૨૨૪
૬.	આકાશ દર્શન	૨૨૬
૭.	મુમર્ષ મુનિવર્તિનિની મી ટી પરીક્ષાના કેટલાક પ્રશ્નો (૧૯૨૭)	૨૨૯
૮.	સરકારી જાહેરખબર	૨૩૧
૯.	ખાનગી જાહેરખબર	૨૩૩

ગ્રાહકોને વિનંતિ

જે ગ્રાહકો પાસે ૧૯૨૬ના તેમજ ૧૯૨૭ના લવાજમના નાણા બાકી લહેણા હોય તેમને લવાજમના નાણા તાકીદે મોકલી આપવા વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

અનેજર

જાહેરખબર

માણસા સ્ટેટની ગુજરાતી શાળા માટે ૨૨ માર્ચે ૩. ૨૫)ના પચાસે પહેલા વર્ષમાં પાસ થયેલ ટ્રેન્ડ શિક્ષકની જરૂર છે. ઉમેદવારે માણસા જાહેરખબર રાવલજી સાહેબને ખાસખબર અરજ કરવી

જોઈએ છે

જોક ફર્સ્ટ યર ટ્રેન્ડ શિક્ષક

અનિસરી સેક્રેટરી,

મહેસા હસની,

ગ્રાહક ક્લબ રોડ, કશંચ

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૬]

જુલાઈ, સને ૧૯૨૬

[અંક ૭

જાપાનની કેળવણી (પ્રાથમિક)

એશિયામા પ્રથમ પકિતનું સુધરેલું રાજ્ય જાપાન છે. એક જમાનો મા ત્યાની પ્રજાની મનોદશા કેળવણી વડે બદલી નાખવામા આવી હતી, તેથી જાપાનની કેળવણીનું અરૂપ કેવું છે તે જાણવાની ઇચ્છા દરકોઈ મનુષ્યને થાય એ સ્વાભાવિક છે.

ઈ. સ. ૧૮૭૧ મા કેળવણીખાતાનો પ્રથમ ધારાસભ્ય પ્રસિદ્ધ કરવામા આવ્યો હતો, તેનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

કોઈપણ વ્યક્તિને પોતાની ઉન્નતિ સાધવાનો, તેમજ તેની માલ મતાની વ્યવસ્થા કરવાનો, તથા ધધામા આબાદ થઈ પોતાનો જીવનહેતુ સિદ્ધ કરનાનો માર્ગ તેનો નીતિધર્મ, બુદ્ધિનો વિકાસ, તથા હુન્નરકળાની પ્રવીણતા છે આ બાબતો વિદ્યા સિવાય પ્રાપ્ત થતી નથી આ કારણને લીધે અમલદાર, ખેડૂન, વેપારી અને દરેક જાનના કારીગર માટે નિશ્ચયો ઉઘાડવામા આવી છે દરેક વ્યક્તિ પોતાની બુદ્ધિના પ્રમાણમા જ્ઞાન મેળવી નેજ તેના ધધામા ફતેહમદ થઈ શકે છે, તેથી મનુષ્યે પોતાની ઉન્નતિના સાધનરૂપ જ્ઞાન ને મૂઠી તરીકે ગણવી જોઈએ આવી રીતે જ્ઞાન સિવાય કોને ચાલી શકે ? અજ્ઞાનને લીધે માણસો દરિદ્ર, ઘરમાર વિનાના ભટકતા માલમ પડે છે, તેથી (વર્ગ તથા જાતિના કોઈપણ જાતના ભેદ સિવાય) એવું નક્કી કરવામા આવ્યું છે કે કોઈપણ ગામડામા એકે કુટુંબ નિરક્ષર

હોવું જોઈએ નહિ, અને કોઈ પણ કુટુંબમાં એકે બાકિન અલગ રહેવી જોઈએ નહિ. દુનિયાના દેશપિણ પ્રદેશમાંથી જ્ઞાન શોધી લાવવું જોઈએ કે તેથી સામાજિકની ઉન્નતિ વધારે સારી થઈ શકે. આ બાબતને અનુસરી જાપાનમાં સર્વ વર્ગ માટે કેળવણીનો આરંભ થયો હતો. પ્રાથમિક કેળવણીનો હેતુ નીચે પ્રમાણે બતાવ્યો છે.

નીતિની તથા નાગરિક ધર્મની કેળવણી સાથે સંસાર માટે જે સામાન્ય જ્ઞાન તથા બાદોશીની જરૂર છે તેનું શિક્ષણ બાળકને પ્રાથમિક શાળામાં આપવાનું છે. આની સાથે તેના શારીરિક વિકાસ ઉપર પૂરું ધ્યાન આપવાનું છે. નાગરિક ધર્મની કેળવણીમાં શહેનશાહ પ્રત્યે વફાદારી તથા સમાજની ઉપયોગી બાકિન તરીકેના શિક્ષણનો સમાવેશ થાય છે. શાળામાં જે બે સદ્ગુણ ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે છે તે રાજબક્તિ યા દેશબક્તિ તથા પિતૃપૂજા છે. જાપાનના લોકનું ઉત્કૃષ્ટ દેશાભિમાન તથા તેમની વફાદારી જગપ્રસિદ્ધ છે. તેઓ બધા એકજ કુટુંબીજનો હોય અને તેમનો વડિલ શહેનશાહ એવી ભાવના તેમના જીવનમાં આત્મોત્સાહ યોગ્ય ભાવન પડે છે.

*પ્રાથમિક કેળવણીમાં પ્રથમ કિન્ડરગાર્ટન શાળાઓ છે. તેમાં ૩ થી ૬ વર્ષ સુધીનાં બાળકો લખવા આવે છે. તેમની કુલ સંખ્યા ૬૧૨ છે. તેમાં ફક્ત ૨ શાળાઓ જ સરકાર તરફથી ચાલે છે, બાકીની કિન્ડરગાર્ટન શાળાઓ કેળવણી સમિતિ તરફથી કે ખાનગી સાહસવટે ચલાવવામાં આવે છે. આ શાળામાં વખતપત્રક પ્રમાણે નિયમિત શિક્ષણ નહિ આપવા માટે ઘણી સંલાજ રાખવામાં આવે છે. માધ્યાહ્ન અને પ્રેમાળ રીતભાતવાળા શિક્ષકો તેમને ગાવાનું, રમવાનું, ચિતરવાનું તથા હસ્તક્રિયાગત કામ તેમની સ્વતંત્રચિત્તિ અનુસરી શીખવે છે.

કિન્ડરગાર્ટન શાળા પછી પ્રાથમિક શાળા હોય છે. તેની સંખ્યા ૨૫,૬૨૫ છે. આ શાળામાં બાળકને છટ્ટે વર્ષે મૂકવો પડે છે અને તેને બીજા ૭ વર્ષ શાળામાં ગણવા પડે છે, ત્યાર પછી ૧૨ મે વર્ષે તેને ૨ વર્ષ વધુ શિક્ષણની પ્રાથમિક શાળામાં લખવું પડે છે. આવી રીતે ૧૪ વર્ષની ઉંમર સુધી દરેક બાળકને લખવાનું ફરજિઆત છે. ઘણા માઆપને તેમના ઓકરાને જલદીથી શિક્ષણ આપવાનું મન થાય છે, તેથી શાળામાં ૬ વર્ષની અંદરના બાળકને કહી દાખલ કરવામાં આવતું નથી. ફરજિઆત કેળવણી કેવી સારી રીતે આપવામાં આવે છે તે નીચેના આકાશ ઉપરથી તરત સમજી શકાશે.

* સેયદ મગ્સૂદ “જાપાનની કેળવણીની પદ્ધતિ” એ પુસ્તકને આધારે.

૧૯૧૮-૧૯ માં મોટા શહેરમાં કેળવણીનું પ્રમાણ ૯૮.૦૨ ટકા, શહેરમાં ૯૮.૮૮ ટકા અને ગામડામાં ૯૬.૦૩ ટકા શિક્ષિત વિદ્યાર્થીઓ હતા.

આપણા દેશની પ્રગતિને અટકાવનાર આપણા લોકોનું ગાંઠ અજ્ઞાન છે, પણ તેવી નિરક્ષરતા જાપાનમાં નથી એ ઉપરની હકીકત ઉપરથી નિસ્સંશય રીતે કહી શકાય. કેળવણી દરજ્જામાં હોવાથી દરેક શહેર તથા ગામને જોડતી બની તેટલી પૂરતી શાળાઓ નિભાવવી પડે છે. કેટલીક વખત પૈસાની તાણુને લીધે બે ત્રણ ગામ વચ્ચે એક નિશાળ પણ ઉઘાડવામાં આવે છે. શાળાનો વખત સાધારણ રીતે સવારના ૯ થી અપોરના ૩ વાગ્યા સુધીનો હોય છે, પણ કાપણી વખત અથવા ઝાગર રાખવાની મોસમમાં ગામડાની બધી શાળાઓ એક કે બે અઠવાડીયા બંધ રાખવામાં આવે છે. દીવાળી વખતે મેં અઠવાડીયા, વાર્ષિક પરીક્ષા પછી એક કે બે અઠવાડીયા, અને ઉનાળામાં એક માસ, શાળાઓમાં રમવા પાડવામાં આવે છે.

શિખવવાના વિષય નીચે પ્રમાણે છે. —

વિષય	કલાક (અઠવાડીયાના)
૧ નીતિ	૨
૨ ભાષા	૧૦ { પહેલા ધોરણમાં અને ત્યારપછી ૬ { ફરી ધોરણમાં
૩ ગણિત	૫ { પહેલા ધોરણમાં અને ત્યારપછી ૪ { ફરી ધોરણમાં
૪ ઇતિહાસ	૨ પાંચમાં અને છઠ્ઠા ધોરણમાં
૫ ભૂગોળ	૨ પાંચમાં અને છઠ્ઠા ધોરણમાં
૬ વિદ્યા	૨ ચોથા, પાંચમાં અને છઠ્ઠા ધોરણમાં
૭ દ્રોષ્ટાંત	૧ બધા ધોરણમાં
૮ સંગીત	૨
૯ કસરત	૩
૧૦ શીવણ	૨ છોકરીઓ માટે ધો. ૪ થી ૫ માં ૩ ધો. ૫ અને ૬ માં
૧૧ હસ્તકેળવણી અથવા બીજા કોઈ વિષય	સ્થાનિક સંજોગો ઉપર તેનો આધાર છે. ચોક્કાદામાં વિદ્યાર્થીઓ અગ્રેજી શીખે છે અથવા બીજા કોઈ દેશી-નામાંનાં મૂળતરવે તથા ગામડામાં ખેતીવાડી અથવા સુધારી કામ હોય છે.

વિદ્યાના પાઠોમાં આપણે ત્યાંના કરતાં વિશેષ વિવિધતા હોય છે, અને તાલીમ પામેલા શિક્ષકો તે વિષય પ્રયોગ, અવલોકન અને નકશા વગેરે દરેક જાતનાં સાધનથી વહેવાર દૃષ્ટિથી શીખવે છે.

શાળામાં સાધારણ રીતે ૬ વર્ગ હોય છે અને દરેક વર્ગમાં વિદ્યાર્થીની સંખ્યા ૭૦ હોય છે, પણ જરૂર પડે ખાસ સંજોગોમાં ૮૦ સુધીની પણ સંખ્યા થાય છે. નિયમ મુજબ દરેક શિક્ષકને ૭૦ વિદ્યાર્થી ભણાવવાના હોય છે. બધી પ્રાથમિક શાળામાં છોકરા અને છોકરીઓ સાથે અગ્યાસ કરે છે. માધ્યમિક શિક્ષણની શરૂઆત થાય છે ત્યારે છોકરીની કેળવણી પ્રધાયદી શાળામાં આપવામાં આવે છે.

શાળામાં નીચે પ્રમાણે અઠવાડિયાનું કામ હોય છે.

ધોરણ	કલાક
૧	૨૧
૨	૨૩
૩	૨૫
૪	૨૭ } છોકરાઓ માટે
	૨૯ } છોકરીઓ માટે
૫	૨૮ } છોકરાઓ માટે
	૩૦ } છોકરીઓ માટે
૬	૨૮ } છોકરાઓ માટે
	૩૦ } છોકરીઓ માટે

વધારેમાં વધારે દરેક શિક્ષકને અઠવાડિયામાં ૨૮ કલાક કામ કરવાનું હોય છે. શિક્ષકો બે પ્રકારના હોય છે. (૧) નિયમિત શિક્ષક. (૨) મદદનીશ. પહેલા પ્રકારના શિક્ષકોને બીજાનાં કરતા વધારે કાલુ પરીક્ષા આપવી પડે છે.

વિષયો—નીતિ, શિક્ષણસાહજ, ભાષા, નિબંધ કે લેખન, ગણિત, ઇતિહાસ, જૂગોળ, વિદ્યા, ડ્રોઇંગ, સંગીત, કસરત, સીવણ. પ્રાથમિક શાળાના પુરુષ તેમજ સ્ત્રી શિક્ષકોની ટ્રેનિંગનો અગ્યાસક્રમ સરખો હોય છે. આપણે ત્યાંની માફક પગારમાં વધારો તેમને ટાઇમ સ્કેલ મુજબ મળતો નથી પણ તે પસંદગી પ્રમાણે આપવામાં આવે છે. મદદનીશ શિક્ષક નો આજમાં આજો ૩૦ ચેન (૩. ૪૫ તે!) પગાર હોય છે અને વધારેમાં વધારે ૬૦ ચેન (૩. ૯૦) હોય છે. નિયમિત શિક્ષકનો પગાર આજમાં આજો ૪૦ ચેન (૩. ૬૦) અને વધારેમાં વધારે ૧૮૦ ચેન (૩. ૨૦૦) હોય છે. કેળવણી સંબંધી જેમણે કંઈ ખાસ સેવા કરી હોય છે તેમને રૂ. ૨૭૦ સુધી પણ આપે છે. ૪૦ વર્ષની નોકરીમાં તેમને વધારેમાં વધારે પગાર મળી રહે છે. તેઓને ૬૦ વર્ષે પેન્શન આપવામાં આવે છે. જો કે

અીઓનો પગાર પુરુષ જોટલોજ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે તેપણ તેમને જોહો પગાર આપવામાં આવે છે આવી રીતે સાધારણ શાળા ઉપરાંત, જે અથવા ત્રણ વર્ષના અભ્યાસક્રમની વધુ શિક્ષણની શાળા છે તેમાં નીચે પ્રમાણે શીખવવાની યોજના છે.

વિષય	વખત
૧ નીતિ	૨ કલાક પહેલા વર્ષમાં
૨ ભાષા	૧ " બીજા વર્ષમાં
	૮ " દરેક વર્ષમાં
૩ ગણિત	૪ " "
૪ ઇતિહાસ	૨ " "
૫ ભૂગોળ	૨ " "
૬ વિદ્યા	૨ " "
૭ સંગીત	૧ " "
૮ કસરત	૩ " "
૯ સીવણ	છોકરીઓ માટે અઠવાડીયામાં દરેક વર્ષમાં ૪ કલાક

૧૦ નીચેનાથી એક કે વધારે વિષય.

હસ્તકેળવણી, ખેતી, વાણિજ્ય કે ગૃહવ્યવસ્થા.

આ ઉપરાંત ડ્રોઇંગ અને વિદેશીભાષા પણ શીખવવામાં આવે છે. આવી શાળામાં જે વર્ગ હોય છે અને વધારેમાં વધારે વિદ્યાર્થીની સંખ્યા ૬૦ હોય છે, અને પ્રસંગ પડે તે ૭૦ સુધી શકે છે. દરેક શિક્ષકને ૬૦ વિદ્યાર્થી કેળવવાના હોય છે અને શિક્ષણ માટે અઠવાડીયાના ૨૪ કલાક છોકરા માટે, અને ૨૮ કલાક છોકરીઓ માટે હોય છે. દરેક શિક્ષકને ૨૪ કલાક કામ કરવાનું હોય છે.

સાધારણ શાળાના કરતા આવી શાળામાં સંગીત, કસરત, સીવણ, હસ્તકેળવણી, ખેતી, વાણિજ્ય, ગૃહવ્યવસ્થા, વિદેશી ભાષા જેવા વિષય શીખવવાને ખાસ શિક્ષકો રાખેલા હોય છે. સારી જાગેલી પ્રાથમિક શાળામાં (વધુ શિક્ષણની) વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૯૦,૦૦૦ હોય છે તેમાં ૨૦૦૦ વિદ્યાર્થી ભણતા હોય છે. જાપાનમાં શિક્ષકને કેવા પ્રકારની તાલીમ આપવામાં આવે છે તે હવે જોઈએ.

અભ્યાસક્રમના બે વિભાગ પાડવામાં આવ્યા હોય છે. (૧) પ્રાવેશિક અને (૨) નિયમિત. પ્રથમ વિભાગમાં ૧ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ હોય છે અને નિયમિત અભ્યાસક્રમ ૪ વર્ષનો રાખવામાં આવ્યો છે, આ ઉપરાંત શિક્ષકને એક વર્ષની તાલીમનો ટુકડો ખાસ અભ્યાસક્રમ હોય છે. જે

વિદ્યાર્થીને નિયમિત અભ્યાસ ૪ વર્ષ સુધી કરવાનો હોય છે તે પ્રાવેશિક વર્ગમાં રહે છે અને ત્યાં તેમને આરંભ ૩૫ જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. બે વર્ષની વધુ શિક્ષણ શાળામાં અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી તે ઉમેદવારનું સાગ્રિ અને શરીર સારા હોય અને તેની ઉંમર ૧૪ વર્ષની હોય તોજ તેને પ્રાવેશિક વર્ગમાં દાખલ કરવામાં આવે છે.

જે ઉમેદવારે માધ્યમિક શાળાનો (જે અભ્યાસ ૫ વર્ષનો હોય છે તે) પૂરો કર્યો હોય છે તેને માટે ૧ કે ૨ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ રાખવામાં આવ્યો હોય છે (જાપાનમાં બહુ શિક્ષણ માતૃભાષામાં આપવામાં આવે છે તે બાબત જાણવા લાયક છે, તેથી માધ્યમિક શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થી. નું જ્ઞાન આપણી અંગ્રેજી હાઈસ્કૂલના કરતા વધારે મંગીન અને વિશાળ હોય છે એટલે તે અભ્યાસક્રમ પૂરો કરનાર વિદ્યાર્થીનું જ્ઞાન આપણે ત્યાંના ફર્સ્ટ ઇયર ઈન આર્ટ્સના વિદ્યાર્થી જેટલું હોય છે)

ટ્રેનિંગ કૉલેજનો અભ્યાસક્રમ

વિષય	પ્રાવેશિક	૧મું વર્ષ	૨જું વર્ષ	૩જું વર્ષ	૪જું વર્ષ
નીતિ	કલાક	કલાક	કલાક	કલાક	કલાક
શિક્ષણ શાસ્ત્ર	૨	૨	૧	૧	૧
	૦	૦	૨	૩	૧૨
જાપાનની કે ચીનની ભાષા	૧૦	૬	૪	૪	૦
અંગ્રેજી	૦	૩	૩	૩	૨
ઇતિહાસ	૦	૨	૨	૨	૦
બુગોળ	૦	૨	૨	૧	૦
ગણિતશાસ્ત્ર	૬	૪	૩	૩	૨
પ્રાણી કે વનસ્પતિશાસ્ત્ર	૦	૩	૨	૧	૦
પદાર્થવિજ્ઞાન કે રસાયનશાસ્ત્ર	૦	૦	૨	૩	૪
અર્થશાસ્ત્ર, ધારાશાસ્ત્ર	૦	૦	૦	૦	૨
લેખન	૩	૨	૧	૧	૦
ટ્રેનિંગ-હસ્તક્રિયા	૨	૩	૩	૩	૦
મંગીત	૨	૨	૨	૨	૧
કસરત	૬	૫	૫	૫	૩
જેતીશાસ્ત્ર કે વાણિજ્ય	૦	૦	૨	૨	૦
કુલ.....	૩૧	૩૪	૩૪	૩૪	૩૧

હીઓના અવ્યાસક્રમમાં ગૃહવ્યવસ્થા અને શીવણ વધારાના વિષય હોય છે અને અગ્રેષ્ઠ ઐતિહાસિક વિષય હોય છે. જાનપાનની કેળવણી સંબંધી બીજી જાણવા લાવક જાનપતો નીચે પ્રમાણે છે.

ટ્રેનિંગ સંસ્થાના શિક્ષકને એક જાનપતો પોષાક પહેરવે પડે છે. જાનપાન માં શારીરિક શિક્ષા કોઈ દિવસ કરવામાં આવતી નથી. વિદ્યાર્થીને તેના વાંક માટે શિક્ષા તરીકે લખવાનું આવતા નથી. શાળામાં ગોંધી રાખવાનો તથા ઠપકો આપવાનો રિવાજ વિશેષ છે. વધારેમા વધારે બીજા વિદ્યાર્થી સમક્ષ તેને ઠપકારવામાં આવે છે.

પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક શાળાનો મુખ્ય શિક્ષક સત્રમાં એકવાર માત્રાપ અથવા વાલીનો મેળાવડો ભરે છે. શાળાના કામની કદર કરવા અથવા તે સંબંધી બીજી શી જરૂરિયાત છે તે વિશેનો ખ્યાલ આવી રીતે વિદ્યાર્થીના માખાપને મળે છે.

શાળાના વિદ્યાર્થીને પર્યટનમાં આવના લાગી મુસાફરીએ લઈ જવાનો રિવાજ સામાન્ય છે. નાના છોકરાને પણ જહાઝ ફરવા લઈ જવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીની ધોરણવર મુકરર કરેલી મંખ્યા યામ નદિ તો બીજા ધોરણના છોકરાને ભેગા રાખી તેમને આપણી સાંતી માફક શીખવવામાં આવે છે. આવી એક શિક્ષકવાળા શાળા ત્યા વધતી જાય છે.

છોકરીઓની ટ્રેનિંગ કોલેજમાં કિન્ડરગાર્ટન શાળા અવરૂપ હોય છે. શારીરિક વિકાસ માટે ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે અને તેથી વખત પત્રકમાં તેને માટે સારી વ્યવસ્થા કરી હોય છે. સંગીત બધા ધોરણમાં શીખવવામાં આવે છે. પ્રાથમિક શાળામાંથી હુજરકળાની કેળવણીનો આરંભ સ્થાનિક સંન્નેગોને અનુસરી કરવામાં આવ્યો હોય છે. નીતિનું શિક્ષણ દરેક ધોરણમાં આપવામાં આવે છે. જાનપાનની કેળવણીમાં “નીતિ” એ શબ્દનો અર્થ વધારે વિશાળ થાય છે. જેને આપણે નાગરિકના ધર્મ કહીએ છીએ તેનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે. રાજનૈતિક મા દેશભિમાન એ શુભ વિદ્યાર્થીનામાં હ્રદય પ્રકારનો ખીલવવામાં આવે છે. જાનપાનના લોક પરશોકનો વિચાર બહુ કરતા નથી. તેમની જ્ઞાતિ વિશેષ ઐહિક છે. વિદ્યાર્થી શિક્ષણ દ્વન શાબ્દિક હોતું નથી પણ પ્રયોગદ્વારા વહેવતાર દ્રષ્ટિથી શીખવવામાં આવે છે. શિક્ષકની તાલીમ વધારે વર્ષ સુધીની અને વિશેષ જ્ઞાનવાળા હોય છે, અને તે પ્રમાણે તેમને પગાર પણ આપવામાં આવે છે.

બાળકની તંદુરસ્તી

કોઈ પણ દેશની ખરી દોષત તથા તેની ઝહોજલાલી તેનાં મકાન, કારખાના, રેલવે, હવાઈ વિમાન વગેરે જડ સાધનામાં રહેતી નથી, પણ તેમનામાં ચેતન્ય અર્પનાર જે વ્યક્તિ હોય છે તેના ઉપર તેના સુધારા તથા ઉન્નતિનો આધાર હોય છે. જ્યારે કોઈ સંસ્થાના આલકની શક્તિ કમી થાય છે ત્યારે તે ધીમે ધીમે નષ્ટ પ્રાય થઈ જાય છે. આ કારણને લીધે દરેક વ્યક્તિનામાં જે વિશેષતા હોય છે તે પ્રમાણે તેની શક્તિનો વિકાસ કરવાથી વ્યક્તિને તેમજ સમષ્ટિને ઘણો લાભ થાય છે.

મનુષ્યમાં ત્રણ શક્તિ માલમ પડે છે. શરીર, મન, હૃદય, તેમાં અન્ય શક્તિનો આધાર શરીરની તંદુરસ્તી ઉપર છે. જે શરીર નિરોગી, સ્વદૃઢ અને બળવાન હોયતો મનુષ્ય તંદુરસ્ત છે એમ કહી શકાય. શરીરના આરોગ્ય ઉપરજ માનસિક શક્તિનો આધાર છે એ સત્ય ઘણી વખત આપણે જુદી જઠઠો છીએ. માનસિક દિવાં એ નિરાળી વસ્તુ નથી પણ તેનો ગાઢ સંબંધ શરીર સાથે છે તે ખાતર બાળકની કેળવણીમાં સારી રીતે યાદ રાખવાની જરૂર છે. તંદુરસ્તીનો આધાર અદૃષ્ટ કે નસીબ ઉપર છે એ ધારણા તદ્દન ભૂલભરેલી છે. આપણા શરીરની જેટલી સંભાળ આપણે રાખીએ તેટલું તંદુરસ્ત તથા બળવાન તેને આપણે કરી શકીએ છીએ. આપણે ત્યાં દુનિયાના બીજા કોઈપણ દેશ કરતા બાળકો પ્રમાણ વધારે છે તે કોઈ કુદરતના ભુદા નિયમને લીધે નથી પણ આપણું અમાન અને બેદરકારી એ તેના મુખ્ય કારણ છે.

માબાપોએ તેમના બાળકનાં ખાનપાન, રમતગમત, પોશાક તથા કેળવણીની સંભાળ નાનપણથીજ રાખવી જોઈએ. આ સર્વ વસ્તુ દૈવ-વશાત્ ખનશે એવી નુકસાનકારક માન્યતા તેમણે દૂર કરવી જોઈએ. કુદરતના નિયમ પ્રમાણે વર્તવાથી આપણે કુદરતને વશ કરી સુખ મેળવી શકીએ છીએ. આવી રીતના ખ્યાલથી બાળકના શારીરિક વિકાસ માટે આપણે ધ્યાન કરી શકીએ એમ છીએ. જેવી રીતે બાળકની તંદુરસ્તી માટે માબાપે સંભાળ રાખવાની છે તેવીજ રીતે શિક્ષકે પણ તેની શરીર-સંપત્તિ ઉચ્ચ પ્રકારની થાય તેને માટે પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. નિશાળ-માં બણાવવાનું છે એટલે ફક્ત વિષયની લક્ષીકત ગોખાવવાની છે એમ નથી, પણ જ્ઞાનની સાથે બાળકના શરીરનો વિકાસ પણ થવો જોઈએ, તેમજ તેનું આરિત્ર પણ ઉમદા ધડાવવું જોઈએ. આવી રીતે કેળવણીની

વિશાળ દંદિ ધ્યાનમાં રાખી બાળકની તંદુરસ્તી ઉપર ધ્યાન આપવાની હાલમાં વિશેષ જરૂર છે. આપણા દેશમાં બાળમરણ ધણું છે એટલુંજ નહિ પણ જે બાળક વિદ્યમાન હોય છે તે પણ ખરી રીતે તંદુરસ્ત હોતાં નથી. તેમની ઉમરના પ્રમાણમાં જે આરોગ્ય અને બળ તેમનામાં હોવું જોઈએ તે જોવામાં આવતું નથી. જે વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોય તો તેની માનસિક ફેળવણીનું કામ તેટલા પ્રમાણમાં બાધિત થાય અને તેનો જોઈ તો લાલ મળી રહે નાહ એ નિઃસંશય છે.

આ કારણને લીધે શાળામાં બહુતા બાળકની ખાસ મંજાળ રાખવાની છે. નાના બાળકોનો વિકાસ મલકી થાય છે અને જે કોઈ જોડ કે વિકાર તેની નાની વયમાં માદમ પડી આવતા નથી તો આગળ જતા તે ગંભીર, સ્વરૂપ પકડે છે અને તેથી આખરે બાળકને ધણુંજ નુકસાન થાય છે. રોગની શરૂઆતમાં થોડા ઉપચાર, કરવાથી તે નાબુદ થઈ શકે છે પણ સહેજ ગંદાઈ, કે અગાતને લીધે થયેલા બુદ્ધિશાળી વિદ્યાર્થીને જન્મભરનું નુકસાન થએલું છે એવા ઘણા દાખલા મોબુદ છે. જ્યારે કેટલીક વખત બાળકો અભ્યાસ ઉપર ધ્યાન આપતા નથી ત્યારે શિક્ષક એના ગમે તેવા કારણ કહી તેને શિક્ષા કરે છે. ઘણી વખત ધ્યાન નહિ આપવાનું કારણ શરીરની બીમારી હોય છે. ઉંઘ, થાક, જૂખ કે શારીરિક વિકારને લીધે બાળકનું ધ્યાન અમ્મા કરે છે. આવી રીતે બાળકની માનસિક વિકાસનો આધાર તેની તંદુરસ્તી ઉપર છે. આ દંદિ ધ્યાનમાં રાખીને પાશ્ચાત્ય દેશમાં બાળકને દાખલ કરતી વખતે તેની શરીરની ખરાબર તપાસ કરવામાં આવે છે. શરીરનું વજન, તથા હૃદય, જાતીનો ઘેરાવો, મગજની સ્થિતિ તથા ઘેરાવો, હૃદય, ફેફસાં, તથા જઠરની સ્થિતિ હાંત, આંખ, કાન વગેરે અવયવ ખરાબર છે કે કેમ તથા તેના કુટુંબનો ઇતિહાસ વગેરે બાબતો તપાસી તેનું પત્રક રાખવામાં આવે છે. ઘણી વખત તંદુરસ્ત દેખાતા બાળકો પણ રોગિષ્ટ માલમ પડે છે. યુરોપ અમેરિકામાં નિશાળમાં આવતા બાળકોની આવી તપાસ કરવામાં આવે છે એટલુંજ નહિ પણ ૧ થી ૫ વર્ષના બાળકના શરીર ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં આવા કામની શરૂઆત થઈ છે. નીચેની હકીકત ઉપરથી બાળકની તંદુરસ્તી કેવા પ્રકારની હોય છે તેના ખ્યાલ આપણને આવી શકશે

મધ્યપ્રાંત—૫૦,૪૦૦ છોકરા, ૫૬૩૭ છોકરીઓને તપાસવામાં આવ્યા હતાં તેમાંથી ૪૨૭ વિદ્યાર્થીઓ બળીઆ કઠાવ્યા વિનાના હતા,

૮૮૮, બાળકોની બરોળ વધી ગયેલી હતી, ૭૩૯ વિદ્યાર્થીઓએ પી રોગ વાળા હતા.

ગામડાનાં ૫૩,૫૬૪ બાળકોને તપાસ્યાં હતાં. તેમાંથી ૧૬૫૯ ને બળીઆ કાઢવા નહોતા, અને ૨,૧૯૬ વિદ્યાર્થીની બરોળ વધેલી હતી. ૧૫૬૪ બાળકને એપી તથા બીજા રોગ ચએલા હતા.

બંગાળાપ્રાંત—૫,૭૪૧ વિદ્યાર્થીને તપાસ્યાં હતાં તેમાંના ૧૯ ટકા હજીપુટ હતાં, ૬૨ ટકા સાધારણ સ્થિતિમાં હતાં ૧૯ ટકાને પેટપુરતું આવતું મળતું નથી. ૯ ટકાને આમલીના દરદ ચએલાં હતાં, ૮ ટકાના દાંત બગડેલા હતા, ૯ ટકાની આંખો બગડેલી હતી, ૮ ના કાનમાં દરદ હતું. ૧.૫ ને બળીઆ કાઢવા નહોતા.

બ્રહ્મદેશ—૧૫,૮૭૪ વિદ્યાર્થીને તપાસ્યા પછી ૪૯૨ છોકરા બળીઆ કાઢવા વિનાના માત્રમ પડ્યા હતા. ૨૦ ટકા જેટલા વિદ્યાર્થીને ફરી બળીઆ કાઢી તેનું રક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું. દાંતની બીજકુલ સંભાળ રાખવામાં આવી નથી. બગડેલી આંખો વાળા તથા ગળામાં ધુલેલા કાકડા-વાળા વિદ્યાર્થીની સંખ્યા વિશેષ હતી. ૧૦૬ ટકાની બરોળ વધેલી હતી. લગભગ ૬૫ ટકા જેટલા વિદ્યાર્થીના શરીરમાં છુંદા છુંદા વિકાર હતા.

ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની જન્મભૂમિ બંગાળ પ્રાંત છે, તોપણ તેમની ખ્યાતિ માત્ર તે પ્રાંતમાં જ કે એકલા હિન્દુસ્તાનમાં જ પ્રસરી નથી, પણ તેમના જ દેશજન-ધુ સર જગદીશચન્દ્ર બોઝની કીર્તિની પેઠે આખી પૃથ્વી ઉપર બ્યાપ્ત થઈ રહી છે. તેમનો પરિચય પ્રાયમિક શાળાના શિક્ષક વર્ગને કરાવવો હિમ્મત હોવાથી તેની જીવનકલાનું દિગ્દર્શન અત્રે કરીશું.

ડૉ. ટાગોરનો જન્મ સને ૧૮૬૧ ના મે માસની ૬ થી તારીખે બંગાળના એક નાનકડા ગામમાં એક જર્મણીયન ગૃહસ્થને ત્યાં થયો હતો. તેમના

● પ્રાચીન સંસ્કૃત કવિ કાલિદાસે પોતાના એક નાટકમાં કહ્યું છે કે શ્રી (કર્ણ) અને સુરસ્વતી એ, જે દેવીઓ એક જ મનુષ્યને ત્યાં એકઠી વસે એ બનાવ ધર્મોત્તર ગણાય છે; પણ યગોર કહેવું એ નિયમના અપવાદ ૩૫ છે; અર્થાત્ યગોર કહેવું બનાવ વડીલો મોટા જન્મીનદાર છે; તેથી ચેલો તેમને ત્યાં અટલક છે. તે સારે સુરસ્વતી દેવીએ તેમના ઘરમાં વસીને તેને વિદ્યામંદિર બનાવ્યું છે. યગોર કહેવું એવો વિદ્યાનુરાગ બાળ્યે જ યોડાંક બંગાળી કુટુંબમાં માલમ પડે છે. પ્રિન્સ દ્વારાનાથ અને મદરિમાં ખુદ્દિ અને જ્ઞાનનો અમનવ્ય હીક થયો હતો, અને કવિના

જન્મને થોડાક વર્ગો પીત્યા બાદ તેમના પિતાએ વાર્તાપ્રસ્થાશ્રમ ગ્રહણ કર્યો હોવાથી, તે ધર્મમાં કોઈ જોડે બહુ વાતચિત કરતા નહિ તેમજ વ્યાવહારિક બાબતોમાં બહુ લક્ષ આપતા નહિ. આ કારણથી તેમજ કવિનરના માતૃશ્રી તેમની બાદવાવસ્થામાંથીજ વિદેહ યયવા હોવાથી તેમને ઉછેરવાનું કામ ધરમા નોકરવર્ગને શિર પડ્યું હતું. આ નિરાશાજનક વસ્તુસ્થિતિને કવિએ પોતાના “આત્મચરિત”માં ઠીક ઇશારો કર્યો છે. તથાપિ તેમણે તેમણે કોઈના પણ બહુ દોષ કાઢ્યો નથી. તેમને અભ્યાસમાં મદદ કરવા માટે ખાનગી શિક્ષકો ઘેર લજાવવા માટે ગૌરવામાં આવ્યા હતા, તોપણ તેમની કનેથી શિક્ષણ ગ્રહણ કરવા માટે તેમણે પુરતું લક્ષ આપ્યું નહતું. તેમને શાળામાં ગેસાડવામાં આવ્યા, ત્યાંથી પણ તે નાચી છૂટતા આખા જીવનપર્યંત તેમણે શિક્ષણના રૂઢ માર્ગનો સ્વીકાર કરવાની સાફ ના પાડી હતી અને તેથી કરી પોતાના મનને સતોષ મળેલો અને તેની કવિત્વશક્તિને પુષ્ટિ મળી હતી. જિંદગીના વિકટ માર્ગના દુખ સહન કરવા માટે તે તદ્દન નાલાયક હતા, અને પોતાની હૃદયદુર્મળતા દૂર કરવા માટે તેમને જીંદગીમાં બહુ કાળના અનુભવની જરૂર પડી હતી ઘેર લજાવવા આવતા શિક્ષકો કનેથી મળતા છૂટા છવાયા યાનદારા કે શાળામાં અપાતા પ્રાયોગિક શિક્ષણદ્વારા તેમણે કેળવણી મેળવી નહતી, અથવા નોકરવર્ગની સોખમતા યુગરેલા સમયથી કંઈ તેમાં વૃદ્ધિ થઈ નહતી પણ તેમના જીવનના પ્રસંગો અને પરિસ્થિતિના સમસ્ત અનુભવ ઉપરથી તેમની ખરી કેળવણીનો પાયો નખાયો હતો.

બાદવાવસ્થામાં કવિ પોતાના મોટા ઘરની સન્મુખ અને આગળ પાછળ આવેલા નાના ઝુપડાઓમાં વસતા ગરીબજનોનાં વિચિત્ર અને અપરિચિત જીવનને નિહાળતા, અને તેમના “આત્મચરિત”માં પણ જે મુખ્ય બાળકનું રૂબાયિત તેમણે આલેખ્યું છે તે પોતાનુંજ છે, અર્થાત્ પોતે પોતાના ઓટલાના કંઠોપર મો અડાડીને કંપનાથીય સ્વપ્નદષ્ટા અને જિજ્ઞાસુ બાળકરૂપ બિભા છે એમ તેમણે વર્ણવ્યું છે. ગામના તળાવે નહાવા જતા લોકોને પણ તે નિરખતા. આ પ્રમાણે તેના જીવનના આરંભના વર્ષોમાં તેમના મનપર ઘણી ઘણી જાતના સંદેશો પડતા હતા અને

મોટાશાહ દ્વિજેન્દ્રનાથ તત્ત્વજ્ઞ હતા અને વિચારને અત્યંત શીથી થોજી શકતા; તેમના બીજા ભાઈ ત્રિપ્રસાદેન્દ્ર કલાવિધાનક છે તેવાજ તેમના ભત્રીજા અવનીન્દ્રનાથ અને ગગનેન્દ્રનાથ પણ ક્વાનિપુણ છે, અને ગગનેન્દ્રનાથ આટલું સૂઝલતા હેડમાસ્તર છે ને નાના છેકરા માટે વાર્તાઓ પણ લખી છે. કંઈ બેનોડીજન સંગીત, કાવ્ય-લિપિમાં પ્રવીણ છે

લોકની ટેવો તથા વિચિત્ર રીતઘાતનું ત્વરિત દર્શન તેમને થતું હતું. તે ગૃહના આંતરજીવનમાં જે વૈવિધ્ય અને હોદોગ પ્રવર્તી રહ્યા હતા તે પરથી જે લાભ તેમને મળતો તે તેમના બહારના અનુભવની ખોટના પુરતા બદલાઈ પડતો, અને ધરમા દેશની દરેક પ્રગતિના પડપા પડતા હતા, અર્થાત્ રાજકીય, સાહિત્ય સંબંધી અને ધાર્મિક ઉચ્ચપાયાઓની તરંગાવલિ ત્યાં ઉછળતી હતી. તેમના બાઈએ પણ વિદ્યારસિક અને શુદ્ધિશાળી હતા. કવિને ચાલતા આવડ્યું તેની સાથેજ લગભગ કવિતા રચતા પણ આવડ્યું હતું. સંગીત અને નાટકો તેના શાસ્ત્રપાત્ર હતા. તેના મોટાભાઈએ પોતે રચેલી 'સ્વપ્નપાત્રા'ની કવિતાઓની તુકો વડે ધરના આગણાને શણગારી દીધું હતું અને તેના ચોથા ભાઈએ રાગરાગણીએ ઉપજાવી કાઢી હતી-એ નર્વ વૃત્તાત કવિએ "આત્મવૃત્તાન્ત"માં વિસ્તારપૂર્વક આલેખ્યું છે. તેમના ધરના ઐરા પણ તેમના જેટલાજ શુદ્ધિશાળી અને વિદ્યાનુરાગી હતા. જે કવિ નાનપણથીજ યશમાળ અને લાગણીવાળા હતા તેમણે સ્ત્રીવર્ગ જેડે તરતજ મેત્રી બાંધી અને તે સર્વમા પોતાના ભાઈ જ્યોતિરિન્દ્રની સ્ત્રીના બહુજ વિશ્વાસ અને પ્રીતિ તેમણે મેળવ્યા. દેટલાક વર્ષો વીત્યા બાદ, તેમની તે બાલીનું ન્યારે મૃત્યુ નીપજ્યું હતું ત્યારે તે ખેદજનક બનાવે કવિના સુવાવર્યાના આરંભના વર્ષોને ગમગીન કર્યા હતા. તેમની આશ્વાવર્યાના અનુભવ પ્રસંગે વિચિત્ર હતા. તે તેમણે પોતાના "આત્મવૃત્તાત"માં બહુ સારી રીતે આલેખ્યા છે. તે પુસ્તકમાં તેમણે નીચે મુજબ વર્ણન કર્યું છે —

“એક દિવસ હું કવકતાની ઉત્તરે થોડાક મૈત્ર જેડે ગામડાઓમાં જના નીસરી પડ્યો હતો. સ્વચ્છ સૂર્યોદય અને અકલકિત સૂર્યાસ્ત મેં અદ્વિજ પ્રથમવાર અવલોકીને જે દર્પ અનુભવ્યો હતો તે અવર્ણ્યજ હતો. દરેકજ ન્યારે ન્યારે હું પથારીમાથી જાગી બેઠો. થતો હતો ત્યારે જેમ દપાલમાં આવેલું નવું પરમીટીયુ કોઈના હાથમાં પડે તે તે ખોલીને સોનેરી કિનારીવાળું ચળકતું પત્ર જોઈ તેમાં નવીન સમાચાર વાંચવાની ઉમેદથી મનુષ્યનું હૃદય દર્પમયું થઈ રહે, તેમ ન્યારે હું પ્રાતઃકાળે જાગીને પથારીમાથી બેઠો થતો હતો ત્યારે નવીન અનુભવોના આશ્વારપી દર્પથી માઈ મન ભરપૂર થઈ રહેતું હતું, અને રખેને એવી અનેરી સુખ-આશા નષ્ટ થઈ જાય એવી ખીકથી હું માઈ દાતણપાણીનું કામ ઉનાવળે ઉનાવળે આટાપી લેઈને સીધોજ બહારની બાળુએ ખુરશી લેઈને બેસી જતો. બગીચાની પાસે થઈનેજ પવિત્ર ગંગા નદી વહેતી હતી, જેના નિર્મળ સરિત્ જળકણ

કાળક્રમે મારા શ્રવનપ્રવાહના બિન્દુ સાથે એતપ્રેત યર્ષ જર્ષ નાના પ્રકારનાં ગદ્યપદ્યાત્મક ગ્રંથોની ઉત્પત્તિમાં કારણરૂપ નીવડ્યાં હતાં !”

ત્યારપછી તેમના પિતા કે જે વારંવાર પ્રવાસે જતા હતા તે કવિને પોતાની જોડે મુસાફરીએ લઈ ગયા. તે થોડોક વખત બોલપૂર રહ્યા, તેજ સ્થળ કવિએ સ્થાપેલી શાળા માટે તેમજ તેમના આશ્રમ તરીકે હાલમાં જગતપ્રસિદ્ધ છે. પોતાના ઘરથી રેલ્વે સ્ટેશન સુધીનો એ માધ્યમ જેટલો માર્ગ જ્યારે તે પસાર કરતા ત્યારે પોતાની આંખો મીચી રાખવાની તેમને આદત હતી. બોલપૂરથી પિતાપુત્ર એક માસ અમૃતસર આવીને રહ્યા, અને પછી ત્યાંથી હિમાલયમાં ગયા. હિમાલય પર્વતની ગિરિમાલા તેમના પિતાના હૃદયમાં અનુલવાતી આનન્દ-ઉર્મિ-ઓનું શ્રવન્ત સ્વરૂપ યદ્ય રહ્યું હતું, તોપણ પુત્રને મન તો તે અદ્ભુતતા-જનક વસ્તુ ન હતી; અને તેથીજ તેના આત્માની અંદર તેના સંસ્કારોએ પ્રવેશ કર્યો નહોતો. તેમનાપર તો નદીનુંજ સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું હતું અર્થાત્ દવિ સરિતાનાજ કવિવર હતા, અને તેનું મુખ્ય કારણ બંગાળના નદીપ્રદેશોની કુદરતી પરિસ્થિતિમાં કવિએ ખાદ્યાવસ્થા નિર્ગમન કરી હતી તેજ હતું.

તેમના લેખો અને ગ્રંથો.

કવિએ “આત્મવૃત્તાત”માં પોતાના આરંભના લેખો વિષે થોડુંક છૂટું ઉઘાડું ટાંચણ કર્યું છે. આરંભના લેખોની શરૂઆત કવિની પંદર વર્ષની ઉમરથી થઈ હતી. આ રીતે અંગ્રેજ કવિ કાલિદાસ અને મિસિજ બ્રાઉનિંગની પેઠે તેઓ બાલપ્રૌઢિ હતા. પણ તેમના લેખોનું મૂલ્ય બહુ ઊંચા પ્રકારનું આંખી રાકાય નહિ. “સાનાંકુર”માં કાવ્યો અને વિવેચન તેમણે પ્રસિદ્ધ કર્યાં હતાં. તેમના બાઈ જ્યોતિરિન્દ્રે “ભારતી” નામે બંગાળી માસિકપત્ર ચલાવવા માંડ્યું, જેમાં તેમની સાથે કવિની પણ સહ-કારિતા સામેલ હતી. કેટલાક સમય પર્વન્ત કવિએ એ પદદ્વારા પોતાના વિચારો પ્રગટ કર્યા હતા અને તેમના વિચારો પત્રદ્વારાજ પ્રગટ કર્યા હોવાથી, પ્રથમનાં પંદરેક વર્ષ સુધીની તેની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ “ભારતી યુગ”ની ગણાય છે. કવિનું પહેલવહેલું પણ લાંબું કાવ્ય—“કવિની કથા” ‘ભારતી’ પત્રમાંજ પ્રગટ થયું હતું અને હમણાં તે પુસ્તકના રૂપમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે—તે કાવ્ય સાહિત્યના પ્રદેશમાં ખ્યાતિ પામેલું પ્રથમનું કાવ્ય હતું. કરિના આન્તરહૃદયની સાહસિક બાવનાનું મનોમય જગત. તેમનું ઔકાન્તિક શ્રવન, તેમનું વિશાળ, અસ્પષ્ટ અને

ઝોમાં પાણી સારા પ્રમાણમાં આવે છે અને તેથી વેપાર તથા ખેતી સારી રીતે થાય છે.

ચીનમાં મોટા અને સારા રસ્તાઓ નથી તેમ દેશના વિસ્તારના પ્રમાણમાં સારી રેલ્વેઓ નથી. આખા દેશમાં ફક્ત બેઝ મોટી રેલ્વેઓ શાગહાઈથી પેકિન તથા હેન્કાઈ સુધીની છે તેથી વેપારના સાધન તરીકે લોકો નદીઓનો ઉપયોગ કરે છે. સિકિઆંગ ૧૦૦૦ માઇલ લાંબી છે અને તેના લગભગ આખા ભાગમાં વહાણો જઈ શકે છે. તેના કિનારા પર સેંકડો ગામડા આવેલાં છે અને તેની ખીણો પ્રદેશ ભાતના ખેતરોથી ભરપૂર છે. આ ભાગમાં કન્તાન, હોંગકોંગ, અને સ્વેટો નામના મુખ્ય શહેરો આવેલાં છે.

મધ્યભાગમાં યાંગસીક્યામ નદી આવેલી છે. આ નદી માલુસ જાતને સૌથી વધારે ઉપયોગી જણાય છે. દક્ષિણ અમેરિકાની એમેઝોન જેટલી તે વિસ્તારમાં નથી અને આફ્રિકાની નાઇલ જેટલી તે લાંબી નથી છતાં તેની કુફરતી સ્થિતિ વધારે અતુલ્ય હોવાથી તે ધણી ઉપયોગી જણાય છે. તેની અંદર લગભગ ૭૦૦ માઇલ સુધી આગમોટો જઈ શકે છે. તેના ઉપર હેન્કાઈ નામનું અગત્યનું શહેર આવેલું છે. અહીં ઇંગ્લેન્ડના વેપારીઓની વસતી સારા પ્રમાણમાં આવેલી છે. ત્યાંથી ૨૦૦ માઇલ પૂર્વમાં ચીનની જૂની ગમ્પાલીનું શહેર નાનકીન આવેલું છે અને ત્યાંથી ૬૦૦ માઇલ દૂર શાગહાઈનું બંદર આવેલું છે.

શાગહાઈમાં પુષ્કળ મીઠો આવેલો છે, ત્યાં સુનરાઈ કાપડ તૈયાર થાય છે. ચીનનો લગભગ બધો વેપાર શાગહાઈ અને હોંગકોંગના બંદરોથી થાય છે. ઉત્તરમાં હોઆંગહો નામની મોટી નદી વહે છે. મોંગોલીયાના ઉચ્ચ પ્રદેશમાંથી પુષ્કળ ધૂળ તેની અંદર પડે છે અને તેની હજારો ટન ધૂળ તેના પ્રવાહની સાથે ધસડાઈને સમુદ્રમાં મળે છે. આથી નદીનું તળ પુરાઈ જાય છે અને મુખ આગળ પુષ્કળ ધૂળ એકઠી થાય છે. આ નદી “ચીનની દિલ્લી” કહેવાય છે, કારણ કે તેનો પ્રવાહ તે વારંવાર બદલે છે. આમ થવાથી હજારો ગામડાઓનો નાશ થાય છે. ૧૮૮૭ માં પ્રવાહના બદલાવાથી ૧૦ લાખ માણો મરી ગયા હતા. ૧૮૮૯માં પ્રવાહ

* રાષ્ટ્રવાદીના દળનાર્યા આવવાથી આ શહેરમાંથી વિદેશી ગળયના યાણાં લાવવા ઉઠાવી લેવામાં આવ્યાં છે.

* આ બંદરમાં દિંદી તેમજ ગોડ લશ્કર અગ્રીય વેપાર તથા જનમાલના રક્ષણાર્થે જમા કરવામાં આવ્યું છે

અસહ સ્થિતિમાં આવ્યો અને વળી પાછું પુષ્કળ નુકસાન કર્યું. આવા પ્રસંગો અનેક વખત બન્યા છે અને અનેક વખત પુષ્કળ નુકસાન થયું છે.

ઉત્તરના પ્રદેશમાં મુખ્ય શહેર પેકીન છે. આ પ્રદેશ ઘણો ક્ષત્રુપ તથા રણીઆમણો હોવાથી તેની સરખામણી કારમીરની સાથે કરવામાં આવે છે.

ચીનનો લગભગ આખો ભાગ નદી પ્રદેશ હોવાથી લોકો નદી કાંઠે રહે છે અને ઘણા ખરા લોકો તો નદીમાંજ જક નામની હોડીઓમાં રહીનેજ અનેક જાતના ઉદ્યોગો કરે છે તથા જીવન ગુજારે છે.

આખોહવા—ચીનમાં ઠંડી વિશેષ પડે છે. પર્વતોની સ્થિતિ અતુક્રમ ન હોવાથી ટીગેટ અને મોગોલીઆમાંથી ઠંડો પવન સીધે સીધો ત્યાં આવે છે અને શિયાળામાં ત્યાં ઘણી ઠંડી લાગે છે. નદીઓનું પાણી, ફરીને ખરક થઈ જાય છે. મોસમી પવનો વાય છે તેથી ચોમાસામાં વરસાદ સારો પડે છે અને તેથી ચોખા, ચા, શેરડી, રૂ, અરીસ, ઘઉં, વગેરે ચીજો સારા પ્રમાણમાં થાય છે.

ખનીજ—ચીનની કુદરતી સમૃદ્ધિ વિશાળ છે. આખી દુનિયામાં કાલસો સૌથી વધારે જગ્યામાં ચીનમાં માલમ પડે છે. બોલું તથા ખીજ ખનીજ પદાર્થો પણ સારા પ્રમાણમાં છે પરંતુ સુધરેલી ટાંચથી આ ખનીજો, બહાર કાઢવામાં હજી આવ્યા નથી, તેથી ખીજ દેશોના પ્રમાણમાં દેશની આર્થિક સમૃદ્ધિ વધતી જણાતી નથી.

રોધખોળો—રોધખોળો મારે ચીન જગતવિખ્યાત છે. ઇ. સ. ૨૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે ચીનાઓએ હેખનકગાની રોધ કરી હતી. કાળો શાહી તથા લખવાનું ખસ ચીનાઓએ રોધી કાઢ્યું છે. કાગળો બનાવવાનું કામ ઇ. સ. ૧૦૦ માં અને જાપવાનું કામ ઇ. સ. ૬૦૦ થી ચીનમાં શરૂ થયું છે. હોકાપત્ર ચીનાઓએ ઇ. સ. ૧૧૦૦ માં રોધ્યું છે. હાથીદાંત વેરવાનું, રેશમ બનાવવાનું તથા રેશમી કપડાં બનાવવાનું અને માટીના વાસણ બનાવવાની કળા રોધી કાઢવાનું માન ચીનાઓને મળે છે. કાંસુ બનાવવાની અને ફોડવાનો દારૂ બનાવવાની રોધ પ્રથમ ચીનાઓએ કરી છે. રેશમી કાપડ ઉપર રંગ ચણવામાં અને માટીના વાસણો ઉપર નક્કી કામ કરવામાં હજી પણ ચીન અચરયાન ભોગવે છે. પરદેશી સત્તાઓના આક્રમણથી બચવાને પ્રાચીન કાળમાં ચીનાઓએ આખા પશ્ચિમ ભાગમાં એક મોટી ૧૨૦૦ માઇલની દિવાલ બાંધી છે. તેની

* જાપવાની કળા હોકાપત્ર અને બંદુકનો દારૂ, આ ત્રણ મહાન રોધનું માન ચીનાઓને ધરે છે.

લખાઈ તથા પહોળાઈ આપી દુનિયામાં પ્રથમ પદ ભોગવે છે. દિવાલ ઉપર ચાર ઘોડેસ્વારો સાથે સાથે જઈ શકે એટલી તે પહોળા છે.

લોકો—ચીનાઓ રંગે પીળા, ચપટા નાકવાળા અને દાઢી મૂંઝ પર ઝોળા વાળવાળા હોય છે. તેઓ ઘણા વહેમી અને અશીષુના બંધાણી હોય છે. ભૂત પિશાચમાં તેઓ પુષ્કળ માને છે અને મીઠાની માફક અશીષુને છુટથી ઉપયોગ તેઓ કરે છે. આથી તેઓ સુસ્ત અને ધીમી પ્રગતિવાળા જણાય છે. તેઓ ત્રણ પ્રકારના દેવને માને છે. ધરમા રહેનાર દેવ, કચરમા રહેનાર દેવ અને સ્વર્ગમાં રહેનાર દેવ જુદા જુદા હોય છે. તેમની કુટુંબભાવના તથા પિતૃભક્તિ આપણા જેવી છે. તેમની પિતૃપૂજા સુવિખ્યાત છે. ચીનમાં ધર્મભાવના ઝાઝી થતી જાય છે. લોકો શાસ્ત્રના મંત્રો ભણે છે ત્યારે માળાને બદલે એક રેંટ રાખે છે અને તેનું ચક્કર કરે તે પ્રમાણે મંત્રોની મંજ્યા ગણાય છે. ' ,

બાળકને ભૂત ન વળગે એટલા માટે જન્મ થયા પછી ત્રીજે દિવસે માતા તેને ગળે લાલ રાખડી બાંધે છે અને તેની સાથે રૂપાના રમકડાં લટકાવે છે. બાળક એક માસનું થાય એટલે બાળ મોવાળા હિતારવાની ક્રિયા કરવામાં આવે છે. આ વખતે દુન્યમ રાતા રંગનો ઢાંટ પહેરીને આવે છે અને બાળકને રાતા રંગનું ઝમકું પહેરાવવામાં આવે છે, દરેક જણ જન્મ દિવસ ઉજવવાની ક્રિયા બેસતા વર્ષને દિવસેજ કરે છે. તે વખત બાળકને એટલા જોડા આપવામાં આવે છે. ઊકરીનો જન્મ એ આકૃત સમાન લેખાય છે. ઊકરી પ્રત્યે લોકોને એટલો બધો અણગમો હોય છે કે ઘણી વખત તેનું નામ “ન જોઈએ” અથવા “એક” “બે”, “ત્રણ” એમ આપવામાં આવે છે. જન્મ થયા બાદ ઊકરી જન્મ્યાની ખબર આપનારા આવેતો પિતા તેનું ઝો પણ જોયા વિના ચાલ્યો જાય છે.

ચૂકરથ કુટુંબની ઊકરીઓ બહાર ફરે એ ઇચ્છવા યોગ્ય ગણાતું નથી, તેથી નાનપણમાંજ તેમના પગની પાટલીઓ બાંધી લેવામાં આવે છે અને પગની વૃદ્ધિ થતી અટકાવવામાં આવે છે. આથી મોટી ઉંમરે પહોંચતા ઊકરીઓ બહુ યોડુંજ, ચાલી શકે છે.

1. બેસતા વર્ષનો દિવસ મોટા તહેવાર નરીકે પાળવામાં આવે છે.

• આ બધી હવે સુધરેલા યુવાનોના પ્રયાસને લીધે ઝાઝી થવા લાગી છે એ ચીનની નગરોનું ચિહ્ન છે. વળી સુધરેલા ચીનાઓ લાંબી ચાટથી હવે રાખતા નથી.

રાત્રે રંગ ઘેરંગી અનેક જાતના ફાનસો (કાગળના) લટકાવવામાં આવે છે અને તેમાં જુદા જુદા પ્રાણી, પશુઓની આકૃતિઓ દર્શાવવામાં આવે છે.

ચીના લોકો મહેમાનગીરી સારી રીતે કરે છે. તેમનો ખોરાક વિચિત્ર પ્રકારનો હોય છે. તેઓ ચોખા ખાય છે અને માંસનો પણ ઉપયોગ કરે છે. મોટાં પ્રાણીઓના માંસ કરતાં તેઓ નાના પ્રાણીઓને વધારે પસંદ કરે છે. ઉંદર અને તેના જેવાં નાનાં પ્રાણીઓ તેઓ ખાય છે. મહેમાનોને તેઓ તાજાં નાનાં ઉંદરો ખાવા માટે આપે છે. દરેક કુટુંબમાં બરફનો છુટથી ઉપયોગ થાય છે.

ચીનની નિશાળ એક ધોધાટવાળું સ્થળ હોય છે. છોકરાઓ બહુ મોટા અવાજે બોલે છે અને પુષ્કળ ગડબડ કરે છે. પાઠ આપતી વખતે છોકરો શિક્ષક તરફ પીઠ કરીને વર્ગની સામે જોઈને જોખેલો પાઠ બોલે તેટલા મોટાં અવાજે બોલી જાય છે. ભૂલ પડે તો શિક્ષક એક પીંછાની ઝુડીથી તેને શિક્ષા કરે છે. ચીનમાં વિદ્યા ઉપર વિશેષ અનુરાગ હોય છે. ત્યાં નાનાં ગામડામાં પણ પુસ્તકશાળા હોય છે. આપણે ત્યાં શાક વેચાય છે તેમ ત્યાં પુસ્તકના અધ્યાય છૂટા પાના તરીકે વેચાય છે. થોડાં થોડા પાના ભેગા કરી તેઓ આખું પુસ્તક ઉપજાવે છે. ચીનમાં બૌદ્ધધર્મના પ્રચારને લીધે કેટલાંક અપૂર્વ પુસ્તકોના સંગ્રહ હિંદુદર્શન તથા યોગના વિષયને લગતો માલમ પડી આવ્યો છે.

લખાણમાં દરેક ચીન માટે જુદાં જુદાં નિશાન હોય છે, તેથી તેમની લખાણમાં ૨૪૦૦૦ શબ્દ ચિહ્ન હોય છે. લખાણ આઠી લીટીમાં નહિ પણ ઊભી લીટીમાં આવે છે. તેમની લિપિ મૂળાક્ષર પ્રમાણે નથી પણ વિચાર ચિહ્ન પ્રમાણે હોય છે.

ચીનમાં પરીક્ષાઓ માટે બહુ મોઢ હોય એમ જણાય છે. જ્યવહારમાં દરેક સ્થાન માટે પરીક્ષા લેવાય છે. નિશાળની પરીક્ષાઓ ઉપરાંત નોકરી લેવા દરેક ખાતાની પરીક્ષા હોય છે અને ધંધામાં ઉપરની જગ્યા લેવી હોય તો તે જગ્યાની પરીક્ષા આપવી પડે છે. પરીક્ષા આપ્યા સિવાય ઉપરની પાવરીએ જવાતું નથી.

ચીનાઓ માથાપર લાંબી ચોટલી રાખે છે અને તેની ત્રણ શેરો બનાવી ગૂંથીને પીઠપર લટકતી રાખે છે. આગળના વખતમાં કોઈ પરદેશી સત્તાએ પરાધીનતાના ચિહ્ન તરીકે આવી ચોટલી રાખવાની ફરજ પાડી હતી પણ હાલમાં તો ચીનાઓ તેને પવિત્ર માને છે અને જો કોઈ માથુસ પોતાની ચોટલીને મરકરીના લાવમાં અડકે તો પોતાનું અપમાન થયેલું ગણે છે.

ચીનના રસ્તાઓ બહુ આકર્ષક જણાતા નથી. ત્યાં મકાનો બહુ લબ્ધ હોતા નથી. સાધારણ સ્થિતિના લોકો મકાનોનાં છાપરાંપર પુલના કુંડ તથા વનસ્પતિના વેલાઓ ચડાવે છે.

છેલ્લા ૧૫ વર્ષથી ચીનમાં ગમૃતિ આવતી જાય છે. ૧૯૧૨ માં ચીનમાં જોહુકમી રાજસત્તા તોડી પાડી પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સ્થાપના કરી છે. ધીમે ધીમે અશીષુનો ઉપયોગ ઓછો થતો જાય છે અને પ્રાચીન સુધરેલા દેશોની પ્રજાની જેવી સંસ્કૃતિ મેળવવા ઇચ્છા થતી જાય છે. હાલના આંતર વિચ્છેદના પરિણામે ચીનનું જીવિષ્ય કેવા પ્રકારનું થશે તે હાલમાં કહી શકાય નહિ, પણ વખત જતા ચીન એ દુનિયાની મહાન સત્તાઓમાંની એક થાય એ સંભવિત ગણાય છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી.

એક અખતરે.

અંગ્રેજીમાં જેને 'rapid reading'— 'ઝડપથી વાંચી જવું'—ના 'વધુ વાચન'—કહે છે એવી વાચનવ્યવસ્થા ઘણી માધ્યમિક શાળાઓમાં હોય છે. જ્યાં વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસના પાઠ્ય પુસ્તકો ઉપરાંત એવાંજ વિષયો પર લખા-વેલા અન્ય સહાયક પુસ્તકો, 'વાર્તાઓ વગેરે નવરાસાનો અંગર રમતા સમયમાં આનંદથી વાંચી જાય છે તેનું પરિણામ એ આવે છે કે વિદ્યાર્થી-ઓ તેમનો સમય નકામો ધોળામસ્તી કે ટોલટપ્પામાં ગુમાવવાને બદલે પોતાની આસપાસ અભ્યાસનું સાનુકુળ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવામાં શક્તિ માન થાય છે. એથી શાળાના અભ્યાસની અસર દૃઢ થઈ, તેના સંસ્કાર તાજા થાય છે, વળી તેને નવા નવા વિચાર અને કલ્પના સ્ફૂર્તિ આવે છે અને તેની હુદ્દિ—શક્તિ વિકાસ પામે છે.

પરંતુ એ યોજનાનું વધુ સાફ પરિણામ આવે તે માટે તે વાચનની કઈક રીતે કસોટી કે પરીક્ષા થવી પટે છે. વિદ્યાર્થીએ જે કઈ વાંચ્યું હોય, જે કઈ પોતાને પસંદ પડ્યું હોય તે સ્વતંત્ર રીતે ફરી કહી જાય, તેને પોતાની વાદ્દાર્જન અને કલ્પનાશક્તિથી નવું સ્વરૂપ આપે એ જરૂરનું છે. તેના લાભ એ ઘણે કે તે પોતાના વિચાર—વસ્તુને વ્યવસ્થિત રીતે રજુ કરવા શીખશે, તેની રમણશક્તિનો આપણને સચોટ ખ્યાલ આવશે, તેનામાં કઈ શક્તિ પ્રધાનપણે છે—વિચાર, કલ્પના કે ભાવના, તેના ખાત્રીલાયક પુરાવો મળશે, અને વાસ્તવિક રીતે તેને શુ ગમે છે, તેનું માનસિક વલણ કઈ દિશામાં છે, તેની હુદ્દિ કેવી છે, તે તપાસી જોવાનું માધન મળશે.

પ્રસ્તુત વિષયને ચર્ચવાનું કાગળ એપરથી ઉપસ્થિત થયું છે કે આપણા બહુિતા નાગરિક સર પુરુષોત્તમદાસ ઠાકોરદાસે મુરતી બ્રહ્માના ખાસ કરીને પારડી તાલુકા જે બહુ પછાત અને અજ્ઞાન છે ત્યાં, ફરતા પુસ્તકાલયો કાઢવા માટે વ્યવસ્થા કરેલી છે; અને ત્યાં તે ફરતા પુસ્તકાલયની શી અસર થઈ છે તે તપાસી જોવાને મેં એન્જીકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ રા. કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વડીયે, પારડી તાલુકાની પહેલા અને બીજા ગ્રેડની પ્રાથમિક શાળાઓ અને કન્યાશાળાઓ, જેમને એ યોજનામાથી વધુ વાચન માટે પુસ્તકો પુગ પાડવામાં આવ્યા હતા, તે તમામ શાળાઓ અને કન્યાશાળાઓના છોકરા અને છોકરીઓ પાસેથી, પોતે જે પુસ્તક વાચ્યુ હોય વા જે પુસ્તક પોતાને ગમ્યુ હોય તેના સાર લખાવી મંગાવવા જોડવણુ કરી હતી. લગભગ બધી શાળાઓમાથી જવાબ મળ્યા હતા. કેટલાક જવાબપત્રો તદ્દન મોકલવા ખાતર મોકલાયા હતા. છતાં તે પત્રો તપાસતા છોકરા, છોકરીઓમા, પોને જે પુસ્તક વાચેલું અગર જે પુસ્તક પોતાને પસંદ પડેલું તેના સાર લખી મોકલતા, જે જુદી જુદી જાતનું વ્યક્તિત્વ, વિચાર, લાગણી અને કલ્પનાનું સ્વરૂપ માલમ પડ્યું તે અચૂક લક્ષમા લેવા જેવું છે. જેવી રીતે પાશ્ચાત્ય દેશોમા હાલમા ‘mental tests’—‘માનસિક કસોટી’—કરી, વિદ્યાર્થીની ચક્રિત્ત્વ અને તેની મનોદશાનું માપ કાઢવામા આવે છે, તેવી રીતે આ રીતે વધુ વાચન જે તે શાળામા દાખલ થયું હોય તેની શિક્ષક વખતોવખત વિદ્યાર્થીના મુખપાઠથી અગર લિખિત જવાબથી પરીક્ષા લઈ; વિદ્યાર્થીના અભ્યાસમા વા તેના વિકાસમા ચોક્કસ મદદગાર થઈ પડે.

પડોદરા રાજ્યમા ફરતા પુસ્તકાલયો ગામેગામે નીકળેલા છે, શાળાઓમા પણ પુસ્તકો માટે સનડ ચઢેલી છે. પારડી તાલુકાની પેઠે, વિદ્યાર્થીઓએ જે જે પુસ્તકો વાચ્યા હોય અગર તો તેને જે પુસ્તક પસંદ પડ્યું હોય તેના સાર આપવાનું અથવા તો તે પસંદ પડનાનું કારણ પૂછવામા આવે તો તેનું પરિણામ અવશ્ય લાભદાયી થઈ પડે એમ માફ માનવું છે.

ઉપર નોંધેલા અખતરો આપણે અહિં તદ્દન નવો છે, અને પુસ્તકાલય ખાતાના ચાલકો એ અખતરોને અજાણી, જોઈ તેનું પરિણામ જાહેર કરશે તો પુસ્તકાલય પ્રચારના કાર્યને વધુ ઉત્તેજન મળશે એમ માનવું છે.

“પુસ્તકાલય” માથી

આકાશ દર્શન

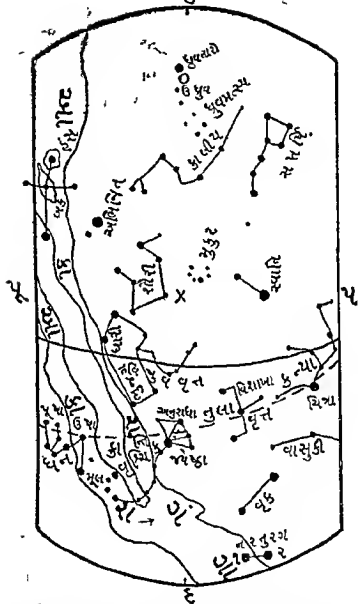
જુલાઈ.

જૂન માસમાંના આપણા પરીચિત તારાઓમાંથી પશ્ચિમ આકાશ ચિત્રા હજી દેખાય છે. સ્વાતિ હવે માથાપરથી ધીમે ધીમે પશ્ચિમ ખસતો ગયો છે. તુલા (વિશાખા) હજી આકાશમાં સહેજ દક્ષિણ સારી રીતે દશ્યમાન છે. છેક દક્ષિણે આકાશગંગાની બાજુમાં નરતુર તારા હજી પ્રકાશે છે જે કે સહેજ નીચાણમાં ગયા છે. તેનો પૂર્વ દેવો તારો જે આપણો સૌથી પાસેમા પાસેનો પડોશી સૂર્ય છે તેમ અત્રે પ્રકાશ આવતાં ૪૦-૩૫ વર્ષ થાય છે. સપ્તર્ષિ હવે વાયવ્યકોણ તમચા માંડ્યા છે. તેમની અને ધ્રુવ મત્સ્યની વચ્ચે કાલીય નાગ આ પોતાની ફેણ ઉઘી કરીને પડેલો હવે જોવામાં આવશે. પૂંછડીએથી ગણત્રીજો તારો જે લગભગ મધ્ય રેખા પર આવે છે તે વિશે આગળ વાન કરી

વૃશ્ચિક—હવે આ માસમાં ખાસ જાણવા લાયક થોડાંક તારામાંડ વિશે વિવેચન કરીશું. આ માસનું સૌથી મુંઢ દશ્ય વૃશ્ચિક રાશિ આકાશનાં તારામાંડોના જે જે જુદાં જુદાં નામો આપેલાં છે તેમાં ૬ આ રાશિમાંડોજ એકલું એવું છે કે જેની 'આકૃતિ' ખરોતર તેના નામ મળતી આવે છે. આપણા અલગ લોકો તેને 'વિંછુડાના' નામથી ઓળખે છે અને દરેક માસમા સવાળે દિવસ જ્યારે ચંદ્ર આ રાશિમાં હોય ત્યારે 'વિંછુડો ચાલે છે માટે કશું કામ શરૂ કરવું નહિ' એમ કહે છે. વિંછુડા અમિકોણમાંથી ઉઠે આવેલો દેખાય છે. આગળના ત્રણ સાધારણ એક ઝીણો મળા ચાર તારાઓનું અનુરાધા નક્ષત્ર ગણાય છે. તે વિંછી આગળના ચીપીયા છે. તેની નીચે લાલ રંગનો, મુખ્ય તારો અને તે ઉપર નીચે એક એક તારો મળી ત્રણ તારા જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર ગણાય. લાલ તારા-પારિજાતને વિંછીની આંખ કહેવેલી છે. જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં ૨ હોય અને જેનો જન્મ થાય તેને કાંઈક મૃદરાન્તિ કરાવતી પડે. વિંછીનો બાકીનો નીચેનો ભાગ તેનો ડંખ મૂલ નક્ષત્ર છે. આ નક્ષત્ર જેનો જન્મ થયો હોય તે માથાપને મૂળમાંથી ઉઘેડી નાખે એવી માન્ય હોવાથી મૂલાની શાન્તિ માટે ધણી મોટી શાસ્ત્રીય ક્રિયા કરાવામાં આ છે. મૂલરાજનો જન્મ મૂલ નક્ષત્રમાં થયો હતો. વૃશ્ચિક રાશિનો પાછળ પોણો ભાગ આકાશગંગામાં છે. પારિજાતને ધણીવાર ભૂધમાં કેટલાક મંત્ર ધારે છે. પણ તેના સ્થાનની માહિતીથી તે તુરંત ઓળખી શકાય તે

જુલાઈ

ઉ

તા. ૧લીએ ૧૦વાગે ૧૬મીએ ૮વાગે ૩૧મીએ ૮વાગે (સ્વાતિ)

છે. પારિજાત પહેલા વર્ગના તારો છે. આ તારો યામ્યોત્તર વૃત્ત ઉપર તા. ૧૨ મી જુલાઈને દિવસે રાત્રે ૯-૩૦ વાગે આવે છે. તે આપણાથી ૧૫૫ પ્રકાશ વર્ષ દૂર છે.

સૌરી—સ્વાતિથી પૂર્વે ૪ ગ્રીજી તારાનો ઘોડાની ખરી જેવો આકાર છે અને મુકુટ કહે છે. વચ્ચેનો તારો વધુ પ્રકાશિત છે તે મુકુટનો કોદિનર છે. મુકુટથી પૂર્વે સાધારણું છે તારાઓનું સૌરી મંડળ અન્યું છે. અંગ્રેજીમાં તેને Hercules કહે છે આ મંડળ તરફ આપણું સૂર્ય મંડળ આપું એટલે આપણો સૂર્ય પોતાના પરિવાર સહિત સેકન્ડના આઠ માઇલની ઝડપથી ધસ્યો જાય છે એમ ખગોળવેત્તાઓનું માનવું છે. સૌરીની દક્ષિણે ભુજંગધારી નામનું તારામંડળ વિપુલવૃત્ત ઉપર છે. સાપને હાથમાં પકડીને ગાર્દી ઉભો છે એવી કલ્પના છે.

અભિજિત—

ઇશાન જુલ્યામાંથી હવે અભિજિતનો તારો બહાર જીએ આવેલો છે. આ તારો નક્ષત્ર પટમાં ક્રાન્તિવૃત્તની આગળ પાછળના ભાગમાં નથી છતાં તેના અપ્રતિમ પ્રકાશને લીધે તેને વધારાના-અકૃત્રીસમાં નક્ષત્ર તરીકે ગણ્યો છે. અભિજિત અને બ્રહ્મહૃદય ધ્રુવના તારાની સામે સામી બાજુએ લગભગ સરખે અંતરે એકજ લીટીમાં છે. એટલે હવે અભિજિત દેખાય છે ત્યાં મુધી બ્રહ્મહૃદય ન દેખાય; તેવીજ રીતે સમર્પિ દેખાય ત્યારે શર્મિષ્ઠા ન દેખાય; આ ચારે ધ્રુવના તારાને મધ્યમાં રાખી ચાર છેડે રહીને નિરંતર તેની આસ પાસ ભ્રમણ કરે છે. આપણું સૂર્યમંડળ સૌરી તરફ યદ્યપે અભિજિત તરફ જાય છે, અને તેની ગતિ ઉપર કહી તેમ સેકન્ડના આઠ માઇલની છે છતાં તે બાજુના પાસેમાં પાસેના તારાને પહોંચતાં ૧,૮૦,૦૦૦ વર્ષ થાય છે. અભિજિતથી આપણી પૃથ્વીપર પ્રકાશ આવતાં ૪૦ વર્ષ થાય છે. પહેલા વર્ગના તારાઓ પ્રકાશના પ્રમાણમાં અનુક્રમે ૧ થી વ્યાધ, ૨ જે અગરત્ય, ૩ જે અભિજિત, ૪ થી સ્વાતિ; ૫ થી બ્રહ્મહૃદય ૬ થી નરતુરંગનો નીચે ૭ થી મૃગનો નીચેનો આઠમો પુનર્વસુનો એ પ્રમાણે આવે છે. તે ઉપરાંત અત્યાર મુધી રોહિણી, આર્દ્રા નરતુરંગ ૧, પુષ્ય, મધા, ચિત્રા ત્રિશંકુ (સ્વસ્તિકનો નીચેનો તારો) પારિજાત એ મળીને પહેલા વર્ગના તારાઓનો પરિચય તો આપણે કરી ચૂક્યા. હવે પહેલા વર્ગના ફક્ત ચાર તારા બચવાના રહ્યા છે. આ અભિજિતનો તારો તા. ૧૦ મી ઑગસ્ટે રાત્રે ૬-૩૦ વાગે ધામ્યોત્તર ચશે. અભિજિત વિશે વધુ આવતા માસમાં.

આ માસની ૧૫ મી તારીએ મધ્યરાત્રિએ શ્રવણનો પહેલા વર્ગનો તારો જરોજર માથા ઉપર આવે છે. આ તારા વિશે વધુ આપણે આવતા

મુખ્ય યુનિવર્સિટિની ખી. ટી. પરીક્ષાના કેટલાક પ્રશ્નો ૨૨૬

માસમા જાણીશુ. તા. ૨૬ અને ૩૧ ની રાતે ખરતા તારાઓ વધુ પ્રમાણમાં દેખાવા સંભવ છે. આ માસની અધવચમા સૂર્ય કર્કશશિમા પ્રવેશ કરે છે.

આ માસમા સૂ. હિ તા ૧ લીએ ૫-૫૬ તા ૧૫ મીએ ૬-૪ અને તા. ૩૧ મીએ ૬-૧૦ (૨૬.૮) નો અમદાવાદમા છે. સૂ. અ. તા. ૨૭ મી જૂનથી ચાલુ તા ૩૨ મી જુનઈ સુધી આખા વર્ષમાં મોડામાં મોડો ૭-૨૭ નો છે તથા તા. ૧૫ મી ૭-૨૬ અને તા. ૩૧ મીએ ૭-૨૦ નો છે.

આકાશગંગા આ માસમા દક્ષિણમાંથી વૃશ્ચિક અને ધનુશશિમા થઈ પૂર્વ તરફ થઈને ઉત્તરે જાય છે.

મહાસક્રમી ટ્રે. કો.
અમદાવાદ

} , લોગીલાલ કેશવલાલ પટવા.

મુખ્ય યુનિવર્સિટિની ખી. ટી. પરીક્ષાના કેટલાક પ્રશ્નો
(૧૯૨૭)

(અનુસંધાન મે-જૂન ૧૯૨૭ ના ૫૪ ૨૦૦ થી)

- (૧૧) “સારી વ્યવસ્થાવાળી શાળામા વ્યવસ્થાજ દૃષ્ટિગોચર થતી નથી” એ દેખીતો વિરોધાભાસ છે કે કેમ તેની ચર્ચા કરો.
- (૧૨) શિક્ષક પ્રત્યે વિદ્યાર્થીનો અવિનય, ઘેરથી તેમજ કરવાના કામ પરત્વે તેની બેદરકારી, શાળામા મોઢી હાજરી, વર્ગમા દુર્લ્લેસ, પરીક્ષા વખતે કાપિ કરવી, અને વારંવાર વર્ગ છોડી બહાર ભટકવા કરવું;—આ બધી ખામીઓ તમે કેવી રીતે સુધારશો તે લખી જણાવો.
- (૧૩) વર્ગશિક્ષણ સામે દાવમા જે વિરોધ દર્શાવવામા આવે છે તેનું ખરાબર વિવેચન કરો.
- (૧૪) અઠવાડિક, ઝમાસિક અને વાર્ષિક પરીક્ષાઓ એવાની પદ્ધતિ વિશે તમારો અભિપ્રાય જણાવો અને તે સમગ્રી સુધારે કરવાના તમારા વિચાર દર્શાવો.
- (૧૫) શાળાના છોકરાનું આરોગ્ય સુધારવા માટે કસરત, વ્યવસ્થિત ક્વાર્પ્ત, અને અતઃ રમતો કેટલે અંશે લાયકાગી છે તેનું વિવેચન કરો.
- (૧૬) વાંચન તથા લેખન વખતે, પાઠ ચાવતો હોય ત્યારે, અને જ્યાં આપતી વખતે, વિદ્યાર્થીઓની બેસવાની તેમજ ઊંચા રહેવાની રીત કેવી હોવી જોઈએ તે જણાવો.

- (૧૭) વિદ્યાર્થીઓની આખોને નુકસાન થાય નહિ તે માટે શિક્ષકે શું શું કરવું જોઈએ ? બાળકના નૈતિક વિકાસમાં ઇતિહાસનું શિક્ષણ કેટલે અંશે જરૂરનું છે તે સમજાવો.
- (૧૮) ઇતિહાસશિક્ષણ માટે શાળાઓમાં જે જે પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ થતો તમે જોયો હોય તે વિશે વિવેચન કરો.
- (૧૯) ઇતિહાસના શિક્ષણમાં નાટ્યપ્રયોગની પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે એનાથી તમે જે સમજ્યા હો તે લખી જણાવો. શાળામાં એવા પ્રયોગોને અનુરૂપ ઐતિહાસિક ધ્વનિઓ દિગ્દર્શન ઇતિહાસમાંથી પસંદ કરીને તે ટાંકીને તમારો ઉત્તર રૂપેંટ કરો.
- (૨૦) “ બાળક, ભવિષ્યમાં સ્વદેશપ્રીતિવાળો નાગરિક થાય એ ઇતિહાસના શિક્ષણનો મુખ્ય હેતુ છે. ” એ વિશે ચર્ચા કરો.
- (૨૧) “ ‘સ્વદેશ પ્રીતિ’ અને ‘નાગરિક ભાવનાની ખીલવટ’ થાય એવી અસર કરે તેવું શિક્ષણ આપવું હોય તો તે હિંમેશાં આપ્રાસંગિક અને આડકતર હોવું જોઈએ-એ ” સંબંધી વિવરણ કરો.
- (૨૨) એવું કહેવામાં આવેલું છે કે “ બાળકને ઇતિહાસની ધણી હકીકતો અને તવારીખો વગેરેથી સમૃદ્ધ કરવાની તાલીમ નહિ આપતાં ઐતિહાસિક વિકાસનું દિગ્દર્શન થાય એવો આદર્શ ધ્યાનમાં રાખી ઇતિહાસનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. ” એ સંબંધી તમારા વિચાર દર્શાવો.
- (૨૩) એવું કહેવામાં આવે છે કે “ ભૂગોળશિક્ષણની શરૂઆત માટે સારી રીત તો એજ છે કે સૃષ્ટિજ્ઞાનના અભ્યાસ માટે સારી રીતે ગોઠવેલા પાઠોની યોજના દોરી જોઈએ. ” આ વાક્યનું સમર્થન કરો.
- (૨૪) ભૂગોળના શિક્ષણમાં નેત્રેન્દ્રિયના ઉપયોગની ભુદી ભુદી પદ્ધતિની ચર્ચા કરો.
- (૨૫) “ મુખર્ષ ધલાઈમાં પંડતો વરસાદ ” એ વિષય ઉપર એક પાઠ આપવાનો છે તેની સંક્ષિપ્ત નોંધ તૈયાર કરો.
- (૨૬) ભૂગોળના શિક્ષણમાં પાઠ્ય-પુસ્તકનું સ્થાન શું છે તે વિશે ચર્ચા કરો; અને દાલમાં એવાં પાઠ્ય પુસ્તકોનો, વર્તમાન પ્રમાણમાં દુરુપયોગ થાય છે તે જણાવો.

(૧)

પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ઉદ્ધૃત અભ્યાસક્રમ

ધોરણ ૧ છુ

કુલુ.

૧૦૦. પાંચમો વિષય (ઐત્હિક) - ગરાદી, ગુજરાતી કે કાનડી ભાષાનું વાચનમાળાની બાળપોથી તેમજ ભાગ પહેલાનું વાચન. વાચેલા ભાગમાંથી સાદા અક્ષરોવાળા શબ્દોનું મોટા અક્ષરે કાળા પાટીવાપર કે રલેટપરનું લેખન.

ધોરણ ૨ છુ

૧૦૦. છઠ્ઠો વિષય (ઐત્હિક).

૭૫ (અ) ખાતા તરફથી પ્રકટ થએલી બાળપોથીમાંથી બીજા ભાગનું વાચન અને વર્નાક્યુલર પહેલી ચોપડીમાંથી ગમે તે પસંદ કરેલા ૧૦ ગદ્યના પાઠો, અને વાચેલા ભાગની સમજૂતી.

૨૫ (બ) વાચેલા ભાગમાંથી ગમે તે શબ્દોનું કાળા પાટીઆપરનું કે રલેટપરનું લેખન.

ધોરણ ૩ છુ

૧૦૦. છઠ્ઠો વિષય (ઐત્હિક)

૫૦ (અ) ખાતા તરફથી પ્રકટ થએલી વર્નાક્યુલર બીજી ચોપડીમાંથી ગમે તે પસંદ કરેલા ૧૫ ગદ્યના પાઠોનું વાચન, સમજૂતી સાથે.

૩૦ (બ) વાચેલા પાઠોમાંથી જાપેની ત્રણ લીટીનું મોટા અક્ષરે શ્રુતલેખન.

૨૦ (ક) મોટા અક્ષરનું અનુલેખન. પુરી કૌપી લખેલી દેખાડવી.

ધોરણ ૪ છુ

૧૦૦. છઠ્ઠો વિષય (ઐત્હિક)

૬૦ (અ) ખાતા તરફથી પ્રકટ થએલી વર્નાક્યુલર બીજી ચોપડીના પહેલા તથા બીજા ભાગમાંથી ત્રીજા ધોરણમાં જેટલા પાઠો શીખવાડવામાં આવી ગયા હોય તે સિવાય ના ૨૦ (ગદ્યના) પાઠોનું સમજૂતી સાથે વાચન. વિદ્યાર્થીના દરેકના અનુભવમાં આવતી ચીજો અને હકીકતો સંબંધી સાદા ભાષામાં વાતચીત.

૨૫ (બ) ચોપડીમાંના વાચેલા ભાગમાંથી ત્રણ (જાપેની) લીટીઓનું શ્રુતલેખન.

૧૫ (ક) મધ્યમ કદના અક્ષરનું મરેડાદાર લેખન. પુરી લખેલી કૌપી શુદ્ધ દેખાડવી.

ધોરણ ૫ મું

૧૦૦. છઠ્ઠો વિષય (ઐતિહાસિક).

૧૦ (અ) ખાતા તરફથી પ્રકટ થએલી વર્તમાનપત્ર ત્રીજી ચોપડીમાંથી

૨૦ ગદ્યના પાઠોનું સમજાવતી સાથે વાચન.

વિદ્યાર્થીના દરરોજના અનુભવમાં આવતી સામાન્ય બાબતોની વાતચીત.

૨૫ (બ) વાંચેલા ભાગમાંથી ત્રણ (છાપેલી) લીટીઓનું શ્રુતિલેખન.

૧૫ (ક) નાના અક્ષરોનું અનુલેખન. પુરી લખેલી કૌંસી છુક રજુ કરવી

ધોરણ ૬ મું

૧૦૦. છઠ્ઠો વિષય (ઐતિહાસિક).

૧૦ (અ) ખાતા તરફથી પ્રકટ થએલી ચોથી ચોપડીના ૨૦ ગદ્ય પાઠોની સમજાવતી અને વાચન.

થણું સાદું વ્યાકરણજ્ઞાન. વાચનમાંથી વાંચેલા પાઠો ઉપરથી સૂચિત વિષયો પરત્વે અને પ્રાસંગિક ચાલુ બનાવેલે ઉદ્દેશી વાતચીત કરવી.

૨૫ (બ) વાંચેલા ભાગમાંથી ચાર (છાપેલી) લીટીનું શ્રુતિલેખન. સાદા પત્રનું લેખન.

૧૫ (ક) મોટા (ચાલુ ટંબના) મરોડદાર અક્ષરોનું લખાણ. પુરી લખેલી કૌંસી છુક દેખાડવી.

ધોરણ ૭ મું

૧૦૦. સાતમો વિષય (ઐતિહાસિક).

૧૦ (અ) ખાતા તરફથી પ્રકટ થએલી પાંચમી ચોપડીમાંથી ૨૦ ગદ્ય પાઠોનું વાચન (સમજાવતી સાથે).

થણું સાદું વ્યાકરણજ્ઞાન અને પદ્યછેદ.

વાચનના પાઠો ઉપરથી સૂચિત વિષયો પરત્વે અને વર્તમાન દશીકતની પ્રાસંગિક વાતચીત.

૪૦ (બ) ચાલુ અક્ષરોની ટાંચ પૂર્વક પત્રલેખન અથવા સાદા વિષય ઉપર રિપોર્ટ લખવો.

ઉ. ભા. ના મે. એન્ડુ. ઇન્સ. ની આંખીસ. } (સદી) ૭. આર્ક. શાહ. }
અમદાવાદ તા. ૨૨-૧૦-૨૫ } એન્ડુ ઇન્સ. વતી.(ઉ. ભા. ના મે. એન્ડુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૨-૧૦-૨૫ ના
દુકામ નં. ૮૪૬૩ ની મુદતનાનુસાર)

હંટર મેઇલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા.

૧. હંટર મેઇલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની ચાલુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૧૭ માહે સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૭ ના શનિવારે સવારના અગિયાર વાગે કૉલેજના મકાનમાં થશે.

૨. સામાન્ય રીતે જે વર્ષમા ઉમેદવાર પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવા આવે તે વર્ષની ૧લી ડીસેમ્બરે તેની ઉમર પૂરો ૧૬ વર્ષથી ઓછી કે ૨૨ વર્ષથી વધુ નહિ હોવી જોઈએ. શિક્ષક તરીકે ખાતામા દાખલ થએલા ઉમેદવારોની ઉમરની હદ ૩૦ વર્ષ સુધી ચાલશે.

૩. ૧૬ વર્ષથી ઓછી ઉમરના તથા ૨૨ વર્ષથી વધારે ઉમરના ઉમેદવારો વેસ્ટર્ન ઈન્ડિયા-સ્ટેટ્સ અ. ના. મહે. એન્ડુ. ઓરીસર સાહેબની મંજુરીથી આ પરીક્ષા આપી શકશે પરંતુ તેવા ઉમેદવારો કૉલેજમાં દાખલ થઈ શકશે નહીં. ---

૪. દરેક ઉમેદવારે સાતમુ ધોરણ અથવા વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષા પાસ કર્યાનું સર્ટિફિકેટ લાવવું જોઈએ. પરંતુ જેણે છઠ્ઠું ધોરણ પાસ કરી હંટર મેઇલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના પ્રાવેશિક વર્ગમા દાખલ થઈ તે વર્ગમા પરીક્ષા પહેલાં ઓછામા ઓછી છેલ્લા ત્રણ માસની દાખરી આપી હશે, અને ખાતાએ રીકાર્ડેલી કોર્ષ પણ સૂક્ષ્મમા અને ઉપલા પ્રાવેશિક વર્ગમા મળાને એકંદર નવ માસનો સાતમા ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો હશે તેને તે ધોરણ પસાર કર્યા વિના પણ આ પરીક્ષામા દાખલ કરવામાં આવશે.

૫. મુખર્દી સરકારના કેળવણી ખાતા તરફથી સને ૧૯૧૩ માં પ્રસિદ્ધ થએલા ગુ. સાતમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ પરીક્ષા લેવાશે; ફક્ત તેમા ત્રીજા વિષયમાં માર્કની વહેંચણી નીચે મુજબ રહેશે.

ગુ. સાતમીના સામાન્ય જ્ઞાનના પાંચ વિષે લેખી પરીક્ષા માટે માર્ક:-૫૦ નિર્બંધ

અક્ષર તથા લેખન શૈલિ માટે --- " ૨૫

૬. છેક નાના કદના, કાનની કે આખની શક્તિમા ખામીવાળા બોનકા કે અધુદ ઉચ્ચારવાળા, તથા દાકતરી તપાસમા નપાસ થએલાને કૉલેજ માટે પસંદ કરવામા નહિ આવે.

હંટર મેઇલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ, સુ. ચ. પટેલ,
રાજકોટ. તા. ૬-૬-૧૯૨૭. --- પ્રિન્સિપલ.

નોંધ:-ઉપરની કલમ ૩ છ પ્રમાણે જે ઉમેદવારોને મંજુરીની જરૂર હશે અથવા કલમ ૪ થી પ્રમાણે લાયકાતના સર્ટિફિકેટની જરૂર હશે તેમને તેવા મંજુરીના દાખલો કે સર્ટિફિકેટ રજુ કર્યા સિવાય પરીક્ષામા દાખલ કરવામાં નહિ આવે; માટે એના વિવાદોએને અર્થે મોકળાં મહેલાઓએ સંલગ્ન રાખવી.

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ

આજનાં કોટ ભૂટર મેદલેટનિંગ દ્રોણની પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવા આવેલ ઉમેદવારને લાવવાનું સારું ફોનું.

[illegible]

બાર્દન ટ્રેનિંગ કૉલેજ, રાજકોટ.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા, સને ૧૯૨૯.

આ કૉલેજની આજુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૧૨ મી સપ્ટેમ્બરને સોમવારને દિવસે સવારના અગિયાર વાગે કૉલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

આ કૉલેજમાં દાખલ થવાને જે બાકીના મુખ્ય રાખતી હોય તેમણે નીચે બતાવેલા નમુના પ્રમાણે લખીકતનું એક પત્રક પોતાની શાળાનાં મુખ્ય શિક્ષિકા મારફત અમારા તરફ મોકલી આપવું. એ પત્રકની સાથે સ્કૂલ કમીટીના મેમ્બરો તરફથી અથવા પોતાના ગામના દોષ્ટ જે પ્રેતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો તરફથી મેળવેલ સહવર્તનના પ્રમાણપત્રની જે નકલ પણ મોકલવી. લખીકતનું પત્રક તથા સહવર્તનના પ્રમાણપત્રની જે નકલો મોકામાં મોકા તા. ૩૧ મી ઓગસ્ટ સુધીમાં અમને મળી જવા જોઈએ. ત્યાર પછી આવેલાં પત્રકો સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

(લખીકતના પત્રકનો નમુનો),

રાજકોટ બાર્દન ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવા જનાર ઉમેદવાર સંબંધી લખીકતનું પત્રક.

ઉમેદવાર બા. ધનું નામ અ ટક સાથે	જાત.	ધ. સ. પ્રમાણે જન્મ તારીખ.			પ્રાવેશિક પરીક્ષાની તારીખ સુધી ઉમર.		કુવાર, સંમત કે વિધવા.	વાલીનું નામ ધંધા સાથે	કૉલેજમાં દા. ખલ થવા ધ. અગ્રનાર બાકી સંધવા હોય તો તેના વંશીની અનુ મતિ.	કયા ધોરણમાં પાસ ર. રીમાર્ક.
		તા	મા	સને	વરસ	માસ				

સ્વાના તારીખ.

મુખ્ય શિક્ષિકાની સહી.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપનાના સંબંધમાં ઉમરની કોઈ ખાસ મર્યાદા રાખવામાં આવતી નથી. પરંતુ કોલેજમાં દાખલ થતી વખતે જેની ઉમર પૂર્ણ ૧૫ વર્ષની હોય છે તેનેજ દાખલ કરવામાં આવે છે. ૧૫ વર્ષથી ઓછી ઉમરની તેમજ ૨૫ વર્ષથી વધારે ઉમરની બાકીઓને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં આવતી નથી. પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૦૨ ના બન્યુ-આરી માસના ગુજરાત શાળાપત્રમાં પ્રગટ થયેલ કન્યાશાળાના પાંચમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ લેવામાં આવશે જે બાઈઓ કોલેજમાં દાખલ કરવા યોગ્ય જણાશે તેમની સારીરિક તપાસ કાઢવાના બનનાના મેડિકલ ઓફિસર સાહેબ પાસે કરાવવામાં આવશે.

બાર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ.

રાજકોટ.

તા. ૧-૫-૨૭.

ત્રિમહીલા મહેલા.

લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ.

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા.

મુંબઈ ભાગ.

ઈ. સ. ૧૯૨૮ના અધિક્ષમાં થનારી (કન્યાઓ માટેની) વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે નીચેના પ્રસ્તુતો મંજૂર કરવામાં આવ્યા છે.

ગુજરાતી (મરાઠી) -

પહેલો વિષય:-

(અ) ગદ્યખાતાની કુલ ચોપડીમાંથી ૨, ૫, ૬, ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૫, ૧૭, ૧૮, ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૭, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૫, ૪૮, ૪૯, ૫૦, ૫૧, ૫૩, ૫૫, ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૫૯, ૬૦, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૮, ૬૯, ૭૦ અને ૭૧ પાઠો (બધા મળીને ૪૦ પાઠો)

(વ) પદ્યખાતાની કુલ ચોપડીમાં આવેલા કવિતાના પાઠોમાંથી ૧૬, ૨૧, ૨૮, ૩૪, ૩૮ અને ૪૭ (બધા મળીને ૬ પાઠો).

ઉર્દૂ

પહેલો વિષય:-

(અ) ગદ્ય મોદની મદમદ ખરમાવિની " ઉર્દૂ પાંચમી ચોપડી "

(૧૯૨૩ ની આજ્ઞા) માથી ૨, ૩, ૫, ૭, ૯, ૧૧, ૧૨, ૧૫, ૧૮, ૨૧, ૨૩, ૨૫, ૨૮, ૩૧, ૩૨, ૩૩, ૩૪, ૫૨, ૫૩ અને ૫૫ પાકો (અધા મળીને ૨૦ પાકો).

(વ) પદ્ય મોદની મહમદ હસ્માઈનની “ ઉર્દુ પાગમી ચોપડા (૧૯૨૩ ની આજ્ઞા) માથી આવેલા નિતાના પાકો ૧, ૪, ૬, ૮, ૧૩, ૧૪, ૧૭, ૧૯ અને ૨૦ (અધા મળી ૯ પાકો)

ગુજરાતી ઉમેદવારો માટે

(અ) ગદ્ય કન્યાવાચનમળા પુસ્તક ૩૫ ના સવળા પાકો

(બ) પદ્ય કન્યાવાચનમળો પુસ્તક ૩૫ માથી ૬, ૯, ૧૨, ૨૨, ૨૬ અને ૩૦ પાકો (અધા મળી ૬ પાકો).

ઉર્દુ ઉમેદવારો માટે

(અ) ગદ્ય મોદની સૈયદ અદમદ અમરદ અમરશી દ્વારા “ સરમાય ચે ઉર્દુ ” માથી નીચેના પૃષ્ઠ સિવાયના સરળા પૃષ્ઠના પાકો.

દર્મ્યાતકી શબ્દો પૃષ્ઠ ૧ થી ૧૦

સમનેશ ઉમરી કે ક્વાઈદ પૃષ્ઠ ૭૭ થી ૮૨.

સીવીલીઝેશન યા તેહઝીમ પૃષ્ઠ ૯૩ થી ૧૦૨

ઉમીદકી ખુશી પૃષ્ઠ ૧૧૦ થી ૧૨૧

ખાકા એ દવામ કે દરબાર પૃષ્ઠ ૧૨૧ થી ૧૪૧

રક્ષાત પૃષ્ઠ ૧૪૨ થી ૧૪૯

(બ) પદ્ય દમ્દ પૃષ્ઠ ૧૪૯

દોલત ઓર વકતબકા મુનાઝીરા પૃષ્ઠ ૧૫૫ થી ૧૫૭

ઈલાજે શુનાહા પૃષ્ઠ ૧૫૭ થી ૧૫૮. —

મુસદ્દીસત પૃષ્ઠ ૧૭૩ થી ૧૭૬.

મજલો મન્કસાર પૃષ્ઠ ૧૭૬.

ખાકા-એ-કિંદ પૃષ્ઠ ૧૮૬ થી ૧૮૮.

મોદની સૈયદ અદમદ અશરાફ અશરશીના “ સરમાય-એ-ઉર્દુ ” એ નામનુજ પાઠ્ય પુસ્તક નક્કી કરવામા આવ્યું છે તેને અદ્ય મન્જાનુસાર પસંદ કરવા માટે જીજ્ઞા પાઠ્ય પુસ્તક નામે મોદની મહમદ હસ્માઈન દ્વારા

પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવાના સંબંધમાં ઉમરની કોઈ ખાસ મર્યાદા રાખવામાં આવતી નથી. પરંતુ કૌશલ્યમાં દાખલ થતી વખતે જેની ઉંમર પૂર્ણ ૧૫ વર્ષની હોય છે તેનેજ દાખલ કરવામાં આવે છે. ૧૫ વર્ષથી ઓછી ઉમરની તેમજ ૨૫ વર્ષથી વધારે ઉમરની આઈઓને કૌશલ્યમાં દાખલ કરવામાં આવતી નથી. પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૦૨ ના જાન્યુ-આરી માસના ગુજરાત શાળાપત્રમાં પ્રગટ થયેલ કન્યાશાળાના પાંચમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ સેવામાં આવશે જે આઈઓ કૌશલ્યમાં દાખલ કરવા યોગ્ય જણાશે તેમની ચારીરિક તપાસ કાર્મિકાવાડના જનાના મેડિકલ ઓફિસર સાહેબ પાસે કરાવવામાં આવશે.

બાર્ટન ટ્રેનિંગ કૌશલ્ય.

સાઈકોલો.

તા. ૧-૫-૨૭.

પ્રેમલીલા મહેતા.

લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ.

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા.

મુખર્ષી ભાગ. (૨)

ઈ. સ. ૧૯૨૮ના અગ્રિલમાં ચનારી (કન્યાઓ માટેની) વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે નીચેના પ્રસ્તુત મંજૂર કરવામાં આવ્યા છે.

ગુજરાતી (મરાઠી) -

પાઠ્યો વિષય:-

(અ) ગદ્યખાતાની ૬૬૧ ચોપડીમાંથી ૨, ૫, ૬, ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૫, ૧૭, ૧૮, ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૭, ૩૯, ૪૧, ૪૪, ૪૫, ૪૮, ૪૯, ૫૦, ૫૧, ૫૩, ૫૫, ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૫૯, ૬૦, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૮, ૬૯, ૭૦ અને ૭૧ પાઠો (અથવા મળીને ૪૦ પાઠો).

(ચ) પદ્યખાતાની ૬૬૧ ચોપડીમાં આવેલા કવિતાના પાઠોમાંથી ૧૬, ૨૧, ૨૮, ૩૪, ૩૮ અને ૪૭ (અથવા મળીને ૬ પાઠો).

ઉર્દૂ

પાઠ્યો વિષય:-

(અ) ગદ્ય મોટી મદદમઃ ખસ્માઈની " ઉર્દૂ પાઠમાં ચોપડી "

કમીશનમાં વધારો

કમીશનમાં વધારો.

દરકત શિક્ષક કોપિયુકે

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો છીએ. બીજાઓએ પછી નકલ કીધી છે.
ગુજરાતી અને બાળબોધ આઠ નંબરમાં તૈયાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુ'બઈ ઇલાકાની
દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજુર કરી છે.

દરેક નંબરની કિંમત અઢી આનો રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપ ખરીદનારને સેકડે (૨૦) ટકા કમિશન
હિસાત પેકીંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ લેશે તો
ખર્ચ સાથે (૨૫) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનની આગળનું
ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. દરકત શિક્ષક કોપિ બુકોની સ્ટીલ પેન
દરેક નંબરને બંધ બેસતી ૧ થી ૮ નંબરની, દરેક બોક્સમાં એકજ જાતની
દા. ૬ કિંમત ૩. ૦૦૦ નહીં [હાલ માલ નથી.]

મળવાનું ટેકાણું:- આદરજી કાવસજી મારતર

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોબીતલાવ-મુ'બઈ.

૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ-ટેક્સ્ટ બુક, આ. ૩૪ મી.
૦-૫-૦; ૨. કન્યાનામું ૦-૨-૬; ૩. સરળ ગુજરાતી બાળ વ્યાકરણ
-લાઇ. શુક, બહે ટેકાણે ટેક્સ્ટ, આ. ૨૯મી, ૦-૫-૦; સરળ વ્યુત્પત્તિ
જ્ઞાન પ્રકાશ (૫-૬-૭ ચોપડીના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત) લા. પ્રા. બુક,
આ. ૪ થી ૦-૬-૦; ૫. નવું સરળ સુખગણિત (બાળવર્ગથી ધો. ૫
સુધી એકજ શુકમાં) બહે ટેકાણે ટેક્સ્ટ, ૦-૩-૦; ૬. ગુજરાત પ્રાંતની
ભૂગોળવિદ્યા ૦-૧-૬. મુખ્ય એજન્ટ અમદાવાદ.

ટે પાનકોર નાકે એસ. બી. લાહની કંપની ઇ. ઇ.

પ્રેમચંદ કંમચંદ શાહ, ગોંડળના માણ કે. એ. ઇ. મુ. કપડવંજ.

સ્કૂલોમાં ચાલતી તમામ ટેક્સ્ટબુકોપર આ વર્ષે
૫૬ કમિશન મળશે ('સૂચીપત્ર' મફત મંગાવો)

ગ્રાહક સચિત્ર કિન્ડરગાર્ડન-(તમામ બક્ષીસોના નમૂનાતે
સંપૂર્ણ સમજૂતી સાથે) પાકું પૃકું કિ. ર. ૩-૦-૦ વી. પી. જુદું.

બુકસેલર રણુછોડલાલ મોતીલાલ શાહ

રીચોરોડ-અમદાવાદ.

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !!

તૈયાર છે !!!

નિબંધ સાર સંગ્રહ.

સંપૂર્ણ વાર્તાઓ અને નિબંધોના પૂર્ણ સંગ્રહ સાથે ચિટ્તી, પત્રી તથા દસ્તાવેજો વગેરે સહિત સફાઈબંધ કાઢત વેપર છપાવેલ છે. કિંમત ૦-૧૨-૦ બાર આના

સરતબંડનો સક્ષિત ઇતિહાસ.

વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે એવી ઉત્તમ શૈલીથી વાર્તાઓ સંપૂર્ણ વર્ણન સાથે, એક જ નાળાપર ઐતિહાસિક ચિત્રો સાથે છપાવેલ છે કિંમત ૧૬ ફાર્મના ફક્ત ૦ ૧૦-૦ રાખેલ છે

સરસ ગુજરાતી વ્યાકરણ.

ગો. ત્રીભુવણ સાદબા મુખીના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી છે કિંમત ૦-૩-૦

કિંમત માટે સૂચીપત્ર મંગાવો. } નેચરલ તત્ત્વજ્ઞી એન્ડ મન
બુકસેલર વડવાણ, પોસ્ટન ૧

*મુબઈ ઇલાકાના સરકારી ફેળવણીખાતાએ અને અધિક્ષકશ્રી
સ્ટેડસ એજન્સિએ ટેકસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર કરેલાં,

ઉત્તમ કૃત્તિક ગણિતો

છોકરાઓ માટે

કન્યાઓ માટે

**કુમાર ગણિત ભાગ ૧ રૂ. ૦-૬-૦ | **કન્યા ગણિત ભાગ ૧ રૂ. ૦-૮-૦

**કુમાર ગણિત ભાગ ૨ રૂ. ૦-૮-૦ | **કન્યા ગણિત ભાગ ૨ રૂ. ૦-૧૦-૦

**સરસ બાળપોથી રૂ. ૦-૧-૬ (બંને માટે) (૧વી આવૃત્તિ રૂ. ૦-૧-૦)

સરકારી ફેળવણીખાતાએ ઠરાવેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર તૈયાર કર્યા છે વાપરનારા ખૂબ વખાણે છે. એક વાર ભરો તો વાપરવાનું મન યરો.
લખો, જ્ઞાતિ.....રતતરી પુરુષોત્તમ અનંદ, બોરસદ

વર્ગ

૫૬

શિક્ષણ પત્રિકા

બીજું વર્ષ રૂ. ૩૬.

તત્ત્વજ્ઞી

દ. મૂ.

ગિજુભાઈ

બાલમંદિર,

લવાજમ રૂ. ૧-૮-૦

તારાબેન

ભાવનગર.

દપાલ સાથે

દરેક શિક્ષકે અવશ્ય વાચવા જેવું આ પત્રમા પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોને ખાસ ઉપયોગી એવું વાચન આવે છે ઉપરાંત, માટેસોરી પદ્ધતિ, માનસશાસ્ત્ર, બાળઉછેર, શાળાપત્રે માટે વગેરે બાબતો ઉપર લખાય છે. અવશ્ય મંગાવો.

વર્ગ

૫૬

નવો સંદેશો.

મુખર્ષી ઇલાકાની ભૂગોળ, કર્તા પ્રિતમરાય મજરાય દેસાઈ ૦-૫-૦

ટેક્સ્ટ બુક તરીકે મંજુર:

રંગીન મુખર્ષી ઇલાકાના નકશા સાથે ચોથા ધોરણના અભ્યાસ માટે, નવી પદ્ધતિ સર હિંદુસ્થાનનું મામાન્ય વર્ણન સાથે તૈયાર કરવામાં આવી છે. ઉપરાંત જૂદા જૂદા નકશાઓ અને તેના અભ્યાસની પુરતી માહિતી આપવામાં આવી છે. નકશાઓ નીચે મુજબના અભ્યાસની પુરતી માહિતી આપનારા છે-શૂરતળ, જન-યુઆરિ-જ્વાર્મના ઉચ્છ્રુતામાન, વરસાદ, વસ્તી, વહેવાર માર્ગ, મધ્યવિભાગ, દક્ષિણવિભાગ, સિંધ, હિંદુસ્થાનની જૂરચના, ગુજરાત પ્રાત. ,

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ. કર્તા વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ ૦-૪-૦

ખાતા તરફથી મંજુર:

સાદી અને સરળ ભાષામાં ધોરણના અભ્યાસ મુજબ લખેલી છે. સાથે ગુજરાત પ્રાંતનો રંગીન નકશો પણ છે અને તે ઉપરાંત-પાચે જિલ્લાના નકશાઓ તથા કાકીઆવાડ પાલનપુર એજન્સિનો ઇલાકાનો નકશો પણ છે.

આના ગુજરાતી કોપિ કિ. ૦-૧-૬ ટેક્સ્ટ બુક તરીકે મંજુર.

આંક અને તેનો ઉપયોગ. ખાતા તરફથી મંજુર છે.

ચિત્રો સાથે મુખ્ય ગણિતનો પુરો વિષય સમજાવવામાં આવે છે અને સરળ દાખલાઓ પણ આપવામાં આવ્યા છે. આકનો અભ્યાસ ઘણીજ સરળતાથી કરી શકાય છે. મજસુત પુદા સામે એજ કાગળમાં અપેક્ષા છે.

કમિશન પુરતું આપવામાં આવે છે.

રફલના ઉપયોગની ટેક્સ્ટ બુક, એક્સરસાઇઝ નોટો, ફોઇંગ બુકો રબર, રંગીન પેનોની કપીઓ, ફ્રટપટ્ટીઓ વગેરે સવળા ગીનો અંમે વી. પોલિધી મોકલી શું લખો—

ધી ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડીપો, અમદાવાદ.

રીચરિડ રતનપોળના સામે.

રામાયણાદિ ઉત્તમ ગ્રંથો—દિવાળી સુધી કિફાયત

અથ માળાનો અક્ર આવણુમા નીચે તેમ હોવાથીજ કિફાયત લખાવાઈ છે

તુલસીકૃત રામાયણ—માર્ષાંતર સાથે

સર્વ કોઈ વાચી શકે તે માટે આમા ભાષા તરુ તથા મૂળ દોહા ચોખાઈ પણુ/મોટા અને ગુજરાતીજ અક્ષરમા છાપેલા છે વળા ૪૦ ઉત્તમ ચિત્રા િમાપદા, મોટાં ૧૪૦૦ પૃષ્ઠ, સ્વદેશી મળજૂત કાગળ સુંદર છપાઈ, દોપક મ્યાઓ, લવકુલ કાઠ, તુલસીતાસાદિ આર મહાત્માઓના ચરિત્ર, રામાયણ માહાત્મ્ય તથા બીજી પશુ ખાસ જાણના જેવી પુરુષજ માનતો આપેલી કે મૂલ્ય ૬) એ ભાગવાળાનાં દાા, તરતમાટે ૦ાા કમી

વાલ્મીકિ રામાયણ—ઉત્તમ માર્ષાંતર

આ બીજી આવૃત્તિ હોઇને ઝોમા બોધપ્રદ ડર ચિત્ર, માહાત્મ્ય, વાલ્મીકિદિ મહાત્માઓના ચરિત્ર વગેરે અનેક મહત્વની માનતો, મોટા ૧૮૩૦ પૃષ્ઠ સ્વદેશી કાગળ, સુંદર છપાઈ તથા પામ પૂદા સાથે રૂ ૬, એ ભાગવાળાનાં દાા, તરત માટે ૦ાા કમી.

રામાયણ ચિત્રાવલી—ઉત્તમ ૩૬ ચિત્રો

રામાયણમાના આ સુંદર અને બોધપ્રદ ચિત્રોની જુમ્નુ મૂલ્ય ૦ાા, તરતમા ૦ા

વીજાં પુસ્તકોની નવી આવૃત્તિઓ

ગુણ સંગ્રહ—આમા ૧૦૦ લિપિયેગી બાનતો, પૃષ્ઠ ૨૦૦, કિ ૦ા પાચ પ્રતનો રૂ ૧) દયાળુ માતા અને સદગુણી પુત્રી ૯૦ ચાત્રવાર્તાઓ—૫૪ ૧૬૦, કિ ૦ા, પાચ પ્રતનો રૂ ૧) ભગવતસાગર—સ્વદેશી કાગળ, પૃષ્ઠ મધ્યા ૨૨૦, મૂલ્ય ૦ા, પાકા પુદાસાથે ૦ા

મહાભારતના ગ્રાહકોને શાસ સ્વર

સામે ભાગ છપાઈ ગયા છે, ૫૨૭ મહત્વના હિમેરાને ખાતર એક સાથે આ આખોજ સંજ આવતા જાનણુમાજ અપાશે. આથી મૂલ્ય ૫૫ આવણુ સુધી રૂ ૩૬ ને જાહેરે રૂ ૦ અને દિવાળી સુધી ૫૨ સેવાશે

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય—અમદાવાદ અને મું

મૂલ્યના—પોસ્ટેજ ૯૦ જુદુ ચગે બદારગામનાજ અમદાવાદજ લખે

પુસ્તક નંબર]

[અંક ૮

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઓગસ્ટ, સને ૧૯૨૮.

“ તમારા જમાનામાં તમારું યુધ્ધાત્મક અને પ્રગતિમાર્ગ માણુનની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણાં બાપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા માનવો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી મત્સ્યના દંડ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ઠાઠા થએલા લોકો હાલના મરતા વધારે આરી યોજતા ધી કાદરી ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (મે ૧૯૨૮ થી)

કૃષ્ણલાલ મુરજરોમ વકીલ,

MED, FRGS IES

એલ્યુમેન્ટેશનલ ઇન્સપેક્ટર, ઉત્તર ભાગ, અમદાવાદ.

(સર્વેશ્વર સ્વામીન રાખ્યા છે)

પી “કાયમડ ન્યુબિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું
સલાખોસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ઇતિહાસ શિક્ષણ	૨૪૫
૨	ગુજરાતના ઇતિહાસનો કાળદર્શક નખતો... ..	૨૫૬
૩	કેળવણી કેવી હોવી જોઈએ	૨૫૮
૪	સૃષ્ટિનિરીક્ષણ	૨૬૧
૫	એકમપદ્ધતિ અને ત્રિરાશિ	૨૬૬
૬	દ્રોણ એન્ડ ડિઝાર્ઝન કલાસ, સુરત	૨૭૩
૭	સરકારી જાહેરખબરો... ..	૨૭૭
૮	ખાનગી જાહેરખબરો... ..	૫૨

શુદ્ધિપત્રક—પુસ્તક ૧૭, અંક ૭, ટાઇટલ પેજ ત્રીજામાં “ખાનગી” માસિકનું વાર્ષિક લગભગ રૂ. ૮ છે તેને બદલે રૂ. ૨-૮-૦ એમ વાંચવું.

હિંદની વાર્તા સંબંધી ધનામ

જાળાપત્રક પુસ્તક ૬૩ અંક ૧-૭, મા હિંદની વાર્તા સંબંધી જાહેરખબર છાપેલી છે તેનું ધનામ નીચેના શિક્ષકને આપવામાં આવે છે અહમદાબાડા ડોસુભાયા સુવાણ રૂ. ૨)ધનામ

ખાળસાહિત્યનો ગાંડીવ ટંકાર

ગુજરાતના ખાળસાહિત્યમાં સહેજે પ્રવેશે નંબરે આવી ગએલા, વિવિધ યતના પુસ્તકો સાથે ટકર ઝીસે એવા રૂપાળા પુસ્તકો જાડા કાગળો, મનોહર છપાઈ ને પાંચરી બાધણી... .. શેવી સરળ ને આકર્ષક, વિશેષક અને મનોરંજક... .. માટે અનિવાર્ય અને આતીય પુસ્તકો, પત્રોએ, વિદ્યુત મંથા ૨૩૦, મુદ્રાધિકારીઓએ વખાણ્યા સરકાર તરફથી પ્રદીવાળાં મે... .. અતે જીજ્ઞાસતા જાય છે

*ટોલ્સ્ટોયની ત્રણ વાતો	૦-૬-૦	*ગાંધીજીના અજરંગ	૦-૬-૦
*ખડુલ	૦-૬-૦	*વાધીનું વન	૦-૪-૦
*ખીરખસનો બંધુ	૦-૮-૦	*જાદુઘર	૦-૪-૦
*મૂરખગજ (ટોલ્સ્ટોય)	૦-૮-૦	*ખરડીપુરી	૦-૫-૦
*નીલમ	૦-૬-૦	*સોનાકુમારી	૦-૪-૦
*ભીષ્મ અને યુધિષ્ઠિર	૦-૪-૦	*તોફાની દીપ્તકો	૦-૬-૦
*ખાળવિહાર	૦-૧૨-૦	*કચુબર	૦-૩-૦

આજેજ એક સેટ મંગાવી જુઓ અને ખાતરી કરો. ખાળકો ખાળાઓમાં ફાણી કરવી માટે અનુપમ છે.

ગાંડીવ પત્રની ઓફિસ, સુરત, તમામ જુકમેવરો લેશે

ગુજરાત શાલ્કાપત્ર

પુસ્તક ૬૭] ઑગસ્ટ, સને ૧૯૨૮ [અંક ૮

ઇતિહાસશિક્ષા

(૧)

ઇતિહાસ શબ્દને છુટા પાડીએ તો તે ઇતિ+હ+આસ એ મુજબ છે. 'ઇતિ' એટલે એ પ્રમાણે 'હ' એટલે ખરેખર અને આસ (અસ્) એટલે હતું. આ ઉપરથી તેનો વાચ્યાર્થ ઠાઠપણુ વસ્તુની ખરેખર બનેલી હકીકતનું વર્ણન અથવા બ્યાન છે પણ તે ઉપરથી તો મેજ, પત્થર, પતંગીડિ, વગેરેનો પણ ઇતિહાસ હોઈ શકે. આ તેનો બ્યાપક અર્થ છે. વાસ્તવિક રીતે જોતા તેનો ૩૯ અર્થ તો ભૂતકાળની ક્રમવાર રાજકીય હકીકત એ છે. જ્યારે વર્તમાન કાળની હકીકત પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી જાણીએ છીએ ત્યારે ભૂતકાળમા યએલા બનાવનું વર્ણન આપણે કલ્પનાશક્તિદ્વારા જાણી શકીએ છીએ.

ઇતિહાસના અભ્યાસથી માણસમા ડહાપણુ આવે છે એવું એક વિદ્વાનનું વચન છે. તેની મતઘણ એ છે કે ભૂતકાળની હકીકત ઉપરથી આપણે વર્તમાન સમજી શકીએ છીએ અને તે ઉપરથી પ્રજાની યા દેશની ભાવિ સ્થિતિ કેવી થશે તેનો અંદાજ કે અનુમાન થઈ શકે છે. આવી રીતે ઐતિહાસિક જ્ઞાનથી આપણને બોધ મળે છે અને તેની મદદથી ભવિષ્ય કેવું થકાએ તેની ઝાંખી આપણને થઈ શકે છે.

ઠાઠપણુ પ્રજાની અમુક સ્થિતિ કયા કારણથી થઈ હોય છે તે ઇતિ-

હાસ ઉપરથી માલમ પડે છે. હિંદુઓની ઘરમાં ભારાઈ રહેવાની ટેવ, તેમની અસંખ્ય ન્યાતો, મૂર્તિપૂજા, લગ્નના રિવાજ તેમજ બીજી હાલની સંસ્થાઓની ખરી સમજ આપણને ઇતિહાસ ઉપરથી થાય છે. પ્રજાની અંદર ચાલતા રીતરિવાજોમાં તથા વિચારોમાં ફેરફાર કરવો હોય તો તેને માટે ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિકોણ આપણે માટે ખરો બોમ્બો છે, કારણ કે તેની મદદથી શો સુધારો કરવો એ આપણે શોધી શકીએ છીએ. ઇતિહાસનો બીજો ફાયદો પ્રજામાં સ્વદેશભક્તિ પ્રેરવાનો છે. તેના સારા અભ્યાસથી પ્રજાનું આત્મગૌરવ વધે છે. વિદ્યાર્થીના પૂર્વજોએ કરેલા પરાક્રમથી તેમનામાં ઉત્સાહ અને સ્વદેશપ્રીતિ જાગ્રત થાય છે. ભાષાશાસ્ત્રી રાજભક્તિ, પ્રતાપની દેશભક્તિ જેવા દ્રષ્ટાંતથી ઉછરતી પ્રજામાં નાગરિક તરીકેની ફરજ સતેજ થાય છે.

ઇતિહાસના અભ્યાસથી આપણને મનુષ્યસ્વભાવનું વ્યર્થ જ્ઞાન મળે છે, કારણકે સાહસ અને સત્ય, વફાદારી તથા પરોપકાર, ફરજ, ઈર્ષ્યા રાજ્યપ્રેમ, વગેરે મનોવૃત્તિનો આશ્રેય બનીને તેમાં ડગલે ડગલે આપણને મળી આવે છે. વળી રાજ્યપ્રપંચ, અદેખાઈ, સ્વાર્થ, વગેરે અનિષ્ટ મનોવિકાર તથા આવેશનું તાદરશ ચિત્ર આપણી નજર આગળ ખડું થાય છે. એક વિદ્યાને કહ્યું છે કે ઇતિહાસ એ મહાન પુરુષોના જીવનચરિત્રરૂપ છે, એટલે ઇતિહાસના મુખ્ય જનાર અને તેનું સ્વરૂપ મહાન પુરુષના જીવનચરિત્ર વડે ઘડાયેલું હોય છે. તેના અભ્યાસથી તેમના જીવનના ગ્રીષ્મા ગ્રીષ્મા મંજોગે જાણવામાં આવવાથી આપણામાં ઉત્સાહ ફેલાય છે, અને તેમના જેવા મહાન કાર્યોનું અનુકરણ કરવાનું આપણને મન થાય છે. આવી રીતે ઇતિહાસમાંથી આપણને નીતિબોધનો પાઠ મળે છે.

ખરો ઇતિહાસ કેને કહેવો એ ઉપયોગી પ્રશ્ન છે. સાધારણ રીતે તો ઇતિહાસમાં રાજાઓની લડાઈનું વર્ણન, તેમના જીતેલા મુલકનાં નામ, તેમની સાધવારી, અમીરવર્ગની રાજ્યખટપટ તથા અંદર અંદરના કલહ, વગેરે બાજતો લખેલી હોય છે. ખરી રીતે જોતા તેમાં પ્રજાની રિયલિટીનું વર્ણન હોવું જોઈએ. પ્રજા પરતંત્ર છે કે સ્વતંત્ર, રાજાની કે અમીરવર્ગની સત્તા ચાલે છે, રાજ્યવ્યવસ્થાને લીધે પ્રજાની ઇચ્છા મુજબ કાયદાકાનુન ધડવામાં આવે છે કે કેમ તથા તેને અંગે પ્રજાની સુખદુઃખની રિયલિટી, તેમજ તેની રહેણીકરણી, વિચાર તથા જન ને ધર્મેની ભાવના, સ્થાપત્ય કળા, કેળવણી, સાહિત્ય વગેરે બાજતોની રિયલિટી કેવા પ્રકારની છે, તેનું રસિક વર્ણન સારા ઇતિહાસમાં હોવું જોઈએ.

ઇતિહાસ સમજવા માટે વાંચનારમાં ઉઘી કલ્પનાશક્તિ હોવી જોઈએ. અમુક યુગનો ઇતિહાસ વાંચતી વખતે હાથની સ્થિતિ બૂકી જઈને તે કાળના રીતરિવાજ તથા રહેણીકહેણી વગેરેનું ચિત્ર લેખકના વર્ણન ઉપરથી આપણા મનમાં ખડું કરવાનું છે; તદ્વિતો ઇતિહાસની હાથ ધણી ઝાંખી પડે છે. કલ્પનાશક્તિની સાથે યાદદાસ્ત પણ કેળવાય છે, કારણકે તેમાંની ઘણી હકીકત આપણને યાદ રાખવી પડે છે અને તેને સંબંધપૂર્વક ગોઠવવી પડે છે. તેની સાથે વિવેકશક્તિ પણ ખીમે છે કારણકે ઘણી વખત અમુક બનાવના સારાસાર વિષે તુલના કરવી પડે છે. દા. અકબરની અને ઔરંગઝેબની રાજનીતિ વિષે આવા મુકાબલાથી આપણને સ્વતંત્ર વિચાર અને તુલના કરવાની દેવ પડે છે.

(૧) ઇતિહાસશિક્ષણ વધારે રસિક અને ફળદાયી થાય તે માટે પ્રથમ શિક્ષકે વિદ્યાર્થીની આસપાસની સ્થિતિનો ઇતિહાસ અવલોકનદ્વારા શીખવવો જોઈએ. જેવી રીતે ભૂગોળશિક્ષણમાં પ્રથમ સ્થાનિક ભૂગોળ પાકી કરવામાં આવે છે અને તેની મદદથી બાળકો દૂરના પ્રદેશની હકીકતો કલ્પનાદ્વારા સમજી શકે છે તેવી રીતે પ્રથમ તો વિદ્યાર્થીની પરિસ્થિતિને લગતો સ્થાનિક ઇતિહાસ ગામની આસપાસ આવેલાં ઐતિહાસિક ચિહ્નોના અવલોકન કરાવી આદ્યુત વાર્તા તથા દંતકથાદ્વારા તે શીખવવો જોઈએ.

(૨) પછી સાદસ, શૌર્ય, દેશભક્તિ, સ્વાર્પણ, વગેરે ગુણવાળા મહાન પુરુષોનાં જીવનચરિત્રો યોગ્ય રીતે તેમને આકર્ષક શૈલીથી કહેવા જોઈએ કે જેથી તેમની કલ્પનાશક્તિ તેમજ વીરપૂજની બાવનાને પોષણ મળે. આ અવસ્થામાં સંબંધપૂર્વક ઇતિહાસ શીખવવાની જરૂર તથા પણ વિદ્યાર્થીને આ વિષયમાં રસ લાગે અને તેની જિજ્ઞાસા ઉત્તેજિત થાય એવી રીતે ઇતિહાસ શીખવવો જોઈએ. બાળકોને વીરરસની વાર્તા સાંભળવાની બહુ ગમે છે, અને તેથી કોઈવાર તેમને શૂર પણ ચડે છે. આ પ્રમાણે ઇતિહાસ પ્રત્યે તેમનો શોખ ઉદ્ભવે ક્યો પછી રીતસરનું શિક્ષણ શરૂ કરવું.

(૩). હવે વિદ્યાર્થીને સંબંધપૂર્વક ઇતિહાસ શીખવવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે:—

પ્રથમ શિક્ષકે જુદાં જુદાં ઇતિહાસના પુસ્તકમાંથી તે વિષયને લગતી હકીકત એકઠી કરી પાઠની સારી તૈયારી કરવી. પછી તેનો અમુક ભાગનો આરંભ ક્યો પછી તેને વ્યાખ્યાન રૂપે કરી જવો. એ પ્રસંગે નકશો

કાઠી તેમાં લગાઈનાં સ્થળ બતાવવાં થા નકશાના બોખામાં તે પૂરવાં. દા. તરીકે, પાટણ ઉપર ભૂવટે નાગેશ્વે ઘેરા તથા લગાઈ બને તો આવા પ્રસંગે લરકરની વ્યવસ્થાના જુદા જુદા રંગદ્વારા કાઠી લગાઈના સ્થોળ ખ્યાલ આપવો અને તે ઉપરથી શું પરિણામ આવ્યું તે સ્પષ્ટ કરવું. ચિત્રનો તેમજ આકૃતિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવો.

૪. જુદા જુદા પ્રસંગો તથા બતાવેલો મુકાબલો એટલે મળતાપણું તથા જુદાપણું અવસ્થા બતાવવું. દા. તરીકે, આરંગજેય અને અંકમરની રાજનીતિ, શિવાજીના વખતની અને અંગ્રેજી મહેસુલપદ્ધતિ વગેરે. પછી શિક્ષકે સવાલ પૂછી તે બાબત પાછી કરાવવી અને છેવટે વિદ્યાર્થીની મદદથી કા. પા. ની નોંધ લખવી. આવી રીતે તે પાઠનો ખીન્ને ભાગ પણ શીખવવો અને છેવટે ફેટલાક વિદ્યાર્થી પાસે તેનું સળંગ વર્ણન કરાવવું.

ઇતિહાસ રસિક કરવાનાં સાધન—(૧) ઇતિહાસનો સંબંધ અવસ્થા બુજાણ સાથે બેડવો, કારણ કે ઇતિહાસનું સ્વરૂપ ભૌગોલિક સ્થિતિ ઉપરથી ધરાય છે. દુનીઆની લિન્ન લિન્ન પ્રમાણે ઇતિહાસ તે દેશની કુદરતી રચના, આબોહવા, જમીનનું તળ અને સ્પૃષ્ટસૌંદર્યના આધારે ધરાયો છે. દા. તરીકે, પર્વતીય પ્રદેશ અને સપાટ પ્રદેશ પર રહેનાર તથા દરીઆના કાંઠા ઉપર અને જમીનની અંદરના ભાગમાં રહેનારની પ્રકૃતિ જુદી જુદી હોય છે, અને તે પ્રમાણે તેમનો ઇતિહાસ બેવામાં આવે છે, તેથી એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે ઇતિહાસ એ દેશનો આત્મા છે અને બુજાણ એ તેનું શરીર છે.

(૨) શિક્ષકનામાં વકતવ કે વર્ણનશૈલી સારી હોવી જોઈએ.

તેણે વાર્તા કહેવાની કળા ઢેળવવી જોઈએ. સરળ ભાષામાં રસબદ્ધ વર્ણન કરવાથી તે બાબત આખોઆખ વાદ રહી જાય છે. ખંડિએર, ચિલ્લા-લેખ, હથિયાર, તાત્રપટ, જુનાં મંકાનો, સિક્કા, વગેરેની મદદથી ઇતિહાસનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ અને સચોટ કરવું. જો શહેરમાં સંપ્રદરયાન હોય ત્યાં બાળકોને લઈ જઈ તે સમયના ઇતિહાસનો આબોહુખ ખ્યાલ આપવો તેમજ તે ઉપરથી તેમને ઐતિહાસિક હકીકત ઉપજાવવી કાઠતાં શીખવવી જોઈએ. શિક્ષકે બનતાં સુધી ચિત્રનો ઉપયોગ કરવો. ઇતિહાસનો સાહિત્ય સાથે સંબંધ બેડવો. દાખલા તરીકે, વાચનમાળાના પાઠ તથા તેમાં આવતી કવિતા વગેરેનો તેની સાથે સંબંધ બેડવો. “જમજમ ગરવી ગુજરાત” તથા “ઇતિહાસની આરસી” જેવી કવિતાનો ઉપયોગ કરવો.

(૫) ઇતિહાસમાં આવતા પ્રસંગોનાં ચિત્રકાઠી તે બાબત સ્પષ્ટ કરવી

જોઈએ, તેમજ હસ્તક્રિયાગથી તેને હાથથી વસ્તુઓ તેમની પાસે કાગળ, કાર્ડબોર્ડ કે માટી વગેરે સાધનથી બનાવવાની જોઈએ. હા. તરવાર, મુગટ, ઢાલ ટોપ, બખતર, રણશિંગડુ, રાખતું સિંહાસન, કિલ્લો, વગેરેનો ખ્યાલ તેવી ચીજો બનાવવાથી દૃઢ ચર્ચ શકશે. બાળકોને કામ કરવાનું વધારે પસંદ હોય છે તેમજ તેમનામાં ગીરપૂજનો લાભ વધારે તીવ્ર હોય છે. આવી મનોવૃત્તિનો લાભ લઈ શિક્ષકે તેમની પાસે હસ્તક્રિયાગ કરાવવો, તેમજ અમુક પ્રસંગને નાટ્યસ્વરૂપમાં ફેરવી તે બજની બતાવવો જોઈએ. વીર પુરોહિત પ્રત્યે તેને લાભ હોય છે તેથી દેશના મહાત્મ પુરુષોના જીવન-વૃત્તાંત સાથે બીજી ઐતિહાસિક બીનાઓ જોડી દેવી જોઈએ. આને લીધે તેમને ઇતિહાસમાં સારો રસ પડશે. શિક્ષકે લુખી હકીકત કહી જવાને બદલે ઐતિહાસિક બાબતનું રસબર્જી વર્ણન કરવું જોઈએ તેમજ વિશેષ હકીકતનો ઉપયોગ કરી વિદ્યાર્થીની ગ્રિહાસા સતેજ કરવી જોઈએ.

(૬) છાપેલા નકશાને બદલે કા. પા. પર નકશો કાઢી તેમાં શંકર પૂરવાથી અથવા તેમાં રસ્તો બતાવવાથી બાળકના મન ઉપર અજબ અસર થાય છે. ઇતિહાસના વિષયમાં નકશાની ખાસ જરૂર છે કારણ કે તેથી વર્ણવેલી હકીકતની છાપ સ્પષ્ટ અને સચોટ પડે છે.

(૭) ઇતિહાસશિક્ષકે વર્ષમાં કાળદર્શક નકશો રાખવો જોઈએ. જેમ જેમ તે વિષયમાં તે આગળ વધતો જાય તેમ તેમ મુખ્ય સાલવારી થોડી હકીકત સાથે તેમાં પૂરી જોઈએ. આવા નકશાને લીધે વિદ્યાર્થીને કાળની ગણનાનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે છે. ફક્ત મોંઢેથી લખાઈતું વર્ણન કરવાને બદલે જો કા. પા. પર સામસામા લખાઈતી સ્થિતિ બતાવી તેનું વર્ણન કરવામાં આવે તો તે વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય છે.

(૮) જો બને તો મેન્જિક લેન્ટર્નનાં ઇતિહાસનાં ચિત્રો બતાવવાં કારણ કે તેથી છાપ સચોટ પડે છે અને તે હકીકત ધણે વખત યાદ રહી શકે છે.

(૯) કોઈ કોઈવાર ઇતિહાસ શીખવતી વખતે રાખના ગાદીએ બેસવાના હકનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવાની જરૂર પડે છે. તેને માટે જો કા. પા. પર તેનું વંશવૃક્ષ દેખાવામાં આવે તો તે બાબત સદા સમજાય છે.

(૨)

પ્રાથમિક શાળાઓના ત્રીજા ધોરણ સુધીમાં તો ઇતિહાસ શીખવવામાં આવતો નથી. તેની શરૂઆત ચોથા ધોરણથી કરવામાં આવે છે

એટલે કે જ્યાંસુધી બાળક એવા ધોરણમાં ન આવે ત્યાંસુધી તેને ઇતિહાસ એ શું છે તેનો ખ્યાલ હોતો નથી; પણ બાળકો ઘરમાં કે બહાર પોતપોતાના ગામની દંતકથાઓ, ધર્મશાસ્ત્રમાંની વાર્તાઓ ઘણી વખત માળાપત્રે મોંઢેલી કે બીજાઓ પાસેથી સાંભળે છે. આ દંતકથાઓ કે પુરાણની વાર્તાઓ ઇતિહાસની આછી આંરસી છે, અને તેથી તેમને ઇતિહાસનો આડકતરી રીતે પરિચય થાય છે. આવી સ્થિતિ હરકોઈ દેશમાં હોય છેજ. જંગલી મનુષ્યોમાં પણ ઇતિહાસ એક અથવા બીજા રૂપમાં હોય છે. પાળાઆ, દેહેરાં, શિલાલેખ તથા પરંપરા વગેરે ઇતિહાસનાં સાધન છે.

આવાં ચિત્રો, દંતકથાઓ, પુરાણની વાર્તાઓ, ઇતિહાસના પ્રાથમિક પગથીઆંરૂપે લઈ તેમાંથી ઇતિહાસ પ્રત્યે બાળકોને પ્રેમ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. પણ આવો શોખ ઉત્પન્ન કરવા માટે વાર્તા કહેવાની પદ્ધતિ, તેને માટે જોઈતાં સાહિત્ય અથવા કુદરતનું અવસોકન ઘણું જરૂરનું છે, તેમજ શિક્ષકની વર્ણનશૈલી આકર્ષક હોવી જોઈએ. આપણા ઇતિહાસના વીર પુરુષોના પરાક્રમે, સાહસ તથા તેમનાં ચરિત્રો વાર્તાદ્વારા સમજાવવા જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ કા. પા. પર નકશા અને રેખાચિત્રો કાઢી તે વિષયનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ. દા. તરીકે, કાઠિઆવાડના ઇતિહાસમાં ખંડિએરા, કિલ્લાઓ, શહેરની આસપાસના ગઢો, પાળાઆ, મહેસો અને તેની રચના, આસપાસની સ્થિતિ, સંરક્ષણના લીધેલા ઇલાજોનાં દર્યો-આ બધું વર્ણનદ્વારા સચોટ સમજાવી શકાય, તથા ચિત્રોદ્વારા અંશતઃ વર્ણનદ્વારા પણ તેનો આગેદુજ ખ્યાલ આપી શકાય. કેવળ શુષ્ક વર્ણનથી ઇતિહાસનો હેતુ સરતો નથી. યુજરાતની રમ્ય ભૂમિમાં એવા ઘણાં દર્યો માલમ પડે છે. વાવ, કુવા, તળાવો, બીજાં ખંડિએરા, ગઢો, વગેરે ઇતિહાસની આપણને ઠીક ઝાંખી દરાવે છે.

આ પ્રમાણે મોંઢાના વર્ણન સાથે બીજાં સાહિત્યોનો ઉપયોગ કરી જ્ઞાન સ્પષ્ટ અને સચોટ બનાવવા બાળકોમાં ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. ઇતિહાસ-લઈ જઈ તે સમયના ઇતિહાસનો જ્ઞાન વીરો, તેમનાં પરાક્રમે, વગેરેનાં ઉપરથી તેમને ઐતિહાસિક હકીકત તમજ તે ખ્યાં કરે છે અને તેથી તે બાળકો શિક્ષકે બનતાં સુધી ચિત્રોનો ઉપયોગ ત ચતી જાય છે.

સંબંધ જોડવો. દાખલા તરીકે, વાચનમાળાને આરંભ કર્યા પછી તેમને જાતે વગેરેનો તેની સાથે સંબંધ જોડવો. “જોઈએ. તેમને તેમની મેળે વાર્તાઓ

“ ઇતિહાસની આરસી ” એવી કવિતાઓ બોલી કરી લેવી જોઈએ. બાળકોએ (૫) ઇતિહાસમાં આવતા પ્રસંગોનાં ચિત્રો શોધી કાઢી વાંચવી જોઈએ.

ઇતિહાસના ભૂગોળ સાથે માત્ર સંબંધ છે એ વાત ભૂલી જવી જોઈએ નહિ અને તેથી શિક્ષકને પણ કોઈ દેશ કે સ્થળનો નકશો અને તેનું રેખાચિત્ર કા. પા. પર ઝડપથી કાઢતાં આવડવું જોઈએ અને વિશેષ-માં બાળકો પણ આગળ જતાં એવાં ચિત્રો કાઢી શકે તેવી રીતની તેમને તાલીમ મળવી જોઈએ.

ઇતિહાસમાંથી કોઈ મુખ્ય બાબતને પસંદ કરી તેની સાથે સંબંધ ધરાવતી હકીકત બરાબર ગુંથી દેવી જોઈએ. તે મુદ્દાને એક કેન્દ્રરૂપ બનાવી ઘણી ઘણી ઐતિહાસિક બાબતો તેની સાથે જોડી રસમય કરી શકાય. એ પ્રમાણે તે વિષયના જુદા જુદા મુદ્દા લઈ તેમનું નિરૂપણ આવી શૈક્ષીયી કરવાથી વિદ્યાર્થીને ઘણો રસ પડે છે, અને તેઓ જલદીથી તે બાબત ભૂલી જતા નથી.

જેમ જેમ વિષયનું નિરૂપણ થતું જાય અને બાળકો તેનું પચાર્થ સ્વરૂપ સમજતા જાય તેમ તેમ શિક્ષકે કા. પા. પર ચોક્કસ વાક્યોમાં સારરૂપે તેની ટુંકી નોંધ કરતા જવું જોઈએ, અને તે નોંધ એક નોંધ-પોથીમાં કાયમને માટે રહેવી જોઈએ. ઉપરની યોજના પ્રમાણે કામ કરવામાં શિક્ષકને સરઆતમાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે પણ એ તેમ ન થાય તો ઇતિહાસશિક્ષણ નીરસ અને નિરર્થક થાય છે, તેમજ તેમાં વિદ્યાર્થીને ગુંથવાડો લેવો થાય છે. આ કારણને લીધે ગમે તે ભોગે પણ તે પ્રમાણે કામ થવું જોઈએ. આનો ખાસ લાભ એ છે કે વિદ્યાર્થી કાર્યકારણનો સંબંધ સમજે છે, અને સુક્તિસર (પદ્ધતિસર) કામ કરવાની તેને ટેવ પડે છે.

બાળકો સાંભળેલી વાતો કોઈ વખત ફરીથી બોલી જાય, તથા કોઈ વખત લખી જાય એ જરૂરનું છે. આથી શિક્ષકની સૂચના વિના પણ વિદ્યાર્થી પૂર્ણ વાક્યમાં જવાબ આપી શકે છે અને બનાવોનું વર્ણન તેઓ સંબંધપૂર્વક કરી શકે છે. આ પ્રમાણે તેમને નિબંધ લખવાની તાલીમ મળે છે, અને એને અંગે તેમનામાં ધ્યાન, રસ, તુલનાશક્તિ, તથા સ્વપ્રવાસના ગુણ આપોઆપ આવે છે, તેની સાથે તેમની લેખનકળા પણ કેળવાય છે.

જ્યારે ઇતિહાસનું શિક્ષણ આવી રીતે આપવામાં આવે છે ત્યારે બાળકો સમક્ષ મુશ્કેલીના પ્રમંજો આવી લેતા રહે છે પણ બાળક ધીમે ધીમે તે દૂર કરી શકે છે. દરેક ઐતિહાસિક પ્રસંગને તે નવી દૃષ્ટિએ જુએ છે અને તે સમજવા માટે તેને અસાધારણ મુશ્કેલી નડે છે તેથી તે તેની શુદ્ધિ તથા સર્જનશક્તિને કામે લગાડે છે તેમજ લેખિયનો વિચાર કરવાની

તેની ટેવ કેળવાય છે. વળી સંબંધપૂર્વક વિચારવેણી હોવાથી તેને કુદરતી રીતે પદ્ધતિસર કામ કરવાની ટેવ પડે છે.

ઇતિહાસશિક્ષણ સુવ્યવસ્થિત થાય અને એના હેતુ બરાબર રીતે પાર પડે એટલા માટે શિક્ષક દરેક બનાવની હકીકત સ્વતંત્ર રીતે તેના ખાસ લક્ષણ સહિત તૈયાર કરવી જોઈએ તથા મહાન પુરુષોનાં જીવન-વૃત્તાંતોની ખીના પણ શોધી કાઢવી જોઈએ, અને ત્યારપછી તેના બરાબર સંબંધપૂર્વક ખ્યાલ આપવો જોઈએ. ઇતિહાસશિક્ષણ એવું હોવું જોઈએ કે ભૂતકાળનો ઇતિહાસ એ વર્તમાનના કારણરૂપે છે એમ તેમને સ્પષ્ટ સમજાવું જોઈએ.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પાઠાથી ઇતિહાસના શિક્ષણનો આરંભ કરવો જોઈએ બાળકોનો તેના પ્રત્યે રસ ઉત્પન્ન કર્યા પછી તેઓ પોતે ઉમંગથી ઇતિહાસ શીખે તેને માટે ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. શિક્ષક પણ જ્ઞાન સંપન્ન હોવો જોઈએ. ઇતિહાસશિક્ષણના પુસ્તકો, ચિત્રો, નકશાઓ વગેરે તૈયાર રાખવામાં આવે તોજ શિક્ષણ સફળ થાય છે.

ગુજરાતના ઇતિહાસનો કાળદર્શક તખ્તો

વર્ષ	વિશેષ હકીકત
ઇ. સ. પૂર્વે ૧૫૦૦ થી ઇ. સ. પૂર્વે ૫૦૦ ના સમયમાં.	અર્ધપૌરાણિક માદવો આવ્યા.
ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦ થી ઇ. સ. ૧૦૦ સુધીમાં	ગ્રીક, બેક્ટ્રીઅન, પાર્થિઅન અને શક વગેરે આવ્યા.
ઇ. સ. ૬૦૦ થી ઇ સ. ૮૦૦ સુધીમાં	ઇરાનથી નાસી છૂટેલા પારસીઓ અને તેની પાછળ આરબો આવ્યા.
ઇ. સ. ૯૦૦ થી ૧૨૦૦ સુધીમાં	મંગેલીઅન જેવા આચીઆ લોકો આવ્યા.
ઇ. સ. ૧૨૫૦ થી ૧૩૦૦ સુધીમાં	જ્યારે ખુલ્લ ગુખાને ઇરાન તારાજ કર્યું, ત્યારે પારસી ઓ આવ્યા, અને નવાપત મુસલમાનો આવ્યા.
ઇ. સ. ૧૫૦૦ થી ૧૬૦૦ સુધીમાં	ફિરંગીઓ અને તુર્ક લોકો આવ્યા.

ખ. સ. ૧૬૦૦ થી ૧૭૦૦ સુધીમાં	આરબો અને ઈરાની અખાતના ચાંચીઆ લોકો આવ્યા.
ખ. સ. ૧૫૦૦ થી ૧૮૦૦ સુધીમાં	આફ્રિકન, આરબ, ઈરાની અને મકરાણી જેવા સૈનિકવર્ગો નસીબ અજમાવવા આવ્યા.
ખ. સ. ૧૬૦૦ થી ૧૭૫૦ સુધીમાં	વેપારને માટે આર્મિનિઅન, હય અને ફેચ લોકો આવ્યા,
ખ. સ. ૧૭૫૦ પછી	અંગ્રેજો આવ્યા.
ખ. સ. પૂર્વે ૨૦૦ થી ખ. સ. પૂર્વે ૫૦૦ સુધીમાં	રાક અને દૂણુ લોકો આવ્યા, મૌર્ય અને ક્ષત્રપો પણ દાખલ થયા.
ખ. સ. ૪૦૦ થી ૬૦૦ ના સુમારમાં	ગુજરાત આવ્યા, ગુપ્ત અને ગુજરાત સમકાલીન ગણાય છે.
ખ. સ. ૧૨૦૦ થી ૧૫૦૦ સુધીમાં	અફઘાન, તુર્ક, મોગલ અને ખીજા મુસલમાનોનાં ટોળાં આવ્યાં.
ખ. સ. ૧૩૦૦ થી ૧૫૦૦ સુધીમાં	ભરૂચ અને કાઠીઓ આવી વસ્યા.
ખ. સ. ૧૭૮૦ પછી	અંગ્રેજો દાખલ થયા.

ગુજરાતના ઇતિહાસનાં પુસ્તકો

- ૧ રાસમાળા-આ. ૧ અને આ. ૨
- ૨ મિરાતે સિકંદરી
- ૩ મિરાતે મેહેમદી
- ૪ ગુજરાતનો ઇતિહાસ ફિરિસ્તાફત
- ૫ ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ-રા. બા. ગોવિંદલાઈ ફત
- ૬ ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ.
- ૭ રત્નમાળ-સંપાદક, રા. રેવાચંદર અંબારામ ભટ્ટ
- ૮ સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ-રા. ભગવાનરાય સંપતરાય
- ૯ ગુજરાતનો ઇતિહાસ-મી. એલ્લજી ડેસાયાઈ
- ૧૦ અમદાવાદનો ઇતિહાસ-રા. મગનલાલ વખતચંદ

કેળવણી કેવી હોવી જોઈએ.*

વિદ્યાર્થીના માનસિક અને નૈતિક શિક્ષણ અર્થે માધ્યમિક શાળાઓ કેટલું કરી શકે તેનો આધાર ખીણ સંસ્થાઓ કેવા પ્રકારની પ્રગતિ કરે છે તેના ઉપર છે. વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકોદ્વારા કેવા પ્રકારનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને બાળકોની બાબતમાં પ્રાથમિક શાળાઓ કેવા સુધારો કરે છે એ બે બાબતો ઉપર માધ્યમિક શિક્ષણના વિકાસના સ્વરૂપનો આધાર રહે છે ખરું જોતાં તે નાનાં બાળકોથીજ કેળવણીની સારી શરૂઆત થવી જોઈએ. જો ઉચ્ચ શિક્ષણ વારતવિક, ફળદાયી અને આકર્ષક બનાવવું હોય તો બાળકોની રેવો તેમજ તેમના ચરીર અને મનનો વિકાસ આપણે યોગ્ય રીતે યાચ એવી યોજના કરવી જોઈએ. જે કાંઈ સાચ, સાદું અને સુંદર હોય તે પ્રત્યે તેમના વિચારો વાળવા જોઈએ. ખરી રીતે આજ ઉંચા શિક્ષણની શરૂઆત છે. નાનાં બાળકોની શાળાઓમાંજ ઉંચા પ્રકારનું શિક્ષણ અપાય તોજ તેથી સાદું પરિણામ આવે છે. બાળકની શિક્ષણ-પદ્ધતિમાં ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણીનાં તરવો જાણે જોતપ્રોત ધર્મગયાં હોય તેવી રીતે તે બધાં તેમાં હોવાં જોઈએ. બાળકોની વૃત્તિઓ અમુક પ્રકારનું વલણ પકડે તે પહેલાંના સમયમાં બાળવર્ગનો શિક્ષક તેમની સાથે કામ લે છે. આ કારણને લીધે એવે સમયે શિક્ષકનો સમભાવ, તેની બાહોશી, શુદ્ધિ અને હૃદયનાચક્ષિતની ચપળતા, અને શિક્ષણને ફળદાયી કરવાની ચક્ષિત-આ બધી મહત્વની યોગ્યતાને લીધે તેના ઉપર અસાધારણ જવાબદારી રહે છે. સંખ્યાબંધ સ્ત્રી શિક્ષકો જોયો નાનાં બાળકોને કેળવવાની અને શિક્ષણ આપવાની કળામાં પારંગત થયાં છે તેમની પ્રત્યે જગત આત્મંત ઝણી છે. તેની ખરી કદર શું આપણે કરી શકીશું? જે દેશની માત્ર શાળાઓમાં સ્ત્રીઓ શિક્ષક તરીકે કામ નથી કરતી અને જ્યાં ધણા દોગો વહોરી લેવાનું જોખમ તેમને હોય છે ત્યાં તેવા સંજોગોમાં સાર્વત્રિક પ્રાથમિક શિક્ષણની યોજના ફળાભૂત કરવાની શી આશા રાખી શકાય? બેલ અને લેન્ટરનના સમયથી યુરોપમાં પ્રાથમિક શિક્ષણની પ્રગતિ ધણી થઈ છે, અને આ બાબતમાં પેસ્ટોલોઝી અને તેના શિષ્યો તેમજ ફ્રેબેલ વગેરે કેળવણીકારોના આપણે ધણા ઝણી છીએ. અત્યારે દુનીઆના કોઈ પણ દેશ કરતાં સ્વિટ્ઝરલેન્ડ આપણે વધારે ઝણી છીએ એમ હું ધારું છું.

* લંડનની કેળવણીની સંસ્થાઓની પરિષદ વખતે સર માઇકલ ઇ. સેડ્ડરના ભાષણનો સાર.

ઈંગ્લંડમાં નાનાં બાળકોની કેળવણીના વાસ્તવિક સિદ્ધાંતોની બધી જરૂર છે પણ તેને અંગે પ્રાથમિક શાળાઓ માટે આપણે શું કર્યું છે ? ગામડામાં શાળાના વર્ગો જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં નાના છે ? ત્યાંની શાળાઓમાં શિક્ષકોની સંખ્યા પુરતા પ્રમાણમાં છે ? શહેરો તથા ગામડાં-ઓની શાળાઓ માટે રમતગમતનાં મેદાનો જોઈએ તેટલાં પુરતાં અને વિશાળ છે ? કેળવણીખાતાના ખર્ચના અંદાજપત્રમાં પ્રાથમિક શાળાઓની સુધારણા માટે ખર્ચના અંકકોને ન્યારે પ્રથમ સ્થાન મળશે ત્યારે જ એ બાબત આપણી કેળવણી પ્રત્યેના આપણા ખરા ઉત્સાહના ચિન્હ તરીકે ગણાશે; પણ આપણે ખર્ચથી લગ્નકીએ છીએ. હાલ તેવી શાળાઓનાં મકાનોમાં નાના વર્ગો રાખવાથી બાળકોની સંખ્યાના પ્રમાણમાં ઘટાડો થવાથી મુશ્કેલી કંઈક ઓછી થઈ છે એ ખરું છે, પણ મકાનો 'જેવાં જોઈએ તેવાં છે ખરાં ? સર્વોત્તમ શિક્ષણના ધોરણે તો સામાન્ય પ્રાથમિક શાળા એકાંત સ્થાનમાં અને મુંદર હોવી જોઈએ, પણ એવી શાળાઓ હાલમાં છે ? હસ્તઉદ્યોગ, કળા અને વિજ્ઞાનનાં પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે સાહિત્યોની સગવડ કેવા પ્રકારની છે ? સુધના તાકાનો અને ખુલ્લી હવાનો આપણી પ્રાથમિક શાળાઓ કેટલા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરી તેના લાભ લે છે ? વૈવિધ્ય નજરે બાળકોને તપાસી આપણે જે જે ખામીઓ હોય તે તે શોધી કાઢીએ છીએ, પણ આપણાથી બની શકે તેટલી મહેનત લઈ તે તે ખામીઓ સુધારીએ છીએ અથવા તો તે અટકાવવાના ઉપાયો લઈએ છીએ ?

કેળવણીના આખા પ્રશ્નના પાયારૂપ પ્રાથમિક શાળાઓ એટલે નાનાં બાળકો માટેની શાળાઓ એ મુખ્ય બાબત છે, અને એને માટે આપણે ધ્યાન આપવાની તેમજ ઉદાર મદદ આપવાની ખાસ જરૂર છે. સ્વતંત્રતા સાથે બંદોબસ્ત જળવનારી, આતંદ સાથે ઉદ્યોગવાળી, સારા મકાનવાળી, તેમજ સાહિત્યમંપલ, સારી હવા મળે તેવી સગવડવાળી, તથા રમત-ગમતનાં વિશાળ મેદાનોવાળી, કળા અને સૌંદર્યવાળી, જ્યાં સંગીત અને ખતીય અભિમાન હોય તથા મનોહર સજ્દ અને વિચારતું વાતાવરણ હોય એવી આદર્શરૂપ પ્રાથમિક શાળા નીપજવના આપણામાં જ્ઞાન, કળા અને ઉત્સાહ છે, પણ આવું ગંજવર ખર્ચ તથા સાહસ ખેડવા પુરતી આપણામાં ઉદારતા છે ? માધ્યમિક શિક્ષણની શાળાઓની સંખ્યામાં એકદમ વધારો કરવા કરતા ઉપર જણાવેલો પ્રશ્ન પ્રથમ ઉકેલવાની વધારે જરૂર છે. બ્રિટિશ કેળવણીના પ્રશ્નમાં સૌથી વધારે જરૂરી બાબત તો

પ્રાથમિક શાળાઓની સુધારણા છે, કારણ કે તે ઉંચા પ્રકારની કેળવણીના મૂળભૂત તત્ત્વરૂપ છે.

કેળવણીના આદર્શ મુજબ બાળકોની તંદુરસ્તીને અનુકૂળ હોય એવા સંજોગોમાં શિક્ષણ આપવું જોઈએ. નિયમિત તથા જોરદાર કસરતો વડે તેમનાં શરીરનો વિકાસ કરવો જોઈએ. ઝડપથી અને સચોટ રીતે પદાર્થના ગુણ તથા બેદ પારખી શકે એવી રીતે તેમની આંખો અને તેમના શ્રવણશક્તિ કેળવવી જોઈએ. તેમની સૌંદર્યશક્તિ-કળાદૃષ્ટિ બીજવવી અને તે સંગીત તથા તાલમંથ ગતિથી બતાવી શકે એવી રીતે તેમને કેળવવાં જોઈએ. તેમને તેમના હસ્તકૌશલ્યનો જોરદાર ઉપયોગ કરતાં આવડવો જોઈએ. તેમની ઇચ્છાશક્તિ આત્મસંયમથી મજબુત થવી જોઈએ. સ્વભાષાદ્વારા અને બીજી શકે ત્યાં બીજી કોઈ ભાષાદ્વારા પોતાના વિચારો સચોટ અને સરળ રીતે દર્શાવતાં તેમને આવડવું જોઈએ. ગણિતદ્વારા આકાર અને સંખ્યાનો પરસ્પર સંબંધ શોધે તે પછી જાણવું જોઈએ. ઇતિહાસ અને સાહિત્યદ્વારા જૂતકાળનાં ઇતિહાસો કાંઈક તેમણે સમજવાં જોઈએ; તથા માનવતંત્રને જગતમાં શું શું પ્રાપ્ત કર્યું છે; તથા મદાન કવિઓ અને સાધુપુરુષો-ઋષિઓએ જીવન તું રહસ્ય કેવી રીતે અનુભવ્યું છે તેના ઝાનંથી તેમની દૃષ્ટિ વિશાળ થવી જોઈએ. કેળવણીના એક અંગ તરીકે સૃષ્ટિદાનનો અભ્યાસ કરો જોઈએ અને નિરીક્ષણથી મળેલા અનુભવ વડે ખરાં અનુમાન તારવવાને માટે કેટલાં અને કેવી જાતના પ્રમાણની જરૂર છે તે જાણી લેવાની ટેવ તેમને પડવી જોઈએ. એ ઉપરાંત તેમનું મન એવી રીતે તાલીમ પામેલું હોવું જોઈએ કે જેથી તેઓ ઇતિહાસ અને માનવજાતિના વિચારના પ્રદેશોનો વિશાળ અને ઉદાર ખમાવ કરી શકે. મહેનત અને પીરજથી મનુષ્યને સત્યના માર્ગે જવાનું હોય છે તેને માટે તેમણે સતત ઉદ્યોગ અને ચોકસાઈના ગુણ કેળવવા જોઈએ. સૌથી વિશેષ અગત્યની બાબત તો એ છે કે જે શિક્ષણપદ્ધતિ તથા સંજોગોનો ઉપયોગ યથા શકે તેને લગતી કેળવણી બાળકોને આપવી જોઈએ, સત્ય અને અસત્ય બાબતની તીવ્ર લાગણી તેમનામાં હોવી જોઈએ અને એજ સિદ્ધાંતો તેઓ તેમના ચારિત્રમાં ઓતપ્રોત કરી શકે એવી તેમને ઉંચી તાલીમ મળવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે કેળવણીનો મુખ્ય હેતુ બાળકોનો નૈતિક તેમજ માનસિક વિકાસ કરવાનો છે. આજેવાની લઈને કે બીજાની નીચે કામ કરતી

વખતે તેમનામાં જવાબદારી, સાદસ એકવાની તથા વ્યવસ્થા અને જોડાવસ્તુ ના જાળવવાની વૃત્તિ, ખીજા સાથે સદ્કારથી કામ કરવાની ટેવ તથા આચાર-પાલન અને અગ્રણી થઈ કામ લેવાની શક્તિ વગેરેનો અનુભવ મળે તે માટે એટલે તેમના સમગ્ર જીવનના વિકાસ અર્થે, શાળાની લિન્ન લિન્ન પ્રકારની પ્રવૃત્તિ હોવી જોઈએ.

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

ચોજના પાંચમી

જાવનગરમાં સાર્વજનિક ઉપયોગ માટે પીલગાર્ડન નામનો એક સુંદર બાગ છે, તેની અંદર ગુલાબ, મોગરો, જૂંધ, અંબો, હોલીહોક, ધતુરો વગેરે દેશી તથા પરદેશી અનેક જાતનાં પુષ્પો, પપમ, કેળ, ખજૂરી, નાળિયેરી, આંબો, આશોપાલવ વગેરે અનેક જાતનાં વૃક્ષો તથા જુદી જુદી જાતનાં પશુપક્ષીઓ નજરે પડે છે. પુષ્કળ માણસો આરોગ્ય અને અવલોકન અર્થે આ બાગમાં આવે છે. પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકો પણ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને અવારનવાર સૃષ્ટિનિરીક્ષણના અભ્યાસ અર્થે આ બાગમાં લઈ જાય છે. ગોચર ધોરણના એક શિક્ષકે પોતાના ઉપયોગ માટે આવા પર્યટનની ફૂલને લગતી એક નોંધ તૈયાર કરેલી તે અમને મળી આવવાથી આ વખત આપનામાં આવે છે.

વનસ્પતિનું સૌથી વધારે ઉપયોગી અને મનોહર અંગ તેનું પુષ્પ છે. વનસ્પતિસૃષ્ટિ અને પ્રાણીસૃષ્ટિમાં દરેકને પોતાની વંશવૃદ્ધિ માટે ભારે કાળજી હોય છે અને પુષ્પ એ વનસ્પતિની વંશવૃદ્ધિનું સાધન હોવાથી તે તેને અતિ પ્રિય હોય છે એટલુંજ નહિ પણ જીવજંતુથી માંડીને મનુષ્ય પર્યંત સૌને પુષ્પની અંદર રહેલા ઉપયોગી પદાર્થો, તેની સુવાસ અને મધુરતા મોહિત કરે છે. વિવિધ જાતનાં ફૂલોની વિવિધ જાતની રચના, તેના આકાર, રંગ અને અંદરના બારીક ભાગો તથા તેમનો કાર્યપ્રદેશ અભ્યાસીઓને મુગ્ધ કરી નાખે છે.

પુષ્પની અંદર રહેલા ઉપાદક અવયવોનું વનસ્પતિ કેવી રીતે રક્ષણ કરે છે અને ઉચ્ચ પ્રકારની સંતતિ માટે કુદરતના નિયમોનું કેવી રીતે પરિપાલન કરે છે તથા કેટલી બધી બારીક કાળજી રાખે છે તે મનુષ્યોને પણ બોધ લેવાલાયક હોવાથી શાળામાં ફૂલનો અભ્યાસ આવશ્યક છે.

એકમપદ્ધતિ અને ત્રિરાશિ

આપણી શાળાઓના અભ્યાસક્રમમાં એકમપદ્ધતિ હાલમાં જ દાખલ કરવામાં આવી છે. એકમપદ્ધતિનો ભાગ અભ્યાસક્રમમાં આપેલો છે, એટલે- જ શીખવવો જોઈએ એમ સમજીને શહેરોની ઘણી ખરી શાળાઓમાં એ શીખવવામાં આવે છે. પણ લોકલબોર્ડ શાળાઓના સેક્ટરે ૯૫ ટકા જેટલી શાળાઓમાં આ પદ્ધતિને રચાવ મળેલું એવામાં આવતું નથી. કેટલાક શિક્ષકો એવું ધારી બેઠા છે કે આ પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ છે, અને તેના વપરાશથી હિંદુસ્તાનમાં લાખો વખતથી ચાલતી આવેલી ત્રિરાશિની રીત નાશ પામશે. એકમપદ્ધતિ એ એક નવીન પદ્ધતિ નથી. તેમજ એની અને ત્રિરાશિની વચ્ચે મોટો તફાવત છે એવું કાંઈ નથી.

નાનપણથી છોકરાઓ એકમપદ્ધતિથી ઉદાહરણ ગણતા હોય છે. જેમકે, પાંચ પૈસાની ૨૦ ખારેક તો ૯ પૈસાની કેટલી ? આ આકત્તુ ઉદા- હરણ આપણે પહેલા ધોરણમાં ગણાવીએ છીએ. છોકરાઓ તે આ રીતે ગણે છે, પાંચ પૈસાની ૨૦ ખારેક એટલે એક પૈસાની ચાર ખારેક ચર્ધ. (પાંચ ચોક વીસ). એક પૈસાની ચાર ખારેક એએ નવ પૈસાની ૩૬ ખારેક મળે (ચાર નવે છત્રીસ). ગણવાની આ રીત ખરી છે, પણ આ વિચાર- સરણિ વિદ્યાર્થીઓ લખીને બતાવી શકતા નથી. આ ઉદાહરણની વિચાર સરણિ ક્રમસર લખીએ તો એકમપદ્ધતિજ ચાપ છે.

૫ પૈસાની ૨૦ ખારેક.
 ∴ ૧ પૈસાની ૪ ખારેક.
 ∴ ૯ પૈસાની ૩૬ ખારેક.

$$\begin{array}{l} 20 \div 5 = 4 \\ 4 \times 9 = 36 \end{array}$$

ત્રીજા ધોરણમાં એકમપદ્ધતિ શીખવતા આપણે છોકરાઓને નવી પદ્ધતિ શીખવતા નથી, એટલે કે જે પદ્ધતિને અનુસરી આજસુધી આજથી હિસાબ કરાવતા તેને બદલે પહેલાં કરતા કંઈક કંઈક હિસાબો લખાવી ગણતાં શીખવીએ છીએ. જેમકે, ૩૭ કબાટની કિંમત ૨૨૨૦ રૂ. ૫૩ છે તો ૧૩ કબાટની કિંમત કેટલી ? આ ઉદાહરણ ગણવાની રીત આંકની મદદથી સહેલા હિસાબો ગણવાની રીત જેવીજ છે. ૩૭ કબાટના ૨૨૨૦ રૂ. ૫૩ છે, એટલે એક કબાટના ૬૦ રૂ. ૫૩. એક કબાટના ૬૦ ૫૩ તો ૧૩ કબાટના ૭૮૦ રૂ. ૫૩. આ વિચારસરણિ આપણે નીચે પ્રમાણે લખીએ.

૩૭ કપાટના ૨૨૨૦ રૂ.		
૧ કપાટના ૬૦ રૂ.		રૂ. ૨૨૨૦ ÷ ૩૭ = ૬૦ રૂ.
૧૩ કપાટના ૭૮૦ રૂ.		રૂ. ૬૦ × ૧૩ = ૭૮૦ રૂ.

આ ઉદાહરણ નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે ત્રિરાશીની રીતે આપણે લખીએ છીએ:-

$$\begin{array}{ccc} \text{કપાટ} & & \text{રૂ.} \\ ૩૭ & : & ૧૩ :: ૨૨૨૦ : (૬૯ રૂ.) \\ \text{૬૯ રૂ.} & = & \frac{૧૩ \times ૨૨૨૦}{૩૭} = ૭૮૦ રૂ. \end{array}$$

આ ઠેકાણે રૂપીઆ અને માગેલી કિંમતવાળા કપાટની સંખ્યાનો ગુણાકાર કર્યો અને આપેલી કપાટની સંખ્યા વડે ભાગીને જવાબ કાઢ્યો. આ રીત છોકરાઓ સમજતા નથી તેથી આવા પ્રકારથી ઉદાહરણ ગણતરી તેમને આ નમુના ખેલ જેવું લાગે છે, જે પદ્ધતિએ ત્રિરાશીના હિસાબો વાંચવા ભેદ છે તે પદ્ધતિસર આપણે વાંચતા નથી. પરંતુ ઉપરનું ઉદાહરણ આપણે ૩૭ કપાટના ૨૨૨૦ રૂ. પડે તો ૧૩ કપાટના કેટલા રૂ. એમ વાંચીએ છીએ. આ ઉદાહરણ ખરેખર ૩૭ કપાટ જેમ ૧૩ કપાટને છે, તેમ ૨૨૨૦ રૂ. જવાબના રૂ. નં છે, એમ વાંચવું ભેદ છે.

ત્રિરાશી શીખવતાં આરંભમાં ગુણોત્તર અને પ્રમાણ એની સમજૂતી આપીને પછી ત્રિરાશી શીખવવી ભેદ છે. એવો કમ રાખીએ તોજ છોકરાઓ ત્રિરાશી સ્પષ્ટપણે સમજી શકે એ ખરૂં છે પણ ગુણોત્તર અને પ્રમાણ શીખવવામાં ઘણો વખત ગળ્ય અને ત્રીજા ધોરણના છોકરાઓ આ બાબત કેટલી અને કેવી રીતે સમજે અને તેમા તેમને કેટલી સરળતા મળે એ એક પ્રશ્ન છે. બીજું આજમુખી વિદ્યાર્થીઓ જે પદ્ધતિએ હિસાબ કરતા આવ્યા છે, તે પદ્ધતિ એકદમ છોડતી ફીક નહિ. તે વખતે ત્રીજા ધોરણમાં એકમપદ્ધતિથી દાખલા કરતાં શીખવીએ તો તેથી વિદ્યાર્થીઓની વિચારશક્તિ સારી કેળવશે અને તે ફાયદાકારક પણ નીવડશે.

એકમપદ્ધતિએ હિસાબ ગણતરી શીખવવાથી અમુક ભાગ પાડવો કે અમુક ગણા કરવા એનો વિચાર કરવાથી તેમની વિચારશક્તિ કેળવશે જેકે ૧૫ મણ સાકરના ૯૦ રૂ. પડે તો ૨૩ મણ સાકરનું શું પડશે? એમાં ૧ મણ સાકર એ ૧૫ મણ સાકરનો ૧૫ મો ભાગ છે, માટે ૧૫ મણની કિંમત જે ૯૦ રૂ. પડે છે, તેના ૧૫મા ભાગની કિંમત ૧ મણ સાકરની થાય. તેજ પ્રમાણે ૨૩ મણ એ ૧ મણથી ૨૩ ગણા છે માટે ૨૩ મણની કિંમત ૧ મણની કિંમતથી ૨૩ ગણી પડે. શિક્ષકે છોકરાઓને

એકમપદ્ધતિથી ગણવાની રીત શીખવતાં પહેલાં આવાં સહેલાં ઉદાહરણ લઈ આ બાબત ચોક્કસ સમજાવવી. નવીન અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ત્રીજા ધોરણમાં અપૂર્ણાક શીખવવાનાં છે તેથી ૧૫મો દિવસો એટલે ૧૫; ૨૭ મો દિવસો એટલે ૨૭, એવી સમજ વિદ્યાર્થીઓના લક્ષમાં સહજ આવશે. જેમ જેમ આવા હિસાબો ગણાઈ કરીને અથવા ભાગ કરીને વધારે ગણવામાં આવશે તેમ તેમ મદાવરો થવાથી વિચારશક્તિ સંપૂર્ણ કેળવાશે. ૨૪ રૂપીઆ ૪ રૂપીઆથી કેટલા ગણા છે ? ૪ રૂપીઆ ૨૪ રૂપીઆનો કેટલામો ભાગ છે ? ૨૮ એ ૭ થી કેટલા ગણા છે ? ૭ એ ૨૮ નો કેટલામો ભાગ છે ? એવા પ્રકારનાં ઉદાહરણ છોકરાઓને સહેજમાં કરતાં આવડવાં નોઈએ. ત્રીજા ધોરણમાં જ્યાંસુધી અપૂર્ણાક ન ચાલ્યા હોય ત્યાંસુધી જવાબ પૂર્ણાકમાં આવે એવા ઉદાહરણ પસંદ કરવાં નોઈએ ૭ શેર એલચીના ૨૦ રૂ. પડે તો ૧૩ શેર એલચીનું શું પડે ? આ ઉદાહરણ છોકરાઓ કરી શકે નહિ, કારણ કે જવાબ અપૂર્ણાકમાં આવે છે.

એવા ધોરણમાં અપૂર્ણાકવાળા અને વ્યસ્ત પ્રમાણના દાખલા એકમ પદ્ધતિથી કરતાં શીખવવું નોઈએ. અપૂર્ણાકના ઉદાહરણમાં શરૂઆતમાં ચાર પગથીઆં માંડીને છોકરાઓને ગણી ખતાવવું.

જેમકે ૬ તોલા સોનાની કિંમત ૨૧ રૂ. પડે તો ૩૬ તોલા સોનાની કિંમત કેટલી ? આ ઉદાહરણ છોકરાઓને નીચે ખતાવ્યા પ્રમાણે ગણી ખતાવવું. ૬ તોલા એટલે ૧ તોલાના ૭ આઠમા ભાગ.

. ૭ ભાગ કિંમત . ૨૧ રૂ.

∴ ૧ ” ” ૩ રૂ.

∴ ૮ ભાગની (૧ તોલાની) કિંમત ૨૪ રૂ.

∴ ૬ તોલાની કિંમત ૮૮ રૂ.

વ્યસ્ત પ્રમાણનાં ઉદાહરણ ગણાવતાં પહેલાં નીચે ખતાવ્યા પ્રમાણે સાદાં ઉદાહરણ ઉપરથી શરૂઆત કરવી.

૧ માણસને એક કામ કરતાં ૨૦ દિવસ લાગે છે.

∴ ૨ માણસને તેજ કામ કરતાં ૧૦ દિવસ લાગે.

∴ ૪ માણસને તેજ કામ કરતાં ૫ દિવસ લાગે.

∴ ૫ માણસને તેજ કામ કરતાં ૪ દિવસ લાગે.

∴ ૧૦ માણસને તેજ કામ કરતાં ૨ દિવસ લાગે.

∴ ૨૦ માણસને તેજ કામ કરતાં ૧ દિવસ લાગે.

આવા પ્રકારનાં સાદાં ઉદાહરણ લઈ તેનું આવતું પરિણામ વિદ્યાર્થીએ પાસે શોધાવી તેના જવાબ પરથી નિયમ માટે અનુમાન કરાવવું.

માણસો બમણાં હોય અથવા ૩ ગણાં હોય તો કામના દિવસ ૩ હોય.

માણસો ૬ ગણાં હોય તો કામના દિવસ ૬ હોય.

માણસો ૯ ગણાં હોય તો કામના દિવસ ૯ હોય. વગેરે વગેરે

તેજ પ્રમાણે જીવનું ઉદાહરણ લેવું. જેમકે:—

૪૦ બેંસને કેટલુંક ધાસ	૧ દિવસ ચાલે છે.
તેજ ધાસ ૨૦ બેંસને	૨ દિવસ ચાલે.
તેજ ધામ ૧૦ બેંસને	૪ દિવસ ચાલે.
તેજ ધાસ ૫ બેંસને	૮ દિવસ ચાલે.
તેજ ધાસ ૪ બેંસને	૧૦ દિવસ ચાલે.
તેજ ધાસ ૨ બેંસને	૨૦ દિવસ ચાલે.
તેજ ધાસ ૧ બેંસને	૪૦ દિવસ ચાલે.

આ ઉપરથી બેંસનો જેટલાનો દિવસો થાય છે, તેટલા ગણાઈ દિવસની સંખ્યા થાય છે એ છોકરાઓના લક્ષમાં ઉતારવું.

૩ અને ૬; ૬ અને ૯; ૯ અને ૩ એ અપૂર્ણાંક ઉત્પાદક કરતાં આવડવાં જોઈએ. આવી બાજત છોકરાઓના લક્ષમાં ઉતરશે અને તેથી વ્યસ્ત પ્રમાણનાં ઉદાહરણ ગણતાં સારી સમજ પડશે.

છોકરાઓને એકમપદ્ધતિના દાખલા કરાવવામાં ધણી મદાવરાથી દિરસો અને ગણાઈ વિષે તેમની શક્તિ સારી રીતે કેળવાય તો પછી આપણે આપેલી વસ્તુઓની કિંમત પરથી માગેલી વસ્તુની કિંમત કાઢતાં તેઓને એકદમ આવડી જાય. આપેલી વસ્તુની કિંમત પરથી એક વસ્તુની કિંમત કઢાવવી, અને પછી એક વસ્તુની કિંમત પરથી માગેલી વસ્તુની કિંમત કઢાવવી. જેમકે ૨૭ પુસ્તકોની કિંમત ૩૩ રૂ. ૧૨ આના પડે છે, તો ૪૮ પુસ્તકોનું શું પડે? ૪૮ પુસ્તકો એ ૨૭ પુસ્તકોથી ૬૮ ગણાં છે. માટે ૩૩ રૂ. ૧૨ આનાથી ૬૮ ગણી કિંમત આવે. આવા હિસાબ ચોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને ગણવાના હોય છે તેથી તેઓએ આવાં ઉદાહરણ નીચે જનાવેલી પદ્ધતિથી કરે તો દરકત નથી.

$$\begin{array}{l}
 ૨૭ પુસ્તકોના ૧૩૫ રૂ. \\
 \therefore ૪૮ પુસ્તકોના ૬૦ રૂ.
 \end{array}
 \left|
 \begin{array}{l}
 ૩૩ રૂ. = \frac{૧૩૫}{૪} રૂ. \\
 ૬૮ ગણા છે. \\
 ૧૩૫ \times \frac{૬૮}{૪} = ૨૦ રૂ.
 \end{array}
 \right.$$

આ ઉદાહરણ આપણે ત્રિરાશિથી નીચે જતાવ્યા પ્રમાણે માંડીએ છીએ:—

પુસ્તકો પુસ્તકો ૩.

૨૭ : ૪૮ :: ૧૩૫ : (૪૪ ૩.)

૨૭ પુસ્તકો જેમ ૪૮ પુસ્તકોને છે, તેમ ૧૩૫ રૂપિયા જવાબના રૂપિયાને છે. દાખલો કરતાં ૪૮ પુસ્તકો એ ૨૭ પુસ્તકોથી ૬૬ ગણાં છે, એટલે આવનારા જવાબના રૂપિયા એ ૧૩૫ રૂપિયાથી ૬૬ ગણા હોવા જોઈએ. એ વિચારસરણિ લક્ષમાં લાવીને દાખલો કરીએ છીએ અને ૩. ૧૩૫ x ૬૬ ને ગુણીને જવાબ કાઢીએ છીએ. એકમપદ્ધતિમાં પ્રમાણતાં ચાર પદોને બે હારમાં પાઠીએ છીએ જ્યારે ત્રિરાશિનાં ત્રણ પદોને એક હારમાં માંડીએ છીએ. એમ ત્રિરાશિ છેડતાં અથવા એકમપદ્ધતિથી દાખલો ગણતાં વિચારસરણિ એકજ માલમ પડે છે. હવે એક વ્યસ્ત પ્રમાણત્વ ઉદાહરણ લઈએ.

૬૨ માણસો એક કામ ૫૧ દિવસમાં કરે છે, તો તેજ કામ ૬૮ માણસો કેટલા દિવસમાં કરશે? આપણે પ્રથમ એકમપદ્ધતિથી ઉદાહરણ ગણીશું.

૭૨ માણસોને ૫૧ દિવસ.

∴ ૬૮ માણસોને ૨૪ દિવસ.

૬૮ માણસોએ ૭૨ માણસોથી ૬૬ ગણાં છે. એટલે કામના દિવસ ૬૬ ભાગના હોય,
 $\frac{51}{66} \times \frac{66}{1} = 24$ દિવસ.

હવે આપણે એજ દાખલો ત્રિરાશિથી કરીએ.

૭૨ માણસથી જેટલા ગણાં ૬૮ માણસ છે, તેટલાનો ભાગ ૫૧ દિવસનો કાઢવાથી જવાબ આવે.

મા. મા. દિ.

૭૨ : ૬૮ :: ૫૧ : (૪૪ દિવસ) વ્યસ્ત.

જ્યારે ૬૮ માણસ એ ૭૨ માણસથી ૬૬ ગણાં છે, ત્યારે જવાબના દિવસ એ ૫૧ દિવસના ૬૬ ભાગને છે.

$\frac{51}{66} \times \frac{66}{1} = 24$ દિવસ.

આ ઉપરથી સમજાય છે, કે ત્રિરાશિ કિંવા એકમપદ્ધતિનાં ઉદાહરણ કરવામાં સરખાં છે. અને પદ્ધતિમાં આંકડા તેના તેજ આવે છે અને વિચાર-સગળિ પણ સરખી છે આ જાળન સંદેજમાં લક્ષમાં આવે એવી છે. હાલની ત્રિરાશિ માંડવાની, વાંચવાની અને આંકડાના છેદ ઉગાડવાની જે પદ્ધતિ શાળાઓમાં ચાલે છે, તે વગર સમજની માત્ર યાત્રિક પદ્ધતિ છે

તેમાં માત્ર આંકડાના છેદ ઉઠાડી જવાજ કાઢવામાં આવે છે. આપણે એક ઉદાહરણ લઈ આ બાબત સ્પષ્ટ કરીએ.

૨૭ રતન ચાની કિંમત ૩૦ રૂ. ૬ આના પડે છે તો ૧૨ રતન ચાની કિંમત કેટલી ?

આ ઉદાહરણ છોકરા નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

રતન રતન ૩.

૨૭ : ૧૨ :: ૩૦રૂ : (ખટ ર) સમ.

એટલે ૨૭ રતનની ૩૦રૂ ૩. કિંમત તો ૧૨ રતનની કિંમત શું ? એ પ્રમાણે વાંચીએ છીએ. પછી ખીમ અને ત્રીમ પદનો શુદ્ધાકાર કરીને પહેલા પદે બાગી જવાજ કાઢીએ છીએ. આ પ્રમાણે દાખલા કરવાથી છોકરાઓની વિચારશક્તિને સુદૃઢ પ્રભાસ કરવો પડતો નથી અને તેથી ગણિતશિક્ષણથી જે શક્તિ કેળવાવી જોઈએ તે કેળવાતી નથી. એકમ-પદ્ધતિએ ઉદાહરણ કરવાથી દિસાજમાં શુ આશું છે, ને શું કરવાનું છે, તે બાબત તેઓ સારી રીતે વિચારે છે. તેમજ ઉદાહરણની તમામ કૃતિ પોતાની મેળે વિચાર કરીને કરે છે. તે કારણથી પ્રાથમિક શાળાઓમાં અને ખાસ કરીને જે શાળાઓમાં ચાર ધોરણો આવે છે, તેમાં એકમ-પદ્ધતિનો ઉપયોગ વિશેષ ફાયદાકારક નીવડશે.

ઉપર કહેલી રીતે છોકરાઓને આ પદ્ધતિની સારી રીતે સમજ પડશે એટલે એક વસ્તુની કિંમત ન કાઢતાં એકદમ આપેલી વસ્તુની કિંમત પરથી માગેલી વસ્તુની કિંમત કાઢવી એવું તેમને પોતાની મેળે મુઝી આવશે. એકમપદ્ધતિથી દાખલા કરતાં અમુક ગણાઈ કે અમુક દિરસો એ સારી રીતે સમજવા માંડ્યું એટલે પછી એક વસ્તુની કિંમત કાઢવાની જરૂરિયાત રહેતી નથી. ઉલટું એમ કરવાથી વગર કારણના આંકડા વધે છે અને છોકરાઓને ગોટાળો થાય છે. આપણે એક દાખલો લઈ એ બાબત સ્પષ્ટ સમજાવીએ.

ઉદાહરણ. દર વરસે દર સેંકડે ૮ ટકાના દરે ૬૫ રૂ. નું એક વર્ષનું વ્યાજ શું ? આ ઉદાહરણ પ્રથમ એકરૂપીઆ ઉપર વ્યાજ કાઢીને ગણીએ:—

૧૦૦ રૂ. નું ૧ વરસનું ૮ રૂ. વ્યાજ

∴ ૧ રૂ. નું „ „ ૪૦૦ રૂ. વ્યાજ

∴ ૬૫ રૂ. નું „ „ ૫૨ રૂ. વ્યાજ

૪૦૦ રૂ.

$\frac{૪૦૦}{૧૦૦} \times ૬૫ = ૨૬૦ = ૨૫૬ = ૫૨$ રૂ. વ્યાજ

ખર્ચ જોતાં અહીં ૧ રૂ. નું વ્યાજ કાઢવાની કંઈ જરૂર નથી. ૬૫ રૂ. એ ૧૦૦ રૂ. નો $\frac{૬૫}{૧૦૦}$ ભાગ છે, એટલે આવનાર વ્યાજ આપેલા વ્યાજના કરતાં $\frac{૬૫}{૧૦૦}$ મો ભાગ છે. એવી માહિતી છોકરાંઓને સારી રીતે મળેલી છે, માટે તેઓ આ ઉદાહરણ નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે માંડી શકશે.

૧૦૦ રૂ. નું ૧ વર્ષનું વ્યાજ ૮ રૂ.

૬૫ રૂ. નું ૧ વર્ષનું વ્યાજ ૫ રૂ. ૨૦ પૈ.

$$\frac{૬૫ \times ૮}{૧૦૦} = \frac{૫૨૦}{૧૦૦} = ૫.૨૦ = ૫ રૂ. ૨૦ પૈ.$$

એકમપદ્ધતિથી પચ્ચરાશિના દિસાજ થાય નહિ, તેમજ તેમાં એક વસ્તુની કિંમત કાઢવાની જરૂર નથી. એમ કરવાથી વિના કારણે આંકડા વધી જાય છે, અને વિદ્યાર્થીઓને ગોંટાળો થાય છે. આપણે એક ઉદાહરણ લઈએ અને એક પણ પગથીઈ ન છોડતાં પ્રથમ કરીએ.

ઉદાહરણ:—

દર મહીને દર સેંકડે ૧૨ આના પ્રમાણે ૪૦ રૂ. નું સાત મહીનાનું વ્યાજ શું થશે ?

૧૦૦ રૂ. નું ૧ મહીનાનું વ્યાજ ૧૨ આના.

∴ ૧ રૂ. નું ૧ મહીનાનું વ્યાજ $\frac{૧૨}{૧૦૦}$ આના.

∴ ૪૦ રૂ. નું ૧ મહીનાનું વ્યાજ $\frac{૪૮૦}{૧૦૦}$ આના.

∴ ૪૦ રૂ. નું ૭ મહીનાનું વ્યાજ ૨ રૂ. ૧૬ આ.

$$\frac{૪૮૦}{૧૦૦} \times ૭ = \frac{૩૩૬૦}{૧૦૦} = ૩૩.૬૦ = ૩૩ રૂ. ૬૦ પૈ.$$

આ ઠેકાણે ૧ રૂ. નું વ્યાજ કાઢવાની કંઈ જરૂર નથી. આ ઉદાહરણ નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે ગણીએ.

૧૦૦ રૂ. નું ૧ માસનું વ્યાજ ૧૨ આના.

∴ ૪૦ રૂ. નું ૧ માસનું વ્યાજ ૪૮ આના.

∴ ૪૦ રૂ. નું ૭ માસનું વ્યાજ ૩૩૬ આના.

= ૩૩ રૂ. ૬૦ પૈ. આના.

$$\frac{૧૨ \times ૪૦}{૧૦૦} = \frac{૪૮૦}{૧૦૦}$$

પુરસીતું થું પડે ? આ ઉદાહરણ ત્રીજા ધોરણના છોકરાઓ અમુક ગણાઈ કરીને સહેજમાં છોડે છે; પણ એકમપદ્ધતિથી ગણી શકશે નહિ અને તેમ કરવાની જરૂર પણ નથી. તેજ પ્રમાણે ૧૨ કેરીના ૧૦ પૈસા પડે તો ૬ કેરીની કેટલી કિંમત ? આ પણ ઉદાહરણ આ ધોરણમાં એકમપદ્ધતિથી કરતાં આવડશે નહિ, પણ તે અર્થુ કરી ગણવાથી સહેજ છુટશે. આવાં સાદાં ઉદાહરણને પણ છોકરાઓ પાસે એકમપદ્ધતિથી ગણાવવાં બેઠાં એ એવા આશ્ચર્ય કરે એ સાદું નહિ.

પ્રે. રા. ટે. કેસેજની
પ્રેક્ટિસિંગ સ્કેલ.

} અમલુખ મનાસુખરામ શાહ

ફ્રાઇંગ એન્ડ ડિઝાઇન કલાસ, સુરત.

(ચિત્રકલા અને કારીગરીના વર્ગ, સુરત.)

૧:—નકશાકામમાં રસ દેતા કારીગર વર્ગના છોકરા, છોકરીઓ માટે વર્ગ ખોલવામાં આવનાર છે. તેમની પાસે એમાં દાખલ થવાની શી સેવામાં આવશે નહિ.

આ વર્ગના ઉદ્દેશ:—

અ—સ્થાનિક કારીગરીમાં કામ કરનારાઓને કલાદૃષ્ટિએ શિક્ષણ આપવાનો.

ચ—કારખાનાંઓમાં ચતા કામની ખામીઓ ચિત્રકલા અને કારીગરીના શિક્ષણથી દૂર કરવાનો.

ક—કારીગરીના મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓનું સચોટ પણ પુરતું જ્ઞાન ટુંકા વખતમાં આપવાનો.

૨:—આ વર્ગ જૂન ૧૯૨૮ થી ખોલવામાં આવશે.

વર્ગનો વખત:—

સોમવારથી શુક્રવાર-સાંજના ૫-૩૦ થી ૭.

(ચત્વિસરે અને સ્વિસરે રત્ન)

૩:—શિક્ષણક્રમ નીચે મુજબ છે.

(૧)-ચિત્રકામ (સાદું)

અ-છુટે હાથે ચતું ચિત્રકામ	(Freehand Drawing)
ચ-પદાર્થ	(Object ")
ક-સૃષ્ટિ	(Nature ")
ટ-રંગિત	(Colour ")
દ-સ્મૃતિ	(Memory ")

દરેક વિદ્યાર્થીને ઉપરોક્ત અભ્યાસક્રમ શીખવે પડશે.

(૨)-કારીગરીને લગતું ચિત્રકામ.

જુદાજુદા ધંધાના કારીગરોનાં છોકરાંઓને તેઓના ધંધાને અનુકૂળ કારીગરીની કેળવણી નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવશે.

અ-સુતારી તથા 'ફરનિચર' કામ:—

ચિત્રકલાનાં સાધનોનો ઉપયોગ તથા સાદી વસ્તુઓ અને ફરનિચરનું પ્રમાણસર, સાદી સપાટીમાં, ઉચ્ચાઈમાં, અને ભાગ બતાવતું ચિત્રકામ શીખવવામાં આવશે.

જુદા જુદા આકારોનું અને નકશીકામનું તેમજ પૂર્ણકદના ચિત્રકામનું વ્યવહારિક શિક્ષણ આપવામાં આવશે.

ચ-કેતરકામ-(લાકડાનું, પાથરનું અને હાથીદાંતનું) (સુખનું)

પ્રાચીન અને અર્વાચીન કેતરકામના ઉત્તમ નમુનાઓનો અભ્યાસ. કુદરતી વસ્તુઓનો અભ્યાસ અને તેને કેતરણીમાં ઉતારવાનું કામ.

ક-વણાટકામ.

ઉત્તમ નમુનાઓનો અભ્યાસ. વનસ્પતિનું ચિત્રકામ અને તેને નકશી કે ભાતમાં ઉતારવા વિષેનું શિક્ષણ છાંટ કે ટપકાં અને ફૂલ પાંદડાંની ચાલુ તરેહની ગોઠવણ તેમજ ભૂમિતિમાં આવતી આકૃતિઓની તરેહ અને વિધિવિધ રીતે બનતી નવી નવી ભાતની ગોઠવણ, નકશી કે કારીગરીનાં મૂળતત્ત્વો અને જુદા જુદા રંગોની યોગ્ય મેળવણ.

ઢ-ધાતુકામ

સારા સારા નમુનાઓનો અભ્યાસ. ધરણાં, મોહાર (seals) આઘાક્ષરોની ગોઠવણ ((Monograms), વાસણો તથા સોતું, ચાંદી. તાંબુ, પિત્તળ, લોખંડ વગેરે ધાતુની કારીગરીની વસ્તુઓને લગતું નકશી કામ.

ઈ-નામના પાટીઆ ચિતરવાનું કામ.

અંગ્રેજી, ગુજરાતી, હિંદુ અને બાળબોધ લિપિમાં નામનાં પાટીઆ ચિતરવાનું કામ.

ફ-સાદી નકશી અને છાપાકામનાં બીજાંનું ચિત્રકામ વગેરે.

ડી.

૪-કારીગરવર્ગનાં છોકરાંઓને તથા એલિમેન્ટરી અને ઇન્ટરમિડિયટ ક્ષેત્ર પરીક્ષામાં પાસ થયેલાઓને શિક્ષણ મળેલ. એ સિવાયના બીજાઓ માટે શી વર્ષ એકની ફક્ત રૂ. ૬.

૫-વિદ્યાર્થીઓને આખું વર્ષ શિક્ષણ મેળું પડશે, પણ શી બે સરખે હકે ભરી શકાશે.

વર્ષ અને સત્ર

૬—વર્ષને જે સત્ર(Term)માં વહેંચી નાખવામાં આવશે.

૧ હું સત્ર—(લગભગ ૧૫ મી જુનથી ૩૦ મી સપ્ટેમ્બર સુધી.)

૨ બું સત્ર—(લગભગ ૧ ઓક્ટોબરથી ૩૦ મી માર્ચ સુધી.)

દાખલ થવા માટે

૭—આ વર્ગમાં દાખલ થવા ઇચ્છનારે વર્ષની શરૂઆતમાં આ વર્ગના શિક્ષકને દાખલ થવા માટે પોતાની લાયકાત વગેરે જણાવી અરજી આપવી.

હંટર મેધલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા

૧. હંટર મેધલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની ચાલુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૨૧ માહે સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના શુક્રવારે સવારના અગિયાર વાગે કૉલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

૨. સામાન્ય રીતે જે વર્ષમાં ઉમેદવાર પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવા આવે તે વર્ષની ૧ ઓક્ટોબરે તેની ઉંમર પૂરાં ૧૬ વર્ષથી ઓછી કે ૨૨ વર્ષથી વધુ નહિ હોવી જોઈએ, શિક્ષક તરીકે ખાતામાં દાખલ થએલા ઉમેદવારોની ઉંમરની હદ ૩૦ વર્ષ સુધી ચાલશે.

*૩. ૧૬ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના તથા ૨૨ વર્ષથી વધારે ઉંમરના ઉમેદવારો વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટ્સ એજન્સિના મહે. એજ્યુ. ઓફીસર સાહેબની મંજૂરીથી આ પરીક્ષા આપી શકશે પરંતુ તેવા ઉમેદવારો કૉલેજમાં દાખલ થઈ શકશે નહિ. આવી મંજૂરીના દાખલો ઉમેદવારોએ પોતાના સર્ટિફિકેટ સાથે અમને અગાઉથી મોકલવો.

*૪ દરેક ઉમેદવારે સાતમું ધોરણ અથવા વર્નાક્યુલર કાર્ષનલ પરીક્ષા પાસ કરી હોવી જોઈએ. અને તેનો દાખલો આ સાથે બતાવેલ નમુના મુજબ મેળવી છેવટમાં છેવટ તા. ૫ સપ્ટેમ્બરે આ ઓફિસે મળી જાય એમ મોકલી આપવો. તેમ નહિ કરનાર ઉમેદવાર પરીક્ષામાં બેસી શકશે નહિ. પરંતુ જેણે છટ્ટું ધોરણ પાસ કરી હંટર મેધલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના પ્રાવેશિક વર્ગમાં દાખલ થઈ તે વર્ગમાં પરીક્ષા પહેલાં ઓળખમાં ઓછી ઉંદલા તથા માસની હાજરી આપી હશે, અને ખાતાએ

• નોંધ—ઉપરની કલમ ૩ છ પ્રમાણે જે ઉમેદવારોને મંજૂરીની જરૂર હશે અથવા કલમ ૪ થી પ્રમાણે લાયકાતનાં સર્ટિફિકેટની જરૂર હશે તેમને તેવી મંજૂરીના દાખલો કે સર્ટિ. રત્ન કર્યા સિવાય પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે; માટે એવા વિદ્યાર્થીઓને અલગ મોકલતાં મહેતાજીઓએ સંભાળ સંજવી.

પાઠ્ય પુસ્તક, ઇનામ અને લાયઝેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રકટ કર્તા (હેકાયા સહિત)	કિંમત (નકલો સહીત) ર. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમાર્ક
૧	આરોગ્ય શિક્ષકા (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એચ. એ. દેસાઈ	મિ. સી. એમ. પરીખ,	૦-૭-૦	પાઠ્ય પુસ્તક	ઠોકરીઓની પ્રા-થમિકસ્કૂલો માટે.
૨	તત્ત્વાગત	મિ. એચ. ડી. ત્રિવેદી	રીપ્રીસ અમદાવાદ. એનેન્ડર, દક્ષિણાપૂર્તિ	૦-૪-૬	બદારનું (સચીમેન્ડરી) વાચન	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૩	અગત્યન લુહ. (મીજી આવૃત્તિ)	મિ. જી. બી. અધેકા	પ્રકાશનમંદિર, આવનગર.	૦-૩-૦	"	"
૪	અગ્રગણ્ય પુસ્તકા (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એ. જી. એસ. તારાપોરવાળા.	"	૦-૩-૦	"	"
૫	પ્રકિરોર કથાઓ.	મિ. ગીજુભાઈ	"	૦-૮-૦	"	"
૬	આગતી ભાગ ૧ થી ૪	"	"	૦-૪-૦	"	"
૭	ધર્મ્યોત્તમા ચરિતો	મિ. એ. એન. પટેલ,	પુસ્તકાલય સહાયક મંડળ	(દરેકના)	"	"
૮	તારામંડળ	અને મિ. સી. એમ. બદ.	વિમિટેડ વડોદરા.	૦-૭-૦	"	"
૯	સીંગ અભિમન્યુ અને મહા પ્રત્યાહ. (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જી. ડી. મહેતાજી.	મિ. સી. એમ. પરીખ, રીપ્રીસ, અમદાવાદ.	૦-૬-૦	બદારનું વાચન અને ઇનામ અને વાપરિયો	"

૧૦. અશુભ અને શિદ્ધિ (પહેલી આવૃત્તિ)	”	મેનેમર દક્ષિણમૂર્તિ પ્રકા- શન મંદિર, ભાવનગર.	૨-૮-૦	શિક્ષકોની લાયજેરી	પ્રાથમિક અને પ્રાથમિક સ્કૂલો અને પ્રિન્સિપલ કોલેજો માટે. પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૧૧. નીલમ (પહેલી આવૃત્તિ) મિ. નરવરલાલ વીમા- વાળા.	મિ. એમ. એમ. પેટા	ગાડિવ સાહિત્યમંદિર સુરત.	૦-૧-૦	કુનામ અને લાયજેરી	”
૧૨. ગાળ બાળર. (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. એમ. પેટા	મિ. એમ. સી. કાશરી, રાવપુરા, કાપડીપોળ, વડોદરા.	૦-૧-૦	”	”
૧૩. ગંગાદ સંયમ. (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ડ. કે. મહેતા.	મિ. ડ. કે. મહેતા, દાળની પોળ, નીચલીશેરી, અમદા	૦-૨-૦-૦	”	” અને પ્રિન્સિપલ કોલેજો
૧૪. માળકનો મિત્ર. (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ડી. ને. પંડ્યા.	મિ. જીવણલાલ અમરશી મહેતા, પીરમખસા રોડ, અમદાવાદ.	૦-૧-૦	”	”
૧૫. બાળકની વાતો (પહેલી મિ. બી. પી. વ્યાસ. આવૃત્તિ)	”	મિ. બી. પી. વ્યાસ, ગોધરા.	૦-૧-૦	કુનામ	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૧૬. સીતા ઉત્તરાર્ધ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	”	”	૦-૧-૨-૦	કુનામ અને લાયજેરી	”
૧૭. ગદ્ય-દર્શ-દાર. (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. નરવરલાલ વીમા- વાળા.	ગાડિવ સાહિત્યમંદિર સુરત	૦-૪-૦	”	”
૧૮. જ્યોત્સના (”)	”	”	૦-૪-૦	”	”
૧૯. જોનાંકુમારી (”)	”	”	૦-૪-૦	”	”
૨૦. અરશી પુરી (”)	”	”	૦-૪-૦	”	”
૨૧. વાણીનું વન (”)	”	”	૦-૪-૦	કુનામ	”
૨૨. બાળ પંચતંત્રમાંની વાતો. (”)	મિ. પી. સી. દિલ્લિત.	મે, કરસનદાસ એ. સ-સ, સુ.	૦-૪-૦	કુનામ અને લાયજેરી	”

આવૃત્તિ) ધર્મ, મધુકો બીજો (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. સી. ડી. મોદી.	મિ. સી. ડી. મોદી, બા- લાજોડ, સુરત.	૦-૩-૦	ક્રમાંક	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
---	-------------------	---------------------------------------	-------	---------	--

(ઉ બા ના મે. એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૨૪-૪-૧૯૨૮ ના પત્ર નં. ૯૬૮માં કરેલી હુકમબાનુસાર.)
(અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. વકીલ. એ. ઈ. ઉ. ભા.

ગતિદેર ખખર

રાવ આહુબ માધવલાલ હરિલાલ રમારક ફંડની.
રાવ ઉપર સૌથી સરસ પાઠ આપવા માટે ભરત અને સુરત જિલ્લો અને સુરત એજન્સીની
કાર્ડ નક્કી કરેલા વિષય ઉપર સૌથી સરસ પાઠ આપવા માટે ભરત અને સુરત એજન્સીની
કાર્ડની શિક્ષકને રમારક ઠનામ તરીકે રૂ. ૩૦) ના દનામના પુરતકો અથવા સાહિત્યો આપવાની ગુજરાત વર્તોક્ત્યુલર
સોસાયટીએ ગોઠવણ કરી છે.

પરિણા ના ૩-૯-૨૮ ને દિવસે મહાલાક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ અમદાવાદની પ્રેમિસિંગ નિશાળમાં ફોલોવના લેડિ
સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ અને પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના હેડ માસ્ટર લેડે.

પાટનો વિષય અને તે ને વર્ગમાં આપવાનો હશે તે એક કલાક અગાઉ કહેવામાં આવશે. સત્વળી અરજીઓ
તા. ૨૫-૮-૨૮ સુધીમાં ચોતાના ઉપરી અધિકારી મારફત મહાલાક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજના લેડિ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ સાહેબ તરફ
આપવી

'પાય વરસ ઉપરની અને પંદર વરસ અંદરની નોકરીવાળા સ્ત્રી શિક્ષકો આ ક્રમાંક માટે લાયક ગણાશે.

V. Baptist.

લેડિ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ.

અમદાવાદ તા. ૨૫-૬-૨૮

(અનુસંધાન ગતાંક પૃષ્ઠ ૨૧૨ થી)

ઉત્તર ભાગમાં સને ૧૯૨૭ માં છાકરાઓ માટેની લેવાઝોલી ન
કચુલર ક્રાઇનલ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદ

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ
ગોધરા સેન્ટર.				
૧	અવસીંગ કુબેરસીંગ બારેઆ	૩૯૪	૩૧	જયંતીલાલ ગણપતરામ દવે
૨	પ્રથમસીંગ શીવલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	૩૯૪	૩૨	પુનમચંદ બુલાભાઈ કાળીઆ
૩	જેસીંગભાઈ રણડોડભાઈ બારે	૩૯૧	૩૩	સંતરામ શંકરલાલ દવે
૪	ફતેસીંગ અબેસીંગ રાજ	૩૮૧	૩૪	ગસિકલાલ નાયજી દવે
૫	સાંકળચંદ પ્રાણુલાલ દેસાઈ	૩૮૦	૩૫	પરશોત્તમ નાયજી ભાટીઆ
(ખેતીકામ)			૩૬	શીવાભાઈ ત્રીકમભાઈ પટેલ
૬	જવંસીંગ દીતાભાઈ ગોહીલ	૩૭૮	૩૭	રાધસિંદભાઈ જલમભાઈ મહીડી
૭	ઉમીઆશંકર દલપતરામ મહેતા	૩૭૦	૩૮	મનુભાઈ ભાગુભાઈ ઠાકર
૮	મકનસીંગ દલસીંગ ગોહીલ	૩૬૫	૩૯	રતિલાલ ગોરધનદાસ ભાવસાર
૯	દેસાઈભાઈ જેસીંગભાઈ પટેલ	૩૬૫	૪૦	રમણલાલ ગીરમશંકર પંડ્યા
૧૦	ગોળાનાથ મદાસુખ રાજા	૩૬૨	૪૧	જયંતીલાલ બાપુલાલ દવે
૧૧	ધનજીભાઈ જગાભાઈ દામોર	૩૬૦	૪૨	ગીખાભાઈ પુરસોત્તમ કુંભાર
૧૨	૩૫૧ મોતી દામોર	૩૫૭	૪૩	કાન્તિલાલ આદીત્યરામ ત્રિવેદી
૧૩	જટાશંકર દરગોવિંદ જોશી	૩૫૬	૪૪	રાણજીભાઈ ચંકરભાઈ વરીઆ
૧૪	શાંતિલાલ મદાસુખ પંડ્યા	૩૫૦	૪૫	ભગવાન જોડાભાઈ મારવાડી
૧૫	જેઠલાલ પુનલાલ વ્યાસ	૩૫	૪૬	મણીલાલ મદાસુખરામ સેવક
૧૬	મત્રપસીંગ દાનસીંગ પટેલ	૩૪૮	૪૭	ગારીયકર ગણપતરામ પંડ્યા
૧૭	શંકરભાઈ ધેલાભાઈ પટેલ	૩૪૫	૪૮	કાશીસિંદ વિજયગિંદ પટેલ
૧૮	દુધાભાઈ વખતશાઈ બાભોર	૩૪૪	૪૯	મદમદખાંન અમીરખાંન પઠાણ
૧૯	ગણપતગર હીરાગર ગોસાઈ	૩૪૩	૫૦	દલાભાઈ ધુરાભાઈ પટેલ
૨૦	પુરશોત્તમ અમરતરામ દવે	૩૪૨	૫૧	અંબાલાલ સાકળચંદ શાહ
૨૧	મદુભાઈ મયુરભાઈ પટેલ	૩૪૦	૫૨	અંબાલાલ શામળદામ દવે
૨૨	નાથાભાઈ મેલાભાઈ પટેલ	૩૪૦	૫૩	રમખભાઈ કાળુભાઈ પટેલ
૨૩	જયંતીલાલ જવેરભાઈ પટેલ	૩૪૦	૫૪	રમખભાઈ મગજભાઈ બારેઆ
૨૪	પુનવાલ દયસુખરામ ધરમ	૩૩૫	(ખેતીકામ)	
૨૫	જવેરભાઈ જવાભાઈ પટેલ	૩૨૮	૫૫	માહેમસિંદ અમરસિંદ પગમાર
૨૬	કાન્તિનાલ સુનિલાલ દેસાઈ	૩૨૮	૫૬	મંદુલાલ અતોપરામ ઉપાધ્યાય
(ખેતીકામ)			૫૭	મગનભાઈ અમયાભાઈ વરીઆ
૨૭	પ્રાણુલાલ રણડોડ ભટ્ટ	૩૨૨	૫૮	દોશચંદ નયુનાત જોશી
૨૮	સરદારસીંગ પરસીંગ બારેઆ	૩૧૯	૫૯	સુનિલાલ મદાશંકર જોશી
			૬૦	જાળાશંકર ત્રીવોવન ઉપાધ્યાય

૩૮ ચંદ્રસિંહજી મોદમસિંહજીદયમા	૩૨૩	૭૭ નગીનભાઈ ગોવિંદજી શાહ	
૩૯ માણિકલાલ શાળીંગરામ બટ્ટ	૩૨૪	૭૮ રણુડોડભાઈ સોમાભાઈ ગેલવ	
૪૦ દીવાનજી ડાહ્યાભાઈ ગમીટ	૩૨૫	૮૦ મયુર સીતા બંગી	
૪૧ મેનજી ભગવાનદાસ ખિસ્તી	૩૨૬	૮૧ રામશંકર કુબેરરામ દવે	
૪૨ ધુમાભાઈ ડાહ્યાભાઈ ઢોળી	૩૨૭	૮૨ અનરોમભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	
૪૩ જેકીસન મોતીલાલ મોડયાંઈ	૩૨૮	૮૩ યુનીલાલ મળજી પટેલ	
૪૪ દુર્લભ કુંવરજી પટેલ	૩૨૯	૮૪ હજીલુદ્દીન નીઝામુદ્દીન સેયેદ	
૪૫ ખામુભાઈ મનસુખરામ શુક્લ	૩૩૦	૮૫ કાળીદાસ માધવભાઈ દીવીજી	
૪૬ છોટાલાલ દરિયાંકર પંડ્યા	૩૩૧	૮૬ કદમીશંકર ડાહ્યાભાઈ વ્યાસ	
૪૭ શીવરાંકર અનોપરામ બટ્ટ	૩૩૨	૮૭ સોમનાથ દીરપારામ જાની	
૪૮ અમરીતરામ કીશ્વરાવભોલાદકર	૩૩૩	૮૮ રમણભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	
૪૯ રણુડોડભાઈ ગરમડભાઈ પટેલ	૩૩૪	૮૯ રતાપર્સીંગ મોતીભાઈ ધક્કમ	
૫૦ ચીમનલાલ મોહનલાલ શાહ	૩૩૫	૯૦ હીરાલાલ માણિકલાલ દક્ષિન	
૫૧ ચંદુલાલ યુનિલાલ શાહ	૩૩૬	૯૧ શીવાભાઈ મોહાભાઈ પટેલ	
૫૨ વદમણ વીરજી વાઈ નાયક	૩૩૭	૯૨ નરહરિલાલ ચીમનલાલ દક્ષિ	
૫૩ શીવપ્રસાદ દરિયાંકર વ્યાસ	૩૩૮	૯૩ મોહનલાલ ગોરધનદાસ મર્યાપા	
૫૪ ચીમનલાઈ જયરામભાઈ પટેલ	૩૩૯	૯૪ માળકીશ્વ પ્રેમશંકર વેદ	
૫૫ સોમશંકર ખાપાલાલ જોશી	૩૪૦	૯૫ નટવરલાલ નારણાસ પંચોળ	
૫૬ યુલામ મુરતુશા હુસેઇન શેખ	૩૪૧	૯૬ રણુડોડભાઈ ગણેશભાઈ પટેલ	
૫૭ જસવંતગમ કુબેરજી જોશી	૩૪૨	૯૭ હીરાલાલ લગાશાઈ પટેલ	
૫૮ ભાઈલાલ હીમંગાઈ પટેલ	૩૪૩	૯૮ ભાઈલાલ દીપરજાઈ પટેલ	
૫૯ જગા છનાલાઈ પટેલ	૩૪૪	૯૯ દેમાઈભાઈ યુલામભાઈ પટેલ	
૬૦ ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મુભાઈ પટેલ	૩૪૫	૧૦૦ ડાહ્યાભાઈ બેચરભાઈ પટેલ	
૬૧ પ્રેમાભાઈ ગોવિંદભાઈ વસી	૩૪૬	ખેતીકામ.	
૬૨ રતન લાલભાઈ ગણુવીન	૩૪૭	૧ જોડાભાઈ લક્ષ્મુભાઈ કાઝીઆ	
૬૩ નાયા મહીજી પરમા	૩૪૮	૨ મોહસિંહ માધવસિંહ રાજ	
૬૪ શીવલાલ જીપુભાઈ હિમરજનાગ	૩૪૯	૩ અનોપમિંદ મોહનસિંહ રાજ	
૬૫ શંકરભાઈ સોમનાથ દયાસ	૩૫૦	ઉર્ફુ-ચુજરાતી	
૬૬ રામસીંગ નદારમીંગ પટેલ	૩૫૧	૪ જિસરજી મોહમમુસા પટેલ	
૬૭ કરસન જોડા ચરેતગ	૩૫૨	૫ મહમમુસા ધરમાઈલ પટેલ	
૬૮ જયશંકર સિંધુશંકર તોગી	૩૫૩	૬ વડીમુસા હિમરજ પટેલ	
૬૯ ડાહ્યાભાઈ અંબાઈદાસ પટેલ	૩૫૪	૭ યુલામરસુર રહેમાન શેખ	
૭૦ શંકરભાઈ ગોરધનભાઈ પટેલ	૩૫૫	૮ અહમદઆદમ ધરમાઈલ પટેલ	
૭૧ રામશંકર ત્રીપુલન જોશી	૩૫૬	૯ ભદ્રચંદ્રસો-ઉર્ફુ-ચુજરાતી	
૭૨ અંબાલાલ દેમાઈભાઈ પટેલ	૩૫૭	૧૦ વતીમહમદ ધસા પટેલ	
૭૩ શંકરભાઈ હીરાભાઈ પટેલ	૩૫૮	૧૧ હુસેઇનશાહ મહમદશાહ દીપ	
૭૪ પરશુદાસ હીરાભાઈ પટેલ	૩૫૯	૧૨ મહમદ ધસા હસન પટેલ	
૭૫ લક્ષ્મુભાઈ રામસીંગ રાડોડ	૩૬૦	ચુજરાતી-ઉર્ફુ	
૭૬ હુસેઇનભાઈ નાયાભાઈ મળજી	૩૬૧	૧૩ અમરાઈન વસંત બાપ પટેલ	

ખરે માલ

ખરે માલ

ધોરણની નોટો

હાનની અર્થની નોટો એટલે જોડ-
ણીની જૂથો, અર્થની જૂથો. હુંકમાં
જૂથોનો ભડાર, વિપયો પણ પૂરા નહિ.
આથી વિદ્યાર્થીઓ ઉત્તરો વિશેષ
અગાની બને છે.

આનો ઉપાય શા ?

અમારી નોટો તમે જોઈ છે ?
જરૂર જુઓ એક અનુભવી શિક્ષકે
તે લખી છે. જાણ સરળ અને શુદ્ધ.
જોગણ ખાસ ગુજરાતની. દરેક પાઠને
અતે પ્રશ્નો મૂક્યા છે અને તેની મમ-
જુતી આપી છે. આ તેમજ ખીજી
ધણી ધણી વિશેષતા છે.

સાડે કમિશન આપવામાં આવે છે.

ઠંધાઓ માટે

વર્તિકયુતર

ફાઈનલ શિક્ષિકા

તમારી પરીક્ષા આવી પહોંચી ખરું ને ?

કહો ત્યારે —

આ પરીક્ષા તમને મુંઝવે છે ?

અથવા પૈસા બચાવવા છે ?

કેવા સવાલો આવશે તે નજીકું છે ?

તેના ઉત્તર કેમ આપવા તે નજીકું છે ?

પરીક્ષા ખાસ કરવી છે ?

આ બધાની 'હા' કહેવી હોય તો

૪૫૦ પાનાનું આ દળદાર પુસ્તક

જરૂર મંગાવો.

કિં ૩૧. ૧-૧૦-૦.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીશઃ, અમદાવાદ.

માસ્તર્સ ગુજરાતી કૉપિયુક (ગુજરાતી તથા બાળગોષ્ઠિ ૭ વાળામાં)
દરેક નંબરની કિંમત ૦-૧-૦ વેસ્ટર્ન ઇડિયા સ્ટેટ્સ એજન્સિસ તથા કાઠિઆ-
વાડનાં તથા કેન્દ્રના ધણા ખરા સ્ટોટોએ સાળામા અલાવવા તરીકે મેજુર કરેલી છે.

યોજક

સમાન બચત ખુડખુડીઆ, મહોળતસિંદજી મોતીભાઈ રાણા તથા મંગળજી દરજીવન.

ઉર્દૂ ખુશખતા કૉપિયુક નંબર ૧ થી ૬ સુધી. ઉર્દૂ સૂતો માટે
પ્રત્યેક નંબરની કિંમત ૦-૨-૦ મુગર્ષિ પ્રલાકાના કેળવણીખાતાએ સાળા
ઓમાં અલાવવા માટે મંજુર કરેલ છે. તેમજ મધ્યપ્રાંતોને મિશરના કેળ-
વણીખાતાએ તેમજ મૈસૂર સંસ્થાના કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલ છે.

પ્રાથમિક અંગ્રેજી - આદિતિ ૩ થી મુક્ષ્ય ૦-૭-૦ મુગર્ષિ પ્રલાકા-
ના કેળવણીખાતાએ આ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલ
છે. આ પુસ્તકમાં પ્રાથમિક સાળાનાં ધોરણે, ત્રણ અને ચારના અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ મનોવલો અને ઉદાહરણોની કમિક યોજના કરવા ઉપરાંત
વિશ્લેષકર્મને ગણિતશિક્ષણમાં માર્ગદર્શક યાવ તેમ કરવા પ્રવાસ કરેલો છે.

યોજક { ઉત્તમાલ બચત ખુડખુડીઆ. - મહોળતસિંદજી મોતીભાઈ રાણા
મોદનલાલ દરજીવન પંચોળી.

ઉપરનાં તમામ પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ જુદું. મામદી નકલો ઉપર યોગ્ય
કમિશન આપવામાં આવશે.

યુક્તસેધર-એચર પ્રેમજી એન્ટ સેન્સ, રાજકોટ-કાઠિઆવાડ

શાળોપયોગી નવાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો

તદ્વન નવી શૈલીથી ચોખ્ખેલાં ભૂગોળવિદ્યાનાં પુસ્તકો

પુસ્તક પહેલું ગુજરાત (પશ્ચિમ દિશા) એનન્સિસનું વિસ્તૃત વર્ણન)

૧૮ નકશા સહિત ધોરણ ૩ ના માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક બીજું સુવર્ણ ઇલાકો (દિશા) સામાન્ય ભૂગોળ સહિત)

૨૧ નકશા સહિત ધો. ૪ થા માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક ત્રીજું દિશાસ્તાન એશિયાની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત

૩૬ નકશા સહિત ધો. ૫ થા માટે મૂલ્ય ૦-૭-૦

ચોથું { ચોપટલાસ જે. અંબાણી હેડમાસ્ટર બાઈન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ.
કેશવલાલ ત્રિ. આચાર્ય, હેડમાસ્ટર સિવિલ સ્ટેશન સ્કૂલ, રાજકોટ.

દિશાનો ઇતિહાસ: (નારોટકૃત) આવૃત્તિ ૨૦ મી મૂલ્ય ૦-૧૦-૦

દિશાના સંક્ષિપ્ત રાજ્યમંથારણ સહિત, ૧૯૨૬ સંપીની મંપૂર્ણ ઠકીકત.

પ્રાયમિક શાળાના ઉપધ્યાધોરણો, મિડલ સ્કૂલો અને ટ્રે. કોલેજો માટે અતિ ઉપયોગી પશ્ચિમદિશા એનન્સિસ તેમજ સ્ટેટોની ધણીખરી શાળામા આ પુસ્તક પાઠ્ય તરીકે ગણે છે.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ: (નારોટ અને શાકૃત) આવૃત્તિ ૧૨ મી બાળકોને વાચતા રસ પડે તેવી સુંદર વાતોરૂપે ચોખ્ખેલાં આ નાનો ઇતિહાસ ગુજરાત અને કાઠિઆવાડની ધણીખરી શાળાઓમા લાખા વખતથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વપરાય છે. સરકારી કેશવણીખાતા તરફથી તેમજ સ્ટેટોના કેશવણીખાતા તરફથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે મૂલ્ય ૦-૨-૦

વ્યવહારોપયોગી નિબંધ સંગ્રહ: આવૃત્તિ ૨૨ મી મૂલ્ય ૦-૧૪-૦ આ પુસ્તક હાઇસ્કૂલો, ટ્રેનિંગ કોલેજો તેમજ પ્રાયમિક શાળાના વિદ્યાર્થી વર્ગમા લખ્યા વર્ગોથી માનીતું ઘર્ષ પડેલું છે. નિર્ગપસિક્ષણના લોભિયા સરખા આ પુસ્તકમા સો ઉપરાત વિષયો ઉપર નમુનાના નિબંધો આપવામા આવેલા છે.

વ્યવસ્થાના સને ૧૯૨૪-૨૫ ના નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ તૈયાર કરેલી આઠાં તેમજ રંગીત વિજ્ઞાપણી ટ્રોઈગિ બુકો —

રંગીત આવૃત્તિ બાળવર્ગથી ધો. ૪ થા સુધી દરેક ધોરણના ૦-૨-૦ ધોરણ ૫-૬ માટે પ્રત્યેક ધોરણના ૦-૨-૬ ધો. ૭ માટેના ૦-૩-૦

સાદી આવૃત્તિ આ ૧, ધો. ૧ થી દરેકનો ૦-૧-૦ ધોરણ ૨, ૩, ૪, દરેકના ૦-૧-૩. આમ્બુકો, વેસ્ટર્ન. ઇ. સ્ટેટ એ, BAP ના ૧૨/૨૨-૬-૨૬ થી ચલાવવા મંજૂર કરેલ છે. ચોથું

ઉત્તમાન જયવ પ્રુડ્યુડીઆ, માછ ટ્રોઈગ માસ્ટર, રાજકુમાર કોલેજ, રાજકોટ. મહોળતસિદ્ધ મોતીભાઈ રાણા, માછ ટ્રોઈગ માસ્ટર, ડંડર ટ્રે કોલેજ, રાજકોટ.

ઉપરના પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ જુદું. સામટી નકલો ઉપર ચોખ્ખ કમિશન આપવામા આવશે

કુકસેલર-એવર મેમ્બર એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિઆવાડ,

યાતુર્માસના પવિત્ર દિવસોમા બ શ્રાવણ માસ

આવતા હોવાથી તે નિમિત્તે

સરતું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયનાં

દરેકે દરેક પુસ્તકો

ઠેઠ દિવાળીસુધી

ખાસ કિંજાયતે

અપારો.

એ વિષેના વિગતવાર સૂચીપત્ર માટે લખો:-

સરતું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.

ભદ્ર પાસે-અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨.

પુસ્તક ૬૭]

[અંક ૯

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

સપ્ટેમ્બર, સને ૧૯૨૮.

“ નવા જમાનામાં નવા મુદ્દા અને પ્રગતિમાન માણસોની
 જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાઈ-
 શાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા મનુષ્યો ઉત્તમ ગણાતા હતા
 તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરખર આપણા મૃત્યુ પછી
 મૃત્યુના દંડ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે હાથા થએલા લોકો
 હાલના કરતાં વધારે સારી ચોજના ધરી શકશે ”

કેળવણીશાતાના હુકમથી
 તંત્રી અને પ્રકાશક (મે ૧૯૨૮ થી)

કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વકીલ,

MED, FRGS ICS

એન્ડ્રુકેગનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી “કાયમડ ન્યુઝિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ કળનલાલે છાપ્યું
 સલાપેસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

મ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	શિક્ષાની શિશુશાળા. ...	૨૮૧
૨	વર્ગમા વિદ્યાર્થીઓની પ્રવૃત્તિ ...	૨૮૫
૩	શિક્ષણ સંબંધી કેટલીક સૂચના ...	૨૯૧
૪	કવિતાનું શિક્ષણ ..	૨૯૩
૫	સ્વેચ્છાની નહેરુ ...	૨૯૬
૬	મૃદ્ધિ નિરીક્ષણ ...	૨૯૯
૭	એવરેસ્ટ શિખરની શોધ ..	૩૦૩
૮	સને ૧૯૨૮ની મુખ્ય યુનિનસિટી ઇ કૃત લીવિંગ પરીક્ષામા પુઠાએવા ભૂગોળના પ્રશ્નો ...	૩૦૭
૯	સરકારી બહોરખતો. ..	૩૦૯
૧૦	ખાનગી બહોરખતો. ...	૬૨

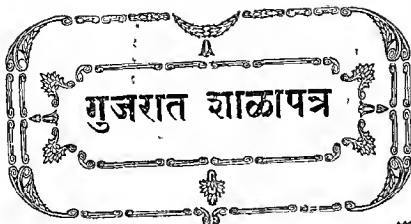
ખાળસાહિત્યનો ગાંડીવ ટંકાર

શુજાતના ખાળસાહિત્યમા રહેલ પહેલે નંબરે આવી ગચ્છેલા, રૂપાળા યુગ જડા કાગળ, મનોદર છપાઈ ને પતથરી બાધણીવાળા પુસ્તકો શીવી સગળ ને આકર્ષક, વિષય બોધક અને મનોરંજક ધનામના મેળાવડાઓ માટે અનિવાર્ય અને અદિતીય પુસ્તકો, પત્રોએ, વિદ્વાનોએ ને સૌ વિદ્યા-ધિકારીઓએ વખાણવા છે. સરકાર તરફથી પ્રકાશીવાળા મંજુર ગચ્છેલા છે અને ખીજા યતા જાય છે.

*ટોલ્સ્ટોયની ત્રણ પાતો ૦—૪—૦	*વાઘોનું વન ૦—૪—૦
*બકુલ ૦—૬—૦	*મદુરદાર ૦—૪—૦
*ખીરખતો બન્ધુ ૦—૮—૦	*મરહીપુરી ૦—૫—૦
*મૂરખરાજ (ટોલ્સ્ટોય) ૦—૮—૦	*સોનાકુમારી ૦—૪—૦
*નીલમ ૦—૬—૦	તોફાની ટીપુડા ૦—૬—૦
*બીજા અને યુધિષ્ઠિર ૦—૪—૦	કચુબર ૦—૩—૦
ખાળવિહાર ૦—૧૨—૦	ધુમળા ૦—૪—૦
*જય બજરમ ૦—૬—૦	ખાળવિહાર-૨, ૦—૬—

આજેના એક સેટ મંગાવી લુઓ અને ખાતરી કરો. ખાળકો :
ખાળાઓમા લક્ષણી કરવા માટે અનુષ્ઠા છે.

ગાંડીવ પત્રની ઑફિસ, સુરત. તમામ બુકસેલરો વેચે :

ખેતીવાડીનું પ્રદર્શન.

માર્ગ
ખેતી
સાધ

૩. ૮૦) નું ઇનામ એગ્રિકલ્ચરલખાપસ શાળાના સારા નમુના માટે રાખવામાં આવ્યું છે. તા. ૧૭ મી નવેમ્બરે, ખેતીવાડીના પ્રદર્શન માટે જે નમુના મોકલવાનું રેકલેખર્થ થશે તે એગ્રિકલ્ચર શા કમિટી તરફથી મળશે.

ગયું છે. શાળાના રાતસર અખ્યાતના તમામ ગુણવત્તા એટલે આજકાલી ૩-૭ વર્ષ સુધીના વખત પ્રજાની ઉન્નતિ માટે ઘણો મહત્વનો છે એમ લાગવાથી રશિયાના વિદ્યાધિકારીઓએ તેવી કેળવણી ફરજિયાત કરી. હવે શિશુશાળાઓ સંખ્યાબંધ વધવા લાગી અને સને ૧૯૨૨ માં તે ઘણા મોટા પ્રમાણમાં આવી શાળાઓ થઈ. આટલી બધી શાળાઓના ખર્ચને લીધે તથા સુસજ્જિત શિક્ષકના અભાવે કરીને તેની સંખ્યા કમી કરી નાખવામા આવી તોપણ બાકીની શાળાઓનાં આરોગ્ય અને કેળવણીને લગતી સારી સંગવક કરી આપવામાં આવી. ૧૯૨૫ થી આવી શાળાઓ પાછી વધવા લાગી છે.

હાલમાં ત્યાં ૧૪૩૭ શિશુશાળાઓ છે. રશિયામાં ૩-૭ વર્ષ સુધીના બાળકો નિશાળે આવે છે અને તેમા તેના ત્રણ વિભાગ કરીને ચલાવવામાં

* અંગ્રેજ લખાણને આધારે.

x તેનું જીનું નામ સેન્ટપિટરસ્બર્ગ છે. રશિયાના મહાન નેતા લેનિન ઉપરથી તે નામ પાડવામાં આવ્યું છે.

આવે છે. તેના નિભાવ માટે ત્રણ સંસ્થાઓ પૈસાની મદદ કરે છે: (૧) લોકલ ફંડ, (૨) કેટલીક સંસ્થાઓ જેવી કે સહકારી મંડળ, અરસપરસ મદદ કરવાની સંસ્થા તથા ધંધાદારી મંડળો, (૩) શેડો અને માળાપ કેટલીક મદદ કરે છે. શહેરમાં કારખાનાને લગતી શાળા હોવાથી તેમાંનાં માણસોને ધણી મદદ કરવી પડે છે.

શહેરના કારખાનાની શિશુશાળાઓ

શહેરમાં આવી શાળાઓ મજૂરો અને કામદારના છોકરાની કેળવણી માટે રાખવામાં આવે છે, તેથી શહેરની લાગોળે જ્યાં સંસ્થાકામ ચાલતું હોય ત્યાં શાળાઓ ખોલવામાં આવે છે. આ કારણને લીધે કામદારવર્ગના છોકરાંઓ આખો દિવસ સવારના સાત કે આઠથી સાંજના પાંચ કે છ વાગ્યા સુધી ત્યાં શીખે છે; તેથી તેમને ત્યાં નારતો તથા જગવાનું પણ મળે છે, તેમજ તેમને માટે આરામ અને ફરવાદરવાની ગોડવણ પણ ત્યાંજ કરવામાં આવેલી હોય છે. આવી શિશુશાળા રશિઆમાં આખું વરસ ચાલે છે. જ્યાં બાળકોને માટે ચેકપી દવા, સૂર્યનો તડકો, નદાવાની અને રમત-ગમતની સગવડ હોય એવી જગાએ ઉનાળામાં શાળા લઈ જવામાં આવે છે. કારખાનાવાળાને આવી શાળાનું ખર્ચ આપવું પડે છે. શિશુશાળા અને કારખાનાને સારો સંબંધ છે. કામદારવર્ગ તેનું ખર્ચ આપે છે એટલુંજ નહિ પણ તેની વ્યવસ્થામાં પણ ભાગ લે છે.

દરેક શાળાનું જે વ્યવસ્થાપક મંડળ હોય છે તેમાં શિક્ષકો, માળાપ, કામદારવર્ગના તેમજ સ્ત્રીઓની સંસ્થાના તથા સમાજવાદ પક્ષના સલા-સદા હોય છે. તેઓ કેળવણી તેમજ સામાજિક આરોગ્યને લગતા પ્રશ્નો સંબંધી ચર્ચા કરે છે.

શિશુશાળાઓના શિક્ષકો માળાપની મદદથી કામ કરે છે એટલે ધર અને શાળા વચ્ચે વિશ્વાસ અને માનની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. વળી તેમની સાથે પ્રસંગોપાત વાતચીત કરીને અને શિક્ષક તથા વાલીઓના મેળાવડા ભરીને તેમજ શિક્ષકો બાળકને ઘેર નર્દન, તેમના કામનું પ્રદર્શન કરી તથા કારખાનાની કલ્પ અને શાળામાં ઉત્સવ કરીને આવી અનેક રીતે તેમનો પગપર સંબંધ ગાઢ બાધે છે. બાળકની મા શાળામાં આવી તેની સાથે કેવી રીતે વર્તવું તે શીખે છે. વળી કેટલાક છોકરાની મા તો ત્યાં ઘણા વખત સુધી લાજર રહે છે. તે વખતે શિક્ષક તેમની સંભાળ રૂઢી રીતે રાખવી તે ખતાવે છે. વિજેશમાં બાળકના આરોગ્ય અને કેળવણી

સંબંધી લોકોને અનુકૂળ પડે એવું માસિકો અને ચોપાનીઆના રૂપમાં જે સાહિત્ય હોય છે તેમાંથી તેમને ઉપયોગી ઘણી માહિતી મળે છે.

ગામડાંમાં ઉનાળાની રમતનાં યોગાન

ઉનાળામાં રશિઆમાં ખેડૂતની સ્ત્રીને ઘણું સખત કામ કરવાનું હોય છે. તે વખતે તેમને કેવી રીતે મદદ કરવી એ એક પ્રશ્ન છે. આ કારણને લીધે ગામડાંમાં કાચમની શિશુશાળાઓ સ્થાપવી એ જરૂરનું છે એમ સામાન્ય મત છે પણ સાધન અને ચોગ્ય જગાના અભાવે આવી ૧૬૨૭ ૩૦૦ શાળાઓ છે, તેથી ગામડાંમાં રમતગમતના યોગાનમાં થોડો વખત શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. ૧૯૨૭ ના ઉનાળામાં ૪,૦૦૦ રમતનાં યોગાન હતાં; તેમાં ૨૦૦,૦૦૦ બાળકો રમતાં હતાં. જો એક વરસ રમતના યોગાનનું શિક્ષણ ફળદાયી નીવડે તો જીજી વરસે તે કામ ચાલુ રાખવામાં આવે છે અને જો જાને તો તેને કાચમની શાળા બનાવવામાં આવે છે. આવી રીતે રમતના યોગાનની વ્યવસ્થા એ શિશુશાળા સ્થાપવાનું પ્રથમ પગથીઈ છે.

ગામડાની શાળામાં શિક્ષકને ઘણી મુશ્કેલી વેઠવી પડે છે. પ્રથમ તો સાધન બરાબર હોતાં નથી તેમજ લોકો તેમના તરફ પહેમની નજરથી જુએ છે. કામ પણ લાંબા વખતનું અને કંટાળો આવે એવું હોય છે. સાધારણ રીતે બાળકો દશ કલાક મેદાનમાં રમે છે અને કેટલેક ઠેકાણે તો ૧૮ કલાક સુધી પણ કામ ચાલે છે, પણ શાળાના શિક્ષકના ઉત્સાહ અને શક્તિથી આ બધી મુશ્કેલી દૂર કરવામાં આવી છે. કેટલેક ઠેકાણે યુનિવર્સિટીના અને ટ્રેનિંગ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ કામ કરે છે. ૧૯૨૭ ના ઉનાળામાં બધા મળીને આવી સંસ્થાના નિયમિત શિક્ષકો ઉપરાંત કામ કરનાર ૪૨૫ વિદ્યાર્થીઓ હતા. આ રીતે કામ કરનાર શિક્ષકો ગામડાંની સંસ્થાઓ તેમને મદદ કરે તેવા પ્રયત્નો કરે છે. જ્યારે પ્રથમ રમતના યોગાન ઉપર શિક્ષણનું કામ ચલુ કરવામાં આવે છે ત્યારે ત્યાંના ખેડૂતો તેમનાં છોકરાંને મોકલતા નથી. તેમની પ્રત્યે તેઓ શંકાની નજરે જુએ છે. તેમને ખીક લાગે છે કે રમતે તેઓ તેમના કરમાં વધારો કરે. વળી તેઓ રમતના મેદાનના ખર્ચને દિસેસા આપવા નાણુસ હોય છે પણ શિક્ષકો સમાજીની તેમજ જાતે મળીને તેમને સમજાવે છે.

શિશુશાળા સ્થાપતાં પહેલાં આવી રીતે કરેલું કામ ઘણું ઉપયોગી નીવડે છે, કારણ કે તેમાં બાળકના આરોગ્ય ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવે છે. લાંબા વખતના વિગ્રહ અને દુકાળની અસર તેમના ઉપર જણાઈ આવે

છે. તેમાંનાં ઘણાખરાં જલદીથી સાંઢા પડે છે કારણ કે તંદુરસ્તી ભગવવાનું જ્ઞાન તેમને હોતું નથી.

યોગાન ઉપર શિક્ષણ શરૂ થાય તે પહેલાં અને તે બંધ થાય ત્યારે બંને વખત દાકતર બાળકનું શરીર તપાસે છે, અને પછી તેમને સખત નિયમન પાળવું પડે છે. ખોરાક, ફરવાનું, કસરત અને આરામ-આ બધું કામ નિયમિત રીતે થાય છે. ભારે કપડાંને બદલે છુલ્લો પોશાક આપવામાં આવે છે. બાળકને શરીરે ઠંડા પાણીથી યોગીને નવરાવવામાં આવે છે. તેઓ સૂર્યના તડકે પણ બેસે છે. તંદુરસ્તી માટે સારી ટેવો પડે તેની ખાસ સલાહ લેવામાં આવે છે, અને પછી બાળકની તાલીમની અસર તેમના ઘરમાં થાય છે. બાળકો એકજ પાલો અથવા દુધાલ જે બધાં વાપરતા હોય તેનો ઉપયોગ કરતા નથી. આવી રીતે રમતનું યોગાન એ કેળવણી આપવાની એક નાની સંસ્થા છે.

આરંભમાં મામાપ શંકા જતાવતાં હતાં પણ જ્યારે બાળકની તંદુરસ્તી અને તેના જ્ઞાનમાં મુધારો થયેલો જુએ છે ત્યારે તેમના આરંભની શંકા નહીં થાય છે. જ્યારે યોગાન ઉપરની તાલીમ પુરી થાય છે ત્યારે વિદ્યાર્થીનો વાલીઓ ખીન્ને વર્ષે તેનું કામ કરવાને માટે ખાહેશ બતાવે છે. કેટલેક ઠેકાણે તો તેને બહુ શિઆગામાં સાળા શરૂ કરવામાં આવે છે. આવી રીતે શહેરમાં કારખાનાને લગતી અને ગામડામાં રમતના મેદાન ઉપર ચાલતી શિશુશાળાઓ ઉપરાંત શિક્ષણ માટે બીજી વ્યવસ્થા પણ માલમ પડે છે, કેટલેક ઠેકાણે નાનાં બાળકોને માટે ખાવાપીવાની ગોઠવણ કરવામાં આવે છે અને ત્યાંજ તેમને રાખે છે. કેટલીક કલબોના ઝોરડામાં બાળકને શીખવવામાં આવે છે, કેટલાંક ગામડાંમાં તેમજ શહેરના રમતના મેદાનમાં, તેમજ ખાણના મજૂર અને ખેડૂતનાં છોકરાના રમવાના યોગાનમાં પણ કાવમની સાળાઓ ચલાવવામાં આવે છે.

વાળે છે, અને રસોઈ કરવામાં વારાફરતી મદદ કરે છે. ઉનાળામાં બાગમાં કામ કરે છે. આવું કામ ઉંમરના પ્રમાણમાં આપવામાં આવે છે. આવી રીતે કામ કરવાથી બાળકનામાં જવાબદારીની સમજ આવે છે.

બાળકને કામની વહેંચણીની જરૂર લાગે છે કે તરતજ તેઓ જુદું જુદું કામ કરવા માટે આરોગ્ય, ધરકામ ચક્રાવવાનું, સૃષ્ટિતાન, વગેરે માટે જુદા જુદા સમૂહ પાડે છે. અને હીવે તેમને સ્વરાજ્યનો થોડો અનુભવ થાય છે. વિદ્યાર્થીની સભામાં તેઓ તેમને જે બાગતની જરૂર હોય તે સંબંધી અને તે કેવી રીતે પુરી પાડવી તેના સાધન સંબંધી ચર્ચા કરે છે. આવી રીતે તેમને હાલના જમાનાના જીવનનો અનુભવ આપવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે અને તે તથ્ય રીતે થાય છે:

(૧) કારખાનાના મોટી ઉંમરના બાળકો જે કામ કરે છે તે તેમને બતાવવામાં આવે છે, અને ઉનાળામાં ખેતીની માહિતી આપવામાં આવે છે.

(૨) રકાઉટ સાથે તેમનો સંબંધ બાધવામાં આવે છે. રકાઉટ શાળામાં આવે છે અને તેઓ તેમનાં લાગેલા રમકડાં કેવી રીતે દુરસ્ત થાય તે માટે મદદ કરે છે, તેમને ગમત પડે તેવી રમતો શીખવે છે, અને તેમની સાથે જુદા જુદા વિષય સંબંધી વાતચીત કરે છે.

(૩) રાષ્ટ્રીય ઉત્સવમાં તેઓ ભાગ લે છે. દેશના મહાન પુરોહિત અને અગ્રણીના ચિત્રો દિવાલ ઉપર મૂકવામાં આવેલા હોય છે.

વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓની પ્રવૃત્તિ

(ઇતિહાસ અને ભૂગોળ શિક્ષણ -)

એક વર્ગમાં વિદ્યાર્થીની સંખ્યા ૪૦ હતી અને તેમની સરેરાશ ઉંમર ૧૦ ફૂટની વર્ષ હતી. શાળામાં શિક્ષકે ઇતિહાસના વિષયમાં એક સત્ર પરિચિત્ત વિદ્યાર્થીઓને પોતાની મેળે અમુક અભ્યાસ કરી લેવાનું સોંપ્યું હતું. ઘેર કામ કરવાની યોજના શિક્ષકે યોજી હતી; પણ અમુક સમય ખાસ પરીક્ષા લેવા માટે જે નક્કી કર્યો હતો તે સિવાયનો જેટલો વખત ઇતિહાસ માટે શાળામાં નક્કી કર્યો હતો તે બધો વખત વિદ્યાર્થીઓને કામ કરવા માટે આપવામાં આવ્યો હતો. તેમને એક સાઈ પાઠ્યપુસ્તક આપવામાં આવ્યું હતું. શીખવાનો વિષય મનુષ્યજાતની ઉત્પત્તિથી તે ઇ. સ. ના સમય સુધીનો હતો. ઘેર જે કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું તે ગ્રામીન

સંસ્કૃતિનો વિષય હતો. જે વિદ્યાર્થીઓ આ કામ કેવી રીતે શરૂ કરવું અને ક્યાંથી શરૂ કરવું એ સંબંધી મુંઝાતા હતા તેમને સૂચના આપવામાં આવતી હતી. આ આખા સત્ર દરમિયાન વિદ્યાર્થીને શિક્ષકની મદદ બ્યારે જોઈએ ત્યારે મળી શકે તેમ હતી, પણ અમુકજ કામ કરવું એવું કાઠપિણ્ય વિદ્યાર્થીને માટે પહેલેથી નક્કી કરવામાં આવ્યું નહોતું. એ તો વિદ્યાર્થીઓએ નેમની મેળે કરી લેવાનું હતું.

આનું પરિણામ ઘણું લાભદાયક આવ્યું હતું. એમાંના એક વિદ્યાર્થીએ ખતથી પાઠ્યપુસ્તકનો સતત અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. તેણે તે પુસ્તક પહેલેથી છેલ્લે સુધી એ વાર વાંચી પ્રાચીન, માધ્યમિક અને વર્તમાન ઇતિહાસનો અભ્યાસ કર્યો. પછી તેને જે સમયના ઇતિહાસમાં ખાસ રસ પડ્યો હતો તે મમય સંબંધી પુસ્તકોને માટે તેણે પુસ્તકાલયમાંથી શોધવા માંડ્યું. ત્રણ ચાર વિદ્યાર્થીઓએ ચિત્રકામ અને નકશા દારી મોટી મોટી નોંધપોથીઓ તૈયાર કરી લીધી. એમાંનો એક વિદ્યાર્થી જે કાંઈ દિવસ ઇંગ્લંડ બહાર પથ્ય ગયો નહોતો તેને ચીનના ઇતિહાસમાં એટલો બધો રસ પડ્યો હતો કે તેણે આખું સત્ર એ દેશના ઇતિહાસના અભ્યાસ માંજ ગાળ્યું. ક્યા બનાવો નોંધવા જેવા છે, ક્યાં ચિત્રો કાઢવા જેવાં છે, તે સંબંધી વારંવાર શિક્ષકની સલાહ તે લેતો અને વધારાની હકીકત ક્યાંથી મળી શકે તેમ છે તે બાબત તેને પૂછતો.

વર્ષના બાકીના વિદ્યાર્થીઓ વધારે સારા ઉદ્યોગમાં યુગાયા હતા. ધેર જે કામ સોપેલું હતું તે તેમને માટે પુરતું હતું એમ તેમને લાગ્યું હતું. કેવળ માનસિક પ્રવૃત્તિથી એટલે ફક્ત વાચવાથી તેમની ઇચ્છાઓ તૃપ્ત થઈ નહિ. તેમાંથી ઘણાઓએ સત્ર દરમિયાન જુદે જુદે વખતે વાંચવાનું અથવા તો નોંધો કરવાનું કામ શરૂ કર્યું. કેટલાક પાઠ્યપુસ્તકનાં ચિત્રો દોરવામાં મથયુક્ત રહ્યા. ઘણા ઇતિહાસને લગતાં ચિત્રોને ચાખાને માટે સંગ્રહ કરી એજ ચિત્રો વિષે કલાકો સુધી ચર્ચા કરતા. પણ એકજ જાતની પ્રવૃત્તિથી તેમને બરોબર સંતોષ થયો નહિ, કારણ કે એવા ઉદ્યોગમાં જોઈએ તેટલું કામ કરવાનું હતું નહિ.

મોટા પ્રમાણનું ચિત્રકામ

પછી એક વિદ્યાર્થીએ મોટા પ્રમાણનું ચિત્ર કાઢવાનું કામ શરૂ કર્યું. તેણે કા. પા. પર એક રોમન સૈનિકનું અને એક ફિનિશિયન શ્રેઠિકાનું લગાયક વડાણ ચીત્યું. મોટી વારમાં તો તેની નકલ કરનારા આતુર વિદ્યાર્થીઓમાંથી અરધ જોડવાને માટે તે કા. પા. પુરતું ચર્ચ પડ્યું

આબુ તેવામાં જ્યાં પૂજાના કામળના નમુના બનાવવા વિશે ચર્ચા થવા . વર્ગ સંતોષી, ઘણા ઉદ્યોગી અને એકંદર ખાતરી હોય. શિક્ષણમાં જમણા કે તથ્યજણા વખતમાં જે પ્રશ્નો ઉભા થાય તેના કરતાં અને ઘણી ઉપયોગી બાબતોને લગતા પ્રશ્નો ખૂબ થયા હતા અને તે વિદ્યાર્થીઓએ પોતેજ એ પ્રશ્નોનો નીવેડો કર્યો હતો.

ઇતિહાસનો માત્ર શારીરિક અપજ્ઞતા માટે અસંખ્ય પ્રશ્નો ઉત્પન્ન છે. વિદ્યાર્થી બેઠા બેઠા ઇતિહાસ શીખે અને વર્ગસમૂહનું શિક્ષણ નાના ર્થિઓ માટે ધણુ ઉપયોગી છે કે કેમ તે સંબંધી ધણુ શંકા ઉભી થાય . ઇતિહાસ શીખવામાં તારીખો અને બતાવેલા યાદ કરાવવાના કામને તુએ મૂકીએ તોપણ અસાધારણ ગુસ્સેલીઓ અનુભવવી પડે છે એ વાત કો પુરેપુરી સમજતા નથી. જેણે ઘણું વાંચ્યું હોય અને જેનામાં પ્રશક્તિ ઘણી હોય તેને જ્યારે પેરિક્ષિતના સમયમાં એથેન્સના જીવનનો અથવા ઇલિઝાબેથના રાજ્યસમયમાં ઇંગ્લેન્ડના શોક્ષજીવનનો ખરોખરો સમજવો હોય ત્યારે તેને ઘણી મહેનત કરવી પડે છે. હાલતું તે જુના વખતનું ઐતિહાસિક પુષ્કળ સાહિત્ય અંગ્રેજી ઇતિહાસના અસ્ત સમય ઉપર પુષ્કળ પ્રકાર નાખે છે છતાં ૧૬મા અને ૧૭મા નાના અંગ્રેજને આપણામાના યોડાકજ વાસ્તવિક રીતે સમજી શકે છે; તો જી આપણા બાળકો કે જેનું જ્ઞાન અને દુનીયાનો અનુભવ એટલાં ના થોડા છે તેને માટે એ વિષય કેટલો બધો અધરો થઈ પડે !

નાટ્યમંડળીઓ

બોડાં વર્ષથી ' ઇતિહાસનું નાટ્યપ્રયોગદ્વારા શિક્ષણ ' એ પદ્ધતિ થી પ્રિય થઈ પડી છે અને જો એ પદ્ધતિમાં બ્યવરથા, અતુરાર્થિરેલી હાલતુ વગેરે હોય તો બીજી કોઈ પદ્ધતિના નેટલોજ બાળકોને મોટા માટા ઐતિહાસિક બતાવેલા અભિહાસ ચિત્ર તે પદ્ધતિ આપી શકે છે. જે યેશક આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવા હજીવા હોય તેમણે માત્ર રાખવું કે શામા વારંવાર પ્રયોગ કરાવવાની જરૂર રહે છે. શાળામાં નાટ્યપ્રયોગ રાખવામાં બીજા કોઈપણ કામ કરતા વધારે મહાવરણની જરૂર છે.

એક સારો દાખવો લઈએ: ' મેઝા કાર્ટો 'નો પ્રથમ નાટ્યપ્રયોગદ્વારા બિજવવાનો શિક્ષકનો ઇરાદો છે. વાર, દહીના દિવસોમાં આવેલા પાંચ ઉત્તમ શાય, કારણ કે એકજ રચણે તેમાં સર્વળી જાતની ઘણી હાલચાલ કરવાની હાય છે, પણ તેને અંગે દરેક દરેક જાતની ઝીણી ઝીણી બાબતની મોહવણ

કરવાની રહે છે. ખાસિયતો શોધી કાઢવી જોઈએ; રાજ્ય જહોન, કેન્ટર્બરીનો આર્ચબિશપ, રાજર્ટ ફિટઝવોલ્ટર, વગેરે પાત્રો માટે યોગ્ય વ્યક્તિઓને પસંદ કરવી જોઈએ; ધર્મગુરુઓ, ઉમરાવો, જહોન રાજના ખવાસો, તેમજ તેના વિરોધીઓના ખવાસો, ગુમાસ્તા, વકીલો, નોકરો વગેરે ભાગ વર્ગના પાત્રોને યોગ્ય રીતે વહેંચી આપવો જોઈએ અને તેમાં કમવારી બરાબર નક્કી કરવી જોઈએ અને રંગભૂમિ ઉપર લજવવાની બાબતોની તોંધ પણ કરી લેવી જોઈએ.

નાટ્યપ્રયોગ એક અઠવાડીયાં સુધી ચાલ્યો, અને એ દરમિયાન ધણા વાદવિવાદ થયા અને વાટાઘાટના પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યા. ધણા કાગળો ઉપર સહી કરવામાં આવી અને તેના ઉપર મહોર છાપ ભારવાનું કામ ચાલ્યું. આવો મહત્વનો પ્રસંગ નાટ્યપ્રયોગરૂપે લજવવો હોય તો સંપૂર્ણ રીતે તે લજવવો જોઈએ. ગમે તેમ કામ કરવાથી કંઈ લાભ થતો નથી.

હસ્તઉદ્યોગની ઉપયોગિતા

ઇતિહાસ અને ભૂગોળના શિક્ષણમાં જો હસ્તઉદ્યોગના શિક્ષકની મદદ મળે તો ધણા રસથી અને ઝડપથી કામ થઈ શકે. આખા વર્ગને કારખાનામાં મોકલવાનું ભાગ્યેજ બને છે, પણ જો શિક્ષક અને વર્ગ બંને, કામ પછી વર્ગે સ્વચ્છ રાખવામાં અને સરસામાન જે માગી લીધો હોય તે પાછો આપવામાં સંપૂર્ણ કાળજી રાખે તો સરસામાન અને ઓળંગેલા ઉછીતાં દેવામાં અને વર્ગના ઓરડાને કામ ચલાઉ કારખાના તરીકે વાપરવામાં કોઈ મુશ્કેલી નડે નહિ. એક જમીનદારનું ગામ, મધ્યયુગનો કિલ્લો અથવા દેવાલય, એથેન્સનું મંદિર, રોમન લોકનો કોલોશિયમ (અગડ) વગેરે બાંધવાની યોજનાઓ શિક્ષક નક્કી કરી શકે. આમાંના કોઈપણ કામમાં ધણા વિદ્યાર્થીઓ લાંબા વખત સુધી રાકી શકાય અને તેથી તેમની શારીરિક ચપલતાનો ઉપયોગ બરાબર રીતે થઈ શકે. ભૂગોળનો પાઠ હોય તો વર્ગને હિંદુસ્તાનનું અથવા ચીનનું કોઈ દેવાલય, પશ્ચિમ આફ્રિકાનું એક ગામડું, આસ્ટ્રેલિયાનું કોઈ ગામ, અથવા ઇંગ્લંડની કોલસાની ખાણ, એમાંની કોઈ યોજના આપી શકાય. કામ અઘરું પડે ખર્ચ અને નમુનો સર્વાંશે સંપૂર્ણ પણ ન બને તોપણ બાળકોને આ અવસર્યે ઓળંગ વાપરતાં શીખવાને અને નહિ કે હોશિયાર કારીગરના કામની જેનું કામ આપવાનો હેતુ છે.

દુનીઆની આસપાસની સફર

‘દુનીઆની આસપાસ સફર’એ માટે નાનાં બાળકોને ભૂગોળશિક્ષણને

થવા આગ્રહ તેવામાં જાડા પૂઠાના કામળના નમુના બનાવવા વિષે ચર્ચા થવા લાગી. વર્ગ સંતોષી, ઘણા ઉદ્યોગી અને એકંદર ખાંતીદો હતા. શિક્ષણમાં આવી જમણા કે ત્રણમણા વખતમાં જે પ્રશ્નો ઉઠ્યા થાય તેના કરતાં વધારે અને ઘણી ઉપયોગી બાબતોને લગતા પ્રશ્નો ખડા થયા હતા અને ઘણુંબધું વિવાર્થિઓએ ચેતેજ એ પ્રશ્નોનો નીવેડો કર્યો હતો.

ઇતિહાસને પાઠ શારીરિક વ્યવજ્ઞતા માટે અસંખ્ય પ્રસંગો ઉત્પન્ન કરે છે. વિવાર્થિ એક બેઠા ઇતિહાસ શીખે અને વર્ગસમૂહનું શિક્ષણ નાના વિવાર્થિઓ માટે ઘણું ઉપયોગી છે કે કેમ તે સંખ્યાથી પણ શંકા ઉભી થાય ખરી. ઇતિહાસ શીખવામાં તારીખો અને બનાવો યાદ કરાવવાના કામને બાજુએ મૂકીએ તોપણ અસાધારણ મુશ્કેલીઓ અનુભવવી પડે છે એ વાત શિક્ષકો પુરેપુરી સમજતા નથી. જેણે ઘણું વાંચ્યું હોય અને જેનામાં વિચારલક્ષિત ઘણી હોય તેને જ્યારે પેરિક્ષિતના સમયમાં એથેન્સના શોકજીવનનો અથવા ઇલિઝાબેથના રાજ્યસમયમાં ઇંગ્લંડના શોકજીવનનો ખરાબર જાણ સમજવો હોય ત્યારે તેને ઘણી મહેનત કરવી પડે છે. હાલતું અને જુના વખતનું ઐતિહાસિક પુષ્કળ સાહિત્ય અંગ્રેજી ઇતિહાસના વાંચ્યસ્ત સમય ઉપર પુષ્કળ પ્રકારના નાખે છે છતાં ૧૬મી અને ૧૭મી સદીના અંગ્રેજને આપણુમાના થોડાકજ વાસ્તવિક રીતે સમજી શકે છે; તો પછી આપણા બાળકો કે જેનું જ્ઞાન અને દુનીયાનો અનુભવ એટલાં બધા થોડા છે તેને માટે એ વિષય કેટલો જલો અધરો થઈ પડે !

નાટ્યમંડળીઓ

થોડાં વર્ષથી ' ઇતિહાસનું નાટ્યપ્રયોગદ્વારા શિક્ષણ ' એ પદ્ધતિ ઘણી પ્રિય થઈ પડી છે અને જો એ પદ્ધતિમાં વ્યવસ્થા, ચતુરાઈભરેલી ગોઠવણ વગેરે હોય તો બીજી કોઈ પદ્ધતિના જેટલીજ બાળકોને મોટા મોટા ઐતિહાસિક બનાવોનું આબેહૂમ ચિત્ર તે પદ્ધતિ આપી શકે છે. જે શિક્ષક આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવા ઇચ્છતા હોય તેમણે યાદ રાખવું કે આમાં વારંવાર પ્રયોગ કરાવવાની જરૂર રહે છે. શાળામાં નાટ્યપ્રયોગ કરાવવામાં બીજા કોઈપણ કામ કરતાં વધારે મહાવરની જરૂર છે.

એક સારો દાખલો લઈએ: ' મેઆ કાટા 'નો પ્રસંગ નાટ્યપ્રયોગદ્વારા શીખવવાનો શિક્ષકનો ધરાઈ છે. વાઈ, દહીના દિવસોમાં આવો પાક ઉત્તમ ગણાય, કારણ કે એકજ રથને તેમાં સવળી જાતની ઘણી હાલચાલ કરવાની હોય છે, પણ તેને અંગે દરેક દરેક જાતની ઝીણી ઝીણી બાબતની ગોઠવણ

શિક્ષણ સંબંધી કેટલીક સૂચના

જ્યારે કોઈ કામ બાળકો પોતેજ કરે છે ત્યારે તે સૌથી સારી રીતે શીખે છે. કૃતિથી વાસ્તવિક શિક્ષણ મળે છે.

જે કામનો આપણે મહાવરો કરીએ તે કામમાં આપણને કુશળતા મળે છે.

જે કામથી આપણે પરિણામ તરીકે ફતેહ અને સંતોષ મળે છે તે કામ આપણે બરાબર શીખીએ છીએ.

જે કામ કરવાનો આપણને કંટાળો આવતો હોય તે કામ આપણે શીખી શકતા નથી.

વિદ્યાર્થીઓએ જો પોતાનો હેતુ પુરો કરવા માગશે તો ખૂબ ઉત્સાહભર્યા મનથી તેઓ કામ કરવા મંડી પડશે.

જો આપણને અમુક એક બાબતમાં રસ પડતો હોય તો તે બાબતને લગતી બીજી બાબત પરત્વે પણ આપણે લક્ષ આપીશું.

બાળકને ઉત્સાહથી શીખી લેવું કરવું હોય તો તેને વહેલા સવારમાં તે શીખવવું.

શાળાનું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીના જીવન સાથે જોડેલું હોવું જોઈએ.

શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ એકીવખતે એકજ બાબત શીખે છે.

શિક્ષણની જુની પદ્ધતિમાં માત્ર એક કે બેજ વિદ્યાર્થીઓજ ભણે છે કે શીખે છે. ખરી રીતે વગેરે બધા વિદ્યાર્થીઓએ શીખવું જોઈએ.

જે વિષય આપણને ઉપયોગી જણાય છે તે શીખવવાનું આપણને મન હંમેશાં થાય છે.

ચોપડી સામું જોવાનો મહાવરો, પાઠ્યપાઠ્ય બાળકો કંઈ વાંચતાં શીખતા નથી.

કંઈ કામ માથે લીધું હોય તેનું પરિણામ સાફ ન આવે તો શિખો તે કામ કરવાનું શીખશે નહિ.

બાળકો કૃતિથીજ શીખે છે તેથી શિક્ષકે ડબલ કરવાની જરૂર નથી.

જ્યારે બાળકને તેમના કામમાં-પાઠમાં-રસ ન પડતો હોય એવું જણાય ત્યારે શિક્ષકે કા. પા. પર ચિત્રો દોરવાં.

જે પદ્ધતિથી બાળકો સૌથી બધારે ઉપયોગી બાબતો શીખે તેનો આપણે શિક્ષણમાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

લગતી સાદી રમત છે જેમાં બાળકો જ્ઞાનદયી રોકાઈ રહે અને સાથે સાથે ધણું ઉપયોગી જ્ઞાન પણ તેમને મળે. આખો વર્ગ ખંડો રૂપે છુટો વહેંચાઈ નાખ, અને એક ખંડ રૂપે છુટો પડેલો સમૂહ ખીજા તેવા સમૂહ-થી અમુક અંતરે ઉભો રહે. બને તો પૃથ્વી ઉપરના ખંડો વચ્ચે જે અંતર છે તેને દિસાળે વર્ગમાં એક ખીજા સમૂહો અંતરનું પ્રમાણ બતાવતા ઉભા રાખવા. સમૂહમાંનું દરેક બાળક ખંડના ભાગરૂપ છે તે ઉપરાંત તે દરેક ખંડનો અમુક પ્રાંત, જિલ્લા કે શહેરરૂપે પણ ગણી શકાય. દા. તરીકે, યુરોપમાં લંડન, લિવરપુલ, હામ્બર્ગ, પારિસ, માર્સેઈસ, રોમ, ટ્રિન્ડાદી, એથેન્સ, મોસ્કો વગેરે શહેરો બાળકોદ્વારા સમૂહમાં જણાવી શકાય. પછી મુસાફરીની યોજના થઈ શકે. જે બાળક મુસાફરી શરૂ કરે તે શિક્ષકે જણાવેલા દરેક સ્થળે જતું થોડોક વખત રોકાઈ આગળ નાખ. દેખીતી રીતે તો એકજ બાળક કામમાં રોકાઈ રહેલું માલમ પડે છે પણ વાસ્તવિક રીતે ધણું બાળકો તેમાં રોકાઈ રહે છે. આ રમત ઝડપથી રમાવી નેહાઈ, અને શિક્ષક પાસે જુદા જુદા સ્થળની મુસાફરીની યાદી તૈયારજ હોવી નેહાઈ.

પ્રતિહાસશિક્ષણને અંગે જો નાટ્યપ્રયોગ થઈ શકે તો ભૂગોળ-શિક્ષણને અંગે પણ તે થઈ શકે એમાં શંકા નથી. બાળકોને અમુક સંકાના બનાવો, રીતરિવાજો, લોકોની ખાસિયતો, વગેરે શીખવવામાં જે મુશ્કેલી ભોગવવી પડે છે તેજ મુશ્કેલી ખીજા દેશોની તે તે બાબતો શીખવવામાં ભોગવવી પડે છે. પરદેશીઓની રીતભાત વગેરેનો જે પદ્ધતિથી આખેહુજ ખ્યાલ આપી શકાય તેજ પદ્ધતિ ઉપયોગી છે. આવી રીતના ભૂગોળ શિક્ષણમાં પણ મહાવરની ધણી જરૂર છે. જે શિક્ષક બગદાદ કે મુંબઈની બજારનો ચિતાર નાટ્યપ્રયોગદ્વારા આપવા ઇચ્છતો હોય તેણે પ્રથમ તો તેને લગતી વિગતો બરાબર ખાસ તૈયાર કરવી નેહાઈ. વળી ખીજા વાત ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે તે બજારનો ચિતાર અક્ષરશઃ નાટ્યપ્રયોગદ્વારા બરાબર તેમજ વાસ્તવિક રીતે આપવા માટે બરાબર યત્ન કરવો નેહાઈ. વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓની મિજબ લિજ પ્રવૃત્તિની ક્રતોહનો આધાર જે લાગણી અથવા રસથી તે કામ કરવામાં આવે તેના ઉપર છે. કદપના આપણા કામમાં મદદ કરશે માટે પહેલાં તો આપણે કદપનાને ઉત્તેજિત કરવીજ નેહાઈ. x

શિક્ષણ સંબંધી કેટલીક સૂચના

જ્યારે કોઈ કામ બાળકો પોતેજ કરે છે ત્યારે તે સૌથી સારી રીતે શીખે છે. કૃતિથી વાસ્તવિક શિક્ષણ મળે છે.

જે કામનો આપણે મહાવરો કરીએ તે કામમાં આપણને કુશળતા મળે છે.

જે કામથી આપણે પરિણામ તરીકે ફતેહ અને સંતોષ મળે છે તે કામ આપણે બરાબર શીખીએ છીએ.

જે કામ કરવાનો આપણને કંટાળો આવતો હોય તે કામ આપણે શીખી શકતા નથી.

વિદ્યાર્થીઓ જો પોતાનો હેતુ પુરો કરવા માગશે તો ખૂબ ઉત્સાહ-ભર્યા મનથી તેઓ કામ કરવા મંડી પડશે.

જો આપણને અમુક એક બાબતમાં રસ પડતો હોય તો તે બાબતને લગતી બીજી બાબત પરત્વે પણ આપણે લક્ષ આપીશું.

બાળકને ઉત્સાહથી શીખી લેવું કરવું હોય તો તેને વહેલા સવારમાં તે શીખવવું.

શાળાનું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીના જીવન સાથે જોડેલું હોવું જોઈએ.

શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ એકીબળે એકજ બાબત શીખે છે.

શિક્ષણની જીની પદ્ધતિમાં માત્ર એક કે બેજ વિદ્યાર્થીઓજ લહે છે કે શીખે છે. ખરી રીતે વર્ગના બધા વિદ્યાર્થીઓએ શીખવું જોઈએ.

જે વિષય આપણને ઉપયોગી જણાય છે તે શીખવવાનું આપણને મન હંમેશાં થાય છે.

ચોપડી સામું જોવાનો મહાવરો પાડવાથીજ બાળકો કંઈ વાંચતાં શીખતાં નથી.

કંઈ કામ માથે લીધું હોય તેવું પરિણામ સાફ ન આવે તો શિષ્યો તે કામ કરવાનું શીખશે નહિ.

બાળકો કૃતિથીજ શીખે છે તેથી શિક્ષકે કબજ કરવાની જરૂર નથી.

જ્યારે બાળકને તેમના કામમાં-પાઠમાં-રમ ન પડતો હોય એવું જણાય ત્યારે શિક્ષકે કા. પા. પર ચિત્રો દોરવાં.

જે પદ્ધતિથી બાળકો સૌથી બધારે ઉપયોગી બાબતો શીખે તેના આપણે શિક્ષણમાં ઉપયોગ કરવા જોઈએ.

જે બાબત બાળકને તેમના હાથે જીવનપ્રવહારમાં જરૂરી નીવડે તેવી બાબતોજ શિક્ષકે બાળકને શીખવવી.

શિક્ષણમાં વાચન, લેખન, મણિત, ભૂગોળ વગેરે શીખવવું એ શિક્ષકની પહેલી ફરજ છે.

૨+૨=૪, ૩+૨=૫, ૬+૩=૯ પ્રથમ શીખવવું; કારણ તેના ઉપયોગ વર્ગમાં આગળ ઉપર કરવામાં આવે છે.

શિષ્યોના વર્તનને સુધારી ન શકે તો તે નીતિપાઠ નિર્ણયક છે. શાત વાચન શાળામાં આવતા વાચનના પાઠ્યપુસ્તકમાંથીજ કરાવવું કે જેથી બાળકો પાઠ્યપુસ્તક સંપૂર્ણ રીતે શીખી શકે.

બાળકો જેટલી ઝડપથી અર્થ સમજે તેટલીજ ઝડપથી શબ્દ વાચે એમ કરવું.

આપણું કામ બાળકો કેની રીતે વાચતા શીખે તે શીખવવા કે નોવા પુરતું નથી, પણ તેમનામાં વાચવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય એ ખાસ કરવાનું છે. બાળકોને પ્રથમ વાર્તા શિક્ષકે કહી સંભળાવવી, સારપછી તે મનમાં વાચવાનું તેમને કહેવું.

શાત વાચનના શિક્ષણમાં શાળાનું પુસ્તકાલય ધણું ઉપયોગી નીવડશે.

બાળકો જે ફક્ત આખા વર્ષમાં પાઠ્યપુસ્તકજ વાચતા શીખે તો તેમને વાચતા આવડ્યું છે તેમ નહિ કહેવાય.

શાત વાચન શીખવવાને માટે શિક્ષકને બહુ યુક્તિઓના ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે.

શાત વાચના વખતે બાળકો હાઠ ટેલાને તેમ પણ ન ચલા દેડુ નોઈએ. વાચનમાં હોઠ અને જીભ ચાસે તે પહેલાં આખો વધારે ઝડપથી કામ કરે તેમ થવું નોઈએ.

પહેલાં ધોરણમાં એજામાં એજો અડધો અડધ ભાગ, શાત વાચન હાલુ નોઈએ.

બાળક જે વાચન શીખ્યું હોય તેનો અર્થ તે સમજ્યું છે કે નહિ તેની ખત્રી કરવા માટે શિક્ષકે તે પાઠ વિશે સારા વિચારપૂર્વકે શાધી કાઢેલા થોડાક પ્રશ્નો પણ બાળકને પૂછવા નોઈએ; અથવા તેનો નાટ્ય-પ્રયોગ કરાવવો નોઈએ અગર તેનું ચિત્ર દોઢાવું નોઈએ.

કવિતાનું શિક્ષણ

કેળવણીની ઘણી વ્યાખ્યાઓ થઈ છે. એક વ્યાખ્યા ' જે લગભગ સર્વને માન્ય છે તે પ્રમાણે કેળવણી તો એજ કહી શકાય કે જે લવિબ્યના નાગરિકો તૈયાર કરે. અંગ્રેજી શબ્દ (Perfect gentleman) સાંભળતાં જે એક ચિત્ર આપણી આંખ સામે ખડું થાય છે તેવા નાગરિકો તૈયાર કરવા હોય તો અત્યારે આપણે જેને કેળવણી કહી રહ્યા છીએ અને માની રહ્યા છીએ તેને કેળવણી માનતા અટકવું જોઈએ. એકલી બુદ્ધિનીજ કેળવણી આપવાથી, એકલાં શરીરજ કેળવવાથી સાચા નાગરિકો નહિ તૈયાર કરી શકાય; તે માટે તો લાગણીઓ (emotions)ની કેળવણી પર પણ આપણે એટલુંજ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. એમ કહીએ તોપણ ખોટું નથી કે બુદ્ધિ અને શરીરની કેળવણી કરતાં લાગણીઓની કેળવણી પર વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. લાગણીઓની કેળવણી મંગીત, સાહિત્ય અને કલા-દ્વારાજ આપી શકાય. કવિતા જે સાહિત્યનું પ્રધાન અંગ છે તે કેવી રીતે શીખવી હોય તો બાળકના વિકાસમાં સહાયક થાય તેનો વિચાર કરવો તેથીજ આવશ્યક છે. ખરી રીતે જોતાં કવિતાનું શિક્ષણ કેવી રીતે આપવું જોઈએ તે વિષે આપણા શિક્ષકોએ ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર ભાગ્યેજ ક્યો હશે. ખદા શિક્ષકો જાણે કવિતા શીખવવાની લાયકાત ધરાવતા હોઈ શકે એમ સમજી લગભગ ઘણાખરા શિક્ષકોને જુદા જુદા વર્ગોમાં કવિતાનો વિષય સોંપવામાં આવે છે અને જૂલી જવાય છે કે કવિતાના શિક્ષકમાં કેટલીક ખાસ લાયકાતની આવશ્યકતા છે. જે એવી લાયકાત જોઈનેજ કવિતાનો વિષય શીખવવાનું સોંપવામાં આવતું હોય તો ખીજ કેટલાક ક્ષણો સાથે એક લાગ એ પણ યાગ કે વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષકોની સોડીનો માર તેમજ તેમના આકરા ઠપકા ઓછા સહન કરવા પડે.

હવે પ્રશ્ન એ ઉપરિચિત થાય છે કે જે શિક્ષકને કવિતા શીખવવાનું સોંપીએ તેનામાં ખાસ કઈ લાયકાત હોવી જોઈએ? પહેલી અને મુખ્ય બાબત તો એ કે તે શિક્ષક કેવળ પોતાને શીખવવાના કાવ્ય વિભાગથીજ નહિ પણ આખા કાવ્યસાહિત્યથી માહિતગાર હોવો જોઈએ. ખીજું એ જાણવું હોવો જોઈએ કે કાવ્ય કેને કહી શકાય—કેળવણીમાં કવિતાના શિક્ષણને કેટલું સ્થાન છે. ત્રીજી બાબત એ કે ઈચ્છી રસિકતા હોવી જોઈએ. કેટલાક એવું માનવાની ભૂલ કરે છે કે શિક્ષકમાં રસિકતા હોય તે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી પણ એ વિવાદસ્પરત પ્રશ્નમાં નહિ પડતાં અહીં એટલું તો કહેવુંજ જોઈએ કે કાવ્યમાં આવના લાગ, લાસિલ્ય અને મર્મને જો પોતે.

જ સમગ્ર અનુભવી ન શકે-માણી ન શકે તો વિદ્યાર્થીઓમાં તે શિક્ષક કવિતા માટેની અભિરુચિ નહિ ઉભી કરી શકે, કવિએ વાપરેલા શબ્દોના અર્થ વ્યુત્પત્તિ સાથે શીખવી શકે કે અમુક દ્રવ્યનાની ખૂબી સમજાવી શકે એ બસ નથી; કવિતા વાંચતાં કે સાંભળતાં ત્રેરણા મળવી જોઈએ-અમુક ઉંચા પ્રકારની મસ્તી આવવી જોઈએ. એ સર્વનો ફેટલેક અંશે આધાર શિક્ષક પર પણ છે.

ફળવણીમાં વાતાવરણ બહુ મોટો ભાગ ભજવે છે. જેમ મોન્ટિસેરી સ્કૂલનો ઘણો આધાર યોગ્ય વાતાવરણ (Environment) ઉપર છે તેવી- જ રીતે જો કવિતાના શિક્ષણને યોગ્ય અગર સહાયક વાતાવરણ રચવા પ્રયાસ કર્યો હોય તો સારું. કવિતાના શિક્ષણને માટે જેમ એક ખાસ શિક્ષક હોય તેમ એક ખંડ પણ અલાયદો રાખવો અને તેમાં સ્કૂલ લાય- બ્રેરીમાં હોય તેટલાં બધાં કાવ્યનાં પુસ્તકો, કાવ્યો પરનાં વિવેચનનાં પુસ્તકો અને કવિઓનાં જીવનચરિત્રો ગોઠવવાં. દીવાલ પર મળી શકે તેટલા કવિઓની છબીઓ સુંદર રીતે લટકાવવી અને હરેક છબી નીચે તે તે કવિ- ઝાએ લખેલા કાવ્યોનાં નામ કાર્ડ બોર્ડ પર લખીને લટકાવવાં. એવા ખંડમાં ખેસીને વિદ્યાર્થીઓ જે રસવૃત્તિ ફળવશે તેની પ્રતીતિ અવિષ્ય પૂરવાર કરશે.

આપણે બાળકોની દૃષ્ટિએ વિચારજ નથી કરતા અને તેથીજ કેવી કવિતાઓ બાળકોને ગમશે તેનો વિચાર નહિ કરતાં કેવી કવિતાઓ શીખે તો ઠીક એવો જ વિચાર કર્યો અને “સતનું ચિત ચિંતન રે કરવું” અથવા “હસતે મુખ રસ્તામાં વેળી” જેવી કેવળ બોધ આપવા લખાએલીજ કવિતાઓ તેમને ધરી. પરિણામે નિશાળ છોડ્યા પછી બાળેજ કોઈ કવિતા સામે જોતા હશે; ત્રાંગરી તો ગદ્ય પાચરી પણ કવિતા તો નહિજ. એના કરતાં જો શાસ્ત્રીય ક્રમ ઘઠી કઠી એ કાવ્યો બાળકો માટે પસંદ કર્યા હોય તો ? શરૂઆતમાં-જેમાં વાર્તા આવતી હોય તેવાં કાવ્યો બાળ- કોને આપ્યાં હોય તો સારું. જેમકે “માધાવાવનો રાસડો,” “ગોપીચંદનનો રાસડો” જેવાં લોકગીત બાળકો રસપૂર્વક સાંભળે છે-સમજે છે અને મોઢે પણ કરે છે એ અનુભવ્યું છે. લંચે વાર્તા ન હોય છતાં બાળકો સમગ્ર શકે તેવી કલ્પનાએ લખાએલાં જેવાં કે, રા. ત્રિશુવન વ્યાસનાં ફેટલાંક ગીતો, “આવરે મેઘુલા આવ મેઘુલા અપારના” જેવા કાવ્યમાં બાળકોને ખૂબ મન પડે-છે અને જ્યારે

“ ઝમ ઝમ ઝમકે વીજળી ને

વાદળ ધમધમ યાય-મેઢુલા અપાડના.”

પંક્તિઓ ગાય છે ત્યારે કોઈ અદ્ભુત આનંદ તેઓ અનુભવે છે. આમ શરૂઆત કરી ધીમે ધીમે ઉંચી કોટિનાં ખંડકાઓ કમાતુસાર તેમને શીખવવાં. આવી રીતે શીખેલાં બાળકો ભવિષ્યમાં નરસિંહરાવનું કાવ્ય ‘સ્મરણ મંહિતા’ ન્દાનાલાલનાં ‘કેટલાંક કાવ્યો’ વગેરે વાંચ્યા વિના રહીજ નહિ શકે. આ તો ફક્ત સૂચનાજ છે. કુશળ શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓની શક્તિ નોંધને કાવ્યની દૃષ્ટિએ સારૂં ગણાતું કોઈ પણ કાવ્ય શીખવી શકે.

હવે આપણે મુખ્ય બાબત ઉપર આવીએ. નરસિંહરાવનું ‘ઉત્તરા અને અભિમન્યુ’ કાવ્ય વર્ગમાં શીખવવાનું છે એમ માની લઈએ. શરૂઆતમાં નાનકડી પ્રસ્તાવના કરવાની જરૂર પડશે. જેમ કાન્તનું પેદું અમર ખંડકાવ્ય ‘ચક્રવાક મિથુન’ વાંચતાં મહેલાં સંસ્કૃત કવિઓની રાત્રે ચક્રવાક નરમાદાને છૂટા પડવું પડે છે તે વિગેની કલ્પના કહેવીજ જોઈએ અને ન કહીએ તો એકદમ રસ ન પડે તેમ આ કાવ્યમાં પણ વસ્તુનિર્દેશ કરવાની જરૂર છે. અભિમન્યુ દાદાનું દુહા કરવા તૈયાર થયો છે, તેની પાતી ઉત્તરા જેને ખાસ બોલાવવામાં આવી હતી તે મોઢી પડે છે અને સામે મળે છે; તંત્રમાં બન્ને મળે છે. તે પ્રસંગને કવિએ કાવ્યમાં વર્ણવ્યો છે. આટલી પ્રસ્તાવના ચાલશે. હવે ભાવપૂર્વક વાચન શરૂ કરવાનું. ગાતાં આવડતું હોય તો ઉત્તમ. વચ્ચે અર્થ આપવા રોકાયા વિના આખા કાવ્યનું સળંગ વાચન કરવું. વિદ્યાર્થીઓ વાંચવામાં કે ગાવામાં સાથે યાય તો બહુ સારૂં. વિદ્યાર્થીઓને જે મળ પડતી હશે, તેઓ સમજતા હશે તો એમનાથી સાથે વાચ્યા વિના રહી શકીરોજ નહિ. આખો વર્ગ ગાતો હશે છતાં શાંતિ જળવાઈ રહેશે અને કાવ્ય પુરું થતાં ફરીને વાંચવાની માગણી તેઓ કરશે. પહેલા વાચનમાં જે કાંઈ ઓછું કે અધૂરું સમજાયું હશે તે બીજી વખતના વાચનમાં આપોઆપ તેમનાથી સમજાશે. આ પહેલી ભૂમિકા. ત્યારપછી તો વિદ્યાર્થીઓ પોતેજ જે નહિ સમજ્યા હોય તે સમજી લેવા પ્રયત્નો પૂજશે. એ જાને તેટલો સૂચક જવાબ હઈ સમજવું તે બીજી ભૂમિકા. ત્રીજી ભૂમિકામાં કાવ્યનું વિવેચન આવે. કાવ્યની ખૂણી-કાંઈ કલ્પનાની જુલ જે હોય તો જતાવતી. જેવી કે, થી. ન્દાનાલાલ કવિના પેલા કાવ્યમાં તેમણે લખ્યું છે કે “ઝીંડું તો અરે દશ ધાર” તેમજ શ્રી. લલિત નમ્બરે કહે છે કે “કમમગ્નતા કુંગર ડાલવશે.” ત્યારે

હમમતા ડુંગર કેવી રીતે ડાહ્યાવાના હશે વગેરે વિવેચન કરી શકાય. પણ વિવેચન કરવાની શક્તિ સામાન્ય રીતે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળા-ઓના વિદ્યાર્થીઓમાં લાગ્યેજ હોય છે એટલે આપણું કવિતાનું શિક્ષણ તે બે ભૂમિકામાં ખતમ થયું ગણાય. વર્ષની બહાર નીકળતી વખતે પણ વિદ્યાર્થીઓ યાદ રહી ગએલી કહીઓ ગણ્યમણતા આદ્યા જતા માલમ પડશે અને એજ કવિતાના શિક્ષણની સફળતા છે.

છેલ્લે એક ખાખત ઉમેરવી જોઈએ. કવિતાની પંક્તિઓનું વિવરણ કરી તેને ગદ્યનું સ્વરૂપ અપાવવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કરેલા તે બીલકુલ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી-એમાં એકજ ખાખત સાધી શકાય છે અને તે કવિતાનું ખૂન.

પ્રિયતમ આચાર્ય

સ્વેચ્છાની નહેર

મનુષ્યના વ્યવહારને માટે અનાદિ કાળથી રાજમાર્ગો પડ્યા છે. જમીન ઉપરના માર્ગોમાં અનેક પ્રજાઓની આડખેલ રહે છે. પરંતુ દરીઆ માર્ગે વ્યવહાર વધારે સહેલાઈથી દેશે વચ્ચે ચાલે છે.

પુરાતન કાળમા આફ્રિકાના મિસર દેશ અને એશિયા વચ્ચે વ્યવહાર ચાલુ રાખનાર તથા એ રસ્તાનો કજાને મેળવનાર મહાન યાહુદી હોઈ જ્યુ પ્રજા વેપારકુશળ થઈ અને તમામ વેપારના ઉપર યાહુદી રીતોની છાપ પડી. આજ અંગ્રિજ પ્રજા પોતાના મોટા વેપારી કાફલાથી દરીઆના માર્ગો ધૂમી સર્વ વેપાર હાથ કરી રહી છે.

વેપાર માટે ધણા મોટા ધોરી માર્ગો છે. પરંતુ સ્વેચ્છા નહેર ચતાં પૂર્વ તે પશ્ચિમ વચ્ચે ઉધડેલા વેપારના માર્ગથી બીજા પ્રજાઓના લવિષ્ય ઉપર જે અસર થઈ છે તેવી અસર બીજા કોઈ માર્ગથી થઈ નથી. પૂર્વ પશ્ચિમના વ્યવહાર માટે આ એકજ માર્ગ છે. બીજા માર્ગો તો હવે વપરાતા નથી. આ માર્ગ ખુલ્લો થયો તે પહેલાં વારકો-દી-ગામા આફ્રિકાની પ્રદક્ષિણા કરી હિંદુસ્તાન આવ્યો હતો. હવે આ માર્ગ હંમેશને માટે છોડી દેવામાં આવ્યો છે. અને સ્વેચ્છા નહેરને રસ્તે બધો વ્યવહાર ચાલે છે.

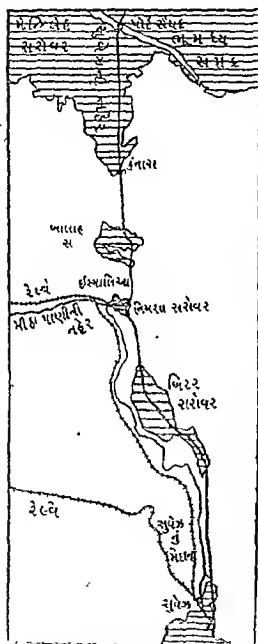
એડનથી સ્ટીમર રાતા સમુદ્રમાં થઈને પ્રથમ સ્વેચ્છા ખંડ ઉપર અટકે છે. આ સ્વેચ્છા નહેરનો પૂર્વનો દરવાજો છે. ત્યારબાદ લગભગ ૮૭૦ માઇલની નહેર શરૂ થાય છે. રેતમાંથી આ નહેર ખોદી કાઢી છે. એક ખાણ મિસર-

દેશ અને આફ્રિકા ખંડ અને ખીણ બાજુએ એશિયાના લીખીયાના ખીખ દિનારાઓ રપ૪ દેખાય છે. નાની મોટી કચરા કાઢવાની સ્ટીમરો જેને ટ્રેજર કહે છે તે ક્યાં કરે છે અને નહેરમાં પડતી રેત કાઢે છે. આ નહેર ઓળંગતાં ૧૭ થી ૧૮ કલાક લાગે છે. મોટી સ્ટીમરો કલાકના પાંચ માઇલ ચાલે છે. એની ઉંડાઈ બહુ નથી તેથી આજના જમાનામાં બનતી ૪૦ થી ૫૦ હજાર ટનની મોટી સ્ટીમરો આ રસ્તે આવી શકતી નથી. એથી મોટી વડાણવટી કંપનીઓના પૂર્વના વેપારી કાફલાઓનું ટોનેજ ૧૬૦૦૦ ટનનું હોય છે. સ્વેચ્છ નહેરના રસ્તામાં ત્રણ મોટાં તળાવ આવે છે અને બીજાં છેડે પોર્ટ સેવદ છે. પોર્ટ સેવદ આગળ ત્રણ મહાન ખડો એશિયા, આફ્રિકા, અને યુરપ મળે છે.

મિસર પ્રજાએ પિરામીડો બાંધીને મોટા બાંધકામના કામો કરવાની ઇક્કા દર્શાવી છે. આ પ્રજા પૂર્વેને પશ્ચિમ દેશનો સંયંચ કરવાને એક મોટી નહેર ન બાંધે એ સંભવિત નહોતું. ઉપરાંત જગતમાં સામ્રાજ્ય ભોગવવાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળા રોમ જેવી મહાન પ્રજા વિચાર ન કરે તે પણ અને તેનું ન હતું. સ્વેચ્છ નહેર બંધાઈ એ 'સંયોગીભૂમિ'ની આસપાસ નહેર નહોતી ગંધાર્ધ પણ સ્વેચ્છ બંધરથી આગળ આવતાં 'બીટર સેક'ના સરોવર સુધી અને ત્યાંથી તિમ્બાકના સરોવરને જોડી પશ્ચિમે નહેર ઉતારી નાઇલ નદીનું જોડાણ કર્યાનું 'હીરોડોટસ' ઇતિહાસકાર લખે છે. નીકા નામના રાજાએ આ નહેર બાંધી હતી. આ રસ્તે ચાર દિવસમાં વડાણો સ્વેચ્છથી મિસર પહોંચતાં. પાછળથી રણની ઉડની રેતીના હળથી આ નહેર પુરાઈ ગઈ, અને બહીષ્ ઓમરે ઇ. સ. ૭૦૦ માં ફરી એ ચાલુ કરી. આ નહેરના કેટલાક ખાગો હજુ મોલુદ છે. ઇ. સ. પંદરમા સૈકાની આખરમાં વાસ્કો-ડી-ગામા "કેપ ઓફ ગુડ હોપ" માર્ગે આફ્રિકાની પ્રવેશિણા કરી હિંદુસ્તાન આવ્યો ત્યારે સ્વેચ્છ નહેર ખોદવાની તીવ્ર ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ. તે વખતનો પૂર્વનો વેપાર પોર્ટુગીઝ અને વેનિસના વેપારીઓના હાથમાં હતો. સ્વેચ્છની સંયોગીભૂમિ કાઢના માટેની અનેક મહાન યોજનાઓનું વર્ણન વેનિસનાં લુનાં પુસ્તકોમાંથી મળી આવે છે.

ઇ. સ. ૧૪૩૦ માં જનરલ રોસ્નીએ ફ્રેંચ સરકાર તરફથી સ્વેચ્છ સંયોગીભૂમિની માપણી કરી નહેર કંઈ કે જે સમુદ્રની સપાટી વચ્ચે લગભગ ૩૦ ફીટ જેટલો ફેર છે. અત્યંત સમુદ્રને જોડવાનું બનાવે નહિ. આ માપણી પાછળથી ખોટી નીકળી. ૧૮૩૩ માં આ યોજના પાસરી ઇન્ફન્ટાઈને પ્રજા ખંતથી ઉપાડી લીધી અને મિસરના ફ્રેંચ એલમી મેં,

ફરિનોડ હેસેપ્સ અને મહમદઅલી પાસાને એ બર લાવવાનું વિનવવામાં

સુવેઝની નહેરનો નકશો

આવું. માપણીનું કામ તરતજ શરૂ કરવામાં આવ્યું પછી એ પ્રદેશમાં મરફી ફેલાવાથી કામ યંધ પડ્યું. ઇ. સ. ૧૮૪૬ માં આ વિચારને સંજ્ઞાવત કરી અમલમાં મૂકવાને “સ્વેઝ નહેર બાંધવાની યોજના” ઉભી કરવામાં આવી. ૧૮૫૪ માં મિસરના વાઇસરોયે નહેર બાંધવાની રજા આપી એટલે ૧૮૬૦ માં નહેર બાંધવાનું કામ શરૂ થયું.

સ્વેઝ કેનાલનું કામ આગળ વધ્યું. ભૂમધ્ય પાણી જોરથી બંદર આવતું ગયું. સ્વેઝ નહેર ઉત્તરથી દક્ષિણ જાય છે. ઉત્તરમાં ભૂમધ્ય સમુદ્ર અને દક્ષિણે રાતો સમુદ્ર. ઉત્તરનું બંદર અને દરવાજો તે પોર્ટ સૈયદ છે. પહેલાં પોર્ટ સૈયદ નાનું ગામડું હતું; હાલ મોટું બંદર થઈ પડ્યું છે. એમાં અનેક મહાન પ્રગતિ એલચીઓ અને વેપારીઓની પેઢીઓ છે. પોર્ટ સૈયદથી ૨૮

માધવ દૂર 'કંતારા' નામનું ગામ આવે છે. કંતારા પાસે મેન્ડુએ નામનું સરોવર આવે છે. કંતારાથી પંદર માધવ બીજું સરોવર આવે છે. આ બે વચ્ચે નહેરથી બેડાણુ છે, આ બાદલા સરોવર છે. ત્યારપછી ત્રિમશા નામનું સરોવર આવે છે.

અહીં ઇસ્માલીઆ નામનું ગામ વચ્ચું છે. સ્વેચ્છ નહેર બંધાતી હતી ત્યારે આ જગ્યાએ મુખ્ય એન્જિનિયરો અને અમલદારોની કોઠીઓ હતી. મિસરના પાદશાહે પોતાને માટે મહેલ બંધાવ્યો અને લેસેપ્સ સાહેબે એક બંગલો બાંધ્યો. ઇસ્માલીઆથી મિમરમાં જવાનો આ રાજમાર્ગ હતો.

'બીટર' સરોવરથી આગળ ચાલીએ એટલે રાતા સમુદ્ર ઉપર આવેલું સ્વેચ્છ બંદર આવે છે. અને આપણે પૂર્વમાં દાખલ થઈએ છીએ. રાતા સમુદ્ર આગળની રેલની છેલ્લી બેખડ ધણા ઠાઠમાઠથી ઇજ્જતના વાહસરોયે ખોદી હતી, આ નહેર ઉપર એલેક્ઝાન્ડ્રિઆનું બંદર આવે છે. અને એના ઉપરથી પોર્ટ સ્વેચ્છ મુઘીની રેલે ચાલી ગય છે. પોર્ટ સ્વેચ્છ અને ડેરા વચ્ચે રેલ છે. ઇ. સ. ૧૮૬૯ ના નવેમ્બર મહીનામાં ફ્રાંસના હેલ્સા બાદશાહ નેપોલીઅન ત્રીજીની બેગમ એમ્પ્રેસ પુત્રને સ્વેચ્છ નહેર ઉઘાડી અને પચાસ વહાણોનો કોફો સ્વેચ્છ નહેરમાં દાખલ થયો. મોં. લેસેપ્સને આ યશસ્વી કૃતેદ મેળવવા માટે "માંડ કોસ ઓફ ધી લીજીયન ઓફ એનર" આપવામાં આવ્યો હતો. ફ્રેંચોએ મહાન કાર્ય પુર્ક કરી ધણા ખર્ચોનો વ્યવહાર સહેલો કર્યો.

પોર્ટ સૈયદના કિનારા ઉપર મોં. લેસેપ્સનું મોટું બાવલું ઉભું છે; પૂર્વ તરફ હાથ કરી તે આખા યુરોપને પૂર્વનો રસ્તો દેખાડી રહ્યો છે. આ રસ્તે ફ્રેંચ વહાણો ઓછા ગમ છે પણ ધણાં અંગ્રેજ વહાણો ગમ છે. ફ્રેંચોએ મિસર યુમાવ્યું હતું. હવે ફ્રેંચોએ નહેર પણ ચુમાવી હતી. મોં. લેસેપ્સને સ્વેચ્છ નહેર બાંધવાનો ધણો કડવો બદલો મળ્યો. સ્વેચ્છની નહેર ખોદી રહ્યા પછી પનામા નહેર ખોદવાનું બીકું મોં. લેસેપ્સે ઝડપ્યું. આ યોજના નિષ્ફળ ગઈ અને મોં. લેસેપ્સનું એને અંગે મરણ થયું. આજે પનામા નહેર ખોદાઈ છે અને મોં. લેસેપ્સનાં સ્વપ્નાં સાચાં પડ્યાં છે.

(વસંતમાંથી ફેરફાર સાથે.)

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ (યોજના છઠી)

મયા અંકમાં ફલ તેના બાગ અને કર્તવ્ય વિશે વિવેચન કરતાં આપણુ ને જણાયું કે ઓકેસરના ગર્જમાં રહેલાં સૂક્ષ્મ રજકણોની સાથે ધુંકેસરની

પરાગનો સમાગમ થતાં તે પાકવા માટે છે અને પુષ્પનું ગર્ભાશય ફળના રૂપમાં પરિણમે છે. આ વખતે આપણે જુદી જુદી જાતનાં ફળ અને તેમની અંદર રહેલાં બીજનું અવલોકન કરીશું.

ફળ:—

ફળનું અવલોકન કરતાં તેનાં ત્રણ ભાગ આપણને ખાસ નજરે પડે છે:—

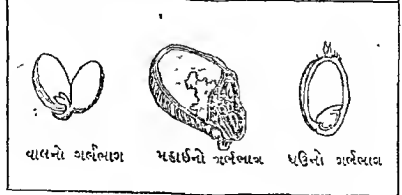
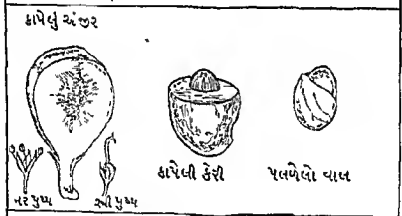
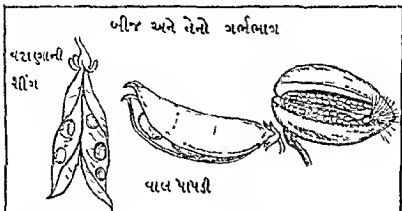
(૧) છાલ, (૨) ગર્ભ અને (૩) બીજ. એક પુષ્પમાંથી એકજ ફળ ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલીક વખત એકજ સ્થળે અનેક પુષ્પો (નરપુષ્પો અને સ્ત્રીપુષ્પોનો સમૂહ) હોય છે અને આ સમૂહમાંથી અંજીર જેવું એકજ ફળ થાય છે. કાચા અંજીરને કાપીને જોવાથી આવાં પુષ્પોનો સમૂહ નજરે પડે છે. પ્રાણી સૃષ્ટિની દૃષ્ટિએ ખાસ કરીને ફળનો ગર્ભ વધારે કીમતી ગણાય છે પણ વનસ્પતિની દૃષ્ટિએ બીજ વધારે કીમતી ગણાય છે. બીજથી તેની વંશવૃદ્ધિ થાય છે તેથી તેના રક્ષણ માટે તે અનેક ઉપાયો યોજે છે.

બીજનું રક્ષણ થાય એટલા માટે પુષ્પના ગર્ભાશયના પડદામાંથી બીજની ફરતું એક સખત ઢાંકણ થઈ જાય છે. તેની ફરતો પોચો ગર્ભ આવેશો હોય છે. તે તેને પોચણ આપી તેનું વધુ રક્ષણ કરે છે. ગર્ભની ફરતી છાલ હોય છે તે આખા ભાગનું રક્ષણ કરે છે. બીજ પરિપક્વ થાય સાંસુધી ફળ તેનું ખરાબર રક્ષણ કરે છે.

ગર્ભની સ્વાદુતાથી સોભાઈને મનુષ્યો કે પશુપક્ષીઓ ફળનો નાશ ન કરે એ હેતુથી બીજ પાકે નહિ ત્યાંસુધી ફળનો ગર્ભ મિથ ન થતાં ખાટો, તૂટે કે કડવો રહે છે. કેરી પાકે અને મનુષ્યો તેને ઉપયોગમાં લે તે પહેલાં તેનું બીજ ગોટલાના રૂપમાં પાકી ગયેલું હોય છે. નાળિયેરી બીજનું રક્ષણ કરવા તેના ફરતું છોતરાઓનું સખત ઢાંકણ બનાવે છે. ફળુસ જેવાં ફળો કાંટાકાટાવાળું ઢાંકણ કરી લે છે. કપાસ પોતાના બીજનું રક્ષણ કરવા તેના ફરતું ૩ વીંટાળી લે છે. વાલ, વટાણા, ચણા, તલ, રાઈ વગેરે બીજ પરિપક્વ સ્થિતિએ પહેંચે ત્યાંસુધી તેને શીંગના સખત ઢાંકણ વડે રક્ષણ આપે છે, અને કમળ જેવા ફલમળ છોડવાઓ વધારે સાફ રક્ષણ ન આપી શકવાથી પોતાના બીજવાળા ભાગને પાકતાં સુધી પાણીમાં ભેંચી લે છે. મકાઈ, ઘઉં, જુવાર, જાનરી વગેરે છોડવાઓ સખત ઢુંડાઓ અને કણસલાઓવડે બીજને જરૂર પડતું રક્ષણ આપે છે. બીજવડે પોતાની વંશવૃદ્ધિ થાય છે તેથી અમુક વખત સુધી તેનું ચોર્ણ રક્ષણ કરવું જોઈએ અને તેને ઉત્તમ સ્થિતિએ પહોંચાડવું જોઈએ એ નિયમ વનસ્પતિ ખુબ સારી રીતે સમજે છે અને પોતાની સંતાત ઉગા પ્રકારની થાય એ માટે પોતાનાથી બની શકે તેવું તેનું પાલન કરે છે.

બીજ:—

બીજનું અવલોકન કરતાં આપણને ખાત ખે વસ્તુઓ દેખાય છે:
(૧) ઉપરનું ખોખું અને (૨) અંદરનો ગર્ભભાગ.

કેરી, નાળિયેર, ખોર અને સોપારી જેવાં ફળના બીજ ફરતું સખત

ઢાંકણુ નજરે પડે છે. વાલ, વટાણા, મગ અને ચણાની ફરતું ઢાંકણુ તેને પલાળીને જોવાથી વધારે સ્પષ્ટ જણાય છે. ઉપરતું ખોખુ દૂર કરવાથી અંદર રહેલું બીજ બરાબર જોઈ શકાય છે. આ બીજની અંદર પોતાની જાતની સર્વ સર્વજનસામગ્રી આવી રહેલી હોય છે.

પલાળેલા વાલની ઉપરની બાલ કાઢી નાખીએ તો અંદરની જે દળની વચ્ચે આખો બાળક છોડ દેખાય છે. નીચેના ભાગમાં તેનું મૂળ હોય છે. અને ઉપરના ભાગમાં પાંદડાં તથા થડનો ભાગ આવેલો હોય છે. અનુકૂળ સંજોગો મળતાં તે વિકાસ પામે છે અને તેના ફરતી આવેલી બંને દાળો શરૂઆતમાં તેને જોરાકે આપી ખેંચણુ કરે છે.

તમાકુ, મકાઈ, ચોખા, નાળિયેર અને એરંડાના બીજને આવી દાળો હોતી નથી પણ ખાસ નલિકાદ્વારા બીજના ગર્ભમાં રહેલા છોડને પોષણ મળે છે. ગર્ભમાં રહેલો છોડ પરિપક્વ દશામાં આવે ત્યારબાદ આ નલિકાનો નાશ થાય છે અને તેની જગ્યાએ બીજ ઉપર એક ડાલ પડી રહે છે. પલાળેલા ધઉને ઉભો કાપીને સૂક્ષ્મદર્શક કાચ વડે તપાસીએ તો નીચેના ભાગમાં બાળક છોડ બરાબર દેખી શકાય છે.

બીજ પરિપક્વ થાય એટલે પોતાની જાતની નવી વનસ્પતિ ઉત્પન્ન થાય એ હેતુથી છોડ તેમનો ત્યાગ કરે છે. વાલ, વટાણા, તલ, ચણા, રાઈ વગેરેની શીંગા તાપથી ફાટે છે અને બીજ તેમાંથી છુટાં થાય છે. પાકા થએલા ફળ ઝાડ પરથી ખરી પડે છે અથવા વાંદરાઓ કે પક્ષીઓ તેમને જોરવી નાખે છે. આવી અનેક રીતે ઉત્પાદક છોડમાંથી બીજ છુટાં પડે છે.

કુદરતની ઇચ્છા એવી હોય છે કે આવા છુટાં થએલા બીજ દૂરના ભાગમાં જઈ નવી વનસ્પતિ ઉગાડે. એ એક જ જગ્યાએ સઘળા બીજ ઉગી નીકળે તો તેમને ખૂરતો જોરાક, પ્રકાશ, પાણી અને હવા મળી શકે નહિ તેથી કુદરત તેમને છુટાં કરી નાખવાની અનેક યુક્તિઓ કરે છે.

કેટલીક વખત તે પવનથી દૂર દૂરના પ્રદેશોમાં ધસડાઈ જાય છે. કેટલીક વખત પાણીના પ્રવાહની સાથે તણાઈ જાય છે. નાળિયેર જેવાં ફળ પાણીમાં તરતાં તરતાં મહાસાગરો ઓળંગીને દૂરના ખડોમાં જઈ અનુકૂળ સંજોગો મળતાં નવાં વૃક્ષો ઉગાડે છે. અંદર રહેલા બાળક છોડનો નાશ ન થાય એ હેતુથી ફરતું સખત અંચણવાળું 'ખોખુ' બનાવવામાં આવે છે. આથી તેને લાંબી મુસાફરીના ચાક કે ધસારો લાગતો નથી.

કોઈ વખત ફળ ખાનારા પક્ષીઓદ્વારા બીજ લાંબી લાંબી મુસાફરી કરે છે. આવી જાતની મુસાફરીમાં વનસ્પતિએ પશ્ચીમ કાળજીથી ઉભે-

રેલાં કરોડો ખીજોતો નાશ થાય છે. કુદરતનો આ મહાન વ્યય ગણાય પણ જો સઘળાં ખીજો હિગી નીકળે તો તેમની વૃદ્ધિ માટે અનેક પૃથ્વીઓ જોઈએ. કુદરતના આ મહાન વ્યયના પ્રતિકારરૂપે વનસ્પતિ પણ કરોડોની સંખ્યામાં પોતાની જાતિનાં ખીજો ઉત્પન્ન કરી પોતાની વૃદ્ધિ ટકાવી રાખે છે. મુસાફરીએ એટલાં સઘળાં ખીજોમાં પોતાની જાતિનો આખો છોડ બાળસ્વરૂપમાં સુગુમ દશામાં લીન થઈને રહેશે હોય છે. આમાંનાં થોડાંક નેજ દવા, પાણી, પ્રકાશ અને જમીનના અતુલ સન્નેમે મળે છે અને એમાંથી પણ થોડાંજ જગૃત દશામાં આવી નવા છોડને ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

ચિત્રમાં આપેલી ત્રીજા નંબરની આકૃતિમાં આકડાનું ઉષુ ગીરેહું ફળ ખતાવવામાં આવ્યું છે. તેની અંદર રેશમના જેવી સુંવાળા રૂંવાટીથી વીંટળાએલા અસંખ્ય ખીજાં નજરે પડે છે. ધવનનો સપાટો આવતા આ ખીજાં છુટાં પડી જાય છે અને પોતાની મુસાફરી શરૂ કરે છે. તલસરૂં, ટેટી, તરબુચ અને પપૈંજ કાપીને જોવાથી ખીજાંની મોઢવણુ અને સંખ્યા વિવિધ પ્રકારની નજરે પડે છે.

ખીજાંમાંથી નવો છોડ ઉગવા માટે છે ત્યારે પ્રથમ તેની ઉપરની છાલ દીસી થઈ નીકળી જાય છે. પછી મર્જા રહેશે બાળ છોડ વિકાસ પામવા માટે છે. મૂળવાળો ભાગ જમીનની અંદર જાય છે અને થડવાળો ભાગ જમીનની બહાર વધવા માટે છે. જુદી જુદી જાતના છોડવાઓને યોગ્ય પ્રકારની વૃદ્ધિ માટે જુદી જુદી જાતની જમીન, ખોરાક અને વાતાવરણની જરૂર પડે છે. કુદરત આ સર્વ આપે છે અને મનુષ્ય તેમને યોગ્ય મદદ કરે છે. પણ આવો લાભ તો કરોડોમાંથી કોઈનેજ મળે છે. ખાડીનાં અસંખ્ય (ધાન્યના ખીજાં) મનુષ્યોના ખોરાકમાં ખપી જાય છે; અસંખ્ય (તૈલી ખીજાં) ઘાણીમાં પીત્તાઈને જગતને તેલરૂપે ઉપયોગી પદાર્થ આપે છે; અસંખ્ય પક્ષીઓ તથા ષશુઓના જીવનનિર્વાહને ટકાવી રાખે છે. આ રીતે ઘણી મહેનત અને ઘણી કાળજીથી ઉછેરેલાં ખીજાં પરાપકાર અર્થે વનસ્પતિ દુનીયાને અર્પણ કરે છે.

પ્રે. રા. ડ્રે. કોલેજ,
અમદાવાદ.

} મનસુખરામ મણિરા'કર દિવેદી

એવરેસ્ટ શિખરની શોધ

પૃથ્વીની સપાટીના મોટા ભાગની શોધખોળ અને તેમાં આવેલા દેશનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તોપણ તેમાં કેટલાક એવા પ્રદેશ છે કે

દાંકણ નજરે પડે છે. વાલ, વટાણા, મગ અને ચણાની ફરતું દાંકણ તેને પલાળીને જોવાથી વધારે સ્પષ્ટ જણાય છે. ઉપરતું ખોખું દૂર કરવાથી અંદર રહેલું બીજ બરાબર જોઈ શકાય છે. આ બીજની અંદર પોતાની જાતિની સર્વ સર્જનસામગ્રી આવી રહેલી હોય છે.

પલાળેલા વાલની ઉપરની છાલ કાઢી નાખીએ તો અંદરની બે દળની વચ્ચે આખો બાળક છોડ દેખાય છે. નીચેના ભાગમાં તેનું મૂળ હોય છે. અને ઉપરના ભાગમાં પાંદડાં તથા ઘડનો લાગ આવેલો હોય છે. અનુકૂળ સંજોગો મળતાં તે વિકાસ પામે છે અને તેના ફરતી આવેલી બન્ને દાળો શરૂઆતમાં તેને ખોરાક આપી પોષણ કરે છે.

તમાકુ, મકાઈ, ચોખા, નાળિયેર અને એરંડાના બીજને આવી દાળો હોતી નથી પણ ખાસ નલિકાદ્વારા બીજના ગર્ભમાં રહેલા છોડને પોષણ મળે છે. ગર્ભમાં રહેલો છોડ પરિપક્વ દશામાં આવે ત્યારમાદ આ નલિકાનો નાશ થાય છે અને તેની જગ્યાએ બીજ ઉપર એક ડાચ પડી રહે છે. પલાળેલા ધઉને ઉભો કાપીને સુક્રમદ્યક કાચ વડે તપાસીએ તો નીચેના ભાગમાં બાળક છોડ બરાબર દેખી શકાય છે.

બીજ પરિપક્વ થાય એટલે પોતાની જાતિની નવી વનસ્પતિ ઉત્પન્ન થાય એ હેતુથી છોડ તેમનો ત્યાગ કરે છે. વાલ, વટાણા, તલ, ચણા, રાઈ વગેરેની શીંગો તાપથી કાઢે છે અને બીજ તેમાંથી છુટાં થાય છે. પાકાં થયેલાં ફળ ઝાડ પરથી ખરી પડે છે અથવા વાંદરાઓ કે પક્ષીઓ તેમને ખેરવી નાખે છે. આવી અનેક રીતે ઉત્પાદક છોડમાંથી બીજ છુટાં પડે છે.

કુદરતની કમળા ઝોવી હોય છે કે આવાં છુટાં થયેલાં બીજ દૂરના ભાગમાં જઈ નવી વનસ્પતિ ઉગારે. જો એકજ જગ્યાએ સમગ્રાં બીજ ઉગી નીકળે તો તેમને પૂરતો ખોરાક, પ્રકાશ, પાણી અને હવા મળી શકે નહિ તેથી કુદરત તેમને છુટાં કરી નાખવાની અનેક સુકિતઓ કરે છે.

કેટલીક વખત તે પવનથી દૂર દૂરના પ્રદેશોમાં ધસડાઈ જાય છે. કેટલીક વખત પાણીના પ્રવાહની સાથે તણાઈ જાય છે. નાળિયેર જેવાં ફળ પાણીમાં તરતાં તરતાં મહાસાગરો ઓળંગીને દૂરના ખંડોમાં જઈ અનુકૂળ સંજોગો મળતાં નવાં વૃક્ષો ઉગારે છે. અંદર રહેલા બાળક છોડનો નાશ ન થાય એ હેતુથી ફરતું સખત ગુંચણવાળું ખોખું જનાવવામાં આવે છે. આથી તેને લાંબી મુસાફરીનો થાક કે ધસારો લાગતો નથી.

કોઈ વખત ફળ ખાનારા પક્ષીઓદ્વારા બીજ લાંબી લાંબી મુસાફરી કરે છે. આવી જાતની મુસાફરીમાં વનસ્પતિએ પણીજ કાળજીથી ઉછે.

અને તેથી ઉપર ચઢનારાને માટે તે અનુકૂળ માર્ગ હતો. ઘણી મુશ્કેલીથી કેટલીક શોધખોળ કર્યા પછી તે દુકડીએ નક્કી કર્યું કે એવરેસ્ટ ઉપર જવાને માટે રોંગથુક હિમપ્રવાહની પૂર્વ બાજુનો ઉતરવાનો માર્ગ ઉત્તમ હતો. હવે તે પ્રદેશની ઉત્તમ નિરીક્ષા થઈ શકી, અને તેમાંના કેટલાક ૨૩૦૦૦ ફુટની ઉંચાઈએ જઈ શક્યા એટલામાં પવનનું તોફાનું થયું તેથી તેઓએ જે જે શોધ કરી હતી તેની માહિતી સાથે તેઓ પાછા ફર્યા.

એવરેસ્ટ શિખર ઉપર જઈ ત્યાંના પ્રદેશની માહિતી મેળવવી એ ૧૯૨૨ની ખીજ ચઢાઈનો હેતુ હતો. તે દુકડીનો અગ્રણી બ્રિગેડિઅર જનરલ જુસ સાહેબ હતા. એપ્રિલમાં તો તેમણે રોંગથુક હિમપ્રવાહ આગળ ચાલું જમાવ્યું હતું અને ત્યાં ખેરાક, ઓખરો, તંબુ અને ખીજો સામાન ૩૫૦ ખચ્ચર સાથે એકઠો કર્યો હતો. વર્ષાઋતુને લીધે ઘરકત ન પડે તે હેતુથી તેઓ વહેલા નીકળ્યા હતા. તે શિખર ઉપર જવાનો સુગમ અને ઉત્તમ વખત મેની પહેલીથી તે છુતની પહેલી સુધીનો છે. પછીથી નૈર્ઋત્યના મોસમી પવનને લીધે ઉપર ચઢવું તદ્દન અશક્ય થાય છે. જેમ જેમ તે દુકડીએ ઉંચે ચઢવા માંડ્યું તેમ તેમ તેમણે એક ઉપર એક એમ છાવણીઓ જમાવી લીધી. ત્રીજા નંબરની છાવણી ૨૧૦૦૦ ફુટ અને ચોથી છાવણી ૨૩,૦૦૦ ફુટ ઉંચે હતી અને ત્યાંથી તેમણે ઉપર ચઢવાનું શરૂ કર્યું, અને પછી પાંચમી છાવણી ઘણી મુસીબત અને જોખમ વહેારીને તેમણે ૨૫,૦૦૦ ફુટ ઉંચે નાખી, કારણ કે ત્યાં ચઢતી વખતે તેમાંના ચાર માણસો ઠંડા પવનથી તથા ' પર્વતની માદગી ' ને લીધે ખીમાર થઈ ગયા. ખીજો દિવસે તેમાંના ત્રણ જણે શિખર ઉપર જવાનો બહા-દૂરીથી પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાંનો એક હિમથી એટલો બધો ઠરી ગયો કે તે તેમની સાથે જઈ શક્યો નહિ. પર્વતની ધાર ઉપર પથરાયેલા પાતળા બરફના ઉપર થઈ તેઓએ સાચવીને ચાલવા માંડ્યું અને તેમને બરફ જેવા ઠંડા પવનને લીધે ઘણું સહન કરવું પડ્યું અને પાતળા હવાને લીધે તે શ્વાસ પણ ઘણી મુસીબને લઈ ચક્રતા હતા. વારંવાર તેમને કોઈ આગળ પડતી ખડકની છાયા નીચે હાંફતા હાંફતા આરામ લેવાની જરૂર પડતી. જ્યારે આગળ ચઢવાનું બની શક્યું નહિ ત્યારે તેમને પાછા ફરવું પડ્યું; કારણકે આવી અતિશય ઠંડડતી ઠંડીમાં ત્યાં રાત્રે રહેવું એ મરણને આવીન બરો-બર હતું. અત્યારસુધીમાં તેઓ ૨૬,૬૮૫ ફુટ ઉંચે ચઢી શક્યા હતા અને જગતના ઇતિહાસમાં પર્વત ઉપર ચઢવાનું આ અપૂર્વ સાહસ હતું. ફરીથી બરફ પડવાથી પર્વત ઉપરથી નીચે ઉતરવાનું કામ ઘણું જોખમ-

કારક હતું પણ આખરે પાંચમી જાવણીએ ઘણી મુસીબતે તેઓ પહોંચી શક્યા. તેમાંનો એક મનુષ્ય કરાને લીધે બેભાન થઈ પડ્યો હતો તેને તેઓએ ઉપાડી લીધો. પછી ફાનસની મદદથી તેમણે નીચે ઉતરવાનું શરૂ કર્યું. પણ દીવો ઝોલવાઈ ગયો એટલે તેઓ પર્વતની એક બાજુએ સુવાના કોથળામાં લપાઈ ગયા. બીજે દિવસે તેઓ ત્રીજી જાવણીએ પહોંચ્યા. ઘણે જોયે ત્યાસ સહેલાઈથી લઈ શકાય તે માટે ઓકિસનન લઈને કેપ્ટન ફિન્ચે તથા કેપ્ટન જુસે ફરીથી ચઢવાની કોશીશ કરી. હલકા શંકુ જેવા ઝળામાં ઓકિસનન લરીને તેઓએ તેને તેમની પીઠ ઉપર લઈ ઉપર ચઢવાનું શરૂ કર્યું અને નળા વાટે તેનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. તેમની જોડે એક ઝરખા સોલજરને લીધો હતો પણ જ્યારે તેમણે શિખર ઉપર જવા માંડ્યું ત્યારે તેમણે તેને પાછો મોકલી દીધો. પવનના સખત ઠંડા સપાટા આવતા હતા છતાં તેમણે આગળ ચઢવાનું શરૂ રાખ્યું, પણ ખાવાનું ખુટી પડવાથી તેમજ અતિશય થાકને લીધે તેમને નિરાશ થઈ પાછું ફરવું પડ્યું તોપણ વળી તેમાંના બીજા ત્રણ જણે ઉપર પાછું ચઢવાનું શરૂ કર્યું. પણ અતિશય ખરફને લીધે તેઓ આગળ વધી શક્યા નહિ. આ વખતે ખરફનો ડુંગર ધસી આવવાથી નવ હમાલો દબાઈ ગયા હતા. તે વર્ષનો એ છેલ્લો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો.

૧૯૨૪ ના વસંત ઋતુમાં ત્રીજી ટુકડીએ પાછી હિમાલયની સફર શરૂ કરી. જનરલ જુસ ને ૧૯૨૨ માં તેમનો નાયક હતો તેજ આ વખતે પણ અગ્રણી હતો. રસ્તામાં રોંગજુકના હિમપ્રવાહ આગળ જનરલ જુસ મોટા પડ્યો પણ તેનું કામ નોટન સાહેબે કરવા માંડ્યું. મે મહીના શુધી ચઢવાનું કામ સરળ હતું પણ પછીથી ૧૯૨૨ ની સાલના કરતાં પણ વધારે હયાનક તોફાન થવા લાગ્યાં તેથી ઉંચે જાવણી નાખવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું અને તેથી ઉપર ચઢવાનો બધાનો ઉત્સાહ અને બળ કમી થયાં. આખરે એક નવી જાવણી ઉંચે દેશી હમાલની મદદથી નાખવામાં આવી હતી, પણ જ્યારે પવન શાંત થયો ત્યારે પાંચમા નંબરની જાવણી ૨૫,૦૦૦ ફુટ અને છઠ્ઠી જાવણી ૨૬,૭૦૦ ફુટ ઉંચે નાખવામાં આવી હતી. અહીંથી તેમના બે સાહસિક પુરોએ ઓકિસનન વગર ચઢવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ પાતળા હવાને લીધે તેઓ એટલા બધા ગભરાઈ ગયા કે ૨૮,૦૦૦ ફુટ ઉંચે ચઢ્યા પછી તેમને પાછું ફરવું પડ્યું. તેમાંનો એક બીજો દિવસ ખરફના અતિશય પ્રકાશને લીધે આંધળો થઈ ગયો હતો. તેથી તેને નીચે લઈ જવામાં આવ્યો હતો પણ વધારે ઉંચે ચઢવાનો

એક વિશેષ પ્રયત્ન કર્યો હતો. ઉંચામાં ઉંચી જૂટી ડાવણી સુધી દેશી હમાલ લઈને તેઓ જઈ પહોંચ્યા, અને ત્યાંથી તેમના જે વીર પુરુષો એવરેસ્ટ શિખર ઉપર જવા નીકળ્યા. તેઓ એવરેસ્ટ શિખરથી ફક્ત ૮૦૦ ફુટ નીચે હતા તેટલામા વાદળ ચડી આવવાથી તેઓ અદૃશ્ય થઈ ગયા અને પછીથી તેમનું કંઈ નામ નિશાન હજુ સુધી જોવામાં આવ્યું નથી તેમનું આવી રીતનું મરણ એ એક ગેમીગેમી સમાન છે. આ વીર પુરુષનો કંઈ ખતો નહિ લાગવાથી બીજા ઉપર ચઢનારા જૂટી ડાવણીથી નીચે ઉતરી અને નીચેના માણસોને આ ત્રાસદાયક મરણના સમાચાર નિશાનદ્વારા જણાવ્યા. હવે જ્યારે ચઢનારાઓએ નીચે પાછા જનાનો નિશ્ચય કર્યો ત્યારે તેમના ઉપર ઝડપી રહેલા પિરાટ શિખર તરફ તેમણે નજર કરી પણ તેની છુપી બાતમી મેળવવા તેઓ જે સાહસ કરતા હતા તેની મશકરી અને તિરસ્કાર તે શિખર કરતું હોય તેમ તેમની તરફ એ દૃષ્ટિ ફેંકતું માલમ પડ્યું.

સને ૧૯૨૮ ની મુંબઈ યુનિવર્સિટીની સ્કૂલ લીવિંગ પરીક્ષામાં પુછાએલા ભૂગોળના પ્રશ્નો

જૂથ પહેલું.

૧. હિંદુસ્તાનનો નકશો દેરી તેમાં નીચે જણાવેલી જાગતોના પ્રદેશો જણાવો:—
 (૧) કાલસા, (૨) સોદાનાં કારખાનાં, (૩) સૂતરનું વણાટકામ, (૪) ઊનનું વણાટ કામ.
૨. (અ) જાપાન 'પૂર્વનું ગ્રેટ ચિટન' ગણાય છે. આ બાબત સવિસ્તર સમજાવો.
 (બ) માછીમારના એક નાના જામડામાંથી મુંબઈ હાલમાં વેપાર અને ઉદ્યોગનું એક મહાન સ્થળ થઈ પડ્યું છે તે કારણ આપી સવિસ્તર સમજાવો.
૩. મનુષ્યની મુખ્ય જાતોનાં નામ આપો. તે દરેક જાત પૃથ્વી ઉપરની વસ્તીનો કેટલાઓ ભાગ છે તે જણાવો, અને જે જે મુખ્ય પ્રદેશોમાં તે વસ્તી હોય તે પ્રદેશનાં નામ આપો.
૪. આ દેશમાંની જે કાચી ચીજોનો પરદેશમાં તૈયાર માલ થતો હોય તેવી પાંચ ચીજોનાં નામ લખો. તેમાંની દરેક ચીજ જે બીજા દેશોમાં મોકલવામાં આવતી હોય તે દેશનાં નામ આપો, અને જે રૂપમાં તૈયાર થઈ તે ચીજ પાછી આ દેશમાં આવતી હોય તેનાં નામ લખો.

મુખ્યો

(૨) મિસિમ ગુલબાર્થ એચ. વાર્ડન, ઈ. એ. (મુંબઈ)

એમ. એ. (કોલમ્બિયા યુનિવર્સિટી)

એસ. ટી. સી. ડી, મુંબઈ.

(૬) લેડી વિલામવરી રમણુભાઈ નીલકંઠ ઈ. એ. અમદાવાદ.

(૧) દરેક કમિટી તેમને સોપેલા વિષયને લગતો અંથ અથવા અંથ-માળા માટે અભ્યાસક્રમ મેળવી યોજના ઘડશે, અને ગુજરાતી ચોથા ધોરણ સુધીના અભ્યાસ પુરો કરી રહ્યા હશે અથવા જેમનું અંગ્રેજી જ્ઞાન ધણું થોડું હશે તેવાઓને લાઘવ પુસ્તકો દેશી ભાષામાં બહાર પાડશે.

(૨) પુસ્તકો લખવા માટે જેમણે અરજી કરી હશે તેમની અરજી ધ્યાનમાં લઈને અને જે ગણીતા અંથકારો હશે તે વિશે પણ તપાસ કરીને દરેક કમિટી પુસ્તક અથવા પુસ્તકમાળા લખવા માટે એક અંથકર્તાને પસંદ કરશે. કેળવણીખાતાના સરકારી ઠરાવ નં ૭૯૧, તા. ૩૦-૪-૧૯૨૫ માં મંજૂર કરેલી ચરતો પ્રમાણે એ અંથકારે, કમિટીની દેખરેખ નીચે અમુક વખતમાં, અને કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટરની મંજૂરી મળ્યા કમિટી મંજૂર કરે તેવા રૂપમાં રચી લેવું જોઈશે અને અમુક નક્કી કરેલા વખતમાં છાપી પ્રગટ કરવું પડશે.

(૩) દરેક કમિટી અંથકારને માટે એક (આક્ટેવો) પાના ફીક વધારેમાં વધારે ૨-૪-૦ દર આપવા સરકારને લલામણુ કરશે.

(૪) દરેક કમિટી પસંદ કરેલા અંથકારને જ્યારે જોઈએ ત્યારે સલાહ આપશે. પુસ્તક છપાશે કે તરતજ દરેક કમિટી કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટરને ખબર આપશે જ્યાં અંથકારને મહેનતાણું તરત મળી શકે.

સરકારી માધ્યમિક અને ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓના હેડમાસ્ટરો, આ. માસ્ટરો તેમજ ડે. એ. ઇન્સ્પેક્ટરો અને આ. ડે. ઇન્સ્પેક્ટરોને સદરહુ વિષયો સંબંધી પુસ્તકો લખવા અરજી હોય તો તેમણે પ્રેસિડેન્ટને અરજીઓ કરવી.

(૨)

શુદ્ધિપત્રક

તા. ૨-૨-૧૯૨૮ ના ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટ ભાગ ૨ નાં પૃષ્ઠ ૨૦૬ અને ૨૦૭ ને પ્રસિદ્ધ થયેલી તા. ૨૩-૧-૧૯૨૮ ના સરકારી નોટિફિકેશન નં. ૧૨૧૫૨.

ઉર્દુ-વર્નાક્યુલર

પહેલો વિષય (જ) સાતમા ધોરણ માટેના ઉર્દુ અભ્યાસક્રમ (પંજાબ સિરીઝ) ખીજી આવૃત્તિ, ૫૪ પ થી ૧૦૨

(ઘ) મુસદ્દાસ-ઇ-હાથી, ૫૦ બન્ધ અમવા પદ મા બન્ધથી ચાર કરી ૩૦૦ લીટીઓ (હેમિરિટકસ)

ઉપલા વિષયને બદલે નીચે પ્રમાણે વાંચવું:—

પહેલો વિષય-ઉર્દુ:

ગદ્ય:-કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડીના સઘળા મઘપાઠો.

પદ્ય:-કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડીમાંના ૩, ૯, ૧૮, ૨૧, ૨૭ અને ૩૩ પાઠોનો મુખપાઠ તથા તેની સમજૂતી.

વર્તમાન્યુલર-ઉર્દુ

છઠ્ઠો વિષય-(અ) સાતમા ધોરણ માટેનો ઉર્દુ અભ્યાસક્રમ (પંજાબ સીરીઝ) બીજી આવૃત્તિ, ૫૪ પ થી ૮૨.

(બ) મુસદ્દાસ-ઈ-હાલી, '૩૩ બન્ધ અથવા ૪૦ મા બન્ધથી ચર કરી ૧૯૮ લીટીઓ (હેમિરિટકસ)

ઉપલા વિષયને બદલે નીચે પ્રમાણે વાંચવું:—

છઠ્ઠો વિષય-ઉર્દુ:

ગદ્ય:-કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડીના ૧, ૪, ૫, ૭, ૧૦, ૧૧, ૧૩, ૧૪, ૧૭, ૧૯, ૨૦, ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૬ અને ૩૧ (બધા મળી ૧૬ પાઠો)

પદ્ય:-કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડીમાંના ૩, ૬, ૧૨, ૧૫, ૨૧ અને ૨૪ પાઠોનો મુખપાઠ તથા તેની સમજૂતી.

(ઉ. ભા. ના. મે. એજ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના પત્ર નં. ૫૪૬૫ તા. ૩-૮-૧૯૨૮ માં કરેલી મુચનાનુસાર)

(૩)

જેઓ અંગ્રેજી બહુ થોડું અથવા બિલકુલ જાણતા નથી તેવા મોટી ઉંમરના માણસોને લાયક શુભરાતી અથવા મરાઠી ભાષામાં નીચે જણાવેલા વિષયો ઉપર પુસ્તક લખવા જેમની મૂળજી હોય તેમણે ઉત્તર ભાગના મે. એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ, કે. એસ. વઢીલને તા. ૧૦ માં સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૮ પહેલાં જે કામ તેઓ લેવા માગતા હોય તેની વિગતવાર ચોજના મોકલી આપવી. તે કામ માટે જેમને પસંદ કરવામાં આવશે તેમને પાના દીઠ રૂ. ૨-૪-૦ મળશે.

- (૧) સુધારાનો ઇતિહાસ, (૪) હિંદ અને પરદેશમાં સહકારી હીલચાલ,
(૨) દુનીયાના લોકો, (૫) હિંદ અને પરદેશમાં મોટાઓની કેળવણી અને
(૩) હિંદી રાજ્ય વહીવટ, (૬) નાણું અને દુડીઆમણ.

(ઉ. ભા. ના. મે. એજ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના પત્ર નં. ૫૬૨૬ તા. ૭-૮-૧૯૨૮ માં કરેલી મુચનાનુસાર)

ઉત્તર લાગમાં સને ૧૯૨૭ માં છોકરાઓ માટેની લેવાએલી વર્ના-
કયુલર ફાઇનલ પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી.

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
મુરત સેન્ટર.					
૧	જયંતિલાલ વરજદાસ દલાલ	૪૪૨	૩૩	દયાળજી રણછોડજી નાયક	૩૫૭
૨	સુરજરામ ગણપતરામ વ્યાસ	૪૨૩	૩૪	હીરાભાઈ ગોવિંદજી પટેલ	૩૫૭
૩	અદમદયાન બહેમાન પંડાણુ	૪૧૦	૩૫	પ્રુથ્વિજી લક્ષ્મણ પટેલ	૩૫૭
૪	જેરામભાઈ ભાણુભાઈ પટેલ	૪૦૬	૩૬	રામુભાઈ પરભુભાઈ પટેલ	૩૫૬
૫	મગનલાલ ભાણુભાઈ લાડ	૪૦૩	૩૭	કેકા રવજી પટેલ	૩૫૪
૬	વ્રક્ષભણુભાઈ ભગાભાઈ પટેલ	૩૯૬	૩૮	ભીખુભાઈ ગોવિંદજી દેસાઈ	૩૫૨
૭	રામશંકર નિચ્છાભાઈ શુક્લ	૩૯૪	૩૯	મોતીલાઈ લીંબાભાઈ પટેલ	૩૫૨
૮	હીરાલાલ જમનાદાસ શાહ	૩૯૩	૪૦	છોટાલાલ પુલચંદ શાહ	૩૫૧
૯	રામચંદ દેવશંકર રાવળ	૩૯૩	૪૧	નળનંદ રામશંકર ઝોઝા	૩૪૮
૧૦	દયાળજી મકનજી નાયક	૩૯૨	૪૨	મણુલાલ જોડીસનદાસ શાહ	૩૪૭
૧૧	નાયુસિંહ દીપસિંહ પરમાર	૩૮૭	૪૩	ગોવિંદજી લક્ષુભાઈ દેસાઈ	૩૪૬
૧૨	દેવજી કલ્યાણુ મુરતી	૩૮૬	૪૪	તાગરજી લક્ષુભાઈ પટેલ	૩૪૫
૧૩	આખર સંકર પટેલ	૩૮૪	૪૫	મવાનભાઈ જવાભાઈ કડીયા	૩૪૪
૧૪	કોટુભાઈ કુંવરજી તલાવીયા	૩૮૪	૪૬	રણજોડ રામા પટેલ	૩૪૪
૧૫	ત્રિભુવનદાસ આભારામ પટેલ	૩૮૪	૪૭	શ્રીકમરામ નરસિંહરામ પુરોહિત	૩૪૩
૧૬	જયજીભાઈ રામભાઈ પટેલ	૩૮૦	૪૮	ગુમાન વજર ચોધરી	૩૪૨
૧૭	પરભુભાઈ પુરશોત્તમ પટેલ	૩૭૮	૪૯	જયજીજી ભુલાભાઈ પટેલ	૩૪૨
૧૮	વજેશંકર ભગવાનજી ઉપાધ્યાય	૩૭૭	૫૦	રહેમાનમીયા મોસામમીયા મસેક	૩૪૧
૧૯	જસવંતરાવ કાશીરામ જાદવ	૩૭૫	૫૧	શ્રીલાભાઈ રવજીભાઈ પટેલ	૩૪૦
૨૦	ભીમસીંગ કેમુરીયા ચોધરી	૩૭૪	૫૨	નિચ્છાભાઈ ડાહ્યાભાઈ નાયક	૩૮૦
૨૧	દરદારશંકર મણીશંકર ભટ્ટ	૩૭૩	૫૩	ભારતેરરાવ જેરામરાવ લગાદ	૩૩૯
૨૨	ગોવિંદજી લક્ષુભાઈ વધી	૩૭૨	૫૪	રામભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩૩૯
૨૩	રતનજી ભાણુ પટેલ	૩૭૨	૫૫	સનમુખલાલ મણીશંકર જોશી	૩૩૯
૨૪	જગા ઉકડીયા ગમીદ	૩૭૧	૫૬	ગોમા ભગસા ગમીદ	૩૩૬
૨૫	મદમદ ભુલાખી મસેક	૩૭૧	૫૭	ડાહ્યાભાઈ ભગાભાઈ પટેલ	૩૩૮
૨૬	દંસજી હરિ પટેલ	૩૭૦	૫૮	ડાહ્યાભાઈ કલ્યાણુજી નાયક	૩૩૮
૨૭	હીરાલાલ મૂળચંદાસ પટેલ	૩૭૦	૫૯	શંકરલાલ જોશીભાઈ પંડ્યા	૩૩૮
૨૮	ગુમાનસિંહ ગોપાળસિંહ ચોડાણુ	૩૬૯	૬૦	કોટુભાઈ દુર્લભભાઈ દેસાઈ	૩૩૭
૨૯	જયસિંહ ગુમાનસિંહ કોર	૩૬૯	૬૧	ગાંડાભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩૩૭
૩૦	ડાહ્યાભાઈ જગજીવન પટેલ	૩૬૮	૬૨	ગોવિંદભાઈ વેલાભાઈ પટેલ	૩૩૭
૩૧	પ્રુથ્વિજી જાવજી પટેલ	૩૬૨	૬૩	મૂળચંદ છોટાલાલ શાહ	૩૩૭
૩૨	દંસજીભાઈ નાયુભાઈ પટેલ	૩૫૯	૬૪	દુર્લભભાઈ પરભુભાઈ પટેલ	૩૩૬
			૬૫	ડાહ્યાભાઈ ગોવિંદજી નાયક	૩૩૫

૬૬ કાળીદાસ પરાગભાઈ વરજા	૩૩૫	૧૦૪	રણછોડજી બીમભાઈ દેસાઈ	૩૧૭
૬૭ જયનિલાલ બાળકીશ જોશી	૩૩૫	૧૦૫	ચીમનલાલ મગનલાલ જાની	૩૧૬
૬૮ નાગેન્દ્ર મહીપતરામ મહેતા	૩૩૫	૧૦૬	નારણશંકર ડાહ્યાભાઈ જોશી	૩૧૬
૬૯ જીવણલાલ જગન્નાથ ધીંગ- વામી	૩૩૪	૧૦૭	સોમા લાલા પટેલ	૩૧૬
૭૦ જીવણભાઈ પરભુભાઈ પટેલ	૩૩૪	૧૦૮	બાવા હિંગ પટેલ	૩૧૫
૭૧ મગનભાઈ પ્રાણશંકર જોશી	૩૩૩	૧૦૯	ગોવિંદભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૩૧૪
૭૨ રતનજી રામભાઈ પટેલ	૩૩૩	૧૧૦	ભીમા છુધા પટેલ	૩૧૨
૭૩ મોવન કાળીચો ધોડીચો	૩૩૩	૧૧૧	નાગરજી લલ્લુભાઈ દેસાઈ	૩૧૩
૭૪ જગનલાલ નાથુભાઈ પટેલ	૩૩૦	૧૧૩	પ્રેમાભાઈ કેશનભાઈ પટેલ	૩૧૩
૭૫ મોવિંદ દુર્લભ પટેલ	૩૩૦	૧૧૪	ગાડાભાઈ મંગાભાઈ પટેલ	૩૧૨
૭૬ ભીખાભાઈ સુખાભાઈ પટેલ	૩૨૮	૧૧૫	મગનલાલ બાવાભાઈ દેસાઈ	૩૧૨
૭૭ શંકરલાલ રવિશંકર જોશી	૩૨૮	૧૧૫	પુરશોત્તમ લક્ષ્મણરાવ શાળી- ગરામ	૩૧૨
૭૮ રહેમાનખાન મહેતગખાન પહાણુ	૩૨૮	૧૧૬	મગનલાલ દેવશંકર રાવળ	૩૧૧
૭૯ મોહનભાઈ નિચ્છાભાઈ દેસાઈ	૩૨૭	૧૧૭	મગનલાલ શુભાખભાઈ દેસાઈ	૩૧૧
૮૦ પરભુભાઈ છીખાભાઈ પટેલ	૩૨૭	૧૧૮	રણછોડજી ડાહ્યાભાઈ નાયક	૩૧૧
૮૧ ભાણુભાઈ દેવાભાઈ પટેલ	૩૨૬	૧૨૦	જગનલાલ લાલભાઈ નાયક	૩૧૦
૮૨ દાસતસીંગ અબેસીંગ બારાટ	૩૨૬	૧૨૧	જગનલાલ મકનજી પરમાર	૩૧૦
૮૩ ધિરલાલ કમ્બાજીદાસ ચાલ	૩૨૬	૧૨૨	કમનજી કાળીદાસ પટેલ	૩૧૦
૮૪ રણછોડ છુધર પટેલ	૩૨૬	૧૨૨	નાથુભાઈ રામોલસિંહ ઠાકોર	૩૧૦
૮૫ મહમદ જમાલ તવારી	૩૨૬	૧૨૩	નિચ્છા રામજી ધાસીજા	૩૧૦
૮૬ ડાહ્યા નરસિંહ પટેલ	૩૨૬	૧૨૪	જુમાનસિંહ નરસિંહ ઠાકોર	૩૦૯
૮૭ ગાડાભાઈ રવનાયજી પટેલ	૩૨૪	૧૨૫	પરભુભાઈ ધનાભાઈ પટેલ	૩૦૯
૮૮ હરમદરાય દાસીરામ જોશી	૩૨૪	૧૨૬	જીજ્ઞસુખ દેવકૃષ્ણ શુક્લ	૩૦૮
૮૯ વલ્લભભાઈ ભાણુભાઈ પટેલ	૩૨૪	૧૨૭	મગનભાઈ પરાગજી પટેલ	૩૦૮
૯૦ હીરીચો નાનીચો રોડાડ	૩૨૪	૧૨૮	મણીભાઈ મંગાભાઈ પટેલ	૩૦૮
૯૧ ગસાલો શંકર પટેલ	૩૨૩	૧૨૯	રામજીભાઈ પ્રેમજી કોળી	૩૦૮
૯૨ સુખાભાઈ પરભુભાઈ પટેલ	૩૨૩	૧૩૦	ઝીજ્ઞાભાઈ છીમાભાઈ પટેલ	૩૦૭
૯૩ મોગીલાલ નારણદાસ લગત	૩૨૩	૧૩૧	પ્રભાતસિંહ જયસિંહ રાણા	૩૦૭
૯૪ રામજી હાડીચા ગમીટ	૩૨૨	૧૩૨	ઠાકોરભાઈ વસનજી નાયક	૩૦૭
૯૫ અમેલાલ રામભાઈ નાયક	૩૨૨	૧૩૩	ઠાકાલાલ કેશવરાગ ભટ્ટ	૩૦૬
૯૬ ધરલાલ મુળશંકર જોશી	૩૨૧	૧૩૪	હીરા સોમા પટેલ	૩૦૪
૯૭ રમણલાલ અબેરામ ઉપાધ્યાય	૩૨૧	૧૩૫	કુવરજી ગમભાઈ દેસાઈ	૩૦૪
૯૮ વલ્લભ નંદુ દેવરા	૩૨૧	૧૩૬	ઝીજ્ઞાભાઈ ગાડાભાઈ દેસાઈ	૩૦૩
૯૯ છાતુભાઈ પ્રાણશંકર જોશી	૩૨૦	૧૩૭	જુલાલ ભાણુ ધીંગાર	૩૦૩
૧૦૦ રણછોડ જુલાલ પટેલ	૩૧૯	૧૩૮	મણીભાઈ વસનજી માડકા	૩૦૩
૧૦૧ ભીખાભાઈ છીતાભાઈ પટેલ	૩૧૮	૧૩૯	ઝોરધન નાથુભાઈ પટેલ	૩૦૨
૧૦૨ સનમુખરામ મંગારામ અધ્યા	૩૧૮	૧૪૦	ધિરલાલ ઝીજ્ઞાભાઈ ગામજી	૩૦૧
૧૦૩ વિલાભાઈ રણછોડજી નાયક	૩૧૭	૧૪૧	નારણશંકર હારશંકર પાંકજી	૩૦૧
		૧૪૨	રામશંકર હલપતરામ પાંકજી	૩૦૧

દરેક શિક્ષક કોપિખુકો

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો છીએ, બીજાઓએ પછી નકલ લીધી છે.
ગુજરાતી અને બાળબોધ આઠ નંબરમાં તૈયાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુ'બઈ ઇલાકાની
દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નંબરની કિંમત બે આના રાખી છે.

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેકર્ડે (૨૫) ટકા કમિશન
ઉપરાત પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ લેશે તો
ખર્ચસાથે (૩૦) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનની આગળનું
ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ ગાલ મોકલના રસ્તામાં તુકસાન થાય તેના
જોખમદાર હમો નથી.

ખાસ નોંધ—હમોએ દમારી કોપિની સાઈઝ નાની કરી નથી. પણ જે
અસલ સાઈઝ હતી તેજ કાયમ રાખી છે. જના પણ કિંમતમાં ઘટાડો કરી છે.

મળવાનું કેટલાકું—આદરજી કાવસજી મારેતર

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોખીતસાવ-મુ'બઈ.

શાળાપયોગી ફોટોક્સ્ટ બુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાંની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાયમિક સાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ ૨૯ મી ૦-૨-૦

૪. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જો
(પ્રાયમિક સાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૪-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ થોપડીના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિધા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સઘળા બાળીલા શુકસેવરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેશર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

કે. પાનકાર નાકે—ગુ. અમદાવાદ.

ત્રિમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોડાવના માજી ડે. એ. ઇ. મુ. કમડવંજ.

કમિશનમાં વધારો
કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઈલાકાની દરેક નિશાળોમાં ટેક્સ્ટ બુક તરીકે
અલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીશ
કાગળ { દરેક નંબરની કિંમત બે આના } પાના

શામ્ય, મ્યુનિસિપલ, યોડંગ બોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
પસંદગીથી આવતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને મુંદર બોધપ્રદ
વાળા માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા હમો તમામને
વિનંતિ કરીએ છીએ. હવેથી મૂલના વિદ્યાના ઉપાસકો, આશાધકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઉત્સાહ આપરોજ.

૨૫૦ અને તે હપરાત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપ-
વામાં આવશે પેકિંગ અને રહેલે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફ-
તનુ કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને ખંધબેરતી નંબર ૧ થી ૬ મુધીની સ્ટીલ પેનો
ખામ્ય મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ડઝન બારની કિં. રૂ. ૧૫

મુંબઈ-હાહાભાઈ જગજીવન એન્ડ સન્સ.

કાલકાંદેવી માતાના મંદિર સામે ડુકાન નં. ૨૬૭,

અમદાવાદ-અંડુલાલ મણીલાલ પરીખ.

શ્રી ખડાયતા બુકડીપો-રીચીરોહ.

ગોધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ, સરાઈ બજાર.

શિક્ષકોના મનોભાવ

પારખવા માટે ગુજરાત ભરમાં આ અનોખું દ્વિમાસિક છે એણે પ્રાયમિક
શિક્ષકો અને શિક્ષણની કપરી દિશા લીધેલી છે અનેક વિદ્યાર્થીમાં પાંચ વર્ષ
નજીવું છે. તંત્રી પણ તમારો શિક્ષકબુજ છે. શિક્ષકોનાં મેન્ડેમેન્ટ લેખકો
હપરાત શિક્ષકોની ખાલુમાં ને અજુમાલ હીરા પડી રહ્યા છે તેમના લેખો
વાંચવા મળશે.

વડોદરા રાજ્યની શાળાઓ તથા લાયબ્રેરી માટે મંજૂર છે. નહેરુબજારના દર
સરતા છે, તેથી જ આ આપનારાને બગલું લાલ છે.

અને નિર્દેશીના વિમાનું કાર્મ પણ કરીએ છીએ

લખો-લીમલાઈ નારણજી નાયક,

તંત્રી, સમાજ શિક્ષક-નવસારી.

જોઈએ છે

એક ગુજરાતી માસિક અને એક મિસ્ટ્રેસ બેઠે દૂધન
યએલા જોઈએ છે. પગાર લાયકાત પ્રમાણે આપવામાં આવશે

લખો, એ. સે. મદરસ એ-મોહમમદીયા, મંદસોર.

અરે માલ

અરે માલ

ધોરણની નોટો

હાલની અર્થની નોટો એટલે જોડ-
ણીની ભૂલો, અર્થની ભૂલો. હુંકમાં
ભૂલોનો ભડાર, વિષયો પણ પૂરા નાહ.
આથી વિદ્યાર્થીઓ ઉલટા વિશેષ
અસાની બને છે.

આનો ઉપાય શો ?

અમારી નોટો તમે જોઈ છે ?
જરૂર જુઓ એક અનુભવી શિક્ષકે
તે લખી છે. બાષા મરજ અને શુદ્ધ.
ભૂગોળ ખાસ ગુજરાતની. દરેક પાંદે
અતે પ્રશ્નો મૂક્યા છે અને તેની સમ
જુતી આપી છે. આ તેમજ બીજી
ધણી ધણી વિશેષતા છે.

સાક્ષર કમિશન આપવામાં આવે છે.

દન્યાઓ માટે

વર્નાક્યુલર

શાઈનલ શિક્ષિકા

તમારી પરીક્ષા આવી પહોંચી ખરું ને ?

કહેા ત્યારે :—

આ પરીક્ષા તમને સુઝે છે ?

અથવા પેટા બચાવવા છે ?

કેવા સવાલો આવશે તે જાણું છે ?

તેના ઉત્તર કેમ આપવા તે જાણું છે ?

પરીક્ષા પાસ કરવી છે ?

આ બધાની 'હા' કહેી હોય તો

૪૫૦ પાનાનું આ ફળગર પુસ્તક

જરૂર મંગાવો.

ફિ' ડા. ૧-૨૦-૦૦.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

માસ્તર્સ ગુજરાતી કૅપિયુક (ગુજરાતી તથા બાળબોધ ૭ બાગમાં)
દરેક નંબરની કિંમત ૦-૧-૦ વેસ્ટર્ન ઇડિયા સ્ટેટ્સ એજન્સિએ તથા કાઠિયા-
વાડનાં તથા કચ્છનાં ધણા ખરા સ્ટોરોએ સાળામાં ચલાવવા તરીકે મંજૂર કરેલી છે.

યોજક

ઉસમાન ખયલ ખુડખુડીયા, મહોબતસિંહજી મોતીભાઈ રાણા તથા મંગળજી હરજીવન.

ઉર્દુ પુશખતા કૅપિયુક નંબર ૧ થી ૬ સુધી. ઉર્દુ સૂક્ષ્મ માટે
પ્રત્યેક નંબરની કિંમત ૦-૨-૦ મુમર્ઝ પ્રલાકાના ફેળવણીખાતાએ સાળા
ઓમાં ચલાવવા માટે મંજૂર કરેલ છે. તેમજ મધ્યપ્રાંતેની મિરાસના ફેળ-
વણીખાતાએ તેમજ મહેસૂર મંડ્યાનના ફેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલ છે.

પ્રાથમિક અંગ્રેજી - આજ્ઞા ૩ જી મૂલ્ય ૦-૭-૦ મુમર્ઝ પ્રલાકા-
ના ફેળવણીખાતાએ આ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલું
છે. આ પુસ્તકમાં પ્રાથમિક સાળાના ધોરણે, તથા અને ચારના અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ મનોવલ્લો અને ઉદાદરણોની ક્રમિક યોજના કરવા ઉપરાંત
શિક્ષકવર્ગને ગણિતશિક્ષણમાં માર્ગદર્શક થાય તેમ કરવા પ્રયાસ કરેલો છે.

યોજક { ઉસમાન ખયલ ખુડખુડીયા. મહોબતસિંહજી મોતીભાઈ રાણા.
ગોદનલાલ હરજીવન 'પંચોળા.

ઉપરના તમામ પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ જુદું. સામટી નકલો ઉપર યોગ્ય
કમિશન આપવામાં આવશે.

પુસ્તકો-ખેચર એવળ એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ.

શાળોપયોગી નવાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો

તદન નવી શૈલીથી યોજાયેલાં ભૂગોળવિદ્યાનાં પુસ્તકો

પુસ્તક પહેલું ગુજરાત (પ્રથમ હિંદ એનન્સિસનું વિસ્તૃત વર્ણન)

૧૮ નકશા સહિત ધોરણ ૭ માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક બીજું સુંબઈ ઇલાકો (હિંદની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત)

૨૧ નકશા સહિત ધો. ૪ થી માટે મૂલ્ય ૦-૫-૦

પુસ્તક ત્રીજું હિંદુસ્તાન એશિયાની સામાન્ય ભૂગોળ સહિત

૩૬ નકશા સહિત ધો. ૫ થી માટે મૂલ્ય ૦-૭-૦

ગોળક { પોપટલાલ જી. અંબાણી હેડમાસ્ટર આર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ.
કેસવલાલ ત્રિ. આચાર્ય, હેડમાસ્ટર સિવિલ સ્ટેશન સ્ટુડન્ટ, રાજકોટ.

હિંદનો ઇતિહાસ: (જારોડકૃત) આવૃત્તિ ૨૦ મી મૂલ્ય ૦-૧૦-૦

હિંદના સંક્ષિપ્ત રાજ્યવંશારણ્ય સહિત, ૧૯૨૬ સુધીની સંપૂર્ણ હકીકત.

પ્રાયમિક શાળાના ઉપલા ધોરણો, મિડલ સ્કૂલો અને ટ્રે. કોલેજો માટે અતિ ઉપયોગી પશ્ચિમહિંદ એનન્સિસ તેમજ સ્ટેટોની ધણીખરી શાળામાં આ પુસ્તક પાઠ્ય તરીકે ચાલે છે.

ગુજરાતનો ઇતિહાસ:-(જારોડ અને શાહકૃત) આવૃત્તિ ૧૨ મી. બાળકોને વાચતાં રસ પડે તેવી સુંદર વાતોરૂપે યોજાયેલો આ નાનો ઇતિહાસ ગુજરાત અને કાઠિયાવાડની ધણીખરી શાળાઓમાં લાખો વખતથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વપરાય છે. સગકારી કેળવણીખાતા તરફથી તેમજ સ્ટેટોનાં કેળવણીખાતા તરફથી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે મૂલ્ય ૦-૨-૦

વ્યવહારોપયોગી નિબંધસંગ્રહ: આવૃત્તિ ૨૨ મી મૂલ્ય-૨૬-૦-૦ આ પુસ્તક હાઇસ્કૂલો, ટ્રેનિંગ કોલેજો તેમજ પ્રાયમિક શાળાના વિદ્યાર્થી વર્ગમાં પછાત વર્ગોથી માનીતું સર્વ પડેલું છે. નિબંધશિક્ષણના ભોમિયા સરખા આ પુસ્તકમાં સૌ ઉપરાત વિષયો ઉપર નમુનાના નિબંધો આપવામાં આવેલા છે.

ચિત્રકળાના અને ૧૯૨૪-૨૫ ના નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ તૈયાર કરેલી સાદાં તેમજ રંગીત ચિત્રોવાળી ડ્રોઇંગ બુકો:—

રંગીત આવૃત્તિ બાળવર્ગથી ધો. ૪ થી સુધી દરેક ધોરણના ૦-૨-૦ ધોરણ ૫-૬ માટે પ્રત્યેક ધોરણના ૦-૨-૬ ધો. ૭ માટેના ૦-૩-૦

સાદી આવૃત્તિ બા. ૧, ધો. ૧ થી, દરેકનો ૦-૧-૦ ધોરણ ૨, ૩, ૪, દરેકના ૦-૧-૩. આ બુકો, વેસ્ટર્ન. ઇ. સ્ટેટ એ, BAP ના ૧૨/૨૨-૬-૨૬ થી ચલાવવા મંજૂર કરેલ છે. યોજક

હિસમાન બચલ પ્રોફુડીઆ, માઇટ્રોઇંગ માસ્ટર, રાજકોટ; કોલેજ, રાજકોટ. મહોબતસિદ્દી મોતીભાઈ ગણુ, માઇટ્રોઇંગ માસ્ટર, હંટર કોલેજ, રાજકોટ.

ઉપરના પુસ્તકો મંગાવવાનું અર્થ જુદું. સાગડી નકશો ઉપર યોગ્ય કમિશન આપવામાં આવશે.

છકસેલર-મેથર મેપલ એન્ડ સન્સ, રાજકોટ-કાઠિયાવાડ.

ગુજરાતના ઇતિહાસમાંથી

કિંમત. રૂ. ૦-૮-૦ સહેલી વાર્તાઓ (સચિત્ર)

કર્તા — પ્રાણલાલ દીરપારામ દેસાઈ

અસ્તાવના

આ પુસ્તકની યોજના કન્યાશાળાઓને નવા અભ્યાસક્રમ લક્ષ્યમાં રાખી કરવામાં આવી છે. કન્યાશાળાઓના નવા અભ્યાસક્રમમાં ગુજરાતનો ઇતિહાસ ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા—એમ ત્રણે ધોરણમાં રાખવામાં આવ્યો છે. ઘણે ભાગે ગુજરાતી કન્યાશાળાઓમાં ૨૦ થી ૨૨ મહાભૂત 'ગુજરાતનો ઇતિહાસ' ગણાવવામાં આવે છે. ત્રણ ધોરણોને માટે એ પુસ્તક મને ઘણું ઢુંકું લાગવાથી આ પુસ્તક મેં કઈક વધારે વિસ્તારથી લખ્યું છે. વાર્તાઓ બાળકોને આનંદ પડે એવી રસિક બતાવવા બનતો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

આ પુસ્તક લખવામાં 'સસમાળા તથા ગોવિંદલાલ' દ્વારા 'ગુજરાતનો ઇતિહાસ' એ એ પુસ્તકોની મદદ મેં લીધી છે.

Easy Stories from the History of Gujarat By

Pranlal K Desai As 8

મુદ્રણ ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાએ હાઈસ્કૂલો માટે
ટેક્સ્ટ બુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

ઇંગ્લેન્ડનો અધ્યાપ્તિન ઇતિહાસ

(૧૪૮૫-૧૬૨૫)

કર્તા, — પરશુરામ હરિ ધર્મે અને

સાપાન્તર કર્તા, — નંદમુખરામ હરિરત્નરામ મહેતા.

૧૯૨૬

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦

આ પુસ્તક સરકારી કેળવણીખાતાએ હાઈસ્કૂલોમાં ધોરણ ૬ અને ૭ માટે ટેક્સ્ટબુક તરીકે દાખલ કર્યું છે. આ પુસ્તક સ્કૂલ લીવિંગ અને ગ્રેટિટ્યુશિયન પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમને અનુસરીને લખવામાં આવ્યું છે. જેથી એ પરીક્ષા માટે અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓને તેમના અભ્યાસમાં મદદ મળી શકે. શિક્ષકોને પણ એના કારણથી પુસ્તક લખવાની થઈ પડે તેવું છે, એમાં પુસ્તકનું નરના ચિત્રો વગેરે દાખલ કર્યા છે. વળી, એમાં ઇંગ્લેન્ડની 'સામાજિક વિજ્ઞાન' અને 'બ્રિટિશ સામાજિક વિજ્ઞાન' વિષે પ્રકરણો દાખલ કર્યા છે, તે પણ શિક્ષકોને તેમના વિદ્યાર્થીઓને ખરેખર લખવાની થઈ પડે તેવા છે.

પ્રસિદ્ધ કર્તા—એડ્મિન્સ્ટ્રેટિવ એન્ડ કંપનિ લિમિટેડ, લૉન્ડનની રોડ, - મુદ્રણ

આ ચાતુર્માસમાં પુરુષોત્તમ માસ સાથે
એ શ્રાવણ માસ છે, તે નિમિત્ત આ સંસ્થાના નીચે
જણાવેલા સર્વ ગ્રંથોમાં અપાનારી

દિવાળીસુધી ખાસ કિશાયત

ખાસ સૂચનાઓ:—(૧) આ ખાસ કિશાયત માત્ર ૧૯૮૪ નાં ચાતુર્માસ માટે છે. (૨) આ કિશાયત અમદાવાદ ઉપરાંત મુંબઈના કાર્યાલયમાં પણ મળે પરંતુ કોઈ કોઈ પુસ્તકમાં માર્ગઅર્થભ્રેષ્ટ વધુ લેવાય છે, તે લેવાશે. જેમકે મહાભારતના રૂ. ૩૩) (૩) રૂ. ૧૦૦) થી વધુના પુસ્તક એકસાથે લેનારને એ કિશાયતમાંથી પણ ફાટકા કપાશે. (૪) પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ દરેકનો જુદો (૫) કાચું પૂઠું નથી લખ્યું ત્યાં પાકાંજ પૂઠાં સમજવાં. (૬) કેટલાંક પુસ્તકો શીલકમાં થોડાં હોવાથી મંગાવેલા પૈકી જે ન આવે તે ખલાસ સમજવાં. (૭) દરેક રૂ.નાં પુસ્તકો રેલવેસ્ટો મંગાવવાથી બહુ ઓછા ખર્ચે આવશે; પરંતુ નાં પેકીંગના રૂ. ૦૧ સાથે ચૂકવે પ્રથમથી મોકલવા જોઈએ. (૮) છુકસેલરો ખર્ચને મૂલ્ય વધુ લેશે. (૯) બહારગામથી મંગાવનારે અમદાવાદેજ લખવું.

ઉત્તમ ધાર્મિક ગ્રંથો

ગ્રંથનું નામ	પૃષ્ઠ	મૂલ્ય
સંપૂર્ણ મહાભારત—શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર ૫૨૦૦	૩૬)	
શ્રીવાલ્મીકિ રામાયણ—૩૨ ચિત્રોસાથે ...	૧૩૨૦....૬)	
તુલસીકૃત રામાયણ—૪૦ ચિત્રોસાથે ..	૧૩૫૦....૬)	
ગિરધરકૃત શુદ્ધ રામાયણ.....	૭૮૪....૨૧	
શ્રીયોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ—બે ભાગમાં	૧૬૦૦ ૧૦)	
મહાભારતનું શાંતિપર્વ—નવી આવૃત્તિ	૬૦૦....૫)	
મહાભારતનાં આદિ-સભાપર્વ (જૂની પ્રતો)	૬૦૦. ..૨૧૧	
શ્રીમદ્ભગવતી ભાગવત—ઉત્તમ ભાષાંતર	૮૬૪....૪૧	
શ્રીમદ્ભાગવત—ઉત્તમ ભાષાંતર	૭૦૦....૫)	
શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા—નવી આવૃત્તિ ' ૭૦૦....	૨૧૧	
શ્રીદાસબોધ—નવી આવૃત્તિ.....	૬૨૦....૨૦	

મુસ્લીમ મહાત્માઓ, લક્ષ્મિરસામૃત, સંતમહાત્માઓ
વાણી, સ્વર્ગનાં પુસ્તકો, એ પણ ધર્મગ્રંથોન હોઇને તેની વિગત
પછીનાં મથાળાં નીચે છે.

અખાની વાણી—મનહર પદ સાથે ૫૦૦....૧૧
પ્રીતમદાસની વાણી—સર્વથી મોટો સંગ્રહ ૪૨૦....૧૧

છોટમની વાણી-અંધ ૨-ભાદ્રપદમાં, નીકળશે. ૪૦૦....૧૧ ૧)
શ્રીભજનસાગર-નવી આવૃત્તિ-સાદુ પૂઠું. ૦૧=, ૨૦૦....૦૧ ૦૧

પઢિયારકૃત સ્વર્ગનાં પુસ્તકો

સ્વર્ગનું વિમાન ૩૮૪....૧૧ ૧)
સ્વર્ગની કુંચી ૩૭૮....૧૧ ૧)
સ્વર્ગનો ખજાનો ૩૨૪....૧૧ ૧)
સ્વર્ગનો પ્રકાશ ૩૩૬....૧૧ ૧)

ઉત્સાહ અને ચેતનાપ્રેરક પુસ્તકો

શુભસંગ્રહ-ભાગ ૧ લો ૧૬૨....૦૧ ૦)
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૨ જો ૭૦૦....૨૧ ૨)
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૩ જો ૪૩૨....૧૧ ૧૧
આગળ ધસો (નવી આવૃત્તિ) ૪૬૮....૧૧ ૧૧
આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળા-ભાગ ૧ લો.... ૩૩૬....૧) ૧)
” ” ભાગ ૨ જો.... ૩૬૨....૧૧ ૧)
અકિમ્નિઅધમાળા-ધર્મતત્ત્વ સાથે ૫૬૦....૧૧ ૧૧
ભાગ્યના સૃષ્ટાએ (સાદુ પૂઠું) ૭૨૦....૧૧ ૧૧

ઇતિહાસ અને વૈદકસંવંધી પુસ્તકો

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ-એ મોટા અંશેમાં ૧૫૩૦....૧૦) ૮૧
આર્યભિપદ્ અથવા હિંદનો વૈદ્યરાજ ૭૦૦....૪) ૩૧
આરોગ્યવિપે સામાન્ય જ્ઞાન-ગાંધીજીકૃત ૧૪૦....૦૧ ૦૧

ચાતુર્માસના પવિત્ર દિવસોમાં એ શ્રાવણ માસ

આવતા હોવાથી તે નિમિત્તે

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

દરેકે દરેક પુસ્તકો

ઠેઠ દિવાળીસુધી

ખાસ કિફાયતે

અપાશે.

આ માસિકની છેવટે એ વિષેનું સૂચીપત્ર
શામિલ છે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર પાસે—અમદાવાદ અને મુંબઈ—

પુસ્તક ૬૭]

[અંક ૧૦-૧૧]

Unjant School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઑક્ટોબર-નવેમ્બર, સને ૧૯૨૮.

“ નવા જમાનામાં નવા મુદ્દારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાળકોના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી મત્સ્યના દંડ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ગદ્યા થએલા લોકો હાલના દરતાં વધારે મારી યોજના ધરી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (મે ૧૯૨૮ થી).

કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વણીલ,

MEd, FRGS IES

એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી “રામક ન્યુબિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજ રેવીનાસ બચતવાલે બાંધ્યું.

સંસ્થાના સહ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	કિલિખીનની કેળવણી	૩૧૩
૨	રશિયાની અભ્ય સાગ્રા	૩૧૮
૩	બાળકની સ્વતંત્રતા	૩૨૫
૪	સ્ટિનિરીક્ષણ	૩૩૩
૫	નામદાર ગવર્નરનું બાપણ	૩૩૮
૬	અજરાતના પ્રાચીન સ્થળોના ઇતિહાસ	૩૪૧
૭	વાચનની નવી પદ્ધતિ	૩૪૪
૮	વિચારમાળા	૩૪૮
૯	મુનર્ધ ઇલાકાના કેળવણીખાતાની માધ્યમિક શિક્ષકો માટેની સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા સને ૧૯૨૮	૩૫૦
૧૦	કન્યાઓની વ કા. પરીક્ષા, સને ૧૯૨૮	૩૫૨
૧૧	પારસી તાલુકાની અજરાતી નિશાળો સાર ફરતું પુસ્તકાવલ. ૮૫૪	
૧૨	સરકારી જાહેરખબરો	૩૫૬
૧૩	ઈનામપત્રક	૩૬૯
૧૪	ખાનગી જાહેરખબરો	૬૯

બાળસાહિત્યનો ગાંડીવટંકાર

અજરાતના બાળસાહિત્યમાં રહેલો મોજરે આવી ગએલા, રૂપાળા પુસ્તકો, પત્રોએ, વિદ્વાનોએ તે સૌ વિવાદિયારીઓએ વખાણ્યા છે. સરકાર તરફથી કુદદીવાળા મંજુર થએલાં છે અને ખીનાં થતા નાથ છે.

*ટોલ્સ્ટોયની ત્રણ વાતો ૦—૪—૦	*વાયોનું વન ૦—૪—૦
*અકુલ ૦—૬—૦	*મદુષકાર ૦—૪—૦
*બીરજવનો બન્ધુ ૦—૮—૦	*અરર્ધપુરી ૦—૫—૦
*મૂરખરાજ (ટોલ્સ્ટોય) ૦—૮—૦	*સોનાકુમારી ૦—૪—૦
*નીલમ ૦—૬—૦	*તોફાની ડીપુડી ૦—૬—૦
*બીબ્બ અને સુધિહિર ૦—૪—૦	*કચુબર ૦—૩—૦
*બાળવિહાર ૦—૧૨—૦	*ધૂપસળી ૦—૪—૦
*જય બજરંમ ૦—૬—૦	*માળવિહાર-૨, ૦—૬—૦
મોતીના હાથા ૦—૫—૦	કેરીના બજાયા ૦—૩—૦
એક દત્તો કુતરો ૦—૪—૦	નવનીત ૦—૩—૦
મેવધનુપ ૦—૪—૦	બાળગાપરી ૦—૩—૦

આજેજ એક સેટ મંગાવી લુઓ અને ખાતરી કરો. બાળકો ને બાળાઓમાં વ્હાણી કરવા માટે અનુપમ છે. ઇનામ માટે અદ્વિતીય ગાંડીવ ધવની ઑફિસ, સુરત. સમામ શુક્રેશ્વરો વેચે છે.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ક્ર. ૬૭] ઑક્ટોબર-નવેમ્બર, સને ૧૯૨૮ [અંક ૧૦-૧૧

ફિલિપીનની કેળવણી

ફિલિપીનમાં કેળવણી થોડા વર્ષથીજ દાખલ થઈ છે. ઇ. સ. ૧૮૯૮માં મુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ સ્પેન પાસેથી એ ટાપુઓ લીધા ત્યારપછી લોકો સ્વરાજ્ય માટે તૈયાર થાય એવા હેતુથી મુનાઇટેડ સ્ટેટની સરકારે આ આજથી ૨૭ વર્ષ પર કેળવણી દાખલ કરી હતી એ કેળવણીની થોળીની અમેરિકાની કેળવણી પ્રમાણે કરવામાં આવી હતી અને તે પ્રમાણે તેની સ્થાપના કરવાને એક હજાર મુન દા અમેરિકન ડોલરને ત્યાં મોકલવામાં આવ્યા હતા.

ફિલિપીનની માહેર શાળાઓ

એલિમેન્ટરી (ધોરણ ૧-૭)

પ્રાસ

પ્રાથમિક
(ધોરણ ૧-૪)

ઇન્ટરમિડિયટ
(ધોરણ ૫-૭)

માધ્યમિક
(વરસ ૧-૪)

સામાન્ય
અભ્યાસક્રમ

ધંધાને લગતો
અભ્યાસક્રમ

ખેતીનો
અભ્યાસક્રમ

સામાન્ય
અભ્યાસક્રમ

શુદ્ધવ્યવસ્થાને
લગતો
અભ્યાસક્રમ

શિક્ષકને
તાલીમ
આપવાનો
અભ્યાસક્રમ

ધંધાદારી
શિક્ષણનો
અભ્યાસક્રમ

વેપારી
શિક્ષણને
લગતો
અભ્યાસક્રમ

ખેતીનો
અભ્યાસક્રમ

નોંધણી
લગતો
અભ્યાસક્રમ

ફિલિપ્પીનની બહેર શાળાઓ ઉપરના કેદામાં જણાવ્યા પ્રમાણે એલિમેન્ટરી, માધ્યમિક અને ખાસ એમ ત્રણ પ્રકારની હોય છે. એલિમેન્ટરી શાળાના પ્રાથમિક અને ઇન્ટરમિડિયટ એવા એ પેટા વર્ગ પાડ્યા છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં પહેલા ધોરણથી તે ચોથા ધોરણ સુધી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, અને ઇન્ટરમિડિયટ શાળામાં, બાકીનાં ત્રણ ધોરણો (૪-૭) શીખવવામાં આવે છે. પ્રાથમિક શાળામાં અભ્યાસક્રમ સઘળા બાળકોને માટે સામાન્ય છે. ઇન્ટરમિડિયટ શાળામાં ત્રણ પ્રકારનો ઐચ્છિક અભ્યાસક્રમ છે: (૧) સામાન્ય, (૨) ધંધાને લગતો, અને (૩) ખેતીને લગતો. આથી સ્થાનિક જરૂરિયાતોને અનુસરતો અભ્યાસક્રમ ચૂંટાવી શકાય છે. માધ્યમિક શાળાઓમાં સાત ઐચ્છિક અભ્યાસક્રમ છે: (૧) સામાન્ય, (૨) ગૃહ વ્યવસ્થાને લગતો, (૩) શિક્ષકને તાલીમ આપવાનો, (૪) વેપારી શિક્ષણને લગતો, (૫) ધંધાને લગતો, (૬) ખેતીને લગતો, અને (૭) નૌકાશાસ્ત્ર સંબંધી. દરેક પછુ ઇન્ટરમિડિયટ કે માધ્યમિક શાળા બધા ઐચ્છિક અભ્યાસક્રમ શીખવતી નથી. સ્થાનિક જરૂરિયાતો પ્રમાણે દરેક શાળામાં એક અથવા વધારે અભ્યાસક્રમો શીખવવાની સગવડ હોય છે. ઇન્ટરમિડિયટ શાળામાં ધંધાને લગતું જે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે ધંધા તરફ વલણ આપવા પુરતુંજ છે. એ શાળામાં સામાન્ય કેળવણીના વિષયો પર પણ યોગ્ય ધ્યાન આપવામાં આવે છે, પણ માધ્યમિક શાળાઓમાં એ વિષયોનું શિક્ષણ ધંધાદારી દૃષ્ટિએ અપાય છે અને વિદ્યાર્થીઓને તેમના ભાવિ ધંધા માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત બીજી ખામ શાળાઓ મધ્યસ્થ સરકાર તરફથી ઉઘાડવામાં આવી છે; જેવી કે મધ્યસ્થ કૃષિશાળા, હુનરકળા અને ધંધા માટેની શાળા, શિક્ષકને તાલીમ આપવાની શાળા, નૌકાશાસ્ત્રશિક્ષણની શાળા, અને બહેરાં તથા અંધગા માટેની શાળા.

શાળાઓ: સને ૧૯૨૬ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં ફિલિપ્પીન ટાપુઓમાં બહેર શાળાઓની કુલ સંખ્યા ૭૨૭૮ હતી. આમાંથી ૫૯૯૧ પ્રાથમિક, ૧૧૮૦ ઇન્ટરમિડિયટ, અને ૧૦૭ માધ્યમિક શાળાઓ હતી.

૧૦૭ માધ્યમિક શાળાઓમાંથી

૪૩ સામાન્ય અભ્યાસક્રમ વાળા.

૧૭ ખેતીના

૧૬ ધંધાદારી શિક્ષણના

- ૯ શિક્ષકની તાલીમ માટેના,, ,
- ૧ વેપારી શિક્ષણના , ,
- ૧ નૌકાશાસ્ત્રને લગતા , ,
- ૧ ગૃહવ્યવસ્થાના , ,
- ૧ શિક્ષકની તાલીમના, ગૃહવ્યવસ્થાના, અને ધંધાદારી શિક્ષણના અભ્યાસક્રમવાળી
- ૪ સામાન્ય અને શિક્ષકને તાલીમ આપવાના અભ્યાસક્રમવાળી
- ૭ સામાન્ય અને ગૃહવ્યવસ્થાના , ,
- ૧ સામાન્ય અને વેપારી શિક્ષણના , ,
- ૧ ગૃહવ્યવસ્થાના અને ધંધાદારી શિક્ષણના , ,
- ૨ ગૃહવ્યવસ્થાના અને ખેતીકામના , ,
- ૧ સામાન્ય, શિક્ષકને તાલીમ આપનારી, વેપારી, અને ગૃહવ્યવસ્થાના શિક્ષણના અભ્યાસક્રમવાળી.
- ૨ સામાન્ય, ગૃહવ્યવસ્થાના, અને શિક્ષકને તાલીમ આપના માટેના અભ્યાસક્રમવાળી.

વિદ્યાર્થીઓ: ફિલિપ્પીનની વસ્તી લગભગ એક કરોડ વીસ લાખ (૧૧૫૬૮૯૯૪) છે, અને જાહેરશાળામાં શિક્ષણ લેતા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા સને ૧૯૨૬ના સપ્ટેમ્બર માસમાં દસ લાખ ઉપરાંત (૧૦૬૧૫૨૫) અથવા તે તે વસ્તીના ૯-૧૮ ટકા જેટલી હતી. મુખર્ષ ખલાકાની વસ્તી ૧,૯૨,૩૫,૨૧૯ છે; અને સને ૧૯૨૬ના માર્ચની ૩૧મી તારીખે શાળામાં શિક્ષણ લેતા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧૦,૩૭,૦૬૨ અથવા વસ્તીના ૫-૩ ટકા જેટલી હતી. બીજી રીતે કહીએ તો આપણી વસ્તી ફિલિપ્પીન દાપુઓની વસ્તીના કરતા ૬૬ ટકા વધારે છે છતાં આપણી શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ઓછી છે. ફિલિપ્પીનની કુલ વસ્તીને ૩-૮ થી ભાગતાં ૬ થી ૧૭ વરસની ઉંમરનાં શાળામાં જવા લાયક છોકરાઓની સંખ્યા ૩૦,૪૪,૪૭૧ આવે છે. આમાંથી ૩૪-૮૬ ટકા છોકરા શાળામાં ભણતાં હતા. આપણા દેશમાં કુલ વસ્તીનો ૧૫ ટકા જેટલો ભાગ શાળામાં જવા લાયક ઉંમરનાં છોકરાઓનો ગણાય છે તે પ્રમાણે ગણતાં ફિલિપ્પીન શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થીનું પ્રમાણ વધીને ૬૧ ટકા થાય, જે

ઇન્ટરમિડિયટ ધોરણોમાં વિદ્યાર્થીઓની કુલ સંખ્યામાં ૯૬-૪૬ ટકા (૫૯-૫૬ ટકા છોકરાઓ અને ૩૬-૯૦ ટકા છોકરીઓ) સામાન્ય અભ્યાસક્રમ શીખતાં હતાં.

૧-૨૫ ટકા ધંધાદારી શિક્ષણ લેતાં હતાં.

૨-૨૯ ટકા ખેતીનું કામ શીખતાં હતાં.

માધ્યમિક ધોરણોમાં વિદ્યાર્થીઓની કુલ સંખ્યામાંથી ૭૩-૯૬ ટકા (૪૯-૪૩ ટકા છોકરા અને ૨૪-૫૩ ટકા છોકરીઓ) સામાન્ય અભ્યાસક્રમ શીખતાં હતાં.

૧૧-૯૩ ટકા (૪-૯૩ ટકા છોકરા અને ૭-૦ ટકા છોકરીઓ) શિક્ષકના ધંધાની તાલીમ લેતાં હતાં.

૧-૦૭ ટકા (૦-૮૬ ટકા છોકરાઓ અને ૦-૨૧ ટકા છોકરીઓ) વ્યાપારી શિક્ષણ લેતાં હતાં.

૩-૪૩ ટકા ધંધાદારી શિક્ષણ લેતાં હતાં.

૪-૫૧ ટકા ખેતીકામ શીખતાં હતાં.

૦-૬ ટકા નૌકાશાસ્ત્ર શીખતા હતાં.

૫-૦૪ ટકા ગૃહવિદ્યા શીખતાં હતાં.

રશિઆની આરમ્ભ શાળા

યુરોપી રશિઆના મોટાં શહેરોમાં પ્રાથમિક કેળવણી ફરજિયાત કરવામાં આવી છે. દરેક બાળક શાળામાં લાગુવા જાય છે પણ ગામડાંમાં તેવી સ્થિતિ નથી. કેળવણી માટે પ્રગ્ન ઘણી ઈતેમર છે. જો કે ખેડુતો પોને હાથે મકાન બાંધવાનું ખર્ચ કરે છે તોપણ શાળાને માટે જોઈતાં સારાં કે નરસાં મકાન મળી આવતાં નથી. આને માટે તો ઘણો વખત ધીરજ રાખવી પડશે કારણ કે તે પૈસાનો સવાલ છે.

દરેક ઠેકાણે એકનો એકજ પ્રશ્ન છે. બધાં બાળક માટે શિક્ષણ, રમતનાં મેદાન, પ્રાથમિક અને ધંધાદારી નિશાળો જોઈએ છે. શુદ્ધિયાગી

* એમાંથી ધણી છોકરીઓએ ગૃહવ્યવસ્થા અને ગૃહકામનો અભ્યાસ સામાન્ય અભ્યાસક્રમ સાથે લીધો હતો.

તેમજ મંદ તથા ખામીવાળા વિદ્યાર્થીઓ માટે તથા જેઓ છેક અલાણ રહ્યા છે તેમને માટે કેળવણીની સગવડ થવી જોઈએ પણ શહેરના કરતાં ગામડાંની વહેવાર કેળવણી માટે જે મુશ્કેલીઓ ઉભી થાય છે તે ઘણી બારે છે. વસ્તીના લગભગ ૮૨ ટકા જેટલાં માણસો ગામડામાં છુટ્ટાછવાયાં રહે છે જેથી શહેરના જેવી સારી કેળવણી આપવામાં આવે તો તેનું અવશ્ય વિશેષ ખર્ચ થાય.

જ્યારે ૧૯૨૬માં પહેલીજ વાર શહેરમાં બધાને કેળવણી આપવાની વ્યવસ્થા થઈ હતી ત્યારે ગામડાંમાં ફક્ત ૫૦ ટકા જેટલાંજ બાળકો બચ્ચતાં હતાં. રશિઆની રાજ્યક્રાંતિ પહેલાના સમયમાં કેળવણીનો જે ધણો ધીમો વિકાસ થતો હતો તેની સાથે સરખાવતાં આટલી પ્રગતિ ઉત્સાહ-જનક છે. ઉત્તર યુરોપના બીજા દેશો સાથે સરખાવતાં રશિઆમાં કેળવણીની રિયતિ સંતોષકારક ગણાય નહિ, પણ જે બાળકો અભ્યાસ કરે છે તેઓ બુદ્ધિમાં ઉતરે એવા નથી. શાળામાં લાગુતા વિદ્યાર્થીની જે બુદ્ધિની કસોટી કરવામાં આવી છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ માત્રમ પડે છે કે પ્રાથમિક શાળામાં ખેડૂતોના બાળકો શહેરના વિદ્યાર્થી કરતા બુદ્ધિબળમાં અડિઆતા હોય છે, કારણ કે તેમને કુદરતના સંસર્ગને લીધે પ્રાયશ્ચ જ્ઞાન મળે છે. એટલે તેમના જીવનના અનુભવને લીધે તેમનો યોગ્ય મનોવિકાસ થાય છે. વળી અભ્યાસક્રમની જે યોજનાપદ્ધતિ પ્રમાણે તેઓ શિક્ષણ લે છે તે તેમના સંજોગોને અનુકૂળ પડે તેવી ગોઠવાએલી હોય છે અને તેમાં વારંવાર સુધારો થઈ શકે છે. આ ઉપરાંત શાળાની દેખરેખ તથા સુધારણાની વ્યવસ્થા ઉત્તમ રીતે કરેલી હોય છે- ગામડાંના દરેક જિલ્લામાં એક પ્રાયોગિકશાળા હોય છે અને તેના અભ્યાસક્રમ તેમજ વ્યવસ્થા માટે યોગ્ય છૂટ આપવામાં આવી હોય છે. તે જિલ્લાના બધા શિક્ષકો ત્યાં આવી સમા લરી વહેવાર પદ્ધતિ શોધી શકે તેને ઉત્તેજન આપવાનો આ શાળાનો ઉદ્દેશ છે. અલગત આવી યોજનાની કૃતેદનો આધાર તમાના શિક્ષકવર્ગની યોગ્યતા ઉપર છે.

મોસ્કોથી આશરે ૧૨૫ માઈલ દૂર આવેલા એક જિલ્લામાં બાળકોની સંસ્થા ખોલવામાં આવી છે. તેની સાથે માધ્યમિક શાળા, સંગીતની અને સમાજશાસ્ત્રની શાળાઓ તથા સંમંદરચાન અને પુસ્તકાલય છે. ૩૫ ગામડાંઓ આ સંસ્થાની મદદની આશા રાખે છે. દરેક ગામથી એક કે બે માઈલ દૂર અને ઘણી વખત ગામમાં પણ નિયાજ હોય છે. બધી મળીને

૧૩ પ્રાથમિક શાળા, ૭ શિશુશાળા અને બીજી બાળકોની સંસ્થા ઉપરાંત એક માધ્યમિક શાળા છે. ગામડાના ૬૧૭ વિદ્યાર્થીઓ માટે ૩૪ શિક્ષકો નીમવામાં આવ્યા છે. જે પ્રદેશમાં તે શાળાનો સુંદર સમૂહ આવ્યો છે તે ચીકણી માટીવાળો અને જંગલથી ભરપૂર છે તેથી આર્થિક દૃષ્ટિથી તે બહુ ઉપયોગી નથી; પણ તેમાં આવેલા જંગલનાં વૃક્ષ અને જમીનનું દબ્ય ખરેખર રમણીય અને આકર્ષક છે. ફક્ત ખેતી ઉપરજ કોઈ કુટુંબનો નિર્વાહ થઈ શકે એમ નથી; તેથી વણાટકામ-અલગત સાળ—એ દરેક કુટુંબનો ધંધો થઈ પડ્યો છે. રાત અને દિવસ બાળકથી માંડીને તે વૃદ્ધ સુધી કોઈને કોઈ માણસ સાળ ઉપર કામ કરતુંજ માલમ પડે છે. તે જિલ્લામાં કપડાંની તેમજ ખટાટાની જુદી જુદી ચીજો બનાવવાનાં કારખાનાં છે. દરેક અંકવાડીએ ધણું માણસો સહેરમાં કામે જાય છે, અને તેથી લગભગ ખેતીનું બધું કામ ઊંઓને કરવાનું હોય છે. શનિવારે રાત્રે તેઓ ઘેર પાછા આવે છે. ઘેર અંધારામાં તેઓ રોશને ધણા માઇલ ચાલીને જાય છે અને શિયાળામાં તો તેમને રાતના ત્રણ વાગ્યાની કે પેરોડીઆના પાચ વાગ્યાની ગાડી પકડવી પડે છે. રશિયાના ગામડામાં આરોગ્યદાનની અને સામાજિક સ્થિતિ હલકા પ્રકારની હોય છે. મોટા કુટુંબ માટે પણ એકજ પચારીમાં ઓડવાને માટે માથા દીકં ચામડાનો ચોદાળ હોય છે અને એકજ ચાળી પુરતી વસ્તુ છે એમ મણુવામાં આવે છે. આવી વસ્તુસ્થિતિ છતાં બાળકોનો હક જ્ઞાન મેળવવાનો છે તેને આપારે શાળાઓ પ્રગતિ કર્યા જાય છે. સ્ત્રીઓને ઘણું કામ કરવાનું હોય છે અને 'તે' સખત હોય છે. ખુબસુરત પણ શરીરે તેઓ જોરાવર હોય છે અને ગ્રામ્ય જીવનમાં તેઓ આગળ પડતો ભાગ લે છે. બાળકોને ઉપયોગી કામ કરવાનું હોય છે તેથી તે તેમને બારે પડે છે, પણ તેઓ જુદિશાળી અને જ્ઞાનદી હોય છે. વિદ્યાર્થીને ઘેર કરવાનું કામ વધી ન પડે તે માટે શાળાઓ તેમની એવી વ્યવસ્થા કરે છે કે તેમને કામનો જાજો ઓછો લાગે. તેમજ મહેનત કરવાનો શો અર્થ છે તે તેઓ સમજી શકે. વળી બાળકને જે કામ કરવાનું હોય છે તેનો સંબંધ તેમની પરિસ્થિતિ સાથે જોડેલો હોય છે અને સમાજની દૃષ્ટિથી મજૂરી કરવી એ કેટલી ઉપયોગી છે તે તેમને બતાવવામાં આવે છે.

આવી શાળામાં શિક્ષકો જુદી જુદી ઉંમરના અને મિનનલિનન પ્રકારની યોગ્યવાળા છે, તેપણ બધી શાળામાં શિક્ષણ ધણું સારું હોય છે. જે ગામને માટે જે સંપૂર્ણ શાળા હોય છે, તેમાં એકજ શિક્ષક ૧૦,

૧૧ અને ૧૨ વરસની ઉંમરના છોકરાના જંને વર્ગ શીખવે છે; તે પોતાના કામની એવી સરસ યોજના ધડી કાઢે છે કે જ્યારે એક વર્ગમાં તે પાઠ શીખવે છે ત્યારે બીજે વર્ગ જાતે શીખી શકે એવું કામ તેને સાંપવામાં આવ્યું હોય છે. દા. ત્રીજા ધોરણમાં પૃથ્વી ગોળ છે એ સંબંધી જે કલ્પનાઓ ગામડામાં પ્રચલિત હતી તેની તપાસ વિદ્યાર્થીઓ સવાલ પૂછીને કરતા હતા. તેમજ તે વિષયને લગતી ચોપડીઓ વાંચીને તે ઉપર વિચાર કરતા હતા. ત્યારબાદ વર્ગમાં તે સંબંધીની રસભરી ચર્ચા કર્યા પછી તેની ટુંકી નોંધ કાળા પાટીઆ ઉપર વિદ્યાર્થીની મદદથી લખવામાં આવી હતી. પછી શિક્ષક તેમને તેમની નોટશુકમાં લખવાનું કહીને ધોરણ ચોયામાં ગયો. આ ધોરણના વિદ્યાર્થીઓએ તેની ગેરહાજરીમાં સુકા બટાટાનું વજન કાઢી વાડીમાંથી તરતના આવેલા બટાટાના વજન સાથે તેની સરખામણી કરી. તેનું જે પરિણામ આવ્યું હતું તેની નોંધ તેમણે તેમની નોટ શુકમાં વેપારી માણસ કરે તેવી રીતે કરી હતી. બટાટા શા માટે ઓછા ભારે લાગે છે એ પ્રથમ પ્રશ્નનો જવાબ હવે સહેસે યઈ પડ્યો હતો, પણ તેના કરતાં વધારે અધરો પ્રશ્ન એ હતો કે બટાટામાં પાણી સિવાય બીજાં તરવે કયાં કયાં હતા તે હવે શી રીતે શોધી કાઢવાં. પછી તેમને તે સંબંધી વિચાર કરતાં મૂકીને ધોરણ ત્રીજાના વિદ્યાર્થીઓ પૃથ્વી ગોળ છે એ સવાલ સંબંધી શું લખતા હતા તે જોવાને શિક્ષક ત્યાં ગયો. દરેક બાળક ઉત્સાહપૂર્વક લખતું હતું. એમાં કલમ ધાલીને કાઈ વિદ્યાર્થી ચિંતન કરતો માલમ પડ્યો નહિ. ખરી રીતે જોતાં તો તેમને જે કહેવાની હકીકત હતી તે જોઈએ તે કરતાં વિશેષ મળી આવી હતી. તેમણે સુંદર અને જુદા જુદા સ્પષ્ટસમૂહનો ઉપયોગ કરી તેનું વર્ણન મોદક સેડીમાં લખ્યું હતું. ગામડીઆના મત પ્રમાણે પૃથ્વી સપાટ છે એમ તેમણે દર્શાવ્યું હતું. વળી તેને ચાર ખુણા છે અને તેનો આધાર કાચળા ઉપર તેમજ ત્રણ હાથી ઉપર છે એમ તેમણે વિધવિધ રીતે તેમના વિચાર દર્શાવ્યા હતા. વળી એક બાળકે તો એમ લખ્યું હતું કે પૃથ્વી જેવી છે તેવી પ્રજાએ બનાવી છે. જુદીને કસનારા અને તાલીમ આપનારા વિષય સંબંધી બેઠકારી રાખવામાં આવતી નથી. વાચન, લેખન અને ગણિત જેવા વિષય ધણી કાળજીથી સંપૂર્ણ રીતે આધુનિક શિક્ષણના સહિત્યની મદદથી સુધરેલી પદ્ધતિ મુજબ શીખવામાં આવે છે. દા. સંખ્યાની કિંમત તેના સ્થળપ્રમાણે ચાય છે. તે સ્પષ્ટ રીતે વસ્તુપ્રદર્શનથી શીખવાને માટે જેનું ક્ષેત્રજ્ઞ દેશના પ્રમાણમાં હતું એવા સપાટ લાકડાના કુકડા વાપરી બતાવવામાં આવ્યું હતું.

વિદ્યાર્થીનું લેખીકામ સ્વચ્છ અને સુધક હતું અને તેમની નોટલુકા ધણી કાળજીથી હમેશાં લખવામાં આવતી હતી. સારા અક્ષરની જરૂર માટે વર્ગમાં અર્થ કરવાને બદલે તે લખવાને માટે આગ્રહ કરવામાં આવતો. ખરી રીતે જોઈએ તો વ્યવસ્થા અને ક્રમની ટેવો વિદ્યાર્થીના જીવનમાં એતરોત થઈ ગઈ હતી. શાળામાં જે મોજનાપદ્ધતિ પ્રમાણે શિક્ષણ અપાય છે તેનો તેમના નિત્યજીવનના સંજોગો સાથે પાલન સંબંધ હોય છે. તેમના તહેવારો, પર્યટન, પરિવહો, પ્રદર્શન, શાળાનું સ્વરાજ્ય, બાળકોની સંસ્થાઓ, વિદ્યાર્થીના સહકારમંડળો, - ખીઆં, સામુ, અને સારી ઓલાદ માટે જોઈતાં જનવર વાસ્તે-ટુંકામાં ગામડાંનું જીવન ઉત્તમ પ્રકારનું કેવીરીતે થાય તેને લગતી યોજનાઓ ઘડી કાઢવાં આવે છે. ઘ. કેટલાંક વરસ ઉપર એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યો હતો કે શિઆળામાં જે જનવરો મરી જાય છે તેના રાખનું શું કરવું? તે સાથી આટલાં બધાં મરી જાય છે? તેના ફાયદા તથા ગેરફાયદા શું છે? આ પ્રશ્નનો અભ્યાસ વિદ્યાર્થીઓએ કરવા માંડ્યો એટલુંજ નહિ પણ તેમના માખાપને પણ તેમાં રસ પડવા લાગ્યો, તેથી ઢોરનું રાખ માલમ પડે કે તરતજ તેને ત્યાથી દૂર લઈ જઈ ખરાબર દાટી દેવામાં આવતું હતું અને તેને લીધે વસંતઋતુમાં કંઈ દુર્ગંધ ફેલાતી નહિ. આવી ખાખતમાં શાળા અને વિદ્યાર્થીઓએ પહેલ કરી હતી. પછી એક વખત મોટરાઓએ તેમના ખેતરનો પાક વારંવારે ઓછો સાથી ઉતરતો હતો તે સવાલના નિર્ણય માટે શાળાની મદદ માગી હતી. સમાજમાં જે કોઈ સંસ્થા આગળ પડતો ભાગ લઈ સારો સુધારો કરતી હોય તો તે જિલ્લાની આવી માધ્યમિક શાળા છે. ખેતરને લગતા જે પ્રયોગો ત્યાં થાય છે તેને લીધે નવા ફળાઉ છોડો ઉપયોગ આપા દેશમાં થયો છે. ઓછા ખર્ચે ઢોરમાંથી વધારે દૂધ શી રીતે નીકળે તેને માટે તેના ચાત્રીય ખોરાક નક્કી કરવાને માટે- તેના અખતરો કયો છે. તેની અસને આખી સમાજ ઉપર ચર્ચ છે. પહેલાં તો તે શાળામાં ખેડૂતનાં ઢોર લીધાં હતાં અને તેમને સારી રીતે અવગતી તેમની તંદુરસ્તીમાં સુધારો કયો હતો. હવે આવું પ્રદર્શન કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

વિદ્યાર્થીની સહકારી મંડળાને લીધે પણ લોકો ઉપર સારી અસર થઈ છે અને તેઓને ખાતરી થઈ છે કે આવી રીતે ગામડાંમાં સુખનાં સાધન પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે. તે માધ્યમિક શાળામાં ૧૩૦ વિદ્યાર્થી બેઠે છે. જેમાંના ધણાખરા ખેડૂતવર્ગના છે. તે વિદ્યાર્થીમાંથી ૮૦ ત્યાંના રહીશ છે અને બાકીના ખીજા ગામેમાંથી ત્યાં લલુવા આવે છે. તેમાંના જે વિદ્યાર્થીઓ વિશિષ્ટ શુદ્ધિના હતા તેમને સુદી કાઢી ઉંચા પ્રકારની ખાસ

કેળવણી મળે તે માટે તેમને મોરકો મોકલી આપવામાં આવ્યા છે. તે શાળાને લગતું એક ખેતર, કારખાનાં, પ્રયોગશાળા વગેરે સંસ્થાઓ છે. ઓછામાં ઓછાં ત્યાં બે મોટા પીઆના છે અને સંગીત ઉપર ત્યાં વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. સંગીત, નાટ્યપ્રયોગ, અતે વર્તમાનસાર જેવા વિષયને લીધે આસપાસના ગામમાંથી ઘણા માણસો ત્યાં આવે છે. આ શાળામાં ૨૨ શિક્ષકો છે તેમાં એક દાકતર, અને બીજો કૃષિશાસ્ત્રી છે. તેમાંના બધા શિક્ષકનું જ્ઞાન સાફ છે એટલુંજ નહિ પણ તેમને સંસારી વહેવારનો પણ અનુભવ છે અને તેઓ કેળવણીનો ખરો અર્થ શું છે તે સારી પેઠે જાણે છે. તેમણે ઘણી મહેનત કરી મિશ્રપદ્ધતિને દાખલ કરી છે. જુદા જુદા વિષય જુદી જુદી પ્રયોગશાળામાં શીખવવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે મિશ્રપદ્ધતિનો ત્યાગ કર્યો છે. દરેક પ્રયોગ-શાળામાં કેવી યોજનાનો અમલ કરવો તેને માટે ૧૯૨૭ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં “ હેલ્થ ડશ વર્ષમાં સોવિયટ-રાજ્યની કેટલી પ્રગતિ થઈ છે ” તે વિષય હતો. શિક્ષકોએ પરિપક્વમાં ચર્ચા કરીને પ્રયોગશાળામાં કેટલું શીખવવાનું છે તે માટે દરેક વિષયના અભ્યાસક્રમની રૂપરેખા નક્કી કરી હતી. ઇતિહાસના અભ્યાસ માટે દરેક રાજકીય પક્ષનો વિકાસ, પદાર્થવિજ્ઞાનમાં વિદ્યુતનો વિકાસ, જીવનશાસ્ત્રમાં કૃષિશાસ્ત્રની વૃદ્ધિ, ગણિતશાસ્ત્ર અને કળાની સચોટ સમજ માટે નકશા અને ગ્રાફ જેવા વિષય પસંદ કરવામાં આવે છે. આવી રીતે જુદા જુદા વિષયનો અભ્યાસક્રમ નિર્ણયિત થયો હતો. અભ્યાસક્રમની આવી હંગામી રૂપરેખા સંબંધી વિદ્યાર્થી સાથે ચર્ચા કરી તેમાં સુધારો વધારો કર્યો હતો. દરેક પ્રયોગશાળામાં પ્રુસ્ટકો, ચોપાનીઆં, માસિકો, નકશા વગેરે સાહિત્ય પૂરાં પાડેલાં હોય છે. બાળકો ઘણું ખર્ચ સમૂહમાં કામ કરે છે. કોઈ કોઈ બાળક પોતે જાતે પણ કામ કરે છે, અતે પછી તેમના અભ્યાસના ફળરૂપ તેમને નિબંધ લખવો પડે છે. દરેક વર્ષ પોતાને જે કંઈ લખવાનું હોય તે લખીને તેના જ્ઞાનમાં ઉમેરો કરે છે. વળી તેમાં વિષયની અનુક્રમણિકા પણ ગોઠવેલી હોય છે. તેમાં મોટી ઉંમરના શુદ્ધિ-શાળા માણસો સારા રિપોર્ટ લખે તેનું લેખીકામ હોય છે. તે ઉપરાંત ચિત્રો, દાખલા અને ગ્રાફ પણ માલમ પડે છે. આવી રીતે ઉત્તમ કામ કેવી રીતે થઈ શકે તેનું આ દર્શાવે છે. આવી રીતે બધા વિદ્યાર્થીના નિબંધ મળ્યા પછી શિક્ષકો ફરીથી બેગા થઈ તેના શુદ્ધરૂપની ચર્ચા કરે છે અને હવે પછી તે યોજના ફરીથી શીખવવાને માટે જે સૂચના જરૂરી હોય તે શોધી કાઢે છે. આવી રીતે શિક્ષકો વારંવાર મળીને તેનું

રહસ્ય જાણી શકે છે અને તે મોજના કુતેહમંદ શી રીતે થાય તે શોધી કાઢે છે. શક્ષિક એક ખીજની સાથે આવી રીતે સહકારથી કામ કરે છે એટલુંજ નહિ પણ જનસમાજની સાથે પણ હળીમળીને કામ કરે છે. ગામડાંના લોકની રહેણીકહેણી સુધારવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તેમજ કરકસર કરવાનું અને સહકારી મંડળમાં કેવા સુધારો કરવો તે તેઓ ખતાવે છે તેથી ખેડુતો શાળાને મદદ કરે છે. આવી રીતે સમાજનાં હિત માટેની શિક્ષકની કાળજી ખીજ દેશો કરતાં ત્યાં ખાસ વધારે જોવામાં આવે છે. રશિયાના શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓમાં જે આંતર દષ્ટિ અને વસ્તુનો સમગ્ર અર્થ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ છે તેથી તેઓ ખીજ લોક કરતાં વધારે સાફ કામ કરી શકે એમ છે.

શહેરમાં શિશુશાળાઓ જુદા મકાનમાં ખીજ શાળાના કાણમાં હોય છે. દરેક શાળાને અંગે એવી શાળા હોય એમ લોકો ધમ્મ છે, કારણ કે જે શાળામાં કેળવણીને લગતી અનેક બાબતની જોગવાઈ થાય તો તેથી બાળકની માને આરામ મળે છે, પણ શિશુશાળાઓ કંઈ એકદમ તૈયાર થઈ શકતી નથી. ગામડાની શાળાઓમાં જે નવીનતા છે તે એક ખેડુત-વર્ગ માટે જોગવાઈ એક વર્ષના અભ્યાસની શાળાઓ છે. આવી શાળાને લાક્ષીમ આપવા માટે ટ્રેનિંગ સ્કૂલો પણ ખોલવામાં આવી છે. આ જાતની શાળાનો અભ્યાસક્રમ 'ડેનમાર્કની 'ફ્રાક્ટરસ' એટલે લોકોની શાળા જેવા છે. જે વખતે ખેતીની મોસમ હોય ત્યારે ઓક્ટોબરથી માર્ચ સુધી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. બચે મળીને અભ્યાસક્રમ ૨૨ અઠવાડીયાનો હોય છે. દરેક અઠવાડીયામાં ૨૨ કલાક કામ ચાલે છે. તેમાં દાખલ થવા માટે વાચન, લેખન અને ગણિતના જ્ઞાનની જરૂર પડે છે. અભ્યાસક્રમમાં સમાજશાસ્ત્ર, ગણિત, સહકારી મંડળ અને રચાત્મિક કૃપિશાસ્ત્ર જેવા વિષય હોય છે. ડેનમાર્કની શાળા કરતાં આમાં વિશેષતા એ છે કે અહીંનાં શબ્દ-જ્ઞાન કરતાં સ્વતઃ પ્રવૃત્તિ અને ખેતીને લગતા વહેવાર કામ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવે છે. ૩

બાળકની સ્વતંત્રતા*

દાહના સમયમાં દુનીઆના દરેક દેશમાં સ્વતંત્રતાનું વાતાવરણ પ્રવર્તી રહ્યું છે. યુરોપના મહાન યુદ્ધ પછી આ જગત ઉપર અનેક રાજકીય, સામાજિક અને ધાર્મિક વિચારોનું પરિવર્તન થઈ રહ્યું જણાય છે; એ પરિવર્તન જીવનના જુદા જુદા પ્રદેશમાં જોવામાં આવે છે. રાજ્ય, ધર્મ, કુટુંબ, કારખાનાં, શાળા વગેરે મનુષ્યની સંસ્થાઓમાં અત્યારે એ સ્વતંત્રતાના વિચારો પ્રધાનપદ પદ ભોગવે છે. દરેક જમાનામાં જે જે વિચારોનું પ્રાબાલ્ય હોય છે તે તે વિચારોની અસર તે જમાનાનાં મનુષ્યના જીવનમાં ફેરફાર કરે છે અને એ પ્રમાણે જે ફેરફાર થાય છે તેને આપણે તે જમાનાની તાસીર કહીએ છીએ. આ પ્રમાણે સ્વતંત્રતા એ આ નવા યુગની તાસીર છે, અને એ તાસીરને અનુસરી આ જગતમાં સ્વતંત્રતાના ધોરણ ઉપર વિવિધ પ્રતિષ્ઠા થઈ રહી છે. શિક્ષણશાસ્ત્રમાં પણ એ પવન તેટલાજ ભેરથી ફુંકાય છે અને બાળકને શીખવવાની પદ્ધતિમાં અને બાળકને સમજવાની રીતમાં પણ નવાં ખોલેલાં દાખલ થયાં છે.

પહેલાંના જમાનામાં એટલે કે વીસમી સદીની પહેલાંના યુગમાં સત્તાને માન આપવામાં આવતું હતું. રાજ્ય, ધર્મ, સમાજ, શાળા વગેરે સંસ્થા પ્રત્યે શ્રદ્ધા રાખવામાં આવતી. શિક્ષણશાસ્ત્રમાં પણ સત્તાનો આશ્રય એ મુખ્ય બાબત હતી. પછી ટાંકા અને સંશયનો ઉદય થયો એટલે દરેક બાબતની કસોટી વ્યક્તિની બુદ્ધિ પ્રમાણે કર્યા પછી તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. આ પ્રમાણે બુદ્ધિવાદનો મહિમા વધવા લાગ્યો.

નવા જમાનામાં બાળકની કેળવણી ઉપર નવી દૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. બાળક એ એક સ્વતંત્ર વિકાસ પામતું મનુષ્ય છે. તેનામાં સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની શક્તિ છે. આ બાબત ધ્યાનમાં લઈને બાળકને લગતી દરેક બાબત બુદ્ધિની નજરથી જોવામાં આવે છે. સમગ્ર કેળવણીનું કેન્દ્ર બાળક હોય છે, અને તેથી કેળવણીની પદ્ધતિમાં એ પ્રમાણે ખ્યાલ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે બાળકને સ્વતંત્રતા આપવાના વિચારોનો અમલ કેળવણીમાં દિનપ્રતિદિન વધતો જાય છે, અને

* પ્રો. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં તા. ૨૩-૮-૨૮ ને રાજ મ. હી. ચોકસીએ પ્રાથમિક શિક્ષકવર્ગ સમક્ષ આપેલું બાધણ.

શિક્ષક, સાધન, મકાન, વ્યવસ્થા વગેરે સાહિત્ય બાળકની કેળવણીમાં ગૌણસ્થાન ભોગવે છે.

હવે આપણે આ વિચારોનું ચોક્કસ ઐતિહાસિક દિગ્દર્શન કરીએ. શિક્ષણપદ્ધતિમાં પરિવર્તન કરનાર-સ્વતંત્રતાના વિચારોનો આદિ પ્રવર્તક રૂસો છે. એના સિદ્ધાંત મુજબ બાળક કેળવણીનું ધ્યેય છે, અને જ્ઞાન એ ગૌણ છે. બાળક સ્વતઃ પ્રવૃત્તિથી વિકાસ પામે અને તેનામાં સ્વતંત્રતાની ટેવ કેળવાય એ તેના શિક્ષણનો મુખ્ય હેતુ છે. શિક્ષણ વખતે આ ટેવ કેળવાય એટલુંજ નહિ પણ વ્યવદારમાં પણ સ્વતંત્રતાથી સમગ્ર જનતા પ્રભે વ્યવદાર કરે એ તેના શિક્ષણમાં મુખ્ય બાબત છે. સ્વતઃ પ્રવૃત્તિથી અને સ્વતંત્રતાથી જનતાનો ઉદ્ધાર છે એ મદાન રૂસોના કેળવણીને મુખ્ય તાર્ત્વિક વિચાર છે.

જર્મન મદાન તત્ત્વચિંતક કેન્ટ કે જે રૂસોના પુસ્તકમાં જણાવેલા વિચારોથી મુગ્ધ થઈ ગયો હતો તેના કેળવણી સંબંધી વિચારોમાં રૂસોના ચિંતનને લીધે પરિવર્તન થયું હતું. બાળક એ એક બાળકજ છે. માણસો બાળકને મમજતા નથી. જે બાબત મોટા માણસને અનુકૂળ હોય તે બાળકને લાગુ પાડે છે અને તેનામાં મોટા માણસના ગુણ શોધે છે એ આપણું મોટી ભૂલ છે. કુદરત બાળકને બાળક તરીકે ગણવાનું કહે છે અને તેની જોવાનું અવલોકન તેમજ વિચાર કરવાની અમુક પ્રકારની વૃત્તિ હોય છે તેથી આપણા ખાસિયતો તેને આરોપવી તેના જેવી બીજી કોઈ ભૂર્ખાઈ નથી. આ કારણને લીધે કેળવણીકારે તેને એક મનુષ્ય તરીકે નહિ પણ એક બાળક તરીકેજ જણવું જોઈએ. તેને તેના શરીરનો, તેમજ યુદ્ધિનો વિકાસ સ્વતઃ વૃત્તિદ્વારા કરવા દેવો જોઈએ. આવા વિચારો જે કેન્ટે પ્રસિદ્ધ કર્યા હતા તેમાં રૂસોના વિચારોની ખાસ અસર જણાતી હતી.

રૂસો પછી બીજો મદાન કેળવણીકાર પેસ્ટોલોત્તી થયો. તેણે જણાવ્યું કે જનતાનો ઉદ્ધાર બાળકેળવણીમાંજ છે. બાળક એ પવિત્ર વસ્તુ છે અને તેટલા માટે તેનો સમપ્રમાણમાં સ્વતંત્ર વિકાસ થવા દેવો જોઈએ. તેના મુખ્ય વિચાર એ છે કે અત્યારસુધી શિક્ષણમાં જ્ઞાન-માહિતી, બહુતર ઉપરજ ખાસ ધ્યાન અપાયું છે. બાળકના આત્મવિકાસ પ્રત્યે યોગ્ય લક્ષ અપાયું નથી. પણ ખરી રીતે જોતાં જ્ઞાન એ ગૌણ બાબત છે અને માનસિકની શક્તિનો કમઃ વિકાસ એ મુખ્ય બાબત છે. બાળકનો એવો એ વિકાસ યોગ્ય રીતે આપોઆપ થઈ શકે એવી રીતનું શિક્ષણ કેળવણીકારે આપવું જોઈએ.

પેસ્ટોલોઝીનો શિષ્ય ક્રમ્બ એ જર્મન કેળવણીકાર હતો. તેણે પેસ્ટો-લોઝીના વિચારો વધારે સારી રીતે સ્પષ્ટ કર્યા. બાળક રમતદ્વારા સારી રીતે સચોટ જ્ઞાન મળવે છે એ તેનો આગળ પડતો વિચાર હતો. રમત-દ્વારા બાળકની ખીણ પ્રેરણાશક્તિઓનો ઉપયોગ કરી એટલે તેની બધી ઇન્દ્રિયોને કાગે લગાડી તેનો પ્રસક્ષ જ્ઞાનથી આત્મવિકાસ કરવો એ કેળવણી-નો ઉદ્દેશ છે એમ ક્રમ્બે નહેર કહ્યું. કિન્ડર્ગાર્ટન-રમતદ્વારા બાળકની શક્તિનો વિકાસ કરવો એવી શિક્ષણની પદ્ધતિ તેણી યોજી કાઢી. એમાં બાળકની સ્વતંત્રતા પ્રતિષ્ઠાદ્વારા તેનો વિકાસ કરવો એ મુખ્ય બાબત છે. પણ આમાં વર્ગશિક્ષણ હોવાથી દરેક બાળકને એકજ ધોરણ પ્રમાણે કામ કરવું પડે છે. જુદી જુદી શક્તિવાળાં બાળકો વર્ગમાં હોય છે એમને પણ એકજધારી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, તેથી બાળકો અનુકરણ કરવાજ પ્રેરાય છે, અને દરેક વિદ્યાર્થીને શક્તિના પ્રમાણમાં કામ કરવાની તક મળતી નથી. ચપજ, અને જુદિશાળી બાળકને મંદ અને સાધારણ શક્તિ-વાળાં વિદ્યાર્થી જોડે ધસડાવું પડે છે તેથી બાળકને સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરવાનો અવકાશ મળતો નથી એ સ્પષ્ટ છે.

સારપછી ઇટલિના દાકતર મોન્ટેસોરીએ શિક્ષણશાસ્ત્રમાં મહાન ફેરફાર કર્યો. તેણે ત્રણથી પાંચ વર્ષ સુધીનાં બાળકો સ્વતંત્રપણે શીખી શકે એવી સ્વયંસુધારક સાધનોદ્વારા શિક્ષણ આપવાની યોજના ઘડી કાઢી. એ યોજનામાં બાળકની સ્વતંત્રતાને સંપૂર્ણ અવકાશ આપવામાં આવે છે. એ પદ્ધતિના સિદ્ધાંત પ્રમાણે દરેક બાળકને તેની શક્તિ પ્રમાણે શિક્ષકે કેળવવું જોઈએ. વ્યક્તિગત શિક્ષણ આપી બાળકના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ સાધવો જોઈએ. બાળક સ્વતંત્રપણે શીખ્યે જાય એટલે શિક્ષક કેવળ માગદર્શક થવું જોઈએ. બાળકો કામ કરતા હોય તે વખતે શિક્ષક તેમની ક્રિયાનું અવલોકન કરવું જોઈએ; જરૂર પડે ત્યારેજ માર્ગદર્શક સૂચન તેમને કરવું જોઈએ, અને બાળકોજરૂર પડે ત્યારે શિક્ષકને તેમની મુશ્કેલી સંબંધી પૂછે. આ યોજનામાં શિક્ષક તરફથી ચતા વારંવાર વિધિ અથવા ફરમાનને સ્થાન છેજ નહિ.

મોન્ટેસોરીની શિક્ષણપદ્ધતિ આખા યુરોપમાં અનુકૂળ ફેરફાર સાથે સ્વીકારવામાં આવી છે પણ તેમાં મોન્ટેસોરીની પદ્ધતિના જે મૂળ સિદ્ધાંતો છે તેનો આધારભૂતજ થઈને રજા છે એટલે કે ‘બાળકો જાતેજ શીખે’ એ એ સિદ્ધાંતને કાયમ રાખી સ્થાનિક સંજોગોને અનુસરી પાશ્ચાત્ય દેશમાં

જોઈ તો ફેરફાર કર્યો છે. યુરોપમાં હાલમાં અખતરા અને આત્મશિક્ષણ દ્વારા બાળકો શીખે એ પદ્ધતિ ઉપર શિક્ષણનું કાર્ય થયાં કરે છે. શાળાઓમાં આ યોજના અમલમાં મૂકાઈ છે એટલુંજ નહિ પણ કુટુંબમાં પણ એ યોજના પ્રમાણે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. આમ 'બાળકની સ્વતંત્રતા'ના ધોરણ ઉપર શિક્ષણકાર્ય ચાલે જતું હતું તેવામાં યુરોપમાં મહાન યુદ્ધ થયું તેથી યુદ્ધને અંતે લખંકર પરિણામે યુરોપી પ્રજાએને ભોગવવાં પડ્યા અને તેમને ખાતરી થઈ કે જે કેળવણી આપવામાં આવે છે તે વિનાશને પથે લઈ જવારી છે એટલે હવે તેઓની મનોવૃત્તિ બદલાઈ. લોકો સમજવા લાગ્યા કે જગતમાં જે શાંતિ ફેલાવવી હોય અને તે જાળવવી હોય તો કેળવણીના સ્વરૂપમાં યોગ્ય ફેરફાર કરવો જોઈએ, કારણકે કેળવણીથીજ ભવિષ્યની પ્રજાને શાંતિપ્રિય બનાવી શકાશે, અને તેથીજ આંતર વિગ્રહો બંધ થઈ જશે.

આ હેતુ કળીબૂન કરવાને યુરોપના મહાન તત્ત્વચિંતકોએ વિચાર કર્યો કે ઉપર જણાવ્યા મુજબ કેળવણીના ધ્યેયને અનુસરી તેની યોજના થવી જોઈએ અને તેના પરિણામે કેળવણીના કેટલાક નવા સિદ્ધાંતો ઝાઝરા થયા, (૧) શરીર એ આત્માનું સાધન છે. કેળવણીમાં શરીરને આત્માના વિકાસ માટે સાધનરૂપ જાણવાનું છે એટલે જે સાધન સુયોગ્ય અને વ્યવસ્થિત વિકાસ પામે તો તેથી મનોવિકાસ સહેજે સાધી શકાય છે.

(૨) આત્માની સત્તા શરીર ઉપર જમાવવી એટલે બાળકમાં ઇન્દ્રિયો ઉપર મનનો કાબુ તથા આત્મમંથન વગેરે શુભો કેળવવા.

(૩) સમગ્રશિક્ષણ-વર્ગશિક્ષણ વિદ્યાર્થીના યોગ્ય વિકાસ માટે ઉપયોગી નથી.

(૪) અને તેથી વ્યક્તિગત શિક્ષણની યોજના કરવી જોઈએ.

(૫) વિદ્યાર્થીની સર્જનશક્તિને ઉત્તેજન આપવું.

(૬) બાલકમન કે સત્તાને બદલે વિદ્યાર્થીનોમાં આત્મમંથન હોવો જોઈએ.

આ પ્રમાણે કેળવણીમાં કેટલાંક નવાં તત્ત્વો દાખલ થયાં. 'બાળકની સ્વતંત્રતા, આત્મમંથન અને અને સ્વતઃ વૃત્તિને ઉત્તેજન આપવું', સાથે સાથે ભાવભાવ અને સમતાની લાગણીઓને પોષવી એ કેળવણીનું નવું ધ્યેય થયું.

મોટી ઉંમરના માણસો માટે અમેરિકાની બાઈ મિસ પાર્કહસ્ટે, ડાહ્યન યોજના ઘડી કાઢી અને એમાં દરેક વિદ્યાર્થી પોતાની મેળે શિક્ષણ લે

એવી વ્યવસ્થા કરી. આ યોજનામાં દરેક વ્યક્તિને પોતાની સક્રિય પ્રમાણે કામ કરવાની તક આપવામાં આવે છે અને તેથી સ્વતંત્રપણે કામ કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે ઉપરની ઐતિહાસિક હકીકત ઉપરથી આપણને માલુમ પડશે કે કેળવણીકરોએ અને તત્ત્વચિંતકોએ જેમ જેમ બાળકનો ઉંડો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો તેમ તેમ કેળવણીના ધ્યેયમાં ફેરફાર થવા લાગ્યો અને તેઓ બાળકને નવા દૃષ્ટિબિન્દુથી જોવા લાગ્યા. આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે શિક્ષણસાત્રમાં બાળકની સ્વતંત્રતાનો સિદ્ધાંત સર્વમાન્ય થવા લાગ્યો.

હવે સ્વતંત્રતા એટલે શું તેનો આપણે વિચાર કરીએ. 'સ્વ' અને 'તંત્ર' એટલે પોતે પોતાનો સ્વામી એટલે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે આચાર-વર્તન કરવું તે. આથી એ અર્થ નીકળે છે કે જે વસ્તુને આપણે સ્વતંત્ર કહીએ છીએ તેના ઉપર દબાણ કે બંધારના બળની સત્તા હોવી જોઈએ નહિ. આણસ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે તો તે ખરી રીતે સ્વતંત્રતા કહેવાય નહિ. 'પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવાની વૃત્તિ પ્રાણીમાત્રમાં સ્વાભાવિક છે. કુદરતનો એ નિયમ છે. તે નિયમ કેટલે અંશે આપણે બાળકની કેળવણીમાં લાવી શકીએ તે પણ એક વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે કારણ કે સ્વતંત્રતાને પણ એક સામાન્ય ધોરણની અપેક્ષા છે. કેળવણીમાં આપણે બાળકની સ્વતંત્રતાને જે અર્થમાં સમજીએ છીએ તેમાં તો માત્ર એટલુંજ છે કે બાળકના ઉપરથી બાહ્ય દબાણ લઈ લેવું અને બાળકને સ્વેચ્છાનુસાર કામ કરવા દેવું. જો બાળક પોતાના મનોવિકારને અધીન થઈ વર્તે તો તે ખરી સ્વતંત્રતા કહેવાય નહિ. સ્વતંત્રતા અને સ્વેચ્છાચાર અથવા સ્વચ્છંદાચાર એ બેની વચ્ચે સૂક્ષ્મ પણ સમજી શકાય તેવો ભેદ છે. સમાજ, રાજ્ય તેમ કુટુંબવ્યવહાર વગેરે જેવી સંસ્થામાં બંધન અને અંકુશ તો હોય છેજ. દરેક વ્યક્તિ તેનાથી અંકુશિત રહે છે છતાં આપણે એમ નથી કહેતા કે અમુક વ્યક્તિ સ્વતંત્ર છે. એ અંકુશ આવશ્યક છે નહિ તો રાજ્યોનો પરસ્પર વ્યવહાર, સમાજ અથવા લોક-વ્યવહાર અથવા કુટુંબવ્યવહાર જોવા યુગાર્થ જાય અને વ્યવહાર નાશ પામે તો સર્વત્ર અરાજકતા ફાટી જાય; ત્યારે એ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થાય છે કે સ્વતંત્રતા એ બાહ્યસત્તાનો અભાવ નથી તેમજ મનોવિકારને વશ રહી સ્વચ્છંદ આચાર કરવો એ પણ નથી. આ પ્રમાણે તેનો ખરો અર્થ સમજવાની જરૂર છે.

વિશુદ્ધ બુદ્ધિના જે સામાન્ય નિયમ હોય તેને અતુસરી બહારના દબાણ વિના કાર્ય કરવું તે ખરી સ્વતંત્રતા છે, એટલે બીજાના હક્ક કે હિતને તુક્કસાન કર્યા સિવાય સ્વેચ્છાનુસાર ક્રિયા કરવી તે ખરી સ્વતંત્રતા છે. કોઈપણ મંસ્થામાં નિયમ, વ્યવસ્થા અને બંધન તો હોય છેજ પણ જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ એ નિયમન કે બંધનને યોગે સ્વીકારી તે પ્રમાણે અનુસરે તો તે સ્વતંત્ર છે એમાં શક નથી. બાલ્યસત્તાની આપખુદી અસર આવી રીતે સ્વેચ્છાનુસાર કાર્ય કરવાથી નિર્મૂળ થઈ જાય છે. આવી રીતની સ્વતંત્રતામાં મૈયમ, આત્મનિયમન, વ્યવસ્થા વગેરે ગુણોના વિકાસની અપેક્ષા રહે છે અને એજ દૃષ્ટિથી શાળામાં પણ સ્વતંત્રતા સાધવાના પ્રસંગો ઉભા કરવામાં આવે છે અને તેવી રીતે શિક્ષકો બાળકોને સ્વતંત્રતા આપે છે.

ઉપર જણાવેલી સ્વતંત્રતાના વિચારો પ્રમાણે શિક્ષણ દીધેલાં બાળકોના દાખલા ઇતિહાસમાં મોલુદ છે. રૂશિયાનો મહાન વિચારક ટોલ્સ્ટોય જે રૂસોનો અનુયાયી હતો તેણે આ સ્વતંત્રતાની દૃષ્ટિ રાખી, ગરીબ ખેડૂત-વર્ગના બાળકો માટે શાળા શરૂ કરી હતી. તે માનતો હતો કે જ્ઞાન માટે બાલ્ય દબાણની ખીલકુલ જરૂર નથી. જેમ માણુમને ભૂખ લાગે છે અને તે ખાય છે તેમ બાળકને જ્યારે જણવાની રચિ થાય ત્યારે તેણે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ શાળામાં બાળકો માટે કોઈપણ જાતના નિયમો કે બંધનો હતા નહિ. શાળામાં બાળકોને ચોપડી લાવવાની નહોતી, વખતસર આવવાનું નહોતું, શિક્ષકને કંઈ શીખવવાનું નહોતું અને બાળકો માટે ધરકામની યોજના પણ હતી નહિ. જ્યારે વિદ્યાર્થી વર્ગમાં આવતા લારે ધોધાટ થઈ રહેતો. બાળકો તોફાન કરે, સામાનને તુક્કસાન કરે, એક ખીજની સાથે લડે તોપણ શિક્ષક કોઈને પારતો નહિ. જ્યારે બાળકો ધોખામસ્તી કરી થાકતાં ત્યારે જણવાને માટે તત્પર થઈ જતાં અને તે વખતે તેઓ તેમાં મરશુલ થઈ જતાં.

એથી ઉલટું જુની શાળાઓમાં લખતું વાતાવરણ વર્ગમાં ફેલાઈ રહેતું. બાળક શિક્ષકના ત્રાસથી નિચેટ બેસી રહેતા અને શિક્ષક જે કંઈ શીખવે કે ગોખાવે તેમાં મરજી હોય કે નહિ તોપણ તેમને ધ્યાન આપવું પડતું. શાળા એ બંદીખાના જેવી લાગતી અને શિક્ષક મિત્ર કે મદદનારરૂપ હોવાને બદલે બયાનક લાગતો એટલે શિક્ષણમાં સ્વતંત્રતાને બદલે બાલ્ય સપા હતી. રસને બદલે ભય હતો અને આત્મમંથનને બદલે શિક્ષણનો ત્રાસ હતો. સ્વનિયમનને બદલે સૈનિકની તાલીમ તેને મળતી હતી.

આવી રીતે આપણે ટોલસ્ટોયની અતિશય સ્વતંત્રતાના વાતાવરણવાળી અને જુના વખતની દુઆણુ અથવા ભૂના વાતાવરણવાળી શાળાએ જોઈ. પણ એ જેમાંથી મધ્યમ માર્ગજ સારો છે એ આપણા ઉપરના વિવેચન ઉપરથી કહી શકીએ અને તે ખરી સ્વતંત્રતાનો છે. ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે સ્વતંત્રતાનો ખરો અર્થ ધ્યાનમાં રાખીને શિક્ષણપોજના ધડવી જોઈએ, એટલે શિક્ષણ દેતી વખતે બાળકના મનમાં ભય કે બાહ્ય દુઆણુ વગરની પ્રવૃત્તિ હોવી જોઈએ; પોતાની ઇચ્છા મુજબનું વર્તન પણ સ્વચ્છંદતાનો અભાવ; આત્મનિયમન પણ આત્મસંકેય નહિ, આત્માન્દ પણ અર્થવિલાસ નહિ, આત્મપ્રવૃત્તિ પણ પરપીડન નહિ, વ્યવસ્થા પણ બંધન નહિ. આમ મધ્યમાર્ગ મૂકણુ કરીને શિક્ષણની પ્રણાલિકા યોજવી જોઈએ. સ્વતંત્રતાથી દરેક વ્યક્તિનો વિકાસ થવા દેવો જોઈએ પણ એથી કરીને વર્ગના સંવાદનો ભંગ થવો જોઈએ નહિ.

કુદરતનો ગૂઢ નિયમ છે કે દરેક વ્યક્તિમાં-પણ, પ્રાણી, ઝાડ પાન છત્યાદિ દરેકમાં કંઈક ને કંઈક વિશેષતા જોવામા આવે છે. દરેક વ્યક્તિમાં કંઈક વિશિષ્ટતા હોવી જોઈએ એવી કુદરતની ઉકટ ઇચ્છા છે તેથી વ્યક્તિના વિકાસ માટે એટલે તેની ખાસિયતના યોગ્ય વિકાસ માટે તેને સ્વતંત્રતા મળવીજ જોઈએ એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે; કારણ કે વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય વગર તેનો વિકાસ થઈ શકેજ નહિ. આવી રીતે એ નિયમને અનુસરી પ્રકૃતિની દરેક વસ્તુનો ખીલ વસ્તુનો અવરોધ કર્યા વિના અરુખ્લિત રીતે સ્વતઃ વિકાસ થયેજ જાય છે. દરેક વ્યક્તિનો સંપૂર્ણ વિકાસ એ કુદરતની સમૃદ્ધિ અર્થે છે. તેના વૈભવ માટે અને તેથી ઉપજતા અઘોષિક આન્દ માટે વ્યક્તિના વિકાસની ખાસ જરૂર છે એમ નિઃશંક પણ કહી શકાય.

જેમ સંગીતમાં જુદાં જુદાં વાજિંત્રો વાગે છે અને તેમાંથી જુદા જુદા ધ્વનિઓ પ્રગટે છે છતાં પરિણામે એક સંવાદમય સંગીત થઈ રહે છે તેમ કુદરતમાં પણ અનંત વ્યક્તિગત વિકાસને લીધે તાલબંધ ગતિ આલ્યા કરે છે. જેવી રીતે કુદરતને દરેક વ્યક્તિ વદાલી છે અને તેથી તેના યોગ્ય વિકાસની તે અપેક્ષા રાખે છે તેમ ઉપરના નિયમાનુસાર શાળામાં પણ દરેક વ્યક્તિનો સ્વતઃ વિકાસ સાધવાનો હેતુ હોવો જોઈએ અને એ પ્રમાણે જે હેતુ સધાતો જાય છે તો સમગ્ર શાળાનાં બાળકોમાં એકતા-સંવાદ-ઉત્પન્ન થાય છે અને એ પ્રમાણે કુદરતનો મહાન હેતુ સિદ્ધ થાય છે. કુદરતની પરમ એકતામાં જેમ દરેક પદાર્થ પોતાનો હિસ્સો આપેજ

જાય છે તેમ શાળામાં પણ દરેક વ્યક્તિએ પોતાના વિકાસદ્વારા તો તેનો અચૂક હિસ્સો આપવો જોઈએ. એ પ્રમાણે દરેક વ્યક્તિ પોતાનો હિસ્સો આપી શકે તેને માટે તેની શક્તિનો યોગ્ય વિકાસ કરવાની જરૂર છે. તેને લીધે વિદ્યાર્થી જીવનનો ઉદ્દેશ-આનંદ-અનુભવે છે અને તેથી વિદ્યાર્થીને તેના અભ્યાસમાં સ્વતંત્રતા મળવી જોઈએ. આવી રીતે તેને સ્વતંત્રતા મળે તોજ તેનો વ્યક્તિગત વિકાસ થઈ શકે અને કુદરતનો જે હેતુ આપણે ઉપરથી જોઈ ગયા તે તેથી ફળીભૂત થઈ શકે.

આવી રીતે ઉચ્ચ પ્રકારનું શિક્ષણ બાળકોને મળશે તોજ તે સામાન્ય વારસામાં તેના ફાળો આપી શકશે. જ્ઞાન અને સદાચારનો વારસો દરેક બાળકને તેના જન્મ સાથે સમાજ તરફથી મળે છે પણ જો યોગ્ય રીતે બાળકનો વિકાસ ન થાય તો તે પોતે સંપાદન કરેલું જ્ઞાનરૂપી દ્રવ્ય સમાજને પાછું આપી શકતો નથી અને તેથી તેને માથે સમાજનું ત્રણ રહી જાય છે. જગતની દરેક ચીજ સાપેક્ષ હોવાથી તેનું કર્તવ્ય ખીજ પરાવે છે, અને તેથી જો બાળક મુશિક્ષિત થશે તો પોતાનું કર્તવ્ય કરી સમાજ અને જગત પ્રત્યેનું ત્રણ તે અદા કરી શકશે. કુદરતને તેની વિવિધતા માટે વ્યક્તિએ પ્રિય છે અને તેથી તેનો પૂર્ણ વિકાસ તેની સમૃદ્ધિમાં વિશેષતા લાવવા માટે જરૂરનો છે. પણ આવા યોગ્ય વિકાસ સ્વતંત્રતા સિવાય થઈ શકે નહિ માટે વિદ્યાર્થીને તેના અભ્યાસમાં જોઈતી સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ. આવી રીતના ‘સ્વતંત્રતા’ ના વિચારની અસર શિક્ષણ ઉપર શી થાય છે તે હવે હુંકામાં જોઈએ:—

મહાન યુદ્ધ પછી યુરોપી પ્રજાઓને તેમના જીવનની પુનર્યવનાની જરૂર લાગી. તેમને એમ લાગ્યું કે રાક્ષસી ભયંકર યુદ્ધનું કારણ કંઈ વધારે ઉંડું હોવું જોઈએ અને તેથી તેમના આવા ચિંતનની છાયા કેળવણીના વિચારમાં સદજ જણાવા લાગી. આ કારણને લીધે કેળવણીમાં જમાનાને અનુસરી નવીન ફેરફાર થતા આવ્યા છે તેમ આ વખતે પણ થયા. વસ્તુમાં ફેરફાર થવો-દરેક ક્ષણે નવીનતા થાય એ કુદરતનો નિયમ છે. કુદરતમાં જે ફેરફાર થાય છે તેમાં હમેશાં કંઈ નવીનતા હોય છે. એકનીએક વસ્તુ સ્થિતિ ફરી ફરીને થવા પામતી નથી તેથી કુદરતના આવા મહા નિયમને અનુસરીને વર્તવા માટે કેળવણીમાં સ્વતંત્રતા હોવી જોઈએ. જે કેળવણી એકધારી નિઃસજીવ અને જડતાવાળી હોય છે તે આવી રીતે કુદરતના ફેરફારને અનુસરી જીવન ગાળવાનું શીખવતી નથી. આ કારણને લીધે

પણ બાળકને તેના અભ્યાસમાં સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ; નહિ તો તે ફક્ત અનુકરણ કરનાર પ્રાણી જેવો થઈ જશે અને સ્વતઃપ્રવૃત્તિ અનુસાર તે કંઈ પણ કરી શકશે નહિ. (૧) વિદ્યાર્થીઓની કેળવણીનો તેમના જીવન સાથે સંબંધ છે; (૨) કેળવણી એવી હોવી જોઈએ કે બાળક મોટો થાય ત્યારે સંસારયુદ્ધમાં વિજય મેળવે; (૩) તેને સ્વતંત્ર રીતે કામ કરવાનો અવકાશ આપવો જોઈએ. (૪) તેનામાં આત્મવિશ્વાસ અને સ્વતઃપ્રવૃત્તિ ઉદ્ભવવાં જોઈએ; (૫) તેનામાં સ્વતંત્રતા માથે જવાબદારીની લાગણી ઉત્પન્ન થવી જોઈએ અથવા તેનામાં જવાબદારીની સમજ આવે એવી કેળવણી તેને મળવી જોઈએ. આવા વિચારની અસર એ થઈ છે કે—

- (૧) બાળક જાતે અભ્યાસ કરે છે. તે આત્મશિક્ષણ લે છે;
- (૨) વિદ્યાર્થી પોતે વાત કરે છે, શિક્ષકો તેમજ બીજા છોકરાઓનો તે પ્રશ્ન પૂછે છે.
- (૩) બપોરના વિદ્યાર્થી જાતે કરે છે; (૪) આત્મસંયમન; (૫) વિષયમારસ;
- (૬) શિક્ષાત્રુના વિષયોમાં ફેરફાર—નાટ્યપ્રયોગ, સંગીત, હસ્તકળા, પર્યટન, ચિત્રકળા, નિર્ગંધ લેખન વગેરે વિષયો ઉપર વિશેષ ધ્યાન. વિશેષ વાચનદ્વારા સાહિત્ય ઉપર પ્રીતિ;
- (૭) પરીક્ષાના હેતુમાં ફેરફાર—વિચારશક્તિના વિકાસ માટે પરીક્ષા યોગ્ય છે પણ કેવળ યાદશક્તિની કસોટી માટે નથી.

કુટુંબમાં બાળકને સ્વતંત્રતા આપવાથી તેનામાં જવાબદારી, આત્મશિક્ષણ, સાહસ, સ્વતઃ પ્રવૃત્તિ, આત્મસંયમ વગેરે ઉંચા પ્રકારના ગુણો આવે છે. તેને તેના સ્વધર્મનું જ્ઞાન થાય છે. આવી રીતે વ્યક્તિગત વિકાસ માટે સ્વતંત્રતા આપવાથી કુદરતનો હેતુ ફળીભૂત થાય છે.

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

‘જુદાં જુદાં પર્યટનદ્વારા જુદી જુદી જાતની વનસ્પતિનું’ નિરીક્ષણ કરવાથી અને બીજાથી માંડીને ફળ પર્યટનના દરેક વિભાગનું અવલોકન કરવાથી વનસ્પતિના એકદળ અને દ્વિદળ એવા બે મહાન વિભાગો

આપણે પાડી શકીએ છીએ. જુદા જુદા પ્રસંગે જણાએલાં તેમનાં ખાસ લક્ષણો એક સામગ્રાં મૂકવામાં આવે તો તો નીચે મુજબ વર્ગીકરણ કરી શકાય:—

એકદળ

- ૧ ખીજમાં ફાટ ન હોય, ખીજને ભાગે તો ભૂકો થાય. ખીજશય ખીજની એક બાજુમાં હોય છે.
- ૨ ખીજ ઊગવામાં વાર લાગે છે.
- ૩ ખીજમાંથી ફણગો સોવાકારે નીકળે છે.

૪ મુળીઆ પુંજમૂળ હોય અને જમીન પરજ પથરાય છે. બહુ ઊંડાં જતાં નથી.

૫ થડ પાતળું-ચાંલલા જેવું અને ઉપરથી નીચે સુધી લગભગ સરખા આકારનું હોય છે.

૬ થડની છાલ પાતળી અને અખંડિત હોય છે.

૭ થડનો અંદરનો ભાગ પોલો-રેસાએનો બનેલો અને ભાગે તો ભૂકો થઈ જાય તેવો હોય.

૮ થડ પર ડાળાં હોય એમ લાગે છે.

૯ પાંદડાંની નસો સમીપે જાય છે.

૧૦ પાંદડાં ફાડવાથી સીધાં ફાટે છે.

૧૧ પાંદડાં પરિવેષ્ટકથી થડ સાથે જોડાએલાં હોય છે.

૧૨ પાંદડાં પાકી જાય તો પથ્થુ છેડ પર ચીમજાઈને ચોટી રહે છે.

દ્વિદળ

૧ ખીજમાં ફાટ હોય. ખીજને ભાગે તો દાળ પડે. ખીજશય બે દાળની વચ્ચે હોય છે.

૨ ખીજ ઊગવામાં વાર લાગતી નથી.

૩ ખીજ પરની ફાતરી બહાર આવી બંને દાળની વચ્ચે બે પાંદડાંના આકારે ફણગો નીકળે છે.

૪ મુળીઆં મોટીમૂળ હોય અને જમીનમાં ઊંડાં ઉતરે છે.

૫ થડ નીચેથી જાડું અને ટાંચ આગળ પાતળું હોય છે.

૬ થડની છાલ જાડી અને બહારથી તરડાએલી હોય છે.

૭ થડનો અંદરનો ભાગ સખત અને કુંડાળાવાળો હોય છે.

૮ થડ પર ડાળાં પુષ્કળ હોય છે.

૯ પાંદડાંની નસો ચુંચવણુભરેલા ચુંચણુવાળા હોય છે.

૧૦ પાંદડાં ફાડવાથી આડાંબવળાં ફાટી જાય છે.

૧૧ પાંદડાં દોટાથી ડાળા સાથે જોડાએલાં હોય છે.

૧૨ પાંદડાં પાકીને ખીજા ચાંચ ત્યારે ઝાડ પરની દોટી સદિત ખરી પડે છે.

૧૩ ફૂલને વજ્ર હોતું નથી.

૧૩ ફૂલને વજ્ર હોય છે.

૧૪ ફૂલની પાંદડીઓ અને પુંકેસરની સંખ્યા ત્રણ અથવા ત્રણનો ગુણાકાર હોય છે.

૧૪ પાંદડીઓ અને પુંકેસરની સંખ્યા બનતાં સુધી પાંચ અથવા પાંચનો ગુણાકાર હોય છે.

૧૫ ફળને છાલ અને ગર હોય છે. બનતાં સુધી અંદર બીજ હોતાં નથી.

૧૫ ફળને છાલ, ગર અને બીજ ત્રણે હોય છે.

ઉપરનાં લક્ષણોથી કોઈપણ વનસ્પતિ એકદળ છે કે દ્વિદળ છે તે સહેલાઈથી કહી શકાય છે. જુદી જુદી જાતની વનસ્પતિનું અવલોકન કરવાથી અને તે કયા વર્ગમાં મૂકી શકાય તેનો વિચાર કરવાથી વિદ્યાર્થીઓને ઘણું જાણવાનું મળી શકે છે. આ બંને જાતની વનસ્પતિને ફૂલ આવે છે અને તેમાંથી ફળ અને બીજ બંધાય છે તેથી તેને સપુષ્પ વનસ્પતિ કહેવામાં આવે છે.

અપુષ્પ વનસ્પતિ:—કેટલીક જાતની વનસ્પતિની ઊગવાની ક્રિયા જુદા પ્રકારની હોય છે. તેમને ફૂલ આવતા નથી, ફળ થતાં નથી અને બીજ બંધાતાં નથી તેથી તેમના વર્ગને અદળ અથવા અપુષ્પ વનસ્પતિ કહેવામાં આવે છે. આ વર્ગમાં હંસરાજ, સેવાળ, લીલ, બિલાડીનો ટોપ, ડૂંગ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

હંસરાજ ઘણી જાતના હોય છે, જંગલમાં અથવા હોજવાળા જગ્યાએ તે ઉગે છે. શુદ્ધ લોકો શેલા માટે હંસરાજના છોડને માટીના કુંડામાં, તારની ટોપલીમાં કે દેવદારના ઓખામાં ઊગાડી બંધવાના એટલા પર લટકાવે છે. ગરમ હવાવાળા દેશમાં હંસરાજના છોડ ૧૦ ફીટની ઉંચાઈ સુધી વધે છે. કુંડા પ્રદેશમાં તે નીચા રહે છે.

હંસરાજના પાનને ગુંચજીવાળા કે સાદી સમાન્તર નસો હોતી નથી. તેને ફૂલ આવતાં નથી. પાંદડાંની નીચેની બાજુએ કાળા રંગના દાણા જણાય છે અને તેની અંદર સૂક્ષ્મ રજકણો આવેલાં હોય છે. દાણાઓ પાકે એટલે ફાટવા માટે છે અને અંદરનાં રજકણો જમીન પર પડે છે. જમીન પર પડેલાં રજકણોમાંથી પવાવાના આકારની એક ગાંઠ થાય છે. આ ગાંઠને ઉપરનો ભાગ સ્ત્રીકેસરનું અને નીચેનો ભાગ પુંકેસરનું કાગ કહે છે. નીચેના ભાગમાંથી રેસાઓ નીકળી ઉપરના ભાગમાં થઈ જવાર આવે એટલે છોડ ઊગવા માટે છે.

સપુષ્પ અને અપુષ્પ વનસ્પતિ

એકદળ

નાગિચેરી . ખુવાર

સપુષ્પ

આંબો

દ્વિદળ

ઉપાસ

અપુષ્પ

હંસરાજ

સેવાળ

બિલાડીનો ટોપ

લીલ

બિલાડીના ટોપની ક્રિયા પણ હંસરાજના જેવીજ હોય છે. ટોપના નીચેના ભાગમાં રજકણો ચોટી રહે છે. પરંતુ આવશ્યકી તે જમીન પર ખરી પડે છે. તેમાંથી નવા ટોપ ઉત્પન્ન થાય છે. વનસ્પતિની આ જાતને

પુષ્પ આવતાં નથી તેથી તે અપુષ્પ વનસ્પતિના વર્ગમાં આવે છે. ' .

સેવાળ પણ એક જાતની વનસ્પતિ છે અને તેની ગણના 'અપુષ્પ વનસ્પતિના વર્ગમાં' થાય છે. ભેજવાળા જગ્યાએ અને દિવાસે તથા ખડકો ઉપર તે પુષ્કળ પ્રમાણમાં થાય છે. સેવાળને ઉપરનો ભાગ જેમ જેમ વધતો જાય તેમ તેમ નીચેનો ભાગ કોહીને નાશ પામે છે. ઉપરના ભાગ પર તેને ખડુ આરીક પાંદડાં જણાય છે. પાંદડાની અંદર સૂક્ષ્મ રજકણો હોય છે. તેમાંનાં કોઈ નરજાતિનાં અને કોઈ સ્ત્રીજાતિનાં હોય છે. નરજાતિનાં પિંડમાંથી રેસા નીકળી સ્ત્રીજાતિના પિંડમાં દાખલ થાય એટલે તેમાંથી એક દાંડી બહાર આવે છે. આ દાંડીના ઉપરના ભાગમાં ટોપી જેવો આકાર જણાય છે. તે ફાટે એટલે તેમાંથી સૂક્ષ્મ રજકણો બહાર પડે છે. આ રજકણો જ્યાં ખરે ત્યાં એક ગુચ્છાવાળો ભાગ ઉત્પન્ન થાય છે. તેની ઉપર છિદ્રો જેવું દેખાય છે અને તેમાંથી નવી વનસ્પતિ પેદા થાય છે. દરીઆના ખારા પાણીમાં અને નદી તથા તળાવના મીઠા પાણીમાં સેવાળને મળતા વિવિધ જાતના નાના મોટા અનેક છોડવાઓ આપણને નજરે પડે છે.

લીલ તથા ફૂગ પણ સેવાળને મળતીજ અપુષ્પ વનસ્પતિ છે. લીલ સેવાળ અને ફૂગ તથા ખિન્નાડીના ટોપ જેવી વનસ્પતિ પાણી તથા પુષ્કળ પ્રમાણમાં ભેજ વિના ઊગી શકતી નથી. હંસરાજને પણ સપૂર્ણ વિકાસ માટે સારા પ્રમાણમાં ભેજની જરૂર પડે છે. ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ વનસ્પતિ સપુષ્પ અને અપુષ્પ એવા બે મહાન વિભાગો પાડી શકાય છે. સપુષ્પ વનસ્પતિના પણ એકદળ અને દ્વિદળ એવા બે વિભાગો પાડી શકાય છે. દરેક જાતમાં અનેક તરેહની વનસ્પતિનો સમાવેશ થાય છે. દરેકની ઊગવાની ક્રિયા; થડ, મૂળ અને પાનની રચના; આત્મવિકાસ અને આત્મ-રક્ષણની યોજના તથા જીવનનો નિર્વાહ જુદા જુદા પ્રકારનાં હોય છે. ફૂગ અને સેવાળથી માંડીને વડ, સાગ અને પાંતનના મહાન વૃક્ષો પર્યંત દરેક જાતની વનસ્પતિ પોતાને અનુકૂળ સ્થાન, હવા, પાણી અને ખોરાક મેળવી લે છે.

જીવનનિર્વાહની હરિદ્ધર્મમાં તેમને પણ પ્રાણીસૃષ્ટિની જેમ અનેક સંકટો સહન કરવાં પડે છે અને કટલાએ નખળા છોડવાઓ પોતાનાથી અળવાનની સામે ન ટકી શકવાથી નાશ પામે છે. વનસ્પતિને ખીન સ્થિતિઓ પણ અનેક હોય છે, તેનો વિચાર આપણે અન્ય સ્થળે કરીશું.

આવી જાતના સંલેગામાં પણ, બીજાના ઉપર આધાર ન રાખતાં, વનસ્પતિ પોતાના વિકાસ અને આત્મરક્ષણ, માટે કેવા અને કેટલા પ્રયત્નો કરે છે અને કેટલી પ્રેરણાશક્તિ બતાવે છે તે જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા સિવાય રહેવાતું નથી અને કુદરતની મહાન શક્તિનો ખ્યાલ આપણને સહેજે આવી જાય છે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

}

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

નામદાર ગવર્નરનું ભાષણ

તા. ૨૧-૮-૨૮ના રોજ મુખ્ય મુનિવર્સિટિના પદવીદાન સમારંભ વખતે નામદાર ગવર્નર સર હેસ્ટી વિદ્સને જે કીમતી વિચાર દર્શાવ્યા હતા તે નીચે પ્રમાણે છે:

છેલ્લા પાંચ વર્ષ દરમિયાન મુંબઈની ધારાસભામાં પ્રજાના જુદા જુદા પ્રતિનિધિઓએ દેશહિતનાં સામાન્ય બાબતનાં જે કામ એક બીજા સાથે સહકાર કરીને કર્યા કે તે બતાવી આપે છે કે હિંદુ, પારસી, મુસ્લીમ અને યુરોપીઅન વગેરે કોમો વચ્ચે વધારે સારો એબલાસ થતો જાય છે અને તે સારો સંબંધ પ્રજાની પ્રગતિમાં એક ઉપયોગી તબક્કો ગણી શકાય.

હાલની દુનિયામાં જે મહાન પરિવર્તન ચાલે છે અને તેને લીધે આપણા આર્થિક અને સામાજિક જીવન ઉપર જે મોટી અસર થઈ છે તે બાબત પણ આપણે જાણવાની જરૂર છે. દરેક મનુષ્યે તેની પરિસ્થિતિમાં થતા ફેરફાર અવશ્ય જાણવા જોઈએ. જો કે આ મોટા બનાવનું ખરું રહસ્ય હાલમાં આપણે બરાબર સમજી શકતા નથી તોપણ તે આપણી પ્રજાના ભાવિજીવનનું સ્વરૂપ નક્કી કરનાર ખરેખર ઉપયોગી બાબતો છે. હાલમાં યુરોપની મહાન પ્રજાઓ લગાઈ નાખ્યા કરવાને માટે ભગીરથ પ્રયત્ન કરી રહી છે. આ ઉદેશથી પ્રથમ ૧૮૬૯ માં હોલેન્ડમાં હેગ પરિષદ ભરવામાં આવી હતી, અને તેના ફળરૂપે પ્રજાના સંઘ જેવી સંસ્થા હાલમાં ઉદ્ભવેલી જોવામાં આવે છે. જો કે બાવિના ઉદ્ભવમાં શું છે તે આપણે જાણી શકતા નથી તોપણ એટલી આગાહી તો થઈ શકે એમ છે કે હવે પછી ભવિષ્યમાં લગાઈ બંધ થશે અને જગતની જુદી જુદી પ્રજામાં વિશેષ ભાઈચારો જોવામાં આવશે.

આનું એક સુખ પરિણામ એ આવશે કે લગાઈના સરંજામ માટે જે કરોડો રૂપીઆ હાલ ખર્ચવામાં આવે છે તે હવે પ્રજાની ઉન્નતિ માટે વાપરવામાં આવશે. હાલમાં આપણી આસપાસ આપણે જે અતિથાપ ગરીબાઈ અને અજ્ઞાન જોઈએ છીએ તે દૂર કરવાને માટે આવી રીતે ખર્ચેલો પૈસો કામમાં લેવામાં આવશે. આ પ્રમાણે જનતાની પ્રગતિ વધારવાને માટે અનેક પ્રકારની યોજના દ્વારા ધરવામાં આવશે. ૧૯૧૪ના બપોંદર વિગ્રહની જે આદ્ય લગભગ અર્ધી સદી સુધી યુરોપને માથે ભમતી હતી તે દૂર થવાથી જુદી જુદી પ્રજાઓ વચ્ચે ભાઈચારાની લાગણી વધવાને માટે હવે કોઈ હરકત રહી નથી. આવી જનકલ્યાણની વસ્તુસ્થિતિ ઉપજાવવા માટે બ્રિટિશ રાજ્ય, હિંદુસ્તાન અને સામ્રાજ્યના બીજા દેશોએ જે મહેનત કરી છે તે માટે ખરેખર આપણે ગર્વ લેવો જોઈએ, કારણ કે જમીન અને દરીઆના લશ્કરની સંખ્યા ઘટાડવાને બીજી પ્રજાના કરતાં આપણે ઘણો આગળ પડતો ભાગ લીધો છે.

પ્રજાના રાજકીય અને જ્ઞાનના ભાવિ નેતા તૈયાર કરવાને માટે આધુનિક ઇતિહાસનો અભ્યાસ ખાસ જરૂરનો છે. તેને લીધે જગતના જુદા જુદા દેશોના સંગ્રહ તથા તેમની સ્થિતિ કેવી છે તેના સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપણને મળે છે. જેવી રીતે અર્થશાસ્ત્ર, અને સમાજશાસ્ત્રના અભ્યાસ માટે જુદી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે તેવીજ રીતે આધુનિક ઇતિહાસના અભ્યાસ માટે પણ તેવીજ ગોડવણ કરવી જોઈએ, કારણ કે દુનિયાની મહાન પ્રજાનાં મંડળમાં હિંદુસ્તાનને જરૂર યોગ્ય સ્થાન મળશે. જેવી રીતે રાત્રી પછી દિવસ અવશ્ય આવે છે તેવી રીતે જરૂર તેના રાજ્ય બંધારણમાં ઘણા મહત્વના ફેરફાર થશે.

હાલમાં હવાઈ વિમાન અને બીન દોરડાના તારને લીધે હિંદુસ્તાનનું એકાંત અને અલગ જીવન ઓછું થતું જાય છે. ઇંગ્લેંડ જવાને કેટલાક મહીના સુધી પહેલાં મુસાફરી કરતી પડતી હતી પણ થોડા વર્ષમાંજ ઇંગ્લેંડથી અહીંયાં થોડા દિવસમાં આવી શકાશે. અને લીધે આપણી રાજકીય તેમજ આર્થિક સ્થિતિમાં પણ ઘણા ફેરફાર થશે અને તેને પહોંચી વળવા માટે આપણે જમાનાને અનુસરી ચાલવું જોઈએ. પ્રાચીનતામાં જે સાફ હોય તે જાળવી રાખી રાષ્ટ્રની પ્રગતિ માટે નવીનતા અલગ કરવાને દુઃખ પડે તોપણ આપણે અચકાવું જોઈએ નહિ. જે રિવાજ પહેલાં સારો હોય છે તે પછીથી તુકસાનકારક નીવડે છે તોપણ તેને લગ્ન દેવાને માટે આપણામાં હિંમત હોતી નથી.

સંખ્યા અને અક્ષરોના મોટા સમૂહ મગજમાં ભરી રાખવો એ કેળવણી નથી. પરીક્ષા માટે ગોખીને વિષયો યાદ રાખ્યા પછીથી તરત તે ભૂંથી જઈએ એ વાસ્તવિક જ્ઞાન નથી. જ્યાંસુધી કાળીદાસ, ભવબૂતિ અને ટેનિસન કે કાલોઈલ જેવા વિદ્વાનોના પુસ્તકો વાંચીને તેમનો ઉપદેશ જીવનમાં એાતપ્રોત થાય નહિ ત્યાંસુધી તેના અભ્યાસ માટે લીધેલી મહેનત તદ્દન નકામી છે એમ કહી શકાય; કારણ કે ખરી કેળવણી એ સંસારના સંઘામની તૈયારી છે. તેને લીધે તેઓ શાંતિના કે લડાઈના પ્રસંગે તેમનું કર્તવ્ય ન્યાયપૂર્વક, ચતુરાઈથી અને ઉદાર દીક્ષથી કરી શકે છે. ખરી રીતે વિદ્યાર્થીના શરીર, મન અને હૃદયની સમપ્રમાણ કેળવણી હોવી જોઈએ. તેને લીધે તેનામા જીવિતો વિકાસ થાય છે અને તેને નૈતિક સદ્ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે કે જેથી જનતાને ઉચ્ચ પ્રગતિમાં તે મદદ કરી શકે છે. જેમને ઉચ્ચ કેળવણીના લાભ મળ્યો છે તેમણે હિંદુસ્તાન અને યુરોપના શિષ્ટ પ્રાંથોના તરજુમે આમર્ગના હિતમાટે કરવો જોઈએ. વિદ્વાનો ભાવિ પ્રજાને જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ આપનારા છે. જે યુવાનોને યુનિવર્સિટીની ઉચ્ચ તાલીમ મળે છે તેમને સાહિત્ય ઉપર વિશેષ પ્રેમ હોવાથી મહેનત તથા દરનઉદ્યોગનું કામ કરવું ગમતું નથી. આ આપણી કેળવણીની મોટી ખામી છે. દાલમાં ખેતીવાડીને લગતો રિપોર્ટ બદાર પડ્યો છે પણ જે જીવાન માણસો તેના અમલ કરવાને કટિબદ્ધ થાય નહિ તો તે બલામણો નિરુપયોગી છે. દરેક માણસે જાતમહેનત કરીને દેશના દ્રવ્યમાં વધારો કરવો જોઈએ. આવી રીતે દરેક યુવાનને વકીલ, દાકતર, શિક્ષક કે મામલતદારનો અધિકાર મળશે અને તે નિરાતે શાંતિથી જીવન યુજ્જરાશે એવી જામણા તેણે દૂર કરવી જોઈએ પણ સાદસ ખેડવાને માટે તેણે તૈયાર થવું જોઈએ. સંસારમાં જે વ્યક્તિમા સંકંપ અને દહતા હોય છે તેમનેજ વિજય મળે છે અને તેઓજ દેશના નેતા થઈ શકે છે. વિદ્યાર્થીઓએ ખીજના અભિપ્રાય કે મતને અંધ શ્રદ્ધાથી માનવા નહિ, પણ તેમણે જાતે વિચાર કરીને તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. જ્યારે કોઈ વિષયની ચર્ચા થાય ત્યારે તમારે વર્તમાનપત્રોમાં મોટા અક્ષરે જે વિચાર દર્શાવ્યા હોય છે તે વેદવાક્ય છે એમ સમજવું નહિ પણ તે સંખ્યા જાતે તપાસ કરી તેની સારાસારતાનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ.

ગુજરાતનાં પ્રાચીન સ્થળોનો ઇતિહાસ

(૧)

હિંદુસ્તાનના પશ્ચિમ વિભાગના ખુણાનો પ્રદેશ અત્યારે ‘ગુજરાત’ નામથી ઓળખાય છે અને એની સરહદરૂપે પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર, વાયવ્યમાં કચ્છનું રણ, ઉત્તરે કચ્છનું નાનું રણ અને મેવાડનો પ્રદેશ, ઇશાનમાં આગ્રાનો ઉચ્ચ પ્રદેશ, પૂર્વમાં માળવા, અગ્નિ ખુણામાં ખાનદેશ અને દક્ષિણે યાણા નિલ્દેશ અથવા ઉત્તર કેાકણનો પ્રદેશ છે. આ પ્રમાણે એક રાજકીય વિભાગ તરીકે ગુજરાત પ્રાંતને અત્યારે ઓળખવામાં આવે છે પણ પ્રાચીન સમયમાં ‘ગુજરાત’ નામ આ પ્રદેશને લાગુ પડતું નહોતું એટલુંજ નહિ પણ એક રાજ્ય વિભાગ તરીકે પણ તે પ્રદેશ ઓળખાતો નહિ. ભૂમિરચના જોતાં અત્યારે જેમ તે એક દેશ ગણાય છે તેવી રીતે તે સમયમાં તે એક દેશ ગણાતો નહિ; મતલબકે અત્યારે ‘ગુજરાત’ એ શબ્દથી જે આ પ્રદેશ સંબંધી એકતાની ભાવના આપણા મનમાં આવે છે તે ભાવના પ્રાચીન સમયમાં ઐતિહાસિક કારણોને લઈને આવી શકે તેમ નહોતી. આ ભૂમિ ઉપર ઐતિહાસિક પરિવર્તનો-રાજ્યવિસ્તરો થતા આવ્યા છે અને એ વખતે જે રાજ્ય પ્રવળ હોય તેની આણ આ પ્રદેશ ઉપર ફરી વળતી તેની સાથે તેની સીમા પણ ફરતી હતી.

પહેલાંના સમયમાં આ પ્રદેશ ત્રણ મુખ્ય વિભાગમાં-પ્રાંતોમાં વહેંચાએલો હતો: (૧) સૌરાષ્ટ્ર એટલે અત્યારે જેને આપણે કાઠિયાવાડ તરીકે ઓળખીએ છીએ તે આખો દ્વીપકલ્પ; (૨) ખંડરથભૂમિનો વિભાગ; આનર્ત અને લાટ-તેમાં આનર્ત એટલે ખંડરથભૂમિનો ઉત્તર વિભાગ (૩) લાટ એટલે ગુજરાતનો મધ્ય અને દક્ષિણનો ભાગ.

હાલ ‘સૌરાષ્ટ્ર’ નામ કાઠિયાવાડના દક્ષિણ પ્રદેશને આપવામાં આવેલું છે. પહેલાં એ નામ આખા દ્વીપકલ્પને આપવામાં આવ્યું હતું. મહાભારત, રામાયણ, માર્કંડેય, કૂર્મ અને વિષ્ણુ વગેરે પુરાણોમાં આ દ્વીપકલ્પને સૌરાષ્ટ્ર તરીકે ઓળખાવ્યો છે તેમજ મીક વગેરે પાશ્ચાત્ય લોકોએ પણ આ દેશને એ નામથીજ ઉલ્લેખ્યો છે. (સૌરાષ્ટ્રણી, સુરાષ્ટ્રાસ, સૌરાષ્ટ્રી વગેરે પરદેશી નામો સૌરાષ્ટ્રનાં અપભ્રંશ નામો છે.) આ ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે ઇ. પૂ. ૭૮૬ સૈકામાં આ નામ ચાલુ હતું, અને સૌરાષ્ટ્ર એટલે આખો કાઠિયાવાડનો દ્વીપકલ્પ એમ સમજાતું હતું.

કાઠિઆવાડના હીપકલ્પને 'સૌરાષ્ટ્ર' નામ આપવાનું મૂળ કારણ એમ જણાય છે કે આ દેશનો કુદરતી વૈભવ-ધણો હતો. પરદેશીઓ પણ તેના વૈભવની કુદરતી સમૃદ્ધિથી જાણુતા હતા. અનાજ, તેલ, માખણ, કાપડ વગેરે આ દેશમાં પુષ્કળ થતાં હતાં. દેશમાં ખતીજો પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં છે. આ બધી હકીકત પરદેશીઓના લખાણ ઉપરથી માલમ પડે છે. ઇ. સ. ૧૮મા સૈકા સુધી આખો કાઠિઆવાડ સૌરાષ્ટ્ર તરીકે ઓળખાતો હતો પણ જ્યારે મરાઠાઓ આવ્યા અને કાઠી લોકો તેમની સામે થવા ત્યારે મરાઠાઓએ આ દેશનું નામ 'કાઠિઆવાડ' પાડ્યું.

આનર્ત—દિંદુઓએ આ નામ આપેલું છે. પ્રાચીન સમયમાં યયાતિ નામે રાજા આ પ્રદેશમાં રાજ્ય કરતો હતો. તેના પુત્રનું નામ આનર્ત હતું અને એના ઉપરથી આ પ્રદેશનું નામ પાડવામાં આવ્યું હતું. પુરાણોમાં આ નામ જોવામાં આવતું નથી પણ મહાભારતનાં ભૂમિ અને તીર્થયાત્રા પર્વ-માં, તેમજ રામાયણમાં, રુદ્રાવતનાં જુનામટવાળાં લેખમાં અને વરાહમિહીરમાં આ નામનો ઉલ્લેખ છે.

લાટ—આ નામ દિંદુ સમયમાં અપાયું હોય એમ જણાતું નથી તેમજ એ નામ કેવા સંજોગોમાં એ પ્રદેશને અપાયું છે તે પણ ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. રાષ્ટ્રકૂટનું કુંકુ નામ રાટ-લાટ એમ કહીએ તો રાષ્ટ્રકૂટનો ગુજરાત સાથેનો સંબંધ ઇ. સ. ૭૮૧ સૈકામાં ચર થાયછે, અને, 'લાટ' તો પહેલાં સૈકામાં પ્રચલિત હતું; એટલે એ ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે એ નામ પરદેશીઓએ આપેલું હોતું જોઈએ.

'ગુજરાત' એ નામ પહેલાંના સમયમાં હતું જ નહિ. અત્યારે આપણે 'ગુજરાત' એટલે એક આખો દેશ એમ મનજીએ છીએ, પણ પહેલાં તો સૌરાષ્ટ્ર, આનર્ત અને લાટ એ ત્રણ છુટા વિભાગ તરીકે ઓળખાતા; કારણકે એ પ્રદેશોમાં જુદાં જુદાં રાજ્યો અનેકવાર સ્થપાતાં હતાં અને તેથી તેમાં રાજકીય એકતા હતી નહિં.

'ગુજગન' નામ 'ગુર્જર' નામના લોકો ઉપરથી પડ્યું છે. આ લોકો ઇ. સ. પાંચમા સૈકામાં પંજાબમાં અને મયુરાની આસપાસના પ્રદેશમાં આવી વસ્યા. ઇ. સ. ૮૯૦ માં પંજાબમાં 'ગુજરાત' ગામ પામેના પ્રદેશમાં ગુર્જર રાજ્ય સ્થપાયું હતું. અત્યારે પણ 'ગુજરાત' ગામ આગળનો પ્રદેશ 'ગુર્જર દેશ' તરીકે ઓળખાય છે. ગુર્જર લોકોનું નામ પહેલાંમાં પડેલું જાણમદના દર્શયરિતમાં આવે છે, અને તેમાં કવિ જણાવે છે કે મગધ દેશના પ્રભાકરવર્ધને દ્વંષ્ટ, સિંધુ અને ગુર્જર રાજ્યોને વશ કર્યા હતા.

પછીથી ગુર્જર લોકો રજપુતાના નૈર્ઋત્ય પ્રદેશમાં આવી વસ્યા. એ લોકોના રાજ્ય સંબંધી હુએનસાંગ જણાવે છે કે તેઓનું રાજ્ય ૪૦૦ માઇલના વિસ્તારમાં હતું અને 'પી-લો-મો-સો' એટલે કે સિરાહી સરયાનું લિખમાલ તેઓનું પાટનગર હતું. ગુર્જરોની ખીજ શાખા એથી આગળ વધી ભરુચ સુધી આવી પહોંચી અને તે પ્રદેશમાં નાન્દીપુરીમાં તેણે રાજ્ય સ્થાપ્યું. પણ દશમા સૈકા સુધીમાં 'ગુજરાત' એ નામ આપ્યારના "ગુજરાત" દેશને નહિ પણ રજપુતાનાના વાયવ્ય પ્રદેશને લાગુ પડતું હતું; અને એ બાબત વાતસાયનના 'કામસૂત્ર' ઉપરની 'જયમંગલા' ટીકામાંના 'ગુજરાત' શબ્દ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

દશમા સૈકા પછી મહી નદીનો ઉત્તર પ્રદેશ 'ગુર્જરમંડળ' તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો. ૧૩મા સૈકા દરમિયાન હાલના ગુજરાતનો ઉત્તર પ્રદેશ 'ગુર્જરમંડળ' તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો. ઇ.સ. ૧૧મા સૈકામાં રજપુતાનામાં વસતા ગુર્જર લોકો મુસલમાન હુમલાઓના ભયને લીધે દક્ષિણ તરફ આવવા લાગ્યા. ૧૨મા સૈકામાં પ્રસિદ્ધ પામેલા હેમચંદ્ર સોલંકી વંશના કુમારપાળના લશ્કરને ગુર્જરોના લશ્કર તરીકે ઓળખાવે છે.

ચૌદમા સૈકા સુધી કાઠિઆવાડ અને લાટ ગુર્જરમંડળમાં ગણાયા નહોતા. મુસલમાન સરદાર અલ્લાખાને 'અલ્પદિલ્લપુરપટ્ટણ' જીતી લીધું ત્યારે સોલંકી રાજ્ય ગુર્જરમંડળ તરીકે ઓળખાતું હતું અને લોકો 'ગુર્જર' તરીકે ઓળખાતા હતા. થોડા વખત પછી મુસલમાનોએ કાઠિઆવાડ અને ગુજરાત જીતી લીધા. દિલ્હીની શહેનશાહતના એક રાજકીય વિભાગ તરીકે મુસલમાનોએ જીતેલા એ તમામ પ્રદેશનો રાજ્યવહીવટ આદતો હતો અને તે વખતે 'અલ્પદિલ્લપુરપટ્ટણ' સુગાનું પાટનગર હતું, અને એ વહીવટને અંગે તમામ પ્રદેશ એટલે કે કાઠિઆવાડ, આનર્ત અને લાટ 'ગુજરાત' તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો. રજપુતાનાનો વાયવ્યપ્રદેશ જે મૂળ ગુર્જર લોકોનો હિંદુસ્તાનમાં તેમના આવ્યા પછીનો પ્રદેશ હતો તે પાછળથી રજપુતોએ જુદે જુદે સમયે પોતાના દેશ રજપુતાનામાં ભેળવી દીધો.

'ગુજરાત' નામ ગુર્જરાષ્ટ્ર ઉપરથી થયું છે એમ ચોક્કસ કહી શકાય નહિ; 'ગુર્જરાત' એટલે ગુર્જર લોકોને રક્ષણ આપનાર ભૂમિ અને એના ઉપરથી 'ગુજરાત' એ અવશ્યજ્ઞ શબ્દ છે. હવે પછી ગુજરાતનાં કેટલાંક પ્રાચીન શહેર અને ગામોની ગ્રંથવાળેગ ઐતિહાસિક હકીકત આપવામાં આવશે.

વાચનની નવી પદ્ધતિ

વાચનની શરૂઆત કરવાની જુદી જુદી પ્રથાઓ પ્રચલિત છે. બાળકો સરળ, સળંગ ને ભાવાત્મક વાચતા જલદી શીખે તેવી સરળ પ્રથા બોળી કાઢવાને પરિશ્રમના કેળવણીકારો બાળસ્વભાવને અનુસરી જુદા જુદા અખતરા કરે છે. એ અખતરાઓને પરિણામે જે પ્રથાઓ શોધાઈ છે તેમાં ‘વાર્તા-પદ્ધતિ’ (Story-method) મુખ્ય છે. તે દેશોમાં આ પ્રથાને ઠીક સ્થાન મળ્યું છે. આ વાર્તાપદ્ધતિ ગુજરાતી ભાષાના વાચનની શરૂઆત કરવામાં લાભદાયી છે કે નહિ, તે માટે અત્રેની પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજની શુજા પ્રેક્ટિટ. સ્કૂલના બાળવર્ગમાં આ પદ્ધતિથી વાચનની શરૂઆત કરી એક અખતરો ગઈ સાલ કરવામાં આવ્યો હતો. વાર્તાપદ્ધતિથી બાળકોનું વાચન સરળ બને છે, બહુ સળંગ અને ભાવાત્મક વાચન વાંચતાં બાળકો જલદી શીખે છે, એમ જણાવાયી આ સાલ પણ એજ પદ્ધતિ પ્રમાણે વાચનની શરૂઆત કરવામાં આવી છે.

આપણા પ્રાંતમાં કેટલાક શિક્ષકોએ આ પદ્ધતિ પ્રમાણે કામ કરવાની શરૂઆત કરી છે છતાં બીજા શિક્ષકો કે જે આ પદ્ધતિ પ્રમાણે કામ કરવાને ઉત્સુક છે તેમને સરળતા મળે અને આ પદ્ધતિ સંબંધી માનવામાં આવતી કેટલીક અઘરા દૂર થાય, તે હેતુથી અખતરો કર્યો પછી આ લેખ લખવાનું આવશ્યક ગણ્યું છે.

પદ્ધતિનું સ્વરૂપ રજુ કરતાં પહેલાં તે પ્રદ્ધતિના સિદ્ધાંત અને હેતુઓ સંબંધી મારા જે વિચારો બંધાયા છે તે હું રજુ કરીશ. બાળક જ્યારે દુનિયાના પ્રાણીઓ કે પદાર્થોને ઓળખવાની એટલે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની શરૂઆત કરે છે, ત્યારે તે જે પ્રાણી કે પદાર્થ પડેથી વાર જુએ છે, તેના આખા સ્વરૂપની ધારણા પહેલી બાંધે છે. આ સ્વરૂપધારણાને આધારે તે દુનિયાનાં જુદાં જુદાં પ્રાણીઓ ને પદાર્થોને ઓળખતું થાય છે. પછી તેમાંનાં જે પ્રાણીઓના કે પદાર્થોના પરિચયમાં બાળક વિશેષ આવે છે, તે પ્રાણીઓની કે પદાર્થોની સ્વરૂપધારણા એકસ થઈ જ્ઞાનના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે. દાખલાથી આ બાબત સમજાવે. “મા બાળકને રમાડે છે. બાળકના કાકા આવે છે. બાળક કાકાને ઓળખતું નથી. મા બાળકને કહે છે ‘જે કાકા આવ્યા’ બાળક ‘કાકા’ ‘કાકા’ કરે છે. કાકા જ્યાં છે કે નીચા તે ઠાળા છે, કે ગોરા છે, કાકાનું નાક લાંબુ છે કે ટુંકું છે, તે

બાળક વિચારવા બેસતું નથી પણ કાકાના આખા સ્વરૂપની ધારણા તે બાંધે છે. એમ મામાને ઝોળખાવે છે. બાળક મામાની પણ સ્વરૂપધારણા આવી રીતે બાંધે છે. આ સ્વરૂપધારણાને આધારે બાળક કાકા, મામાને ઝોળખતું થાય છે ખરૂં પણ કદાચ એ કાકા, મામા વારંવાર જોવામા ન આવે તો કદાચ કાકાને મામા ને મામાને કાકા બાળક કહી દે છે. જ્યારે તે કાકા, મામાના વિશેષ પરિચયમાં આવે છે, ત્યારે કાકા મામાની સ્વરૂપધારણાનો ભેદ પાડી કાકા તે કાકા ને મામા તે મામા એમ ચોક્કસ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે.”

મોટાં માણસો પણ નવા પ્રાણી કે પદાર્થનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતા પહેલાં આવા જ સ્વરૂપની ધારણા બાંધે છે. ‘છગનલાલ’ નામના માણસને એક વખત જોયા પછી છગનલાલને મળતા આવતા ચહેરાના મીઠા માણસ મળનલાલને જોઈને તેમને છગનલાલના નામથી બોલાવવાની ઘણી વખત હિમત યર્ષ જાય છે, એ છગનલાલના સ્વરૂપની બાંધેલી ધારણાને આધારેજ. પ્રાણી કે પદાર્થની આખી સ્વરૂપધારણા પ્રથમ બાંધવી ને પછી તેના જુદા જુદા ભાગોનું અવલોકન કરી જુદાં જુદાં પ્રાણી કે પદાર્થોનું ચોક્કસ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એ મનુષ્ય જાતનો જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો કુદરતી નિયમ છે. આ કુદરતી સિદ્ધાંતને અનુસરી આ પદ્ધતિની યોજના યર્ષ હોય એમ જણાય છે. આ સ્વરૂપધારણા બાંધવાનું કામ આંખ કરે છે. જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં બીજી ઉદ્વિગ્ધો કરતાં આંખ વધારે કામ કરે છે. તેમાં પણ વાચનની સરળતા માટે તો આખનીજ ચપળતાનો વિશેષ ઉપયોગ થાય છે. એ નયનચાપલ્ય કેળવવું એ આ પદ્ધતિનો ખાસ હેતુ છે એમ જણાય છે. પ્રથમ આખા વાક્યનું સ્વરૂપ રજુ કરવું, પછી શબ્દસ્વરૂપ રજુ કરવું ને છેવટે અક્ષર-સ્વરૂપ રજુ કરવું એ આ પદ્ધતિનો ક્રમ છે. બીજી રીતે કહીએ તો આ પૃથક્કરણપદ્ધતિ છે. આ ક્રમે કામ કરવાથી વાક્યના કે શબ્દના આખા સ્વરૂપની ધારણા બાંધવાની બાળકોની આખને ટેવ પડે છે, એટલે કે બાળકોની આંખ ચપળ બને છે. ‘એક ચકલી હતી’ આ આખા વાક્યનું સ્વરૂપ રજુ કર્યા પછી ‘એક,’ ‘ચકલી’ અને ‘હતી’ શબ્દોનું સ્વરૂપ રજુ કરવાથી ‘એક ચકલી હતી’ એ વાક્યનું સ્વરૂપ વધારે ચોક્કસ થાય છે. ‘એક,’ ‘ચકલી’ અને ‘હતી’ એ શબ્દોના જુદા જુદા અક્ષરોનું સ્વરૂપ રજુ કર્યા પછી તે તે શબ્દોના સ્વરૂપની ચોક્કસાઈ વધે છે. આમ બધાં વાક્ય અને શબ્દોના સંસ્કાર પાડ્યા પછી અક્ષરજ્ઞાન આપવાથી શબ્દો અને વાક્યો વાંચવામાં સરળતા આવે છે. શબ્દસ્વરૂપ જલદીથી ધ્યાનમાં લઈ આખું વાક્ય સળંગ વાંચવા જેટલી આંખમાં ચપળતા આવે છે.

પ્રથમ મૂળાક્ષર અને આરાખરીતું જ્ઞાન આપતું ને તે પરથી શબ્દવાચન અને વાચન લેવું એ આપણો જીનો કમ છે. આ ક્રમે પણ બાળકો વાંચતાં ચાલે છે, પણ તેમના વાચનમાં સરળતા મોડી આવે છે. આરંભમાં તો બીજકુલ સરળતા હોતી નથી, બદલે ત્રીજ ચોથા ધોરણનાં કેટલાંક બાળકોના વાચનમાં પણ સરળતા જોવામાં આવતી નથી. એ સરળતા લાવવા માટે શિક્ષકોને ઘણો પ્રયાસ કરવો પડે છે એ અનુભવની વાત છે. આતું કારણ બાળકોને આરંભમાં અક્ષરતું સ્વરૂપ જોળખવાની પાડેલી ટેવ છે. એક અક્ષર જોળખ્યા પછી બીજો અક્ષર જોળખવો તે પછી ત્રીજો જોળખવો એમ આખા શબ્દતું સ્વરૂપ ધડતું, પછી એજ પ્રમાણે બીજા શબ્દોતું સ્વરૂપ ધડતું, અને એમ આખું વાક્ય પુરું કરવું. આ નિયમને અનુસરવાથી પડેલી ટેવને લીધે આરંભમાં અક્ષરે અક્ષરે અને પછી શબ્દે શબ્દે અટકીને બાળકો વાચન વાંચતાં શીખે છે. અક્ષરોના અને શબ્દોના સ્વરૂપ જલ્દી ધડવાની ચપળતા બાળકમાં જન્મી આવે છે, ત્યારે વાચનની સરળતા જોવામાં આવે છે. આ ચપળતા કેટલાકમાં વહેલી આવે છે, અને કેટલાકમાં મોડી આવે છે. છેક ઉપલાં ધોરણના બાળકોમાં પણ આ ચપળતા થોડામાંજ આરી હોય એમ તેમના વાચન પરથી જણાય છે. આમ થવાનું કારણ બાળકની મૂળ ચપળતા ઉપર આધાર રાખી વાચનની સરજાત કરવામાં આવે છે તે છે. પાછળથી આ ચપળતા વધે એ માટે ઘણો પ્રયાસ શિક્ષકોને કરવો પડે છે, પણ પડેલી ટેવ સુધારવા જતાં ઘણા શ્રમ અને વખતનો બચ કરવો પડે છે. આરંભમાંજ આખા વાક્યતું ને શબ્દતું સ્વરૂપ ધડવાની બાળકોની આંખને ટેવ પાડી હોય, તો તે શ્રમ ને વખતનો બચાવ થાય; કામમાં સુગમતા મળે; બીજાં કામ કરવાની જોગવાઈ મળે; અને વાચન સંબંધી બીજા સુધારણા કરવાનો અવકાશ રહે છે. આ પદ્ધતિએ કામ કરવાથી બાળકની સ્મરણશક્તિને પણ ઠીક ચોપણ મળે છે. પ્રાણી ને પદાર્થનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપને બાળકો સ્મરણમાં રાખી શકે છે તેમ શબ્દોનાં સ્વરૂપને પણ સ્મરણમાં રાખી શકે છે, અથવા જુદાં જુદાં સ્વરૂપ સ્મરણમાં રાખવાની ટેવ પડે છે. વળી આ પદ્ધતિએ કામ કરવામાં બાળકની ઠંપના, ગુલના અને અવલોકનશક્તિ પણ કેળવાય છે. આપણી ભાષામાં આ પદ્ધતિને રચાન છે; બાળકોની ઉપર કહેલી શક્તિઓના વિકાસને અનુકૂળના મળે છે; અને આરંભથીજ બાળકોના વાચનમાં સરળતા આવે છે એ અનુભવ ક્યાં પછી વધારે સારી રીતે સમજાયે.

આ પદ્ધતિથી કામ કરતાં પહેલાં કેટલાક શિક્ષકો આ પદ્ધતિ સંબંધી કેટલાક સંદેહ ધરાવે છે એમ જણવામાં આવે છે; અને તેવા કેટલાક સંદેહ મને પણ થયા હતા. મને પણ એક વખત આ પદ્ધતિ સંબંધી અશ્રદ્ધા હતી અને કેટલાક બૂઝભરેલા વિચારો બંધાયા હતા. તે વિચારો ક્યા હતા અને એ શી રીતે દૂર થયા તથા કયેલી અશ્રદ્ધા શી રીતે નિર્મૂળ થઈ એ જણાવવું હીક પડશે. પ્રથમ હું એમ માનતો હતો કે આ એક 'ગોખળુ પદ્ધતિ' છે, આ પદ્ધતિએ બાળકોને શાબ્દિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય. બાળકોનું શબ્દોનું કે વાક્યોનું બોલો અમુક સંખ્યામાં થાય એથી બધાજ શબ્દો અને વાક્યોનું જ્ઞાન તેને ન મળે. વળી એકનું એક વાક્ય કે શબ્દ વારંવાર ગોખાવવાથી બાળકોને કંટાળો ઉત્પન્ન થાય. જે ભાષામાં શબ્દો શબ્દો જોડાણો નો ફરક હોય છે, અને શબ્દસ્વરૂપા યાદ રાખવાથીજ જે ભાષાનું જ્ઞાન પાડું થાય છે ત્યાંજ આ પદ્ધતિને સ્થાન છે. આપણે ત્યાં જોડાણોના અમુક નિયમો છે. તે નિયમો ધ્યાનમાં લે એટલે વાંચતાં આવડી જાય. આ ભાષામાં આ પદ્ધતિને સ્થાન નથી. આ પદ્ધતિથી કામ કરવું એ પશ્ચિમનું ખોટું અનુકરણ છે. 'જ્યારે આ પદ્ધતિથી કામ કર્યું ત્યારે અનુભવથી એ જણાયું કે મારા ઉપલા વિચારો બૂઝભરેલા હતાં. મનુષ્યજાતની ઉપર જણાવેલી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની કુદરતી પ્રધાને અનુસરીને આ યોજના ઘડાઈ છે એવો સિદ્ધાંત જણવામાં આવ્યો અને ખરા હેતુઓ' મને જ્યારે જ્ઞાન થયું, ત્યારે ઉપલા સંદેહ દૂર થયા. આ ગોખળુપદ્ધતિ નથી પણ રમતપદ્ધતિ એમ જાણી આવ્યું. રમત એ બાળકને પ્રાણપ્રિય વસ્તુ છે. રમતદ્વારા કામ કરવામાં બાળકોને કંટાળો નહીં આવે. કામ કામને સ્વીકારે છે, એ નિયમે રમતદ્વારા કામ લેવાની શૈલી હું શીખ્યો. શબ્દસંસ્કાર પછી અક્ષરસંસ્કાર પાડવા એ પગથીઉં જડવાથી શાબ્દિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાની બૂઝભરેલી ધારણા દૂર થઈ. વળી વાચન અને લેખન એવા ભાષા શીખવવાના બે ભાગ પાડ્યા એથી કાર્ય કરવામાં સુગમતા થઈ, લુનુંએ સચવાયું ને નવુંએ સચવાયું, ને કાર્યમાં સફળતા મળી.

આ પદ્ધતિએ કામ કરવામાં કેટલીક મુશ્કેલીઓ ધારેલી હતી. તે મુશ્કેલીઓ ખરી પણ હતી, અને છે પણ ખરી. ક્યા કાર્ય કરવામાં મુશ્કેલી નથી હોતી? કામ કરવાથી તેવી મુશ્કેલીઓ દૂર કરી શકાય છે. તે મુશ્કેલીઓ ઠીક છે, અને તે કેવી રીતે રીતે દૂર કરવી તે હવે જણાવીશ.

આ પદ્ધતિએ કામ કરવાનું ખર્ચ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યો વગર અને તેના સિદ્ધાંત અને હેતુઓ લક્ષમાં આવ્યા વગર કાર્યનો આરંભ કર્યો એ મારી પહેલી મુશ્કેલી હતી પણ એ મુશ્કેલી જાણવાનું જાણ્યા પછી દૂર થઈ. બીજીઓની આ મુશ્કેલી દૂર થાય તે હેતુથી આ લેખ લખવાની શરૂઆત કરી છે. આશા છે કે પદ્ધતિના હેતુઓ અને એ પદ્ધતિએ કેમ કામ કરવું તે જાણ્યા પછી આ મુશ્કેલી કેટલેક અંશે દૂર થશે. બાકી રહેશે તે કાર્યના અતુલવથી દૂર થશે. બીજી મુશ્કેલી સાધનોની હતી ને છે. વાર્તાચિત્રો, તે આખી વાર્તા લખેલા તખ્તા, વાક્યોનાં ને શબ્દોનાં વર્ગ સમક્ષ રજૂ કરવાનાં અને દરેક બાળકના હાથમાં આપવાનાં છુટા છુટા પત્રાં વગેરે તૈયારજ કરવાની બારે મુશ્કેલી છે પણ જે બીજા શિક્ષકોની અને મોટાં બાળકોની મદદ લઈ આ કામની વહેંચણી કરવામાં આવે તો આ મુશ્કેલી એકજ વર્ષ નડે. વળી વાર્તાઓ, વાર્તાનાં વાક્યો અને શબ્દો નિશ્ચિત કરવામાં આવે તો આ મુશ્કેલી એકજ વર્ષ નડે. પછી તો તૈયાર સાધનોથી કામ કરવાનું રહે. જે નાણાંની સવડ અને તો અપખાનાવાળા પણ મદદ કરવાની ફા પાડે ખરા. અહીં દાથે લખીનેજ કામ થાય છે. ખાસ એક મુશ્કેલી નડવાનો સંભવ રહે છે ને રહેશે. કિતસાદથી અને ઉદ્યોગથી, આ પદ્ધતિનું ખર્ચ રહસ્ય જાણીને હેતુઓ સાચવીને શુક્તિપ્રયુક્તિથી શુદ્ધિપૂર્વક બાળકોને રમતો રમાડીને કામ કરનાર શિક્ષકો મેળવવાની બારે મુશ્કેલી છે. તે મુશ્કેલી દૂર કરવાનો ઉપાય મને જાણ્યો નથી. તે યોજવાનું કામ બીજા શિક્ષકોને માટે રાખી પદ્ધતિના માદાત્મ્યનો વિષય આટલેથી અટકાવીશ. હવે પછી આ પદ્ધતિએ કેવી રીતે કામ લેવું તે જણાવીશ.

ચંદુલાલ સુનીલાલ ત્રિવેદી
પેકિટસિંગ સ્કૂલ. પ્રે. રા. ટ્રેનિંગકોલેજ,
અમદાવાદ.

વિચારમાળા

- (૧) પોતાને પરમેશ્વર જે શુદ્ધિ આપી છે તે કેવળ અન્યની સુધામગીરી કરવા આપી નથી પણ વિચાર કરી, સાત્ય અસત્યનો નિર્ણય કરવા આપી છે.

- (૨) ગમે તે કામ હોય પણ તેમાં જે અત્યંત રસ પડે અથવા તે કામ તમારી અત્યંત પ્રીતિનું હોય તો તેમાં તમે તમારા મનને એકાગ્ર કરી શકો છો.
- (૩) જીવિતે સત્ય જ્ઞાનના સિદ્ધાસન ઉપર આરૂઢ કરો.
- (૪) એક સરખો અખંડ પ્રયત્ન કરી નિત્ય થોડા થોડા આગળ વધવું એ કુદરતનું સૂત્ર છે.
- (૫) અમુક શુભ કામ કરવાની અંતઃકરણમાં પ્રવળ ઇચ્છા થતી એ તે કામ કરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય રહેલું છે એમ સૂચવે છે.
- (૬) પ્રત્યેક બાળકમાં મહાન યવાની યોગ્યતા જન્મથીજ હોય છે.
- (૭) યોગ્ય પ્રકારનાં શિક્ષણથી બીતરમા રહેલાં સામર્થ્યને બહારની સપાટી ઉપર આણી શકાય છે.
- (૮) અઘાનને ટાળવાનો ઉપાય શિક્ષા નથી પણ સાફ શિક્ષણ છે. દ્રષ્ટાંત:—બારી ઉઘારતી પડીને પગ ભાંગનાર છોકરાને તેની જૂલની શિક્ષા તરીકે બીજે પગ ભાંગવો એ શું ન્યાય ગણાશે ?
- (૯) સંસારરૂપી દીર્ઘ રોગોનું ઔષધ સદ્વિચાર છે.
- (૧૦) પુષ્કળ પ્રવાસ કરનારમાં કુશળતા આંવવાનું કારણ અનેક પ્રસંગોનો અનુભવ એજ છે.
- (૧૧) જગતમાં કોઈ એક વિષયના સંબંધમાં તો તમારાથી જેટલું બને તેટલું શીખો.
- (૧૨) તમને હાનિ કરવાને તમારા પોતાના વિના અન્ય કોઈ પણ સમર્થ નથી.
- (૧૩) જે સત્ય વાતો આપણે જાણીએ તેને આપણા નિત્યના જીવનમાં—આચારમાં મૂકવી જોઈએ.
- (૧૪) તમારૂં જીવિત તમારી ઇચ્છાનુસાર સરજવાનું તમારાજ હાથમાં છે.
- (૧૫) પ્રકાશ જેમ અંધકારને દાંડી કાઢે છે, તેમ સમજ અને શાંત મન ચિંતા અને કલેશને અંતઃકરણમાંથી દૂર કરે છે.
- (૧૬) સદાચારી યવાની દરજ પડવાથી સદાચારી થવું અને સદાચારી યવાની આંતર ઇચ્છાથી સદાચારી થવું એ બંનેમાં ધણોજ તફાવત છે.
- (૧૭) ભય ઉપજાવનારી વાતોમાં ભયનક ચિત્રોની કલ્પના કરવાનો બાળકને કદી પણ અભ્યાસ પાડવો નહિ.
- (૧૮) ઔદાર્પનાં, શૌર્યનાં, પ્રેમનાં, માયાનાં, સદાચારનાં, પ્રમાણિકપણનાં અને એવાં એવાં અનેક સદ્ગુણોનાં મૂર્તિમાન ચિત્રો બાળકની કલ્પના સક્ષિતમાં ખડાં કરવાથી તેને અત્યંત લાભ થાય છે.

- (૧૯) જે વસ્તુનું મન એકાગ્રતાપૂર્વક (ભયથી કે પ્રેમથી) ચિંતન કરે છે. ત્યારેજ તે વસ્તુ આકર્ષણના નિયમ પ્રમાણે તે મનુષ્ય પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે.
- (૨૦) મનુષ્યને પ્રાપ્ત થએલી પ્રતિક્રિયા પોતાનીજ કૃતિનુંજ પરિણામ છે.
- (૨૧) થોડાં પુસ્તકોનો ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કરનારાજ વિદ્વાન થાય છે.
- (૨૨) સર્વ વ્યાધિનું મૂળ અયોગ્ય પાત્રનક્રિયામાંજ છે.
- (૨૩) વખત નકામો ગાળવો એ આત્મધાત કરવા જેવું છે, માટે પ્રમાદને છોડી ઉઘમમા મચ્યા રહેવું.
- (૨૪) મધુર વચન સહિત દાન, ગર્વ રહિત જ્ઞાન, ક્ષમા સહિત શૌર્ય, અને ત્યાગ (આપવું) સહિત દ્રવ્ય, એ ચાર સત્કીર્તિમંદિના ખુલ્લા દરવાજા છે.

લગવાનજી લાલજી પંચવાણી.
હેડમાસ્ટર લો. બો. શાળા કમલેજ.

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાની માધ્યમિક શિક્ષકો માટેની સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા સને ૧૯૨૮

પ્રશ્નપત્ર ૧.

કેળવણીનો ઇતિહાસ અને શિક્ષણ પદ્ધતિ

નોંધ. દરેક વિભાગમાંથી ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર લખવા

વિભાગ-૧.

(કેળવણીનો ઇતિહાસ)

૧. " પેસ્ટોલોચીના વિચાર કરતાં તેના જીવનની કેળવણી ઉપર વધારે અસર થઈ છે." આ બાબતની ચર્ચા કરો અને તેના જીવનના પ્રસંગો અને વિચારોનો ઉલ્લેખ કરી તમાગ જવાબનું સ્પષ્ટીકરણ કરો.
૨. કેળવણીસાજના સિદ્ધાંતોમા મેડમ મોન્ટેસોરીએ વિચારનો જે ફાળો આપ્યો હોય તેનું મામાન્ય વર્ણન કરો. તેના કેળવણી મંબંધી વિચારોમાંથી કોઈપણ વિચારની આગાહી કરી દતી એવું નમો ગાનો છો ?

૩. નીચેની હકીકત વિષે ચર્ચા કરો:—“ પેસ્ટોલોઝી અને ક્રબલ પહેલાં પશુ “ એમિલ ” ના કર્તા રસોએ કેળવણીશાસ્ત્રના આપણા નવા સિદ્ધાંતનો પાયો નાખ્યો હતો. ઘણા જમાનાથી નાનાં બાળકો વિના કારણ જે દુઃખ ભોગવતાં હતાં અને આનંદ વગરનાં રહેતાં હતાં તેને માટે સુધરેલા શોકમાં શરમની લાગણી તેણે ઉત્પન્ન કરી અને તેમને તે માટે પદ્ધતાપ કરતાં શીખવ્યું.

૪. “ સ્પષ્ટતા, વિચારસાદ્યત્વ, વ્યવસ્થા અને પદ્ધતિ એ બધાં આ પ્રમાણે હરબાર્ટનાં શિક્ષણપદ્ધતિનાં પગથીયાં છે. ” હરબાર્ટનાં કમિક પગથીયાં જણાવે અને એ પગથીયાંનો સંબંધ જણાવી ઉપરની હકીકતની વાસ્તવિકતા સાબીત કરો.

વિભાગ-૨.

૫. શિક્ષણપદ્ધતિમાં વાર્તાનું શું યોગ્ય સ્થાન છે તે વિષે ચર્ચા કરો. વર્ગમાં વાર્તા તૈયાર કરવામાં અને તે કહેવામાં ક્યા ક્યા સામાન્ય મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં રાખશે ?

૬. વર્ગમાં શીખવતી વખતે વસ્તુપ્રદર્શન અથવા વિશેષ ઉપરથી સામાન્ય શોધવાની રીત વધારે ઉપયોગી છે ? તમે જે બાબત પસંદ કરો તે સંબંધી કારણો આપો અને શાળાના એક અથવા વધારે વિષયોના શિક્ષણને લગતું દર્શાવ લખીને તે સ્પષ્ટ કરો.

૭. “ ઘણા લોકો એમ ધારે છે કે પ્રત્નોના ઉત્તર આપવા એ ઘણું અધિક કામ છે; તેના ઉત્તર આપવા એ સહેલું કામ છે. આ એક ભ્રમ છે. ” પાઠ શીખવતી વખતે પ્રત્નોનો જે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેના સંબંધમાં આ બાબત વિષે ચર્ચા કરો.

૮. નીચેનામાંથી ગમે તે ત્રણ વિષે ટુંકી તોંધ લખો:—

(અ) શિક્ષણમાં પ્રેરણા.

(બ) ચાતુર્યની પ્રાપ્તિ.

(ક) હેતુપૂર્વક ક્રિયા.

(ડ) વિષયોનું એકીકરણ.

(ધ) ‘ જુઓ અને કહો ! ’

(દ) વ્યક્તિગત અભ્યાસક્રમની યોજના.

૯. શાળાની વ્યવસ્થાને અંગે કેઈ એક વ્યક્તિગત શિક્ષણની યોજનાનું વર્ણન કરી અને શાળાના અભ્યાસક્રમમાંનો એક વિષય લઈ

તેનો સંબંધ જણાવી એ યોજના જે રીતે અમલમાં મૂકાય છે તેનો સપટ્ટ ખ્યાલ આપો.

૧૦ વર્ગમાં શીખવાની વખતે જે પદ્ધતિના સિધ્ધાંતનો તમે અમલ કર્યો હોય તે જણાવો અને દાખલા આપી તે સ્પષ્ટ કરો.

કન્યાઓની વ. ફા. પરીક્ષા, સને ૧૯૨૮

આરોગ્યવિજ્ઞાનના સવાલોના જવાબ સંબંધી સૂચના—

૧. દાક્તરોની સંખ્યા વધરા છતાં નવા નવા રોગો ઉત્પન્ન થાય છે તેથી જલ્દી દાક્તરો તથા રોગો વચ્ચે હરિદ્રાર્થ ચાલતી હોય એમ જણાય છે તેનાં કારણો લખો.

આપણા આપદાદાઓની રહેણીકરણી, ખોરાક, પીણું વગેરેને આપણી એજ બાળતો સાથે સરખાવો, અને આથી શરીર રોગી અને કે નીરોગી રહે તે તમે કહી શકશો. હાલની મોઢવારી અને તેથી થતી ચિંતા અને પૌષ્ટિક ખોરાકનો અભાવ.

૨. દાંત ઉગતા પછી દુઃખ થાય છે અને પડતાં પછી દુઃખ થાય છે તેનાં કારણો તથા આજકાલ દાંતના દર્દીઓની સંખ્યામાં વધારો થવાનાં કારણો જણાવો.

દાંત ઉગતાં ને પડતાં દુઃખ થાય છે તેનાં કારણો સહેલાં છે. દાંતના દર્દીઓની સંખ્યા યાથી વધે છે તે જણાવવા સાર નીચેના નિયમ જાણવાથી સમજશે. ચણા, પોંઆ, રોટલા, વગેરે સાદા અને કઠણ પદાર્થો ખાવાથી દાંત મજબુત થાય છે; પણ પોચા, ગળ્યા, ખાટા, તીખા તમનમા ને ગરમા-ગરમ તેમજ ઠંડા પદાર્થો ખાવાથી કે પીવાથી દાંત પર ખરાબ અસર થાય છે. આજકાલ શું થાય છે તે તપાસો.

૩. (અ) આપણા દેશમાં જાળમરણનું પ્રમાણ જીન દેશો કરતાં વધારે છે તેનાં કારણો તથા તે અટકાવવાના ઉદ્ધાન જતાવો.

(ક) પ્રસૂતિમાં ઘણી જીવાન સ્ત્રીઓનાં મરણ થવાનાં કારણો જણાવો.

(ઝ) નાની ને કુમળી વયે માતા યતું, બાળકને ઉછેરવાના યાનનો અભાવ, ખોટા વહેમ, આપણી મંદી રીતોની બાળકો ઉપર શી અસર થાય વગેરે.

(ચ) પ્રસૂતિ વખતે સ્ત્રીઓની ઉંમર, પ્રસૂતિનો ખોરડો કેવા પ્રકારનો હોય છે તે, એટલે તે અધારો ને બેજવાળો હોય છે કે હવાઉત્તરવાળો

છે કે કેમ ? તેમાં પુષ્કળ જડા પડદા વગેરે રાખી મૂકવામાં આવે છે ? સુવાવડીનાં કપડાં ઘોઝેલાં ચોક્ખાં હોય છે કે ગંદાં હોય છે ? દાયણો નાલીમ પામેલી અને પોતાના ધંધાના જ્ઞાનવાળી ને બહુ સ્વચ્છ રાખનારી હોય છે કે અજુક, અઘાન અને ગંદી હોય છે ? તેના ખોરાક કલકે એટલે ખચી શકે તેવો હોય છે કે બારે ને ન ખચી શકે તેવો હોય છે ?

કેટલેક કેસો સુવાવડીના અંધારા ઓરડામાં તાજી હવા બહુ જઈ શકતી ન હોય ત્યાં બજાતી સગડીઓ રાખવાથી હવામાં જે બગાડો થાય છે તે પણ ધ્યાનમાં લેવાનો છે.

૪. ગામડાંઓમાં ગંદગી વધારે જતા ને સહેરોની દેખીતી સ્વચ્છતા જતાં રોગનો ઉપદ્રવ ગામડાંઓ કરતાં શહેરમાં લાંબો વખત ટકે છે તેના કારણો કહો.

શહેરની ગીચ વસ્તી, ત્યાંના ધંધારોજગારને લીધે બગડતી હવા, યાંનો બગડતો ખોરાક, અને કામ અને કસરતનો અગાવ એ વાત ધ્યાનમાં લાખો, અને ગામની આછી વસ્તી, છુટાં છુટાં ધરો, ખુલ્લી હવામાં તેમને રહેવું પડતું કામ, તેમને મળતો ચોક્ખો, સાદો, અને પાંચિક ખોરાક.

૫. ક્ષય તથા તેના પ્રકાર અને તેમાંથી બચવાના ઉપાયો જણાવો. જવાબ સહેલો છે.

૬. ખોરાકમાં દૂધ તથા ઘી કરતાં તાજાં શાકભાજી તથા ફળો તંદુરસ્તીને વધારે ફાયદાકારક જણાય છે તેનાં કારણો લખો.

દૂધ સંપૂર્ણ ખોરાક છે પણ ઢેરનો ખોરાક ચોક્ખો ન હોય અને તે ગમે તે ખાય અથવા ઢેર રોગી હોય કે ઢેરનો માલિક દોહતી વખતે ઢેરનાં આંચણા, પોતાના હાથ કે દોહવાની તામડીઓ ચોક્ખી ન રાખે કે ઢેરને રહેવાની જગા ગંદી હોય તો તેના દૂધમાં જુદા જુદા રોગનાં જંતુઓ હોય છે. આવાં જંતુઓ તાજાં શાકભાજી અને ફળોમાં નથી હોતાં. ઘીમાં તો એકલી ચરખી છે, અને ચરખી એ સંપૂર્ણ ખોરાક નથી એ વાત લક્ષમાં રાખવા જેવી છે.

હરરાય અમુલખરાય ડેસાઈ, બી. એ.

૩. એ. ઇ. અમદાવાદ.

પારડી તાલુકાની ગુજરાતી નિશાળો સાર્વજનિક પુસ્તકાલય

ધ. સ. ૧૯૨૪ ના મે મહીનામાં સુરત જિલ્લાના ડે. એ. ઇ. સાહેબની આદિશમાં મે. એ. ઇ. મિ. કે. એચ. વખીસે જિલ્લાના આસિ. ડે. એ. ઇ. તુ' સમેલન મેળવ્યું હતું. તેમાં વિદ્યાર્થીઓનું માતૃભાષાનું જ્ઞાન વધારવા સંબંધી વિચાર ચલાવતાં તેઓ સાહેબે વધુ વાચન શરૂ કરવાની સૂચના કરી. એ સૂચના મુજબ પારડી તાલુકાની આઠ રાજાઓમાં શરૂઆત કરવામાં આવી તેથી વિદ્યાર્થીઓમાં એતન પ્રગટ્યું. દરમિયાન મે. વખીસ સાહેબને સુરતના સ્વીસ મુંઝવિનિવાસી શેકઝ સર પુસ્તોત્તમદાસ ઠોકારદાસની મુલાકાત થતાં આ જિલ્લાની બધી રાજાઓ સાર નિયમિત મદદગી આપા મળવાથી નિયમિત યોજના રચી. નામદાર મુંઝવિ સરકારની અને ડિસ્ટ્રિક્ટ લોકલબોર્ડની સંમતિ મેળવી પારડી તાલુકામાં તેની શરૂઆત તા. ૧-૧૧-૨૫ થી કરવામાં આવી.

યોજના—દરેક તાલુકામાં (૧૦૦૦) રૂ. શરૂઆતમાં અને (૧૨૫) રૂ. નિભાવખર્ચેના વાર્ષિક વાપરનાં દર વર્ષે એકે તાલુકો નવો કરવો; એટલે આઠ વર્ષે આખા સુરત જિલ્લાને ચોપડી મળી રજા પછી વાર્ષિક (૧૦૦૦) રૂ. ની રકમ નિભાવ માટે મળ્યે જાય. આ પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકો રાજાનાં વખતમાં શિક્ષકોની દેખરેખ નીચે વંચાય છે; એટલે ધારવા પ્રમાણે ઉપ-યોગ કરી શકાય છે. વળી તેમાં હોસ અને રપડોં આણવા તથા બાળ-સમૂહનું વલણ બેચવા ઇનામની રીત લાખલ કરેલી છે.

ઉપલા (૧૦૦૦) રૂ. માંથી (૭૫૦) રૂ. નાં પુસ્તકો, (૫૦) રૂ. નાં ઇનામ, (૭૫) રૂ. તુ' મહેનતાણું, અને (૧૨૫) રૂ. ની પેટી આ પ્રમાણે ગણતરી છે. પુસ્તક ખરીદીના કમિશનમાંથી પરચુરણ ખર્ચ કરવામાં આવે છે. પેટી લોઢાના પતરાંની અને ફેરવી શકાય એવી રાખેલી છે. તેની મેંખા નિશાળની વર્ગશીના પ્રમાણમાં રહે છે. પુસ્તકાલયના ત્રણ વિભાગ પાડ્યા છે: (૧) ફર્સ્ટ ગ્રેડ ૫ થી ૭ ધોરણ (૨) સેકન્ડ ગ્રેડ ૧ થી ૪ ધોરણ (૩) કન્યાશાળા ૧ થી ૬ ધોરણ. કન્યાઓ માટેનાં કેટલાંક જરૂરી પુસ્તકો જેવાં કે સીવલ, ગ્રેવેલ, ગિરેત્રિ લખતા વગેરે કન્યાશાળા વિભાગમાં મૂકાય છે. વળી પુસ્તકોની સંખ્યા નીચલાં ધોરણો માટે વધુ અને ઉપલાં માટે ઓછી એમ વિદ્યાર્થીઓના પ્રમાણમાં રાખી છે.

પેટ્રીમાં પુસ્તકો ઉપરાંત, ડેક્ટેક, વાચનનોંધ, અને પેટ્રી મળ્યા મૂકપાતી નોંધ રહે છે. નિશાળમાં ફેરણીનો ક્રમ અને વાંચેલી ચોપડીની યાદી રહે છે. તમામ હિસાબ તાલુકા સ્તરેમાં રહે છે. તાલુકા માસ્તર પરીક્ષકની સંમતિથી વહીવટ કરે છે. વધારાનાં નાણાં પોસ્ટલ સેવિંગ બેંકમાં રહે છે. આખી રકમ સર પુરોગતમદાસને લાંથી કે. એ. ઇ. સા. ને લાં આવે છે તેમાંથી ખર્ચ કરવામાં આવે છે.

શાળાઓનાં જૂથ પાઠી દરેક શાળાવાર જુદી પેટ્રી ભરવામાં આવે છે. તે ફર્સ્ટ ગ્રેડમાં ત્રણ મહીને, સેકન્ડમાં બે મહીને, અને કન્યાશાળામાં દોઢ મહીને બદલવામાં આવે છે. ફર્સ્ટ ગ્રેડ તદ્દન સ્વતંત્ર હોય છે, સેકન્ડ ગ્રેડની નજરવાર પેટ્રીઓ સરખી હોય છે, અને કન્યાશાળામાં ૩ ડઝન ઓછામાં ઓછાં પુસ્તકો હોય છે. તે ધોરણસર મુકરર કરીને મૂકેલાં હોય છે. છતાં હેરફેર સામે વાંધો લેવાતો નથી. દરેક શાળામાં દરેક વર્ગને વધુ વાચન માટે ૪૦ મિનિટ જોટલો વખત આપવામાં આવે છે. દર વર્ષે એક તાલુકો વંચાએશો સદ બીજો તાલુકો જાય છે અને જુના તાલુકાને નવો સદ મળે છે જેથી બંનેને એકસરખો રસ રહે છે. શિક્ષકો ચોપડી પોતે વાંચે છે, બાળકોને સમજાવે છે, વંચાવે છે, જરૂરી ચિત્રો દોરાવે છે, રમત રમાડે છે અને સંવાદ શીખવે છે. ચોપડી ઘેર આપતા નથી. બગડેલી હોય તે સુધારી લે છે. શાળાના અધિકારી, રેવન્યુ અમલદારો, જિલ્લા અને તાલુકા બોર્ડના સભ્યો, તથા બીજા શાળાની મુલાકાત વખતે તથા જાહેર મેળાવડા વખતે એની તપાસ લે છે અને તેનાં પરિણામની નોંધ રહે છે.

પુસ્તકો: પુસ્તક સમિતિનાં પસંદ કરેલાં, વિદ્યાર્થીને વાંચવા જેવાં, શિક્ષણ અને વ્યવહારના કામમાં મદદ કરે તેવાં સુંદર બાંધણી, ટકાવ પુર્ણ, અને મોટા ટાઇપવાળાં વાંચી જોઈ લેવામાં આવે છે. તાલુકાની પ્રગ, તેનું વલણ, અને શિક્ષકના વલણને જૂટી, કેવળ હેતુને સાધવા જતાં યોજના કોલેમનું ન તીવડે, અને ધારણે લાભ ન મળે એ વાત ધ્યાનમાં રાખી પહેલા સદની પરીદર્શી કરવામાં આવી હતી જેથી પરિણામ ધારણ પ્રમાણે આવ્યું. વિદ્યાર્થીઓ વાંચેલી વાત ઘેર જઈ માબાપને કહે છે, તે વિશે માંહોમાંહિ સંવાદ કરે છે, અને કોઈક વખતે વ્યવહારી બાબતમાં તેમાંથી દર્શાવે આવે છે, તેથી વાંચીઓને હિમમત આવવા લાગ્યો છે. શિક્ષકોને વર્ગમાં શીખવતાં છાત્રાઓ ઉભટથી સાંભળે છે અને

પોતાની વાંચેલી દફતર ઉમેરી ચાલુ વાતમાં મદદ કરે છે, એથી તેમને પણ કાયદો જણાવા માંડ્યો છે.

આ બાળકોને પાઠ્ય પુસ્તકો કરતાં ખીનું વાંચવાનું હોય છે અને તેમાંથી ઉપયોગી જ્ઞાન મળે છે તેનું જ્ઞાનજ નહોતું તેની સાખીતી દેવે મળી છે અને જાવિધમાં આ ગામેમા નાગરિકોનું પુસ્તકાલય થવાની આશા મજબુત થાય છે. ખીને સટ પહેલા કરતાં ફરવાએલા વલણને લક્ષમાં લઈ પસંદ કર્યો છે. તેમાં શિક્ષણ કરતાં સામાન્ય જ્ઞાનને વધુ પોષણ મળશે. ખીને સટ જ્ઞાનાથી ઉચો આવવાની આશા છે. શાળામાં બાળકના હૃદયમાં ઉત્પન્ન કરેલો વાચનશોખ જરૂર તેને નાગરિકપણામાં ઉપયોગી થઈ પડશે એટલે કરતાં પુસ્તકાલયો સંગીન કામ જનવશે.

આ પુસ્તકાલયને ખાસ કરીને જમનગરના એન્જી. ઇ., અંકલેશ્વર વોરેશનલ ટ્રેનિંગ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર, મિ. પંજાબી આર્મ. સી. એસ, કમેન્ટર મિ. શિલ્કી આઇ. સી. એસ. એઈ સંતોષ જાહેર કર્યો હતો, તથા કમિશનર મે. ગેરેટે વાપીમાં સંતોષ પામી આશ્રયદાતા સર પુરુષોત્તમદાસનો આભાર માન્યો હતો. જિલ્લા લો. બો. પ્રે. રા. બ. બીમભાઈએ પોતાના રિપોર્ટમાં તેની કદર કરી છે, અને શ્રીયુત મોતીભાઈએ તથા શ્રીયુત પારખે 'પુસ્તકાલય' માસિકમાં પોતાની માહિતીના હેવાલ લખ્યો છે, ઇન્સ્પેક્ટરે કન્યાઓનાં પુસ્તકાલય, ખાતર પોતાનો મંતોષ જાહેર કર્યો છે.

વાયળીપા અને ઉમરસાદી શાળાનાં મકાન ખુલ્લાં મૂકવાની ક્રિયા વખતે આશ્રયદાતા સર પુરુષોત્તમદાસે યોજક મિ. વડોલ, જિલ્લાના કમેન્ટર, આસિ. કમેન્ટર, રા. બ. બીમભાઈ એમ. એલ. સી, રા. સા. બીમભાઈ, ડિ. અને તા. લો. બો. ના સભ્યો, પારડી એન્જી. સો. ના સભાસદો, તથા તાલુકા અમલદારો રૂબરૂ પારડી તાલુકા સ્કૂલમાં આ યોજના તપાસી હતી અને તેના કામથી સંતોષ પામી આખા જિલ્લાને પુરી પાડવા દરાર જાહેર કર્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે "પારડીના જેવું સદકારથી કામ કરવામાં આવે તો કોઈપણ યોજના નિષ્ફળ જાય નહિ."

પારડી તાલુકામાં ફેં કાળીપરજ વસતી છે. ફેમાંએ મોટો બાગ પાછળ પડતો છે. એ તાલુકામાં પુસ્તકાલય માટે બાળકોને પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો છે. પેરી આવનાં વાર સાગે તો વિદ્યાર્થીઓ તેની પડપૂછ કરે છે; (૨) પોતાની વાંચેલી વાત માત્રાપને દેદે છે; (૩) વાંચેલાં વલણનાં મિત્રો દરવા પ્રેરણ

છે; (૪) બીજે ગામ નય તો ત્યાં પોતાની વાંચેલી વાત નિશાળીઆને કહે છે. આ પ્રચાર ભવિષ્યમાં વાચનાલયની આશા માટે પુરતો દેખાય છે. તાલુકામાં ૧૬ હજાર માણસની વસ્તીમાં લોકલમોર્ડ નિશાળોમાં ૪૫૦૦ છોકરાં ભણે છે. તે વચ્ચે ૨૦૦૦ હજાર ચોપડીઓ ખરીદાય છે, એટલે દર બે છોકરે એક ચોપડી પડે છે અને દર એક છોકરે વાર્ષિક ખર્ચ ૦-૪-૦ આનાથી જોછો આવે છે.

પારડી તાલુકામાં ૩૬ સત્રિશાળાઓ મિ. વકીલના અમલમાં થઈ છે. જેમાં લગભગ ૨૦૦૦ સ્ત્રીપુરુષો ભણે છે. તેમના લાભ માટે મિ. વકીલ પૂર્વીના પ્રવાસથી સુખરૂપ પાછા ફર્યાની માદમાં રૂ. ૧૦૦) એક સખી વજુદ ગૃહસ્થ તરફથી મળતાં 'ગાંડીવ' ના માલીક તરફથી ખાસ કાળીપરજમાં પ્રચાર માટે અર્ધા કિંમતે પુસ્તકો મળવાથી પુસ્તકાલય કરી આપ્યું છે.

વળી ગોડસેના અને વાલ્લભીલા કાળીપરજ જોડિંગમાં પણ બાળ-વાચનાલયો છે, જેનો ઉપયોગ ઠીક ચાલુ છે. પારડી સાથે જોડાયેલું ધરમપુર સંસ્થાન કે જેમાં ૨૬ નિશાળો છે તેમાં હાંતા દિવાન સાહેબે ઉદારચરિત મહારાજા સાહેબની સંમતિ મેળવી બાળવાચનાલય માટે નિશાળનાર ગોઠવણ કરી છે; એટલે આ યોજના જેમ વિશાળ સ્વરૂપમાં હંખાય તેમ તેનું કાર્ય અતિ ઉચ્ચ થવાની આશા છે. મને પંચમહાલ, નડિઆદ, અમદાવાદ, મુંબઈ વગેરેમાંથી વારંવાર નિયમો વગેરે જાણુવા માટે કાગળો મળે છે; અને તેમને મોકલેલી યાદીઓમાં સવિસ્તર લખીએ છીએ કે દરેક વાલી, બાળક અને શિક્ષકનું જનું ધ્યાનમાં રાખી પુસ્તકો લેવાં.

હવે બે બાબતો ખાસ વિચાર કરવા જેવી રહી.

(૧) કયાં પુસ્તકો મૂકવાં. તાલુકાની પ્રજા, તેથી જરૂરિઆત, શિક્ષકોની લાયકાત, અને વાલીઓની સમજણ ધ્યાનમાં લીધા વગર પસંદગી કયેથી તેનો ઉપયોગ ચાલ નહિ તો જાણું નકામું થઈ પડે, માટે શિક્ષણ અને વાચનશોખ બંનેને પોણે એવાં પુસ્તકો મૂકવાં.

(૨) કયા ધોરણથી વધુ વાંચન આપવું.

કેટલાક બીજાથી, કેટલાક ચોથાથી, શરૂ કરવા કહે છે. અને તો બાળવર્ગથી જુદી જુદી બાળપોથીઓ સમૂહવાચન તરીકે શરૂ કરી છે અને

જેમ જેમ સુંદર પુસ્તકો બહાર પડતાં જાય છે તેમ તેમ તેમાં સદાય મળતી જાય છે. 'ગાંધીવ'ની હેલ્થી ચોપડીઓ મોટા ટાઇપની, ટુંકી વાતોવાળી, તે સાદા શબ્દોવાળી પહેલી ચોપડીમાં વંચાય છે. ખેતીવાડી જોતે લઈને આખા ગુજરાતમાં હું ક્યો છું અને ત્યાં મેં ચોપડીઓ સાથે રાખી અજમાવી જોઈ ખાત્રી કરી છે કે નીચલાં ધોરણોથી શરૂ કરવાને વાંધો નથી એટલુંજ નહિ પણ દાખવ કરવું સાઈ છે.

દર વર્ષે એકેક તાલુકો કરવામાં અમારી તેમ એ છે કે બધા સટ જુદા જુદા થઈ દરેક સટ બદલાવાથી આખે જિલ્લે એકસરખો રસ ટકી રહે. વળી જુદે જુદે તાલુકે એકની એક ચોપડી કેવું માન પામે તથા સર્વ-માન્ય કંઈ ચોપડીઓ ગણાય તે નક્કી કરવાનું ધોરણ સહેલું થઈ પડે. વળી અંચકારો તરફથી બહાર પડતાં નવીન પુસ્તકોનો પણ અમને લાભ મળતો રહે.

આ કામમાં સર્વ શિક્ષકો અને આગેવાનો રસ લે છે. પારડી તાલુકા શાળાઓના તમામ શિક્ષકો વારંવાર ગમે તે વખતે અને ગમે તે ભોગે મદદ કરે છે.

ગુજરાતના મે. એ. ઇ. સા. દરેક બાળકમાં કિંમતી મદદ આપતા રહે છે. શાળામાં તપાસ લે છે, પરીક્ષક પોતે નીમી મોકલે છે, ઇનામ પોતાની આગેવાની હેઠળ વાલી, વિદ્યાર્થી, અને શિક્ષકોની રૂબરૂ મેળાવડો કરી વહેંચી આપે છે. વલસાડ તાલુકાના પુસ્તકાલય ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયા કરી તે વખતે પારડી તાલુકાના સાઈ પ્યાન આપનારા શિક્ષકોને વલસાડ તાલુકાના શિક્ષકો રૂબરૂ ઇનામ આપી અને તાલુકાની યક્તિ વધારવા ઉત્તમ તક સાધી હતી.

આ માટે અમારી પાસે જુદું ખાતું નથી. તમામ કામ શાળાના કામ ઉપરાંત કરીએ છીએ અને તે આનંદથી અમારૂં માનીને કરીએ છીએ. એ એક નવી સંસ્થા છે. તેની ઉન્નતિ હજીવા દરેક મીઠી નજરથી જુએ છે તે બાળક અમે આભારી છીએ. આ યોજના અમલમાં મૂકતા પહેલાં હું અમદાવાદથી આવનાં રસ્તામાં વડોદરા ઉતરી શ્રીયુત મોતીભાઈને મળ્યો હતો. તેઓશ્રીએ પોતાનો સપજો અનુભવ મને કહ્યો હતો.

ગુજરાતના ધનિયને ગુજરાતના બાળકોના હિત સાથે ને માતૃભાષાની ઉન્નતિ સાથે શેઠ સર પુરોષોત્તમદાસને પગમે પગવા વિનંતિ કઈ છું; અને વિદ્યાવિવાસી હૃદયને વિનંતું છું કે માત્ર ગામ દોઢ વીસ વીસ રૂપીઆ

ભેગા કરી સામાન્ય વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો ફરતાં યોગ્યતાવાનલપ્ત સહેલાઈથી થાય, અને તેનું પરિણામ જલદી નિહાળવા લાગ્યશાળી થઈએ.

બાળસાહિત્યના લેખકોને નક્કી વિનિતિ કરે છું કે જે બાળવાર્તા કે બાળપુસ્તકમાં નવીન લેખો બાળકના ગજ પ્રભાવે લખાય તો બાળકોનાં જમાનો ખરેખર પ્રગતિમાન બની રહે.

કસનજી મોહનભાઈ વસી

એ. ડ. એ. ઈ.

સુરત.

સરકારી જાહેરખબરો

ભરૂચ તાલુકામાં જે ચમાર ગામ આવેલું છે તે ગામનું નામ બદલીને નખીપુર પાડવામાં આવ્યું છે, અને તે ગામમાં આવેલી રાજા ચમારગામ શેઠકલગોડ સ્કૂલને બદલે નખીપુર શેઠકલગોડ સ્કૂલ તરીકે ઓળખાશે.

ડે. એ. ઈ. સાહેબની આદિસ, (અંગ્રેજીમાં સહી) એમ ડી. ફલાલ.
ભરૂચ, તા. ૨૫-૮-૨૮

નં. ૧

આવતી (સને ૧૯૨૯ ની) ઉર્દુ વર્નોક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષા માટે ઉર્દુ વર્નોક્યુલર અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે જે ગણપાઠો નક્કી કરેલા છે તે ખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડીના લાગ પહેલામાંથી છે.

(અંગ્રેજીમાં સહી) જી. આઈ. શાહ.

(ઉ. જા. ના મે. એન્ડુ. ઈન્સ. સાહેબના પત્ર નં. ૬૭૯૩ તા. ૧-૬-૨૮ માં કરેલી સૂચનાનુસાર).

શુદ્ધિપત્રક

પુસ્તક ૬૭ એક ૮ પેજ ૨૭૬ મે ૧૭ અને ૨૧ મા નંબરની ચોપડીમાં મન્યકર્તાનું નામ મિ. નટવરલાલ વીમાવાળા છે તેને બદલે મિ. ચીમનલાલ પ્રા. બટ એમ વાંચવું, અને ૧૮ મા નંબરની ચોપડીની કિંમત રૂ. ૦-૪-૦ છે તેને બદલે રૂ. ૦-૬-૦ એમ સુધારી વાંચવું.

(૨) પાઠ્ય પુસ્તક, કાનામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રકટકર્તા (ટેકાજી અદિત)	કિંમત રૂ. આ પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે	રિમાર્ક
૧ બાઈ દલાકાના સામાન્ય અને હિદુસ્તાની રૂપરેયા ભૂગોળ (બીજી આવૃત્તિ)	મિ. એન. જે. વખારીઆ	મિ. એન. જે. વખારીઆ, તાલુકા રૂઢલ મારતર, માળીઆ દા-થીઆથા (કાલિઆવાડ)	૦-૪-૦	પાઠ્ય પુસ્તક	પ્રાથમિક સ્કૂલોના બોયા ધોરણ માટે.
૨ નાગાનંદ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. જે. દલાલ	મિ. આર. જે. દલાલ, બાલાહરમાનની સામે, રીચીરોડ, અમદાવાદ	૦-૮-૦	"	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૩ હિદુસ્તાનનો ઇતિહાસ અને રાજ્યવર્ણન (આવૃત્તિ ૧૯૨૭)	મિ. જી. એન. ભેશી	મેસર્સ કમિશન એન્ડ કો., હોન-ન-પ્રીરોડ, મુમ્બઈ	૧-૮-૦	"	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૪ બ્રિટિશ હિંદની રાજ્ય-વ્યવસ્થા	મિ. કે. એચ. કામદાર	મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ, મુરત	૦-૫-૦	"	"
૫ વ્યાપક દેશનો ઇતિહાસ દ્વિતીય ખંડ	મિ. બી. જે. અક્કડ	મેસર્સ મંગળદાસ એન્ડ સન્સ, મુરત	૧-૦-૦	"	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
૬ ભરતખંડનો ઇતિહાસમાર (૨૬ મી આવૃત્તિ)	મિ. એલ. એલ. વાસ	મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ, મુરત	૦-૧૨-૦	"	"
૭ શાળાપયોગી કારોઅ શિ-ક્ષણ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	મિ. એચ. એ. દેસાઈ	મિ. સી. એમ. પરીખ, રીચીરોડ, અમદાવાદ	૦-૮-૦	"	"
૮ શાળાપયોગી હિદુસ્તાનનો ઇતિહાસ (૧૯૨૭ ની	મિ. એમ. એમ. મોલકીઆ	મિ. રોપટલાલ એમ. ગજવાલા, રીચીરોડ,	૦-૧૪-૦	"	ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.

૯ મંદિર સાહિત્યની કથાઓ ભાગ બીજો (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જી. એ. મહેતા	મિ. જી. એ. મહેતા	૨-૬-૦૦	પાઠ્ય પુસ્તક	માધ્યમિક શૃંગો અને ગુજરાતી પ્રેનિંગ એન્ડ સંસ્થાઓ માટે.
૧૦ ભૂગોળ પાઠશાળા પુસ્તક ૨ જી. મુખર્ષ મલાઠે	મિ. પી. ને. વળાણી અને મિ. કે. ડી. આચાર્ય	મિ. એસ. એસ. જોયર એન્ડ સન્સ, પુરાબખર, રાજકોટ	૦-૫-૦	"	પ્રાથમિક શૃંગો માટે.
૧૧ શાળાપ્રયોગી વાર્તાશ્રી ગુજરાતનો મતિલાસ (બીજી આવૃત્તિ)	મિ. ડી. સી. ત્રિવેદી	મિ. આર. જી. એન્ડ અમદાવાદ	૦-૪-૦	"	"
૧૨ હિન્દુસ્તાનનો મતિલાસ શાળાઓ માટે (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. સી. સી. મહેતા	મિ. આર. જી. એન્ડ અમદાવાદ	૨-૦-૦	"	માધ્યમિક શૃંગો માટે.
૧૩ મહાકવિ છી ભવચૂતિ વિ- રચિત, ગદ્યરસ અને શ્રી સુર્ગદૂત વાસવદત્તા	મિ. સી. એચ. પંડ્યા	મિ. જી. એ. મહેતા, પીરમજારોડ, અમદાવાદ કાગ. પુઠું	૦-૮-૦ ૦-૨-૦ ૦-૨-૦	વધારાનું વાચન	પ્રાથમિક અને માધ્ય- મિક શૃંગો અને પ્રેનિંગ સંસ્થાઓ માટે.
૧૪ સંસ્કૃત સાહિત્યની કથાઓ મુગ્ધચંદ્રિક અને મુદ્રા- રાક્ષસ, (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એન. એન. શાહ.	"	૦-૮-૦	"	પ્રેનિંગ સંસ્થાઓ અને માધ્યમિક શૃંગો માટે.
૧૫ આનંદધારા ભાગ ત્રીજો	મિ. આર. એન. શાહ.	આલબન કાર્યાલય, વડોદરા.	૦-૮-૦	અનામત લાયબ્રેરી	પ્રાથમિક શૃંગો માટે.
૧૬ " " " " " " " " " " " "	"	"	૦-૮-૦	"	"
૧૭ સરોવરની સુધરી (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૨-૦	અનામ	"

૨૮ શ્રીગણ પાદમાળા પુસ્તક	મિ. પી. જે. અંબાણી	મિ. સનસ, રાજદોડ.	૦-૫-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલના મા-સ્તરોના ઉપયોગ માટે.
૧ હા. યુગરાત (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. કે. ડી. આચાર્ય	રેવ. એન. એમ. મહીડા,	૦-૪-૦	ધનામ	પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે.
૨૬ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	રેવ. એન. એમ. મહીડા	હિનાઈ, વાયા બીચીગોરા	૦-૮-૦	ધનામ અને લાયજેરી	"
૩૦ હુંદરી વાર્તાઓ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એસ બી. પા	મિ. એમ બી પાદકચ,	૦-૮-૦	"	"
૩૧ હાજની વાતો. (બીજી આવૃત્તિ)	મિ. અવેરચંદ મે	નવા ફળીયા, કોટ.	૦-૮-૦	"	"
૩૨ થી કૃષ્ણદર્શન.	મિ. આર. એસ	રાજપુર.	૧-૪-૦	લાયજેરી અને સ્કોલર	ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૩૩ થી પ્રભુચરણ	મિ. જે. બી. પંડિત	શાહપુર, ચામદાવાડ.	૦-૬-૦	ધનામ	પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે.
૩૪ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	છવકોર વનિતા વિશ્રામ,	૦-૮-૦	લાયજેરી અને સ્કોલર લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૩૫ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	ખાડીયા, અગદાવાડ.	૦-૮-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે.
૩૬ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	મિ. દાસોદર હાગલા,	૦-૮-૦	લાયજેરી અને સ્કોલર લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૩૭ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	મિ. દાસોદર હાગલા,	૦-૮-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૩૮ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	મિ. દાસોદર હાગલા,	૦-૮-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૩૯ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	મિ. દાસોદર હાગલા,	૦-૮-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૪૦ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	મિ. દાસોદર હાગલા,	૦-૮-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૪૧ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	મિ. દાસોદર હાગલા,	૦-૮-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૪૨ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	મિ. દાસોદર હાગલા,	૦-૮-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૪૩ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	મિ. દાસોદર હાગલા,	૦-૮-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૪૪ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	મિ. દાસોદર હાગલા,	૦-૮-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૪૫ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	મિ. દાસોદર હાગલા,	૦-૮-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૪૬ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	મિ. દાસોદર હાગલા,	૦-૮-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૪૭ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	મિ. દાસોદર હાગલા,	૦-૮-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૪૮ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	મિ. દાસોદર હાગલા,	૦-૮-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૪૯ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	મિ. દાસોદર હાગલા,	૦-૮-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૫૦ અંગિકાસી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જે. એચ. શાહ	મિ. દાસોદર હાગલા,	૦-૮-૦	લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.

પ્રાથમિક શાળા (પહેલી મિ. વિજય કાપા- આવૃત્તિ)	મેસર્સ આર. વનમણીદાસ ૨-૪-૦ એન્ડ કો, બાલોઆ મહા- ન વાડીની સામે, ૩૬૭ કાલામહેલી, મુંબઈ.	૦-૧૨-૦ મે. જો. મહેતા, પીર મજા રોડ, અમદાવાદ ૧-૦-૦ લુગ. મુંડું	વધારાનું વાચન માધ્યમિક સ્કૂલ માટે.
વરસવાક વિભવ્યુતિ અને હર્ષ દેવ કૃત નાટ્યકથાઓ. (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જી. મહેતા મિ. કે. જી. શામદાર	૦-૧૩-૦ મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ, સુરત.	પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે માધ્યમિક સ્કૂલ માટે

(સહી) કે. એસ. વકીલ.
એ. ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. હન્સ. માહેબના પત્ર નં. ૫૫૮૭ તા. ૬-૮-૨૮ આ કરેલી સૂચનાનુસાર)

સુતે ૧૯૨૮ ની સાલની એન. પી. વકીલ સ્કોલરશિપની પરીક્ષાનું પરિણામ

નંબર	નામ	ઉમર	કક્કા સૂક્ષ્મા બળવા	સ્કોલરશિપની આપવાની માસિક રકમ
૧	કલામ બા—ભાગદીઆ શેરા કે.	૧૩	મેસર્સ	રૂ. ૪
૨	કલામ બા—જી. એન. ખંભાતા	૧૪	હાઇસ્કૂલ	રૂ. ૫
૩	કલામ કે—કે. ઇ. વકીલ	૧૫	અમદાવાદ	રૂ. ૬
૪	કલામ કે—કે. એચ. મેહરા	૧૬	”	રૂ. ૭

અમદાવાદ. તા. ૪ થી સપ્ટેમ્બર સુતે ૧૯૨૮. (સહી) Dotatram M. Shah, પ્રમુખ, અમદાવાદ—મ્યુનિસિપાલિટી.

સુંબઈ ઇલાકાની ઉર્દૂ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોનો યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકનું નામ	અંચકર્તાનું નામ	પ્રકટ કર્તા કે સુકસેલારનું નામ	કિંમત રૂ. અ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમાર્ક
૧	તરીય-ઉત-તાલીમ	મિ. સૈયદ અસરારઅલી ખી એ.	મેનેજીંગ પ્રોપ્રાએટર "અકબર પ્રતાવીમ" લાહોર	૦-૬-૦	ઉર્દૂ સ્ટુડેન્ટની લાયબ્રેરી માટે	
૨	યસનીન	મિ. ગીરજા મોહમદ સામદ	દારુલ મુશ્શ-અલ-એ પંખબ, લાહોર.	૧-૮-૦	"	
૩	તખાસુફલાત	મિ. સૈયદ અફઝલઅલી એમ. એ.	મિ. એસ. મુમતાઝલી એન્ડ સન્સ લાહોર.	૨-૦-૦	"	
૪	એન્સુકેશનલ ગેઝેટ (મેગેઝીન)	મિ. રોષ મોહમદઅન જોડિટર.	મેનેજીંગ પ્રોપ્રાપટર. 'એન્સુકેશનલ ગેઝેટ,' અલ હર.	૨-૮-૦ (વિવાર્થીઓ માટે) ૩-૦-૦ (દરેક માટે)	"	
૫	થિયા	મિ. અબ્દુલ મલકખાન 'સાલીક'	દારુલ-મુશ્શ-અલ-એ પંખબ, લાહોર.	૦-૧૨-૦	"	
૬	નયા ત્યાહાર	મિ. સૈયદ ઘોસ મોહી-ઉદ્દીન	એન્સુકેશનલ પબ્લિશિંગ કમ્પ્લેક્સ, બાબગલોર	૦-૮-૦	"	
૭	અવાહીર-ઉત-તાલીમ	ડૉ. અતાતુલ્લા, પી. એ. જોડિટર.	મેનેજર, ગ્રીસાલા-એ-મશીર-એ-મદ્રાત, લાહોર	૧-૮-૦	"	
૮	મશીન-એ-સહાત		મિ. એસ. મુમતાઝઅલી એન્ડ સન્સ, લાહોર.	૨-૦-૦ પબ્લિક માટે અને ૧-૦-૦ ગરીબ વિ. માટે	"	

ક્ર. સંજ્ઞા-સંહત	મિ. ઉમે અબ્દુલ્લા	મિ. એસ. ગુમતાઝબલી	૧-૦-૦	ઉર્દૂ સૂત્રોની લાખજેરી માટે
૧૦ સમ્પ્રેશી ઇ. પહલી કિતાબ	મિ. ખવાજા મોહમદ અબ્દુલ રહિમ "અશરત"	મિ. ખવાજા એમ. એ. રહિમ "અશરત" હદા-તખાન સમાન, લખતો.	૨-૦-૦	ખનામ અને લાખજેરી પુસ્તક તરીકે
૧૧ દરાનેદનાકા બખાન સાગ ૩ જો.	મિ. સી. એચ. ડેનાન્ડ.	મેકમિથન એન્ડ કપનિ મુંબઈ.	૦-૦-૦	ખનામ અને લાખજેરી માટે
૧૨ જાન-એ-ઉર્દૂ	મિ. ખવાજા મોહમદ અબ્દુલ રહિમ "અશરત"	મિ. ખવાજા એમ. એ. રહિમ "અશરત" હદા-તખાન સમાન, લખતો.	૦-૧-૦	"
૧૩ યુસુલ-એ-ઉર્દૂ	"	"	૦-૧-૦	"
૧૪ મુસ્લાહ-એ-અજાન-એ ઉર્દૂ	"	"	૦-૧-૦	"
૧૫ અજાનવાની	"	"	૦-૧-૦	"
૧૬ મઝમુન નાવીસી	"	"	૦-૧-૦	"
૧૭ રશીક-એ-અમીનદાર	મિ. શેખર હાલી, એમ. એ. વાઈ. ઈ. એસ	દારહ મશાત-એ-પંજબ, લાહોર	૦-૫-૩	"
૧૮ હમદત	મિ. અબ્દુલ મજીદખાન સાલીદ, બી. એ.	"	૧-૦-૦	"
૧૯ અમ્મે-કી-તંદુસ્તી	ડૉ. અબ્દુલ અઝીઝ નાઝી, ભાષાતર કરતો મિ. મોહમદ દાલીમ અંબારી	"	૦-૧૨-૦	સધળા ઉર્દૂ સૂત્રોની લાખજેરી માટે અને કન્યા-શાળામાં ખનામ તરીકે
૨૦ ખાબ-એ-દસ્તી	મિ. શીરઝા મોહમદ સાહબ	"	૧-૧૨-૦	ઉર્દૂ ટ્રે મં. ની લાખજેરી માટે

ધનામ પત્રક

અગદાવાદ જિલ્લો

નામ	કિમત	હેતુ
શેઠ નાનચંદ્રપદમશીએ	૩-૦-૦	લાકુ બહેચા
પટેલ જેસીંગભાઈ લખુભાઈએ	૦૦-૦-૦	સ્કૂલો જમાડી.
અમરેલીના શેઠ જમનાદાસ	૫-૮-૦	ચોપડીઓ તથા રસેટો બહેચી.
ગોકળદાસે		
શા. પાનાચંદ મગનલાલે	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
મહેતા ઇશ્વરલાલ નરમેગમે	૧૨-૦-૦	સાકર બહેચી તથા સ્કૂલ જમાડી.
મહેતા રણછોડવાલ અંબારાએ	૩-૦-૦	પતાસા બહેચા.
ચામ્બ ગૃહસ્થોએ	૬-૦-૦	પુસ્તકો બહેચા.
વીરમગામના મણીના ન જય-શંકર બાસે	૨-૦-૦	પતાસા બહેચા.
ધોળકાના રતીલાલ લટપુરામ ગવજીએ	૨-૦-૦	"
પાગીદાગ આત્મારામ મથુરદાસે	૩૩-૫-૦	સ્કૂલ જમાડી.
જંબુસરના સોની મોહનલાલ હરિલાલે	૭-૮-૦	પતાસા તથા પતાસા બહેચા.
ધનસુરાના શેઠ જમનાદાસ સાકરચંદે	૮-૩-૦	ચોપડીઓ રસેટો, તથા પતાસા બહેચા.
ગામશેઠોએ	૬૫-૦-૦	સ્કૂલો જમાડી.
મિ. ઉમેશરામ કાળીદાસે	૩-૦-૦	પતાસા બહેચા.
આસિ.આત્મારામ ચતુગજાઈએ	૫-૦-૦	મિઠાઈ બહેચી.
ગામશેઠોએ	૩૦-૦-૦	ક-વાણાના જમાડી.
મહાકાળાનાઆરામપ્રવરજીએ	૩૦-૦-૦	"
"	૫૨-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ જમાડી.
ગામશેઠોએ	૫૨-૦-૦	"
બાઈ જીવકોર અધ્યા નાયાલાલ રણછોડની વિધવાએ	૩૧-૫-૨	સ્કૂલ જમાડી."
મુખી મણીલાલ કાળીદાસ પટેલ તથા ઇશ્વરભાઈ રણ-છોડભાઈ પટેલે	૦૧-૫-૬	"
ગામડીના પા. ફકીરભાઈ ગોક-ળભાઈએ	૩-૦-૦	પતાસા બહેચા.
બાવળાના પટેલ પરમેશ્વર નાયાભાઈએ	૧૫-૦-૦	પુસ્તકો તથા પતાસા બહેચા

લાભા	ગુલાલડીના વાળદ લદ્દુભાઈ	૩-૦-૦	પતાસા બહેન્યા.
પોગળુ	પંડ્યા જેઠાલાલ હમેદરામે	૫-૦-૦	પુરતડો બહેન્યા.
પરદોલ	દહેગાવાળા અમીન જેઠાલાઈ	૬-૮-૦	પતાસા તથા પીતળની રક્ષા- ખીઓ છોડીએને બહેન્યા
"	ધમીજવાળા પટેલ ગાધાભાઈ	૭-૮-૦	પતાસા તથા જર્મનના પ- વાલાં છોકરીએને બહેન્યા.
"	અંબાઈદાસે	૭-૮-૦	"
"	ધમીજવાળા પટેલ વિહલભાઈ	૬-૮-૦	"
"	શનાભાઈ	૬-૮-૦	"
"	કનીપુરવાળા પટેલ હમનભાઈ	૬-૮-૦	"
"	ઘાલાઈએ	૬-૮-૦	"
સાદરીઆ	ગોહાસાના ગાધી નરસિંહદાસ	૬-૦-૦	શેતરંજી સૂક્ષ્મ પાયરવા
"	દલસુખદાસ તથા ગોદાસજીના	૪-૦-૦	આપી અને મિયાઈ બહેન
"	કાવડીઆ ગુલાબચંદ હેમચંદ		
આકરોલખા	સૂક્ષ્મ કમિટિના મેમ્બર તથા	૧૦-૦-૦	સૂક્ષ્મ જમાડી.
દગળાઈ	તાલુકા લો. બો. મેમ્બર		
"	પ્રભાતસંગ વાલજીભાઈએ		
પગોલ	પા. નાયાભાઈ દેસાઈભાઈએ	૨-૮-૦	પતાસા બહેન્યા.
"	ધમીજવાળા પા હનિભાઈ	૮-૦-૦	છોકરીએને ચપાલા તથા પતાસા બહેન્યા.
"	કાશીભાઈએ		
કુબડચલ	આકરોલના પા. એતમજીભાઈ	૩-૦-૦	પતાસા બહેન્યા.
"	અવચંદાસે		
વસાઈ	મથુરભાઈ મનોરદાસ પટેલ	૨૫-૦-૦	સૂક્ષ્મ જમાડી.
આકરોલ	અત્રેની સૂક્ષ્મના તેમજ તા	૬-૦-૦	પામ દિવસ સુધી દૂધ પ
"	લુકા લો બો ના મેમ્બર		
"	પ્રભાતસંગ વાલજીભાઈએ		
વડામણ	ધાનના શેઠ કેશવલાલ જો	૪૦-૦-૦	છોકરીએને ચોરસા, પોદ
"	પાળજીએ		વિલાયાતીએને સાકર બહે
ગાવળા	પા પુરવોતમ નાયાભાઈએ	૪૦-૦-૦	રેડ, ચોપડીઆ, પેન વ
"			બહેન્યા.
"	દા. અમનલાલ ગોરધનભાઈએ	૨૦૦-૦-૦	દરેક સૂક્ષ્મ જમાડી
વીસલપુર	ગોલાનીના દા. ગીરધરલાલ	૫-૦-૦	એટો બહેન્યા.
"	નથુભાઈએ		
રામેલ	સૂક્ષ્મ કમિટિના મેમ્બર દા.	૫-૦-૦	લાડુ બહેન્યા.
"	અમનલાલ મોહનલાલે		
પરદોલ	દા. હનિલાલ હેમચંદ	૪૦-૦-૦	સૂક્ષ્મ જમાડી.
ઉદોડા	તલાલી ગોરધનભાઈએ	૧૫-૦-૦	આદીની ટોપી, છોટના ચોપડીઓ તથા ૫ બહેન્યા.
"	આમી શ્રી રામચંદ્રજીએ	૨૦૦-૦-૦	દરેક સૂક્ષ્મ જમાડી.

સવળા	સ્વામી શ્રી રામાનંદજીએ	૨૦૦—૦—૦	દરેક સ્કૂલ જમાડી
દ્રોણ	પાટીદાર લખુદાસ રામજી- ભાઈએ	૧૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી
મોલ	શેઠ ચીમનલાલ મોહનલાલે	૧૧—૧—૯	ગરીબને ચોપડીઓ તથા લાકું બહેચ્યા.
નસરા	મિ. વીરમદાસ ગોઠળભાઈએ	૧૪—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
"	શેઠ એમચંદ કાળાદાસે	૩૦—૦—૦	મિઠાઈ તથા ધનામ બહેચ્યાં.
દાખરી	કાકરડા બાપુજી વાસનજીએ	૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
ગમ્બ્યા	પાટડીદરબાર તરફથી	૪૭—૦—૦	મિઠાઈ બહેચી.
કોલ	મિ. જોતમભાઈ મોહનલાલે	૩૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
રાઠ	સાધુ માધવ ગરજીએ	૩૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
કોલ	કાકરડા સનાજી ધીરાજીએ	૧૮—૦—૦	પુસ્તકો તથા પતાસાં બહેચ્યાં
મપુરા	મિ. હુકારામ દરજીરામે	૪૧—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
મનીઆરા	પટેલ ગોવિંદભાઈ કેવળભાઈએ	૨૬—૮—૦	પતાસાં, ધનામ તથા સ્કૂલ જમાડી.
હાડા	ખાનસાહેબ દાજીમદમદભાઈ ખાનજીએ	૩—૦—૦	પતામાં બહેચ્યાં.
બચસ	મિ. ગંગળદાસ કેશવલાલે	૩—૦—૦	"
"	મિ. પિતાનર ગુલાબચંદ	૩—૦—૦	"
"	મિ. મણિલાલ મનમુખે	૩—૦—૦	"
પર્ણી	મિ. અમૃતલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહે	૨૦૦—૦—૦	બંને સ્કૂલો જમાડી.
"	બાઈ ચંચળ શા. વિક્રમદાસ મથુરાદાસની વિધવાએ	૨૦૦—૦—૦	"
"	મેન પાર્વતી પા. આત્મારામ પુશ્યાવદાસની દીકરીએ	૨૦૦—૦—૦	"
હાલ	મિ. ભોગીલાલ તકેચસી વોરાએ	૬—૦—૦	પેંડા બહેચ્યા.
"	મિ. દરિફજી ગોવિંદલાલ વોરાદાસતરે	૪—૦—૦	પતાસાં બહેચ્યાં.
માણા	ગામના આગેવાન શુદ્ધચોએ	૩૫—૧૦—૦	સ્કૂલ જમાડી, પતાસાં, મિ- ઠાઈ તથા પુસ્તકો બહેચ્યાં.

પેડા જિલ્લો

જામોલ	શેઠ દરિવલ્લભ જલેચરદાસે	૨૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
કુલુવ	એક શુદ્ધચ તરફથી	૨૨૧—૦—૦	પતાસા બહેચ્યાં.
"	મિ. વલ્લભભાઈ ગોવિંદભાઈએ	૭—૮—૦	"
"	મિ. ચનાલાલ નરસિંહભાઈએ	૭—૮—૦	"
"	ગામલોકી તરફથી	૬૦—૦—૦	મિઠાઈ બહેચી.
સલજ	શાહ આકરચંદ લલ્લુભાઈએ	૧૦૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
"	"	૨૦—૦—૦	પાણી બહેચ્યા.

પાનજ	શાહ સાકરચંદ વલ્લુભાઈએ	૧૧-૦-૦	શીવજીમા આધ્યા.
"	શાહ ખીમચંદ માનચંદ	૧૦૦-૦-૦	રફત જમાડી.
"	પટેલ લલ્લુભાઈ હર્ષભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	
"	અને તેમના વેવાઈ નરુચી	૪૧-૦-૦	જર્મનનાં પાલા તથા શીવજીમા આધ્યા
"	પા ગોવિંદભાઈ શકરભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	રફત જમાડી
"	પા ગજડભાઈ વસ્તાભાઈએ	૧૦-૦-૦	શીવજીમા આધ્યા
"	પા મનોરમભાઈ જોશીભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	રફત જમાડી
"	મરોટ ધુળા માધુજીએ	૨૨-૦-૦	શીવજીમા તથા પિપળતી વાડીઓ વહેચી.
"	પા મોતીભાઈ સામગ્રભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	રફત જમાડી
વાડે	મિ ભાઈલાલ માધનલાલે	૫૫-૦-૦	કપડા વહેચ્યા.
દહેમી	પટેલ મહીજીભાઈ આવાલાઈએ	૫૧-૪-૦	રફત જમાડી
ભરોડા	ગામના મદગુદરચોએ	૧૫૦-૦-૦	રફત જમાડી.
ખામણવા	મિ. માણેકલાલ ગજડભાઈએ	૧૫-૦-૦	
કળેડા	પટેલ બીજાભાઈ દેસાઈભાઈએ	૧૦-૮-૦	ચેડા વહેચ્યા
"	વાડે ભાઈ હરજી	૧૦-૦-૦	મિરાઈ વહેચી.
"	પટેલ પુતાભાઈ ચોતમભાઈએ	૧૦-૦-૦	"
જોનવા	મિ તુળશીભાઈ ધુળાભાઈ	૮૫-૦-૦	રફત જમાડી
	નિ લલ્લુભાઈ વિઠ્ઠલભાઈ		
	મિ ગોરખનભાઈ ધુળાભાઈ		
જેસરખા	ગામના મદગુદરચોએ	૧૨૫-૦-૦	"
પોંપવા		૪૨૦-૦-૦	" તથા પતોસા વહેચ્યા
રાસેતોલા	મિ ભગત મયુજીભાઈ ઇશ્વરભાઈએ	૬૦-૦-૦	"
"	મિ મણીલાલ નાવજીભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	"
ગોપાવપુરા	પટેલ શકરભાઈ કરસનદાસે	૩૧-૦-૦	"
સાંગ	નિ જુલાભાઈ નયુજીભાઈએ	૨૨-૦-૦	"
	મિ મગજીભાઈ ધરમદાસે		"
સુતાવા	ભાઈ કાશી પટેલ લલ્લુભાઈ જોશીભાઈ	૨૫-૦-૦	"
શીલી	પટેલ બીજાભાઈ નરસિંહભાઈએ	૩૦-૦-૦	"
"	મિ ખારૈયા દાનસ જ માનસ જે	૩૦-૦-૦	"
"	મિ વ્હેરા મુનુ જીભાઈએ	૨-૦-૦	૫નાયા વહેચ્યા.
આમી	ગામના આગેવાનોએ	૩૫૦-૦-૦	રફત જમાડી તથા જર્મનના પાલા વહેચ્યા
શંગવાવ	મિ હામતભાઈ જોશીભાઈ મહીડા		
"	મિ. પંભાવ આવજીભાઈ મહીડા		
"	મિ કાળી તત શકરભાઈ પટેલ	૬૦-૧૨-૦	રફત જમાડી તથા મિદાઈ વહેચી
"	મિ મગજીભાઈ ગોઆઈ પટેલ		

પ્રેલગઢ	મિ. મોતીભાઈ હરિભાઈએ	૨૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
ગોપાલપુરા	મિ. શનાભાઈ આશાભાઈએ	૩૧-૦-૦	"
હુણાવ	પટેલ નારણભાઈ કાશીદાસે	૨૧૫-૦-૦	"
કાંઠેડા	ગોરધનભાઈ ચુડાસભાઈ	૧૦-૦-૦	"
	સુથારે		
રાસ	મિ. ડાહ્યાભાઈ ધ્યાનજીભાઈ	૧૨૯-૮-૦	"
	પટેલે		
"	મિ. લાલુભાઈ મનોરભાઈપટેલે	૧૨૬-૮-૦	"
હીરજ	મિ. દેવસગ કુલજીભાઈએ	૧૨-૦-૦	"
"	મિ. અમરસંગ બહેચરભાઈએ	૧૨-૦-૦	"
લાખજ	ગામના સદગૃહસ્થોએ	૧૦૦-૧૩-૦	" પિત્તળના પ્યાલા આપ્યા તથા મિઠાઈ બહેચી.
જેસરવા	આરેયા બાપર જોલમે	૩૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
લાલી	ચક્ર નરોત્તમ ધનજીએ	૩૦-૦-૦	"
"	મિ. જુલાભાઈ રથુડાદાસે	૪-૮-૦	મેવમમરા બહેચી.
વીરગઢ	તારાપુરના અમીન કુલાભાઈ	૩૫-૦-૦	જર્મનના પ્યાલા તથા પતામા બહેચી
	આપુજી		
પ્રીરસદ	મિ. લાઈલાલ હીરાભાઈ		
"	નડનાના પટેલ મયુરભાઈ	૪૮-૦-૦	પિત્તળની વાડકીઓ અને પતાસા બહેચી.
	નાણુભાઈએ		
મળીઆતજ	અમીન ચક્રભાઈ જોરાભાઈ	...	સ્કૂલ જમાડી.
"	અમીન મગનભાઈપરસોતમદાસે		
"	પટેલમગનભાઈ ગોવિંદભાઈએ		
"	મિ. પુનભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૧-૦-૦	"
સંગાણા	મિ. તળશીભાઈ ગોક્કજીભાઈ	૨-૦-૦	સ્કૂલકાંડા તથા પતાસા
અધીદ્રા	ગામના સદગૃહસ્થોએ	૨-૦-૦	બહેચી.
	"	૨૪૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
ઓડ	પટેલ સોમાભાઈ બોધાભાઈએ	૫૦-૦-૦	"
તોરણા	મિ. જગનભાઈ કાશીભાઈએ	૭૦-૮-૦	"
દેવાતજ	મિ. છોટાનાલર જુડેડાભાઈએ	૨૨-૮-૦	"
"	મિ. મોતીલાલ દેસાઈભાઈએ	૨૨-૮-૦	"
ગામડી	મિ. નારણભાઈ પુરસોતમદાસે	૪૦-૦-૦	"
"	મિ. મયુરભાઈ બાપરભાઈએ	૪૦-૦-૦	"
લસેદ્રા	મિ. જેઠાભાઈ ઓતમભાઈએ	૪૫-૦-૦	"
નાપાડ	મિ. વાવજીભાઈ મોતીભાઈએ	૩૧-૮-૩	ગોપડીઓ બહેચી.
"	મિ. કાળીદાસ તળશીભાઈએ	૧૪૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
રેલુ	મિ. સોમાભાઈ હીરાચ દે	૪-૦-૦	મિઠાઈ બહેચી
પોડી	ગામના ગૃહસ્થોએ	૧૭૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
કેરીઆવી	અવુપુરાના મિ. પુનભાઈ	૩૧-૪-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા મિઠાઈ બહેચી
	જીવાભાઈએ		

કેરીઆવી	અલુપુરાના મિ. પુન્યાભાઈ જનાભાઈએ	૪-૦-૦	પરખમા આપ્યા.
ઝોડ	પટેલ સનાભાઈ જવાભાઈએ	૨૦૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી
"	પટેલ હાથીભાઈ લલ્લુભાઈએ	૨૦૦-૦-૦	"
"	પટેલ કાભાઈ ભુલાભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	"
અગાવ	પટેલ દેસાઈભાઈ દરિયાઈએ	૨૫-૦-૦	હડિઆળી આપ્યું.
		૩-૦-૦	પતાસા બહેન્યા.
હમીતપુરા	આદ્યજીભાઈ ગોમતીએ	૨૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
સંયુત	કલ્પકરીના પટેલ હાથીભાઈ મયુજીભાઈએ	૧૮-૦-૦	ખાલા તથા પતાસા બહેન્યા
"	ડાંગડાના પટેલ આદરભાઈ શંકરભાઈએ	૧૮-૦-૦	"
"	ગાડના પટેલ રણછોડભાઈ ગોવિંદભાઈએ અને જવા- ભાઈ કલ્યાણભાઈએ	૫૧-૦-૦	જર્મનના રકાળી ખાલા તથા પતાસા બહેન્યા પિત્તળના ખાલા બહેન્યા.
સુરાસામળ	પટેલ કાળીદાસ કુબેરે	૩૫-૦-૦	કન્યાઓને ઓઢણીઓ
	"	૧૦-૦-૦	તથા પતાસા બહેન્યા.
	"	૫-૦-૦	પિત્તળના ખાલા, પતાસા
ડભાણ	પટેલ દેસાઈભાઈ કસીભાઈએ	૧૭-૦-૦	તથા ફડમા આપ્યા.
"	પટેલ જોરાભાઈ કાળીદાસે	૧૨-૦-૦	
અડાસ	માઈ ઝવેર પટેલ વરધભાઈ બાપુજીની વિધવાએ	૨૫૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
દેવદી	શા બકોરભાઈ ગીરધરદાસે	૨૫-૦-૦	"
"	મિ છોટાવાલ વિઠ્ઠલદાસે	૨૫-૦-૦	"
સામરખા	વોજાના પટેલ ડાભાભાઈ હાથીભાઈએ	૨૫-૦-૦	ખાલા તથા પતાસા બહે મિહાઈ તથા ખાલા બહેન્યા
ખોરીઆવી	પટેલ હરખજીભાઈ મનાભાઈએ	૧૫-૦-૦	જર્મનના ખાલા રકા
વવાસણ	ખલાતના અદ્દાબટ કદાનજી જીભાઈએ	૮-૦-૦	તથા મિહાઈ બહેન્યા.
	ખલાતના અદ્દાબટ ગેરવીંધર કદાનજીએ	૧૦-૦-૦	"
સંયુક	ગામના આગેવાનોએ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
ગામડી	છોટાડીઆના પા. સનાભાઈ અમરાભાઈએ	૫-૦-૦	છોટાડીએને ખાલા તથા પતાસા બહેન્યા.
ગોકવા	શા. વાઢીલવ ગેરવનદાસે	૫-૦-૦	પરખ માટે પિત્તળની ડોલ આપી
વવાસણ	પા નારજીભાઈ ગોપાળભાઈએ	૭-૦-૦	પિત્તળના ખાલા તથ મિહાઈ બહેન્યા.

વલાસણા	પા. કીસાભાઈ ચોપળભાઈએ	૯-૦-૦	જર્મનના પ્યાલા તથા મિઠાઈ બહે'ચી.
	પા. મોતીભાઈ અલુભાઈએ	૬૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
દેવરડા	તથા મોતીભાઈ હરિભાઈએ		
	ગામના ગૃહસ્થોએ	૧૨૫-૮-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા પિત્તળના પ્યાલા તથા જલેબી બહે'ચી.
કંજરી	ઉત્તરમંડાના પટેલ મોતીભાઈ લલુભાઈએ	૪૦-૦-૦	પિત્તળના કાન્યા બહે'ચી.
સાસ્તાપુર	કેવાલના મણીલાલ હરગોવિંદદાસે	૩-૦-૦	પતાસા બહે'ચી.
૨૭	હકર ભોગીલાલ મોતીલાલે	૧૬-૦-૦	ચાર' માસ સુધી પરળા બેસાડી.
સરખેજ	શા. અંબાલાલ હરગોવિંદદાસે	૧૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
દેવરડા	મામલોડોએ	૧૭-૦-૦	પુસ્તકો તથા સ્વેટો બહે'ચી.
અકલાવા	હકર અંબાલાલ વિઠ્ઠલદાસના વેવાઈ હકર માધવલાલ રજુ-છોડ તથા હકર મોતીલાલ કદાનજીએ	૦૫-૦-૦	કન્યાઓને પ્યાલા તથા લવચારીઓને મિઠાઈ બહે'ચી.
મોકવા	શા. નાનાલાલ ગીરધરલાલે	૫-૦-૦	પતાસા બહે'ચી.
	શા. અંબાલાલ નગીનદાસે	૫-૦-૦	
મહેમદાવાડ	વેદરાજ માણેકધર મણીધર બટ્ટે	૫-૦-૦	જર્મનસીંદરના રકાખી પ્યાલા, તથા તાંબડી આપી.
દેવરડા	મારેયા પ્રભુદાસ કલ્યાણભાઈએ	૨૬-૮-૦	સ્કૂલ જમાડી.
નાડબાઈ	કાકરખાડના પટેલ ઝોટાભાઈ ખાનરભાઈએ કન્યાઓ ૧ લાગા	૫૧-૦-૦	પ્યાલા તથા મિઠાઈ બહે'ચી.
કલલાલ	કમરેડના લાવસાર પાનાચંદ જમનાદાસે	૨૦-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા બહે'ચી.
કંજોડા	પા. ભાઈજી બાપુજીભાઈએ	૭-૮-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. મોતીભાઈ લલુભાઈએ		
સુણાવ	પા. નારણભાઈ કાશીભાઈ	૨૨૫-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	પા. બીખાભાઈ યુલાભાઈએ		
ભાલજ	ગામના તથા બહારના ગૃહસ્થોએ	૯૮-૧૩-૦	પિત્તળના પ્યાલા, રકાખી તથા મિઠાઈ બહે'ચી.
		૧૮૬-૦-૦	
ખેડાસા	સુનાર જીવરામ કાળીદાસે	૧૭-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	વાળદ બીખા દરમાએ	૧૭-૦-૦	"
૧૬૫	મ. ઝોતમભાઈ મકનદાસની વિધવાએ	૨૫-૦-૦	"

ડેહગી	પટેલ ગીરધરભાઈ પ્રજુદાસે	૭૮—૬—૦	"
મિત્રાલ	મિ. નાથાભાઈ હરિભાઈએ	૭૫—૦—૦	"
પાલજી	પટેલ સોમાભાઈ મયુરભાઈએ	૧૦૦—૦—૦	"
દેવરાજાદ	ગેર અંબાલાલ લગવનદાસે	૧૫—૦—૦	"
મહેમદાવાદ	મિ. જ્ઞેદાવાલ ગીરધરભાઈએ	૫—૦—૦	ચવાણું બહેન તથા ડાહ્ય લોટો તથા પિત્તળનું પં વાનું વગેરે બેટ આપ્યું.
નાવલી	પટેલ જુલાભાઈ નરોત્તમદાસે	૧૫૦—૦—૦	રૂંદલ જમાડી.
ગામડી	મિ. મોતીલાલ જ્ઞેદાભાઈએ	૪૫—૦—૦	"
દાસરા	શા. ગોકળદાસ મોતીલાલે	૧૦૦—૦—૦	"
મહેલેલ	નરસંજના પટેલ કિસાભાઈ ઓતમભાઈએ	૩૫—૦—૦	જર્મનના પ્યાલા તથા પં તાસા છોકરાને બહેન્યા.
અલીજી	મારેયા બહેચર લક્ષ્મીએ.	૧૩—૦—૦	" કન્યાશાળામાં વહેંચ્યાં
મોઢવા	શા. પુરોત્તમદાસ મગનલાલે	૪૦—૦—૦	રૂંદલ જમાડી.
મંગાજી	પટેલ ચતુરભાઈ મયુરભાઈએ	૧૧—૦—૦	પિત્તળના પ્યાલા બહેન્યા.
મંજીપુરા	દા.ઓ.પરેદાસ સોસાયટીએ	૩૦—૦—૦	રૂંદલ જમાડી.
સારતાપુર	શા. માધવભાઈ ગોપાળભાઈએ	૩—૮—૦	પતાસા બહેન્યા.
મહેલેલ	ફરજના પટેલ દેસાઈભાઈ ભુલાભાઈએ	૪૫—૦—૦	રૂંદલ જમાડી.
સારતાપુર	શા. સોમાભાઈ રણછોડભાઈએ	૬—૦—૦	પતાસા બહેન્યા
મોઢવા	મામના આગેવાનોએ	૨૦—૦—૦	કન્યાશાળા જમાડી.
મુંદરપુર	જુહાર સોમાભાઈ નાથાભાઈએ	૩૫—૦—૦	પતાસા તથા પિત્તળના પ્યાલા બહેન્યા તથા ફૂંડમાં આપ્યા
મુંદરપુર	રાસનોલના પટેલ દુધીરભાઈ જીવાભાઈએ તથા રણછોડ ધેવાભાઈએ	૧૫—૦—૦	મિહાઈ બહેન્યા.
દમીતપુરા	પટેલ નાગરભાઈ લક્ષ્મીદાસે	૨૧—૦—૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા પતાસા બહેન્યા.
ગોપાલપુરા	પટેલ ચનાભાઈ આચાર્યભાઈએ	૧૫—૦—૦	રૂંદલ જમાડી.
ભરોડા	ગામના સદગૃહસ્થોએ	૨૧—૦—૦	"
સલીજપુર	પટેલ ખુચાલભાઈગોકળભાઈએ	૧૮૫—૦—૦	"
રાઠુપુરા	રામેલા દોલાજી લાવસંજીએ	૮૦—૦—૦	"
મહેમદાવાદ	રાધેલા દીપાજી જીજીજીએ	૪૦—૦—૦	"
મહેમદાવાદ	મામના સદગૃહસ્થોએ	૪૦—૦—૦	"
દોરીઅલ	સોની અંબાલાલે હીરાલાલે ફર મગન ચતેરભાઈએ	૩૧—૦—૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા પં છીનો દેખડો બેટ આપે
મહેલેલ	જે નાયજી ખુચાલભાઈએ	૧૧—૦—૦	પ્યાલા રકાબી તથા પતાસ બહેન્યા.
મહેલેલ	પટેલ સોમા રણછોડભાઈએ	૪૮—૦—૦	રૂંદલ જમાડી.

ગામલોકાંચ	૩૦૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી તથા પતાસા હેતુ.
મિ. છાંટાલાઈ નાયાઈએ	૧૦૪—૦—૦ ૨૫—૦—૦	સ્કામી પ્યાલા તથા પતાસા હેતુ.
પટેલ માણીલાઈ બેઠારલાઈએ	૧૫—૦—૦	પીતળના પ્યાલા હેતુ.
પટેલ દીસાલાઈ વડાલદાસે	૧૮—૦—૦	"
પટેલ વાલજીલાઈ બાપુજીએ	૨૧—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી
સુથાર લક્ષ્મીભાઈ મોતીલાઈએ	૨૧—૦—૦	"
પટેલ મયુરભાઈ વડાલદાસે	૧૫—૧૨—૦	ધડિયાળ આર્યું
મિ. લક્ષ્મીભાઈ બેઠારલાઈએ	૧૬—૦—૦	પતાસા હેતુ.
મિ. રાનાલાઈ મહીજીભાઈએ	૫૦—૦—૦	પિતળના પ્યાલા હેતુ.
પટેલ લક્ષ્મીભાઈ લખાભાઈએ	૧૫—૩—૦	"
પટેલ કાશીલાઈ બાઈજીભાઈએ	૨૨—૮—૦	જર્મનના પ્યાલા હેતુ.
પા. બહેચરભાઈ વાલજીભાઈએ	૭૦—૦—૦	એલ્યુમીનમ હેતુ.
મિ. ઉમેશભાઈ મરઘાભાઈએ	૬૫—૦—૦	"
વાળંદ કુડા મથુરે	૧—૦—૦	પતાસા હેતુ.
વાળંદ દાલાઈ બીખાએ	૧—૦—૦	"
પટેલ જગનભાઈ ખાનભાઈએ	૨—૦—૦	"
પટેલ બહેચરભાઈ મૂળજીભાઈ	૮૨—૦—૦	એલ્યુમીનમ તથા પ્યાના હેતુ.
પટેલ પુનભાઈ દારકાદાસે	૭૫—૦—૦	"
પટેલ જુલાભાઈ રામજીભાઈ	૬૫—૦—૦	"
પટેલ મૂળજીભાઈ નાગરભાઈએ	૭૬—૦—૦	"
પટેલ જોડાભાઈ કાળીદાસે	૭૭—૦—૦	"
રાસના પટેલ મહીજીભાઈ દારકાદાસે	૭૭—૮—૦	ક્રમાનુક્રમ હેતુ.
પટેલ દલાલાઈ ગજેગજાઈએ	૦—૧૦૦—૦	સ્કૂલ જમાડી
પટેલ મયુરભાઈ દારકાદાસે	૪૦—૦—૦	"
પટેલ જુલાભાઈ લક્ષ્મીભાઈએ	૭૫—૦—૦	"
પગી મોતીલાઈ રામજીએ	૨૦—૦—૦	"
ગાર્ગી માવમંગ દાલાઈએ	૧૫—૦—૦	"
સુથાર મગનલાલ લક્ષ્મીએ	૩૦—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી
મિ. રામસંગજી મૂળજીભાઈએ	૧૦—૦—૦	જર્મનના પ્યાલા તથા પ- તાસા હેતુ.
પટેલ છરાભાઈ ધોરીભાઈના વેલાઈએ	૮—૦—૦	પિતળના પ્યાલા તથા મિ- દાઈ હેતુ.
મોધાભાઈ રત્નજીભાઈએ	૧૫—૦—૦	સ્કૂલ જમાડી.
પા. મણીલાલ જગનલાલે	૧૪—૦—૦	પિતળના પ્યાલા તથા પ-
મિ. મોનાલાઈ મથુરદાસે	૭—૦—૦	તાસા હેતુ.
મિ. સુનિલાલ પરશુદાસે	૬—૮—૦	"

ડેદમી	પટેલ ગીરધરભાઈ પ્રજ્ઞાસે	૭૮—૬-૦	
મિત્રાલ	મિ. નાયાભાઈ હરિભાઈએ	૭૫—૦-૦	"
પાલજી	પટેલ સોમાભાઈ મથુરભાઈએ	૧૦૦—૦-૦	"
દેવજીભાઈ	ગોર અંબાલાલ લગનનદાસે	૧૫—૦-૦	"
મહેમદાભાઈ	મિ. જ્ઞેહાલાલ ગીરધરભાઈએ	૫—૦-૦	અવાણી બહેન તથા ડોલ, લોટો તથા પિત્તળનું પ- વાલું વગેરે લેટ આપ્યું.
નાવલી	પટેલ ડુલાભાઈ નરોત્તમદાસે	૧૫૦—૦-૦	રૂંદલ જમાડી.
ગામડી	મિ. મોતીભાઈ જ્ઞેહાભાઈએ	૪૫—૦-૦	"
દાસરા	શા. ગોકળદાસ મોતીલાલે	૧૦૦—૦-૦	"
મહેસેલ	નરમંચના પટેલ કિસાભાઈ આતમભાઈએ	૩૫—૦-૦	જર્મનના પ્યાલા તથા પ- તાસા લોકરને બહેન્યા.
અબીધા	મારેયા બહેનર ભક્તિએ.	૧૩—૦-૦	" કન્યાશાળામાં વહેંચ્યા
મોકવા	શા. પુરોત્તમદાસ મગનલાલે	૪૦—૦-૦	રૂંદલ જમાડી.
મંગાણા	પટેલ અવુરભાઈ મથુરભાઈએ	૧૧—૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા બહેન્યા.
મંજુપુરા	દા. આપરદાસ સોમાવટીએ	૩૦—૦-૦	રૂંદલ જમાડી.
સાસ્તાપુર	ના. માધરભાઈ ગોપાળભાઈએ	૩—૮-૦	પતાસા બહેન્યાં.
	દેવજીના પટેલ દેસાઈભાઈ ભુલાભાઈએ	૪૫—૦-૦	રૂંદલ જમાડી.
	ના સોમાભાઈ રણછોડભાઈએ	૬—૦-૦	પતાસા બહેન્યા.
મહેસેલા	મામના આગેવાનેએ	૨૦—૦-૦	કન્યાશાળા જમાડી.
સાસ્તાપુર		૩૫—૦-૦	પતાસાં તથા પિત્તળના પ્યાલા બહેન્યા તથા ફુંડમા આપ્યા
મોકવા	હુદાર સોમાભાઈ નાયાભાઈએ	૧૫—૦-૦	મિઠાઈ બહેન્યા.
મુંદરપુર	રસતોલના પટેલ કુશીરભાઈ જીવાભાઈએ તથા રણછોડ ધેવાભાઈએ	૨૧—૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા પતાસા બહેન્યા
કમીડપુરા	પટેલ નાગરભાઈ સદમીદાસે	૧૫—૦-૦	રૂંદલ જમાડી.
ગોપાલપુરા	પટેલ ચનાભાઈ આચારાભાઈએ	૨૧—૦-૦	"
ભરોડા	ગામના તદ્દગૃહસ્થોએ	૧૮૫—૦-૦	"
સંઢીજપુર	પટેલ પુશાલભાઈગોકળભાઈએ	૮૦—૦-૦	"
રાકુપુરા	નારેશ કાલાજી ભાવસ્ત્રજીએ	૪૦—૦-૦	"
	વાધેના દીપાજી જીજાજીએ	૪૦—૦-૦	"
મહેમદાવાડ	ગામના તદ્દગૃહસ્થોએ	...	પિત્તળના પ્યાલા તથા પ- તાસાં લેવડો લેટ આપ્યે
	સોની અંબાલાલે લીરાલાલે.	૩૧—૦-૦	પ્યાલા બહેન્યા.
કોઠીઅલ	કુદર મગન જવેરભાઈએ	૧૧—૦-૦	પ્યાલા રંગીની તથા પતાસ
	કેર નાયજી બુધાલભાઈએ	૧૧—૦-૦	બહેન્યાં.
મહેસેલ	પટેલ સોમા રણછોડભાઈએ	૪૦—૦-૦	રૂંદલ જમાડી.

કિંમતમાં વધારો

કમિશનમાં વધારો

દરકત શિક્ષક કોપિખુકો

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો છીએ. બીજાઓએ પછી નકલ કીધી છે.

ગુજરાતી અને બાળબોધ આઠ નખરમાં તૈયાર છે

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં અલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નખરની કિંમત બે આના રાખી છે

૨૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેક્ટે (૨૫) ટકા કમિશન ઉપરાત પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે ૧૦૦૦ કોપિ ભેટો તો ખર્ચસાથે (૮૦) ટકા મળશે પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેલેશનની આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ માલ મોકલવા રગ્તામાં વુડસા માથ તેના બખમદાર હશે નથી

ખામ નોંધ—હમોએ દમારી કોપિની સાઈઝ નાની કીધી નથી પણ જે અસત સાઈઝ હતી તેજ કાયમ રાખી છે છતાં પણ કિંમતમાં ઘટાડો કીધો છે

મળવાનું કેશબુઃ—આદરજી કાવસજી મારતજ

કે. નં. ૨૮-૩૦ ધોખીતલાવ-મુંબઈ.

જાહેરખબર

નીતિ ૧૧ પાકો શીખવરા ગાઉની પરીક્ષા આ સેન્ટરમાં દર ચાર વર્ષ લેવામાં આવે છે. આ સાન આ કોલેજમાં તા ૧૬-૭-૨૮ના રોજ લેવાઈ હતી અને તેમાં સૌથી સારા નખરે હેપ્સી જેકે ૧ આવ્યા હતા જેથી તેમને તા. ૧૬-૮-૨૮ ના રોજ આ કોલેજમાં વિદ્યાર્થીઓ તથા શિક્ષકોની સમક્ષ એક પાનો આ તથા પુસ્તકો મળી ૩. ૨૦)ની કિંમત નુ ધનામ આપવામાં આવ્યું છે

મહાવક્ત્રી ટ્રેનિંગકોલેજ
ફોર વિમેન
અમદાવાદ, તા ૧૬-૬-૨૮

V. Baptista.

સેક્રેટરી-સેન્ટર.

મલીખા	મિ. નાથાભાઈ ગરખડે	૬-૦-૦	..
..	મિ. રણછોડ જુલાભાઈએ	૫-૦-૦	..
ગામડી	ગોસાઈ રાજેન્દ્રગીરી રામેશ્વર- ગીરીએ	૪-૦-૦	ખાલા તથા પતામાં
..	ગોસાઈ મોતીગીરી બાવન- ગીરીએ	૪-૦-૦	..
..	દેસાઈભાઈ શનાભાઈએ	૪૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
..	મિ. કાળીદાસ ગરગઢદારો	૪૦-૦-૦	..
..	તુકાર સનાભાઈ મૂળજીભાઈએ	૨-૦-૦	પતામાં બહેન્યાં.
લાવી	ગામલોકાએ	૧૮૬-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી તથા બહેન્યાં.
માછીએલ	મારૈયા કાલાઈ ગોનિદે	સ્કૂલ જમાડી
તોરણા	મમના સદગૃહસ્થોએ	૨૮-૦-૦	મિહાઈ બહેન્યાં.
કળેડા	કુંભાર રાગજી ખુશાલે	૨૭-૮-૦	સ્કૂલ જમાડી.
..	મહેતા ભાઈશંકર અંબારામે	૧૬-૪-૦	પિતૃજના રકાબી બહેન્યાં.
	મહેતા આચારામ ગોતીરામે	૧-૦-૦	પતામાં બહેન્યાં. ગિલા ૨૨/૩

ક્રમતમાં ઘટારો

હસ્કત નિવો સંદેશો

શાળાપયોગી

કેપિની પહેલ કાઢનાર

ગુજરાતી

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

(રાજ્યબંધારણ સાથે)

કેળવણીખાતે

કર્તા,

દરેક ગુજ

મગનલાલ સાણેકલાલ ઘોલકીઆ

દે

બી એ, બી. ટી.

ઉપર

પૃષ્ઠ ૩૦૦

કિ. ૦-૧૪-૦

ખર્ચ પ્રાથમિક શાળાઓને તેમજ માધ્યમિક શાળાઓના માટે ખાસ
પરિયોગી પ્રતો સાથે. નમુના માટે તમારા છુકસેનરને ત્યાં છુક જુઓ.
બધી તમોને ખાતરી થશે કે તે છુક ડેટલી બધી ઉપયોગી અને સરળ
માત્રામાં છે.

બીજા બહાર પડેલાં ને મંજુર થયેલાં પુસ્તકો

આક અને તેના ઉપયોગ.

૦-૧-૬

આના કૅપિયુક નં ૧ થી ૫

૦-૧-૬

સુવર્ણ મલાકાની ભૂગોળ. ચિત્રો અને રંગીન નકશા સાથે

કર્તા,

પ્રીતમરાય વ દેમાઈ.

૦-૫-૦

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ નકશા સાથે.

વસ્તુમત્તર્થ લક્ષુભાઈ પટેલ કૃત

૦-૪-૦

સામટી લેનારને કમિયન આપવામાં આવશે.

સિવાય સૂક્ષ્મતા ઉપયોગની બધી છુકો અમારે ત્યાં મળશે.

લખો,

ધી ગુજરાત એરિએન્ટલ છુક ડીપો,

સીમીરા-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	નવમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ નિઝાહ-પ્રમુખના બાપલુ- માના કેટલાક વિચાર ~	૩૭૭
૨	વિદ્યાનંદ આગળ ધપતું જગત	૩૮૮
૩	ચિંતોડના વિલાપ ગુજરાતના મોલકી ગળએનો અધિકાર, ...	૪૦૬
૪	રાત્રિશાળાઓ	૪૦૭
૫	રાત્રિશાળાઓનો અભ્યાસક્રમ	૪૦૮
૬	આશ્રયશાળાઓ માટે કરતા પુસ્તકાલયો... ..	૪૦૫
૭	ભરત્ય જિલ્લાના ગામડાઓમાં દાકતરી મદદની યોજના ...	૪૦૬
૮	સરકારી જાહેરખબરો	૪૦૮
૯	ખાનગી જાહેરખબરો .. -	૪૦૯

ખાનસાહિત્યનો ગાંડીવ ટંકાર

ગુજરાતના ખાનસાહિત્યમાં રહેલો જાખર આવી ગયેલા, રૂપાળા, પુસ્તકો, પત્રોએ, વિદ્વાનોએ ને સૌ વિદ્યાધિકારીઓએ વખાણ્યા છે. સરકાર તરફથી કુદીવાળા મંત્રુર ચએલા છે અને ખીજા થતા જાય છે.

દટોદટોપની ત્રણ વાતો ૦—૪-૦	નવાધોનું વન ૦—૪-૦
*જકુલ ૦—૬-૦	*મદુદિદાર ૦—૪-૦
*મીરબજનો બ-ધુ ૦—૮-૦	*બરફીપુરી ૦—૫-૦
*મૂરખરાજ (ટાંરગાય) ૦—૮-૦	*સોનાકુમારી ૦—૪-૦
નીતમ ૦—૬-૦	*તોફાની ટીપુડો ૦—૬-૦
*જીમ અને યુધિદિદાર ૦—૪-૦	*કસુબર ૦—૩-૦
*માળવિદાર ૦—૧૨-૦	*ધૂપસળા ૦—૪-૦
*જય ખબરગ ૦—૬-૦	*માળવિદાર-૨. ૦—૬-૦

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૭] ડિસેમ્બર, સને ૧૯૨૮ [અંક ૧૨

નવમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ નડિઆદ-પ્રમુખના
ભાષણમાંના કેટલાક વિચાર

(૧)

ગઈ સાઠીની સાહિત્યપ્રવૃત્તિનું અવલોકન

મીરાના પદ, નરસિંહ મહેતાના પ્રભાતીઆ, પ્રેમાનન્દના આખ્યાન, સામળમહેતા હરપા, અને વાતો, આખ્યાની જ્ઞાનવાણી, ભોળા ભગતના આજખા, દયારામની ગરમીઓ છતાંદિ મધ્યકાલીન ગુજરાતનું ધેર ધેર ગવાતું અને પ્રેમથી સંચકાતું સાહિત્ય છે. એના ગુણ અને ગુણની મર્યાદાનું ચિન્તન રસિક છે. પરંતુ એ સર્વ અત્યારે 'દૈવતરપાકિત' માને લક્ષ્મીપૂજનમા પ્રતિષ્ઠિત ઘઠિ ગણેલું એવું સાહિત્યદ્રવ્ય છે, વ્યવહારમા ઉપયોગી થાય-જેના આધારઉપર આપણા નવા જમાનાનો વહેવાર ખેડીએ-એણું એ દ્રવ્ય નથી. ભવિષ્યની આશા કેટલે અંશે સકારણુ છે એનો ભ્યાં વિચાર કરવાનો છે ત્યાં વર્તમાન સ્થિતિની જ સમાલોચના ઉપયોગી અને પ્રાસંગિક છે. તે માટે, એની ન્યૂનતાના કારણથી નહિ, પણ પ્રસ્તુત વિચાર માટે અનુપયોગિતાના કારણથી, એ જુના સાહિત્યને રહેવા દઈ-આપણા અર્વાચીન સાહિત્યની ગઈ સાઠીના ઇતિહાસ ઉપરજ નજર ફેરવીએ. એ સાહિત્યને આપણે કાલક્રમના નણ ખડમા વહેતી યાત્રીએ ઢીએ; પહેલા ખડનું લક્ષણ જ્ઞાનવૃદ્ધિ માટે સભાઓનું સંસ્થાપન;

ગુજરાત વર્નોક્ષુલર સોસાયટી, શુદ્ધિર્ધક સભા, જ્ઞાનપ્રસારક સભા, ફ્રેન્સ સભા ઇત્યાદિ અને એમાં ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા કરનાર મહાપુરુષો ફ્રેન્સ, બોળાનાથ, મહીપતરામ, નન્દદાસ, દલપતરામ, નર્મદા-શંકર, મનઃસુખરામ, રણછોડભાઈ, ઝવેરલાલ, નવલરામ, પ્રજલાલ શાસ્ત્રી, ભગવાનલાલ ઇન્દ્રજી, ઇત્યાદિ: એ પુરુષોને હાથે ઐતિહાસિક શોધ, કવિતા, નવલકથા, નાટક, તત્ત્વજ્ઞાન અને વિવેચનશાસ્ત્રના પાપા નંખાયા. એમાંના એક ભગવાનલાલ ઇન્દ્રજીનું સ્થાન તો પ્રાચીન શિક્ષાલેખના શોધક અને અભ્યાસકે તરીકે અર્વાચીન હિન્દુસ્તાનના મહાન વિદ્વાનોમાં છે. પરંતુ એ જમાનામાં અંગ્રેજીનો અભ્યાસ હાલ જેટલો વિશાળ ન હતો, અને જીવન દાસ કરતાં ઘણું ઓછું સંકુલ હોઈ એમના વિચારમાં વિશેષ સાદાઈ હતી. એનું પ્રતિબિંબ તે વખતની કવિતામાં, નાટકમાં તેમજ નવલકથામાં આપણે જોઈએ છીએ. ધરીકમા સલાહનું મનરંજન કરી દે એવી દલપતરામની કવિતા, નર્મદના સૃષ્ટિસૌન્દર્યનાં અને ઋગ્વેદવર્ણનનાં કાવ્યો વિમતભર્યાં પણ મર્મીકાંદી નહિ. એમનાં રૂંગાર વીર અને દેશભક્તિ રસના ઉછાળા તેમાં કૃત્રિમતા નહિ તેમ કમા પણ નહિ, માત્ર મીઠો અને પ્રમળ આવેશ. “જય જય ગરવી ગુજરાત! દીપે અરુણું પ્રભાત” એ ઉત્થાનિકામાં આપણી માતૃભૂમિની ઉચ્ચ ઉદાર અને મનોહર સ્વરે જયધોષણા, પણ તે પછી એ ધોષણાના સ્વરને આકાશમાં ટકાવી રાખે એવી બલવતી પ્રતિજ્ઞા નહિ; ગુજરાતનાં ઇતિહાસ અને ભૂગોળ ઉદાત્તાલંકારથી જે કંઈ હયાં સ્મરણો કરાવી શકે તે કરાવીને જન્તે ‘કોની કોની છે ગુજરાત’ એમ નિશાળાઓએ એકે અવાજે ઉચ્ચારે એવું કથન. રણછોડભાઈના ‘લલિતા દુઃખદર્શક’ નાટકની કળા સહજ સમગ્રી લેવાય એવી. ‘કરણુ ધેરો’ અને ‘વનરાજ ચાવડો’, એમાં વિશેષરૂપે ‘કરણુધેરા’માં ઐતિહાસિક સમયનું ચિત્ર સાદું અને સુંદર; તથા તે વખતના આચારવિચાર તથા કોમળ ઓપુરુષના મનોભાવના વર્ણનની શક્તિ સારી; અને સાદી પણ હૃદયવર્ણી ભાષાનું બળ ધ્યાન ખેંચે એવું. નવલરામ ગુજરાતી ભાષાના વિદ્વાન, પણ એમની વિશિષ્ટતા સાહિત્યવિવેચનમાં. એમનામાં સાહિત્યના ગુણદોષ સમતોલસુદ્ધિથી પારખવાની અદ્ભુત સ્વાભાવિકશક્તિ પણ જહુ વિશાળ સાહિત્યના જ્ઞાનથી એ સંસ્કાર પ્રાપ્ત થઈ નહિ, તેમ વિશાળ અનેથી પણ નહિ; જેવું તે સમયનું સાહિત્ય, તેને અતુરપ એમની વિવેચના; પરંતુ તે સાથે આગામી સમય સમજવા જેટલી ઉદાર સહૃદયતા ખરી, અને તેથી ‘કુસુમકળા’નું ગુણદર્શન. મનઃસુખરામભાઈનું વેદાન્ત તે વિચારસાગર

પંચદશી અને શાંકર બાળ્યનો શબ્દાર્થ અને વાક્યાર્થ અને 'સંપ્રદાયસિદ્ધઃ અર્થ' જાણવા પૂરતું, અને એમની પિપાસા પણ સાંપ્રદાયિક જ્ઞાન માટેજ; પણ તે માટે ખરા હૃદયનો પ્રેમ અને આગ્રહ. આ સમયમાં ઝવેરલાલ-ભાઈએ શાકુન્તલ અને મનુરમ્યતિનાં ભાષાન્તર કર્યાં, એની કિંમત આ માર્ગની આઘ કૃતિઓ તરીકે સારી. એ જમાનાનાં કાર્યની મારી આ વિદ્યગદ્ગદિથી આપને કદાચ લાગશે કે હું એની કદર કરવામાં મન્દ છું. પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. હું એટલીજ દૃઢતાથી માનું છું કે નર્મદાશંકરમાં સાચું હૃદયનું કવિત્વ હતું, કવિત્વના અનેક પ્રદેશમાં એમણે પોતાની શક્તિ પ્રસારી છે. એમના અનન્યસાધારણ કવિજીવન માટે, એમના નીડર સાંસારિક જીવન માટે, એમણે ઉત્તર કાળમાં દર્શાવેલી વિરલ સત્યનિષ્ઠા અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિ માટે, (પછી ભલે એમાં આપણે સંમત થઈ એ વા ન થઈ એ) તેમજ એકલ હાથે ગુજરાતી ભાષાની એમણે કરેલી સેવા માટે, માફ શિર એમને ચરણે નમે છે. દલપતરામની શાસ્ત્રી કવિતા-એમનાં સાદાં સીધા રમુજી વર્ણન, વાર્તાશૈલી અને મીઠો હાસ્યરસ મને આનન્દ આપે છે. સાદી ગુજરાતી ભાષા કેટલું કામ આપી શકે છે એ દલપતરામ અને નન્દશંકર જેવું કોઈએ બતાવ્યું નથી. નન્દશંકરનો કરણ-ધેસો આપણે આનંદથી વાંચીએ છીએ, અને વર્તમાન સમયની સંકુલતાથી કંટાળેલા આપણે ધણીવાર એ જૂતકાળની સાદાઈ તરફ વળીએ છીએ.

(૨)

ઇતિહાસ સંશોધન

આપણા ઇતિહાસ વિભાગે વિચારવાના પ્રશ્નો ઘણા છે. પ્રથમ તો ગુજરાતનો પ્રાચીન અને મધ્યકાલીન ઇતિહાસ ધ્યાનમાં રાખી, એનું નિરૂપણ જે આચારસુધી ગુજરાતની વર્તમાન ચતુર્સીમાની દૃષ્ટિએજ કરવામાં આવ્યું છે એમાં મૌલિક પરિવર્તન કરવો જોઈએ. ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ એટલે ઉત્તરમાં પંજાબ સુધીના પ્રદેશનો; અને દક્ષિણમાં દક્ષિણના ઉત્તર વિભાગના પ્રદેશનો; એ ઇતિહાસના ઘણા ખાકાં હજી હવે પૂરવાનાં છે. ઘણાં વર્ષો પૂર્વે 'આપણા ઇતિહાસનું' શિક્ષણ 'મોગલ અને બ્રિટિશ અમલનીજ દરકાર કરતું. તે પછી મહમદ ધોરી અને મહમદ ગિઝની સુધી, અને તે પછી પ્રાચીન ઇતિહાસ સંશોધનની કિંમત ચતાં સિકંદરની સ્વારી સુધી, આપણે જૂતકાળમાં ગયા. પરંતુ તે પહેલાનો સમય કેવળ પૌરાણિક એટલે ઇતિહાસદૃષ્ટિયા અપ્રમાણિક એવી વાર્તા.

ઓથી જ ભરેલો હોઈ ઇતિહાસના અભ્યાસ માટે નકામો છે. એવી સમજણ ધણો વખત ચાલી. પરંતુ વધતી જતી શોધને પરિણામે સમજાયું કે પુરાણમાં કરેલી નોંધ હિંદુસ્તાન ઉપર આક્રમણ કરનાર પશ્ચિમની પ્રજા-ઓના ઇતિહાસકારોએ તથા અન્ય મુસાફરોએ જે નોંધ કરી છે તેની સાથે અદ્યુત રીતે મળતી આવે છે. આથી પુરાણની પ્રમાણ તરીકે પ્રતિષ્ઠા વધી, અને પુરાણના મહાન અભ્યાસી પાઈન્ટરે એ પ્રતિષ્ઠાનું સારાસાર વિવેચનપૂર્વક એટલું બધું ગૌરવ વધારી દીધું કે વેદાદિક ગ્રંથ કરતા પણ એનું પ્રમાણ વધારે માન્યું. આટલે સુધી જવું મધ્યરથ ઇતિ-હાસકાર માટે અશક્ય છે, પણ અન્ય પ્રમાણથી બાધિત ન હોય, અથવા અન્ય પ્રમાણને બાધિત કરે એટલું સંભવિત હોય, તો પુરાણના કથનને ઇતિહાસરૂપે માનવાને અત્યારે સંદુ ઇતિહાસકારો તૈયાર છે. તેજ પ્રમાણે તે પછીના સમયમાં આવતાં કેવળ શિલાલેખ, સિક્કા અને તામ્રપટનાજ પ્રમાણને વળગી ન રહેતાં ઇતિહાસ રચનામાં બાધાબાધના સામાન્ય નિયમાનુસાર સાહિત્યનો ઉપયોગ કરવો પણ ઉચિત છે; વળા વિશેષ સાહિત્ય જ્યારે તારીખો નક્કી કરવામાં ઉપયોગી નથી થતું, ત્યારે પણ પ્રજાના વાસ્તવિક કે ભાવનાત્મક જીવનની આંખી કરવા માટે બહુ કામનું થઈ પડે છે. પરંતુ આપણા ઇતિહાસના પ્રકાશનું એક મોટું સાધન હજી હવેજ આશાક્ષિતિજ ઉપર ઉભરું દેખાય છે. સંધ અને પંજાબની સર-દાર ઉપર મોહન-જ-ડારો અને હરપ્પાનાં ખોદાણકામથી મળેલ બધકે તેથી પણ પૂર્વના મનાતા કાળ ઉપર પ્રકાશનાં કિરણો ફેલાયાં છે. તે સંબંધીના અનુમાન જે અત્યારસુધી ચાલતી આવેલી પાશ્ચાત્ય ઇતિહાસકાર અને પુરાતત્ત્વવિદની માન્યતાથી તદ્દન વિપરીત છે. એ પુરાણની હકીકત સાથે મળે છે, અને પરિણામે હિંદુસ્તાન ઉપર આક્રમણ કરનાર અને એની વસ્તીમાં લગા જનાર 'Foreign Tribes' યાને પરદેશી જાતિઓ સંબંધી આપણા અર્વાચીન વિદ્વાનોના લેખો લુદી દષ્ટિએથી તપાસવા પડશે. કાઠીઆવાડની ઐતિહાસિકરત્નગર્ભા વસુધરા 'હજી' ખોદવી તદ્દન બાકી છે. સૌરાષ્ટ્ર, દારકા અને વલ્લભીપુરના ઇતિહાસનાં ફેટલાંએ પણ એ ભૂમિમાં દટાએલા કાઈવાર બકાર નીકળશે એ કહેવાતું નથી, અને એ નીકળશે ત્યારે આપણા અત્પારસુધી માનેલા ઇતિહાસને ટેકા આપશે કે ઉલ્લાસશે એ વિષે અત્પારે કાઈ પણ પ્રમાણિક કલ્પના થઈ શકતી નથી. પણ એ શોધ ઇતિહાસના પથાર્ય જ્ઞાન માટે અત્યંત આવશ્યક છે એટલું તો નક્કીજ છે. ખીન્નું આપણા ઇતિહાસના રાજવંશો અને એમની

તારીખો આપણે ચોક્કસ રીતે જાણી શક્યા છીએ તેમાં પણ હજી લોક સ્થિતિ વિશે ઘણું જ્ઞાન ઉમેરવું બાકી છે. સાહિત્ય એ આ જાતના કાર્ય માટે એક મોટું સાધન હોય છે, પણ દુર્ભાગ્યે, આપણા તે કાળના ધણા-ખરા કવિઓએ એમના સાહિત્યને ધર્મ સિવાય કાંઈપણ રસથી ભીંગવા દીધું નથી. આથી લોકસ્થિતિ જાણવાના વિષયમાં આપણને ઘણી મુશ્કેલી પડે છે.

રાતમણિરાવે મુસલમાન સમયના ગુજરાતના ઇતિહાસનો અભ્યાસ પ્રકટ કરવા માંડ્યો છે, તથા એને અંગે માત્ર સામાન્ય નિરૂપણથી સંતોષ ન માનતાં વિગતવાર માહિતી એકઠી કરવા માંડી છે, એ પદ્ધતિએ ઘણું કામ કરવા જેવું છે. રામચુરા અને મેઘાણી કાલીઆવાડની જુની વાર્તાઓ રાસ વગેરે સાહિત્ય એકઠું કરે છે એનું મૂલ્ય ઐતિહાસિક દષ્ટિએ ઘણું ન હોય પણ સમયનું ચિત્ર દોરવામાં તો ઘણું જ કામનું છે. વળી એક સંસ્કૃત અલંકારશાસ્ત્રી લખે છે તેમ 'સર્વશાસ્ત્રો કાવ્યમુખપ્રેક્ષી' છે-અર્થાત્ કાવ્યનું જ મુખ નિહાળતાં કાવ્યનાં સેવક છે-અને તે પ્રમાણે ઇતિહાસ પણ કાવ્યરૂપ થયા વિના એનું તત્ત્વ પૂરેપૂરું પ્રકટ કરી શકતો નથી. કવિ-પ્રતિભા વિનાનો ઇતિહાસ એ જીવંત માંસ અને રુધિર વિનાનું માત્ર કાળનું મૃત હાડપિન્નર છે તે માટે આપણો ઇતિહાસ ખરી રીતે જાણવા માટે આપણે નન્દશંકર તુળગશંકર અને કનૈયાલાલ મુનશીની અપેક્ષા રાખીએ છીએ. કલા ખાતર સત્યના ભોગ આપવાની જરૂર હોય તો ગુજરાતના ઇતિહાસ ખાતર કલાનો ભોગ આપવા પણ બાઈ મુનશીને આપણે વિનંતિ કરીશું. આપણે એમને કહીશું કે સત્ય અને કલા ઇતિહાસ અને કલા-ઉલ્લખનો મુન્દર સમન્વય કરી શકે એવું એમનામાં સામર્થ્ય છે, એકનો ભોગ આપવો પડે એવા એ કલામાં અનિયુજ્ય કે ઇતિહાસમાં પર્યર્થતાની કિંમત ન સમજી શકે એવા પ્રાકૃત નથી. છતાં ભોગ આપવો પડે એટલા એ અશક્ત હોય તો કલાનો ભોગ આપે, ઇતિહાસનો નહિ; કારણ કે કલાના ક્ષેત્ર ધણા છે, ઇતિહાસનું એક છે.

(૩)

ભાષા

ત્રીજું આપણી ભાષાનો ઇતિહાસ પણ હજી ઘણો વધારે શોધવાનો છે.

ગ્રીયર્સને તો ભાષાશાસ્ત્રીઓની શોધના આધારે માત્ર થોડીક લીટીઓ જ દેરી છે, પરંતુ રેસિદારી અને નરસિંહરાવ માર્છએ એમાં ઘણું વધારે કામ કર્યું છે. પણ તેઓએ કર્યું છે તે કરતાં હજી ઘણું ઘણું વધારે કામ

કરતું બાકી છે, અપભ્રંશ સાહિત્યના ફૂટક અવશેષો કેટલાક સમયથી ઉપલબ્ધ હતા, પણ સળંગ કાવ્યો હજી હવેજ પ્રસિદ્ધ થયા હાગ્યાં છે, અને અપભ્રંશ એટલે એક સ્થિર અવિકારી ભાષા—જેનું વ્યાકરણ હેમચન્દ્રે પડી આપ્યું છે એમ મનાઈ રહ્યું છે, તેને બદલે હવે એનો એક જીવંત અને વિકારી ભાષા તરીકે અભ્યાસ થવો ઘટે છે, જેટલું અપભ્રંશ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે એ પ્રકાશમાં મૂકી આ અભ્યાસ શરૂ કરી દેવો જોઈએ. અત્યારે ઉત્તર હિન્દુસ્તાન રાજસ્થાનથી માંડી દક્ષિણમાં રાષ્ટ્રકૂટ રાજ્યના પ્રદેશ સુધીના ભાગમાં જે અપભ્રંશ સાહિત્ય જડ્યું છે તે રચનામાં પણ મોટો અંશ જૈનોનો છે, પણ હેમચન્દ્ર વગેરેએ ઉચ્ચરેલાં ઉદાહરણો જોતાં કેટલુંક સાહિત્ય જૈનેતર થકી પણ રચાયેલું હોય તો તે સંભવિત છે. એ સઘળું સાહિત્ય શોધવાનો આપણે પ્રયત્ન પ્રયાત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે અપભ્રંશ સાહિત્ય મૂળ હિન્દુસ્તાનના ઉત્તર દક્ષિણ ‘અપરાન્ત’નું છે, તથાપિ એના સૌથી વિશેષ ઉત્તરાધિકારીઓ આપણે ગુજરાતી છીએ. આપણા ગુજરાતમાં આબ્યાના ઇતિહાસ ઉપરથી આપણી ભાષાનો ઉદ્ભવ-પ્રાચીન આર્ય ભાષા, પછી સંસ્કૃત, પછી પાલી પછી શૌરસેની અપભ્રંશ, અને તે ઉપરાંત ગુર્જરાની મૂળ ભાષા દર્દસ્તાની યા પૈશાચી આદલાં તરવામાંથી થએલો મનાય છે. હવે આ સઘળાં તરવેને પૃથક્ કરી આપણી ભાષાના પ્રત્યેક શબ્દની ઉત્પત્તિ આપણા કોપમાં આપણે ખતાવવી જોઈએ. તેમાં પૈશાચીનું તરવ શોધવું કઠણ છે તથાપિ તે માટે યત્ન થવો જોઈએ, અને અશિષ્ટ મનાતા એના ખુણાખોચરાની ખોલીના શબ્દો પણ એકલા કરીને તપાસવા જોઈએ. આ સઘળું દાર્ઘ્ય અસાધારણ મહત્ત્વનું છે તેવુંજ ખર્યું છે; વળી વર્તમાન જમાનામાં કોઈપણ કોપ ન્યાંસુધી સંસ્કૃત પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ રૂપી મૂળ ઉપરાંત, હિન્દી મરાઠી અને બંગાળી સાથેના સમાનતા અંશો નહિ દર્શાવે ત્યાંસુધી એ અપૂર્ણજ ગણાશે.

(૪)

વિજ્ઞાન

હવે વિજ્ઞાનવિભાગના વિષયમાં આપણે શું કરવાનું છે એ જોઈએ. આ વિષયમાં જે કાર્ય કરવાનું હોઈ શકે તેના બે પ્રકાર છે; એક નવી શોધ, અને બીજો લોકપ્રચાર. નવી શોધની બાબતમાં તો ગુજરાતે આખા હિન્દને બંધે સમસ્ત પૃથ્વીના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની સાથે રડીને કામ કરવાનું છે. પણ જે નહાવું કામ-જતાં અતિ આવશ્યક કામ-સાહિત્ય પરિપદ પોતે ઉપાધી શકે એવું છે તે વિજ્ઞાનના લોકપ્રચારનું છે. છેલ્લાં દશ

પંદર વર્ષમાં આપણા પ્રથમ અને મધ્યમ કક્ષાના શિક્ષણમાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રને આપણે સ્થાન આપ્યું છે. અને સારી નિશાળોમાં એ કામ થતું હશે એમ પણ આપણે માની લઈએ તો પણ એની બહાર સામાન્ય લોકમાં વિજ્ઞાનનો પ્રચાર હજી નહિ જેવો છે અને એ પ્રચાર સારી પેઠે થાય તે માટે સાહિત્ય પરિષદે ખરા અન્તઃકરણથી મ્હોટી યોજના રચવાની આવશ્યકતા છે. મ્હારા મિત્ર ગિ. કાંઈલાં-જે હમણું થોડા વખત ઉપર બનારસ હિન્દુ યુનિવર્સિટીમાં એનજીનિયરિંગ કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ થયા છે-એમણે કક્ષા રિવ્યૂમાં ઔદ્યોગિક કેળવણી ઉપર લેખ લખવા માંડ્યા છે, એમાં એક સ્થળે કહ્યું છે કે ઈંગ્લંડનો ઔદ્યોગિક વિકાસ ઔદ્યોગિક શાળાને નહિ પણ ઔદ્યોગિક કારખાનાને આભારી છે. આ કહેવું ઇંગ્લંડ પરવે ખરું છે, પણ અન્ય પ્રાણી કરતાં મનુષ્યોમાં વિશેષ એ છે કે સ્વાભાવિક હોય એને પણ એ પ્રયાતનન્ય કરી શકે છે. ઔદ્યોગિક કારખાનાંથી ઇંગ્લંડનો ઔદ્યોગિક વિકાસ થયો એ ખરી વાત, પણ એ કારખાનાને સુધારવામાં ઔદ્યોગિક શાળાનું વિજ્ઞાન અત્યારે મ્હોટો ભાગ લે છે; બદ્દે ઇંગ્લંડ પણ શાળા અને કારખાનાને પરસ્પર જોડવામાં અન્ય દેશોથી-કદા-હરણ તરીકે જર્મનીથી-પછાત છે તેટલી એની ઔદ્યોગિક સ્થિતિ પણ હાલ સહન કરે છે. આપણા દેશમાં કારખાનાંના કામમાં શાળામાં મેળવેલી વૈજ્ઞાનિક કેળવણી બહુ ઉપયોગી થશે; બદ્દે, આપણા દેશની સ્થિતિ એવી છે કે ન્યાસુધી વૈજ્ઞાનિક શિક્ષણથી આપણી હવાને ભરી દેવામાં નહિ આવે, ત્યાંસુધી આપણાં કારખાનાં ઘણા ગતાતુગતિક અને જમાનાથી પચાસ વર્ષ પછાત રહેવાનાં. તે માટે સાહિત્ય પરિષદે વિજ્ઞાનને લોકપ્રિય કરવા સારુ જે કાંઈ ચલન થઈ શકે તે કરવા મંચી પડતું જોઈએ. આરંભમાં વિજ્ઞાનનાં લોકપ્રિય ભાષણો અને પ્રયોગો ગુજરાત અને કાઠિયાવાડનાં અમુક શહેરોમાં કરવા માટે ગોઠવણ કરી દેવી જોઈએ, અને એ કામમાં પ્રજાની સેવા કરવા ડૉ. કાન્તિલાલ, ડૉ. નાયક, પ્રોફેસર વીરમિત્ર દીવેડીઆ, રા. પોપટલાલ શાહ, રા. સાંકળચંદ શાહ, રા. પર્ણન્યરાય મેટ, અને રા. વિજયલાલ ધ્રુવ તૈયાર છે એમ હું જાણું છું. અન્ય પણ ઘણા ભાઈઓ સાહાય્ય કરશે.

(૫)

તત્ત્વજ્ઞાન

ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયમાં આપણું એ જાતનું કર્મજીવ છે. એક તો આપણા ગુજરાતી સાહિત્યમાં મીરા અને નરસિંહ મહેતાથી માંડી

આજ પર્યંત જે જે વિચાર આપણા સાહિત્યમાં પ્રકટ થયા છે, એ તારવવાનું, એનો ઇતિહાસ રચવાનું, તથા એને હિન્દુસ્તાનમાં અન્યત્ર પ્રકટ થએલા ધર્મ અને તત્ત્વવિચાર સાથે સંકળવાનું મોટું કાર્ય છે. પણ એટલેથીજ સંતોષ પામવાનો નથી. જેમ સાહિત્યમાં લુના સાહિત્યના પાનથી સંતુષ્ટ થવાનું નથી પણ નવું સાહિત્ય રચવાનું છે, તેજ રીતે તત્ત્વજ્ઞાનમાં પણ આપણે આગળ પ્રગતિ કરવાની છે. આપણા પ્રાચીન પૂર્વજોએ જેમ ઇતિહાસ તેમ તત્ત્વજ્ઞાન સાહિત્ય સાથે મૂંઝવું હતું. પરંતુ એ કાર્ય મહાન કવિઓ જ કરી શકે. આપણે તો, એજ કાર્યની સામગ્રી તરીકે, તત્ત્વજ્ઞાનને એક સ્વતંત્ર શાખારૂપે કેળવી પેલી સંસ્કૃતિ શકીએ. તત્ત્વજ્ઞાન એ સંસારને વિદ્યોત્ક્રાંતી એક દૃષ્ટિ છે, અને તે જેમ જ્ઞાનીને સિદ્ધ છે તેમ આપણુ સદુને સાધ્ય છે અને આવશ્યક છે. તત્ત્વજ્ઞાન એ જ્ઞાનીને અન્ય શાખાઓની સમાન ક્ષાણું એક શાસ્ત્ર છે એ સમજણુ પણ ભૂલભરેલી છે. જ્ઞાનની સર્વશાખામાં તત્ત્વજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે, કારણ કે એ સર્વના મૂળરૂપે એનું સ્થાન છે. તેથી જીવ, જગત અને પરમાત્મા સ્વરૂપનું, જ્ઞાનની એક સ્વતંત્ર શાખારૂપે ચિંતન એટલામાં જ તત્ત્વજ્ઞાન સમાપ્ત થતું નથી. ઇતિહાસ અને વિજ્ઞાનનાં મૂળ શોધવા તથા એનો અર્થ કરવામાં પણ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રવેશે છે. આ દૃષ્ટિએ મનુષ્યનું બંધારણ, એનો આ પરિદેશમાન વિશ્વ સાથે સંબંધ, એની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિની ભાવનાઓ-ઇત્યાદિ સર્વ વિચાર તત્ત્વજ્ઞાનના પેટામાં પડે છે. એ વિચારનું બહોળું પણ સુચિન્તિત સાહિત્ય હિત્તમ કરવાની જરૂર છે. એ જ ભવિષ્યના કાવ્યસાહિત્યમાં હિત્તતા અને ગંભીરતા, એ સાહિત્યના પ્રાણરૂપે, પ્રેરી શકશે અને એ વિના આપણું સાહિત્ય રંગભેરંગી પર-પોટા જેવુંજ રહેશે.

(૬)

કેળવણી

કેળવણીનો વિભાગ સાહિત્યપરિષદનું આવશ્યક અંગ છે. આપણી કેળવણીનું સ્વરાજ્ય આપણને નામનુ તો મળી ચૂક્યું છે; પરંતુ એને વાસ્તવિક કરવામાં અત્યારે મોટી મુશ્કેલી આ ખાતા માટે સરકાર પાસેથી નાણાં મેળવવાની છે. એ મેળવવાના માગો પરિષદના પ્રદેશની બહાર છે, પરંતુ એના પ્રદેશની અંદર પણ ચર્ચા કરવાનું બાકી છે. જેટલાં સાધન આપણને પ્રાપ્ત છે તેટલાનો પણ પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરવા માટે પ્રયત્નમાં

કેળવણી સંબંધી વિચાર કરનારાં મંડળો હોવાં જોઈએ. મિ. મારવિને કહેલું મને યાદ આવે છે કે-ઈંગ્લાંડમાં દર અડવાડીએ સ્થળે સ્થળે કેળવણી માટે ઉત્સાહ ધરાવનારાં મંડળો મળે છે, ચર્ચા કરે છે, કેળવણીના વિસ્તાર અને સુધારા માટે દરવેલો કરે છે, યોજનાઓ ઘડે છે ત્યારે આ દેશમાં તો સત્રજીં શન્યવત્ પડ્યું છે ! આપણે આપણા પ્રાન્તમાં કેળવણીના અનેક પ્રયત્નો આરંભ્યા છે, પણ તે હજી પરસ્પર અસન્નિત છે. પરિપક્વ કામ એમાં સૂત્ર પસંદવાનું, અને એક સુખ્ય કેળવણીમંડળ રચાવી એ દ્વારા ગુજરાતીની કેળવણી ઉપર દેખરેખ રાખવાનું, અને એના વિસ્તાર તેમજ ગુણમાં દિન પર દિન સુધારા કરવાનું છે.

ક્ષણવાર વિચારો કે બાજકાલ પશ્ચિમમાં પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણને સરલ સુબોધ અને રસિક કરવા માટે કેટલા પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા છે ! કેળવણીના કાર્યમાં પડેલાને જાણીતું છે કે આત્યારે સેંકડો પુસ્તકો જગતના મહાન સાહિત્યને બાલ વિદ્યાર્થીના જીવનમાં ઉતારવા માટે રચવામાં આવે છે. તેમ, વર્તમાન વિજ્ઞાનની પ્રગતિથી પણ તેઓ અજાણ્યા ન રહે તે માટે કઠિન વિજ્ઞાન પણ સુમાલ રૂપમાં મૂકવામાં આવે છે. આ કાર્ય સફળ રીતે કરવા માટે વિદ્વાન લેખકોની તેમજ બાહોરા પ્રકાશકોની જરૂર છે. ખીન્નું : કેળવણી એ શાળાના શિક્ષણને અતેજ સમાપ્ત થતી નથી એ શિક્ષણશાસ્ત્રનો એક સુવિદિત સિદ્ધાન્ત છે, પણ એ સૂત્રનો આત્યાર સુધી એ જ અર્થ થયો છે કે શાળામાંથી નીકળી મનુષ્ય જીવનમાં પડે છે ત્યારે જીવનરૂપી મદાચાળામાં એનું શિક્ષણ ચાલ્યાં કરે છે. આ સત્ય છે પરંતુ પશ્ચિમમાં એક ખીજન અર્થ ઉપર પણ દલે ધ્યાન દેવાવા લાગ્યું છે. તે એ તે જીવનના વ્યવસાયમાં પડવા પછી પણ મનુષ્યને આત્મશિક્ષણ માટે કાંઈકે રૂપાન્તર સાથે શાળા કાયમ રાખવાની જરૂર છે. આ 'adult education' નો સિદ્ધાન્ત ગરીબોને જ માટે છે એમ નથી; ધનિકોને પણ શાળા હોડ્યા પછી મૂર્ખ બની જવાનો એટલોજ સંભવ છે. ત્રીજું, કૃષ્ણ જગવાને જેટલા પ્રેમથી ગોપાલ આદીરોને પોતાના માન્યા-દત્તા તેટલા જ પ્રેમથી ગામડાંની વસ્તીની સાથે એકતા કરવાની જરૂર છે. અને તેથી ગામડાંની કેળવણીનો પ્રશ્ન, -એ કેળવણી કેવી હોવી જોઈએ તથા એને કેવી રીતે રોચક તેમજ હિતપ્રદ અને ઉપયોગી કરી ચકાવ એ પ્રશ્ન-પણ મન લગાડીને વિચારવાનો છે.

સ્ત્ર. ૭

પરિષદના સામાન્ય ઉદ્દેશ સંબંધી, સાહિત્યના સંકલ્પ માટે જોઈતી

એ ચોક્કસ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની સંશોધક શુદ્ધિ આ બાબતમાં પણ કેટલી મદદગાર થઈ છે તેના દાખલો દાંકુ. સને ૧૯૨૩ માં હવાઈના ટાપુમાંથી લગભગ ૭ કરોડ રૂપીઆનાં અનનાસ ઉગાડીને બહાર મોકલવામાં આવ્યા હતા. આ ઉદ્યોગ એક નાની શોધબોજને આધારે ગમ્યો. હવાઈ ટાપુની જમીનમાં અનનાસો સારાં ચતાં પણ પીળા થઈ જતાં એવું કારણ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ બોળી કાઢ્યું. તેઓને માલમ પડ્યું કે તે જમીનને લોખંડના સત્ત્વની ભૂખ રહી જાય છે. વળી એ સત્ત્વ જમીનમાં નાખવાથી પણ પાકને પહોંચી શકતું નથી. વિશેષ અખતરાઓ કરવાથી એવું જણાયું કે જમીનમાં લોખંડનો ખાર નાખવા કરતાં, તે ખારને પાણીમાં પીગળાવી અનનાસ છોડનાં પાંદડાઓ ઉપર છાંટવાથી આ રોગ મટી જાય છે. આમ થયા પછી આ ધંધો ત્યાં ખૂબ જામ્યો.

કેટલાક વખત ઉપર ન્યુઝીલેન્ડમાં ઘેટાં અને ઢોરોમાં એક જાતનો રોગ ચાલ્યો, જેથી ઢોરો સુકાઈ જઈ ધીમે ધીમે મરી જવા લાગ્યાં. વિજ્ઞાનની નજરે બોળતાં એવું માલમ પડ્યું કે મેદાનોમાં કે જેતરોમાં ઢોરો ચરવા જતા ત્યાંની જમીનમાં લોખંડી સત્ત્વ તથા ખીજ અમુક ખારોનો અભાવ માલમ પડ્યો. લોખંડનો તેમજ ખીજ કેટલાક ખારો તે જમીનપર છાટતાં જ, ઢોરોમાંથી આ રોગ ધીમે ધીમે સચોટ નાબૂદ થઈ ગયો.

હવાઈ વિમાનો અને વિજ્ઞાન.

હવામાં ઉડતા વિમાનોને, મોટી ઉંચાઈ પરથી અચાનક એન્જીન બંધ પડી જવાથી નીચે પડી બચકર અકસ્માત થતા આપણે સાંભળીએ છીએ. પૃથ્વી પરની સાધારણ પ્રયોગશાળામાં એનાં કારણો તપાસતાં કંઈ ફતેહ મળી નહિ એટલે, એવા એન્જીનમાં હવાની આટલી ઉંચાઈએ લઇને શા શા વિચિત્ર ફેરફારો થાય છે, એનો અભ્યાસ કરવાને માટે ઉંચા પહાડો પર એન્જીન વગેરેને લઈને જવાની જરૂર જણાઈ. પણ આવી તો જે પહાડ પર આ શોધબોજ થાય તેટલી જ ઉંચાઈએથી શું ફેરફાર થાય તેનું જ માત્ર જ્ઞાન મળે. જે પહાડ ૨૫૦૦૦ ફીટ ઉંચો હોય તો ૨૫,૦૦૦ ફીટ પર રહેલી હવા એરોપ્લેનના એન્જીનમાં શું શું ફેરફાર કરી શકે, એટલુંજ શોધી શકાય, પણ ૩૦,૦૦૦ ફીટ પર કેવી રિયલિટી ઉત્પન્ન થાય, તે કહી શકાય નહિ. વિમાની, અમુક ઉંચાઈએ તેને નડેલી અડચણોના ખ્યાલ જો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીને આવે, તો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ, એટલે ઉંચે આવેલી હવાના હવાચુની, ગરમીની, વગેરેની આટલી ઉંચાઈએ શી રિયલિટી હોય તે રિયલિટી પોતાની પ્રયોગશાળામાં ઉભી કરી, નવા પ્રયોગો આદરી, એ

અડચણો દૂર કરવાને પ્રયોગશાળામાં સાધનો ઉભાં કરી શકે. આવાં સાધનો આજે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ ઉભાં કર્યાં છે અને શોધખોળો પૂરે જોસમાં ચાલે છે. પરિણામે લવિષ્યમાં દિન પર દિન હવાઈ વિમાનો મારફતે મુસાફરી, તેમજ વેપારરોજગાર, વધારે સરળતાથી અને સસ્તી રીતે થઈ શકશે, મુસાફરીનું અંતર ઓછું થશે, વખતનો ખચાવ થશે અને રેલ્વે વગેરેને લગતાં સાધનોને અંગે થતો ખર્ચ બચી જશે.

લીંધુ પકવવા માટે હવામાંની ગેસનો ઉપયોગ.

સાધારણ રીતે ન્યારે કેઈ પણ પદાર્થ બળે છે અને તે વખતે ઓક્સીજનનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે, ત્યારે હુમાડો પેદા થાય છે; અને તેમાં “એથીલીન” ગેસ ઓછાવતા પ્રમાણમાં ઉદ્ભવે છે. ધણાં વર્ષો સુધી આસતેલના રટવો કેલીફોર્નીયામાં લીંધુ પકવવામાં અને તેમને પીળો રંગ આપવામાં વપરાતા હતા. થોડાં વર્ષો ઉપર વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ શોધી કાઢ્યું કે આનું કારણ રટવની ગરમી નહિ, પણ હુમાડામાં રહેલી “એથીલીન” ગેસજ હતું. આ રટવોને લઇને કેટલીક વખતે આગ લાગતી અને વખતોવખત હુમાડોને લઇને ફળ કાળાં પડી જતાં અને જોઈએ તેવું ઓક્સ પરિણામ આવતું નહિ. બેત્રણ વરસની વાત ઉપર જ અમેરિકાના રસાયણશાસ્ત્રીઓને આ બાબતની વિગતવાર શોધખોળ કરવા રાજ્ય તરફથી ભલામણ કરવામાં આવી. ડૉ. ડેનીએ શોધી કાઢ્યું કે “એથીલીન” ગેસને હવામાં (૧: ૧,૦૦૦,૦૦૦ હવા) થી માંદીને (૧:૫૦૦૦ હવા) ના પ્રમાણમાં હોય તો ધારેલું કામ આપી શકે છે અને એમણે આ ફળ પકવવાને અને તેમને પીળો રંગ આપવાનું ઓક્સ અને નિયમિત થઇ શકે, અને અર્ધા વખતમાં જ કામ પાર પડી શકે, એવી એક રીત શોધી કહાડી છે. એએસના ટાપુમાં પણ અનનાસને નિયમિત પકવવાને આનોજ ઉપયોગ થાય છે.

કુદરતી કપૂર સાથે બનાવટી કપૂરની હરીફાઈ.

દુનિયામાં દર વર્ષે ૪-૫ હજાર ટન કપૂર વપરાય છે, અને અ બહુ જ ચીન અને જાપાન દેશ પૂરું પાડે છે. આ કપૂર મોટે ભાગે ફેબ્રોસા ટાપુમાં ઉગતાં કપૂરનાં ઝાડોમાંથી મેળવવામાં આવે છે. સને ૧૮૯૪ માં ફેબ્રોસાનો ટાપુ જાપાનીઓએ કબજે કર્યો અને કપૂરનો વેપાર જાપાનના એકલાના હાથમાં આવ્યો. પરિણામે કપૂરની કિંમત વધી ગઇ. કપૂરનો મોટો જરૂરો કચકડુ બનાવવામાં વપરાય છે, તેથી કચકડાના વેપારીઓને કપૂરનો એકહથ્થુ વેપાર પસંદ પડ્યો નહિ. એટલે બનાવટી કપૂર પેદા

કરવા તરફ લક્ષ દોરાયું અને રસાયણશાસ્ત્રીઓએ ટરપેન્ડીન તેલમાંથી કપૂર બનાવવાની રીત શોધી કઢાડી. આ બનાવટી કપૂર, કુદરતી કપૂરની સાથે કિંમતમાં હરિફાઈ કરી શકે એવી સ્થિતિ આજે તો ઉત્પન્ન થઈ છે, ભવિષ્યમાં કુદરતી કપૂર બનાવટી કપૂર સાથે બજારમાં ટકશે કે નહિ તે હાલ કહી શકાય નહિ, પણ બનાવટી કપૂર માટે ઉજળું ભવિષ્ય નજરે આવે છે. આ સિવાય કપૂરની સુગંધવાળો એક ખીજે બનાવટી મહાંથ પણ બજારમાં કપૂરને નામે વેચાતો થઈ ગયો છે.

સૂર્યની ગરમીનો ઉપયોગ.

છેવટે એક વધુ દાખલો ટાંકું. પ્રોફેસર સીઆમીસને ઇ. સ. ૧૯૧૨ માં એક આગાહી કરી છે તે મોંઘવા જેવી છે. તેઓ જણાવે છે કે, જેમ ગ્રાહ્યપાન સૂર્યની ગરમીનો ઉપયોગ કરે છે, તેમ મનુષ્યજાતિએ એ શક્તિનો સંપ્રદ કરી, ઉપયોગ કરવા તરફ આ માટે પ્રયત્નો ન આદરવા ? કોઈ એવો વખત આવશે કે જ્યારે સૂર્યની શક્તિ સંઘરવાને એકતા સાધે તો ઉર્ષાં થશે અને પૃથ્વીની ઉપર મોટા ફેરફારો થઈ જશે. એમની ગણતરી એવી છે કે બે દહાસ પાંચસો ટન કોલસો બાળી જેટલી શક્તિ ઉભી કરી શકીએ તેટલી શક્તિ, ફર ચોરસ માઇલમાં પડતા સૂર્યનાં તાપ તથા અન્ય વાળામાંથી પેદા થઈ શકે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાંથી ૬૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ટન જેટલો કોલસો દરવર્ષે ખોદી કાઢવામાં આવે છે. પણ સદરાનાં રજુમાંથી દરરોજ આપણને ૬,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦, ટન કોલસા જેટલી શક્તિ મળી શકે તેમ છે. એવો પણ વખત આવે કે વિદ્યુતવૃત્તની આતુરતાના પ્રદેશોમાં ખૂબ ગાઢી વસ્તી થઈ જાય અને મોટાં મોટાં કારખાનાઓ ત્યાં સ્થપાય કે જ્યાં ધુમાડાની એક રજકણ પણ ના હોય અને મેદાનો ઉપર કાચનાં ઘરો બંધે જોવામાં આવે અને કુદરતી શક્તિનો કાંચ હાથમાં આવ્યેથી, મનુષ્યજાત કુદરત કરનાં એ શક્તિનો વધારે ઉપયોગ કરે. આટલું બને તો કોલસાની ખાણો ખોદવી અથવા તો એની કિંમત માટે શ્રીકર કરવી પડે જ નહિ. તેમજ જ્યાંસુધી સૂર્ય તપે ત્યાંસુધી આપણને બીજા બળતણની પણ જરૂર પડે નહિ. આખરે જો સૂર્ય તપતો જ બંધ થઈ જાય, તો આપણને બીજા કોઈ ચીજની જરૂર રહેવાની નથી-અર્થાં જ પ્રશુના દરબારમાં પહોંચી જઈશું.

વિજ્ઞાનના સાહિત્યની જરૂર.

દરેક આગળ પડતી પ્રજાને વિજ્ઞાન સાહિત્યની ખાસ જરૂર છે એ વાત મોખખી છે. વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ આપણા દેશમાં જનસમાજ માટે

નહિ જેવો જ છે. તો પછી લાયકાતવાળું વિજ્ઞાન સાહિત્ય પૂરતા જથ્થામાં પેદા કરવું એ વાતનો ખ્યાલ જ ક્યાંથી આવે ? વિજ્ઞાનને લગતું જ્ઞાન, હાલ તો પરભાષા મારફતે લેવાય છે. એને લગતાં રસ પડે એવાં ખ્યાનો, વિગતો વગેરે સ્વભાષામાં શોધોને પસંદ પડે એવા રૂપમાં ફેલાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, તે આવી પરિપક્વતાની પહેલી ફરજ છે. આવાત સને ૧૮૮૮ થી માંડી આજે ૪૦ વર્ષ થયાં ચર્ચાય છે, પણ પ્રગતિ નહિ જેવી જ થઈ છે. ભાષાની જોડણીના નિર્ણયોમાંથી જડમાં લાગી નાંખે એવા સમાસો દ્વારા ભાષાને અટપટી બનાવવાના વ્યર્થ પ્રયાસોમાંથી અને જ્યાં સુધી સાહિત્યક્ષેત્રમાં કોણે ઉચો ને કોણે નીચો એવા નિરર્થક વાદવિવાદમાંથી સાક્ષરો પરવારે નહિ ત્યાંસુધી આવી અગત્યની બાબતોપર લક્ષ આપવાનું સૂઝે જ ક્યાંથી ? વિજ્ઞાનને લગતો શબ્દકોષ તૈયાર થાય તો વિજ્ઞાનને લગતી ખબરો દેશમાં ફેલાય ને ! પણ એ શબ્દકોષ રચવામાં સાહિત્યકારોની રસાકસી, મદદને બદલે વાંધારૂપ થઈ પડવાનો અનુભવ થોડાને તો થયોજ હશે. આ શબ્દકોષ રચવાને છૂટાછતાયા પ્રયત્નો થયા છે, પણ તેમાં નહિ જેવીજ ફરતેહ મળી છે. આ બાબતમાં પણ દેશની પરતંત્રતા સામે ઉમેલી દેખાય છે. જે દેશ સ્વતંત્ર હોય અને છટાલીનો 'યુસોફીની' કે રશીઆનો 'લેનિન' કે અફઘાનીસ્તાનના 'અમીર' કે ટર્કીનો 'કમાલપાશા' જેવો કિંદુસ્તાનમાં કોઈ વીર જન્મે તો તે આવાં સાધનો તાબડોતોબ ઉભાં કરવાને હુકમો 'કાઢે, અને તેનો તરત જ અમલ કયે છુટકો. વિજ્ઞાન શબ્દકોષ તથા વિજ્ઞાન સાહિત્ય ઝટ પેદા થાય, અને દેશમાં વિજ્ઞાનના સાંમાજિક જ્ઞાનનો છાપ-ખાનાદારા કે સિનેમાદારા બહોળો ફેલાવો થઈ, થોડો વિજ્ઞાન તરફ આકર્ષાય, અને વિજ્ઞાનને ઝાંગે સંશોધન કરવામાં બહોળા સાધનદારા દેશની અનેક શ્રેયશ્લો ઉઠતી બન. આજે તો વિજ્ઞાનમાં વપરાતા પર-ભાષાના ખાસ શબ્દોનો પણ (Scientific terms) સંસ્કૃતની મદદ લઈ ખરાબર કેમ તરલુમો કરવો, એ તરફ ધ્યાનનું લક્ષ ચોંટ્યું છે. સંસ્કૃતની છાંટ વગર તો ચાલેજ નહિ. હું તો કહું છું કે એવા અગ્રેષ્ઠ શબ્દોને સીધા જ આપણી ભાષામાં ઘુસાડી એનો અર્થજ જનસમાજને ખરોબર સમજાવીએ, તો ખસ. સાધારણ જનમમાજને તેમજ કેળવણી શિક્ષિક વર્ગના મોટા ભાગને સંસ્કૃત શબ્દોમાંથી નવા જોડાયેલા શબ્દો સમજવા જેટલું કष्ट પડે છે, તેટલુંજ કष्ट આ અગ્રેષ્ઠ શબ્દો વાપરવા શીખતાં શરૂઆતમાં પડશે, પણ એ શબ્દો ધીમે ધીમે વપરાતા થઈ જતાં ભવિષ્યની પ્રજાને એ કष्टકર નહિ લાગે. દાખલા તરીકે એલ્યુમિનિયમ

ધાતુને માટે નવો શબ્દ યોજવાની આજે જરૂર દેખાતી નથી, કારણ સાધારણ કેળવાયેલા શિક્ષિતસમાજ એલ્યુમિનિયમને ઓળખે છે અને એ ધાતુને માટે એલ્યુમિનિયમ શબ્દ બેઠક વાપરે છે. તેમજ એ શબ્દ કદ વસ્તુનો અર્થસૂચક છે તે સમજે પણ છે. જેવું એલ્યુમિનિયમ શબ્દને માટે તેવુંજ બીજા શબ્દોને માટે પણ સમજ લેવાનું. આપણા બાળકોને નાનપણમાં વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન આપણી ભાષાદ્વારા મળે અને તેમાં વિજ્ઞાનને લગતા ખાસ શબ્દો અંગ્રેજી ભાષા જેવા હોય તો અંગ્રેજી તેમજ બીજા મુખ્ય પરદેશી ભાષાઓના વિજ્ઞાન સાહિત્ય બોળી તેના ઉપયોગ કરવામાં કંઈક સરળતા મળે, અને આપણા સાહિત્યને પરદેશી વિજ્ઞાનસાહિત્યથી કાંપી અલગ કરવાનો હોય ન વહોરીએ. પણ આ મત ધણીને પસંદ નહિ પડશે. સાહિત્યરસિકો સંસ્કૃત શબ્દોજ લેઈએ એવા આગ્રહ કરશે તો વચલા વર્ગના લોકો સંસ્કૃત અને બીજા ભાષાઓનો અધોગ અને અધ-દિન ખીચડો કરી નવા શબ્દો યોજવા તરફ આગ્રહ કરશે. આવા પ્રયાસોને લઈને આજમુખીમાં રચાયેલા શબ્દોપ જેવી કાંઈપણ વસ્તુ પેદા થઈ નહિ. કેટલીએ વખત કાલેજમાં લાગુતા વિદ્યાર્થીઓને મેં તે ગુજરાતીમાં રસાયણશાસ્ત્ર શીખવવા પ્રયત્ન કર્યો છે અને તેમાં વિજ્ઞાનને લગતા ખાસ શબ્દો અંગ્રેજીમાં રાખી, મૂળ સિદ્ધાન્તના વિચારો સાદી ગુજરાતી ભાષામાં રૂંધી, વિદ્યાર્થીઓ આગળ રજુ કર્યા છે. વિદ્યાર્થીઓને એવા શિક્ષણથી ખુબ રસ પડ્યો છે અને કેટલીક અટપટી બાબતો જે પરબાષાદ્વારા સમજી શકતા નહોતા તે આ પ્રમાણે કરવાથી તરત સમજી શક્યા છે. આ મારો જાતિજનુભવ છે. એનો એજ પ્રયોગ બંગાળમાં પણ કર્યો હતો અને ત્યાં પણ સંપૂર્ણ ફતેહ મળી હતી.

એ જરૂર પૂરી પાડવાનો માર્ગ કયો ?

જનસમાજને પ્રિય થઈ પડે એવું સાહિત્ય સુવિખ્યાત વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રીઓજ પેદા કરી શકે, એમાં જરાએ સંશય નથી; અને તેમાં પણ ખાસ કરીને શિક્ષકોજ. ખરી અડચણો તો નાણાંની છે, અને એ અડચણો સાહિત્ય રસિકો પૂરી પાડે તે કરતાં વેપારી વર્ગમાંની ધનાઢ્ય વ્યક્તિઓ પૂરી પાડી શકે એમ માનીએ તો ખોટું નહિ. સાહિત્યપરિપક્વતા સંચાલકોને તેમજ જનસમાજને વિજ્ઞાન સાહિત્યની જરૂર પૂરી પાડવી હોય તો એમણે મને તેવા પ્રયત્નો કરી, ધનાઢ્ય વ્યક્તિઓ પાસે વિજ્ઞાનસાહિત્ય માટે નાણાં મેળવવા જોઈએ. ત્યારબાદ વિષયવાર જનસમાજને પ્રિય થઈ પડે એવાં પુસ્તકો લખવા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓને પ્રેરવા. જે વિજ્ઞાન પોતાના

વિષયનું સરળમાં સરળ ભાષામાં સાધારણ સંસ્કૃતિવાળો માણસ સમજી શકે એવું પુસ્તક લખે, તેને અમુક સંગીન રકમ તેના મહેનતાણા બદલ આપવા જાહેર કરવું જોઈએ. અને લખતે એવાં ઘણાં પુસ્તકો લખવા વિદ્વાનો પ્રેરાશે અને તેમાંથી સરસ એકાદ પુસ્તક પસંદ કરવા તથા તેને છપાવવા એક કમિટી નીમાવી જોઈએ અને જાહેર કરેલી રકમ એવા પુસ્તકના લખનારનેજ મળવી જોઈએ. વડોદરા રાજ્ય તરફથી પરભાષામાંથી અમુક પુસ્તકોનાં ગુજરાતી ભાષામાં તરજુમા કરવા માટે જે નાણાં અપાય છે તે નાણાંનો અવરનવર આવેા ઉપયોગ થાય તો લોકપ્રિય વિજ્ઞાન સાહિત્ય ૨૦-૨૫ વર્ષમાં ઠીક જગ્યામાં પેદા થાય. તેની સાથે સાથે જીવનમાં વિજ્ઞાન ક્યાં ક્યાં અને કેવો કેવો ભાગ લેજવો છે એ બાબતની તેમજ વિજ્ઞાનની મદદથી ચાલતા ધંધાઓની માહિતી આપે એવી સલાહકારી અથવા સિનેમાફિલ્મો તૈયાર મંગાવી અથવા તૈયાર કરાવી, તેનો ઉપયોગ જનસમાજમાં વિજ્ઞાનની કેળવણી માટે થાય, તો વિજ્ઞાનનો પ્રચાર જનસમાજમાં અપાટાબધ થાય છે. જે સાહિત્ય પરિષદ આમાંનું કાંઈ ના કરી શકે તો પછી પરિષદને અંગે વિજ્ઞાનવિભાગ રાખી, ફલાણાભાઈને પ્રમુખ બનાવે કે ટીકણાભાઈને ઉપપ્રમુખ બનાવે એ માત્ર કેટલાકના મિથ્યાભિમાન પોષવા પૂરતું જ હું તો લેખું. એના કરતાં વિજ્ઞાનસાહિત્ય વધારવાનું કામ વેપારી એન્જરો પોતાને માથે લે, તો એ દરજ્જા તેઓ સાહિત્યપરિષદ સાથે મળી, સારી રીતે બજવી શકે. મારા માનવા પ્રમાણે જ્યાંસુધી નાણાની છૂટ થાય નહિ ત્યાંસુધી વિજ્ઞાનની દરેક શાખાવાર સાધારણ સમાજને ઉપયોગી થાય એવું એકાદ પુસ્તક પણ લખાવવું અશક્યજ્ઞ માનું છું. આમ ન થાય તો સાહિત્યપરિષદના વિજ્ઞાનવિભાગનો હું પ્રમુખ હોતો, એવી બગાડ મારવા સિવાય બીજું કંઈ ફળ મને તો દેખાતું નથી. કાંતો આખી પરિષદ વિજ્ઞાનવિભાગ તરફ પૂરતું લક્ષ આપી એને કેળવવા અથાગ પરિશ્રમ આદરવો જોઈએ, કારણ એમાંજ દેશની પ્રગતિ કે દેશોત્થતિનાં મૂળ છે, કે કાંતો પછી સાહિત્ય પરિષદ જે એને સાવકું બચ્ચું ગણતી હોય તો તે વિભાગ કાઢી નાખવો જોઈએ. ઘણાંઓને આવાં સ્પષ્ટ વચનો દુઃખદાયક લાગશે પણ મરવાને આગસે જીવવું એ રિયલિટી મને તો જરાએ પસંદ નથી કારણ એ રિયલિટી કેવળ મિથ્યા દંભનેજ પોષનારી છે.

૧
ગ્રા. કુંવરજી ગોંસાઈ નાયક.

ચિત્તોડના કિલ્લાપર ગુજરાતના સોલંકી રાજાઓનો અધિકાર.

કુમારપાળના બે શિલાલેખો.

ચિત્તોડના કિલ્લામાંથી સોલંકી રાજા કુમારપાળના બે શિલાલેખો મળ્યા છે. તેમાંનો એક વિક્રમ સંવત ૧૨૦૭ નો છે, અને તેમાં સપાદ્યક્ષ (અબ્બેર રાજ્ય) ના રાજા આનાક (આના, અર્જોરાજ) ને છતીને કુમારપાલ ચિત્તોડની શેલા ત્રેવા સાર ત્યાં આવ્યો અને ત્યાંના શિવમંદિરને એક ગામ. ભેટ કર્યું એવો ઉલ્લેખ છે. આલેખ નાનો છે અને ૨૮ પંક્તિઓમાં લખાયેલો છે. બીજો મોટો શિલાલેખ જે ત્યાંથી મને મળ્યો, જે હમણાં ઉદેપુરમાં વિક્ટોરીયા હોલ નામના સંગ્રહાલયમાં સુરક્ષિત છે, તેના મધ્યનો ફેટલોક લાગુ ધસાર્ધ ગયો છે તો પણ વિશેષ અંશ સુરક્ષિત છે. આ લેખમાં સંવત આપેલો નથી તો પણ એમાં સિદ્ધરાજ (જયસિંહ) અપુત્ર હોવાથી સોમનાથ ગયો અને પુત્રપ્રાપ્તિ માટે શિવની પ્રાર્થના કરી તે પરથી સોમનાથે કહ્યું કે તને પુત્રપ્રાપ્તિ થશે નહિ અને તારા પછી કુમારપાલ ગુજરાતનો રવામી થશે વગેરે વર્ણન છે; અને કુમારપાળની તરફથી ચિત્તોડમાં જે શાસક (સૂબો) રહેતો હતો તેનું વર્ણન છે. આ શિલાલેખથી નિષ્ક્રય થાય છે કે ચિત્તોડનો પ્રસિદ્ધ કિલ્લો કુમારપાળના અધિકારમાં હતો અને ત્યાં તેનો સૂબો પણ રહેતો હતો.

‘અજધરિતામણી’માં પણ લખ્યું છે કે ‘કૂતલ ચક્રવર્તી રાજા કુમારપાલે પોતાનું રક્ષણ કરનાર આલિંગ કુંભારને સાતસો ગામવાળો ચિત્રકૂટ (ચિત્તોડ) નો પટ્ટો આપ્યો હતો. તેના વંશને કુંભાર હોવાથી શરમાતા હતા અને હલુ સ્પર્ધી ‘સગરા’ કહેવાય છે.’ આ કથન પણ તે કિલ્લાપર કુમારપાળનો અધિકાર હોવાની સાક્ષી આપે છે.

હવે એ નિર્ણય કરવાની આવશ્યકતા છે કે ચિત્તોડનો કિલ્લો કુમારપાળના અધિકારમાં કેવી રીતે આવ્યો. ‘કુમારપાલચરિત’, ‘કુમારપાલ પ્રબંધ’, ગુજરાતના સોલંકી રાજાઓના ઇતિહાસ મંત્રંથી અન્ય સંસ્કૃત ગ્રંથો અને શિલાલેખોમાં કहीं પણ ઉલ્લેખ મળતો નથી કે ચિત્તોડનો કિલ્લો કયા સોલંકી રાજાએ કેાની પાસેથી અને ક્યારે લીધો. આ વિષય સમરવાનો ખુલાસો કરવો કઠિન છે તોપણ ગેવાડ (ઉદેપુર રાજ્ય), મારવાડ (જોધપુર રાજ્ય) તથા આખુના શિલાલેખો તથા જિનપ્રમથુરિ રચિત ‘તીર્યકલ્પ’થી કાંઈક સંકલ્પતા મળી શકે છે.

ચિત્તોડમાં ભોજનો અધિકાર.

ઉદેપુર રાજ્યના ચીરવા ગામના વિષ્ણુમંદિરમાં મેવાડના ગુહિલવંશી રાજ સમસિંહના રાજ્ય સમયનો વિક્રમ સંવત ૧૩૩૦ ક્રાંતિક સુદિ ૧નો શિલાલેખ છે, જેમાં મેવાડની જુની રાજધાની નાગદા (નાગદ્રહ) અને ચિત્તોડના તાલરક્ષો (ફોજદારો) ના વંશનું વિસ્તારથી વર્ણન છે. તેમાં ચિત્તોડના ફોજદાર મદનના સંબંધમાં લખ્યું છે કે ‘રતનો નાનો ભાઈ નિઠપાપી મદન થયો તેણે રાજ અમરસિંહની કૃપાથી ચિત્તોડની વંશપરં-પરાગત તક્ષારતા (ફોજદારી) ગ્રાપ્ત કરી અને તે થી ભોજરાજના બના-વેલા ત્રિજીવનનારાયણનામના મંદિરમાં પોતાના કલ્યાણ સાર સદા શિવની પૂજા કરવો હતો.’

આ લેખ પરથી અતુનાન થાય છે કે માળવાના પરમારવંશી રાજ ભોજે ચિત્તોડના કિલ્લામાં ત્રિજીવનનારાયણ નામનું શિવમંદિર ખંધાવ્યું હતું. ત્રિજીવનનારાયણ તે રાજનું ઉપનામ હતું તેથી તે મંદિરનું નામ ત્રિજીવનનારાયણ રાખવામાં આવ્યું હશે.

ચિત્તોડના કિલ્લાના રામપોળ દરવાજા ખાસેથી મેવાડના રાજ સમર-સિંહના સમયનો વિક્રમ સંવત ૧૩૫૮ માધ સુદિ ૧૦ નો એક શિલાલેખ મને મળ્યો તેથી જણાય છે કે ‘અતિહારવંશી મહારાવત પોતાના પુત્ર ધારસિંહે શ્રી ભોજરાજાની દેવજગતીમાં (રાજા ભોજના બનાવેલા મંદિરમાં) પ્રશરિતચંદ્રિકા સહિત.....કરાવ્યું.’

ઉપરના બંને શિલાલેખોથી જણાય છે કે રાજ ભોજે ચિત્તોડમાં એક મંદિર ખંધાવરાવ્યું હતું.

હવે એ વાતનો નિર્ણય કરવાની આવશ્યકતા છે કે માળવાના રાજ ભોજે ચિત્તોડમાં શિવમંદિર બનાવ્યું તેનું કારણ શું ? આ પ્રશ્નનું કાંઈક સમાધાન મારવાડના હસ્તિ કુંડી (હથુડી) ગામથી મળેલા રાષ્ટ્રકૂટ (રાઠોડ) રાજા ધવલ અને તેના પુત્ર બાલપ્રસાદના સમયના વિ. સંવત ૧૦૫૩ માધ સુદિ ૧૩ ના શિલાલેખથી થઈ શકે છે તેમાં લખ્યું છે કે ‘ન્યારે રાજા મુંજે મેઢપાટ (મેવાડ) ના મદરૂપી આઘાટ (આઘાડ-મેવાડની પ્રાચીન રા-જધાની) નગરને નષ્ટ કર્યું ત્યારે ધવલે મેવાડના સૈન્યની રક્ષા કરી હતી.’

આ કથનથી અતુમાન થઈ શકે છે કે માળવાના રાજા મુંજે મેવાડ પર ચડાઈ કરીને આઘાડનગર નષ્ટ કર્યું તે સમયે ચિત્તોડનો કિલ્લો, અને તેની આસપાસનો માળવાથી ભેડાએલો પ્રદેશ પોતાના રાજ્યમા ભેડા

દીધો હતો, તેથી રાજા ભોજા કોઈ કોઈ વખતે ચિત્તોડમાં રહેતો હતો અને તેથી તેણે ત્યાં શિવમંદિર બંધાવ્યું હતું.

આ અનુમાનથી પ્રુદિ આશ્રુ પરના વિમળશાદના ભૈરવ મંદિરના જીર્ણોદ્ધારની વિ. સંવત ૧૩૭૮ જ્યેષ્ઠ સુદિ ૯ ની પ્રશસ્તિ તથા જિનપ્રભસૂરિ રચિત 'તીર્થકલ્પ' થી ચાલે છે.

પ્રશસ્તિમાં લખ્યું છે કે 'ચંદ્રાવતી નગરીનો રાજા ધંધુક (ધંધુક) વીરોમાં અમણી હતો. જ્યારે તેણે રાજા ભીમદેવની સેવા સ્વીકાર ન કરી ત્યારે ભીમદેવ તેના ઉપર નાખુશ થયો, તેથી તે મનસ્વી (ધંધુક) ધારાના રાજા ભોજાની પાસે આવ્યો ગયો, તેથી રાજા ભીમે પ્રાગ્વાદ (પારવાળ) વંશી મંત્રી વિમલને અર્જુદ (આશ્રુ)નો દંડપતિ (સેનાપતિ, મુખ્ય) બનાવ્યો. તેણે વિ. સંવત ૧૦૮૮ માં આશ્રુના શિખરપર આદિનાથનું મંદિર બંધાવ્યું.'

એજ પ્રસંગનું વર્ણન કરનાર જિનપ્રભસૂરિ પોતાના 'તીર્થકલ્પ'માં લખે છે કે 'જ્યારે ગુર્જરેશ્વર (ભીમદેવ) રાજાના ધંધુક (રાજા ધંધુક) ઉપર ક્રોધાપમાન થયો ત્યારે ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈને અને ધંધુકને ચિત્રકૂટ (ચિત્તોડ)થી લાવીને તેની આજ્ઞાથી વિ. સંવત ૧૦૮૮ માં ભારે ખર્ચથી વિમલવસતી નામનું (આદિનાથનું) મંદિર કરાવ્યું.'

ઉપરનાં બંને પ્રમાણોનો વિચાર કરતાં એવું દલીલ શકાય કે ગુજરાતના સોલંકી રાજા ભીમદેવ (પ્રથમ) ની સાથે વિરોધ થવાથી આશ્રુનો પરમાર રાજા ધંધુક, માળવાના પરમારવંશી રાજા ભોજાની પાસે-જે તે વખતે ચિત્તોડમાં રહેતો હતો આવ્યો ગયો. વિમલ તેને સમજાવીને ચિત્તોડથી પાછો લાવ્યો અને ભીમદેવની સેવાનો સ્વીકાર કરાવ્યા પછી તેની આજ્ઞાથી આદિનાથનું મંદિર બંધાવ્યું. આથી એ પણ સાબિત થાય છે કે તે વખતે ચિત્તોડનો કિલ્લો રાજા ભોજાની પાસે હતો.

ચિત્તોડ ગુજરાતના સોલંકીઓના અધિકારમાં.

હવે એ જાણવાની જરૂર છે કે ચિત્તોડનો કિલ્લો માળવાના પરમારો પાસેથી ગુજરાતના સોલંકીઓના અધિકારમાં કેવી રીતે આવ્યો.

ગુજરાતના ઐતિહાસિક સંસ્કૃત ગ્રંથો તથા ગુજરાત અને માળવાથી મળેલા શિલાલેખોથી જણાય છે કે 'જ્યારે સિદ્ધરાજ (જયમિંદ) સોમેશ્વર (સોમનાથ)ની યાત્રાએ ગયો હતો, તે મમયે માલવ દેશનો રાજા નરવર્મા ગુજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો. મંત્રી સાંતુએ તેને પૂછ્યું કે આપ કી રીતે પાછા જાવ શકો? એના ઉપરમાં રાજાએ કહ્યું જો તમે તમારા

સ્વામીની સોમૈશ્વરની યાત્રાનું પુણ્ય મને આપો તો હું પાછો જાઉં. આ વચન સાંભળી મંત્રીએ તે રાજના પગ ઘીયા અને પોતાના સ્વામીની સોમૈશ્વર યાત્રાનું પુણ્ય હાથમાં જળ લઈ તેના હાથમાં અર્પણ કર્યું અને માળવાના રાજને યુજસતથી પાછો વાળ્યો. જ્યારે આ વાતની ખબર રાજને મળી ત્યારે તે પોતાના મંત્રી પર ક્રુદ્ધ થયો. મંત્રીએ કહ્યું હે સ્વામિન ! માફ આપેલું આપનું પુણ્ય ખીજતે મળતું હોય તો હું તે રાજનું તથા ખીજ પુણ્યવાન પુરુષોનું પુણ્ય આપને અર્પણ કરું છું. શત્રુના સૈન્યને આપણા દેશમાં આવતું રોકીને કોઈ પણ ઉપાયથી દેશની રક્ષા કરવી જોઈએ. આ ઉત્તરથી રાજ પ્રસન્ન થયો, પણ માલવપતિ પર ક્રોધ કરી સહઅલિંગ ધર્મેશ્વરનાનું આહી રહેલું કામ શીઘ્ર પૂર્ણ કરાવી તેણે માળવા પર ચડાઈ કરી દીધી.

માળવાના રાજાઓ (નરવર્મા અને યશોવર્મા) ની સાથેની લડાઈ ૧૨ વર્ષ સુધી ચાલતી રહી પણ ધારાનગરી છતી શકાઈ નહિ ત્યારે એક દિવસે રાજાએ એવું પણ લીધું કે આજે મારે ધારાનગરીનો ભંગ કર્યો પછી જ લોજન કરવું. રાજાની આ પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવામાં પરમાર વંશના ૫૦૦ રાજપુત્રો, કંઈ મુદિવાન પ્રધાનો (મંત્રીઓ) અને ઘણા સૈન્યનો નાશ થયો, તોપણ સધ્યાસમય સુધી રાજનું પણ પૂરું થઈ શક્યું નહિ તેથી કૃત્રિમ ધારાનગરી બનાવી તેનો ભંગ કરાવીને રાજને શાંત કર્યો. પછી મુજલ મંત્રીએ ધારાનગરીનો દુર્ગ શી રીતે વિજય થાય એ વિધાની ચર્ચા પોતાના શુભચરોની મારફત ચકલે ઓટ ચર્ચાવી. તેવામાં ત્યાંના એક પુરુષે કહ્યું કે જો ત્રિપોલિયા દરવાજોથી હલ્લો કરવામાં આવે તો કિલ્લો ભાગે, ખીજ કાઢી રીતે નહિ. જ્યારે મંત્રીએ એ વાતની સૂચના રાજને કરી ત્યારે તેણે તે તરફ સૈન્ય મોકલ્યું અને પોતે યશપટલ નામના હાથી પર સવાર થઈ તે દરવાજો હાથીની પાસે તોડાવવાની સામય મહાવતને આજ્ઞા કરી, તેથી સામલે ત્રિપોલિયા દરવાજાના બે કમાડની લોડાની બૂંગળ હાથી પાસે તોડી નંખાવી. આ પ્રમાણે વધારે બળ વાપરવાથી તે હાથી તો મરી ગયો પણ દરવાજો તુટી જવાથી ધારાનગરીના દુર્ગ પર જયસિંહનો અધિકાર થઈ ગયો. જયસિંહે યશોવર્માને કેદ કર્યો અને તેને સાથે લઈને ૧૨ વર્ષે તે પાછો પાટણ આવ્યો.

યશોવર્માને કેદ કર્યા પછી સિદ્ધરાજે સમ્રાજો માળવદેશ પોતાના રાજ્યમાં જોડી દીધો; તેની સાથે માળવાના રાજાઓના અધિકાર નીચે રહેશે ચિતોડનો કિલ્લો પણ સિદ્ધરાજના હાથમાં આવ્યો. સિદ્ધરાજની

પાછા કુમારપાળ ગુજરાતનો રાજા થયો અને તેના અધિકારમાં પણ તે કિશોરો રહ્યાં જ્યાં તેણે મુલ્યે પંચ તિલકલ કયો હતો. કુમારપાલના ઉપજાવેલા શિક્ષણોએ ચિત્રાલેખો મળ્યા છે તેનું કારણ ત્યાં તેનો અધિકાર જ છે.

ચિત્રાલેખો સોલંકીઓના હાથમાંથી કયારે મળ્યાં ?

ચિત્રાલેખો કિશોરો ગુજરાતના સોલંકી રાજાઓ પાસેથી કયારે અને કયા રાજાના સમયમાં મેળાવ્યા ગુદિચરથી રાજાઓના અધિકારમાં મળ્યાં એ વિષયમાં ગુજરાતનાં ઐતિહાસિક પુસ્તકો, શિક્ષણોએ તથા મુંબઈ ગ્રેડેટિયરમાં પ્રકાશિત ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જ્યાં પણ સંદર્ભક થયે નથી. તેપણ મંત્રી તેજપાળના બનાવેલા આશુ પરના લુપ્તિયવસ્થા (નિમિત્તાથ) નામના જૈનમંદિરની પ્રચરિત (જેની રચના નાગર જાડિયા ગુર્જરેશ્વર પુરોદિત સોમેશ્વરે કરી હતી) તથા તેજ વિદ્યાનર્ત રચેલું 'સુરધોત્સવ કાવ્ય' કાંઈક સંદર્ભપૂર્ણ અવરૂપ ધારે છે. ઉપર જણાવેલી પ્રચરિતમાં લખ્યું છે કે 'આશુના પદમાર રાજા ધારાવર્ષના નાનામણ પ્રાદાનની તરવારે ગુજરાતના રાજાની એવા મમયમાં રક્ષા કરી કે ત્યાં તેનું જળ સામંતસિંહે રજુસેવમાં તોડી નાંખ્યું હતું.

ઉપરના સેખથી એટલું તો જણાઈ આવે છે કે સામંતસિંહે ગુજરાતના કોઈ રાજાનો પરાભવ કયો હતો પણ તેનું નામ જણાઈ નથી.

ગુર્જરેશ્વર પુરોદિત સોમેશ્વર 'સુરધોત્સવ કાવ્ય'માં પોતાના પૂર્વ કુમારના વિષયમાં લખે છે કે તેણે કટોરેશ્વર નામના ચિત્ર (અધનાયી) ની આરાધના કરી અજ્યવપાલ રાજાના રજુગિયમાં વાગેલા ધાતી દાંધ પીડા સાંત કરી હતી. ગુજરાતના કોઈપણ ઇતિહાસમાં અજ્યવપાલના ધાત્ર થવાનું વર્ણન મળતું નથી, તે પછી સોમેશ્વરના કલ્પથી તેનું ધાત્ર થઈ નિશ્ચિત છે.

ઉપરના બન્ને કથનોનો સારાંશ એ જ છે કે સામંતસિંહની સાથે સુદમાં ગુજરાતનો સોલંકી રાજા અજ્યવપાલ ધાત્ર થયો હતો. એ જો રાજાઓ સમકાલીન હતા. સામંતસિંહના એ શિક્ષણોએ મળ્યા છે તે દિ સેવલ ૧૨૨૮ અને ૧૩૩૬ ના છે અને અજ્યવપાલે વિ. સંવત ૧૨૩૦ થી ૧૨૩૩ સુધી રાજ્ય કર્યું હતું તેથી એ માનવામાં કાંઈ પણ ખાધા એક પાથી કે મેળાવ્યા રાજા સામંતસિંહે ગુજરાતના રાજા અજ્યવપાલને મળી તેની પાસેથી ચિત્રાલેખો કિશોરો લઈને પાછા નોંધી દીધા હતા. સામં

તસિંહ પછીના મેવાડના ગુહિલવંશી રામઓના શિક્ષણો ચિત્તોડથી મળ્યા છે તે પણ આ કથનની પુષ્ટિ કરે છે.

નિઃકર્ષ એ જ કે સિદ્ધરાજ (જયસિંહ) અને કુમારપાલનાં સમયમાં ચિત્તોડનો કિલ્લો ગુજરાતના સોલંકીઓના અધિકારમાં રહ્યો પણ નિર્બળ અન્યપાલના સમયમાં તે કિલ્લો ગુજરાતનો રાજ્યો પાસેથી છૂટ્યો અને મેવાડના રામઓના અધિકારમાં પાછો ગયો.

રાત્રિશાળાઓ

જે છોકરાંઓ દહાડે ઘરના કે ખેતીના કામમાં રોકાયેલાં રહેતાં હોવાથી દહાડાની લોકલખોડ શાળાઓનો લાભ લઈ શકતાં નથી તેમને ભણવાની અનુકૂળતા કરી આપવાના હેતુથી સને ૧૯૨૪ ના જૂન માસમાં અજમાયશ તરીકે સુરત જિલ્લાના પારડી તાલુકાના પંચમ્નાઈ ગામમાં એક રાત્રિશાળા ખોલવામાં આવી હતી. આ ગામની વસ્તી જંગલી કાંજીપરજ કોમની છે. આ ગામના એક આગેવાન શૃદ્ધચને પોતાના ઘરની સામે આવેલો ઉપરના જાપરા સિવાય ચારે બાજુથી ખુલ્લો એવો પોતાનો ટેકરો વગર બાડે આપવાની અને રાત્રે જ્યાં દીવાજતી કરવાનું ખર્ચ માથે લેવાની સમજુત કરવામાં આવી, તથા આ ગામના એક વતની જે પાસેના ગામની લોકલખોડ શાળાના શિક્ષક હતા અને જે રાજ સાંજના પોતાને ઘેર આવના હતા તેમને આ રાત્રિશાળાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. તેમને દહેવામાં આવ્યું હતું કે રાત્રિશાળા સારું કામ કરતી થશે અને સરકારી મદદ મેળવતી થશે ત્યારે દીવાજતીનું ખર્ચ તથા શિક્ષકને માસિક રૂ. ૫ પ્રમાણે પગાર આપવામાં આવશે. દરરોજ રાત્રે શાળા ૨ કલાક ચલાવવામાં આવતી હતી અને તેમાં કોઈ પણ ઉંમરના બી, પુરુષ કે બાળકને વાચન, લેખન, તથા ગણિત શીખવવામાં આવતાં હતાં. શાળાના તહેવારો અને રજાઓ વિદ્યાર્થીઓની અનુકૂળતા પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં, વાવણી તથા કાપણીની મોસમમાં શાળાનું કામ બંધ રાખવામાં આવ્યું હતું, તથા વરસાદની મોસમ શરૂ થતા પહેલાં મે માસની આખરે તેનો આખો વર્ષનો અભ્યાસક્રમ પુરો કરવામાં આવ્યો હતો.

સને ૧૯૨૪ ના ડિસેમ્બરની ૯ મી તારીખે વાર્ષિક તપાસણી વખતે આ શાળામાં ૭૪ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા હતી અને તેનું કામ નિયમિત

અને સંતોષકારક માલમ પડ્યું, તેથી તેને એ વર્ષની ઑટ તરીકે રૂ. ૧૦૨ આપવામાં આવ્યા, જેમાંથી દીનાજીતીનું ખર્ચ તથા શિક્ષકને માસિક રૂ. ૫ પ્રમાણે પગાર આપવામાં આવ્યાં હતાં.

આ શાળા સંકળ નીચેલી જણાયાથી ૧૯૨૪ ના ડિસેમ્બર માસમાં ઝોડસંજા કાળાપરજ ઝોડસંજ રકૂદમાં જાણા જિલ્લાના કાળાપરજ કેમનના અગેવાનેનું સંમેલન કરવામાં આવ્યું હતું અને પંચત્રાર્થ શાળામાં જેજે કામ થયું હતું તે ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓએ વાચન, મુખપાઠ, તથા સંવેદો કરીને જતાથી આપ્યું હતું. આ પરથી લેખને આવી શાળાઓની ઉપયોગિતા જણાઈ, તેથી કાળાપરજ વસ્તીવાળા બીજા ગામોમાં આવી બીજી શાળાઓ ઉઘાડવાનું કામ તેમણે ઉપાડી લીધું. આ પ્રમાણે, તે વર્ષમાં ૧૬ નવી શાળાઓ ખોલવામાં આવી. ૧૯૨૬ ના ફેબ્રુઆરિમાં વાર્ષિક તપાસથી વખતે ૨૧ શાળાઓ તપાસવામાં આવી હતી અને તેમાંની ૮ સરકારી મદદ માટે લાપક જણાઈ હતી.

આ પ્રમાણે રાત્રિશાળાઓ વધતી ગઈ. ૧૯૨૬-૨૭ ની આખરમાં રાત્રિશાળાઓની સંખ્યા ૪૬ અને તેમાં જાણતા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧૮૪૮ હતી; અને ૧૯૨૭-૨૮ માં રાત્રિશાળાઓની સંખ્યા ૫૧ અને વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧૯૨૯ હતી.

રાત્રિશાળાઓ ૨ વર્ષ આજ્ઞા બાદ તેમના ઉપયોગ માટે ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ ધરી કાઢવામાં આવ્યો હતો.

લેડલમોર્ડની શાળામાં જાણતા કાર્પિણ વિદ્યાર્થીને રાત્રિશાળામાં દાખલ કરવા દેવામાં આવતા નથી.

રાત્રિશાળા ખોલવામાં આવે છે અને તેને સરકારી મદદ માટે રજી-કારવામાં આવે છે કે તુરંત તાલુકા અને જિલ્લા અમલદારને તે ક્યાં આવેલી છે તેની ખબર આપવામાં આવે છે અને તેઓ બરાબર નિયમિત કામ કરે છે કે નહિ તેની તપાસ કરવાઓચિંતી મુલાકાત આપવા તેમને વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

સર પુરુષોત્તમદાસ ઠાકોરદાસની મદદથી ચાલતા ગામડાંઓનાં ફરતા પુસ્તકાલયોનો લાભ આ રાત્રિશાળાઓને આપવામાં આવે છે. રાત્રિશાળાઓ સારી રીતે ચાલવાનો આધાર તાલુકાના પરીક્ષક પર રહે છે. તેમને શરૂઆતમાં તપાસ કરી પ્રચારકાર્ય કરવું પડે છે તથા વર્ષ આખરે સરકાર તરફથી મદદ મળે તે પહેલાં મકાન, શિક્ષક અને ચોરું નિલાય ફંડ એકઠું કરવાં અગિય ધ્યાન કરવો પડે છે. આ ઉપરાંત તેમને વખતો

વખત તેની દેખરેખ રાખવી પડે છે. તે વગર સ્થાનિક વિરોધ સામે આ રાત્રિશાળાઓ ટકી શકે નહિ.

આ શાળાઓ એટલી બધી લોકપ્રિય થઈ ગઈ છે કે જે ગામમાં શાળા ન હોય ત્યાંના લોકો પાસેની શાળાના શિક્ષક પાસે અથવા નજીકના ગામમાં કોઈક વાણીઓ બ્રાહ્મણ બહેનો હોય તેની પાસે જાય છે અને પોતાના ગામમાં રાત્રિશાળા ખોલવા તેને વિનવે છે તથા વિદ્યાર્થી દીકરાસિક આર આનાની શ્રી આપવાનું કહે છે. પારડી તાલુકામાં રાત્રિશાળાઓનો પ્રયોગ અજમાવવામાં આવ્યો છે અને તેથી તે તાલુકામાં પ્રાથમિક શિક્ષણને કેટલો બધો વિસ્તાર થયો છે તે નીચેના આંકડાઓ ઉપરથી જણાશે:—

જિલ્લા લોકલખોડની	વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા	વસ્તીના પ્રમાણમાં, સેંકડે ટકા.
(દિવસની) શાળાઓ. ૫૧	૪૫૦૬	૬.૮
રાત્રિશાળાઓ. ૩૨	૧૩૩૫	૨.૦
અન્યશાળાઓ. ૮	૩૭૬	.૫
કુલ	૬૧	૬૨૨૦
		૯.૩

આ શાળાઓને જે સફળતા મળી છે તે ઉપરથી કહી શકાય કે રાત્રિશાળાઓની હીલચાલને ઉત્તેજન આપી પાછળ પડતી કેમોની વસ્તી હોય તેવાં સ્થળોમાં તેનો વિસ્તાર કરવો જોઈએ, કારણ કે ત્યાં કાંતો નિશાળો હોતો નથી અથવા (દિવસની) નિશાળો હોય તો આર્થિક કારણો ને સમજે લોકો તેમનો લાભ લઈ શકતા નથી. પ્રાથમિક શિક્ષણને વિસ્તારવાનો આ ધરો સોંધો ઉપાય છે.

રાત્રિશાળાઓનો અભ્યાસક્રમ

ધારણ ૧ હું

૧. બાળપોથી તથા પહેલી ચોપડીનું વાચન, તેમાં આવતી સાદી કવિતાઓનો મુખપાઠ, તથા તેમાં આવતા અક્ષર શબ્દોની સમજૂતી.
૨. વાચનપુસ્તકમાં આવતા શબ્દો તથા વાક્યોનું અનુમેષન અથવા શ્રુતમેષન.
૩. ૧૦૦ સુધીની મંથ્યા; ૧૦૦ સુધીની સંખ્યામાં ૫ સુધીની સંખ્યા ઉમેરવી અથવા તેમાંથી ૫ સુધીની સંખ્યા બાદ કરવી; વીશમાં સુધીના

- આંક તથા વ્યવહારમાં તેનો ઉપયોગ. ૧, ૨, ૩, ૪, ૫ તથા ૨૩ જેવા સાદા અપૂર્ણાકનો ખ્યાલ; હિંદુસ્તાનમાં વપરાતાં નાણાંના કોષ્ટકનું જ્ઞાન તથા ૨. ૫ અને ૩. ૧૦ ની ચતુષ્પત્તિ નોટનું જોગખાણ.
૪. શારીરિક અને ધરતું આરોગ્ય; દરરોજ નાહવાની જરૂર; કપડાં તથા શાદરો ધોવાની જરૂર; દરરોજ ધર અને આંગણું સાફ કરવાની અને આસપાસ કચરોપુત્રો એકઠો ન થવા દેવાની જરૂર; સ્વચ્છ પાણી પીવાની અગત્ય અને તેને ચોક્કસ કરવાના સાદા ઉપાય; સંધેરો ખોરાક ખાવાની અને ધૂન, માખી, અને જંતુઓ તેને જગાડે નહિ તે માટે તેને ઢાંચી રાખવાની જરૂર; ધર આગળ પાણી એકઠું થઈ ગંદકી ન થાય તેની સંભાળ; ટાઢીઓ તાવ અને તેને અટકાવવાના ઉપાય વગેરે, વગેરે.

ધોરણ ૨ જી.

૧. વાચનમાળાની ખીજ અને ત્રીજ ચોપડીનું વાચન, તેમાં આવતી સાદી હવિતાનો મુખપાઠ, તથા તેમાં આવતા અક્ષરો શીખે અને વાંચ્યોની સમજાવતી.
૨. વાચન પુસ્તકમાંથી અનુશ્રેષ્ઠન અથવા શ્રુતશ્રેષ્ઠન તથા પત્રશ્રેષ્ઠન.
૩. (ક) ૨૧, ૨૪, ૨૫, ૩૦, ૩૨, ૪૦ અને અકધા તથા પાયાનાં ધરીઆં તથા તેમનો વ્યવહારિક ઉપયોગ; જિલ્લામાં થતાં અનાજને ભરવાનાં અને જોખવાનાં માપ કાટલાનાં કોષ્ટક.
(ચ) ચાર આંકડાની સંખ્યાના સરવાળા તથા બાદબાકી અને ચાર આંકડાની સંખ્યાનો બે આંકડાથી વધુ નહિ એવી સંખ્યાથી ગુણાકાર તથા ભાગાકાર,
૪. આરોગ્યવિજ્ઞાન: જળીઆ, કોષેરા અને ઈન્ફ્લુએન્સા જેવા રોગો થવાનાં કારણો તથા તેને અટકાવવાના અને મટાડવાના ઉપાયો.
૫. ગામની તથા તાલુકાની ભૂગોળ, તાલુકાની આયાતનિકાય, તથા તાલુકાની રાજ્યવ્યવસ્થા.

ધોરણ ૩ જી.

૧. નાઇટકૃત ખેતી વાચનમાળાનાં પુસ્તક ૧, ૨ અને ૩. અને ત્યાં સુધી પુસ્તકોમાં આવતા પાઠો વ્યવહારિક દૃષ્ટાંતો આપી અને પ્રયોગો કરી સમજાવવા.
૨. તાલુકા તથા જિલ્લા અમલદારોને ખેતીને લગતી જરૂરિયાતો સંબંધી

અરજી કરવાનું અને લાકાખત, ગીરોખત, વેચાણખત વગેરે દસ્તાવેજો લખવાનું જ્ઞાન આપવું.

૩. આણુપાણુની રીતે મિથ સરવાળા અને બાદબાકી; એકમ પદ્ધતિ, દેશી પદ્ધતિથી સાદું નામુ જેમકે રોજમેળ તથા ખાતાવહી; સાદું વ્યાજ હડપથી ગણવાની સહેલી રીત અને ગામડાંઓમાં ચાલતા સામાન્ય વ્યાપારને લગતા નકશોટાના સાદા હિસાબો.
૪. આરોગ્યવિજ્ઞાન: વીઢીનું કરડવું, સાપનું કરડવું, હાડકાનું ભાંગી જવું, ફૂળી જવું, દાઝી જવું, વિષપાન વગેરે અકસ્માતો અને તેમના તાત્કાલિક ઉપાયોનું જ્ઞાન.
૫. જિલ્લાની ભૂગોળ અને તેની રાજ્ય વ્યવસ્થાની વિશેષ માહિતી સાથે મુંબઈ ઈલાકાની સામાન્ય ભૂગોળ.

ગ્રામ્યશાળાઓ માટે ફરતાં પુસ્તકાલયો

ગામડાંની શાળાઓના બાળકોમા વાચનનો શોખ ઉત્પન્ન થાય અને લવિષ્યમાં તેઓ ભણેલું શુધી ન જાય એ હેતુથી ઉદ્દેશ ર વર્ષથી સુરત જિલ્લાના ચાર તાલુકાઓમાં ફરતાં પુસ્તકાલયોની યોજના ધડવામાં આવી છે. ઓન. સર પુરોત્તમદાસ ઠાકોરદાસ, એમ. એલ. એ; એમણે ઉત્તર ભાગના એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મિ. કે. એસ. વકીલની લક્ષમણુથી દરેક તાલુકામાં આવાં પુસ્તકાલયોના સરઆનના ખર્ચ પેટે રૂ. ૧,૦૦૦ અને તેમના નિભાવ માટે વાર્ષિક રૂ. ૧૨૫ ની સદાય આપી છે.

દરેક તાલુકામા શાળાઓના ત્રણ ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે:—

(૧) છાકરાઓની સાત ધોરણવાળી શાળાઓ, (૨) છાકરાઓની ચાર ધોરણવાળી શાળાઓ, અને (૩) દંપ્પાશાળાઓ.

દરેક જાનની શાળાના બુદ્ધ બુદ્ધ ધોરણને અનુકૂળ આવે એવાં પુસ્તકો ખરીદવામાં આવ્યા છે. આવા ચૂંટી કાઢેલાં પુસ્તકોમાંથી પચાસ પચાસ પુસ્તકોના જયા પાડવામા આવ્યા છે અને તે દરેકને એક ન્દાની પતરાની પેટીમા ભરવામા આવ્યા છે. આ પેટીઓ તાલુકા સૂચના હેડમા-રતરને સોંપવામાં આવી છે, અને તેમને તે અમુક ક્રમમાં ગામડાંઓમાં ફેરવવાની લેખી સૂચના આપવામાં આવી છે. એ સૂચના મુજબ દરેક શાળામાં આ પેટી ૪, ૬, કે ૮ અઠવાડીઆ સુધી રાખવામાં આવે છે, અને તે દરમિયાન શાળાનાં બાળકો આ પુસ્તકો વાચે છે. આ વધુ વાચન

માટે શાળાના વખત પત્રકમાં દરરોજ ૪૦ મિનિટ ખાસ અક્ષાયદી રાખવામાં આવી છે.

નક્કી કરેલી મુદત પુરી થએ આ પેટીઓ તાલુકા પટ્ટાવાળા મારફત અથવા શાળાના મોટી ઉમરના વિદ્યાર્થી મારફત નજીકના ગામડાની શાળામાં મોકલી આપવામાં આવે છે અને તે બદલ તેને મહેનતાણના પેટી દીક ૨ આના આપવામાં આવે છે.

બાળકોએ જે પુસ્તકો વાંચ્યા હોય તેની દરેક મહેતાશ નોંધ રાખે છે અને પરીક્ષકની મુલાકાત વખતે તે તેમને બતાવે છે. વર્ષની આખરે બાળકોની પરીક્ષા લેવામાં આવે છે અને વર્ષ દરમિયાન જે પુસ્તકમાં અથવા જે વાર્તામાં તેમને સૌથી રસ પડ્યો હોય તેનો પોતાની લખાણમાં સાર લખી લાવવા તેમને કહેવામાં આવે છે. પરીક્ષાના જવાબપત્રો ખાતાની સાથે કાંઈપણ સંબંધ ન હોય એવા માણસને તપાસવા મોકલી આપવામાં આવે છે અને જે બાળકોએ પુસ્તકોલયનો સારો ઉપયોગ કરેલો જણાય તેમને ઇનામો આપવામાં આવે છે. જે શાળાઓએ આવાં પુસ્તકોલયોના સૌથી સારો ઉપયોગ કયો હોય તેમના મહેતાશઓને પણ આ દિશામાં સાફ કામ કર્યા બદલ ઉપયોગી પુસ્તકોની ભેટ આપવામાં આવે છે.

આ યોજનાનું પરિણામ સાફ આવેલું જણાય છે. બાળકો નિયાજમાં વાંચેલી વાર્તાઓ ઘેર તેમનાં મામાપને સંભળાવે છે તેથી મામાપો અને શાળાઓ એક બીજાના નિકટ સંબંધમાં આવે છે અને શાળાઓ લોકપ્રિય બને છે.

ભરૂચ જિલ્લાના ગામડાંઓમાં દાકતરી મદદની યોજના

સને ૧૯૨૬ માં ભરૂચની રેડ ક્રોસ સોસાયટી તરફથી ભરૂચ જિલ્લાના જે ગામડાંઓમાં તાત્કાલિક દાકતરી મદદ મળી શકતી નહોતી ત્યાં નિયામના શિક્ષકો મારફત એ મદદ આપવાની યોજના કરવામાં આવી હતી. શરૂઆતમાં આ મદદ આપવા માટે ૨૩ ગામોમાં દવાખાનાં ઉઘાડવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું, અને એ દવાખાનામાં આપવામાં આવનાર દવાઓનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તે બાબત તે ગામની નિયામના મુખ્ય શિક્ષકોને ભરૂચ મુકામે સરકારી દવાખાનામાં સિવિલ સર્જન તથા બીજા સોસાયટીએ ચૂંટી કાઢેલા બાદેશ ડૉક્ટરો મારફત ત્રણ દિવસ તાલીમ આપવામાં આવી હતી. ત્યાર

બાદ તાત્કાલિક મદદ માટે જે જે દવાઓની અગત્ય હોય તે દવાઓની એકેક પેટી દરેક મુકદ્દર કરેલે ગામે આપવામાં આવી હતી, અને તાલીમ લઈ આવેલા શિક્ષકોને નિયાળના વખત બહાર ગામના દરદીઓને તેમાંથી દવા આપવા સૂચના કરવામાં આવી હતી. દરેક પેટીમાં રાખવામાં આવેલો દવાનો જથ્થો પૂરો થતાં બીજી દવા મંગાવવામાં લીધે ન થાય તે માટે પેટી માંની દરેક જાતની દવાનો વધારે મોટો જથ્થો દરેક તાલુકાને ગામે રાખવામાં આવે છે, અને દવાખાનાવાળા ગામથી માંગણી આવે કે તરત જોઈની દવા પૂરી પાડવામાં આવે છે. જે શિક્ષકોના હાથ નીચે આ દવાખાનાં રાખવામાં આવ્યાં છે તે શિક્ષકો તથા ત્રણ મહિને જુન જુદા રોગો માટે કેટલા દરદીઓએ દવાખાનાનો લાભ લીધો તે હકીકત દર્શાવનાર પત્રક જિલ્લાના ડિપ્યુટી એન્ક્યુરેશન ઇન્સ્પેક્ટર મારફત રેડ ક્રોસ સોસાયટીના સેક્રેટરીને મોકલે છે. કેળવણી ખાતાના પરીક્ષક અધિકારીઓ પણ આ દવાખાનાની સામાન્ય વ્યવસ્થાની દૈનિક રીતે જાણે છે.

આ દવાખાનાઓનો લાભ જિલ્લાના અંદાજ તાલુકાઓને એક સરખી રીતે આપવામાં આવે છે.

સને ૧૯૨૭ માં આ મુજબ બીજા ૨૦ સ્થળોએ દવાખાનાં ઉઘાડવામાં આવ્યાં હતાં, અને આ વર્ષે બીજા ૧૭ દવાખાનાં ઉઘાડવામાં આવનાર છે. એ ઉપરથી આવા દવાખાનાંઓની સંખ્યા તાલુકાવાર નીચે પ્રમાણે થશે:—

તાલુકો.	સંખ્યા.
જંજીર	૧૨
આમોદ	૧૨
વાગરા	૧૧
ભરૂચ	૧૨
અંકેશ્વર (હાંસોટ મદાલ સાથે)	૧૩

૬૦

તા. ૩૦-૬-૨૮ ને રોજ પૂરી થયેલી તથા માસની મુક્તમાં આ દવાખાનાંઓનો લાભ એકંદરે જિલ્લાના ૭૦૧૦ દરદીઓએ લીધો છે.

દવાઓનો ખર્ચ અને તે દરેક નકલો કરેલે સ્થળે મોકલવાનો તેમજ શિક્ષકોને તે વાપરવા માટે તાલીમ આપવાનો ખર્ચ રેડ ક્રોસ સોસાયટી તરફથી આપવામાં આવે છે. શિક્ષકો નિયાળના વખત બહાર કંઈ પણ મહેનતો તથા વગર ખુશીથી આ કામ કરે છે.

સરકારી જાહેરખબરો

(૧)

સરકારી કેળવણીખાતું

જાહેર મુખર્ષ, તા. ૫-૭-૧૯૨૮.

નં. ૧૦૮૨ (અ)—સને ૧૯૨૧, જુલાઈ, તા. ૭ મીની સરકારી જાહેરખબર નં, ૪૬૭૨ ૨૬ કરી, મિલકત રફૂદોમાં, સવગા ઉમેદવારો સ્પર્ધા કરી શકે એવી રોકાલરશિયો આપવા માટે નીચે પ્રમાણે મુધારેલા ધારા સર્વેની જાણ માટે પ્રગટ કરવામાં આવે છે:—

૧. રોકાલરશિયની સંખ્યા અને વહેંચણી—ઈલાકાના દરેક જિલ્લા માટે પ્રાંતિક કંડમાંથી નીચે પ્રમાણે રોકાલરશિયો આપવામાં આવશે અને તેને માટે દર વરસે ઉમેદવારોની તે સંખ્યા સ્પર્ધા થશે.

જિલ્લો રોકાલરશિયોની સંખ્યા જિલ્લો રોકાલરશિયોની સંખ્યા

મુખર્ષ (મુખર્ષપત્રવિભાગ સહિત)	૨	પંચમદાસ	૨
નાસિક	૨	ધારવાડ	૨
ધાણા	૨	બેલગામ	૨
રત્નાગિરિ	૨	ખીખપુર	૨
દોલાખા	૨	કાનડા	૨
પુના	૨	કરાંચી	૨
સોલાપુર	૨	હેડાખાદ	૨
સતારા	૨	વરપારકર	૨
પૂર્વ ખાનદેશ	૨	સદર	૨
પશ્ચિમ ખાનદેશ	૨	સિંધનો ઉપરો સરહદનો	
		મુલક	૨
અદમદનગર	૨	લાટખાના	૨
સુરત	૨	નવાજશાહ	૨
બરચ	૨		

૫૪

જોડા ૨
અમદાવાદ (હીસા કેમ્પ સાથે) ૨

૨. રોકાલરશિયની રકમ અને મુદત:—અગ્રે વર્તોરુસર મિલકત રફૂદો અથવા પ્રાથમિક શાળામાંના અગ્રેષ્ઠ વર્ગોમાં અથવા તે હોટરીઓની

આખતમાં પ્રાથમિક શાળાઓના ઉપલા વર્ગોમાં પણ, સામાન્ય રીતે ત્રણ વરસ સુધી સ્કોલરશિપ ચાલુ રહેશે.

મલાકામાં દર માસે ૩, ૪ ની અને સિંધમાં દર માસે ૩, ૫ ની સ્કોલરશિપની રકમ આપવામાં આવશે.

૩. ઉમેદવારોની લાયકાત:—(અ) જે બ્રિટિશ જિલ્લા માટે સ્કોલરશિપો રાખવામાં આવી હશે તે, જિલ્લાની ખાતાએ સ્વીકારેલી કોઈપણ શાળાના ગમે તે જાતિના ઉમેદવારો (છોકરા અથવા છોકરી) સ્પર્ધા કરી શકશે; પણ જે ઉમેદવારે એકજ શાળામાં પુરા એક વરસ એટલે કે પરીક્ષાની પહેલાના વરસની શરૂઆતથી—ખરેખર અભ્યાસ નહિ કર્યો હોય તો તેને સ્પર્ધા કરવા દેવામાં આવશે નહિ.

વિદ્યાર્થીના આપ અથવા વાલીની વાર્તાવિક ખદલી થઈ હોય અથવા એક લતામાંથી બીજા લતામાં તેણે કાપમને માટે ધર ખદલ્યું હોય તો ઉપરની ચરતમાં પોતાની નજરમાં આવે તો એન્જુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર છૂટ મૂકી શકશે.

પોતાની આગલી નિશાળમાં ઉપજા ધોરણે નહિ શીખવાતાં હોવાને ક્ષીધે જેણે (છોકરા અથવા છોકરીએ) શાળા ખદલી હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓના સર્વંધમાં ૨૦ દિવસ કરતાં વધારે (નિશાળ ખદલેલી હોવાથી હાજરીમાં પડેલી) તૂટક નહિ હોય તો પરીક્ષક કમિટી તેને પરીક્ષામાં દાખલ કરી શકશે.

(બ) જે ઉમેદવારોનાં ઘર બ્રિટિશ જિલ્લામાં નહિ હોય અથવા જેઓ દેશી રાજ્યોમાંથી આવતા હોય તેઓ સ્પર્ધા કરી શકે નહિ.

(ક) પરીક્ષા પછીના જૂન માસની પહેલી તારીખે (સિંધમાં એપ્રિલ માસની પહેલી તારીખે), જે છોકરાની ઉંમર ૧૧ વરસ ઉપરની હશે અને છોકરીની ઉંમર ૧૩ વરસ ઉપરની હશે તો તે સ્પર્ધા માટે લાયક ગણાશે નહિ.

(ડ) ઉંમરના પ્રમાણમાં અભ્યાસમાં સંતોષકારક સુધારો જોવામાં નહિ આવે તો ઉમેદવારને સ્કોલરશિપ આપવામાં આવશે નહિ.

(ઈ) જે ઉમેદવાર અંગ્રે વર્નોક્યુલર ધોરણ પહેલું અથવા એથી ઉપલા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતો હશે તે સ્કોલરશિપ માટે સ્પર્ધા કરી શકશે નહિ.

૪. સ્કોલરશિપ કેવી રીતે આપવામાં આવે છે:—એન્જુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી દર વરસે સ્પર્ધા માટે પરીક્ષા લેવામાં આવશે અને તે પરીક્ષાના પરિણામ ઉપરથી સ્કોલરશિપ આપવામાં આવશે અને તે સ્કોલર-

લાપક હોય તો તેને આખા માસી વિદ્યાર્થી તરીકે અથવા અડધા માસી વિદ્યાર્થી તરીકે શાળામાં રાખવામાં આવશે.

૧૨. ખીન સરકારી સ્વીકારાએલી શાળાઓ અને અંગ્રેજી વર્ગોની બાબતમાં દર મહીને ચઢેલી રકોલરશિપની રકમ સરકારે નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મમાં (એન્યુ. ૧૨૭-૪ અથવા ૧૨૮-૪) બિલ કરી લઈ લેવી. આ બિલમાં રકોલર પોતાની સહી કરવી અને તેની સામે તેની (છાકરા અથવા છાકરીની) શાળાના મુખ્ય શિક્ષકે સહી કરવી, અને તે બિલ એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર પાસે મંજૂર કરાવવું.

સરકારી માધ્યમિક શાળાઓની બાબતમાં, તે શાળાના મુખ્ય શિક્ષક એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની સહી વગર, પોતે બિલ ઉપર સહી કરી રકોલરશિપની રકમ લઈ શકશે અને જે રકમ લીધી હોય તેના દર મહીને રિપોર્ટ કરશે.

જે મહીનાની રકોલરશિપની રકમ લેણી થઈ હશે તે મહીના વીત્યા પછી એક મહીનાની અંદર જે બિલ કરવામાં નહિ આવે તો તે બિલ નામંજૂર કરવામાં આવશે.

મુંબઈ સરકારના હુકમથી (ટ્રાન્સફર્ડ ડિપાર્ટમેન્ટ)

(સહી) આર. એમ. મેકસવેલ.

એડિશિયલ ઇન્સપેક્ટર ગવર્નમેન્ટ સેક્રેટરિ.

(૨)

કેળવણીખાતું

જાણી શ્રી મુંબઈ, તા. ૫-૭-૧૯૨૮.

નં. ૧૦૮૨ સને ૧૯૨૧, જુલાઈ તા. ૭ મીની કેળવણીખાતાની સરકારી જાહેરખબર નં. ૩૬૭૧ રદ કરી, હાઈ અને રેપ્રિસેન્ટેશનલ સ્કૂલોમાં જોને માટે સંધળા ઉમેદવારો સ્પર્ધા કરી શકે એવી રકોલરશિપો આપવા માટે નીચે પ્રમાણે સુધારેલા ધારા સર્વેની જાણ માટે પ્રગટ કરવામાં આવે છે:—

૧. રકોલરશિપોની સંખ્યા અને વહેંચણી:—હાલમાં દરેક જિલ્લા માટે પ્રાંતિક ફંડમાંથી નીચે પ્રમાણે રકોલરશિપો આપવામાં આવશે અને તેને માટે દર વરસે ઉમેદવારોની તે સંખ્યા સ્પર્ધા થશે:—

જિલ્લો	સ્કોલરશિપોની સંખ્યા	જિલ્લો	સ્કોલરશિપોની સંખ્યા
મુબઈ (પરાં વિભાગ સહિત)	૧	અમદાવાદ (ડીસાકેમ્પ સાથે)	૧
નાસિક	૧	પંચમહાલ	૧
થાણા	૧	ધારવાડ	૧
રત્નાગિરિ	૧	બેલગામ	૧
કોલ્હાપા	૧	બીજાપુર	૧
પુના	૧	કાનકા	૧
સોલાપુર	૧	કરાંચી	૧
સતારા	૧	હૈદરાબાદ	૧
પૂર્વ ખાનદેશ	૧	થરપારકર	૧
પશ્ચિમ ખાનદેશ	૧	સકર	૧
અહમદનગર	૧	સિંધનેા હિપ્પેા સરહદનેા મુલક	૧
સુરત	૧	લારખાના	૧
ભરૂચ	૧	નવાખરાદ	૧
ગોડા	૧		
			૨૭

૨. સ્કોલરશિપની રકમ અને મુદત—હાઈ અથવા સ્પેશિઅલ સ્કૂલોમાં સામાન્ય રીતે ચાર વરસ સુધી સ્કોલરશિપ ચાલુ રહેશે.

સ્કોલરશિપની રકમ માસિક રૂ. ૫ ની રહેશે.

૩. ઉમેદવારોની લાપકાત.—(અ) જે પ્રિન્ટિસ જિલ્લા માટે સ્કોલરશિપો રાખવામાં આવી હશે તે તે જિલ્લાની ખાતાએ સ્વીકારેલી કોઈ પણ શાળાના ઉમેદવારો (છોકરા અથવા છોકરીઓ) તે સ્કોલરશિપો માટે હરિકાર્ષ કરી શકશે; પણ જે ઉમેદવારે એકજ શાળામાં પુરા એક વર્ષ સુધી એટલે પરીક્ષા પહેલાંના વર્ષની શરૂઆતથી ખરેખર અભ્યાસ કર્યો નહિ હોય તેને સ્પર્ધા કરવા દેવામાં આવશે નહિ.

વિદ્યાર્થીના બાપ અથવા વાલીની વાસ્તવિક ખદલી થઈ હોય અથવા એક લત્તામાંથી બીજા લત્તામાં કાયમને માટે તેણે ઘર બદલ્યું હોય તો ઉપરની ચરતમાં એન્ડુમેન્ટલ ઇન્સ્પેક્ટર પોતાની નજરમાં આવે તો છૂટ મૂકી શકશે.

પોતાની આગલી નિશાળમાં ઉપલા ધોરણો નહિ શીખવાતાં હોવાને લીધે જેણે (છોકરા અથવા છોકરીએ) નિશાળ ખદલી હોય એવા વિદ્યાર્થીના

૭. પરીક્ષાની શી:—પરીક્ષામાં બેસવા માટે, દરેક ઉમેદવાર, પાસેથી ૬.૨૨ શીના લેવામાં આવશે અને તે રકમ ઉમેદવારે અરજી સાથે મોકલી આપવી જેમની અરજીઓ નામબંધુર ચર્ચ હશે તે સિવાયના કોઈ પણ ઉમેદવારને શી પાછી આપવામાં આવશે નહિ.

૮. પરીક્ષાનો વિષય અને લાખા:—ઍંગ્લો-વર્નોક્યુલર ધોરણ ત્રીજા માટે નક્કી કરેલા વિષયોની પરીક્ષા લેવામાં આવશે. હસ્તાક્ષરને ખાસ અગત્ય આપવામાં આવશે.

જે જિલ્લામાં પરીક્ષા લેવામાં આવશે તે જિલ્લાની લાખા મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે. સિંધ સિવાયના મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ અને બદલે ઉર્દુમાં પરીક્ષા આપી શકશે.

ટીપ:—કમળીમાં પરીક્ષા ગુજરાતી મારફત આપી શકાશે.

૯. પરિણામની જાહેરાત:—ફતેહમંદ ઉમેદવારોનાં તેમજ જે શાળાઓમાંથી તેઓ બેઠા હશે તે શાળાઓના નામ મુંબઈ ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટ અથવા સિંધ ઓફિશિયલ ગેઝેટમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

એક રૂપીઓ શીનો આગ્યેથી દરેક વિષયમાં ઉમેદવારે મેળવેલા માર્ક મોકલી આપવામાં આવશે.

૧૦. ઓનરરિ સ્ટોલરો:—જે ફતેહમંદ ઉમેદવારો સ્ટોલરશિપનું લવાજમ લેવા નહિ ઇચ્છતા હોય તેમને 'ઓનરરિ સ્ટોલર' ગણવામાં આવશે, અને તેમનાં નામ ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ થશે.

૧૧. કઈ ચરતોએ સ્ટોલરશિપ ચાલુ રહેશે.—(અ) ફતેહમંદ ઉમેદવારોએ ખાતાએ સ્વીકારેલી કોઈ માધ્યમિક શાળાના (અથવા તેટલાજ દરજ્જાની કોઈ સ્પેશિયલ શાળાના) ઍંગ્લો-વર્નોક્યુલર ધોરણ ચોથામાં તે શાળાના ચર ચતા નવા વર્ષની ચરઆનમાં દાખલ થવું જોઈશે, અને જો કોઈ સ્ટોલર, પરીક્ષા પછીના જુલાઈ માસની પહેલી તારીખ (સિંધમાં મે માસની પહેલી તારીખ) પહેલાં શાળામાં દાખલ નહિ થાય, તો તેની સ્ટોલરશિપ લઈ લેવામાં આવશે.

(બ) દરેક સ્ટોલરશિપ પરીક્ષા પછીના જુન માસની પહેલી તારીખથી (સિંધમાં એપ્રિલની પહેલી તારીખથી) ચાર વરસ સુધી મળશે; પણ તે એવી ચરતે કે જે હાઈસ્કૂલોમાં અથવા તેટલાજ દરજ્જાની સ્પેશિયલ સ્કૂલમાં તે સ્ટોલર હોય ત્યાં તેની નિયમિત ડાગરી, સારી ચાલચલત, અને સંતોષકારક અભ્યાસ હોવાં જોઈએ.

આમાંની કોઈપણ ચરતોના ભંગ થશે તો તે સ્ટોલરની સ્ટોલરશિપ એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર અંધ કરી શકશે.

(ક) નિશાળમાં સ્કોલરો લખુતા હોય તે દરેકને નિશાળની વાર્ષિક તપાસણી વખતે તપાસણી કરનાર સરકારી અમલદાર રખર હાજર કરવો.

જો સ્કોલરશિપ ખાલી પડે તો મૂળ યાદી પ્રમાણે તેની પછીનો બીજો જો ઉમેદવાર હોય અને ઇન્સ્પેક્ટર લાયક ગણેતો તેને અથવા સ્કોલરશિપ માટે ખાસ લક્ષમણવાળી કોઈ છોકરીને ઇન્સ્પેક્ટર ખાત્રીની મુદત માટે તે સ્કોલરશિપ આપી શકશે.

(ડ) સ્કોલરશિપ લેનારે (છોકરા અથવા છોકરીએ) એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની અગાઉથી મંજૂરી મેળવ્યા સિવાય શાળા ખદલવી નહિ.

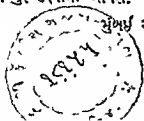
(ધ) કોઈ પણ સ્કોલર બીજી કોઈ સરકારી સ્કોલરશિપ અથવા તો સરકાર હસ્તક જે એન્ડાઉમેન્ટ ફંડ હોય તેમાંથી બીજી કોઈ સ્કોલરશિપ અગાઉથી ડિરેક્ટરની મંજૂરી મેળવ્યા સિવાય લઈ શકશે નહિ.

કોઈ સ્કોલર સરકારી શાળામાં લખુતો હોય અને જો વિદ્યાર્થીઓના માત્રી આપવાના ધારા પ્રમાણે તે (છોકરા અથવા છોકરી) માત્રી થવાને લાયક હોય તો તેને આખા માત્રી વિદ્યાર્થી તરીકે અથવા અડધા માત્રી વિદ્યાર્થી તરીકે શાળામાં રાખવામાં આવશે.

૧૨. સ્કોલરશિપ આપવાની ગાઠવણ—બિનસરકારી સ્વીકારાએલી શાળાઓની બાબતમાં દર મહીને એટલી સ્કોલરશિપની રકમ સરકારે નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મમાં (એન્જ્યુ, ૧૨૭-ઈ અથવા ૧૨૮-ઈ.) બિલ કરી લઈ લેવી. આ બિલમાં સ્કોલર પોતાની સહી કરવી અને તેની સામે તેની (છોકરા અથવા છોકરીની) શાળાના મુખ્ય શિક્ષકે સહી કરવી અને તે બિલ એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર પાસે મંજૂર કરાવવું.

સરકારી માધ્યમિક શાળાઓની બાબતમાં તે શાળાના મુખ્ય શિક્ષક, એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની સહી વગર પોતે બિલ ઉપર સહી કરી સ્કોલરશિપની રકમ લઈ શકશે, અને જે રકમ લીધી હોય તેનો તે દર મહીને રિપોર્ટ કરશે.

જો મહીનાની સ્કોલરશિપની રકમ લેણી થઈ હોય તે માસ વીત્યા પછી એક મહીનાની અંદર જો બિલ કરવામાં નહિ આવશે તો બિલ નામંજૂર કરવામાં આવશે.

મુખ્ય સરકારના હુકમથી (ટ્રાન્સક્રિપ્ટ ડિપાર્ટમેન્ટ).
(સહી) આર. એમ. એક્સવેલ.
આફિસિયોટિંગ ગવર્નમેન્ટ સેક્રેટરી.

(૩)

ઉત્તર લાગમા સને ૧૯૨૮ માં લેવાયેલી કન્યાઓ માટેની વર્ના-
કયુલર ફાઇનલ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી.

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	અમદાવાદ જિલ્લો		૩૨	મંગળાગૌરી નાગરદાસ પરમાર	૩૩૨
૧	મણી નાગરદાસ પટેલ	૪૨૬	૩૩	કાશી ઝીણાલાલ પારેખ	૩૨૬
૨	નક્ષત્રી દેવજી હીરાવગ	૪૨૫	૩૪	સરસ્વતી શીવજી દર દવે	૩૨૫
૩	સવિતા સાકળેશ્વર પાટક	૪૦૯	૩૫	વિમળા માણેકલાલ ચામડવાળા	૩૨૪
૪	દયાતા ઝવેરીલાલ ત્રિવેદી	૪૦૪	૩૬	નવીતા માણેકલાલ શાહ	૩૨૨
૫	ચમન મોહનલાલ ગવળ	૪૦૨	૩૭	શારદા બળનતરાય રાવળ	૩૨૨
૬	સતીશ પુરુષોત્તમ સોલંકી	૪૦૦	૩૮	ત્રિવેણી મણીશંકર મહેતા	૩૧૯
૭	કમળા રામસિંહજી દેસાઇ	૩૯૫	૩૯	જસોદા ગોકળ મેવાડા	૩૧૮
૮	જમની રવતાજી ધુછા	૩૯૦	૪૦	ધુળી સોમનાથ સાયા	૩૧૫
૯	શુશીલા ગુલામસીદ પીપરમાર	૩૯૨	૪૧	ગોદાવરી નારણજી રાવળ	૩૧૦
૧૦	જસોદા જમનાદાસ રસાણીયા	૩૮૮	૪૨	જુનુખા હંમામશાદ બનવા	૩૦૭
૧૧	વિદ્યા મણીલાલ શાહ	૩૮૪	૪૩	ધનલક્ષ્મી માણેકલાલ શુક્લ	૩૦૬
૧૨	કસ્તુરબેન નારણલાઈ મસાણી	૩૮૪	૪૪	શકરી અમરતલાલ ભોજક	૩૦૨
૧૩	નર્મદા ડાહ્યાશંકર જાની	૩૮૩	૪૫	સમરત વીરાજી પગી	૨૯૮
૧૪	સવિતા હંશરલાલ સારીવાળા	૩૮૨	૪૬	સોમી ઝીંધરલાલ ભાવસાર	૨૯૬
૧૫	ગંગા કાશીરામ શુક્લ	૩૮૨	૪૭	નવીતા ગોકળદાસ શાહ	૨૯૦
૧૬	મેમમ બાબરલાઈ કોટરાળ	૩૮૧	૪૮	નસુમતી જ્ઞાનાન મહેતા	૨૮૫
૧૭	સમુ નાથાલાલ વ્યાસ	૩૮૦	૪૯	રેવા મગનલાલ સરદા	૨૮૫
૧૮	કાલી જ્ઞાનલાલ જુવાર	૩૭૭	૫૦	વિદ્ય ગોંગી ગુણવતરાય મહેતા	૨૮૧
૧૯	શારદા બીખાલાઇ દિવાસળી	૩૭૭	૫૧	ગંગા દેવકરાળ ડોશી	૨૮૧
૨૦	દાન્ટા અંબાલાલ શાહ	૩૭૪	૫૨	મણી ઉમીઆશંકર પડ્યા	૨૭૮
૨૧	મરીયમ કાસમભાઈ દિવાસળી	૩૭૦	૫૩	મરઝા ત્રિભોવનદામ શાહ	૨૬૪
૨૨	ચપા પ્રભાશંકર વ્યાસ	૩૬૭		ખેડા જિલ્લો	
૨૩	જયવતીબાળા દુર્ગાશંકર માકડ	૩૬૫	૧	સાદોમી રેયા ખિસ્તી	૪૫૭
૨૪	મણી હરિશંકર ભટ્ટ	૩૫૭	૨	રૂઢામાલ સરદાર ખિસ્તી	૪૫૧
૨૫	માર્ગરેટ માનસીંગ રાઠોડ	૩૫૫	૩	અલીતા કદાનજી ખિસ્તી	૪૩૬
૨૬	માણેક કાળીદાસ મીસ્ત્રી	૩૫૪	૪	સરદા હીરાનાન ખિસ્તી	૪૨૪
૨૭	કમળા હરીકૃષ્ણ ત્રિવેદી	૩૪૮	૫	પરમી મનજી ખિસ્તી	૪૨૧
૨૮	વીજાવતી ચમનલાલ ગેડ	૩૪૦	૬	ફરકાસ ગોકળ ખિસ્તી	૪૧૭
૨૯	સામગ્રાઈ કદાનજી ચોદાણુ	૩૩૭	૭	કુલમણી રણજીત ખિસ્તી	૩૯૧
૩૦	કરુણા દેવજી ખિસ્તી	૩૩૫	૮	ધ્યાઓશરા નાના ખિસ્તી	૩૮૨
૩૧	કસ્તુર મંગળદાસ ઓઝા	૩૩૪	૯	મરીયમ ડુમેર ખિસ્તી	૩૮૦

૧૦૬ ના કોદર ખિસ્તી	૩૬૭	૧૯૩૫ પીતાંબર ખિસ્તી	૩૨૫
૧૧ મેરી બરોસા ખિસ્તી	૩૬૬	૨૦ દુર્ગા છોડાલાલ ખચ	૩૧૦
૧૨ હેલન ગોવિંદ ખિસ્તી	૩૬૧	૨૧ સાંતિ શાહા ખિસ્તી	૨૯૭
૧૩ એલીસાબેત દીસા ખિસ્તી	૩૫૮	સરૂચ જિલ્લો.	
૧૪ એરિના મુગજી ખિસ્તી	૩૫૭	૧ ચંચળ તીમોથીલાલ ખિસ્તી	૪૬૨
૧૫ મરયા ગોવિંદ ખિસ્તી	૩૫૬	૨ સુંદર ચંકરલાલ ખિસ્તી	૪૨૮
૧૬ અમર રાણા ખિસ્તી	૩૫૫	૩ ચંપાવતી લક્ષ્મીદામ દરજી	૩૬૭
૧૭ મુસાબ મુગજી ખિસ્તી	૩૫૧	૪ નર્મદા જગનલાલ ચોકશી	૩૬૭
૧૮ મુમતીબેન ચંદલાલ ત્રિવેદી	૩૩૮	૫ તારા નાયાલાલ ખિસ્તી	૩૬૭
૧૯ મુખેસ જુથા ખિસ્તી	૩૩૩	૬ રામાબેન ચંકરલાલ ભટ	૩૬૬
૧૯ પેરસીસ જુથા ખિસ્તી	૩૨૯	૭ વજ્રમેન, બદાદરજી ખિસ્તી	૩૬૬
૨૦ સંકીનાબેન મદમદલાલ	૩૨૦	૮ ઉગ્રમેન દેવચંદ ખિસ્તી	૩૫૦
દાઝમ (ઉદુ)	૩૧૯	૯ કીષા જોડાલાલ ખિસ્તી	૩૪૨
૨૧ કનજી ગંગાશંકર ભટ્ટ	૩૦૭	૧૦ મનુ ભોટીલાલ ખિસ્તી	૩૪૧
૨૨ સ્ત્રીજી બાબર ખિસ્તી	૩૦૭	૧૧ પાર્વતીમેન દરગોવિંદ ભટ્ટ	૩૪૫
અરર દીના દેવજી ખિસ્તી	૨૯૮	૧૨ નાથીમેન દેસાઈભાઈ પટેલ	૩૩૦
૨૩ કાશીમેન અભુતભારૂચી ગોસામ	૨૮૮	૧૩ નીવાવતી નારજીદાસ ડાંગરવાળા	૩૧૪
૨૪ ધીરજી બીજી ખિસ્તી	૨૮૬	૧૪ કમળાગૌરી અમાલાલ ઉપા.	૩૧૩
૨૫ ધારદામેન અમરતનાલ ત્રિવેદી	૨૭૦	ધ્યાય	૩૦૦
૨૬ શારદાબેન મંગળભાઈ ત્રિવેદી	૨૭૦	૧૫ ચંદ્રકાન્તા જોશંકર રાવળ	૨૬૫
		૧૬ વલીતા અમાલાલ શાહ	૨૬૫
		૧૭ સીજકોર જગજીવન નાયકરા-	૨૭૮
		વાર	

પંચમહાલ જિલ્લો.

૧ હીલાલ ભગવાનદાસ ખિસ્તી	૩૮૯	મુરત જિલ્લો.	
૨ ગહેલ હીરાલાલ ખિસ્તી	૩૮૭	૧ ચંદ્રકાન્તા અંબારામ ત્રિવેદી	૩૮૬
૩ મુખેસ દમોદર ત્રવાડી	૩૭૭	૨ પ્રલાવતી અમીચંદ ડોકર	૩૮૫
૪ રીખકાર મનજી ખિસ્તી	૩૭૫	૩ અમળાબેન મોતીચંદ શાહ	૩૮૪
૪૩૫ સોમચંદ ખિસ્તી	૩૬૬	૪ કાશીબેન નારજી નાયક	૩૮૩
૬ દેની ગંધુ ખિસ્તી	૩૬૨	૫ સીવાવતી ચંદુરભાઈ રોઠોડ	૩૮૧
૭ હના બાવા ખિસ્તી	૩૫૪	૬ ગંગાબાઈ સદાનંદ ચોંકર	૩૮૧
૮ ગંગા દીશા ખિસ્તી	૩૫૦	૭ લક્ષ્મીબેન નરસિંહદાસ વેદ	૩૮૦
૯ જયકુંવર નાયાનાબેલ ખિસ્તી	૩૪૯	૮ ડાહીગૌરી દેવશંકર પંડ્યા	૩૭૮
૧૦ હસર દાજી ખિસ્તી	૩૪૨	૯ ચંદ્રીકા મનપ્રસાદ વડીલ	૩૭૧
૧૧ રીખકાંડ બાના ખિસ્તી	૩૩૮	૧૦ મજરા જવજી દેસાઈ	૩૬૪
૧૨ કલોરેન્સ વાલજી ખિસ્તી	૩૩૩	૧૧ હીરાવતી હસીચંદ કાપડીયા	૩૬૨
૧૩ એલીક મુગજી ખિસ્તી	૩૩૩	૧૨ હોમાઈ બેરામશા સરકારી	૩૬૦
૧૪ તારા પુત્રાતમ ખિસ્તી	૩૦૧	૧૩ હીરાબાઈ શાપુરજી કાટકોટીયા	૩૫૭
૧૫ મરીઅમ ગંગા ખિસ્તી	૩૩૧	૧૪ પાર્વતી ત્રીભોવન જોશી	
૧૬ કિશ્વર મીલાલાલ ખિસ્તી	૩૨૯		
૧૭ જીજી ગલજી ડલમી			
૧૮ દેવી બાપુ ખિસ્તી			

કરાંચી એન્ટર. (ગુજરાતી.)	
૧૫ કાંતાબેન ઉમીઆશંકર જોશી	૩૪૯
૧૬ મણીબેન ગોપાળજી પટેલ	૩૪૬
૧૭ દેવીબેન અબેલાલ દેસાઈ	૩૪૩
૧૮ સવિતા દેવશંકર સલાટ	૩૩૬
૧૯ શાતા દયાળજી દેસાઈ	૩૩૪
૨૦ કુસુમબેન ડાલાબાઈ પરીખ	૩૩૧
૨૧ માતુમતી મૃણલ દેવકાપડીઆ	૩૨૯
૨૧ નાદનબેન નગીનદાસ હાંગવાળા	૩૨૭
૨૩ મહાગૌરી ચીમનલાલ પારેખ	૩૨૬
૨૪ હીરા હરગોવિંદદાસ મહીઆ	૩૨૧
૨૪ નુરબાનુ કરમચી ખાન	૩૨૧
૨૬ મંછાબેન અંબાલાલ પટેલ	૩૧૮
૨૭ ચરમીલા નરસુખરામ હોરા	૩૧૬
૨૮ ઉર્મિલાબેન ગુલામદાસ ગેરદલાલ	૩૧૪
૨૯ અંબા માધવજી જોશી	૩૧૨
૩૦ માણિક્યાબાઈ તેમુલજી સોધવા	૩૦૯
૩૧ રમણગૌરી નરદરિશંકર ત્રિવેદી	૩૦૩
૩૨ કુંદનગૌરી દયાળજી જોશી	૨૦૧
૩૩ ફતીઆબાઈ કાવસજી પટેલ	૩૦૦
૩૪ સવિતાબેન હરિદાસવાય પંડ્યા	૨૮૬
૩૫ સુધોઆબેન નાથુભાઈ ગોહી	૨૭૭
૧ મમીદગૌરી બેઠાલાલ જાની	૩૮૦
૨ નાઝા ફરદુનજી	૩૭૯
૩ ગોલાવરીબાઈ હામોદર ખાત્રી	૩૬૭
૪ શાતાગૌરી જયશંકર દેસાસરી	૩૬૨
૫ કાંતાગૌરી છોટાલાલ જાની	૩૫૮
૬ નુરબાનુભાઈ તલકશી	૩૫૭
૭ મણીઆઈ વાલજી લોદાણા	૩૫૧
૮ રામીઆઈ જગન્નાથ	૩૩૫
૯ કરમચીગૌરી જગનલાલ	૩૨૫
૧૦ દીના જમશેદજી બાસવાળા	૩૦૯
૧૧ સારથી એમ્બુન વાહુડી	૩૦૮
૧૨ વલીતાગૌરી ધનેશ્વર ત્રિવેદી	૩૦૭
૧૩ અમરનમાઈ પરોતમ કચ્છીજી	૨૯૨
૧૪ કાંતાગૌરી એમશંકર રાવળ	૨૭૬
(ઉદ્)	
૧ શુભેશગેગમઆયમ અધ્યાપકશાહ	૪૦૭
૨ કિમતાવમરીઝ અબ્દુલઆઝીઝ	૩૬૪
૩ એમએન. આગીરમદમદ	૩૬૦
૪ નતીક અબ્દુલકાદીર	૩૨૦

(અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. વકીલ. એ. ઇ. ઉત્તર લાગ.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ. માહેબના પત્ર નં. ૪૭૬૫ તા. ૧૯-૭-૧૯૨૮ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

(૬)

મે. ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શનના પત્ર નં. એમ. ૮૬ (એ) ૬૧૦ સી તા. ૩૭ ઓક્ટોબર ૧૯૨૮ થી નીચે લખી જણાવેલી ગણિતના વિષયની ૧૩ ચોપડીઓ મંજૂર થયેલા હીસ્ટરીથી કાઢી નાખવામાં આવે છે—

- અનુક્રમ નંબર. ચોપડીઓના નામ. કર્તા તથા પ્રકર કર્તાનું નામ.
- ૧-૨ અંકગણિત લાગ ૧ લેા અને ૨ જો. મિ. એમ. જે. દેસાઈ.
 - ૩-૬ લેખન (મુખ્યગણિત) લાગ ૧-૪ મિ. એ. આર. દેસાઈ.
 - ૭ સંખ્યા પ્રવેશ. મિ. એ. આર. દેસાઈ.
 - ૮ દેશીનામું મિ. શી. એલ. શાહ.
 - ૯ નામાની રીત ગ. બ. લાલશંકર યુ.
 - ૧૦ દેશીનામું અથવા મુખ્યગણિત લાગ ૧ પુસ્તક પ્ર. મડળી, મુખ્ય.
 - ૧૧ દેશીનામું મિ. જગનલાલ.
 - ૧૨ અંકગણિત શીખવવાની પદ્ધતિ મિ. પી. આર. શાહ.
 - ૧૩ બાળગણિત ચોથી પ્રો. ડી. કે. ગજ્જર.

(અંગ્રેજીમાં સહી) કે. એસ. વકીલ.

(ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઇ. સાહેબના પત્ર નં. ૮૦૧૩ તા. ૬-૧૦-૧૯૨૮ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

૧૦૬ ન્ના દોદર ખિસ્તી	૩૬૭	૧૬૩ પીતાબર ખિસ્તી	૪૨૫
૧૧ મેરી બરોમા ખિસ્તી	૩૬૬	૨૦ દુર્ગા છોડાલાલ બરગ	૩૨૦
૧૨ દેશન ગોવિંદ ખિસ્તી	૩૬૧	૨૧ શાંતિ થાકા ખિસ્તી	૨૯૭
૧૩ એલીસાખેત દીસા ખિસ્તી	૩૫૮	ભરૂચ જિલ્લો.	
૧૪ અગ્નિના મુળજી ખિસ્તી	૩૫૭	૧ ચંચળ તીમોથીલાલ ખિસ્તી	૪૬૨
૧૫ મરથા ગોવિંદ ખિસ્તી	૩૫૬	૨ સુંદર શકરલાલ ખિસ્તી	૪૨૮
૧૬ અમર ગણા ખિસ્તી	૩૫૫	૩ ચપાવતી લક્ષ્મીદાસ દરજી	૩૬૭
૧૭ મુમાણ મગજ ખિસ્તી	૩૫૧	૪ અર્ગદા મગજલાલ ચોકસી	૩૬૭
૧૮ મુમતીખેન ચંદ્રલાલ ત્રિવેદી	૩૩૨	૫ તારા નાચાલાલ ખિસ્તી	૩૬૭
૧૯ મુમતીસ જુલા ખિસ્તી	૩૩૩	૬ રાધાખેન શંકરલાલ ભટ	૩૬૬
૨૦ મંડીનાખેન મહમદલાહ	૩૨૯	૭ અંબજીખેન, બદાદુરજી ખિસ્તી	૩૬૬
દાઝમ (ઉર્દુ)		૮ ઉમ્મખેન દેવચંદ્ર ખિસ્તી	૩૫૦
૨૧ કમળા ગંગાસંકર ભટ્ટ	૩૨૦	૯ કીપા જેઠાલાલ ખિસ્તી	૩૪૨
૨૨ સ્ત્રીજીઝા બાબર ખિસ્તી	૩૧૯	૧૦ મનુ બોડીલાલ ખિસ્તી	૩૪૧
૨૩ દીના દેવજી ખિસ્તી	૩૦૭	૧૧ પાર્વતીખેન દરગોવિંદ ભટ્ટ	૩૩૫
૨૪ કાશીખેન અબુતલાયી ગોસાઇ	૩૦૭	૧૨ નાથીખેન દેતાઇબાઈ પટેલ	૩૩૦
૨૫ ધીરજી બીજળા ખિસ્તી	૨૮૮	૧૩ વીચાવતી નારજીદાસ ડાગરવાળા	૩૧૪
૨૬ ચારદાખેન અમરતલાલ ત્રિવેદી	૨૮૬	૧૪ મગજાગોરી અંબાલાલ લેપા-	ધ્યાય ૩૬૪
૨૭ ચારદાખેન મગજાઇ ત્રિવેદી	૨૭૦	૧૫ ચંદ્રકાન્તા જેશંકર, રાવળ	
પંચમહાલ જિલ્લો.		૧૬ લક્ષ્મીતા અંબાલાલ શાહ	૩૦૦
૧ હીલડા ભગવાનદાસ ખિસ્તી	૩૮૯	૧૭ નીજદેર જગજીવન નાયકરા-	વાસી ૨૭૮
૨ રાજેવ હીરાલાલ ખિસ્તી	૩૮૭	સુરત જિલ્લો.	
૩ પ્રમોદા દામોદર નવાડી	૩૭૭	૧ ચંદ્રકાન્તા અંગાગમ ત્રિવેદી	૩૮૬
૪ રીખકાર મનજી ખિસ્તી	૩૭૫	૨ પ્રભાવતી અમીચંદ ડોકડેર	૩૮૫
૫ રચ સોમચંદ ખિસ્તી	૩૭૫	૩ મગજાખેન મોતીચંદ શાહ	૩૮૪
૬ દેની ગણુ ખિસ્તી	૩૬૬	૪ કાશીખેન નારજીજી નાયક	૩૮૩
૭ હના બાવા ખિસ્તી	૩૬૫	૫ લીલાવતી ચતુરજાઇ રોઠોડ	૩૮૧
૮ ગંગા દીસા ખિસ્તી	૩૬૨	૬ ચંદ્રાબાઇ સદાનંદ ચોન્ડેર	૩૮૧
૯ જયકુંવર નાચાનાએલ ખિસ્તી	૩૫૪	૭ લક્ષ્મીખેન નરસિંહદાસ વેઘ	૩૮૦
૧૦ ધરદર હજી ખિસ્તી	૩૫૦	૮ પ્રદીપી ગરી દેવચંકર પંડ્યા	૩૭૮
૧૧ રીખકાદ બાના ખિસ્તી	૩૪૯	૯ ચંદીકા ધનપ્રસાદ વહીલ	૩૭૧
૧૨ હોલેવેન્સ વાલજી ખિસ્તી	૩૪૨	૧૦ મજરા જીવજી દેસાઇ	૩૬૨
૧૩ એલીક મુગ્ધા ખિસ્તી	૩૩૮	૧૧ હીરાવતી દલીચંદ કાપડીયા	૩૬૦
૧૪ નારા પુનનામ ખિસ્તી	૩૩૩	૧૨ દોમાઇ ખેરામસા સરકારી	૩૬૦
૧૫ મરીઅમ પ્રેમા ખિસ્તી	૩૩૩	૧૩ હીરાજાઇ ચાપુરજી કોટકોટીયા	૩૫૬
૧૬ દિપય મીઠાલાલ ખિસ્તી	૩૦૧	૧૪ પાર્વતી ત્રીભોવન જેઠી	
૧૭ જીજી ગલજી કલમી	૩૩૧		
૧૮ રેખા બાપુ ખિસ્તી	૩૨૮		

કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ હાલકાની દરેક નિશાળોમાં ટેફ્ટ છુટ્તી કરી છે.
ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિખુકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ
કાગળ { દરેક નંબરની કિંમત બે આના } પાના

ગ્રામ્ય, મ્યુનિસિપલ, લોકવર્ગો, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળક અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુધર બોધપ્રદ
માધ્યમ માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા દમો નમ્રભાવે
વિનંતિ કરીએ છીએ, હવેથી ગૂચળા વિદ્યાના ઉપાનયો, અભ્યાસકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી સ્વપૂર્વક ભાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
સમર્થ રીતે તથા સારી તેના અદરના વિષયો અને પદ્ધતિને નોંધે એવું ઈચ્છા કરીએ છીએ.

રૂ.૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંટિ ૩૦ ટકા કમિશન આપ-
વામાં આવશે પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફ-
તનુ કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

.. લેખનકળા કોપિખુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો
આમ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નેબરની ઉચ્ચ ગારની કિં. રૂ. ૧૫.

મુંબઈ-હાલકાસાઈ જગજીવન એન્ડ સન્સ.

કાલકાદિવી માતાના મદિર સામે હુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ,

શ્રી ખડાયતા છુટકીપો-રીચીરાહ.

ગોધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ, સરાઈ બમર.

નોંધ એ છે

મદ્રસએ પુરાવા મુરત માટે એક બે ટ્રેન્ડ અથવા કોપીકાર્ડ
મુમયમાન અનુભવિ શિક્ષકો ધર્મનું માફ જ્ઞાન ધરાવનારને વધુપસંદ
કરવામાં આવશે. લાયકાતવા સર્ટિફિકેટ રજુ કરી ને પગારે તે
આવવા ખુશી હોય તે લખો અથવા હવે ટેકાએ મળે.

.. એનેજર મદ્રસ એ. મુરત.

દરકત શિક્ષક કોપિખુકો

કોપિની પહેલ કાઢનાર અમો છીએ. ળીજાઓએ પછી નકલ કીધી છે.
ગુજરાતી અને બાળબોધ આઠ નંબરમાં તેવાર છે.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની
દરેક ગુજરાતી નિશાળમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

દરેક નંબરની કિંમત બે આના રાખી છે.

રૂ.૫૦ તથા તેથી વધુ કોપિ ખરીદનારને સેક્ટર (૨૫) ટકા કમિશન
ઉપરાંત પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ આપવાના આવશે. ૧૦૦૦ કોપિ લેજો તો
ખર્ચસાથે (૩૦) ટકા મળશે. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનની આગળનું
ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. માવ મોકલતા રસ્તામાં તુકસાન થાય તેના
ખર્ચમદાર હમો નથી.

ખાસ નોધ—હમોએ દમારી કોપિની સાઈઝ નાની કીધી નથી. પણ જે
અસલ સાઈઝ હતી તેજ કાગળ રાખી છે. જના પણ કિંમતમાં ઘટારો કીધો છે.

મળવાનું ક્રમાંક:—અમદાવાદ ૭૮૫૨૭ માર્ચ ૧૯૨૭

કે. નં. ૨૮-૩૦ યોગીતલાવ-મુંબઈ.

શાળાપયોગી ફોટોક્સ્ટ બુક તરીકે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાતામુ આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો

(પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦

*૪. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જો

(પ્રાયમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૪-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦

(૫-૬-૭ યોગદીના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)

આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા

આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સરળા ભૂગોળ બુક્સેસરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

કે. પાનકાર નહે—મુ. અમદાવાદ.

ખરે માલ

ખરે માલ

ધોરણની નોટો

હાલની અર્થની નોટો એટલે નેડ
ણીની નોટો, અર્થની નોટો હજારો
બુલેટો બહાર, વિષયો પણ પૂરા નહીં
આથી વિવાદો ઊભા થયા નથી
મહાત્મા અને છે

અમાનો ઉપાય શો ?

અમારી નોટો તમે જોઈ છે ?
જરૂર જુઓ એક અલુમની સિસ્ટમ
તે લખી છે. ભાષા મંડળ અને શુદ્ધ
જુગોળ ખાસ ગુજરાતની છે. પાંચે
અને પ્રથમ ગુણ છે અને તેની સમ-
જુતી આપી છે આ તેમજ બીજી
ધણી ધણી વિશેષતા છે
સાઈ કમિશન આપવામાં આવે છે.

અન્યથા માટે

વર્તમાનકાલ

કાંઈ નહીં શિક્ષકો

તમારી પરીક્ષા આવી પહેલી ખરો ને ?

હા, ત્યારે :—

આ પરીક્ષા તમને શુભ છે ?

જુલોના પંચાતી લખાવા છે ?

કેવા સવાલો આવશે તે નજીક છે ?

તેના ઉત્તર કેમ આપવા તે નજીક છે ?

પરીક્ષા પાસ કરવી છે ?

આ બવાની 'હા' કહેવી હોય તો

૪૫૦ પાનાનું આ દાખલ પુસ્તક

જરૂર મંગાવો

કિ. ડા. ૧-૨૦-૦.

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

માસ્તર્સ ગુજરાતી કૌપિયુક (ગુજરાતી તથા માળખોષ છ ભાગમાં)
દરેક નજરની કિંમત ૦-૨-૦ વેસ્ટર્ન ઇડિયા સ્ટોર્સ એન્ડ સિસ્ટમ તથા કાઠિયા-
વાડના તથા કચ્છના મહા ખસ સ્ટોરોએ સામાન્ય સલાવવા તરીકે મળુ કરેલી છે
ચોખ્ખું

હિસમાન અથવા ખુદખુદીયા, મહોબતમિદલ મોતીલાઈ રાણા તથા મંગળજી હરજીવન.

ઉર્દૂ ખુદખુદીયા કૌપિયુક નંબર ૧ થી ૬ ગુરી ઉર્દૂ રહેનો માટે
પ્રત્યેક નજરની કિંમત ૦-૨-૦ મુખર્ષી હવાકાના કેળવણીખાતાએ સામાન્ય
ઓમા સલાવવા માટે મજુર કરેલ છે. તેમજ નવપ્રાંતોને ગિરાગના કેળ-
વણીખાતાએ તેમજ મહેસૂર સરયાનના કેળવણીખાતાએ મજુર કરેલ છે.

પ્રાથમિક અકગણિત-આવૃત્તિ ૦ થી મૂલ્ય ૦-૭-૦ મુખર્ષી હવાકા-
ના કેળવણીખાતાએ આ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મજુર કરેલું
છે. આ પુસ્તકમાં પ્રાથમિક સામાન્ય ધોરણે, તથા અને ચારના અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ મનોવલ્લો અને ઉદ્ધારણોની ક્રમિક યોજના કરવા ઉપરાંત
શિક્ષકવર્ગને ગણિતશિક્ષણમાં માર્ગદર્શક તથા તેમ કરવા પ્રયાસ હશે છે.

ચોખ્ખું { હિસમાન અથવા ખુદખુદીયા મહોબતમિદલ મોતીલાઈ રાણા
મોહનલાલ હરજીવન પંચોળી

ઉપરનો તમામ પુસ્તકો મંગાવવાનું ખર્ચ જુદું. સામટી નકલો ઉપર યોગ્ય
કમિશન આપવામાં આવશે

યુક્તેશ્વર-મેચર ગ્રંથજી જોન્ડ સન્સ, ગાંધીકોડ-કાઠિયાવાડ

ઇંગ્લિશ લોકોનો ઇતિહાસ*

(મિ. ઇ. જી. એસ. લેના ઇંગ્લિશ પુસ્તકનું ભાષાંતર)

મૅકમિલન અને કંપની, લિમિટેડ,

મુંબઈ.

તર છઠ્ઠે સ્વાધીન]

૧૯૨૮

[કિંમત ૧-૪-૦

પ્રસ્તાવના

મિ ઇ જી એસ લેના રચેલી ઇંગ્લેન્ડના ઇતિહાસની પુસ્તકમાળાના 'The English People' નામના પાંચમા પુસ્તકનું આ ભાષાંતર છે. રોમન લોકો વિદાય થયા ત્યારથી આજ સુધીના દરેક પાત્રી ઇંગ્લેન્ડ એક મહારાજાની સ્થિતિએ પહોંચ્યું અને રાજકાર્યમાં, વેપારમાં તથા ધર્મ અને કેળવણીની બાબતમાં અંગ્રેજોએ ઉચ્ચ સ્થાન મેળવ્યું તેનો વિગતવાર અહેવાલ આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યો છે. ઇંગ્લેન્ડના દરિયાપારના મુખ્ય મંજીની દક્ષીણ તારીખ પ્રમાણે દૂરીજવાઈ આપવાને બદલે એક જ સ્થળે જુદા વિભાગોમાં દર્શાવવામાં આવી છે. આની જોડવણીથી તે વિશેનું ગાંઠ સર્વે સ્પષ્ટ બની શકે છે એ વર્ષના અવ્યાસક્રમની રીતે અનુસરી આ પુસ્તક બે ભાગમાં રચવામાં આવ્યું છે.

કેટલે સ્થળે અમુક ધીનાઓનું વિવેચન કરી પાંચ દરવાની જરૂર બતાવેલ છે. પણ જુદાન વિદ્યાર્થી માટે રચવામાં આવેલા પુસ્તકમાં આ રીતે દોષ એ હોવા કરતા વધારે લાભકારક છે, કારણકે એકતી એક દક્ષિણ પાછી વાગવામાં આવાથી તે સારી રીતે મનમાં દસી જાય છે આ હેતુથી મિ લેએ પોતાના પુસ્તકમાં પ્રજાવળી, તારીખ, નોંધ, પ્રસિદ્ધ પુસ્તકોના અવનવૃત્તાત, ચિત્રો, વગેરે ધણી સાગી રીતે દાખલ કર્યા છે.